Amintirile lui Radu Rosetti se citesc ca un roman, dar un roman adevărat. — Neagu Djuvara

RADU ROSETTI

AMINTIRI

Ce am auzit de la alții
Din copilărie
Din prima tinerețe

book HUMANITAS

RADU ROSETTI

AMINTIRI

Editura Humanitas
2017

© HUMANITAS, 2017, pentru prezenta ediţie (digitală)

ISBN 978-973-50-5684-1 (epub)

Editura Humanitas
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Radu Rosetti (1853-1926), istoric, genealogist, scriitor, s-a născut la Iaşi, având strămoşi, din partea tatălui – logofătul Răducanu Rosetti –, doi domnitori, Antonie Ruset şi Manole-Giani Ruset, iar din partea mamei pe Grigore Alexandru Ghyka, care îi era bunic, ultimul domn al Moldovei de dinainte de unirea din 1859. Ca şi tatăl său, a

studiat în Apus, însă în Franţa şi Elveţia, obţinând, în 1873, un bacalaureat în ştiinţe.

Întors în ţară, silit de datorii, a trebuit să vândă o parte din proprietăţi şi să încerce, fără prea multă izbândă, o carieră în politică şi în administraţie. S-a căsătorit în 1876 cu Smaranda (Emma) Bogdan, cu care a avut patru copii: Radu, Henri, Eugeniu şi Magdalena (dintre ei, generalul acad. Radu R. Rosetti rămâne până astăzi cel mai important istoric militar român). A fost prefect de Roman şi de Brăila, deputat în mai multe rânduri şi director al închisorilor. În cele din urmă, mânat şi de pasiunea pentru cercetări istorice, a ales să devină şef de arhivă în Ministerul Afacerilor Străine.

Apariţia sa în viaţa literară s-a produs oarecum târziu, în 1904-1905, cu un roman istoric în foileton, publicat în *Epoca*, pe care Academia Română l-a şi premiat în 1906: *Cu paloşul*. Au urmat alte volume de inspiraţie istorică: *Păcatele sulgeriului* (1912), *Poveşti moldoveneşti* (1920), *Alte poveşti moldoveneşti* (1921). Studiile şi articolele istorice, multe dintre ele fiind publicate în Analele Academiei Române, arată interesul lui Radu Rosetti pentru genealogie, istorie socială şi politică (*Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova* (1905), *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova* (1907), *Cum se căutau moşiile în Moldova la începutul veacului XIX: Condica de răfuială a hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798-1812* (1909), *Acţiunea politicii ruseşti în Ţările Române: Povestită de organele oficiale franceze* (1914) etc.

Cele trei volume de *Amintiri* vădesc însă marea sa vocaţie de povestitor şi memorialist; în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* G. Călinescu îl caracterizează drept „genealog şi cronicar [de] o obiectivitate perfectă, fără fumuri nobilitare, cu noţiunea exactă a condiţiei castei”. La rândul său, E. Lovinescu nu a ezitat să recunoască în *Istoria literaturii române contemporane* valoarea *Amintirilor*, spunând despre Radu Rosetti că a dat „cea mai preţioasă memorialistică din literatura română”.

Prefaţă

Dintre toate familiile boiereşti de origine greacă din ţările române, numai Cantacuzinii s-ar putea lăuda de a fi dat, în cursul veacurilor, o atât de bogată înflorire de personalităţi ca Rosetteştii.

Aceştia se trag dintr-un Lascaris Roussaitos, mare logofăt al Patriarhiei de la Constantinopol, înrudit cu Cantacuzinii (ţinea, după spusele lui Radu Rosetti, pe Bella, o fiică a lui Ioan Cantacuzino – după alţi autori, a fratelui său, Andronic, ambii susţinători ai rudei lor Mihai Viteazul –, deci o nepoată de fiu a faimosului Mihail „Şeitanoglu”, strămoşul tuturor Cantacuzinilor moderni). Doi din fiii lui Lascaris Roussaitos se vor „pripăşi” în Moldova – pentru a folosi vocabularul paharnicului Sion, care, în pamfletul său zis „Arhondologia Moldovei”, nu-i vorbeşte de rău, ci mai aminteşte, însă cu semn de întrebare, nişte basme cum că s-ar fi găsit şi doi Roset în sfatul lui Dragoş Vodă!... Amândoi fii ai lui Lascaris, cu numele românizat Ruset, vor urca cele mai înalte trepte ale boieriei, Antonie Ruset ajungând chiar domn de bună amintire în Moldova (1675-1678), spre nenorocirea lui, căci cumplite îi vor fi caznele şi sfârşitul la Istanbul.

Descendenţa lui Antonie Vodă s-a stins după trei generaţii, aşa că toţi Rosetteştii din Moldova, de la veacul al XVIII-lea încoace, se trag din fratele mai mare al lui Antonie, Constantin, zis Cupariul, după un rang boieresc inferior paharnicului, dar confundat uneori cu acesta. Din Constantin Cupariul s-a tras o numeroasă descendenţă, care a primit diferite porecle, cel mai adesea după moşii: Rosnovanu, Bălănescu, Teţcanu, Solescu, Orăşanu – iar din această ultimă ramură, a cărei poreclă s-a pierdut, s-a tras şirul Răducanilor, din care face parte eroul nostru. Cel mai cunoscut dintre fiii Cupariului fusese Iordache Ruset, marele vistier din vremea Cantemireştilor („matca tuturor

răutăţilor” după Neculce!), căruia îi datorăm probabil – alături de marele vornic Lupu Costachi, „Bursucul” din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir, Iordache fiind „Pardosul” – meritul de a fi sabotat alianţa încheiată de Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, pricinuind astfel dezastrul de la Stănileşti, unde Petru cel Mare a capitulat din cauza lipsei desăvârşite de hrană pentru oameni şi cai, nesosind la vreme zahereaua! Aş mai adăuga că, dacă ar fi izbândit alianţa plănuită de Cantemir, i-ar fi menit Moldovei soarta Ucrainei şi a Georgiei. Atitudinea marilor boieri moldoveni a fost desigur dibuită la Fanar, de unde, prin diplomaţii francezi, va fi aflat-o şi Voltaire, care o pomeneşte în a sa *Istorie a lui Carol al XII-lea* al Suediei.

Iordache Ruset, în lunga sa carieră de înalt dregător, va agonisi o avere uriaşă. E destul să pomenesc că, spre sfârşitul veacului al XVIII-lea, fiii şi nepoţii lui Iordache Ruset stăpâneau 161 de sate în Moldova.

Grafia italienizantă Rosetti nu se va generaliza decât pe la sfârşitul veacului, luând, aşadar, la sigur tradiţionala ascendenţă italiană a lui Lascaris Roussaitos; la fel şi la ramura munteană (a lui C.A. Rosetti), a cărei legătură cu mai vechea ramură moldoveană nu e de altfel dovedită documentar. Nu insist mai mult asupra acestor începuturi ale neamului, deoarece autorul ne dă el însuşi, foarte cinstit, destule amănunte.

De la un Răducanu Rosetti de la sfârşitul veacului al XVIII-lea, bunicul autorului, figură pitorească, după cum se vede din povestirile acestuia, s-ar fi tras până azi opt generaţii de Rosetti, în care fiul cel mai mare s-a numit de fiecare dată Răducanu sau Radu.

Autorul nostru, născut la Iaşi, în 1853, ca fiu al celui de al doilea Răducanu Rosetti şi al domniţei Aglae Ghyka, o fiică a lui Grigore Vodă Ghyka al Moldovei – ultimul din dinastia Ghiculeştilor –, a fost mai mult decât un memorialist, chiar dacă *Amintirile* lui în trei volume sunt azi lucrarea sa cea mai cunoscută. Opera lui e abundentă şi variată: despre cronici regionale din Moldova; note genealogice despre câteva familii boiereşti; articole politice – îndeosebi antiruseşti; dar mai cu seamă, înainte de şirul *Poveştilor moldoveneşti* şi al *Amintirilor* în trei volume, câteva lucrări

care-i asigură un statut de mare istoric, cu toate că n-a fost niciodată „istoric de meserie”: astfel, *Despre originea şi transformările clasei stăpânitoare din Moldova* (1906), *Pentru ce s-au răsculat ţăranii?* (1907), *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova* (1907), în care acest coborâtor din mari boieri susţine teza că răzeşii au avut, la origine, statut de boieri şi că boierii, ajunşi mari dregători la cârma ţării, i-au asuprit, muşcând din pământurile lor, generaţie după generaţie, şi reducându-i cu vremea la rangul doar de ţărani liberi şi mici proprietari devălmaşi. Teza n-a fost acceptată de toţi istoricii, dar a avut meritul de a înnoi radical disputa asupra chestiunii. Cu alte ocazii, Radu Rosetti n-a fost atât de inspirat, de pildă când a susţinut că din masa slavilor migratori de la nord spre sud n-ar fi rămas mulţi prin văile noastre, ci ar fi trecut mai toţi Dunărea spre sud, spre mirajul Bizanţului; părere vădit dezminţită de prea multe indicii topografice, lingvistice şi istorice ca să poată fi reţinută.

Notez, în treacăt, că Radu Rosetti avea peste 60 de ani când a prelucrat cărţile sale de istorie. Aceasta din pricină că, de tânăr, după moartea timpurie a tatălui său, rămânând cap de familie, neajungându-i veniturile din moşii, a vândut din acestea, impunându-şi o viaţă de birocrat – a fost bunăoară prefect în mai multe judeţe, sub guverne conservatoare; de abia când s-a hotărât într-un târziu să se mulţumească cu un post modest de arhivar la Ministerul de Externe a putut el să se dedice mai temeinic cercetărilor istorice, cum dorea.

Amintirile şi *Poveştile moldoveneşti* ale lui Radu Rosetti sunt, în ochii mei, cel mai preţios monument literar pe care îl avem pentru a înţelege care erau moravurile şi mentalităţile păturii superioare a societăţii din Moldova (dar şi din Muntenia) în jumătatea de veac – circa 1790-1840 – în care principatele române au făcut acel salt uriaş, de la o muribundă societate turco-fanariotă la îmbrăţişarea pasională a ideilor şi moravurilor occidentale. Românii de azi, de toate vârstele, din toate păturile sociale şi chiar, adesea, din cele mai înalte cercuri intelectuale, nu mai sunt

conştienţi de prăpastia mintală dintre noi şi moşii noştri de acum vreo două sute de ani.

Când m-am încumetat, acum patruzeci de ani, să descriu şi să interpretez acea jumătate de veac în ceea ce avea să devină cartea *Le pays roumain entre Orient et Occident*, destinată atât compatrioţilor mei, cât şi străinilor, *Amintirile* lui Radu Rosetti mi-au fost una dintre cele mai preţioase surse de înţelegere. De aceea, am îndrăznit să fac o derogare de la legile nescrise ale statutului de istoric, împănând lucrarea mea cu câteva dramatice „poveşti adevărate", aproape toate culese din scrierile lui Radu Rosetti, ca, de pildă, „Lepădarea de lege" sau „Ţigăncuşa de la ietac". Eram convins că aceste câteva „fapte diverse" erau mai grăitoare, mai lămuritoare a unor mentalităţi sau a unor situaţii sociale decât cele mai savante explicaţii şi interpretări.

Dar să vă spun întâi cum am descoperit eu *Amintirile* lui Radu Rosetti, că şi asta e o poveste. Cu zeci de ani înainte ca să lucrez eu – fiind în Africa – la *Le pays roumain...*, pe când eram la Paris la începutul exilului meu politic, aşadar, probabil, prin 1950-1951, primesc un telefon de la Martha Bibescu. O cunoşteam dinainte de război şi mărturisesc aici, brutal, că nu mi-a fost niciodată simpatică. Mi se va face, probabil sever, observaţia că asemenea lucru nu se cuvine a fi pus în scris. Ba eu îl pun. Nu tăgăduiesc că Martha Bibescu are merite. Prin talentul său literar în limba franceză şi mai cu seamă prin sclipirea ei mondenă la cel mai înalt nivel european, cu un „zest" de scandal, ea a adus publicitate internaţională boierimii române şi a servit ilustrarea numelui Bibescu în Occident mai mult decât toţi ceilalţi Bibeşti (vezi biografia semnată de contele Ghislain de Diesbach, *La Princesse Bibesco: 1886-1973*. *La dernière orchidée*). Dar mai cu seamă, pentru mine, cel mai mare merit al ei a fost de a fi convins, din ambiţie şi snobism, pe soţul ei, George-Valentin Bibescu, de a răscumpăra domeniul Mogoşoaia de la verişoara sa Marie-Nicole, căsătorită Darvari, în lotul căreia picase Mogoşoaia la împărţirea moştenirii beizadelei Nicolae Bibescu; apoi de a fi cheltuit o avere, vreme de zeci de ani, pentru a restaura

şi chiar înfrumuseţa castelul, oferind astfel zonei Bucureştiului singurul monument civil mai vechi decât sfârşitul secolului al XIX-lea (chestiune care stârneşte mirarea tuturor observatorilor străini).

Lipsa mea de simpatie avea două motive: 1. Dintr-un incident petrecut chiar în sânul familiei mele, am căpătat certitudinea că această scriitoare franceză şi iubitoare pasională a Parisului a lucrat pentru germani în timpul „neutralităţii noastre armate" (1914-1916), aşa cum a acuzat-o de altfel ambasadorul francez, conte de Saint-Aulaire; 2. În lunga mea existenţă şi involuntarul meu vagabondaj pe trei continente, n-am pomenit snobism mai exacerbat ca al prinţesei Bibescu. Vădit, ea a suferit toată viaţa de nenorocul ca tatăl ei să se fi chemat Lahovary şi doar maică-sa Mavrocordat, ca ea să se fi născut prinţesă! (Am ortografiat numele acestei familii istorice cu *y* final, cum au făcut, de altfel, unii dintre membrii ei, pentru a evita ca nu cumva vreun cititor să pronunţe – cum am auzit în mediile cele mai diverse – numele Lahovari, cu *i*-ul final muind doar consoana precedentă, ca în „olari" sau „măcelari"!) Lipsa Marthei de preţuire pentru familia ei paternă, care a dat în tot veacul al XIX-lea un şir impresionant de personalităţi remarcabile, apare într-un text în care singurul merit pe care îl găseşte tatălui său, Ion Lahovary, e de a fi fost ales de bunicul ei matern, Alexandru Mavrocordat, poreclit „Ursu"! La limită, e aproape comic.

De ce îmi telefona Martha Bibescu? Eram la vremea aceea secretarul general al Comitetului de Asistenţă pentru Români (CAROMAN); cum şi-o fi închipuit dânsa că eram acela care putea să-i găsească *Amintirile* lui Radu Rosetti? Întâmplarea făcea că mă împrietenisem cu Petre Rosetti-Bălănescu, mai tânăr ca mine cu vreo 15 ani, a cărui evaziune spectaculoasă din România avusese loc cu doi-trei ani înainte. Îl întreb pe Petre de ştie cine ar avea faimoasele memorii. Ştia: le avea vărul său mai depărtat Gheorghe Rosetti-Solescu (a cărui mătuşă, Elena Rosetti-Solescu, era soţia mareşalului von Paulus, cel sacrificat la Stalingrad de nebunia lui Hitler). De fapt, îl cunoşteam şi eu pe Gheorghe, că era pe atunci prietenul Monicăi Lovinescu,

de ne închipuiam cu toţii că se vor căsători. N-a fost să fie: Gheorghe Rosetti s-a însurat cu o franţuzoaică şi descendenţa-i e pierdută pentru ţară, iar Monica Lovinescu l-a luat pe fostul socialist Virgil Ierunca şi au format împreună un cuplu providenţial, la Radio Europa Liberă, în serviciul tuturor iubitorilor de literatură din ţara comunizată.

Acum, de ce îi trebuiau Marthei Bibescu memoriile lui Radu Rosetti? Îi trebuiau că, de când era refugiată la Paris, după ce lăsase guvernului comunist, în condiţii mizerabile, dragul ei castel de la Mogoşoaia, se apucase în sfârşit de împlinirea visului ei de-o viaţă: panegiricul Mavrocordaţilor. Şi i se semnalase că în partea I a *Amintirilor* lui Rosetti, *Ce am auzit de la alţii*, erau multe amănunte despre unii Mavrocordaţi, informaţii care îi lipseau. I-am cerut lui Gheorghe Rosetti cartea, pentru Martha Bibescu, mi-a împrumutat-o de am dus-o prinţesei. Şedea acum într-un mic apartament în Île Saint Louis, insula care pare că e prelungirea insulei mari, cu Notre-Dame, şi în care se găsesc sute de palate (franţujii le zic, mai modest, *hôtels particuliers*) din secolele XVII şi XVIII. Apartamentul era la parter şi modest, dar într-un palat, şi mobilat în gust clasic, câteva scaune şi fotolii Louis XV şi Louis XVI şi câteva tablouri de preţ. Prinţesa îmi arată un tablou de Boucher şi-mi spune apropo de tot cadrul interiorului ei: „*Vous êtes assez bien né pour comprendre...*” Propoziţia, care se voia laudativă, m-a frapat neplăcut, aproape dureros: simţeam cum, în mintea ei, eram *bien né* nu fiindcă eram fiul distinsului inginer Marcel Djuvara, pe care soţul ei, George-Valentin, îl avea în atât de mare stimă, că-i încredinţase în 1915 gestiunea întregii sale averi. Nu – era doar fiindcă maică-mea era născută Grădişteanu... Dar poate sunt eu sucit şi-mi închipui nişte lucruri.

Martha Bibescu mi-a restituit cartea după un an şi a scos apoi *La nymphe Europe*, cartea ei cea mai proastă. În loc de o temeinică monografie a ilustrului neam al Mavrocordaţilor a ieşit o *laudatio* poetică absolut indigestă, curată ilustrare a aforismului hugolian: „*Du sublime au ridicule, il n’y a qu’un pas*”.

Dau după această prea lungă digresiune anecdotică, de care trebuie să cer iertare (am uitat că sunt „un istoric pitoresc”), să mă întorc cu smerenie la *Amintirile* lui Radu Rosetti. Spun încă o dată, la unison cu alţi istorici şi critici literari, că ele sunt una dintre cele mai preţioase surse de informare asupra societăţii româneşti din veacul al XIX-lea. Ceea ce nu trebuie să excludă însă spiritul critic. Pentru mine, Rosetti, de pildă, e lipsit de simţul dramaturgului. Relatările sale cele mai dramatice sunt prea lungi. O povestire mai scurtă, mai concentrată le-ar fi accentuat dramatismul. Vorba lungă e moartea dramaticului. Pe de altă parte, trebuie subliniat că, dacă proza lui Rosetti curge limpede, se citeşte uşor şi cu plăcere, e în schimb total lipsită de căutare a stilului. Pentru unii e o calitate, pentru mine, totuşi, o scădere. Comparat cu celălalt mare memorialist, din generaţia precedentă, Ion Ghica, proza lui Rosetti pare plată. N-are nici verva încântătoare a acesteia. În schimb, e mai credibilă – chiar cu totul de încredere –, pe când Ion Ghica nu evită uneori de a aluneca către basm.

Vă îndemn acum să vă cufundaţi îndată în *Amintirile* lui Radu Rosetti. Se citesc ca un roman – dar un roman adevărat.

Neagu
Djuvara

Notă asupra ediţiei

Amintirile lui Radu Rosetti au apărut pentru prima dată în trei volume succesive, publicate pe măsură ce erau scrise: primul, cu subtitlul *Ce am auzit de la alţii*, la Viaţa Românească, în 1922; al doilea, *Din copilărie*, la Imprimeria Fundaţiei Culturale „Principele Carol”, în 1925; al treilea, *Din prima tinereţe*, a apărut postum, la un an după moartea

autorului, la aceeaşi editură. După cum reiese din text, autorul intenţiona să continue seria memoriilor. Prima reeditare integrală a celor trei volume a apărut la Editura Humanitas, în anii 2011-2012.

Cartea de faţă reia prima ediţie a *Amintirilor* apărută într-un singur volum (Humanitas, 2013). Textul a fost stabilit în redacţia Editurii Humanitas pe baza ediţiilor princeps. Este integral şi reprodus în aşa fel încât să restituie pe cât posibil cititorului contemporan atât parfumul epocii, cât şi caracterul său de document istoric şi literar. Aşadar, intervenţiile editoriale s-au limitat la actualizarea grafiei şi punctuaţiei conform normelor în vigoare. S-au eliminat, de asemenea, atunci când nu se justificau, unele evidenţieri în cursive, foarte frecvente mai ales în volumul al doilea al ediţiei princeps. S-au păstrat ca atare toate formele mai vechi sau regionale, precum şi formele gramaticale specifice, chiar şi acolo unde la autor apar în variaţie liberă (barbat/bărbat, să dea/să deie etc.). S-a ţinut seama, în majoritatea cazurilor, de preferinţele autorului în privinţa scrierii unor nume proprii (de pildă, Ghyka, pentru ramura din Moldova, Ghika, pentru ramura din Muntenia a familiei boiereşti şi domneşti, dar Ghica în cazul scriitorului şi politicianului paşoptist, primul din ilustra familie care, din patriotism, a ales această grafie; Kiselev în loc de Kiseleff etc.). În notele redacţiei sau în cuprinsul analitic însă, numele personalităţilor istorice au fost redate în grafia uzuală în literatura istoriografică. Opţiunile de grafie ale autorului au fost păstrate şi atunci când se referă la evenimente politice importante din secolul al XIX-lea, precum „revoluţie” sau „unire”. S-au îndreptat tacit câteva erori tipografice evidente prezente în ediţiile princeps; cuvintele omise la culegere s-au restituit între paranteze drepte. Notele numerotate aparţin autorului, iar notele explicative ale redacţiei au fost marcate cu asteriscuri.

A fost consultată şi ediţia din 1996 a volumului *Ce am auzit de la alţii* întocmită la Editura Fundaţiei Culturale Române de către Mircea Anghelescu. Soluţiile domniei sale au fost folositoare şi pentru actuala înfăţişare a textului, iar editura îi mulţumeşte pe această cale.

Pentru a uşura orientarea într-un text amplu, de mare valoare documentară, s-au adăugat la cuprins, în redacţie, subtitluri analitice, între paranteze drepte. De asemenea, pentru a-l ajuta pe cititor să-şi formeze o imagine mai vie asupra epocii, s-au adăugat în redacţie imagini reprezentând unele evenimente, locuri sau personaje asupra cărora memorialistul insistă; în alegerea ilustraţiilor s-a privilegiat caracterul documentar. Editura mulţumeşte doamnei Elena Şerbu, directoarea Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti” din Oneşti, pentru sprijinul acordat în realizarea secţiunii iconografice a acestei ediţii.

CE AM AUZIT DE LA ALŢII

Cuvânt înainte

Nu cred să fie altă ţară în care toată viaţa publică şi privată să se fi schimbat mai răpede şi mai desăvârşit decât la noi şi mai ales în care orice urmă a unui trecut, relativ foarte apropiet, să se fi stâns atât de complect şi de răpede ca la noi.

Până şi mare parte din obiectele în uz zilnic în întâia jumătate a veacului trecut, mobile, ustensilii casnice şi de lux, haine, au dispărut aproape de tot. Prea puţine sunt lighenele şi ibricele de alamă galbănă, afumătoarele de argint, şălile şi arşălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilelele încă în fiinţă. Antereie mai există doară numai câte poţi numara pe degetele aceleiaşi mâni; ştiu de un singur caftan boieresc în fiinţă, iar işlicuri, giubele, conteşe, benişuri, şalvari şi meşti nu cred să existe macar un singur exemplar.

Şi mai ştearsă, poate chiar dispărută, este amintirea obiceiurilor şi a vieţii, nu numai din întâia jumătate a veacului, dar chiar a acelei de acuma şăsăzeci de ani.

În copilăria şi tinereţa mea fostu-mi-a dat să fiu încunjurat de părinţi, rude, oameni de casă, ţarani şi slugi cari trăise viaţa celor dintâi şăsăzeci de ani ai veacului şi cari, de la bătrânii lor, auzise multe despre o viaţă şi obiceiuri şi mai îndepărtate în negura timpurilor. Mulţi din ei, în primul rând tata şi mama, erau nişte povestitori neîntrecuţi: cu dor îmi aduc aminte de lungile lor povestiri în lungile sări de iarnă, la ţară.

Partea ce mi-a rămas în minte din multele lor povestiri spus-o-am şi eu treptat copiilor şi cunoştinţilor mele. Cu toţii m-au îndemnat să pun aceste amărunte ale vieţii noastre de altădată pe hârtie, ca să nu dispară fără urmă, odată cu mine.

Cu deosebire stăruitoare şi repetate în curs de ani fost-au în această privinţă insistenţele fiicei mele; mai cu samă pentru a-i face plăcere luat-am în mână condeiul pentru ca să le scriu. Ei deci îi dedic, cu dragoste, acest volum care, dacă mă va îngădui Dumnezeu, va fi urmat de altele.

Deocamdată am adunat aici amăruntele de cari mi-am adus aminte fiind privitoare la întâmplări şi împrejurări anterioare naşterii celor dintâi impresiuni ale mele, cari încep a se desfăşura în memoria mea, în şir destul de complect, de la 1857 înainte.

Pe lângă aceste amintiri şi impresiuni personale, este bineînţăles că volumele următoare vor mai cuprinde fapte şi amărunte povestite, după 1857, de bătrâni, uitate în volumul de faţă şi pe cari le-am auzit spuse de povestitori

în legătură cu alte fapte petrecute în a şăsa şi mai ales în a şăptea decadă a acelui veac.

Autorul

CAPITOLUL I
Despre originile Roseteştilor şi despre câţiva ascendenţi şi colaterali mai depărtaţi ai mei

Înainte de a vorbi de cele auzite de la bătrâni despre faptele petrecute în cursul veacului trecut, cred de cuviinţă a da oareşicari lămuriri asupra originii familiei mele, precum şi asupra unor ascendenţi şi colaterali cari au trăit în al şăptesprezecelea şi al optsprezecelea veac.

După tradiţiunea păstrată în familie, Roseteştii ar fi originari din Genova, de unde un Ion Rosetti sau Rossetti ar fi venit, în secolul al treisprezecelea, la Constantinopol. Aici, căsătorindu-se cu o fată de neam mare, ar fi trecut la legea ortodoxă, iar urmaşii lui ar fi făcut parte din cea mai înaltă aristocraţie bizantină. D. E. Rizo-Rangabé[1] arată că, după luarea de către Mahomet al II-lea a Ţarigradului, un Ioan Rossetos ar fi fugit la Coron, unde s-a căsătorit şi a trăit până la moarte. S-ar mai vedea acolo şi astăzi mormântul lui, pe care i se dă calificativul de: *evpatridis Coronaios* (nobil din Coron). Deosebite izvoare mai menţionează şi alţi Roseteşti trăind în deosebite locuri ale Peninsulei Balcanice, tot în veacul al XV-lea. Un Mihail Rossetos a murit în veacul următor la Veneţia, unde făcea parte din comunitatea

[1] Eugène Rizo-Rangabé (Eugenios Rizos Rankaves, 1850-1941), genealogist grec de origine fanariotă, autorul lucrării *Livre d'or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie, par un phanariote*, Imprimerie S.C. Vlastos, Athènes, 1892, 1904 (n. red.).

grecească; fiii lui i-au ridicat acolo un mormânt în anul 1544. Tot d. Rangabé, după De la Croix, arată că familia Rosetti ar fi fost una din cele şăptesprezece familii nobile creştine readuse de sultan în noua sa capitală, după cucerirea acesteia, la 1453. Ştefan Greceanu, în broşura sa asupra contelui Neculai Rosetti, ni spune, însă fără a-şi arăta izvoarele, că Roseteştii erau, în veacul al şăptesprezecelea, a doua familie din aristocraţia ţărigrădeană. Dar toate aceste sunt mai ales simple tradiţiuni şi presupuneri, mai mult sau mai puţin verosimile; le citez fără a garanta întru nimica temeinicia lor.

Cert este că Roseteştii se trag din Lascaris Rosseto, mare logofăt al patriarhatului, în care calitate îl vedem, în anul 1629, semnând, alături de patriarhul Chiril, un act adeverind legitimitatea copiilor lui Radu Mihnea. El a fost căsătorit cu Bella, fiica lui Ioan Cantacuzino, agentul lui Mihai Viteazul la Ţarigrad, al treilea fiu al vestitului Mihai Cantacuzino (Şaitanoglu de la Anhial[2]).

Lascaris Rosseto a avut doi fii: Constantin şi Antonie. Cel al doilea a venit de tânăr în Moldova, unde îl vedem bucurându-se de oareşicare vază încă de la jumătatea veacului al şăptesprezecelea, căci după moartea lui Ştefăniţă Vodă este trimes de ţară la Poartă, sub porecla de Chiriţă Dracos sau Drace, împreună cu postelnicul Alexandru Costin, cu veste despre moartea domnului şi rugăminte de a pune domn în ţară pe Dabija Vornicul. Iar în urmă, la 1675, a ajuns însuşi domn. Depeşile bailului Veneţiei către doge îl numesc: Antonio Rossetti, de naţiune grec, şi-i dau calificativul de *negoziante*; este deci probabil că el, ca toţi fruntaşii creştini ai Ţarigradului, se ocupa cu negoţul. Bailul mai raportează că obţinuse domnia în schimbul unei sumi de şasăzeci de pungi de bani. În hrisoave el s-a numit Antonie Ruset, căci moldovenii făcuse Ruset din Rosseto, forma în care grecii din Ţarigrad schimbase numele de Rosetti sau Rossetti.

El a fost un domn nelacom, drept şi milostiv. „Antonie Vodă, macar că era grec şi străin ţărigrădean, dar era mai

[2] Anchialos, oraş pe coasta vestică a Mării Negre; astăzi Pomorie, în Bulgaria (n. red.).

bun domn decât un pământean, nici un obicei rău în ţară în zilele lui n-a făcut; ce încă şi câte au găsit de la alţii răle, multe a lăsat", ni spune Neculcea.

Antonie Vodă a avut trei fii şi două fete. Cei trei fii: Alecu, Ioan şi Iordache, „erau dezmierdaţi, fără de frică; umblau prin ţară cu mulţi feciori de mazili nebuni strânşi cu dânşii, de făceau multe giocuri şi beţii, şi nebunii prin târguri şi prin sate boiereşti, de luau fetele şi femeile oamenilor cu de-a sila de-şi râdeau de dânsele, ce nu numai oameni proşti, ce şi a oamenilor de frunte şi de cinste", ni mai zice tot Neculcea. Domnul era slab cu copiii lui.

Şi Neculai Costin ni povesteşte: „Iară când au fost veleatul 7186 (1678) au chemat împărăţia pre feciorul lui Antonie Vodă, pre Alexandru-beizade, la Poartă, care era călăreţ bun şi curvar foarte; pre multe locuri făcea silă de lua fetele oamenilor cu sila, însă oameni proşti. Libovnic era la băuturi şi la alergături de cai, însă nu pâra pe nimeni la tată-său; de nu grăia de bine pe om, de rău nu-l grăia."

Constantin Căpitanul ni povesteşte că al treilea fiu, Iordache, trăia în Bucureşti, la curtea lui Duca Vodă, şi când a auzit că tată-său a fost ridicat la scaunul Moldovei a început să plângă. Dar puţin după aceasta se făcuse „grecul" atât de trufaş, încât nu mai puteai vorbi cu el.

Antonie Vodă a fost mazilit în urma intrigilor lui Duca, ajutat de Miron Costin şi de Buhuşeşti. Dus în lanţuri la Constantinopol, a fost căznit cu tulpane ce i se dădeau să le înghită, apoi se trăgeau înapoi ca să-i scoată maţele la gură, spre a-l sili să arăte unde-i sunt ascunşi banii şi, cum zice Neculai Costin: „El bani nu strânsese, că lacom nu era... iar cât avea, i-au luat turcii tot, astfel că rămăsese sarac cu desăvârşire."

Nu ştim cu cine era căsătorit nici Antonie Vodă, nici fiul lui cel mai mare, Alexandru, supranumit beizade Sărăcilă. Al doilea fiu, Ion, a fost căsătorit cu Ileana, fata lui Alexandru Mavrocordat (Exaporitul); al treilea, Iordache, avea de soţie pe o fată a lui Gheorghe Ghika Voievod.

Din al doilea fiu, *mi se pare* că se trag Roseteştii din Ţara Românească, atât urmaşii lui Radu Rosetti, cât şi ai lui C.A. Rosetti, cei supranumiţi Bibica (Beişor), care trăiesc atât în

România, cât şi în Grecia şi, *probabil*, Roseteştii de la Botoşani.

Mult mai mare vază în ţara noastră au avut însă urmaşii celui dintăi fiu a lui Lascaris Rosseto, acei ai cupariului Constantin.

După câteva cuvinte ale lui Cantemir, în *Istoria ieroglifică*, ar rezulta că acest Constantin a fost dintăi marinar. Nu ştim din ce împrejurări el a venit în Moldova, unde îl găsim purtând titlul de *cupar* într-un document din vremea lui Vasile Lupu. Mai pe urmă el ni este aratat de letopiseţe ca trăind în Ţarigrad, unde avea: „o mare vază şi trecere la Poartă”.

D. Rangabé, pornind de la faptul că una din fiicele lui Scarlat Beglitzi (tatăl lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul) era căsătorită cu un Rosetti, crede că acesta era Cupariul. Presupunerea d-lui Rangabé mai este întărită şi de Cantemir, care, în *Istoria ieroglifică*, ni zice că Râsul (Manolache Ruset) înţelegea bine vorbele întortochiete ale Camileopardului (Exaporitul) din cauza „amestecării sângelui”.

Cupariul a avut cinci fii:

Lascarache, nu se ştie cu cine a fost căsătorit;

Iordache, căsătorit: 1) cu Maria, fiica lui Dabija Vodă şi a Dafinei, pe care a ţinut-o mai pe urmă marele logofăt Dumitru Buhuş, şi 2) cu fiica logofătului Neculai Racoviţă;

Manolache, căsătorit cu Irina, fata lui Neculai Buhuş şi a Aniţei;

Mihalache, nu se ştie cu cine a fost căsătorit;

Scarlatache, căsătorit cu una Victoria din Pera.

Rolul jucat în Moldova de aceşti cinci fii ai Cupariului este cunoscut, numele lor se găseşte mai pe fiecare pagină a letopiseţelor din epoca corespunzătoare.

Al doilea din ei, Iordache, supranumit „matca tuturor răutăţilor”, a fost adevăratul stăpân al Moldovei vreme de un sfert de veac. Domnii, pentru a putea rămânea în scaun, erau siliţi să se înţeleagă cu dânsul; mulţi din ei au fost maziliţi numai prin voinţa lui şi cu ajutorul fraţilor săi ramaşi în Ţarigrad.

Lupta ce au purtat-o cu vărul lor, Şerban Cantacuzino, închisorile şi bejeniile lor samănă mai mult cu peripeţiile

unui roman al lui Dumas decât cu istorie adevărată. Vedem pe fiii Cupariului, de la început, într-o tabără cu totul duşmană moşului lor, Antonie Vodă, ei fiind protejaţii lui Duca Vodă, cu care se înrudise prin căsătorie al doilea fiu al Cupariului, Iordache, care luase de soţie pe sora doamnei lui Duca. Nu încape îndoială că, mai ales la început, au fost urâţi ţării şi că această ură în multe privinţi era îndreptăţită.

Ca toţi grecii veniţi de la Ţarigrad în ţările române, ei nu erau decât nişte aventurieri, în deplinul înţeles al cuvântului: veneau aici numai pentru a cuceri avere şi situaţii cu vază. Moldova şi Ţara Românească erau pentru grecii din Ţarigrad ceea ce erau Mexicul şi America de Sud pentru hidalgii săraci din Spania. Ba pentru greci aceste ţări erau chiar ceva mai mult. Pe când spaniolii aveau o patrie pe care o puteau numi a lor, grecii din Ţarigrad trăiau robiţi de o împărăţie păgână şi, fiind astfel ca şi fără de patrie, putinţa de a-şi face una în bogatele şi frumoasele principate de peste Dunăre nu putea alcătui decât un temei mai mult pentru a-i atrage.

Cupăreştii aveau toate însuşirile unor aventurieri: agerimea de minte, îndrăzneala şi dibăcia, dar aveau şi cusururile lor fireşti: lăcomia şi lipsa de scrupule. Crescuţi într-un mijloc care gemea de două veacuri sub tirania cea mai sălbatecă, cu totul dezarmaţi şi neputincioşi faţă de cumplitul arbitrar al turcilor, învăţau să mânuiască singurele arme ale neputincioşilor: disimularea şi intriga, cu cea mai desăvârşită măiestrie. Dacă mijlocul în care ei creşteau, la Ţarigrad, nu se putea numi intelectual, acest mijloc era fără îndoială neasamanat mai fin şi mai cultivat decât acel în care trăia şi se dezvolta boierimea din Moldova şi din Ţara Românească. Cupăreştii sau Ruseteştii, cum s-au iscălit ei în actele moldoveneşti, aveau asupra boierimii în mijlocul căreia s-au aşezat o zdrobitoare superioritate intelectuală. Era lucru firesc ca pământenii să fi fost cuprinşi de ură faţă de aceşti străini cari ştiuse să acapareze atât de răpede şi favoarea domnilor, şi slujbele cele mai grase.

Ei au dovedit în aceste slujbe, mai cu samă Iordache, o agerime şi o dibăcie deosebită, aducând folos şi lor, şi domnilor. În învinuirile ce li se aduc de cronicari trebuie

numaidecât să facem o parte destul de însemnată invidiei boierimii pământene, care, fără a avea mai multe scrupule decât Cupăreştii, era departe de a fi înzestrată cu aptitudinile lor.

Când Miron şi Velicico Costin ziceau lui Cantemir la masă: „mai des cu păhărele, măria-ta, şi mai rar cu orânduiele", suntem în drept a nu atribui acest sfat numai durerii de ţară, căci sub Duca Vodă, cel mai lacom şi cel mai crud dintre toţi domnii greci, orânduielile asupritoare erau neasamanat mai dese şi mai grele decât sub blăjinul Cantemir, totuşi Miron Costin, în slujbă tare, mare, şi în măsură de a vorbi domnului cu greutate, tăcea molcum şi cumpăra sate peste sate.

De altmintrelea, toate învinovăţirile de *mâncătorie* a banilor vistieriei aduse vornicului Iordache, „matcei tuturor răutăţilor", cum îl porecleşte Neculcea, atât pentru vremea cât slujise în Ţara Românească, cât şi pentru acea în care mânuise banii domneşti în Moldova, cad cu desăvârşire. Cantemir îl închide, îl căzneşte, cetluindu-i capul cu un lanţ, îi ie treizeci sau patruzeci de pungi de bani, dar pe urmă recunoaşte că vornicul a fost nevinovat, îl despăgubeşte de pagubile suferite şi-i dă iar vistieria ţării pe mână. Îl vedem asemene nimicind cu totul învinovăţirile ce-i sunt aduse de Şerban Cantacuzino şi stabilind nevinovăţia lui în chip strălucit, precum reiesă din cartea de judecată din anul 1689 a lui Cantemir.

În cât priveşte uciderea Costineştilor, nu încape îndoială că Cupăreştii au împins pe Cantemir, pe cât li-a fost cu putinţă, la săvârşirea ei. Vinovăţia lui Miron Costin nu a fost într-adevăr complect dovedită până acuma, dar faptul că frate-său, Velicico, conspira împotriva domnului nu se poate pune la îndoială. Dacă el ar fi izbutit putem lesne gâci care ar fi fost soarta Cupăreştilor celor atât de urâţi. Spre a pune zilele lor la adăpost au stăruit pe lângă domn pentru pieirea Costineştilor.

Pe lângă cele ce se pot ceti în letopiseţe, se găsesc multe amărunte asupra Cupăreştilor în două din operele lui Cantemir, în *Viaţa lui Constantin Cantemir* şi în *Istoria ieroglifică*. Trebuieşte însă, mai ales în cât priveşte pe acea din urmă, să se facă partea bogatei imaginaţii şi a nu

preadeosebitei iubiri de adevăr cari caracterizează scrierile învaţatului şi ilustrului autor.

În vremea războiului de la 1711, Iordache Ruset s-a arătat hotărât potrivnic politicii urmate de Cantemir şi s-a opus, în chip făţiş, tratatului cu Petru cel Mare. Din această pricină, el a avut cinstea să fie privit de pravoslavnicul împarat ca duşman primejdios, ţarul punând chiar să-l ridice şi trimeţându-l la Kiev sub escortă de cincizeci de dragoni. A fost ţinut acolo doi ani şi, după această curgere de timp, s-a întors înapoi bolnav, olog de picioare.

Iordache şi Manolache Ruset au murit amândoi în ţară, cel dintăi după 1718, cel de al doilea, la 1717. Simţirile de ură ce ei le stârnise printre boierii pământeni la începutul carierei lor fusese cu desăvârşire potolite de vreme: cu totul asimilaţi mijlocului în care trăise atâţia ani, nu mai erau priviţi ca străini. Iar fiii lor nu se mai deosebeau prin nimica de ceilalţi boieri, nimene nu-şi mai aducea aminte de originea străină a părinţilor.

Din Lascarache Ruset, fiul cel mai mare al Cupariului, se trage, din fiul acestuia, Iordache, ramura Bălăneştilor, despre care nu am decât puţine amărunte.

Ei pare să-i fi aparţinut hatmanul Vasile Roset, unul din întemeietorii „Sfântului Spiridon”, al cărui ctitor a şi rămas până la moarte.

Iordache Ruset, al doilea fiu al Cupariului, a lasat cea mai mare avere teritorială ce s-a văzut vrodată în Moldova: după împărţirea ei, toţi fiii lui au fost bogaţi. Dintr-însul se scoboară ramura Roznovăneştilor, care, în cursul veacului al XVIII-lea, a ocupat cele mai înalte demnităţi ale ţării: logofeţi mari, vornici mari, hatmani, vistiernici, postelnici.

Din urmaşii lui Manolache Ruset, din care mă trag, ca şi celelalte ramuri din ţinutul Bacăului, fiul său, vornicul Ştefan, a ajuns la demnitatea de mare vornic. Averea lui Manolache, deşi însamnată, era mult mai mică decât acea a lui Iordache. Cu toate că scoborâtorii lui au făcut căsătorii frumoase, vedem această avere scăzând în cursul generaţiilor; urmaşii lui Ştefan, afară de unul din nepoţii săi de fiu, Neculai, căsătorit cu Ecaterina Sturdza şi care a ajuns vornic mare, au dus-o numai până la comis, medelnicer sau ban.

Când, pe la începutul veacului trecut, uzul limbilor străine a început să se răspândească în ţară, iar corespondenţele cu străinătatea au devenit tot mai frecvente, Roseteştii, cari, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, schimbase pe Ruset în Roset, au reitalienizat numele lor, reiscălindu-se Rosetti sau uneori Rossetti, potrivit tradiţiunii pastrate în familie despre originea lor genoveză.

Armele întrebuinţate de familia Rosetti sunt: pe un scut tăiet (*coupé*) de argint şi albastru (azur), o cupă de argint cu trei roze ieşind dintr-însa, iar deviza sună: *Sereno aut nubilo sospes*.

Toate peceţile vechi din veacul al XVIII-lea poartă aceste arme. Pe unele dintr-însele cupa lipseşte: cele trei roze, legate împreună cu o cordea pe care este înscrisă deviza, sunt aşazate de-a dreptul pe scut. La Roznov, pe când mai trăia colonelul Iorgu Rosetti-Roznovanu, se păstrau încă câteva piese de argintărie datând de la marele logofăt Neculai Roset-Roznovanu, adică din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pe care se vedeau sapate aceleaşi arme cu deviza tradusă pe româneşte prin cuvintele: *În senin şi în negură teafăr*, bineînţăles gravată în caractere cirilice.

Persoane demne de încredere m-au asigurat că tot aceste arme se vedeau sapate deasupra uşii de intrare a curţii din Pribeşti (ţinutul Vaslui), care, după cum dovedeşte inscripţia de pe piatra de deasupra uşii pivniţei, a fost clădită de vestitul vornic Iordache Ruset. Însă când am fost la Pribeşti, în anul 1904, am găsit toată casa, precum şi uşorii de piatră acoperiţi cu un strat gros de tencuială, n-am putut deci vedea nici urmă de blazon.

Mulţi din membrii familiei aşază deasupra acestor arme o coroană, când princiară, când ducală, când de formă absolut fantezistă, iar unii nu se dau chiar în lături de la înserarea într-însele a unei mantii sub pretext că: „aparţin unei case suverane”. Aceste toate întemeindu-se pe faptul domniei de mai puţin de trei ani a nenorocitului Antonie. Ei uită că: 1) de la stângerea dinastiilor naţionale domnia n-a mai fost ereditară şi 2) că a voi să transformi în suveranitate ereditară domniile cumparate pe bani de la

turci în veacurile XVII şi XVIII şi cari nu alcătuiau decât un drept de exploatare nemiloasă a ţării pe câţiva ani, uneori pe câteva luni, căci domnia înceta şi reîncepea după placul vizirilor şi acel al valideelor[3], este a-ţi bate joc de chiar ideea suveranităţii.

În heraldică nefantezistă, Roseteştii au deci drept să aşăze, deasupra armelor lor, un coif de nobil, de oţel, cu cinci gratii (*grilles*), sau o coroană de nobil cu cinci vârfuri, sau, în sfârşit, un simplu calpac de boier.

Şi acuma voi da oareşicari amărunte asupra ascendenţilor mei.

*

Strămoşul meu direct este Manolache Ruset, al treilea fiu al Cupariului. În a doua domnie a lui Gheorghe Duca (1669-1672), era jitnicer şi se căsătorea cu Irina, fiica lui Neculai Buhuş, prin urmare nepoată de frate a doamnei Anastasiei, sora (după mamă) a lui Buhuş. Buhuşeştii erau un neam străvechi, cel dintâi cunoscut fiind acel căruia Alexandru cel Bun i-a întărit satul Cuciurul sau Cozminul. În documentele veacurilor XV şi XVI întâlnim adesa Buhuşeşti, dar şirul lor neîntrerupt începe cu Simion Buhuş, căsătorit cu Eftimia, pe care îl aflăm în pomelnicul Bisericanilor şi a trebuit să se nască la începutul veacului al XVI-lea.

În anul 1672, Manolache Ruset ajunge comis mare. Ca şi fraţii lui, a urmat pe Duca în Ţara Românească în vremea domniei a acelui domn peste Milcov (1674-1678). La a treia domnie a lui Duca în Moldova, a plecat cu dânsul şi cu oastea la asediul Vianei (1683). Când, la întoarcerea lui în ţară, Duca a fost încunjurat în curtea de la Domneşti (Putna) de un podghiaz leşesc al lui Petriceico, care năvălise în ţară, spre a apuca domnia, podghiaz comandat de leahul Demideţki, Manolache Ruset îndeplinea slujba de sulger[4] şi se afla cu moşul nevestei lui, cu vestitul şi viteazul hatman Buhuş, la gazdă, în sat. Hatmanul, care încălecase îndată ce prinsese de veste, a trimes de sârg pe

[3] *Validé sultan* (turc.): mama sultanului otoman. Treptat, capătă o influenţă politică tot mai mare, ajungând a doua poziţie din imperiu. La plural, prin extensie, femeile influente din familia imperială (n. red.).

Manolache la Focşăni, unde se afla doamna Anastasia, ca să-i ceară bani spre a face slujitori, cu cari să vie să scoată pe vodă. Dar doamna, foasta amantă a lui Şerban Cantacuzino, mai lacomă şi mai zgârcită decât soţul ei, nu a voit să deie bani, zicând că „întâi să scoată pe vodă şi apoi va da bani”. Numai Ştefan, fiul lui Radu Vodă şi ginere lui Duca, a încălecat cu câţiva seimeni şi a venit la Domneşti în ajutorul socru-său. Însă seimenii din curte, cari urau pe Duca, văzând că vine gloată asupra leşilor, un bulubaşă al lor, numit Dediul, a deschis poarta, şi leşii, intrând în curte, au pus mâna pe Duca şi l-au dus în Ţara Leşască, de unde nu s-a mai întors.

Cuprins în ura cu care Şerban Cantacuzino prigonea pe frate-său, Manolache a fost silit, la începutul domniei lui Constantin Cantemir, să se desţăreze, întorcându-se numai după ce Iordache s-a împacat cu Cantemir; a primit mai întâi stărostia Putnei şi pe urmă postelnicia. Sub urmaşii lui Cantemir, Manolache a urmat să împărţească urile şi prieteniile, zilele bune şi cele răle cu frate-său.

În a doua domnie a lui Mihai Racoviţă a ajuns, în anul 1707, vornic al Ţării de Sus. În întâia domnie a lui Neculai Mavrocordat, acesta a aruncat în închisoare pe Iordache Ruset şi puţin a lipsit să-i taie limba. Voind să puie mâna şi pe Manolache, care se afla la ţară, la Bogdăneşti, pe Oituz, în ţinutul Bacăului, a trimes pe un ciohodar cu vro patruzeci de seimeni ca să-l prindă şi să-i aducă la Ieşi. Dar nişte prieteni dându-i de ştire, vornicul a strâns cincizeci de oameni voinici, slugi şi ţarani din satele lui, şi a venit să aţâie calea oamenilor domneşti în lunca de arini care acoperea malurile pârâului Căiuţul Mare, sub biserica Popenilor. Îndată ce ciohodarul şi seimenii au trecut pârâul, s-a aruncat asupra lor; oamenii domneşti au luat-o îndată la sănătoasa, dar ciohodarul şi vro câţiva seimeni au căzut în mânile vornicului. Acesta, după ce a luat scrisorile ce le aveau asupra lor, i-a trimes înapoi la Ieşi după ce le-ar fi tăiet urechile, apoi a trecut graniţa ungurească la Breţcu.

---

[4] Súlger/slúger: dregător însărcinat cu aprovizionarea curţii domneşti şi a armatei (n. red.).

Această întâmplare este menţionată de Neculai Costin în letopiseţul său, dar el se mulţămeşte a povesti că Manolache Ruset a legat pe ciohodarul domnesc trimes ca să-l aresteze. Faptul, aşa cum îl relatez eu, mi-a fost povestit de tata, care îl auzise de la tată-său, şi de un ţaran din satul Popeni, numit Ştefan Făcăoariu, care, în anul 1866, pretindea că este de 116 ani. Povestirea despre lupta lui Manolache Ruset cu seimenii (pe cari el îi numea arnăuţi) zicea că o ţine de la bunul său, care-i povestise de nenumărate ori cum, fiind pe acea vreme flăcăuaş de vreo cincisprezece ani şi păzind în ziua întâmplării caprele tătâne-său în luncă, privise harţa întreagă cu ochii lui.

În a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat, care de astă-dată trăia în bună înţelegere cu fraţii Ruseteşti, oştenii leşi şi şvezi cantonaţi în ţară făceau fel de fel de jafuri şi de stricăciuni. Cu toate cruţările ce le avea pentru Carol al XII-lea, Poarta a sfârşit prin a trimete poroncă lui Mavrocordat să-i scoată din Moldova şi mare parte din acei oşteni au fost dezarmaţi fără împotrivire de către hatmanul Buhuş şi agalele turceşti.

La Bacău se afla un număr destul de însamnat de asemene oşteni leşi şi şvezi, deosebit de supărători, jăcuind când într-o parte, când într-alta. Stolnicul Ştefan Ruset, fiul lui Manolache, şădea la porţile Bacăului, în curtea lui de la satul Mărgineni, care atunci era înconjurată de un zid puternic. Sătenii din Mărgineni, nemaiputând rabda jafurile şi siluirile acelor oşteni, se adăpostise cu ce aveau mai de preţ în ograda stolnicului, porţile fusese închise şi o zdravănă strajă de puşcaşi pusă pe ziduri. Şvezii şi leşii au încunjurat ograda, dar nu îndrăzneau să-i deie navală.

Stolnicul, temându-se să nu sfârşască merindele, căci avea de hrănit o mulţime de guri, s-a folosit de o noapte mai întunecoasă pentru a trimete tătâni-său, la Bogdăneşti, prin trei oameni deosebiţi, ştire despre nevoia în care se afla. Unul din oamenii trimeşi, un ţigan, a fost prins de leşi şi muncit greu; ceilalţi doi au ajuns împreună la Bogdăneşti, a doua zi pe la prânzul cel mare. Cum a auzit vestea, vornicul a trimes de s-au strâns vro sută de oameni aleşi, bine armaţi şi toţi călări, din satele Bogdăneşti, Filipeşti şi Grozeşti, şi a pornit cu ei pe la toacă. În drum ceata i s-a

mai mărit prin oameni din Orăşa şi din Nadişa. Au ajuns la Mărgineni înainte de ziuă şi, fără ca leşii şi şvezii să fi prins de veste, i-au încunjurat, apoi un bucium a dat sămnul năvălirii. Străinii, deşi surprinşi, s-au aparat cu îndărjire. Fiind oameni mai bine înarmaţi şi mai deprinşi cu războiul, nu se ştie dacă nu ar fi izbutit să puie oamenii vornicului pe fugă, dar deodată porţile curţii s-au deschis şi stolnicul Ştefan, urmat de slugile lui şi de sătenii din Mărgineni, a căzut în spatele străinilor. Luaţi între două focuri, ei s-au predat şi au fost legaţi burduf sau puşi în butuce. Din acei oşteni străini, şăptesprezece ar fi căzut morţi şi la o sută ar fi fost prinşi vii, cu patru steaguri, iar din oamenii vornicului şi ai stolnicului ar fi căzut numai vro zece.

Arende Inscheuuapen de familia Rossetti sunt, pe un scut ideal (coupé) de argint și albastru (azur), o cupă de argint cu trei roze roșii dispuse, în dreapta sus. Scutul are nobilul suspens... Multe din membrii familiei aceștia descoperă scrisori arse o cerneală, albă pronunțată, albă dacălă, albă de formă absolut funcțională, iar unii au o dată clară în latura de la începutul lor locului a unei mănăstiri să protejeze împotriva unui atac necunoscut. — Blazonul familiei Rossetti în Eugène Rizo-Rangabé, *Livre d'or de la noblesse phanariote...*

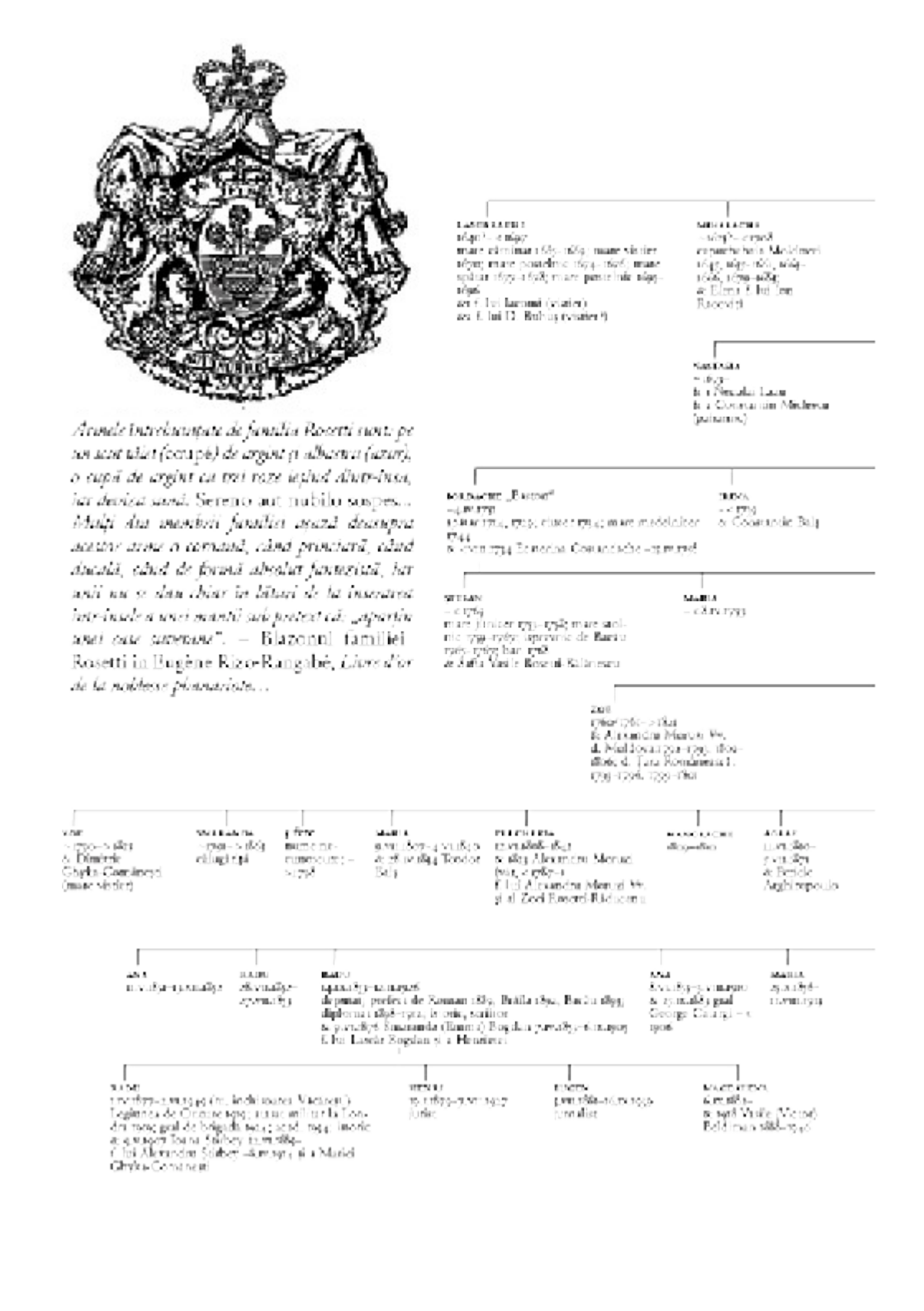

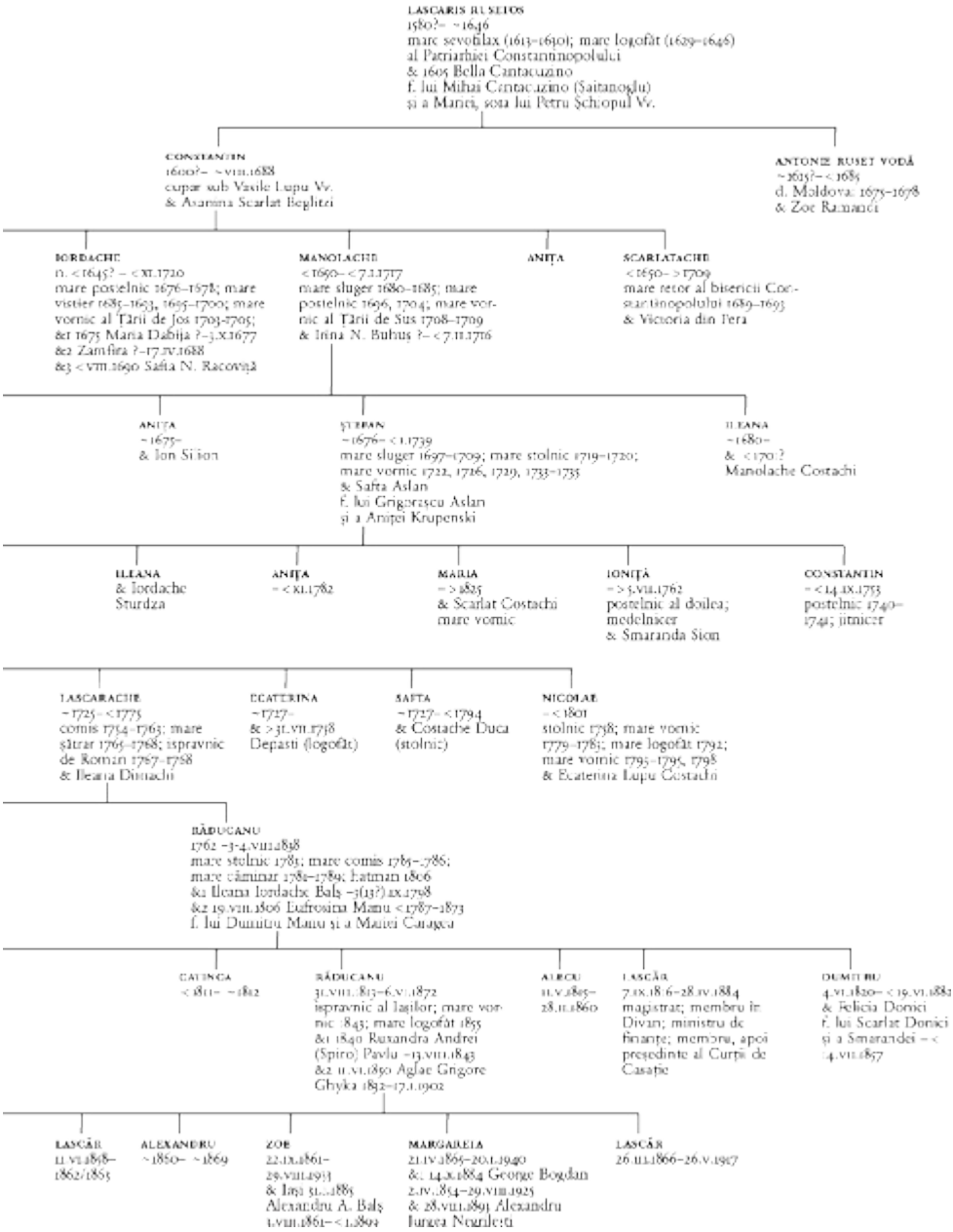

Arborele genealogic al ramurii Rosetti-Răducanu, pe baza arborelui genealogic al familiei Ruset/Roset/Rosetti (cu toate ramurile) întocmit de Mona şi Florian Budu-Ghyka şi actualizat de Despina-Ioana Slăvescu, publicat la http://www.ghika.net, cu amendamente aduse în redacţie. Nu figurează decât prima generaţie a descendenţilor lui Radu Rosetti.

A treia zi, când vornicul era să plece cu dânşii la Ieşi, i s-a adus veste că, la Bacău, au sosit chiar în noaptea aceea trei ofiţeri şvezi însoţiţi de mai multe slugi. Vornicul a trimes vro douăzeci de oameni cu poroncă să li se încunjure gazda şi să-i ridice. Şvezii, văzându-se încunjuraţi, s-au pus în aparare, dar vornicul a mai trimes un rând de oameni asupra lor cu un credincios al său, Filipache Leca, un tânăr răzăş din satul Bucium, cu poroncă ca, în cazul când străinii nu s-ar preda, să aprindă acoperemântul casei în care se aflau. Filipache şi cu oamenii lui pregătindu-se să execute această poroncă, unul din şvezi a ieşit din casă şi a cerut să vorbească cu vornicul.

Adus înaintea acestuia, i-a spus, jumătate pe leşeşte şi jumatate pe româneşte, că mai-marele lor este un polcovnic franţuz în slujba craiului şvedez, care venea din Ţara Nemţască şi voia să meargă la stăpânu-său, la Tighina, iar dacă vornicul îi înlesneşte mergerea acolo, va primi de la el o mulţămire crăiască. Vornicul a răspuns că el nu are altă volnicie decât de a-i duce la domn, la Ieşi. Îi va duce acolo cu cinste şi nu se îndoieşte că domnul va înlesni mai-marelui lor mergerea la Tighina. Atunci şvedul s-a dus la tovarăşi, şi ei, după o scurtă consfătuire, au ieşit din casă şi s-au dus la vornic.

Ajunşi aici, cel mai de samă, care se zicea polcovnic, a propus vornicului, prin acel care mai vorbise cu dânsul, să-l trimată înapoi în Ardeal, de unde venise, îndatorindu-se să plătească oricâte mii de galbeni i-ar cere. Vornicul însă iar a răspuns că nu poate decât să-l ducă la Ieşi, căci altmintrelea ar încăpea el (vornicul) la mare prepus şi la mare pedeapsă. Şi, cu toate rugămintele acelui polcovnic, a ramas neînduplecat.

Chiar în acea sară trimes-a vornicul pe Filipache, cu cai de olac şi cu cărţi cătră domn, punându-l în cunoştinţa tuturor celor întâmplate, cu poroncă să nu steie până la Ieşi.

În vremea călătoriei dintre Bacău şi Ieşi, vornicul a avut grijă ca să nu-i lipsască nimica nici polcovnicului, nici tovarăşilor acestuia, iar fiecare ceas îi întărea credinţa, ce o avuse îndată ce dăduse ochi cu dânsul, că acel polcovnic este barbat însamnat, nu franţuz sau şved, ci leah, căci de

câte ori se credea nebagat în samă de vornic sau de stolnicul Ştefan, care mergea şi el la Ieşi, sau de oamenii lor, vorbea nu franţuzeşte, ci leşeşte cu tovarăşii lui.

Acel polcovnic era craiul Stanislav Lescinski[5], şi despre recunoaşterea şi primirea lui la Ieşi de către domn povesteşte Axinte Uricariul pe larg.

Înainte de a părăsi Ieşul, el a dăruit vornicului Manolache un frumos ceasornic, iar stolnicului Ştefan o pereche de pistoale îmbracate în argint, cu rafturile lor. Aceste lucruri ar fi fost în curtea de la Mărgineni, în anul 1717, când a fost pradată de catanele ramase în ţară în urma expediţiunii lui Frenţă.

Întâmplările cu ciohodarul şi cu craiul Stanislav au fost povestite tatei de părintele său, care zicea că le ţine de la Filipache Leca, pe care îl cunoscuse bine în copilăria lui, când vâna cu dânsul iepurii cu ogarii în câmpiile din împrejurimile Roznovului, unde bunul meu a copilărit în casa logofătului Neculai Roset-Roznovanu. Filipache, ajuns la adânci bătrâneţe, dar încă foarte voinic, era acuma de casa lui Roznovanu, în care a şi murit.

Soţia lui Manolache, Irina Buhuş, precum dovedeşte inscripţia de pe piatra mormântală, bine pastrată până azi, a murit la anul 1713 şi este îngropată în biserica clădită de Ştefan cel Mare, la Borzeşti, pe Trotuş.

Manolache Ruset era un barbat de stat mijlociu şi de făptură sprintenă, călăreţ minunat şi meşter în mânuirea tuturor armelor.

Averea lui, deşi mult mai mică decât acea a frăţine-său Iordache, era totuşi destul de însamnată.

Cea dintăi menţiune despre Ştefan, fiul vornicului Manolache şi al Irinei Buhuş, o găsim la Ion Neculce, care ni zice că, după moartea lui Cantemir, la 1693, boierii „pofteau să puie pe un fecior al lui Cantemir Vodă domn în

[5] Stanisław I Leszczyński (1677-1766), rege al Poloniei (1704-1709; 1733-1736) şi duce de Lorena; ginere al regelui Franţei Ludovic XV. Aliat al lui Carol XII al Suediei, îşi pierde tronul după înfrângerea suedezilor la Poltava, în faţa ruşilor, şi, o vreme, îl însoţeşte pe Carol în campaniile sale (n. red.).

locul lui şi au răpezit la Ţarigrad pe vatavul Pârvul şi cu Ştefăniţă Ruset, fecior lui Manolache postelnicul”.

Ştefan Ruset s-a căsătorit cu Safta Ursache, probabil înainte de 1700, şi s-a aşazat la Mărgineni, lângă Bacău. La 1708 era sulger, la 1725 vel vornic şi-l vedem bucurându-se de deosebita favoare a lui Mihai Racoviţă. Probabil că căsătoria fiului său celui mai mare, Iordache, cu Catrina Costandache, fiica Mariei, surorii domnului, avusese loc.

În a doua domnie a lui Grigore Ghika al II-lea izbuhnind război între Austria şi Turcia, în vara anului 1737, au intrat austriacii sub ordinele generalului Badeni în ţară şi au luat în stăpânire ţinuturile Putna, Bacău, Neamţ, Roman, şi parte din Suceava. Ştefan Ruset, care şădea la Mărgineni şi îşi avea moşiile aproape de munte, fiii săi, Iordache şi Ion (Teţcanu), stolnicul Răducanu Racoviţă (pe urmă logofăt mare), medelniceriul Constantin Balş (ginere vornicului Ştefan) şi sulgeriul Ştefan Catargiu, ale căror moşii se aflau asemene aproape de munte, în regiunea ocupată de austriaci, s-au închinat lor şi au primit să ocârmuiască ţinuturile în cari pătrunsese oştirile împărăteşti. Vornicul Ştefan, fiind cel mai bătrân din boierii locuind într-însele, fusese pus în capul acestei ocârmuiri, a cărei reşedinţă se afla în Roman, iar Răducanu Racoviţă trada pe nemţi când putea, aducând la ştiinţa lui Ghika Vodă, în taină, tot ceea ce ei făceau.

În anul următor însă, austriacii fiind siliţi să părăsască Moldova, boierii cari se supusese lor au tras frică mare de pedeapsă. Dar afară de Constantin Balş, care a capatat o ţapănă bataie la tălpi, ceilalţi au scapat uşor: Ştefan Ruset cu un surgun de o lună la Dobrovăţ. Apoi domnul l-a chemat înapoi şi i-a măritat, cu a sa cheltuială, o fată cu comisul Scarlatache Costaki.

Vornicul Ştefan a murit la ianuar 1739, lăsând trei fii: Iordache, Ioniţă şi Constantin, precum şi patru fete.

Medelniceriul Iordache Ruset era fiul cel mai mare al vornicului Ştefan şi al Saftei Ursache. S-a căsătorit, precum am aratat mai sus, cu Catrina, fata stolnicului Costandache şi a Mariei, sora lui Mihai Racoviţă Voievod.

Această soră a domnului trecuse prin împrejurări romantice, dar neplăcute. Fusese peţită în tinereţele ei de

Vasile Ciaurul, un urmaş (prin femei) al lui Dumitraşco Ştefan, tatăl lui Gheorghe Ştefan-voievod, dar Maria preferise pe un oareşicare Costandache, barbat de o frumuseţă deosebită. După vro zece ani, în vremea războiului dintre austriaci şi turci, la 1716, Vasile Ciaurul, care era un barbat cu duh neastâmpărat şi ajunsese la treapta de stolnic, visând lucruri mari, a propus generalului Stainville, care comanda trupele împărăteşti la Sibiu, să-i deie un ajutor de câteva sute de oameni, luând asupra lui să izgonească, prin ajutorul număroşilor partizani ce zicea că-i are în Moldova, pe Mihai Racoviţă şi să apuce domnia, recunoscând suzeranitatea împaratului. Stainville a primit bucuros şi a însărcinat pe căpitanul Franţ Ernau să sprijine acţiunea Ciaurului cu vro trei sute de husari secui.

Precum se ştie, expediţia a reuşit la început de minune: o mulţime de moldoveni s-a unit cu catanele, au ajuns cu toţii la Ieşi şi cât pe ce erau să puie mâna pe domn. Dar acesta avusese vremea să cheme în ajutor un număr copleşitor de tatari. Catanele şi răsculaţii au fost învinşi, prinşi şi măcelăriţi mai toţi, iar viteazul Franţ Ernau, căzut în mânile domnului, a fost bătut de el cu buzduganul, apoi i s-a tăiet capul. Dar Ciaurul a scapat.

Alte catane intrate în ţară se încuibase la Mira, la Caşin, la Ocnă şi la Neamţ şi, din aceste vizunii, ajutaţi de moldovenii totdeauna gata de jaf, pradau în dreapta şi în stânga. În Vasile Ciaurul era încă vie supararea ce-i pricinuise răspingerea iubirii sale de cătră Maria Racoviţă. Punându-se în capul unui număr de catane şi de răsculaţi, s-a scoborât în jos, pe Trotuş, a trecut Siretul şi a ajuns, tot prădând, pănă la aşazarea stolnicului Costandache, la Şerbeşti. Stolnicul era cu domnul, dar Maria se găsea acasă. A fost ridicată, în cămeşă şi desculţă, şi aruncată într-o căruţă (era vreme de iarnă). Fără credinţa unei roabe ţigance, aruncată şi ea în aceeaşi căruţă, care i-a dat cojocul, ar fi murit de frig. A fost dusă într-o întinsoare la Caşin.

Nenorocita era încă frumoasă şi tânără. Ciaurul avu mişelia să-şi astămpere poftele asupra ei şi, după ce a ţinut-o mai multe zile acolo, a trimes-o lui Stainville, la Braşov, în loc de trofeu de izbândă. Pe drum, biata femeie a

avut de suferit batjocurile celor ce o însoţeau. Numai după ce a ajuns la Braşov fost-a cât se poate de bine tratată de generalul Stainville, dată în gazdă la o casă de oameni cinstiţi şi i s-au pus la dispoziţie banii trebuitori pentru a-şi închipui îmbrăcăminte cuviincioasă. Iar când Ciaurul s-a întors la Braşov, Stainville n-a voit să-l mai vadă, nici să mai aibă a face cu dânsul. După o scurtă şădere acolo, Maria Costandache a fost trimasă cu escortă la Târgul Ocnei, de unde s-a putut îndrepta spre Ieşi.

Aceste întâmplări mi s-au povestit, în anii 1873-1875, de Costache Negri şi de Alecu Aslan (de la Oneşti), un urmaş colateral al Ciaurului. Negri le ţinea de la Conache, al doilea soţ al mamei sale; lui Alecu Aslan i le povestise atât părintele său, cât şi nepoata de fiică a ţigăncii care însoţise pe Costăndăchioaie în drumul dintre Şerbeşti şi Caşin.

Mihai Racoviţă a confiscat, bineînţăles, întreaga avere a Ciaurului şi, cu acest prilej, a dăruit surorii sale satele Rădeana şi Paşcanii de la ţinutul Bacăului. Iar Maria, când a căsătorit pe fiica ei, Catrina, cu Iordache Ruset, i-a dat de zestre satul Rădeana, unde ei s-au aşazat şi unde au ramas chiar după moartea vornicului Ştefan, deşi Iordache moştenise în partea lui, pe lângă Patraşcanii cu Borzeştii pe Trotuş, mai sus de Rădeana, şi Bogdăneştii pe Oituz, unde era aşazarea părintească.

Iordache Ruset, care, nu ştiu pentru ce, primise porecla de Baston, a dus-o numai până la treapta de vel medelnicer: la 1744 era ispravnic de Bacău. A murit după 1750 şi este îngropat, împreună cu soţia lui, în biserica de la Rădeana, clădită la începutul veacului al XVII-lea de Dumitraşco Ştefan, tatăl lui Gheorghe Ştefan Voievod. Printre crăpăturile podelelor bisericii se vedeau, acuma câţiva ani, ţestele şi ciolanele lor.

Iordache Ruset a lasat trei fii: Neculai, Iordache şi Ştefan.

Lascarache Ruset este străbunicul meu; era căsătorit cu Ileana Dimaki. La 1756 era şatrar, mai târziu a ajuns comis. Pare a fi trăit mai mult la ţară, la Poşorcani, lângă Rădeana. Şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii judecându-se cu răzăşii de acolo, în mijlocul cărora se vârâse cu nişte dănii făcute medelniceriului Iordache de unii din răzăşi, mai primind şi el alte dănii şi făcând şi cumpărături. Răzăşii îşi

petreceau şi ei vremea, când văzându-şi părţile comisului Lascarache, când trăgându-l în judecată (la fiecare schimbare de domn). Grigore Ghika III l-a dat ramas la 1765, hotărând ca răzăşii să-şi ieie moşia înapoi, restituindu-i banii şi prorocind să i se dărâme casa ce o ridicase pe acel hotar. Însă după câteva săptămâni, aceiaşi răzăşi veneau să roage pe comisul Lascarache să li deie banii înapoi şi să-şi ieie moşia. Între răzăşi era sfadă mare, căci neamul Făcăoarilor, mai puternic în sat, voia să puie el stăpânire pe părţile celorlalţi. Judecata s-a deschis din nou după moartea comisului şi, în urma unei cercetări făcute de Leon, episcopul de Roman, răzăşii au fost daţi ramaşi.

Lascarache Ruset a murit încă de tânăr, în primăvara anului 1775, odată cu soţia lui, probabil de vro molimă; au fost înmormântaţi în aceeaşi zi, la Ieşi. Din izvodul cheltuielii acelei înmormântări, reiesă că mitropolitul Moldovei a primit, pentru slujba făcută de el cu acel prilej, suma de patru galbeni.

CAPITOLUL II
Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut

Deoarece, în biletul prin care se aduce la cunoştinţa rudelor şi a amicilor încetarea din viaţă, la 3 august 1838, a bunului meu, marele logofăt Răducanu Roset, se zice că el era atunci de 76 de ani, reiesă că s-ar fi născut în anul 1762; ar fi trăit deci câte treizeci şi opt de ani în fiecare din cele două de pe urmă veacuri. Naş de botez i-a fost marele logofăt Răducanu Racoviţă, întemeietorul mănăstirii Răducanu de la Târgul Ocnei, care i-a dat numele său. Pare a-şi fi petrecut aproape întreaga copilărie la Poşorcani

(Căiuţi). Era încă foarte mic când, împreună cu soră-sa, Zoe, a fost răpit de nişte ţigani nomazi, puşi la cale de un creditor din Transilvania al tatălui lor, căruia acesta îi datorea o sumă de şăse sute de lei. Această sumă făcea o sută şi cinzeci de galbeni, galbănul valorând atunci aproximativ patru lei, şi o sută cincizeci de galbeni alcătuiau, în împrejurările economice ale Moldovei din a doua jumatate a secolului al optsprezecelea, o sumă însamnată, pe care comisul Lascarache, om nevoieş, o datorea de vreme îndelungată. Ţiganii dusese copiii la casa creditorului, un negustor din Kézdi-Vásárhely[6], care a trimes răspuns comisului că-i va elibera îndată ce va primi banii, dar să fie fără grijă despre dânşii, căci vor fi bine îngrijiţi. Foarte cu mare greu, numai cu ajutorul rudelor, fost-au adunaţi banii şi încredinţaţi cumnatului comisului, jitniceriul Manolache Dimaki. Acesta a trecut munţii calare şi, după ce a achitat datoria, a adus copiii acasă în doi desagi spânzuraţi de oblâncul şălii, unul în dreapta, celalalt în stânga. Bunu-meu nu-şi mai aducea aminte de această călătorie romantică, făcută când era mic de tot, dar soră-sa, doamna Zoe, fiind cu un an sau doi mai mare, îşi amintea bine toate amăruntele ei şi foarte bucuros le povestea.

După moartea comisului Lascarache şi a soţiei sale, epitropia copiilor se cuvenea vornicului Neculai Ruset, fratele comisului Lascarache, om bogat, dar relaţiile dintre cei doi fraţi nu fusese niciodată bune, iar vorniceasa, născută Sturdza, era o femeie fudulă şi grozav de zgârcită. N-a voit să-i primească la ea, silind astfel pe fratele mamei lor, pe jitniceriul Manolache Dimaki, deşi încă burlac, să-i ieie la dânsul. Dar jitniceriul în curând căsătorindu-se cu Balaşa, fiica logofătului Neculai Roset-Roznovanu, Zoiţa a ramas în casa lor, iar Răducanu a fost luat de logofătul Neculai într-a lui, spre a fi crescut împreună cu fiul său, Iordache. Bunu-meu povestea adesa fiilor săi cum vâna iepurii cu ogarii în câmpiile Roznovului; despre alte distracţii, mai puţin inocente, la care se deda încă foarte de tânăr, nu li povestea, dar au auzit ei de la bunica şi de la alţi bătrâni.

[6] Târgu Secuiesc (n. red.).

Ca cei mulţi din boierii cei mari de pe vreme, logofătul Roznovanu ţinea în casă un *didaskalos* grec, însărcinat să familiarizeze pe copiii lui cu frumuseţile gramaticii şi ale literaturii elineşti, iar vrun călugăr de la vro mănăstire, vrun neam sărac călugărit, sau popa din sat îi va fi învaţat să cetească şi să scrie moldoveneşte. S-ar părea chiar, după unele indicii, că în casa logofătului se afla şi un francez sau franceză care va fi dat lecţii de acea limbă, căci fapt este că bunul meu rupea puţin franţuzeşte, am văzut chiar adrese franţuzeşti scrise tatei, la München, de mâna lui, cu slovă destul de sigură, şi n-a avut unde şi cum să capete aiurea această cunoştinţă. Dar întâiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu puşca sau cu pistolul şi pentru mânuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziţie pentru studii şi deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinereţe evlavios şi cu frica lui Dumnezeu.

Moartea tătâne-său îl lasase foarte sarac; cum însuşi mărturiseşte în testament, întregu-i venit se mărginea în şăse sute de lei; începuturile i-au fost grele. Norocul i-a venit prin ajutorul surorii sale, Zoiţa. Aceasta era de o frumuseţă strălucitoare, precum de altmintrelea arată toate portretele ei, şi deosebit de deşteaptă. Fusese luată la curte de doamna lui Constantin Moruz Voievod, Aglaia Sulgiaroglu, şi beizade Alexandru Moruz, care însuşi a căzut domn în ţările noastre câte de două ori, în Moldova şi în Ţara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa şi deşteapta orfană. Boierimea Moldovei era atunci înduşmănită cu domnul din cauza *tăierii*[7] vornicului Manolache Bogdan şi a spatarului Ion Cuza. Amândoi aceşti boieri conspirase împotriva lui Moruz şi făcuse jalbe peste jalbe la Poartă pârându-l. După ideile în curs atunci, boierii executaţi meritau fără îndoială soarta aspră de care au avut parte. Dar ei aveau, mai cu samă Bogdan, barbat deosebit de simpatic, de cult şi de deştept, mulţime de rude şi de prieteni cari nu puteau ierta neînduplecarea

[7] Tăiere: (aici) decapitare. Decapitarea era, cu precădere în Moldova, modul în care se executa pedeapsa capitală în cazul boierilor (n. red.).

aratată de vodă. Acesta ştia bine că această nemulţămire se traducea prin intrigi urzite la Devlet[8] împotriva-i. Spre a îmbuna boierimea, el a consimţit fără nici o greutate la căsătoria lui beizade Alexandru cu această fată saracă, dar plină de neamuri, care, prin deşteptăciunea şi purtarea ei plină de tact, mai ştiuse să cucerească afecţiunea lui şi a doamnei. Alexandru Moruz nu a avut prilej să se căiască de alegerea tovarăşii de viaţă ce o făcuse. După mărturiile unanime ale tuturor celor cari au venit în contact cu dânsa, după toate izvoarele contimporane, Zoiţa i-a fost o soţie admirabilă: iubitoare, înţăleaptă, plină de curaj, devotată, bună şi, ceea ce nu strica nimică, încă deosebit de frumoasă la vârsta de cincizeci de ani trecuţi. Toţi străinii cari au cunoscut-o vorbesc de dânsa cu respect şi chiar cu admiraţie.

Deoarece iubea foarte mult pe frate-său, căsătoria ei a avut o mare înrâurire în bine asupra soartei lui Răducanu. Pe lângă numeroasele favoruri ce a ştiut să i le obţie de la socru-său, la mazilirea acestuia, înainte de plecarea ei la Ţarigrad, i-a dăruit întreaga parte revenindu-i din mica avere părinţască.

[8] *Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye* (turc. ot.): Imperiul Otoman (n. red.).

Prea puţine sunt lighenele şi ibricele de alamă galbănă, afumătoarele de argint, şălile şi arşălile, ciubucele cu tot tacâmul lor, narghilelele încă în fiinţă. Antereie mai există doară numai câte poţi numara pe degetele aceleiaşi mâni; ştiu de un singur caftan boieresc în fiinţă, iar işlicuri, giubele, conteşe, benişuri,

şalvari şi meşti nu cred să existe macar un singur exemplar. — Stânga: Louis Dupré, *Logofătul Ioannis din Livadia*, cca 1820. Dreapta: Daniel Valentine Rivière, *Grecoaică din Fanar*, cca 1840.

Dus în lanţuri la Constantinopol, [Antonie Vodă Ruset] a fost căznit cu tulpane ce i se dădeau să le înghită, apoi se trăgeau înapoi ca să-i scoată maţele la gură, spre a-l sili să arăte unde-i sunt ascunşi banii şi, cum zice Neculai Costin: „El bani nu strânsese, că la com nu era... iar cât avea, i-au luat turcii tot, astfel că rămăsese sarac cu desăvârşire.”

Alexandru Moruz, care a căzut domn în ţările noastre câte de două ori, în Moldova şi în Ţara Românească, a fost cuprins de dragoste pentru frumoasa şi deşteapta orfană [Zoe Rosetti].

Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la Bucureşti, a fost închis cu doamna şi cu copiii la Şăpte Turnuri.

Atunci un boier foarte mare şi foarte puternic, de care se temeau chiar domnii, vistiernicul Iordache Balş, l-a luat sub ocrotirea lui şi l-a căsătorit cu fiică-sa mai mare, Ileana, ce o avusese din întâia lui căsătorie cu domniţa Maria, fiica lui Constantin Mavrocordat Voievod. Vornicul Iordache făgăduise o zestre preafrumoasă pentru vremurile de atunci, 70 000 de lei sau 17 500 de galbeni, bani în naht[9], dar bogatul şi puternicul vistiernic, *unul din cei „şăpte stâlpi ai ţării”*, era cumplit de zgârcit; zestrea făgăduită a fost plătită cu ţârâita, achitarea desăvârşită făcându-se numai în anul 1798, adică după săvârşirea din viaţă a Ilenei, veşnic bolnavă şi care hărăzise soţului ei şăpte fete, din cari numai una, Zoe, a fost măritată, cu Dumitrache Ghika, două călugărindu-se, iar celelalte trei murind de tinere. Tinerii soţi au trăit deci la început în împrejurări foarte modeste, „mutându-se”, după o expresiune ce o găsesc într-un memoriu alcătuit posterior de bunul meu, „din isprăvnicie în isprăvnicie”. Puternicului vistiernic îi venea mai uşor, se vede, a pune pe ginere-său în slujbă decât a se despărţi de banii făgăduiţi!

De altmintrelea, vistiernicul Iordache Balş şi frate-său, vornicul Constantin, erau vestiţi, atât prin agerimea minţii, cât şi prin reputaţia de oameni *hapsâni*, aspri şi cumplit de zgârciţi. Constantin Balş, cu prilejul unei boli grele, căzând în letargie, a fost crezut mort. Clironomii s-au grăbit să-l puie în săcriu şi să-l ducă la groapă. Dar când să s-aşăze peste raclă capacul pentru a o scoborî în pământ, iaca că, spre nespusa groază a privitorilor, mortul deschide ochii, se scoală, se ridică în picioare şi iesă din raclă. Apoi, rânjind, zice moştenitorilor: „Prea v-aţi grăbit! Mai aşteptaţi!” Iar când a ajuns acasă şi l-a zărit maică-sa, ea şi-a făcut cruce strigând: „Nici dracul nu te-a vrut!”

Ca ispravnic, Răducanu Roset s-a aratat, în toate ţinuturile încredinţate ocârmuirii sale, un diregător nelacom, un îndrăzneţ şi naprasnic vânător de hoţi, pe cari îi urmărea în persoană, întovărăşit de câţiva oameni aleşi, uneori singur.

[9] Náht: numerar, bani gheaţă (n. red.).

În vremea războiului purtat de austriaci şi ruşi împotriva turcilor[10], între 1787 şi 1792, Alexandru Ipsilant, domnul trimes Moldovei la 1788, era un instrument al austriacilor şi trada pe sultan din răsputeri. Răducanu Roset, fiind cunoscut ca barbat îndrăzneţ, a fost, de la venirea domnului în scaun, trimes în lagărul austriac, în capul unei mici cete de călăreţi moldoveni, aleşi tot unul şi unul, spre a servi ca călăuze şi eclerori trupelor lui Coburg. Se ştie că campania acestuia n-a fost fericită şi, dacă a prins cu uşurinţă pe domnul Moldovei (care nu dorea decât să fie prins), când a încercat să pătrundă în Ţara Românească a fost bătut de turci şi de Mavrogheni. Bunul meu nu putea să uite cum o mână de *spahii* turceşti îl gonise pe dânsul şi pe toată călărimea austriacă, de la Focşani până aproape de Mărăşeşti. De atunci avea pentru „nemţi” un dispreţ desăvârşit; zicea că sunt „nişte păcătoşi”. În schimb avea o admiraţie nemărginită pentru Suvorov şi nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focşani şi la Râmnicul Sarat, la cari fusese faţă.

În vremea campaniei ruşilor de la 1790, a fost delegat de divanul Moldovei în tabăra rusască şi a fost de faţă la tot asediul Ismailului. Spiritul lui războinic l-a făcut să ieie parte activă la mai multe din operaţiile acelui asediu. Într-o dimineaţă, pe când îşi lua ceaiul în bordeiul care-l adăpostea, a fost rănit uşor de o granată care făcuse explozie deasupra acoperemântului de stuf al bordeiului.

---

[10] Războaiele ruso-turce din perioada care face obiectul acestor memorii alcătuiesc fundalul istoriei noastre moderne. Cele mai importante s-au desfăşurat în 1676-1681 (pe Nipru); 1686-1700 (Rusia fiind parte a unei coaliţii antiotomane; Tratatul de la Karlowitz, Tratatul de la Constantinopol); 1710-1711 (aventura lui Cantemir cu Petru cel Mare); 1735-1739 (război rusoaustro-turc; ruşii ocupă Iaşii pentru scurtă vreme); 1768-1774 (Rusia ocupă Principatele şi dobândeşte statutul de putere protectoare a creştinilor din Imperiul Otoman; Pacea de la Kuciuk-Kainargi); 1787-1792 (Rusia ocupă Moldova; Rusia anexează Hanatul Crimeii; Suvorov ia Ismailul; Tratatul de la Iaşi); 1806-1812 (Rusia ocupă Principatele; Tratatul de la Bucureşti; Rusia anexează Basarabia); 1828-1829 (Rusia ocupă Principatele; Tratatul de la Adrianopol); 1853-1856 (Războiul Crimeii); 1877-1878 (n. red.).

Acea rană uşoară la umărul drept l-a făcut să-l aibă adus înainte în tot restul vieţii. Cu acelaşi prilej a mai fost rănit şi ceainicul de argint de care se slujea şi pe care îl posed şi astăzi; mica bortă făcută de fărmătura de schijă a ramas până astăzi astupată cu plumb. În sfârşit, a luat parte la asaltul final, care a pus pe ruşi în stăpânirea cetăţii şi în care ar fi căzut vro douăzeci de mii de morţi şi de răniţi.

Cu prilejul întâii domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova (1792-1793), soarta lui Răducanu s-a schimbat cu desăvârşire. Mulţămit surorii sale, asupra lui se revarsară scutiri de vamă pentru cârduri de boi de negoţ şi pentru sute de mii de ocă de sare, dănii repeţite de ţigani domneşti, dese hărăziri de scutelnici, slujbe din ce în ce mai mari, adică toate favorurile nedespărţite de rudenia apropietă cu domnul ţării.

Când Moruz, la 1793, a fost mutat în domnia Ţării Româneşti, cumnatu-său l-a urmat acolo şi a ramas chiar în Bucureşti după mazilirea lui (1796), deoarece era în foarte bune relaţiuni cu urmaşul lui Moruz, cu Ipsilant.

Când turcii au asediat în Vidin pe rebelul Pasvantoglu, aprovizionarea taberei împărăteşti, cel puţin în parte, a fost impusă domnului Munteniei. De aici nevoia pentru el de a avea în tabără, ca *mehmendar* (funcţionar însărcinat cu purtarea de grijă a trupelor), un barbat de încredere, cuminte, harnic şi barbat în toată accepţiunea cuvântului; o negligenţă sau o greşală din partea acestui reprezentant al său putând să coaste domnului scaunul, poate chiar capul. Ipsilant cunoştea pe Răducanu din vremea domniei sale în Moldova, unde ştim cum l-a întrebuinţat; l-a însărcinat deci cu această slujbă grea şi primejdioasă (căci capul mehmendarului putea să zboare neasamanat mai uşor decât acel al domnitorului), iar el a ştiut s-o poarte astfel încât să procure domnului mulţămirile lui căpitan-paşa care comanda trupele de asediu.

Vorbea destul de bine turceşte şi în repeţite rânduri a luat parte la asalturile date de oastea împărătească. Îşi făcuse o mulţime de prieteni printre paşi şi agale. Un agă cu care era în relaţiuni mai bune şi care făcuse mai multă vreme parte din garnizoana Brăilei, fiind rănit de moarte cu prilejul unei lupte, a trimes să-l cheme la locul unde zăcea

şi i-a spus că a îngropat o sumă de bani lângă casa unde şădea, într-un sat al *hazului*[11] Brăilei. Apoi l-a rugat să meargă să dezgroape acei bani spre a-i trimete, la cererea lor, fetelor lui, aflate acuma în Stambul, însărcinând totodată pe un servitor al său să aducă la cunoştinţa copilelor numele boierului din Moldova în mânile căruia se află banii. La întoarcerea lui în ţară, bunul meu a mers la locul aratat de turc şi a găsit într-adevăr banii: trei sute de icosari de aur. Ţinea aceşti bani de mai mulţi ani la dânsul, când a primit scrisori de la fetele turcului prin cari aceste îl încunoştinţau că au primit, în sfârşit, veste despre depozitul ce tatăl lor îl lasase la dânsul şi îl reclamau. Bunul meu a trimes banii îndată, iar ele i-au scris din nou pentru a-i mulţămi.

Această întâmplare mi-a fost povestită de bătrânul ienicer otusbir, Hagi Mehmet Bairactar, mort în iarna anului 1877-1878, care fusese zăloagă la Bohotin (adică dat vechilului acelei moşii pentru a împiedica jafurile oştenilor turci la 1821 şi în tot timpul cât a fost ocupaţiune turcească în ţară).

Mehmet arata cu deosebită complezenţă o rană făcută, zicea el, de baioneta unui soldat francez în bătălia de la Abukir, când el era numai de şăsesprezece ani. Fusese vizitat, cu ceilalţi răniţi, de Napoleon, în spitalul de corturi ce se înfiinţase acolo. Nu luase parte la asediul Vidinului, dar luptase şi el împotriva lui Pasvantoglu mai în urmă. Rămăsese în ţară după retragerea trupelor turceşti în calitate de vatav pe una din moşiile bunului meu. Pe urmă s-a apucat de negustoria de cherestea la Piatra, la Broşteni şi la Târgul Ocnei. A fost la Mecca, la anul 1840, şi era foarte mândru de titlul de hagiu ce-l dobândise în urma acestui pelerinaj. Se căsătorise înaintea cadiului cu o moldovancă din Dorna, de o frumuseţă deosebită, pe care niciodată n-a izbutit s-o facă să umble cu faţa acoperită. Mărturisea că Paraschiva, astfel se numea ea, a fost singura fiinţă de care i-a fost frică în viaţa lui, aşa era de

[11] *Hass* (turc.): domeniu cu venituri anuale de peste 100 000 de aspri (accele) atribuit marilor demnitari otomani sau membrilor familiei imperiale (n. red.).

rea. Mehmet era un barbat foarte cinstit, pe care ceilalţi negustori, chiar creştini sau jidovi, îl luau adesea ca arbitru în diferendele dintre dânşii. Era foarte bun de gură şi povestirile lui curgeau în şivoi nesfârşit. Dar imaginaţia lui bogată, într-adevăr orientală, jucând un mare rol într-însele, eu nu prea dădusem crezare istoriei cu cele trei sute de icosari de aur şi cu fetele agalei rănite de moarte la asediul Vidinului.

Însă pe la 1899, găsind nişte scrisori turceşti într-un vraf de hârtii vechi ale tatei şi dându-le spre traducere interpretului de limba turcă al Ministerului Afacerilor Străine, când mi le-a dat înapoi, cu traducerea, spre marea mea surprindere am constatat că erau scrisorile fetelor turcului ucis la Vidin, prieten cu bunu-meu, şi că eu pe nedrept bănuisem veracitatea lui Hagi Mehmet Bairactar.

După mazilirea din Muntenia a lui Ipsilant şi venirea în Scaun a lui Hangerliu (1797), bunul meu s-a întors în Moldova, unde a atins răpede treapta de postelnic, iar la a doua venire în Scaunul Moldovei a lui Moruz a fost făcut hatman.

Hatmanul, logofătul cel mare, marele vornic al Ţării de Sus, marele vornic al Ţării de Jos, marele vistiernic şi marele postelnic erau cei cinci boieri de rangul întâi, logofătul cel mare fiind cel din capul ierarhiei, apoi veneau cei doi vornici şi hatmanul, după dânşii vistiernicul, iar ca cel din urmă era privit postelnicul. Aceste cinci ranguri se mai desemnau sub denumirea grecească de *protipenda*.

Hatmanul se mai iscălea, încă la începutul veacului trecut: *hatman i pîrcalab Sucevskii*. Titlul era într-adevăr pompos! Dar sarmana Suceava nu mai avea cetate cerând comandant şi, mai ales, aparţinea Austriei, iar hatmanul Moldovei nu mai comanda ostaşi. Căci nu se poate da acest nume nici prea puţinelor sute de *arnăuţi*, *calaraşi* şi *seimeni hătmăneşti*, lefegii provenind din spuma Levantului, cari erau puşi s-asigure liniştea şi siguranţa publică în Ieşi, nici *tulumbagiilor*, cari şi ei se aflau sub poronca hatmanului şi aveau să stângă focurile, nici micelor cete de *calaraşi*, *panţiri* şi *cazaci* de la ţinuturi, stând sub poronca unor căpitani rău plătiţi, având să îngrijească nu numai de siguranţa publică în provincie şi pe drumurile mari, dar şi

de nişte servicii judecătoreşti ca: înmânări de citaţii, executări silite şi altele şi, în sfârşit, de unele servicii fiscale.

Însă pentru această armată existând numai cu numele era o droaie de căpetenii cu nume simandicoase: vel căpitan al hătmăniei, vel căpitan de lefegii, poruşnicul hătmăniei, căpitanul de darabani, polcovnicul, stegariul hătmăniei, baş ciauşul etc. etc. Şi această oaste neexistentă avea o mulţime de steaguri, mici şi mari, şi un număr mai mult decât îndestulător de trâmbiţaşi.

Paza graniţelor era încredinţată unor *căpitani de graniţă*, cari îşi cumparau posturile lor de la hatman şi erau însărcinaţi cu paza hotarelor şi cu împiedecarea contrabandei. Dacă nu-şi făceau serviciul în chip mulţămitor, hatmanul îi destituia şi vindea slujba la alţii. Ni putem deci închipui ce minunat izvor de îmbogăţire era hătmănia pentru un om lacom de bani şi lipsit de scrupule, şi din nenorocire ea prea adesa cădea în asemene mâni!

La 1868, când guvernul lui Ion Brătianu a luat întăiele măsuri pentru a stavili cotropirea economică a ţării de cătră jidovi, bunica, care se afla la noi, la Căiuţi, ni-a povestit într-o sară că, sub a doua domnie a lui Alexandru Moruz în Moldova, cu vro doi ani înainte de căsătoria ei, au izbuhnit la Ieşi tulburări împotriva jidovilor; şi aceste tulburări luând proporţii îngrijorătoare, consulul austriac a venit într-o sară la vodă şi i-a cerut să ieie măsuri energice pentru ca să nu sufere şi jidovii supuşi austriaci, destul de număroşi în Ieşi. Vodă a chemat atunci pe hatman şi, faţă de consulul, i-a poroncit să ieie de sârg măsurile cele mai energice pentru a împiedeca orice tulburare a ordinei şi mai ales a liniştii supuşilor împărăteşti, făcându-l răspunzător de orice exces. Hatmanul a avut atunci buna idee să se sfătuiască cu mitropolitul, care a liniştit a doua zi poporul cetindu-i pe stradă molitvele Sfântului Vasile. Acuma câţiva ani, percurgând la Academia Română rapoartele consulilor austriaci, am găsit faptul intervenirii consulului austriac şi a chemării hatmanului menţionat într-unul din rapoartele consulatului de la Ieşi.

Averea bunului meu se făcuse foarte mare; cumpărase pentru suma, enormă atunci, de 147 000 de lei toată

averea lui Manolache Balş, care, fiind polcovnic rus, se strămuta în Rusia (de unde apoi s-a întors pentru a muri în Moldova). Răducanu se bucura atunci de o mare vază şi era foarte iubit şi stimat de toţi contimporanii lui. Iaca cum se exprimă asupră-i, în a sa *Descriere a Moldovei*, sasul Wolff[12]:

„Casa Răducănească. Precum cinstea şi ospitalitatea alcătuiesc însuşirile de căpetenie ale acestei case, se cade a se observa mai cu deosebire că copiii ei nu sunt crescuţi, după obiceiul ţării, de călugări ignoranţi sau chiar de ţigani, ci de străini învaţaţi. Părintele acestei familii stimabile este un barbat plin de probitate (*ein Biedermann*), de o neobişnuită activitate precum şi de o onorabilitate încercată, plin de un patriotism înflăcărat. Pacat numai că zelul său pentru binele obştesc, care nu poate totdeauna să-şi ajungă scopul, după cum îl împinge râvna pentru binele patriei sale, este prea adesa zădărnicit. Are o soră admirabilă, frumoasă, înţăleaptă şi făcătoare de bine, care este soţia voievodului domnind astăzi, Alexandru Moruz.”

Şi venind iar vorba despre doamna Zoiţa Moruz, nu mă pot împiedica să reamintesc următoarea întâmplare povestită despre dânsa de postelnicul Manolache Drăghici, în a sa *Istorie a Moldovei pe 500 de ani*[13]:

„După încheierea păcii din Ieşi prin *murhajii*[14] rânduiţi de Poartă, s-au rânduit domn pe Alexandru Moruz Voievod, ce era însurat cu fiica Răducanului (cetiţi: lui Lascarache) Roset şi sora logofătului Răducanu Roset, anume Zoiţa. Aceşti fraţi, logofătul Răducanu şi Zoiţa, doamna lui Moruz, rămânând nevârstnici de părinţii lor, s-au crescut de o

[12] Andreas Wolf (1741-1821), medic sas. A practicat medicina la Iaşi între 1788 şi 1795, contribuind şi la aducerea unor profesori de limba germană în Moldova. Este autorul lucrării *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau* („Contribuţii la descrierea statistico-istorică a statului Moldovei”), Sibiu, 1805 (n. red.).

[13] Manolachi Drăghici (1801-1886), *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, I-II, Iaşi, 1857 (n. red.).

[14] Murhajii (de la *murahhas*, turc.): delegaţi plenipotenţiari (n. red.).

rudenie departată[15], bătrâna Dimakina, mama vornicului Neculai Dimaki, pentru că dreapta lor mătuşă de pe barbat, cucoana lui Baston bătrânul, ci era Roset, n-a vrut să-i primească în casa soţului său, ca să-i crească, fiind femeie foarte avară şi mândră, încât de nu se găsea Dimakina să-i îmbrăţoşeze pe copii, ar fi ajuns poate la uşile străinilor. Dar vrând Dumnezeu a râdica pe copilă la asemenea treaptă înaltă şi venind soţul ei în Ieşi, Bastoneasa nu-şi afla loc de bucurie că nepoata ei s-a făcut doamnă, socotind că o va trata ca pe maică-sa, neavând părinţi sau rude de aproape decât pe dânsa. Pentru aceasta s-a dus cu mare nădejde la curte spre a se înfăţoşa în vremea ceremoniei obişnuite, ca să o puie cel puţin alături de dânsa. Zoiţa însă, «ace mică şi proastă», precum îi zicea mătuşă-sa, au primit-o ca doamnă de o sută de ani, fără nici o familiaritate sinceră, ci întocmai ca pe o cucoană de rangul şi de starea ei, precum au primit şi pe altele. În aceeaşi zi apoi, urmând a veni toate cucoanele din Ieşi, după datoria ce se păzea, a se înfăţoşa doamnei, că era un obicei strict eticheta aceia în vremea grecilor, s-au aratat nu târziu şi Dimakina, pe care, cum a zărit-o doamna Zoiţa în salon, s-au sculat de pe tron să o întâmpine, au îmbrăţoşat-o şi i-au zis mătuşă, precum se obişnuise a o numi din copilăria sa, cinste pe care toată adunarea o au pătruns până la suflet, văzând recunoştinţa acei tinere doamne ce nu au uitat binefacerea bătrânei cucoane din a cărei casă s-au norocit.”

Iaca acuma cum se exprimă, asupra doamnei lui Alexandru Moruz, doamna Reinhard, soţia ministrului plenipotenţiar Reinhard, care îndeplinea, în anul 1806, însărcinarea de consul al Franţei la Ieşi:

„Doamna, deşi bunică, este încă foarte frumoasă, are graţie şi maniere plăcute; demnitatea ei înnăscută, lipsită de orice fudulie, dovedeşte cât de mult simte că omagiile de care are parte se adresează mai ales înaltei sale situaţiuni. Conversaţia ei are farmec, se exprimă cu uşurinţă în limba franceză, iar literatura noastră nu-i este necunoscută. O primire atât de amabilă m-ar fi făcut să

[15] Dimpotrivă, rudenia era foarte apropietă, Dimakina fiind Balaşa Roset-Roz novanu, soţia lui Manolache Dimaki, fratele mamei copiilor.

cred că mă aflu la o curte din Europa, dacă damele de onoare (?) nu ar fi admirat şi pipăit cu mâna toate părţile îmbrăcămintei mele. Doamna a avut amabilitatea să facă o excepţie la obiceiurile ţării, făcându-mă să şăd pe divan, alături de ea, în loc de a mă aşaza pe dânsul turceşte, exerciţiu la care sunt acuma deprinsă."

Şi mai departe, după ce Moruz primeşte vestea mazilirii sale:

„M-am dus la rândul meu la doamnă. Era bolnavă şi mai afectată din pricina morţii unuia din nepoţii ei (*d'un de ses petits enfants*), întâmplată cu o zi înainte, decât în urma nacazurilor ei personale: soţul ei a îndeplinit până acuma de mai multe ori funcţiunea de ocârmuitor (*gouverneur*) atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova, şi aceste mişcări ale soartei nu pot s-o surprindă. Totuşi spera să petreacă trei ani la Ieşi şi avea de gând să-şi inaugureze noul palat printr-o mare serbare ce avea s-o deie săptămâna viitoare."

„Am găsit toate damele în lacrimi, căci doamna este tot atât de iubită precât merită. Împărtăşesc părerile de rău pricinuite în urma plecării sale; pierd singura societate femeiască care îmi era simpatică."[16]

Restul vieţii doamnei Zoiţei a fost un lung şir de nenorociri. Alexandru Moruz, în urma trădării (probabil închipuite) a fratelui său Dumitru, cu prilejul încheierii păcii de la Bucureşti, a fost închis cu doamna şi cu copiii la Şăpte Turnuri. Ea a aratat în toate aceste împrejurări o tărie de inimă, o întregime de minte şi o bărbăţie care ar fi făcut cinste oricărui barbat vrednic, precum şi devotamentul cel mai desăvârşit cătră soţ şi copii. După ce a ramas vadană, a ştiut să apere interesele copiilor cu o rară şi neobosită agerime. Îmi pare rău că nu-mi mai amintesc mulţimea de povestiri interesante ce, în copilăria mea, le-am auzit povestite despre ea, de bunica şi de tata.

*

[16] *Lettres de Madame Reinhard à sa mère, 1798-1815, traduites de l'allemand et publiées par la baronne de Wimpffen née Reinhard*, Paris, 1900, p. 208.

Cătră sfârşitul celei de a doua domnii a lui Alexandru Moruz în Moldova, în primăvara anului 1806, hatmanul Răducanu, care, nu ştiu din ce motive, făcuse o călătorie la Bucureşti, şi-a pierdut acolo inima, răpită de preafrumoşii ochi şi de duhul unei tinere doamne ţărigrădene: Efrosina Manu, fiica lui Dumitru Manu şi a domniţei Mărioara Caragea.

Dumitrache Manu era un fruntaş ţărigrădean, care trăise de câţiva ani în Bucureşti, unde ocupase slujbe înalte, fiind, sub Alexandru Moruz, vel postelnic şi vel spatar, apoi pe urmă caimacam şi mare dragoman al împărăţiei. Era un barbat deosebit de cult, dar cu desăvârşire lipsit de avere şi împovarat cu o familie de patru fete şi de trei fii.

Efrosina mai fusese căsătoritä în Bucureşti cu boierul muntean Constantin Golescu (tatăl lui Arăpilă Golescu), pe care însă îl părăsise după puţine săptămâni de căsătorie, fiindcă nu se putea împaca cu faţa lui din cale-afară urâtă şi neagră.

Efrosina Manu, după cum mărturiseau toţi contimporanii şi dovedeşte cu prisosinţă şi miniatura făcută pe la 1810, era de o frumuseţe absolut clasică. Mai era şi plină de duh, dar cu desăvârşire lipsită de avere. Dacă frumuseţa deosebită a hatmanului va fi jucat un rol în alegerea ei, nu mă îndoiesc că şi marea lui avere va fi vorbit, şi ea, un cuvânt hotărâtor.

Îndată după nuntă, noii soţi au plecat în Moldova. Răposata Catinca Negri mi-a povestit că maică-sa, care, nu ştiu prin ce împrejurare, i-a văzut chiar în momentul sosirii lor în Ieşi, îi spunea că rar fostu-i-a dat să vadă aşa de frumoasă păreche.

În iunie 1806 au plecat în călătorie de nuntă la Viena, unde amândoi au făcut senzaţie prin frumuseţa şi hainele lor orientale (bunica, cât a trăit, nu s-a lasat de ele), iar hatmanul a uimit pe austriaci, înşişi destul de meşteri de puşcă şi de pistol, prin chipul minunat în care trăgea la ţintă. Pe când ei trăgeau cu carabinele, boieriul moldovan întrebuinţa pistoalele sale Kuchenreiter, montate pe straturi uşoare de metal: premiul cel mare a fost luat de el, precum dovedeau medaliile pastrate de moşu-meu Lascar la Răducăneni.

Afară de această călătorie şi de alta făcută cu puţini ani mai pe urmă la Mehadia, la băi, bunicul şi bunica n-au mai ieşit din ţară decât cu prilejul bejeniei, la 1821, şi cu acel al călătoriilor hatmanului în Basarabia şi la Odessa pentru căutarea averii ramasă peste Prut după râpirea Basarabiei.

În toamna anului 1806, ruşii au intrat în ţară sub pretext de a ni apăra drepturile încalcate de turci, neieşind aceşti protectori nepoftiţi dintr-însa decât după ce ni-au râpit toată partea dintre Prut şi Nistru. În tot cursul acelei ocupaţii nu vedem pe hatman ocupând vro slujbă. Bunica vorbea de generalii ruşi, pe cari îi cunoscuse aproape pe toţi, în termeni cari numai măgulitori pentru ei nu erau. Zicea că afară de Prozorovski, care era un bătrân cinstit şi cuviincios, toţi erau talhari şi beţivi. Mai făcea o excepţie la această caracteristică în favoarea emigrantului francez Langeron[17]: *c'en était un vrai gentilhomme et un homme très cultivé*. (Era un adevărat gentilom şi un bărbat foarte cult.)

CAPITOLUL III
Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut (urmare)

Hatmanul se căsătorise cu bunica din dragoste şi nu încape îndoială că, în întăii ani ai căsătoriei, a stat cu desăvârşire sub îndoitul farmec al frumuseţii şi al spiritului ei. Dar cu încetul, neasamanarea firilor şi a creşterilor nu a putut decât să-şi producă efectul, căci atât firile, cât şi creşterile lor erau cu totul deosebite.

[17] Louis-Alexandre Andrault (1763-1831), conte de Langeron, general al armatei ruse, care a participat la toate campaniile ruseşti din Principate, din 1791 până în 1831 (n. red.).

El era un copil al naturii, cu prea puţină cultură, crescut în copilărie şi în prima tinereţă la ţară, fără frâu, stăpânit de instinctele şi aplecările lui fireşti. Din fericire, aceste instincte şi aplecări erau cinstite: era de o fire deschisă, incapabilă de disimulare sau de intrigă, urând şi dispreţuind minciuna, iubind numai calea cea dreaptă, bun la inimă şi milos, deşi iute şi grabnic la mânie, dar nepizmatareţ şi, încă din tinereţe, de o evlavie sinceră. Inteligenţa lui nu trecea peste mijlocie, dar era plin de bun-simţ. Era indulgent către pacatele altora, dar şi către patimile lui, căci, din cele auzite, sunt în drept s-închei că era iubitor mare al sexului frumos. Nelacom de bani, dar gospodar bun şi harnic al averii sale, diregător drept şi incoruptibil, de o bărbăţie recunoscută de toţi, prieten bun şi credincios. Părinte deosebit de afectuos, iubitor de ţară şi de neam, vorbea adesa copiilor lui de soarta jalnică a neamului nostru, rupt în trei crâmpeie deosebite; dorea ca ei să poată ajunge a vedea cel puţin zorii reîntregirii lui.

În schimb, bunica fusese crescută în Fanar, adică într-unul din centrele cele mai rafinate din lume, unde copilului, ca întâi învăţământ, i se întipărea în minte două axiome: întâiul, că el trebuie să se ferească cu străşnicie a-şi da gândul în vileag, ci, dimpotrivă, să-l ascundă cu cea mai mare îngrijire, al doilea, că numai pe căi piezişe se ajunge cu siguranţă la scop; un centru în care, de mic, s-a deprins să întrebuinţeze minciuna ca armă de căpetenie, atât în aparare, cât şi în agresiune, un centru, în sfârşit, care alcătuia cea mai adevarată şi mai neîntrecută *academie a intrigii*.

Trebuie însă să declar că bunica nu era nici falşă, nici intrigantă, nici minciunoasă. Dar nu-i plăcea să „zică lucrurile pe şleau”, cum obişnuia hatmanul, ci bucuros lasa ceva de gâcit interlocutorului ei. La caz de nevoie ştia să croiască o minciună, nu moldovenească, necioplită, cusută cu aţă albă, ci una elegantă, plină de artă, grecească, lustruită, poleită. Deloc nu a lasat reputaţia unei intrigante, ca alte cucoane de pe atunci, nu numai fanariote, dar şi get-beget moldovence, însă când era vorbă să-şi ademenească soţul la îndeplinirea vreunei dorinţi a ei, pe care o ştia potrivnică principiilor, obiceiurilor şi aplecărilor

lui, se pricepea, spre a-şi atinge scopul, să întoarcă fel de fel de şuruburi minunate.

Bunica era o cucoană mare (*une grande dame*) în toată accepţiunea cuvântului; amabilă, cu desăvârşire stăpână pe toate formele politeţei celei mai rafinate, având sâmţul înnăscut al „cuviinţilor" şi înzestrată cu un tact deosebit. Unul din dictoanele ei favorite era: *On n'est jamais assez poli* (Niciodată nu eşti destul de politicos).

Dar era cam sacă la inimă, egoistă, dominatoare până la tiranie, necruţătoare faţă de cei ce-i erau supuşi şi, în momentele de mânie, capabilă de acte de o asprime exagerată. Apoi, lucru straniu, cu toată netăgăduita-i şi strălucitoarea-i inteligenţă, prea adesa lipsită de simţ practic şi chiar de bun-simţ.

Apoi iarăşi lucru straniu, acea fiinţă iperinteligentă, care, pe deasupra, mai fusese crescută în casa unui părinte renumit pentru vasta-i învăţătură şi care mai poseda şi un frate, Neculai Manu, privit pretutindeni ca un învaţat în toată puterea cuvântului, era cu totul lipsită de cultură: de-abie ştia să cetească şi să scrie greceşte şi vai de scrisul şi de ortografia ei! Vorbea curgător franţuzeşte, dar cu oareşicari grecisme. Spre exemplu, baga câte un *en* înaintea tuturor verbelor active sau pasive. Nu zicea: *il a dit*, *je vois*, *tu te trompes*, ci: *il en a dit*, *j'en vois*, *tu t'en trompes* şi alte asemenea particularităţi comune multor persoane din epoca ei cari fusese crescute în medii greceşti. Pe urmă, învaţase a ceti franţuzeşte şi a vorbi româneşte foarte curgător şi nu prea incorect, dar cu un accent foarte pronunţat şi amestecând pe ici şi colea cuvinte greceşti. Enigma este cu atât mai stranie, cu cât această femeie atât de incultă avea aplecări intelectuale şi-i plăcea mult societatea barbaţilor culţi de la cari putea să înveţe ceva. Ateistă convinsă, discuta bucuros despre religie şi, dacă zicea lucruri crude despre popi şi despre ceremoniile religioase, din gura ei nu ieşeau niciodată absurdităţi.

Câţiva ani după aşazarea ei în Moldova, bunica făcuse cunoştinţa unui jezuit lepădat de călugărie, ajuns în Ieşi nu ştiu în urma căror împrejurări, şi pe care îl numea: *le père* Daniel. Îi atribuia tot ce ştia (cumplit de puţin lucru era acel

tot!) şi-l descria ca pe un barbat deosebit de învaţat. Povestea cum petrecea cu dânsul ceasuri întregi, ascultând câte i le spunea despre diversele religii şi sisteme de filozofie, despre legile naturii şi trecutul omenirii; bineînţăles că şi fostul jezuit era un ateu convins: „De la dânsul, zicea ea, învaţat-am să privesc forţa universului ca dumnezeul meu. *Mozozoiul*[18] creştinilor şi al popilor este dumnezeul lui Franculica!” (Acest de pe urmă era un argat malorus al ei, foarte credincios, dar beţiv şi prost la culme.) Mai adăugea, ca dovadă a interesului ce-l avea pentru ştiinţă, că părintele Daniel era nu numai scârnav şi nespalat, dar veşnic mirosea a usturoi, şi că, dacă nu ar fi fost atât de doritoare de a se instrui, nu l-ar fi suferit niciodată în proximitatea ei.[19]

Bunica era o epicuriană în toată puterea cuvântului: proclama că viaţa este dată omului pentru ca el să tragă cât mai multe bucurii dintr-însa. Nimica nu era prea bun, nimica prea elegant, nimica prea frumos, nimica prea delicat pentru ea. Nici o casă în Ieşi nu era ţinută ca a ei şi, mai ales, nicăiure nu se mânca ca la dânsa. Se lăuda că ea a învaţat pe moldoveni cum să mănânce şi a transformat bucătăria moldovenească din bucătărie de salbateci în bucătărie de oameni civilizaţi. Şi, în privinţa asta, toţi contimporanii erau unanimi pentru a declara că masa ei era fără păreche în întreaga ţară: proclamau pe bunica drept unică în toate privinţele gospodăreşti; la dânsa s-au văzut în Ieşi cele dintâi slugi îmbracate europeneşte şi servind cu mănuşi albe, ca în Apus.

Bunica avea cultul frumuseţii: un barbat şi mai ales o femeie nu putea comite pacat mai mare decât acel de a fi neplăcut sau mai ales neplăcută la privit. Nu suferea împrejurul ei decât slugi frumoase. De la început nu a primit să fie slujită de ţigance, din cauza pielei lor smolite

[18] Mozozói/mozomáină (reg.): sperietoare, momâie (n. red.).

[19] Am dat de urmele acestui jezuit lepadat de rasă în Basarabia. Acuma patrusprezece ani, aflându-mă împreună cu fiică-mea la Cobâlnea, în Basarabia, în vizită la doamna Olga Catargiu, născută tot Catargiu, şi eu vorbind de bunica şi de părintele Daniel, amabila mea gazdă mi-a spus că el este înmormântat la Bălţi şi fusese profesorul părintelui său.

care-i jignea simţimântul estetic: era totdeauna încunjurată de un adevărat stol de fete moldovence frumoase, nelepădându-se de acest obicei până la moarte. Soarta acestor fete nu prea era de invidiat, căci dacă era darnică cătră cele care erau supuse, o slujeau bine şi mai ales ştiau să i se vâre pe sub piele, palmele, bătăile cu papucul şi cuvintele usturătoare curgeau pentru cea mai mică greşală.

Foarte mondenă, foarte cheltuitoare, mai iubea şi jocul de cărţi. Averea hatmanului fiind atunci foarte mare şi el, la începutul căsătoriei, foarte robit de frumuseţa ei, era lasată liberă să cheltuiască cât îi plăcea. Dar, cu vremea, prea abuzând de această libertate, mai ales în privinţa jocului de cărţi, el se văzuse silit să strângă baierele pungii, fixându-i pentru toaletă şi plăceri o sumă hotărâtă pe fiecare lună. Deşi această sumă, mai ales pentru împrejurările vremii, era foarte ridicată, nu ajungea niciodată cheltuitoarei şi neordonatei hătmănese. Din această pricină se iscau necontenite certe între soţi, în urma cărora de obicei hatmanul plătea, iar când nu plătea, cucoana Frosiniţa făcea datorii cari, la moartea bunicului, se suiau la respectabila sumă de 32 000 de galbeni sau 375 000 de franci de aur.

Chestiunea bănească era departe de a fi singura asupra căreia soţii nu se înţelegeau. Pe când hatmanul era cât se poate de evlavios, mergea la toate slujbele bisericeşti, ţinea toate posturile, se spovăduia nesmintit de două ori pe an, am văzut că bunica nici nu credea în Dumnezeu şi chiar îşi bătea joc de numele lui. Şi deoarece pe acest capitol hatmanul nu şuguia şi pretindea cu tot dinadinsul ca toată casa să-i urmeze pilda, se isca mare gâlceavă între cei doi soţi şi bunica era silită să se supuie, deşi cu cea mai mare şi mai vădită rea-voinţă.

După o noapte petrecută la vro adunare, la ea sau aiurea, după vro partidă de *préférence* sau de alt joc, mai puţin inocent, care ţinuse până târziu după miezul nopţii, trebuia, duminica şi în zilele de sărbători, să se scoale înainte de ziuă, iarna pe ger sau pe vifor, spre a se afla la biserica Sfântului Spiridon chiar la începutul slujbei.

Hatmanul trimetea soli peste soli la uşa camerei de toaletă a hătmănesei, până când aceasta se hotăra să iasă

spre a intra în careta de mult trasă la scară. Dumnezeu ştie câte palme, câte lovituri de papuc şi câte cuvinte de ocară aveau, în asemenea ocaziuni, să înghită, în fiecare dimineaţă de duminică sau de zi mare, bietele fete frumoase cari o ajutau să s-îmbrace.

O scenă asămănătoare se petrecea în acelaşi timp în odaia băieţilor, pe cari moş Poruşnic, un bătrân boiernaş care, în vremea când bunicul era hatman, îndeplinea slujba de poruşnic (locotenent) al hătmăniei (un fel de adjutant), avea acuma datoria neplăcută să-i trezască. Moş Poruşnic, ieşit de mult din slujbă, era om de încredere al hatmanului, ţinut în casă şi primit la masă. Se ducea pe rând la patul fiecăruia din băieţii fostului său şef, îl scutura şi, cu un glas sfârnâit, ieşind dintr-o gură lipsită de dinţi, rostea cuvintele: „Cucoane Răducane (sau Alecule, sau Lascarache, sau Mitică), scoală! Cuconu-i gata, trăsurile sunt trase la scară, îi târziu, acuş' începe slujba". Dar băieţii, plini de somn, răspundeau fără respect pentru persoana veteranului: „Fugi, moş Poruşnic! Du-te la Alecu (sau la Lascarache etc.)", mai gratificându-l uneori şi câte cu un picior. Şi scena se repeta de mai multe ori, până ce uşa se deschidea şi se auzea glasul răstit al hatmanului strigând: „Cânilor! Nu vă este ruşine?" – intervenţie care avea darul să facă ca fiecare din ei să sară imediat din pat.

Aproape tot atât de neplăcute erau bunicii agheasmele şi rugăciunile pe cari preutul venea să le facă acasă la hatman, la fiecare zântăi, ajun sau alte prilejuri obişnuite la noi. Popa, în timp de vreme rea, mai ales în cursul posturilor celor mari, venea cu ciubote unse cu untură de peşte şi după ce mâncase usturoi, două miresme deosebit de antipatice odoratului ipersensibil al bunicii. Deoarece hatmanul n-ar fi tolerat ca vrounul din membrii familiei să lipsască de la rugăciunile sau de la agheasmele făcute în casă, bunica era silită să asiste şi ea, dar îşi lua precauţiunile. Punea în dreapta şi în stânga ei pe câte una din fetele de serviciu, care ţinea în mână câte o farfurioară pe care ardea un *călugăraş* sau lemn de *odogaciu* (aloes) şi, din când în când, cucoana Frosiniţa aducea cu mâna

fumul mirositor spre nasul ei clasic, strâmbând dintr-însul şi scăpând cu jumatate de glas câte un: *Kako hronona!*[20]

Şi popa venit cu agheasma nu ieşea curând din casă, căci, cu toată curăţenia exagerată a bunicii şi cu toate precauţiunile luate, greu scapai de insecte în acele vremuri în cari zacherlina şi celelalte arme moderne împotriva lor erau necunoscute. Hatmanul primbla pe preut prin toate ungherele infectate, recomandându-i să stropească cu deosebit de multă agheasmă cutare sau cutare loc. „Aici, părinte, aici sunt multe!” Vă puteţi închipui dispreţul şi scârba cu care eleva părintelui Daniel urma această procesiune!

Hatmanul mai silea toată casa, de altmintrelea cum era obiceiul obştesc, să ţie cu cea mai mare rigoare toate posturile anului, şi Dumnezeu ştie dacă ele erau dese, lungi şi aspre aşa cum se ţineau atunci! Grozav era, mai cu samă, cumplitul post mare de şăpte săptămâni. Şi până şi copiii de-abie înţarcaţi erau puşi la post; de aceea mureau în primăvară ca muştele. Bunica, silită să le ţie şi ea, avea recurs la toate meşteşugurile gastronomiei celei mai rafinate spre a le face suportabile, dacă nu sănătăţii, cel puţin gustului.

Cu tot egoismul ei, bunica era foarte generoasă şi binefăcătoare; această generozitate era adesa rău plasată, obiectul dărniciii sale fiind de multe ori nu acel care era în nevoie, ci acel care, prin măgulire, îi câştigase favoarea. Şi deloc nu asculta în această privinţă sfaturile altora; la observaţiile cele mai drepte răspundea: *Etsi thelo, etsi kamo!* („Aşa vreu, aşa fac!”); un principiu de altfel destul de general pentru ea. Dar fapt este că nimica nu-i plăcea mai mult decât a da. Hrănea o mulţime de saraci şi căuta cu cheltuiala ei orice bolnav îi cerea ajutor. A înzestrat o mulţime de fete, înlesnindu-li astfel facerea de căsătorii bune. Una din acele făcând pe lângă ea serviciul de cameristă, o nemţoaică din Ieşi, numită Iulia, deosebit de frumoasă şi foarte cuminte, a fost, cu ajutorul ei, căsătorită cu un barbat care încă sub Mihai Sturdza avea o situaţie

[20] Înjurătură grecească inocentă, de salon, pentru uzul damelor.

onorabilă, iar după Unire a ajuns primar al oraşului Ieşi şi chiar ministru.

Hatmăneasa numai blândă nu era; accese de mânie vădită, ca soţul ei, nu avea, dar era fără milă pentru acei pe cari îi dusese pacatul s-o nemulţămească. Trata cu bataie atât slugile, robi sau oameni slobozi, cât şi copiii ei; aceste execuţii se întâmplau zilnic în casă şi erau îndeplinite fără cruţare. Atât tata şi moşii mei, cât şi foştii robi, precum şi alţi servitori şi servitoare pastrase în această privinţă o amintire de ea cât se poate de puţin plăcută, pe când cu toţii îşi aduceau aminte de hatman cu cel mai mare drag. Bucatarii casei erau vestiţi, dar vai de ei când aveau nenorocirea să greşască vreun fel de bucate, macar cât de puţin!

În lume, cu toată amabilitatea şi politeţea ei, era mai mult temută decât iubită, căci avea o limbă din cele mai ascuţite. Unele din cuvintele sale au trăit multă vreme în amintirea societăţii ieşene, ca, spre exemplu, complimentul făcut unei doamne, nu tocmai frumoase, dar negricioase, care venise să-i facă vizită îmbracată în alb de la cap până la picioare: *Quelle délicieuse toilette vous en avez aujourd'hui, ma chère, on dirait tout-à-fait une mouche dans du lait!*[21]

Bineînţăles că avea grijă să facă asemene complimente străvezii numai unor persoane mai slabe în toate privinţele. Nu cruţa însă nici pe cele de o samă cu dânsa, dar atunci răutatea era aşa de bine ascunsă în laudă, încât era greu s-o alegi şi nu aveai cum să te superi.

Astfel, mamei mele, care avea reputaţia să fie o fire rece şi mândră, îi zicea la un bal, la palatul domnesc, după ce privise lung şi din dreapta, şi din stânga, pe noră-sa ramasă nemişcată pe fotoliul ei: *Quel beau marbre!*[22].

Era cu bună samă critica cea mai răutăcioasă ce se putea face frumuseţii fără greş şi firii concentrate, nu lipsite de mândrie, a mamei; dar cum să te superi fiindcă eşti asamanată cu o statuie frumoasă?

---

[21] Ce delicioasă toaletă porţi astăzi, scumpa mea, s-ar zice că eşti o muscă în lapte.

[22] Ce marmură frumoasă!

*

Bunicul petrecea iarna în casa părinţască din Ieşi, în strada Goliei, vara şi toamna la Bohotin, care atunci ţinea de ţinutul Ieşului, iar pe urmă a trecut la acel al Fălciului. De cea dintăi îmi aduc foarte bine aminte: avea din faţă un cerdac destul de lat, cu stâlpi de lemn, încăperi număroase şi mari; avea bunica unde să primească. Iar în dosul casei, se afla una din cele mai frumoase grădini boiereşti ale Ieşului. Pe urmă a fost acolo aşa-zisul „Château aux fleurs”.

Precum am aratat mai sus, la întoarcerea bunicilor de la Viena, în toamna anului 1806, ruşii au intrat în ţară şi au ţinut-o ocupată, împreună cu Ţara Românească, până la 1812, când ne-au părăsit luându-ni Basarabia.

Se poate zice că, sub acea ocupaţie rusească, s-a întemeiet în Ieşi ceea ce se cheamă *viaţă mondenă*, înflorind însă odată cu ea adulteriul, despărţeniile şi jocul de cărţi. Boierimea cea mare a adoptat atunci, pe cât i-a fost cu putinţă, modul şi formele obişnuite de trai în lumea mare din statele apusene, schimbare în parte pregătită de emigraţii şi emigratele din Franţa, oploşiţi în ţările noastre în urma revoluţiunii franceze în calitate de profesori, de guvernante, de frizori şi de bucătari. Armatele ruseşti au contribuit şi ele la această evoluţie în traiul boierimii ajutând nu puţin la depravarea moravurilor şi... introducând în Ieşi dansurile apusene. În arhiva ocârmuirii ruseşti în Principate, în cursul acestei nenorocite ocupaţii, arhivă care se află la Chişinău, se găseşte un mic dosar coprinzând numai câteva file, din care rezultă că octogenarul mareşal cneaz Prozorovski, un barbat de altmintrelea absolut cinstit şi foarte religios, a scris la Peterburg maşterului de curte Narîşkin pentru a-i cere să trimată la Ieşi un dansator al curţii, care să deie boierimii lecţii de dans. Narîşkin i-a şi trimes pe dansatorul Ivanov, cu învoire să steie un an întreg în Ieşi. Iar boierii se vede că au fost atât de încântaţi de el, încât, la expirarea anului, au ademenit pe Prozorovski să scrie din nou lui Narîşkin, cerându-i să prelungească învoirea dată lui Ivanov, lucru ce i-a fost refuzat.

Toţi boierii purtau atunci costumul oriental: anteriu, brâu de şal, şalvari (cari nu se vedeau sub anteriu), conteş şi

giubea; în picioare meşti şi papuci, iar pe cap işlic. La baluri însă, unde nu jucau decât cei tineri, aceştia purtau ciubote de piele fină, roşie sau galbănă. Dacă acest port putea să şadă bine acelor bătrâni şi maturi, cadrând cu bărbile lor lungi, ni putem închipui că era departe de a avantaja pe cei tineri, poalele giubelelor fluturând în vânt când valsau, când învârteau o polcă sau băteau o mazurcă, astfel că comparaţia cu uniformele strălucitoare ale ofiţerilor ruşi, ce vrând-nevrând erau ademenite cucoanele s-o facă, nu putea decât să fie în defavorul tinerilor pământeni şi ni dă cheia multor călcări de credinţă de cari cronica scandaloasă a acelei vremi povesteşte că unele din ele s-ar fi făcut vinovate.

Bunica deci, de la începutul căsătoriei sale, a avut pe cine să ospăteze şi să întreţie la masă şi la adunări, unde să facă să strălucească frumuseţa şi spiritul ei, mai cu samă cu cine să joace partide de cărţi, lungi şi păgubitoare pentru punga hatmanului.

Ofiţerii ruşi, găzduiţi prin curţile boiereşti, erau primiţi pe picior de prietenie, în curând chiar de familiaritate, în familiile pământene. Toţi boierii erau departe de a fi rusofili, mai ales după un contact mai prelungit cu oştirea împărătească, dar teama de puterea împărăţiei era mare şi, apoi, erau creştini pravoslavnici. Prezenţa acelor ofiţeri în casele boiereşti a ajutat mai cu samă la încetarea recluziunii femeilor şi a înlesnit mult libertatea raporturilor din toate zilele între cele două sexe. Vizitele făcute de barbaţi femeilor în cursul zilei, mesele la cari luau parte şi boieri, şi cucoane, obiceiul de a primi musafiri sara, după masă, balurile, scrisorile dintre barbaţi şi femei pentru a face, a primi sau a refuza invitaţii, spre a se scuza pentru nevenirea la vrouna primită şi câte altele, toate contribuise la desfiinţarea barierelor adunate în Moldova, de atâtea secole, între barbaţi şi femei. Tot atunci s-a operat şi europenizarea desăvârşită a îmbrăcămintei femeieşti şi a traiului de toate zilele, astfel că forma exterioară a vieţii a început să se schimbe cu totul, aducând însă din pacate cu dânsa şi o necontestabilă stricare a moravurilor nedespărţită de o atât de lungă ocupaţie a ţării de către o armată aparţinând unei ţări corupte şi însăşi semibarbare.

Slăbirea legăturilor casniciei şi lăţirea patimii cărţilor n-au fost decât urmările fireşti şi inevitabile ale acelei nenorocite ocupaţiuni.

Când hatmanul s-a căsătorit pentru a doua oară, exista la Bohotin numai curtea cea veche, clădită în veacul precedent de băneasa Maria Roset, adică un şir de patru odăi dând pe un cerdac foarte strâmt, cele două de la mijloc fiind despărţite de cele de la extremităţi prin câte o săliţă. Ele există şi astăzi, au fereşti mici, cu gratii de fier şi uşi într-un canat. Ograda era încunjurată cu un zid de bolovani destul de înalt, având şi meterezuri, care, în faţă, trăieşte şi astăzi. De-a lungul zidiului se aflau şi se află încă acuma, dar sporite şi mărite, atenansele. Atunci, ca şi astăzi, bucătăria era aşazată lângă zid, astfel că, pe orice vreme, bucatele înainte de a ajunge pe masa stăpânilor trebuiau să străbată curtea întreagă.

Când bunica a văzut această curte sărăcăcioasă şi tristă, fără de verdeaţă împrejurul ei, ea a declarat hatmanului că nu va sta o zi la Bohotin până ce nu-i va clădi o casă în care să poată trăi aşa cum este deprinsă să trăiască şi va fi sădit o grădină pentru înveselirea priveliştii. Şi el, cu totul sub farmecul ei, a şi început clădirea curţii celei nouă, cu două rânduri, având două odăi jos şi patru sus, la cari moşu-meu Mitică a mai adăugit mai târziu alte trei camere, tot sus, pământul pe care a fost ridicată clădirea înfăţoşând un suiş pronunţat, de la faţă spre dosul ei.

Totodată, s-a angajat un grădinar neamţ care a plănuit şi a sădit, în cuprinsul ogrăzii, în partea despre miazăzi, o mică, dar preafrumoasă grădină *à la française*, cuprinzând un frumos havuz cu ţâşnitoare. Această grădină a părut însă în curând prea mică bunicii. Când, după 1830, împrejurările au devenit mai liniştite, s-a dat jos partea zidului despre apus, s-au pus bazele unei grădini engleze şi s-a clădit o florărie mare pentru adăpostirea număroşilor copaci de alămâi şi alte plante aduse de bunica din străinătate.

În curtea cea nouă şădeau bunicii şi musafirii aproape totdeauna nelipsiţi, în acea veche, copiii cu Leonte, didascalul grec, şi guvernanta fetelor. Doctorul Roth,

profesorul german, fiind căsătorit, locuia într-o casă boierească afară din curte.

Musafirii erau totdeauna număroşi, atraşi mai ales de patima vânatului: bunicul era un trăgător fără păreche în toată ţara. Vâna şi cu ogarii, şi cu prepelicarul, şi cu copoii, făcea hăituieli la iepuri, la sitari şi la capre, căci Bohotinul avea trei mii de fălci[23] de pădure într-o întinsoare, mărginindu-se cu alte multe mii de fălci, mai ales mănăstireşti, iar vânatul de tot soiul mişuna în codri, în câmpii, în luncile Jijiei şi ale Prutului, în stufăriile iazurilor. Şi bunicul a vânat până la sfârşitul vieţii.

Cetitorul se va întreba fără îndoială cum, în aşa de puţine încăperi, se putea primi un număr mai mare de musafiri. Însă bunicii noştri aveau despre comfort idei mult mai simpliste decât noi. Era lucru stabilit ca boierii să fie adăpostiţi mai mulţi într-o odaie, ceea ce era înlesnit prin faptul că mobilarea odăilor era alcătuită aproape exclusiv din *aşternuturi*, adică din paturi de scânduri pe cari se aşazau saltele de lână acoperite cu macaturi de cit. La părete se puneau perine de paie, acoperite cu cit la fel, pe cari se razamau perine mai mici, îmbracate ca cele de la părete, dar umplute cu lână. O masă sau două, obişnuit de lemn de brad văpsit sau lustruit, acoperită cu covor de ţară, şi câteva scaune complectau, la începutul veacului trecut, mobilierul unei odăi de musafiri din oricare curte din Moldova.

Paturile erau aşezate de-a lungul părepţilor celor din faţa uşii şi mărginaşi cu aceasta, altă dată de jur împrejurul odăii, rămânând liberă numai lumina uşii. În acest chip, într-o odaie, să zicem de cinci metri pe fiecare lature, se puteau culca, pe paturi, de la şăse până la opt persoane, iar dacă se mai aşterneau saltele pe jos, ceea ce se făcea totdeauna în caz de gloată, mai încăpeau încă câteva. Şi pentru cucoane se proceda la fel. Odăile de culcare ale stăpânilor casei aveau pe atunci crivaturi, adică paturi de lemn indigen lustruit şi lucrat după modelul paturilor din străinătate de stoleri nemţi, unguri sau poloni. Mobilele de

[23] Fálce, pl. fălci: unitate de măsură a suprafeţelor agricole echivalentă cu aproximativ un hectar şi jumătate (n. red.).

lemn de peste mare, mahon şi altele, erau extrem de rare, ele se aduceau din străinătate numai cu mare greutate şi cu mare cheltuială. Bunica, cu prilejul călătoriei sale de nuntă la Viena, cumparase câteva bucăţi pentru ietacul, salonul şi sofrageria din Ieşi. Cu prilejul bejeniei, între 1821 şi 1828, a mai cumparat puţine mobile şi la Cernăuţi; dar tata şi moşii mi-au spus totdeauna că, înainte de plecarea lor în Germania, la 1830, îşi aduc aminte de foarte puţine mobile lucrate în străinatate, la Ieşi sau la Bohotin. Dar cu sistemul descris mai sus, spre a putea găzdui musafiri mulţi, ajungea să dispui de bielşug de perine, de saltele, de oghealuri şi de albituri de pat. Şi aceste erau, se vede, mai abondente decât albiturile de corp ale hatmanului, căci după o catagrafie ce o posed a lucrurilor din casă, făcută la 1807, constat că garderoba bunicului, cu toată bogăţia lui, era din cele mai răstrânse şi, amărunt tipic între altele: el nu poseda decât şăpte cămeşi! Una din ele o posed şi astăzi; ce rău îmi pare că nu mi-a ramas nici un anteriu, nici un conteş, nici o giubea, nici o păreche de meşti!

Toaleta de dimineaţă a boierilor musafiri era necomplicată. Mai întăi fiecare din ei aducea cu dânsul feciorul său particular; un boier, chiar un boierănaş mai cu dare de mână, s-ar fi privit ca desconsiderat dacă ar fi venit în casă străină fără de fecior. Dimineaţa veneau, rând pe rând, feciorii boierilor găzduiţi, urmaţi de câte un ţigan sau de câte o ţigancă a casei, care aducea o cofă cu apă, şi feciorul aducea un lighean de alamă galbănă şi un ibric de acelaşi metal, cu gâtul îngust, iar de umărul lui era atârnat un prosop cât o prostire[24]. Ligheanul se aşaza pe un scaun, ibricul se umplea cu apă din cofă, feciorul dădea în mâna boieriului o bucată rotundă de sopon turcesc mirosind a mosc, ce-i fusese încredinţată de cămărăşiţa curţii, şi boieriul venea ca să-i toarne feciorul apă, pe mâini, pe cari le spala, apoi îşi spala cu ele obrazul. Cei mai civilizaţi din ei mai scoteau dintr-o cutie o perie de dinţi şi un instrument alcătuit dintr-o fălioară, largă de mai puţin de un deget şi lungă cam de o şchioapă, de argint sau de balenă, cu mânere mici de aceeaşi materie, cu care îşi rădea limba.

[24] Prostíre (reg.): cearşaf (n. red.).

Această toaletă ni se pare astăzi sumară, dar boierii de atunci nu se credeau deloc mai puţin curaţi decât ne credem noi astăzi.

Dată fiind prezenţa unor anumite ustensilii, de formă arhaică, însă cu totul caracteristică, de fiinţa cărora îmi aduc aminte în ietacurile şi în odăile de toaletă ale cucoanelor din generaţia bunicii, am temei a crede că toaleta lor era simţitor mai complicată.

Se vede că generalii şi ofiţerii superiori ruşi nu erau mai exigenţi, în ceea ce privea comfortul, decât boierii moldoveni, căci am auzit adesa pe bunica povestind cum, după clădirea curţii celei nouă de la Bohotin, a primit în vizită număroşi generali şi ofiţeri superiori ruşi.

Marele lux de la ţară consista atunci în cai, trăsuri şi mai ales în masă bogată şi, în această de pe urmă privinţă, precum am zis, Bohotinul ocupa locul de frunte în Moldova, în slugi multe, şi, la Bohotin, erau şi multe, şi bine stilate; în sfârşit, luxul mai consista în lăutari buni, şi taraful de la Bohotin era vestit.

Mulţi din număroşii vechili şi vataji ai bunicului erau, de altmintrelea ca şi acei ai altor mari case boiereşti, oameni de neam bun, feciori de boiernaşi sau de răzăşi sau oameni boieriţi, în urma stăruinţii hatmanului, cu boierii mici: pitari, medelniceri, jitniceri, şatrari, chiar sardari şi bani etc. Din urmaşii lor s-au ridicat, unii prin mijloace cinstite, prin muncă încordată, cinste, destoinicie şi economie, la stări frumoase şi au jucat oareşicare rol politic în vremea domniilor regulamentare. Alţii au ajuns şi ei la situaţii şi stări la fel prin mijloace necurate, prin furt, prin fraudă, prin înşălăciune şi slugărnicie. Din nepoţii lor nu puţini ocupat-au, ocupă şi astăzi situaţii însamnate, ajungând chiar, unii, sfetnici ai tronului.

Nu trebuie să uit mulţimea clienţilor cari mişunau în curtea bunicului, ca şi în acele ale tuturor boierilor mari de atunci şi mai de apoi. O ocupaţie care absorbea o bună parte a timpului unui boier mare era primirea în fiecare zi şi ascultarea doleanţelor, a sfezilor şi a nevoilor *oamenilor de casă*, dictarea cătră gramatici a scrisorilor de intervenţie în favorul lor, sfătuirile cu ei în cutare sau cutare interes al casei. Căci dacă boieriul cel mare trebuia să îngrijască de

interesele omului său de casă, acesta privea şi el ca o datorie *să sară în ajutorul stăpânului şi ocrotitorului său* de câte ori acesta putea să aibă nevoie de asemenea ajutor. Aceasta fie că era numai vorba de un sfat, fie că era trebuinţă de îndeplinirea unei misiuni cerând când deosebită isteţime de minte, când îndrăzneală mare şi desăvârşit dispreţ de moarte. Printre aceşti oameni de casă se găseau unii foarte subţiri la minte şi foarte de bun sfat, alţii erau barbaţi neînfricaţi, în stare să treacă prin apă şi prin foc. Dacă recunoştinţa şi credinţa cătră stăpân nu era apanajul tuturora, mulţi din ei au dat frumoase pilde de devotament şi chiar de jertfă în înteresul casei de care se ţineau.

Acei boierănaşi în serviciul marilor boieri erau trataţi cu cinste şi, spre exemplu, când erau în vrâstă matură, copiii boierilor li ziceau, nu pe nume: Neculai, Gheorghe, Iancule, Costache, Marghioală, Ileană etc., ci *moşu* Neculai, *moşu* Gheorghe, *moşu* Iancule, *moşu* Costache, *mamă* Marghioală, *mamă* Ileană etc... Acelaşi obicei mai exista şi în tot timpul copilăriei mele.

Şi, după toate câte le-am văzut în copilăria mea şi le-am auzit de la bătrâni din toate stările, de la ţigan pănă la logofăt mare, nu era nimica sămănând a fudulie, a *hauteur*, în raporturile dintre boierul cel mare şi omul lui de casă. Acesta era tratat cu o familiaritate binevoitoare, adesa chiar afectuoasă. Boieriul sau soţia lui erau, în majoritatea cazurilor, nuni de căsătorie ai protejatului sau naşi de botez ai vrounuia sau ai mai multora din copiii lui. Am cunoscut chiar cazuri în cari ocrotitorul era naş de botez al protejatului, nunul său de căsătorie şi naş de botez al mai multor din copiii lui. Se stabilea astfel, între ocrotitor şi ocrotit, o rudenie spirituală, înfiinţând legături de o natură cu totul specială. Bineînţăles că nu am intenţiunea să susţin că nu se găseau şi boieri mari, de viţă veche, cu apucături fudule de parvenit, cari ar sta bine şi unui puternic aparţinând păturilor noi de astăzi, dar aceste erau numai rari excepţii. Mulţi din ei însă erau barbaţi foarte accesibili măgulirii şi acei din oamenii lor de casă cărora nimica nu li costa când era vorba să tragă vrun folos întrebuinţau cu

succes măgulirea pentru a intra mai adânc în favoarea stăpânului.

Am întrebat adesa pe bunica cum îşi petrecea vremea la Bohotin când copiii ei erau încă mici şi, din răspunsurile date de ea, mi-am făcut următoarea idee de viaţă ce se ducea atunci la ţară, în Moldova, într-o casă mare boierească.

Mai niciodată nu erau fără musafiri. Toată lumea se scula relativ de dimineaţă. Vânătorii, când era vreme de vânătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-şi cu dânşii un dejun copios.

Ceilalţi boieri se trezeau mai târziu, iar îndată ce făceau ochi, înainte de a se spala şi de a se îmbraca, se aşazau turceşte pe pat şi li se aduceau dulceţi şi apă, urmate îndată de cafe turcească. Apoi veneau ciubucele, aduse de ciubucciul curţii sau de feciorii lor particulari, aprinse gata, cu „căimac cât un stog de fân” pe deasupra bucăţii de iască aprinsă. Mulţi din ei preferau narghileaua, cu tigaia plină de tumbek aromatic, cumplit de tare, al cărui fum, după ce trecea prin apa din vasul de sub tigaie, era dus la gura fumătorului printr-un conduct flexibil alcătuit dintr-o spirală, lungă de 3-4 metri, de sârmă subţire, învălită în piele foarte subţire şi ea. Toaleta boierilor, care urma îndată după dulceţi, cafe şi ciubuc sau narghile, am descris-o mai sus.

Dejunul, zacusca cum i se zicea pănă pe la 1860, se lua pe la zece oare în sofragerie, iar după dejun se puneau la taifas, obişnuit cucoanele într-o odaie, boierii într-alta. Şi unii, şi alţii se aşazau de preferinţă pe divanuri, mulţi din ei, mai cu samă cei mai în vrâstă, turceşte. Fiecare boier sau cucoană era nedespărţit de mătăniile sale ce necontenit, în chip aproape mecanic, le făcea să-i alunece printre degete, uneori vreme de ceasuri. Acele mătănii erau făcute din materiile cele mai diverse: lemn de odogaciu, chiparos, fildeş, sidef, chihlimbar, cornalină, abanos etc., adesa din două materii deosebite şi combinate, unele cu canaf, altele fără canaf, alcătuit din aceeaşi materie ca mătăniile, dar având boabe cu mult mai mici.

Boierii fumau ciubuc după ciubuc, un ciubucciu stând necontenit în odaia de alături pentru a aduce un ciubuc aprins îndată ce auzea bătând în palme, procedeu adoptat atunci la noi obşteşte pentru a chema slugile, pe care l-am mai apucat şi eu, clopotele în copilăria mea fiind, mai ales la ţară, o raritate. Fumau şi cucoanele, dar mai rar. Slujba de ciubucciu, având a ţine curate şi a umplea ciubucile într-o curte primind mulţi musafiri, era departe de a fi o sinecură şi, când numărul musafirilor erau deosebit de mare, ciubucciul casei mai era ajutat de băieţi ciubuccii şi de feciorii musafirilor.

Boierii discutau mai ales asupra politicii, dar erau departe de a fi excluse şi alte subiecte: gospodărie, afaceri, amintiri, vânătoare, povestiri de tot soiul şi cancanurile zilei. Erau în stare să rămâie ceasuri întregi în aceeaşi poziţie pe divan, în meşti, cu papucii aşazaţi pe jos dinaintea lor.

Cucoanele adoptase în timpul ocupaţiei de la 1806-1812 aproape toate costumul european, numai cele în vârstă şi alte puţine excepţiuni mai rămăsese credincioase anteriului, şalvarilor, caţaveicii şi giubelei din trecut. De la 1806 încoace aceste piese vechi de îmbrăcăminte încep a dispărea cu totul din foile de zestre, cari nu mai vorbesc decât de *haine de modă*. După spusele bunicii, îşi procurau de pe atunci publicaţii de modă franceze sau vieneze. Ele bineînţăles vorbeau despre toalete, copii, gospodărie, cancanuri, discutau intrigile galante în curs şi sfaramau fără milă zahar pe spinarea cunoscuţilor. Din când în când stăpâna casei bătea în palme pentru ca sofragiul să aducă dulceţi şi apă sau cafele turceşti. (În odaia unde se ţineau boierii, bătăile în palmă pentru aducere de cafe erau neasamanat mai dese.)

Câteodată se arata, la uşa salonului unde stăteau cucoanele, cămărăşiţa casei şi făcea sămn unei cucoane care se scula numaidecât şi dispărea cu dânsa spre camară, situată sub curtea cea veche şi care ocupa aproape jumătate din lungimea ei. Înaintea uşii cămării se găseau soba de fier pentru facerea dulceţilor şi materiile prime, mai speciale Bohotinului, pentru felul de dulceţi ce voia să-l facă, pregătite de mai înainte. Aceste materii,

după cât îmi aduc aminte, erau nufărul, cireşile amare, nucile şi trandafirii. Pentru aceşti de pe urmă bunica a întrat mai pe urmă în mare concurenţă cu cucoana Săftica Paladi, întăia soţie a lui Mihai Sturdza, care, după cum însăşi mărturisea cucoana Frosiniţa, a învins-o cu trandafirii de pe moşia ei Jijia, de lângă Ieşi, unde, vreme de patruzeci şi mai bine de ani, mai toate cucoanele din capitala Moldovei îşi făceau *roduzaharul*[25], şerbetul şi apa de trandafir.

Ape fel de fel şi după cele mai minunate reţete ţărigrădene se făceau şi la Bohotin; erau vestite în toată Moldova şi şpiţerii din Ieşi s-au rugat de bunica să-i înveţe a le face. În întinsa camară se găseau bunătăţi pe cât de minunate, pe cât de deosebite şi în câtimi urieşe.

Limba de conversaţie era acea grecească, care, în relativ scurtă vreme, a fost înlocuită cu acea franceză. Mai multe din cucoane vorbeau de pe atunci franţuzeşte în chip curgător, căci profesori şi guvernante franceze se găseau în ţară încă înainte de începutul secolului trecut, goniţi până aici de revoluţia franceză. Mulţi din acei profesori erau sau barbaţi de meserie, clerici şi laici, sau barbaţi de neam bun cu cultură, dar nu lipseau nici aventurierii cu numele de profesori, ce şi-l dăduse numai ei înşişi, iar în ţara lor fusese coafori, actori, bucatari sau simpli cavaleri de industrie. Printre guvernante erau dame aparţinând şi celei mai bune nobilimi franceze, pe cari o lipsă totală le silise să ceară mijloace de trai unei creşteri îngrijite şi unor cunoştinţi deosebit de întinse şi de serioase pentru vremea de atunci.

Între două şi trei ceasuri după-amiază se întorceau de obicei vânătorii şi lumea se punea la masă. Aceasta era din cele mai variate şi din cele mai copioase. Bunul meu stăpânea moşiile Bohotinul cu Colţul Cornei şi Hiliţa la Fălciu, Căiuţul la Bacău, Tureatca, Mirenii, Dragoslovenii şi Hudeştii Mici la Dorohoi, Plopenii la Suceava, Mihalaşa, Horbova, Stodolna şi Frăsineştii în Basarabia, adică peste tot 14 moşii. Şi bunica ţinea morţiş să aibă, la mesele ei, câte un fel de bucate sau câte un mezelic, sau macar un

[25] Rodozahár: dulceaţă de trandafiri (n. red.).

desert pentru fiecare moşie. Vedeţi deci că o masă la Bohotin nu era lucru de glumă.

Bunicul avea în pivniţile lui vinaţuri minunate, căci poseda vii în podgoriile cele mai vestite din ţară: la Panciu, la Odobeşti, la Cruce, la Spărieţi şi la Copou; chiar via de la Marmora, pe Bohotin, dădea un vin al cărui buchet era minunat. Dar boierii din vremea de care vorbesc făceau prea puţin caz de vin, nu puţini din ei beau de obicei la masă numai apă, ceilalţi numai câte un păhăruţ de vin, mult două. Iar cucoanele nu beau vin aproape deloc. Pe lângă multele răutăţi ce ni le-a adus regimul fanariot, el a făcut ca boierii moldoveni, buni beţivi înainte de începutul veacului al optsprezecelea, să ieie în privinţa băuturii minunatele obiceiuri de sobrietate ale ţărigrădenilor.

Bineînţăles că, în alcătuirea acelor mese date de bunica, atât la Ieşi, cât şi la Bohotin, îşi dădeau întâlnire toate bucătăriile din lume (afară de acea nemţască, pentru care ea avea un dispreţ desăvârşit). În cinste erau, afară de felurile obişnuite în ţară şi de multe excursiuni în bucătăria franceză, bucatele greceşti şi turceşti: nenumărate feluri cu untdelemn, cataifurile, baclavalele şi caplamalele, cari mai trăiesc şi astăzi, precum şi altele, din nenorocire defuncte, de care îmi aduc aminte cu jând: kuşkebak, tingirikebak, kafasaki, friptură tocată la frigare şi alte multe feluri gustoase dacă nu tocmai uşoare de mistuit, ale căror nume chiar l-am uitat. De altmintrelea, Bohotinul era în condiţiuni gastronomice cu totul excepţionale, înlesnind mult ţinerea unei mese bogate, căci vânatul de toate soiurile, de la căprioară până la prepeliţă, mişuna în păduri, în câmpii şi stufării, iar Prutul da cigă, viză, crap şi mihals în abondenţă.

La masă serveau cel puţin trei feciori şi, dacă numărul musafirilor era mare, serveau mai mulţi. Erau doară destui băieţi de ţigani bine dresaţi de sofragiul moldovan cari, vârâţi în haine curate, ţinute înadins spre acest sfârşit, slujeau cu mare îndămânare. Vara, când muştile erau supărătoare, doi până la patru asemenea băieţi, curat îmbracaţi, aparau pe meseni de muşte cu un fel de apărători speciale făcute din pene de păun.

După masă, după ce ligheanul şi ibricul, de astă-dată de argint, trecuse pe la toţi mesenii de-a rândul, după ce se

luase cafeaua şi vutca (*liqueur*-ul foarte gustos, dar foarte slab), cucoanele, de câte ori era vreme frumoasă, ieşeau la primblare în mai multe trăsuri, puţini din boieri le însoţeau. La întoarcere, mergeau să steie în grădină, unde rămâneau până la căderea nopţii şi unde le întovărăşeau şi boierii.

Îndată ce înnopta, se întindeau mesele de cărţi, la cari se aşazau şi boieri, şi cucoane, iar acei cari nu jucau cărţi se puneau din nou la taifas. Bunicul lua arareori parte la vro *préférence*, bunica nu se da în lături nici de la *stos*, nici de la *ghiordum*.

Pe la zece sara se servea cina, nu cu mult mai puţin copioasă decât masa, apoi unii mergeau să se culce, alţii stăteau de vorbă până târziu sau urmau să joace cărţi.

Partea slabă a acestei ospătări era cu bună samă luminatul, dar nicăiure nu era mai bun. Lămpi de oloi nu se vedeau încă decât foarte rar, lumânările de său alcătuiesc aproape unicul mijloc de luminat, atât la ţară, cât şi în oraş. Acele lumânări de său, făcute în fiecare casă, pe lângă că dădeau o lumină din cele mai păcătoase, aveau un miros cât se poate de neplăcut, apoi trebuia să ai necontenit grijă să tai, cu un fel de foarfeci numit mucări, mucul carbonizat. Lumânările de stearină erau încă departe de a fi fost inventate, iar cele de ceară erau prea scumpe, dădeau şi ele o lumină destul de slabă şi rămâneau rezervate aproape exclusiv pentru ceremoniile religioase, cari absorbeau cantităţi enorme. Bunica, pe masa ei de toaletă, de altmintrelea foarte elegantă, cu accesorii numai de baga şi de argint, nu ardea decât lumânări de său, însă în sfeşnice de argint. Mai mulţi bătrâni, aducându-şi aminte de viaţa de înainte de Regulamentul Organic, mi-au povestit de balurile de la curtea lui Ioniţă Sturdza, la cari se ardea, în candelabre, tot lumânări de său.

Am zis că, în taifasurile lor, boierii discutau politică. Această politică, în timpul ocupaţiunii ruseşti de la 1806-1812, nu mai era, ca de obicei, redusă la discutarea chestiunilor interne şi a celor izvorând din legăturile de vasalitate cu Turcia: intrigi pentru înlocuirea sau menţinerea domnului în scaun sau sfaturi pentru a încerca să ferească ţara de vrun jaf nou al turcilor. Revoluţia franceză şi epopeea napoleoniană stârnise şi la noi

interesul obştesc. Voi arata mai departe cum o parte nu mică din boieri se hotărâse să se îndrepte către Napoleon pentru a-i închina ţara spre a-l ademeni s-o scape de ruşi, cari din zi în zi se făceau mai asupritori şi mai jacaşi. Dar, din nenorocire, lumea la noi era redusă la noutăţile ce le capata de la armata de ocupaţie şi ni putem închipui cât de adevărate puteau să fie asemene veşti, când aveau să aducă la cunoştinţa ţării ocupate noutăţi ca aceea a bătăliei de la Jena sau a acelei de la Friedland.

Corespondenţa regulată cu străinătatea nu exista înainte de începutul veacului. De la a doua domnie a lui Moruz s-a înfiinţat *poşta austriacă*[26], menită a deservi trebuinţile Aghenţiei (consulatului) de la Ieşi. Guvernul Moldovei asigurase transportul corespondenţei, de care se folosea şi el, prin *ţimiraşi*, iar cheltuiala privea Aghenţia. Prin acel canal pătrundeau în Ieşi şi câteva ziare germane, primite de funcţionarii consulatului şi de unii supuşi austriaci stabiliţi în capitala Moldovei: medici, spiţeri şi negustori mai de samă. Aceştia comunicau boierilor veştile aduse de acele ziare, aşteptate totdeauna cu cel mai viu interes. Spiţerul bunicăi, al cărui nume l-am uitat, era acel care, îndată ce-şi cetise pachetul de ziare, venea să-i facă un rezumat al evenimentelor petrecute în Europa. Mare fost-a jalea ei şi a multor boieri şi cucoane când, în urma stării de război care a domnit, de altmintrelea puţină vreme, în 1812-1813, între Rusia şi Austria, aliata silită a lui Napoleon în nebuna expediţie în Rusia, consulatul austriac din Ieşi n-a funcţionat câteva luni şi prin urmare n-a umblat nici poşta.

Tot bunica mi-a spus, de repeţite ori, că, afară de prea puţini boieri rusofili, ca spre exemplu Roznovanu, boierimea aproape întreagă făcea urări pentru Napoleon, dar în ascuns, căci frica de ruşi era mare.

Tata şi moşii mei, precum şi oamenii vechi ai curţii bunicului mi-au povestit cum, când pleca curtea de la Ieşi la Bohotin sau de la Bohotin la Ieşi, pornea din ogradă o tabără întreagă de trăsuri, de braşovence şi de harabale. În

---

[26] Serviciile de poştă erau, în ţările române, monopolul domnului, dar reprezentanţele diplomatice suedeze, ruseşti şi austriece au dobândit dreptul de a-şi organiza servicii proprii (n. red .).

trăsuri erau hatmanul, hătmăneasa, copiii, profesorii, guvernanta, dadacele şi fetele de serviciu ale bunicăi, precum şi mai adesa cămărăşiţa. În braşovence se aşazau celelalte slugi de sus, apoi spălătoriţele, fetele din casă, băieţii de la bufet şi câţiva rândaşi indispensabili din cauza specialităţilor lor. În harabale se încarca calabalâcul, adică bagajele personale ale călătorilor şi mulţime de unelte privite ca indispensabile, cari se posedau într-un singur tacâm, cum erau soba portativă de fier şi tingirile speciale pentru facerea dulceţilor. Bucatarii şi rândaşii la bucătărie, cu uneltele ei, plecau totdeauna cu un ceas sau două înainte spre a se opri în păduricea de la Mocra, pe moşia Costulenii a Mitropoliei, adică cam la jumătate din cale, pentru a aprinde focul şi a pregăti bucatele hotărâte din ajun, afară de friptură, care, făcându-se totdeauna la frigare, de către un bucatar special, nu se punea la foc decât în clipa sosirii boierilor. Stăpânii, dându-se jos, se aşazau pe saltelele şi perinele puse de slugi pe nişte covoare întinse pe iarbă, la umbră. Pentru ca aşteptarea să nu pară lungă boierilor, taraful de lăutari al curţii, care totdeauna urma tabăra într-o căruţă specială, executa ariile favorite ale stăpânilor, urmând să cânte, din instrumente (scripce şi cobze) şi din gură, în tot cursul mesei. Iar după ce boierii îşi isprăveau masa, după ce ligheanul, ibricul, prosopul şi bucata de sopon turcesc trecuse, rând pe rând, pe la toţi mesenii, după ce se servise cafeaua şi hatmanul îşi luase din mâna ciubucciului ciubucul aprins, de sub căimacul căruia ieşea un nour de fum, începeau să mănânce şi slugile, bineînţăles formând cel puţin trei grupuri: cele boierite, cele de sus, neboierite, şi cele de jos.

Observ că taraful de lăutari urma pe hatman în toate călătoriile lui, ceea ce era de altmintrelea obiceiul tuturor boierilor, nu numai de mâna întâia, dar chiar şi de mâna a doua, al boierilor burlaci, ca şi al celor căsătoriţi. Cunoscut este doară faptul că boierii noştri dădeau şi ei serenade obiectelor dragostei lor, dar totdeauna executanţii muzicii erau lăutari ai boieriului, sau alţii, împrumutaţi sau tocmiţi într-adins. N-am auzit ca un boier să fi luat el vrodată scripca în mână sau să se fi încercat să moaie inima iubitei prin accentele glasului său. Suspinurile jucau un rol foarte

însamnat în aceste „cântece de inimă albastră”, dar totdeauna ieşeau din piepturile arămii ale ţiganilor. Când boieriului i se părea că un suspin ar da mai multă putere cântecului zis de lăutar, el şoptea acestuia: „Oftează, cioară!”, iar dacă i se părea că suspinul nu este destul de adânc, poroncea, cu glas tot supus, dar mai aspru: „Oftează mai tare, cioară!”

Acel lux cumplit în slugi şi în mese costa pe boier foarte puţin. Slugile cele multe erau doară ţigani robi, cărora nu li se plătea nici o sâmbrie şi cari, afară de prea puţini, erau îmbracaţi foarte sumar, cu haine confecţionate de alţi robi cari, de mici, învaţase croitoria. Un număr relativ foarte răstrâns de *slugi de sus*: vatav de ogradă, sofragiu, camardiner[27], cămărăşiţă, dadacă la copii, erau adesa, în casele mai mari, moldoveni şi chiar uneori moldoveni boieriţi, dar plătiţi cu nişte salarii ce, nouă, astăzi, ni se par derizorii, valora banului fiind atunci, din pricina rarităţii sale, foarte mare, apoi mulţi din sofragii, camardineri, dadaci slujeau numai în nădejdea că vor ajunge, mai târziu, barbaţii la situaţia de vatav de ogradă, iar femeile la aceea de cămărăşiţă, aceste fiind privite ca cele mai cinsteşe, cea dintâi trăgând mai totdeauna după ea boieria şi dând prilej de mai mare favoare şi, prin urmare, de mai mare folos de la dărnicia stăpânilor.

Iaca câteva din lefile ce le primeau pe lună slugile moldoveneşti libere în timpul bejeniei (1821-1828): un sofragiu 25 lei (16 franci), un fecior tot atâta, o dadacă 30 lei (20 franci), o mancă (doică) 30 lei (20 franci), fetele cari slujeau pe bunica 25 lei (16 franci), o cameristă peste ele (un fel de *camarera mayor*) 30 lei (20 franci), o cămărăşiţă 30 lei (20 franci), un întâi vezeteu 25 lei (16 franci), un al doilea vezeteu 20 lei (13-14 franci), bineînţăles franci în aur.

Productele alimentare erau puţin căutate, exportul celor mai principale fiind permis numai pentru Ţarigrad, spre a îndestula trebuinţele „hrănitorului Devlet”, iar producerea lor fără cheltuială fiind asigurată prin clacă şi prin dijmă de o parte, de alta prin nenumăratele turme de vite crescute

[27] Camardinér: valet, cămăraş (n. red.).

de boieri şi de ţarani pe întinsele câmpii nerupte încă de plug pe atunci. Nu se scotea deci pentru acea mulţime de robi nici un ban din pungă. Alimentele se vindeau pe preţ de nimica. Bunica şi alţi bătrâni mi-au povestit cum ţin minte de vremuri în cari carnea de vacă se vindea cu o para oca, adică trei şi trei sferturi de bani (centime) pentru un kilogram şi un sfert!

Bunicul administra însuşi moşia Bohotinului, cuprinzând şăse mii de fălci de câmp şi trei mii de fălci de pădure. Dacă pe această urieşă întindere creştea turme destul de mari de vite, în schimb însă, cu toate braţele număroase de cari dispunea, nu făcea decât prea puţină agricultură. Moşu-meu Lascar îşi aducea foarte bine aminte să-l fi auzit enunţând, ca un *pium desiderium*, pe la 1830: „Dacă m-ar învrednici Dumnezeu şi Maica Precurată să pun în anul ista o sută de fălci de grâu!” În anii de la începutul veacului de faţă se samana pe întinderea vechiului Bohotin cam de douăzeci de ori întinderea enunţată de hatman la 1830 ca un *pium desiderium*! Dar grâul, păpuşoii şi malaiul produşi chiar atunci de sămănăturile hatmanului şi de dijma dată de locuitori, împreună cu fruptul şi prăsila cirezilor şi a turmelor sale ar fi ajuns pentru hrana îmbielşugată a unei case chiar de douăzeci de ori mai grea decât a lui.

Celelalte moşii erau căutate prin vechili, mai toţi boierănaşi sau mazili, cei mulţi din ei oameni vechi în casă şi de desăvârşită credinţă.

Pretutindeni se făcea agricultură prea puţină, pe multe moşii chiar se încasa claca în bani. Totuşi suma totală a veniturilor acelor moşii alcătuia, mai ales pentru vremea de atunci, un total cât se poate de respectabil. Apoi nu trebuie scapat din vedere că acei bani erau întrebuinţaţi aproape exclusiv numai pentru cheltuieli de lux.

Bunicul poseda peste cinci sute de suflete de ţigani, parte *vatraşi*, parte *şatraşi*. Cei dintăi trăiau în bordeie şi case mici, la marginea de la vale a satului Bohotin, şi erau mai cu samă întrebuinţaţi pentru toate serviciile curţii ca: feciori mai de rând, lăutari, bucatari de tot soiul, pitari, plăcintari, vezetei, surugii, grădinari, fete în casă, băieţi la bufet, rândaşi la curte, la grajd, la pitărie. Alţii erau întrebuinţaţi la fel de fel de meserii: fierari, potcovari,

lăcătuşi, lemnari, stoleri, rotari, mindirigii, plapomari, sfeidecari, ciubotari, croitori (pentru slugi), pietrari, zidari, varari, cărămidari şi câte altele.

Astfel că o lucrare ca, spre exemplu, clădirea curţii celei nouă nu costa pe hatman decât o sumă minimă care-i ieşea din pungă, deoarece avea pietrari, zidari, cărămidari, salahori, lemnari şi fierari din bielşug, cari nu-l costau nici macar un ban, varul îl scotea din gropile lui de pe moşie, iar lemnul din pădurile dintre Bazga şi Cozia.

Restul vatraşilor se întrebuinţa la diverse slujbe ale moşiei, la tamazlâcuri, turme şi herghelii, numai prin excepţiune la munca câmpului.

Slugile curţii erau bine îmbracate şi bine hrănite, restul vatraşilor era îmbracat destul de sumar şi primea o hrană care nu s-ar putea numi decât frugală.

Vatraşii meseriaşi însă, fiind învoiţi să lucreze, când nu aveau de lucru pentru stăpân, pentru socoteala lor, o duceau mai bine.

Femeile vatraşilor neîntrebuinţate în slujba curţii erau puse la ţesutul inului şi a cânepei din fuioarele ce ţaranii de pe deosebitele moşii ale hatmanului erau datori să i le deie din recolta acelor plânte.

Şatraşii, simţitor mai număroşi decât vatraşii, erau mult mai fericiţi. Împărţiţi în caldarari, ursari, fierari şi lingurari, erau învoiţi, în schimbul unei plăţi anuale, să cutreiere ţara spre a-şi agonisi viaţa după cum erau deprinşi din moşi şi strămoşi. Erau însă datori să se înfiinţeze în fiecare toamnă la Bohotin, cu câteva zile înainte de Sfântul Dumitru, pentru plata dării, al cărei nume l-am uitat, numarare şi împărecherea flăcăilor cu fetele. Căci ţiganul nu trebuia nici el să rămâie stărp, era doară, ca orice vită, dator să deie stăpânului prăsilă dintr-însul. Tot atunci se alegeau şi se confirmau bulubaşii cetelor şi se rânduia, de către stăpân, peste toate cetele, un baş-bulubaşă.

Cu prilejul acestor două de pe urmă operaţii se iveau uneori certe şi nemulţămiri mari între ţigani şi din partea ţiganilor. Uneori se luau la sfadă pentru alegerea bulubaşei cetei şi la bătaie între dânşii, spărgându-şi capetele cu ciomege, pari sau bolovani sau se înjunghiau cu cuţitele, de era silit vechilul să intervie şi să-i liniştească vârându-se în

mijlocul lor cu harapnicul în mână. Câteodată curtea nu voia să aprobe alegerea cutărui bulubaşă împotriva căruia avea temeiuri de bănuială, îndreptăţită sau nu, pretinzându-se că el cedase altei cete sau altui stăpân cutare fată sau cutare flăcău, bineînţăles în schimbul unei sumi băneşti de care se împărtăşise toată ceata şi pretinzând că flăcăul sau fata în chestiune murise de boală, înfăţosind chiar mărturii minciunoase, capatate cu bani, sau alte fapte de asemenea natură. Altă dată ţiganii erau nemulţămiţi cu rânduirea baş-bulubaşei alese de curte, pretinzând că este aspru sau jacaş. Aşa mi-a istorisit bătrânul Anton Scheletti, un mare credincios al hatmanului, că într-un an, nu-şi aducea aminte în care, în nefiinţa hatmanului, ţiganii s-au răsculat împotriva baş-bulubaşei reîntărite din ordinul stăpânului, neputându-l suferi, pe drept sau pe nedrept. Au declarat în gura mare că nu-l primesc, iar vechilul văzându-i că s-îndreaptă spre curte, unde se afla bunica cu copiii, a pus să închidă porţile şi a postat pe zid, pe la metereze, puşcaşi cu poroncă să tragă în ţigani dacă vor cuteza să încerce a intra cu de-a sila în ogradă. Ţiganii s-au strâns buluc la poartă, dar n-au îndrăznit să încerce a intra cu sila, mărginindu-se a striga: „Nu primim pă hăst bulubaşă! Nu ne supunem! Să vie chiar coconu Readucanu bătrinu, cu barba ha lunga şi lata, şi tot nu ne supunem!” Hatmanul, vestit de un fecior boieresc înadins trimes de Scheletti, a şi sosit a doua zi, dar venirea lui numai spre bucuria ţiganilor n-a fost. Satele, strânse înainte de sosirea stăpânului, au încunjurat tabăra şatraşilor, apoi s-a procedat după obiceiul ţării şi mulţi şatraşi n-au mai putut dormi, o bucată bună de vreme, decât pe brânci.

CAPITOLUL IV
Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut (sfârşit)

Nu ştiu ca, în timpul lui Scarlat Calimah, bunicul să mai fi ocupat vro slujbă, deşi, după cele auzite de la bunica, trăia bine cu domnul şi relaţiunile cu curtea domnească erau frecvente. Mult vorbea bunica de un baron Kraichel, fost ofiţer englez, deşi neamţ de naştere, preceptorul lui beizadea Alexandru Calimah, fiul domnului. Spunea de acel Kraichel că: *c'en était un homme fort instruit et fort agréable. Il en passait des heures chez nous en racontant sur la révolution française et sur Napoléon. Et sur toute chose il en était versé et un homme très comme il faut et très bien élevé. Nous l'aimions beaucoup! Et il en était très propre, pas comme le père Daniel qui en sentait si mauvais* (Era un barbat foarte învăţat şi plăcut. Petrecea la noi ceasuri întregi şi ni povestea despre revoluţia franceză şi despre Napoleon şi despre toate avea cunoştinţă bună şi era un barbat foarte cumsecade şi prea bine-crescut. Îl iubeam foarte mult cu toţii. Şi era foarte curat, nu ca părintele Daniel, care mirosea atât de rău). Mult mai târziu, după publicarea celui de al zecelea volum al documentelor zise Hurmuzaki[28], înţăles-am că acel Kraichel al bunicii era baronul de Kreuchely-Schwertberg, consulul prusian de la Bucureşti, de la care aveam atât de minunate rapoarte asupra epocii dintre 1819 şi aceea a stabilirii domniilor regulamentare. El, într-adevăr, a fost şi ofiţer englez într-un regiment de cavalerie recrutat în Germania, preceptor al lui beizade Alexandru Calimah şi consul prusian la Ieşi înainte de a fi strămutat la Bucureşti în calitate de consul general.

Din vremea lui Calimah mai auzit-am pe bunica povestind despre răscoala de la 1819 a ieşenilor, din pricina măsurilor luate împotriva lăţirii ciumii. Epidemia nu era violentă şi micul număr al cazurilor făcea ca poporul să nu creadă în existenţa ei. Se numise o comisiune în capul căreia era Iordache Roznovanu, iar acea comisiune ordonase – pentru prevenirea întinderii epidemiei – luarea unor măsuri a căror executare avea să fie priveghetă de

[28] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, colecţie alcătuită din materialul istoric provenind din arhive occidentale şi de la Constantinopol, publicată şi continuată sub îngrijirea unor în semnaţi istorici din Academia Română (n. red.).

poliţie. Dacă şi astăzi, la noi, orice măsură priveghetă de poliţie dă loc, din cauza deplorabilului personal ce o compune, la fel de fel de abuzuri, ni putem închipui jafurile şi brutalităţile ce agenţii regiei le comiteau atunci la asemene prilejuri. Cei mai nemulţămiţi cu aceste măsuri au fost supuşii străini: austriaci, prusieni şi ruşi. Ei au aţâţat poporul la opunere, mai ales sub cuvânt că în ţară nu există nici o ciumă şi zgomotul despre ivirea molimii este numai o născocire a agiei, înţăleasă cu doftorii spre a jăfui lumea. Norodul s-a strâns în Uliţa Mare, între mitropolie şi curtea domnească. Mitropolitul Veniamin a ieşit pe uliţă şi a vorbit poporului, de care era foarte iubit şi respectat, însă de astă dată fără a izbuti să-l liniştească. Atunci s-a hotărât însuşi domnul să iasă din curte pentru a vorbi mulţimii, dar faţă de atitudinea ei amerinţătoare s-a dat iar înapoi spre curte. Poporul s-a luat după dânsul şi era cât pe ce s-ajungă la poarta curţii odată cu el. Ceea ce văzând căpeteniile arnăuţilor aşazaţi pe zid şi dinaintea zidului au pus să tragă în mulţime, ucigând şi rănind un număr de oameni. Poporul s-a oprit, vodă a putut apuca să intre în curte şi arnăuţii au izbutit să închidă porţile. După o bucată de vreme, mulţimea s-a împrăştiet, dar mitropolitul a ramas pe loc. Bunul meu, care, auzind că „este dandana mare”, încălecase şi venea să-şi deie samă de ceea ce se petrece, a găsit pe chiriarhul ţării şăzând pe taraba unui jidov, bocindu-se că n-a fost în stare să liniştească poporul şi denunţându-se în gura mare pe sine însuşi pentru că, din cauza nepriceperii sale, s-a varsat sânge nevinovat. Cu mare nevoie, bunicul şi alţii au izbutit să-l ieie de pe acea tarabă şi să-l ducă peste drum, în casa logofătului Grigore Ghyka. Bunica nu putea suferi pe preuţi şi avea despre ei cea mai proastă părere, dar de mitropolitul Veniamin vorbea cu mare respect, zicând că era singurul preut în înţălesul adevărat al cuvântului ce-l cunoscuse în viaţa ei, dar adăugea: *Quel dommage qu’il en était peureux, qu’il en craignait pour sa personne!* (Ce pacat că era fricos, că avea grijă mare pentru siguranţa persoanei sale!) Şi, după cât am putut constata mai pe urmă şi din scrieri, şi din spusa altor contimporani, judecata bunicăi era de astă-dată dreaptă.

Încă nu se liniştise bine emoţia stârnită de întâmplările povestite mai sus, când sosi vestea mazilirii lui Calimah şi înlocuirea lui prin Mihai Suţu, un barbat care, din pricina moravurilor lui infame, era disconsiderat de toată lumea din ţară şi de la Ţarigrad. Unul din caimacamii rânduiţi de el pentru ocârmuirea Moldovei până la venirea domnului în ţară a fost Dumitrache Manu, părintele bunicăi. Acesta, cu concursul fiicei sale, a stat mult pe capul hatmanului ca să primească o slujbă în divan, cerere la care el s-a opus cu hotărâre. La urmă, a consimţit însă să fie însărcinat cu conducerea măsurilor luate pentru combaterea ciumii, dezvoltând în executarea lor o energie care i-a atras mulţămirile străinilor aflători în Ieşi. Dar era exasperat de lipsa de chibzuinţă şi de bărbăţie a divaniştilor. Bunica, care avea un dispreţ nemărginit pentru barbaţii fricoşi, povestea cu mult haz indignarea de care fusese cuprins hatmanul când, întorcându-se într-o sară de la Bohotin, auzise cum mai toţi divaniştii o rupsese la fugă de la curte fiindcă se *burzuluise* vreo 20-30 de arnăuţi. Pricina *burzuluirii* era zdravăna bataie şi trimiterea la ocnă a unui arnăut care, cu prilejul unei coliziuni între el şi trăsura lui Beldiman, ispravnicul ţinutului Ieşi, trăsese de trei ori cu pistolul în ispravnic şi în vezeteu, fără a-i nimeri, dar fusese prins şi legat de „panţirii” ce Beldiman îi avea cu el. În fuga lor, unii din divanişti îşi uitase papucii la curte şi, pentru a se duce acasă, încălecase numai în meşti, iar pe arnăuţi îi liniştise mai pe urmă cu bani. La venirea domnului, bunul meu a fost îmbracat cu un caftan de onoare pentru activitatea dezvoltată în combaterea ciumii, dar a încetat să se mai ocupe cu măsurile pentru combaterea acestei boli, ajunsă pe urmă aproape endemică şi neluând sfârşit decât la 1825, însă numărul victimelor rămăsese relativ mic.

Domnia lui Calimah a fost de altmintrelea epoca de mare strălucire a bunicăi, de care vorbea totdeauna cu deosebită plăcere: îşi făcuse o situaţie aproape unică în Ieşi, prietenia ei era căutată de toţi şi de toate, iar marea avere a hatmanului îi permitea să desfăşure un lux deosebit.

Soţul ei era foarte ocupat cu procesul ce fusese silit să-i intenteze lui Ion Balş, fratele întăii sale soţii. Dăduse acestuia iscălitura pentru 13 000 de galbeni; Balş neplătind

sinetul la termen, creditorii au apucat pe hatman, care i-a dezinteresat, dar a cerut lui Balş restituirea sumei. După mai multe amânări, Balş a refuzat să plătească şi hatmanul s-a văzut silit să-i intenteze proces dinaintea instanţelor ruseşti, căci Balş, care stăpânea peste 200 000 de desiatine[29] în Basarabia, devenise supus rus. Totuşi, mersul judecăţii se arăta foarte favorabil pentru boieriul moldovan.

Eteria a fost pentru hatman şi hătmănească, ca şi pentru toată boierimea Moldovei, o lovitură de trăsnet într-un cer senin. Dacă Mihai Suţu şi grecii dimprejuru-i erau, fără doar şi poate, în curent cu lovitura ce o pregătea Ipsilant, este mai presus de orice îndoială că boierii moldoveni nu aveau nici o ştiinţă despre pregătirea acelei aventuri. Când eteriştii au intrat în Ieşi, boierii noştri, uluiţi, au crezut că ceea ce spunea Ipsilant este adevărat şi că el, adiutant al împăratului Alexandru, lucrează pentru socoteala ruşilor. De acolo primirea relativ bună de care au avut parte eteriştii la intrarea în capitala Moldovei.

Se ştie cum au necinstit acea intrare prin măcelărirea mişelească şi salbatecă şi pradarea turcilor, negustori şi alţii, aşezaţi în Ieşi. Aceste orori n-au împiedicat ca mitropolitul Moldovei, în urma unei cereri destul de imperative a lui Ipsilant, să celebreze la mitropolie un serviciu pentru binecuvântarea armelor grecilor şi izbânda lor, încingând apoi, cu mânile lui, pe şeful eteriştilor cu sabia.

Dezaprobarea întreprinderii trimasă de ţar, prin înadins curier, de la Laybach[30], în urma viei nemulţămiri manifestate de împaratul Francisc al Austriei, ştergerea lui Ipsilant din rândul adiutanţilor împărăteşti şi ordinul dat consulului rusesc, Pini, să părăsască Ieşul şi să treacă peste Prut, a aratat boierilor în chip clar că, dacă aventura lui Ipsilant fusese vrodată văzută de Rusia cu ochi buni şi chiar încurajată de familia imperială, lucrurile se schimbase în urmă. Boierii erau destul de înţălepţi pentru a conchide că, fără de ajutorul armat al Rusiei, expediţia lui Ipsilant nu

[29] Desetínă/deseátină: unitate rusească pentru suprafeţele agricole echivalentă cu 1,09 ha (n. red.).

[30] Laibach, numele german al oraşului Ljubljana (n. red.).

avea nici cei mai mici sorţi de izbândă, chiar dacă s-ar răscula toţi grecii din împărăţia otomană. Cea mai elementară prudenţă li impunea deci să se scuture de orice prepus că dau eteriştilor un ajutor cât de mic sau chiar să lese a presupune că hrănesc simpatii pentru ei. Înfrângerea grecilor era un lucru mai presus de orice îndoială, ca şi venirea turcilor în Moldova, în urmărirea lor, şi atunci aţinete la jafuri! Ţara fiind lipsită de orice aparare, fără oaste, cei mai mulţi boieri afemeiaţi prin mai bine de un veac de regim fanariot, poporul făcut prin toate chipurile să piardă obiceiul armelor, n-au văzut alt mijloc de scapare decât fuga. O parte dintr-înşii, cei mai legaţi de consulul rusesc, au trecut Prutul odată cu acesta sau îndată după dânsul, alţii s-au oploşit dincolo de graniţa Bucovinei, la Suceava şi la Cernăuţi.

Bunul meu simpatii greceşti nu avea şi bunica uitase cu desăvârşire obârşia ei grecească pentru a se identifica cu desăvârşire cu interesele ţării unde trăia acuma de atâta vreme şi în care se bucura de o situaţie atât de frumoasă. Dar, dacă intrau turcii în ţară, nimene nu mai putea fi sigur de viaţă, de cinstea nevestei şi a copiilor, de avere. S-a bejenit deci şi bunicul „peste Cordun”, cum se zicea atunci, adică în Bucovina. A trimes pe bunica cu copiii la Suceava, iar el a ramas la una din moşiile sale din sus, nu mai ţin minte la care, spre a vedea cum se întorc lucrurile, rămânând însă în contact cu Ieşul.

În april, cneazul Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, care îşi dădea titlul de general, în urma unei sfezi avute cu Ipsilant „de la ţiitoarele lor”, cum zice Beldiman, a părăsit grosul forţelor lui Ipsilant, care se afla la Târgovişstea, spre a veni în Moldova şi a-şi aşaza tabăra la Copou, la Ieşi. Se vede că sau detaşamente din trupa lui Cantacuzino, sau eterişti din cetele lui Pendedeca[31] şi ale lui Spiro au înaintat spre Bucovina şi că bunul meu, care strânsese o ceată de

[31] Constantin Pendedeca, căpetenie eteristă. Numit de Alexandru Ipsilanti guvernator al Iaşilor, a comis numeroase abuzuri în încercarea de a strânge bani şi voluntari pentru Eterie. În ajunul bătăliei cu turcii de la Sculeni (13 iunie 1821) a trecut Prutul la ruşi pentru a se pune la adăpost (n. red.).

„oameni voinici”, li-a ieşit înainte la un pod al Siretului ce voiau să-l treacă grecii, le-a dat piept şi i-a silit să se retragă.

În zadar cautat-am vro menţiune despre această luptă, care de altmintrelea n-a putut să fie decât o neînsamnată harţă, în toate cărţile şi hârtiile privitoare la Eterie şi la bejenie: n-am găsit despre dânsa nici o ştire, macar cât de mică. Faptul mi-a fost povestit pentru întâia oară de Dumitrache Sdrobici, un boierănaş de la Răcătău, din ţinutul Bacăului, om de casă al Sturdzeştilor de la Miclăuşăni şi de la Şcheia, pe când eram băiet de treisprezece ani. În ochii lui acea harţă luase proporţiile unei mari bătălii. Mi-a povestit-o cel puţin de douăzeci de ori de atunci şi totdeauna în aceiaşi termeni. Luase însuşi parte la lupta în chestiune şi-mi descria, în chipul cel mai amărunţit, până şi hainele ce le purta în acea zi bunicul: pălărie de pâslă neagră, tatarcă de şaiac cafeniu, anteriu verde cu dungi mai închise, şalvari albaştri şi ciubote de iuft negru. Spusele lui Sdrobici mi-au fost confirmate de tata, de moşii mei şi de oameni vechi ai casei, cari trăise acele vremuri şi mai erau încă în viaţă în a şăptea şi a opta decadă a veacului trecut. Ei reduceau de altmintrelea întâmplarea la adevăratele ei proporţii: o harţă în care căzuse de fiecare parte câţiva morţi şi răniţi. Dar tata adăugea că hatmanul îl lăuda pe Sdrobici ca fiind „un băiet foarte de ispravă şi foarte viteaz”.

Tata şi moşii mei îşi aduceau foarte bine aminte de bejenie şi de nesfârşita tabără de carete, caleşte, trăsuri de tot felul pe arcuri, braşovence, căruţe, harabale şi cară cari acoperea drumul între Ieşi şi graniţa cesaro-crăiască. Întăii boieri cari, sub stăpânirea spaimii, părăsise casele lor din capitala Moldovei, mai ales acei cari se grăbise a urma pe consulul rusesc când acesta a plecat din Ieşi, nu luase aproape nimica cu ei, se aflau în Basarabia fără haine, fără slugi, fără nici un *calabalâc*; în aceeaşi stare se găsea şi mitropolitul, care fugise din Mitropolie într-o căruţă proastă cu doi cai. Pe urmă, cu mare nevoie, trimesu-li-s-au cele trebuincioase. Dar boierii bejeniţi „peste Cordun”, deşi cei mulţi erau departe de a fi nişte eroi, se vede că au judecat situaţia cu mai mult sânge răce, nu s-au grăbit şi şi-au făcut

pregătirile mai în tihnă. Bunicul şi-a luat până şi taraful de lăutari, iar bunica n-a plecat fără o îmbielşugată provizie de dulceţi, de vutce şi de murături de tot felul şi aproape cu toţi ţiganii din ograda curţii din Ieşi; mulţi boieri făcut-au la fel.

Într-o condică de cheltuielile casei hatmanului pe anii 1819-1824, am găsit trecute lefile slugilor moldoveneşti libere ce i-a luat cu dânsul în bejenie şi i-a ţinut la Suceava şi la Cernăuţi, prefăcându-i din vreme în vreme. Aveau astfel cu dânşii, afară de ţigani: un sofragiu, un fecior, un bărbier, doi vezetei, o mancă, o dadacă, o cămărăşiţă, o cameristă şi trei fete pentru slujba personală a bunicii.

Boierii de la Cernăuţi pricepuse foarte bine că revenirea, pe scaunele ţărilor noastre, a unor domni fanarioţi în urma *hainiei* şi a răscoalei întregului neam grecesc împotriva padişahului devenea lucru mai mult decât problematic. Ei de la început şi-au pus toate silinţile pentru a face cu neputinţă revenirea acelei stăpâniri atât de dezastruoase pentru ţările noastre. De aceea, în primele lor *arzuri* (jălbi), au avut grijă să stăruiască asupra vinovăţiei grecilor şi a neamestecării pământenilor în întreprinderea lui Ipsilant, protestând despre devotamentul lor către „hrănitorul Devlet” şi cerând cu stăruinţă restabilirea unei ocârmuiri pământene.

Însă ei, dacă cereau ocârmuire pământeană, ar fi voit ca această ocârmuire să fie un fel de *republică aristocratică*, cam după cunoscutul proiect al logofătului Dumitrache Sturdza, în care sfatul boierilor celor mari ar fi avut în mână toată puterea legislativă, administrativă şi judecătorească. Ei nu puteau decât să facă profesiuni de credinţă sultanului, căci averile lor se aflau doară în Moldova care era în mâna turcilor şi vai de ei ar fi fost dacă turcii i-ar fi bănuit de hainie, dar, în fundul inimii, cu toţii hrăneau speranţa că Rusia va declara în curând război turcilor şi Moldova va deveni o provincie autonomă rusască. Nu trebuie uitat că în acel moment Basarabia, răpită la 1812, se bucura de o autonomie destul de întinsă, administraţia ei fiind încredinţată unui „Sfat de sus” (*verhovnîi soviet*) alcătuit numai din boieri moldoveni (alţii nefiind). Iar toată ocârmuirea se făcea pe baza „Alcătuirii oblastiei

Basarabiei" (*Obrazovanie oblastii Besarabii*), un fel de constituţie hărăzită acelei provincii, aproape îndată după anexare, de împăratul Alexandru I. Boierii moldoveni bejeniţi la Cernăuţi îşi puteau deci, mai ales în urma vorbelor falacioase ale agenţilor guvernului rus, să-şi facă iluzia că, dacă Moldova ar începea şi ea sub stăpânirea rusască, aceasta ar întregi-o iar cu Basarabia, pentru ca astfel să obţie o situaţie la fel cu acea a Poloniei, care atunci alcătuia un regat autonom sub suveranitatea ţarului, sau cu acea a marelui ducat al Finlandei.

Boierii fugiţi la Chişinău erau mai ales partizani personali ai lui Roznovanu, care umbla după domnie, sprijinit fiind de ruşi, şi nu ieşea din cuvântul lui Pini. Dar după aşazarea turcilor în Ieşi, cu caimacamul Ştefanache Vogoridi, s-a ivit o a treia partidă, alcătuită din acei prea puţini boieri mari cari, cu toate primejdiile, foarte reale, ce erau legate de rămânerea în ţară, nu se disţarase şi din boierimea cea mică pe care lipsa de mijloace sau legătura mai strânsă de pământul strămoşesc sau, în sfârşit, inconştienţa pericolului o ţinuse pe loc. Aceştia cereau, mai înainte de toate, înlăturarea definitivă de la scaunul ţării a fanarioţilor, restabilirea domniei pământene, păzindu-se cu sfinţenie vechile legături cu Poarta şi domnul ocârmuind ţara cu concursul întregii boierimi, mari şi mici.

Turcii au priceput foarte bine scopurile acestor trei partide şi n-au stat o clipă la îndoială pentru a satisface, cel puţin în mare parte, dorinţile celei a treia din ele. Au dat domnia lui Ioniţă Sturdza, boier de neam strălucit, pământean neaoş, dar relativ sarac, lipsit de cultură şi înzestrat cu o inteligenţă mai puţin decât mediocră, dar cinstit, drept şi iubindu-şi sincer ţara şi neamul. Când, după învestitură, a venit în ţară, a găsit într-însa prea puţini boieri mari, aceştia fiind aproape toţi la Chişinău şi la Cernăuţi, dar mica boierime s-a grăbit să se strângă împrejuru-i. Întreţinerea trupelor turceşti ramase în Moldova cerea vistieriei goale a ţării nişte cheltuieli istovitoare ce nu puteau fi amânate, căci altfel ienicerii ar fi dat iama în ţară; nenorocitul domn era deci silit să-şi procure bani prin toate mijloacele, ceea ce nu putea decât să creeze nemulţămiri. Din propria-i iniţiativă, atât cât şi din

ordinul Porţii, el de la început invitase pe bejenari să se reîntoarcă în ţară, şi în mai multe rânduri repetase această invitare. Dar boierii bejenari nu au dat nici o urmare acestor invitări, cum nu s-au spăriet nici de ameninţarea că, de nu se vor întoarce, li se vor confisca casele şi moşiile. Precum am văzut, cei de la Chişinău voiau de domn pe Roznovanu, iar cei de la Cernăuţi nu voiau domn deloc; şi unii, şi alţii sperau că războiul între ruşi şi turci nu are să întârzie a izbuhni şi că, cei din urmă având a fi învinşi cu desăvârşire, Moldova şi Ţara Românească vor cădea sub oblăduirea Rusiei. Şi în asemenea eventualitate, acei de la Cernăuţi sperau realizarea visului lor de *oblastie* autonomă, iar acei de la Chişinău rânduirea, ca domn, sub suzeranitatea rusască, a lui Roznovanu. Bineînţăles că agenţii ruseşti hrăneau şi aţâţau speranţele amânduror fracţiunilor. Apoi nici unii, nici alţii nu voiau să vie în ţară spre a împărţi puterea cu *ciocoii* lui Ioniţă Sturdza. Extorsiunile de bani ale ocârmuirii domneşti, motivate de exigenţele turcilor, dar agravate prin necinstea şi lăcomia funcţionarilor însărcinaţi cu strângerea dărilor, furnisau amânduror partidelor boiereşti bogate pretexte pentru trimeterea de nenumarate *arzuri* (suplici) la Poartă, de petiţiuni şi memorii cătră pravoslavnicul împarat şi miniştrii săi. Bunul meu era absolut convins că războiul între ruşi şi turci trebuia să izbuhnească neîntârziet. Într-o călătorie ce o făcuse la Odessa pentru căutarea procesului cu cumnatu-său, Balş, a avut prilej să vorbească cu generalul conte Langeron, pe care îl cunoştea bine încă de la luarea Ismailului, la 1790, precum şi din timpul ocupaţiei de la 1806-1812, şi generalul l-a asigurat că războiul între ruşi şi turci este absolut inevitabil. Hatmanul mai era în corespondenţă destul de deasă cu bejănarii munteni de la Sibiu. Dar condeiul partidului boierilor mari era purtat de un spatar Bucşănescu, boierănaş de la Botoşăni, de altmintrelea barbat puţin cult şi destul de mărginit la minte, căruia hatmanul îi dădea, în fiecare lună, o subvenţiune bănească.

Bunul meu nu putea să uite cum o mână de spahii turceşti îl gonise pe dânsul şi pe toată călărimea austriacă de la Focşani până aproape de Mărăşeşti. De atunci avea pentru „nemţi” un dispreţ desăvârşit... În schimb avea o admiraţie nemărginită pentru Suvorov şi nu se sătura să povestească copiilor despre izbânzile acestuia la Focşani şi la Râmnicul Sarat, la cari fusese faţă. — Bătălia de la Focşani (21 iulie 1789), gravură din epocă.

...Întăiul Răducanu, dacă de la început a vădit cele mai frumoase aplecări pentru călărie, tragere cu puşca sau cu pistolul şi pentru

mânuirea săbiei în chip minunat, nu avea nici o dispoziţie pentru studii şi deloc n-a fost un intelectual. Era băiet frumos, înzestrat cu o mare putere musculară, din tinereţe evlavios şi cu frica lui Dumnezeu. — Hatmanul Răducanu Rosetti, bunicul autorului.

...Aceste orori n-au împiedicat ca mitropolitul Moldovei, în urma unei cereri destul de imperative a lui Ipsilant, să celebreze la mitropolie un serviciu pentru binecuvântarea armelor grecilor şi izbânda lor, încingând apoi, cu mânile lui, pe şeful eteriştilor cu sabia.

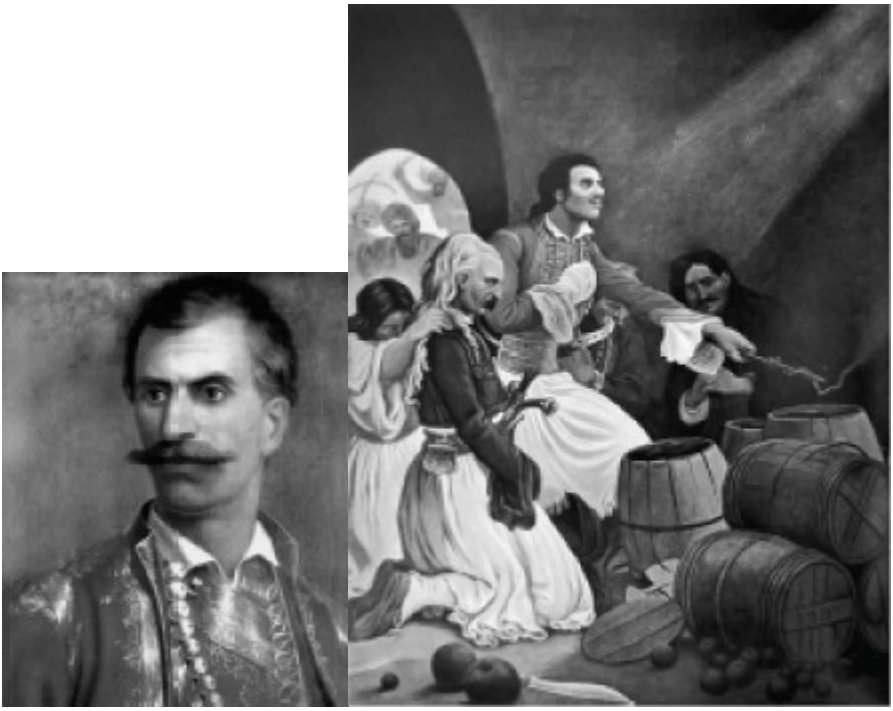

După moartea eroică a lui Iordache Olimpiotul şi arderea mănăstirii Secul, unde boieri şi feţe bisericeşti adăpostise odoarele şi lucrurile lor mai de preţ, cari, toate, au căzut în mânile turcilor, ienicerii umblau îmbracaţi în veşminte bisericeşti... — Stânga: Iordache Olimpiotul într-un portret din epocă. Dreapta: Iordache Olimpiotul pune foc Mănăstirii Secu, tablou de Peter von Hess.

În Bucovina, bunicul şi bunica au dus o viaţă care nu se deosebea mult de acea ce o duceau în Ieşi şi la fel cu a celorlalţi bejenari. Boierii îşi petreceau vremea comunicându-şi ştirile destul de dese ce le primeau de la vechilii lor din ţară, prin feciori boiereşti călări, de cari fiecare boier ţinea mai mulţi pe lângă el şi cari veneau la Cernăuţi să-şi facă slujba cu rândul, alcătuiau jălbi la Poartă şi la Peterburg împotriva lui Ioniţă Sturdza, planuri pentru punerea la cale a viitoarei ocârmuiri sperată de ei, apoi făceau nesfârşite partide de *préférence*, fumau nenumărate ciubuce şi narghilele şi absorbeau tot atât de multe cafele. Cucoanele se vizitau între ele, frecventau cucoanele

bucovinene şi soţiile înalţilor funcţionari austriaci, ieşeau în fiecare zi cu trăsurile sau cu săniile la plimbare, mergeau la *Volksgarten*, unde ascultau muzica militară, asistau şi jucau la balurile date de garnizoană şi de autorităţi, făceau dulceţi, vutce şi murături, mai puneau să se *certe*, la scară, pe vrun ţigan sau vro ţigancă care se abătuse de la datorie şi, mai ales, pisau zahar pe spinarea absenţilor.

Hatmanul a încheiet prietenie mare cu episcopul Rădăuţului, cu Dosoftei Herăscu, un prelat care, atât prin virtuţile sale, prin luminarea deosebită a spiritului, cât şi prin o cultură deosebită, a făcut cinste bisericii ortodoxe. Episcopul Herăscu era încuscrit cu familia noastră prin căsătoria unei nepoate a sale cu Gheorghe Roset Teţcanu, un văr al hatmanului, de la care acesta cumparase partea din Bohotin aparţinând ramurii Teţcăneşti a familiei, alcătuită din urmaşii lui Ioniţă Ruset, frate cu bunicul hatmanului, Iordache.

Iluziile bejenarilor despre războiul de liberare al ţărilor române, ce avea să-l poarte Rusia cu Poarta, au ţinut timp îndelungat, aţâţate şi hrănite de agenţii ruseşti, Rusia având tot interesul să facă cât mai multe greutăţi lui Ioniţă Sturdza, care, în nici o privinţă, nu era omul ei. Tocmai la începutul anului 1824, văzând că războiul mântuitor nu vine, unii din acei boieri s-au hotărât să se întoarcă în ţară.

Bunicul venise în Ieşi cu toată familia în luna marte 1823, dar pentru a se întoarce după puţine zile, la începutul lui april, în Cernăuţi, unde a ramas până la 1828, când s-a întors definitiv acasă, aproape odată cu izbuhnirea războiului ruso-turc. Venea însă des în ţară pentru a-şi supraveghea interesele.[32]

Pe lângă că nu se împaca deloc cu regimul lui Ioniţă Sturdza, exilul lui voit la Cernăuţi a mai fost pricinuit şi de

[32] În merituoasa carte a amicului meu, D. Barnoschi: *Originile democraţiei române,* la pagina 63, într-o listă a acelor boieriţi sau înaintaţi în rang de Ioniţă Sturdza, figurează şi un Răducanu Roset. Ţin să arăt că acesta este fără îndoială nu bunul meu, ci Răducanu Roset de la Călugăra, lângă Bacău. Bunul meu, hatman făcut de Alexandru Moruzi la 1804, a ramas tot hatman până când Mihai Sturdza l-a făcut logofăt mare. De altmintrelea el a lipsit din ţară aproape în toată domnia lui Ioniţă Sturdza.

dorinţa de a face ca fiii lui să se folosească de instrucţiunea ce o puteau capata în gimnaziul din capitala Bucovinei. Instrucţiunea lor era priveghietă de pastorul protestant doctorul Roth, un sas din Braşov, pe lângă care mai erau în casă un profesor de limba franceză numit Rémond, un profesor de muzică (pentru fete) numit Herfner şi didascalul grec Leonte Frangulea. În aceeaşi condică de care am făcut menţiune mai sus, mai văd pomenit în timpul şăderii la Cernăuţi a familiei pe „acel care întinde strunile clavirului”, numit Caudela, fără îndoială tatăl bătrânului profesor de muzică Caudela.

Viaţa de mai înainte de 1821 şi-a reînceput cursul: vara la Bohotin, iarna la Ieşi, cu aceleaşi vizite, aceleaşi mese, aceleaşi serate, aceleaşi vânători, aceleaşi petreceri de tot felul. Casa bunicăi a fost iarăşi frecventată de căpeteniile oştirii ruseşti, atât la Ieşi, cât şi la Bohotin. Partida ei de cărţi a devenit şi mai animată, căci ruşii jucau acuma gros de tot, iar, ca urmare, şi mai păgubitoare pentru punga bunicului.

Fiicele cucoanei Frosiniţei, Maria, Profira şi Aglae, acuma se ridicase şi cele două dintăi erau de o frumuseţă strălucitoare. Au fost curtate de număroşi generali şi polcovnici ruşi, dar bunicul niciodată n-a voit s-audă de asemene căsătorie: exemplul înfăţoşat de căsniciile încheiete până atunci între fete de boieri de ai noştri şi ruşi nu era deloc încurajator: mai toate acele nenorocite nu avusese parte de la nişte barbaţi decoraţi şi titraţi, dar inculţi, fără creştere şi stăpâniţi de patima beţiei, decât de bătăi, părăsire şi pierdere a averii. Mătuşele mele s-au căsătorit, cea dintăi cu Toderiţă Balş, care, după moartea ei, a ajuns, în 1856, caimacam al Moldovei, iar a doua, Profira, cea mai frumoasă din ele, cu Alexandru Moruzi Zvorişteanul. Mătuşa Profira era vară primară cu tatăl soţului ei, cu beizade Costache Moruzi, fiul doamnei Zoiţa, adică într-un grad de înrudire cu peţitorul ei în care biserica noastră opreşte cu desăvârşire căsătoria. În cazul de faţă Alexandru Moruzi, îndrăgostit până la nebunie de frumoasa lui „mătuşică *à la mode de Bretagne*”, a ştiut să obţie, probabil cu mari jertfe băneşti, dispensa patriarhului Ţarigradului.

Hatmanul a făcut parte din cea dintăi Adunare Obştească, convocată de Kiselev; în lipsa mitropolitului şi a celor doi eparhioţi prezida el adunarea, ca fiind cel mai în vârstă din boierii de rangul întăi. Condiţiunile păcii de la Adrianopol şi Regulamentul Organic deloc nu alcătuiau rezultatul ce el îl aştepta de la războiul atât de viu dorit: stăpânirea turcească rămăsese în fiinţă, autonomia era numai o vorbă şi Basarabia rămânea despărţită pe veci. Avea să aibă însă în curând, despre pravoslavnica împărăţie şi pravoslavnicul împarat, deziluzii şi de altă natură, mai personală.

În 1830, hatmanul a trimes la München pe cei patru fii ai săi, cătră cari s-a alipit şi Nicu Ghyka Comăneşti, nepotul său de fiică, spre a-şi face acolo studiile sub direcţiunea doctorului Roth. La München mai plecase, tot pe atunci, mai mulţi fii de boieri din Bucureşti, printre cari şi beizade Mitică, fiul fostului domn Grigore Ghika.

De multe ori povestitu-mi-a bunica grozăveniile holerei de la 1830. Mureau oamenii ca muştile şi nu erau destui ciocli pentru a-i îngropa; serviciul medical era neputincios şi cu desăvârşire neîndestulător. „Cine avea zile trăia, cine nu avea murea.” Ieşul era pustiu, rămăsese numai sărăcimea, toţi acei cari dispuneau de mijloace fugise: boierii pe la moşii, negustorii şi ceilalţi cari putuse să plece, pe unde apucase şi pe unde izbutise a se oploşi, mai ales pe la mănăstiri. Boierii şădeau închişi în curţile lor, ale căror intrări erau păzite de puşcaşi cu armele încarcate. Alimentele ce li se aduceau erau ridicate peste ziduri cu prăjini, panerele cari le conţineau erau arse. Scrisori de din afară nu se luau cu mâna, ci cu cângi, apoi se perforau cu un sul şi se ţineau la fum ceasuri întregi. Posed şi astăzi scrisori de pe acea vreme, primite de bunici la Ieşi sau la Bohotin, de la fiii lor din străinătate sau de aceştia, la München, de la părinţi; toate sunt astfel perforate şi trecute prin fum, căci poşta rusască şi cea austriacă le supunea la operaţii de acelaşi fel. Părinţi părăseau copiii zăcând de molimă, copii lăsau pe părinţi să moară fără de ajutor, frate pe frate nu primea*, ci îi vorbea din depărtare*. Bine spunea bunica: *Ç’en était un temps où l’homme s’en montrait dans*

toute sa laideur! (Era o vreme în care omul se arata în toată urâciunea lui!)

Sfârşitul vieţii bunicului a fost întunecat prin groaznicul act de arbitrar făptuit faţă de dânsul de împăratul Neculai I. Hatmanul câştigase procesul cu Ion Balş înaintea tuturor instanţelor judecătoreşti din Rusia, chiar înaintea senatului din Peterburg, şi fusese deja pus în stăpânirea unei părţi însamnate a averii lui Balş. (Totalul datoriei, cu dobânzi cu tot, se ridica la suma de 80 000 galbeni sau 960 000 franci în aur.) Dar Balş era şambelan al împaratului şi se bucura de deosebită trecere la el, sau ştiuse să-şi asigure proptele deosebit de puternice pe lângă teribilul autocrat, căci, dintr-o trăsătură de condei, tocmai când viaţa era mai dragă bunicului, ţarul a casat fără trimetere hotărârea senatului şi a ordonat punerea din nou a lui Balş, în chip definitiv, în stăpânirea moşiilor sale.

Bunicul a văzut îndată că-i va fi greu să scăpe de ruina totală şi că va trebui să se desfacă de mare parte din moşii. Pentru a micşora cheltuielile, a rechemat în ţară pe tata şi pe fiul său Alecu, pe tata mai ales pentru a-l ajuta la lichidarea situaţiei. În străinătate a ramas numai moşu Lascarache, care, pe lângă că învaţa în chip foarte serios, era cumpănit în cheltuieli.

Cu Mihai Sturdza bunicul era în cât se poate de bune relaţii, cum fusese şi cu logofătul Grigoraş, tatăl domnului. Mihai Sturdza a ridicat pe hatman la rangul de logofăt mare, dar în amintirea contimporanilor a ramas tot sub denumirea de „hatmanul Răducanu”.

Bunicul era de o constituţie excepţional de viguroasă, până în anul morţii a călărit şi a mers la vânat. Răposatul Dumitru Mavrocordat mi-a povestit cum, în iarna anului 1836 sau 1837, fiind adjutant domnesc, a fost cu vodă la vânat la Bohotin, cum i-a primit bunicul şi cum domnul a împuşcat o vulpe, iar bunicul doi lupi şi un ţap.

O boală de ficat, agravată prin supărările pricinuite de cumplita lovitură de la Peterburg şi rău căutată de medicii vremii, l-a răpus în august 1838. A fost înmormântat la Sfântul Spiridon, al cărui ctitor fusese.

Toţi acei cari l-au cunoscut îl vorbeau de bine şi cu drag îşi aduceau aminte de el. Nu mai vorbesc de copiii lui, toţi

aveau pentru el un adevărat cult, vorbeau de dânsul cu mişcare şi cu însufleţire. Moşu-meu Lascar, la vrâsta de şăsăzeci şi cinci de ani, îmi istorisea cu ochii plini de lacrimi cum, când erau copii, veneau să se lipească de el pe divan şi se luptau între ei pentru a i se vârî în mâneca largă a giubelii, spre a fi mai aproape de el.

Tot moşu Lascar povestea cum, la Heidelberg fiind, a visat că tată-său a murit şi, după puţină vreme, a aflat că într-adevăr el se săvârşise din viaţă în acelaşi moment în care îi visase moartea. Şi moşu Lascar era un barbat care niciodată nu povestea lucruri neadevarate. Apoi el era absolut lipsit de orice superstiţie, materialist convins şi un spirit cât se poate de critic.

În testamentul său, adeverit, la 1828, de episcopul Dosoftei Herăscu, bunicul recomandă fiilor săi să iubească şi să ocrotească poporul. Adesa vorbitu-mi-au de el ţarani bătrâni de la Bohotin şi de la Căiuţi; toţi mi l-au descris ca fiind un barbat iute din fire, dar deosebit de bun la inimă, drept, foarte darnic şi lipsit de orice urmă de fudulie. Şădea ceasuri întregi de vorbă cu dânşii, iar ei, când se adresau lui, îi ziceau: *părinte logofete*, *părinte hatmane* sau *părinte Răducane*.

CAPITOLUL V
Despre câţiva contimporani ai bunului meu şi despre unele întâmplări din vremea lor

Cred că cetitorul nu va ceti fără interes oareşicari amărunte puţin cunoscute despre unii din contimporanii bunicului, precum şi altele asupra întâmplărilor din întăia treime a veacului trecut.

Dintre boierii cei mari cu cari hatmanul întreţinea legături de prietenie mai strânse, cei mai de samă erau marii logofeţi Costache Ghyka (Sulgiaroglu), fiii săi Dumitrache şi Alecu, din care cel dintăi, Dumitrache, s-a căsătorit cu o fiică a hatmanului, Grigoraş şi Dumitrache Sturdza şi vistiernicul, pe urmă logofăt mare, Iordache Roset-Roznovanu. Aceşti patru vel logofeţi şi cei doi Bălşeşti, Iordache şi Costache, despre cari am vorbit în capitolele de mai sus, cu un al şăptelea al cărui nume l-am uitat, erau desemnaţi la începutul veacului trecut sub porecla de „Cei şăpte stâlpi ai ţării”, ca fiind cei mai destoinici şi cei mai bogaţi din toată *protipendà* (cele cinci dintăi ranguri ale boierimii). Despre cei trei Ghykuleşti numiţi mai sus îmi rezerv să vorbesc în capitolul ce-l voi consacra familiei mamei.

Despre logofătul Grigoraş Sturdza ştiu că trecea drept un barbat deosebit de capabil şi de iubitor de ţară, foarte bogat, stăpânitor, între altele, al unui foarte mare complex de moşii care se întindea de la Cristeşti, pe Moldova, până la Cozmeşti, pe Siret. Era căsătorit cu domniţa Mărioara Calimah, cea mai frumoasă femeie din toată Moldova. Bunica, atât de cunoscătoare în frumuseţă, zicea că altă fiinţă frumoasă ca domniţa Mărioara nu i-a fost dat să vadă în viaţa ei, iar entuziasmul contimporanilor de sexul tare, când vorbeau de ea, devenea ditirambic. Domniţa Mărioara era fiica lui Grigore Calimah Voievod, decapitat de turci la începutul războiului cu ruşii de la 1769-1774, război căruia i-a pus capăt tratatul de la Kuciuc-Kainargi. Logofătul Grigoraş Sturdza era tatăl lui Mihai Sturdza, întâiul domn regulamentar al Moldovei.

Logofătul Dumitrache Sturdza era văr cu logofătul Grigoraş şi cel mai intim prieten al bunicului. Casele lor, la Ieşi, erau megieşe şi, spre a înlesni comunicaţiile între dânşii şi familiile lor, ei pusese să se deschidă o portiţă în zidul despărţitor. Logofătul Dumitrache trecea drept barbat hursuz şi nu amabil (era bunicul lui *conu Mitiţă*[33]), dar în schimb era renumit pentru integritatea şi cinstea lui deosebită, ca şi pentru iubirea-i sinceră şi adâncă pentru

[33] Dimitrie A. Sturdza; *v. infra*, pp. 463, 473, 480 (n. red.).

ţară şi neam. Se bucura de o cultură relativ însamnată. Naţionalist înfocat, a dat un sprijin puternic redeşteptării culturii limbii naţionale şi, între altele, a fost unul din cei cari au încurajat mai tare reprezentaţiile teatrale date în limba noastră, mai cu samă în casa logofătului Costache Ghyka, de cătră membri tineri ai marii boierimi.

Logofătul Dumitrache Sturdza mai era vestit ca hotarnic; îl cereau boierii împricinaţi la toate hotărniciile mai de samă. Au ramas mulţime de cărţi de hotărnicie iscălite de el; lumea avea cea mai deplină încredere în priceperea şi nepărtinirea lui.

În timpul Eteriei s-a bejenit şi el la Cernăuţi, unde a dus aceeaşi politică ca şi bunicul, se hrănea cu aceleaşi iluzii în privinţa autonomiei ce aveau s-o capete principatele odată ce ele, scăpând de robia turcească, ar încăpea sub stăpânirea pravoslavnicului împarat. Neasamanat mai cult decât hatmanul şi mult mai în curent cu alcătuirile statelor din apusul Europei, era autorul cunoscutului proiect de alcătuire „aristocratico-dimocraticească”, alcătuit încă pe la 1816, şi nu, cum se crede obişnuit, în urma Eteriei şi a căimăcămiei lui Vogoridi. Logofătul Dumitrache, fiind la Cernăuţi, împărtăşea întru toate părerile celorlalţi boieri mari refugiaţi în Bucovina. Proiectul lui de alcătuire este fără doar şi fără poate cel mai înaintat, cel care arată mai multă cultură, mai multă înălţime de suflet şi mai multă iubire de popor din partea autorului său. Numai în acest proiect se prevede alegerea „de către toţi gospodarii ţării”, boieri şi neboieri, a unei camere, purtând numele de „Divan de jos”, alcătuită din 48 de deputaţi, câte trei de ţinut, putând fi boieri sau neboieri, după socotinţa alegătorilor; singura condiţie ce trebuiau s-o împlinească era de a fi *gospodari*. Apoi el mai pune, în proiectul lui de constituţie, principiul garantării libertăţii individuale pentru toţi, prevăzând că nimeni nu poate fi arestat fără judecată decât în caz de flagrant delict şi admiţând liberarea pe cauţiune, chiar în cazurile de arestare preventivă „pentru pricini delicate”. Toate celelalte proiecte vădesc în autorii lor un nivel cultural şi moral neasamanat mai jos.

După întoarcerea lui în ţară, Poarta, în urma deselor jălbi ale boierilor, cerând de la domn să trimată Devletului

socotelile vistieriei, spre a vedea întru cât învinovăţirile de râsipă şi de jaf aduse ocârmuirii lui Ioniţă Sturdza erau întemeiete, vodă şi cu divanul au hotărât ca logofătul Dumitrache Sturdza să redacteze, asupra acelor sămi, un raport care să fie trimes la Constantinopol. Logofătul a refuzat, dar în urma insistenţelor stăruitoare ale domnului, care-i era văr, şi a boierilor divanului, a revenit asupra refuzului, punând însă ca condiţie ca sămile în chestiune să-i fie mai întâi supuse spre a le revizui şi a-şi putea pe urmă întocmi raportul cerut în deplină cunoştinţă de cauză. Veliţii (marii) boieri şi mai cu samă vistiernicul (Dumitrache Ghyka) n-au vrut să audă de asemenea condiţie şi au stăruit pentru ca logofătul Dumitrache să-şi întemeieze raportul cerut pe ştirile date de ei. Însă logofătul sub nici un cuvânt n-a consimţit a alcătui un raport purtându-i iscălitura asupra unor socoteli ce nu le văzuse şi a trebuit să se recurgă la un raportor mai puţin scrupulos.

Vistiernicul Iordache Roset-Roznovanu ar fi fost, după Langeron, cel mai capabil din boierii Moldovei. Însă, după alte mărturii contimporane, s-ar părea că emigratul francez, când a caracterizat pe vistiernic în chip atât de favorabil, a privit ca dovezi de capacitate mai ales simpatiile lui pentru Rusia şi că dacă Roznovanu era foarte bogat, capacitatea lui nu trecea peste mijlocie. Era tovarăş de copilărie cu bunicul, care, precum am aratat mai sus, fusese crescut în casa logofătului Neculai, tatăl lui Iordache. Acesta şi surorile lui erau desemnaţi sub porecla de „Apolon şi cele nouă muze”. Mai ales din pricina acestor număroase surori roznovăneşti se găsesc înrudite între ele aproape toate familiile boierimii noastre. Dar nimene din acei ce i-am întrebat n-a fost în stare să-mi citeze nouă surori, cu toţii s-au oprit la opt, totdeauna aceleaşi. Unii din bătrâni mi-au spus că numai opt muze au fost şi că drept a noua era socotit fratele lor, Apolon.

Vistiernicul Iordache a fost, în tot cursul vieţii sale, un partizan hotărât şi statornic al Rusiei şi, în diferite rânduri, candidat la domnie energic sprijinit de această împărăţie. În timpul ocupaţiei de la 1806-1812 a avut totuşi o coliziune neplăcută cu ruşii, care ni înfăţoşază o icoană destul de vie a relaţiunilor dintre boierii moldoveni şi autorităţile

muscăleşti. În fevruar 1811, preşedintele divanurilor, Krasno-Milaşevici, numise hatman, împotriva voinţii divanului, pe beizade Scarlat Ghika, fiul lui Grigore Ghika Vodă, ucis de turci la 1777. Folosindu-se de o absenţă la Bucureşti a lui Milaşevici, boierii au lipsit pe beizadeaua-hatman de scutelnicii lui şi l-au scos din casa ce tot ei i-o cumpărase (era sarac lipit pământului), silindu-l astfel să părăsască oraşul.

Spre răzbunare pentru această faptă, secretarul lui Milaşevici a somat pe Roznovanu să deie din ţară, îndată, 20 000 de cară pentru transportul proviantului armatei. Vistiernicul a răspuns că ţara nu poate furniza mai mult de 10 000 de cară şi numai în termen de zece zile. La acest termen carăle nefiind adunate, secretarul a venit la vistierie, a început a se răsti cătră Roznovanu, iar acesta, barbat iute din fire, răspunzându-i pe acelaşi ton, rusul l-a apucat de barbă şi a început să-l târască prin toată sala divanului. Vistiernicul a strigat după ajutor şi atunci toţi funcţionarii vistieriei au sărit şi au început să care secretarului la lovituri cu grelele calamare ce le purtau în brâu, apoi l-au aruncat în josul scării, în astfel de stare încât era teamă să nu-şi mai revie în fire. După această întâmplare, toţi boierii au părăsit divanul şi cei mai de frunte au început să-şi pregătească trăsurile spre a pleca la Peterburg, pentru a se plânge împăratului „de atingerea ce o suferise privilegiile lor”. Generalii ruşi aflaţi la Ieşi cu mare nevoie izbutit-au să-i facă să renunţe la călătoria proiectată, dar boierii tot au ales o deputaţie, în fruntea căreia era Roznovanu, menită să ducă ţarului jalba lor.

Milaşevici, când a auzit despre acest incident, a cerut lui Kamenski, care era atunci comandantul de căpetenie al oştirii, să pedepsască printr-o execuţie militară pe aceşti boieri moldoveni atât de nesupuşi. Kamenski însă, zicând că are ordin de la împarat să trateze pe boieri cu cea mai mare blândeţă şi să-i menajeze, spre a nu-i înstrăina de Rusia, a răspins cererea lui Milaşevici, mai adăugând că, în cât îl priveşte, nu poate vorbi de divanul din Ieşi decât în bine şi spre lauda boierilor. A sfătuit deci pe Milaşevici să împace lucrurile.

Senatorul a plecat atunci îndată la Ieşi, unde a izbutit nu numai să liniştească pe boieri, dar şi să reinstaleze totodată pe hatmanul-beizade în slujba din care fusese scos.

Roznovanu era un barbat foarte bogat, căruia îi plăcea să ţie casă mare şi să desfăşure un lux deosebit. El a clădit marea şi frumoasa curte de la Stânca, lângă Ieşi, şi a sădit împrejur grădina care o încunjură, unde adesa a ospatat pe Kuşnikov şi pe Krasno-Milaşevici, cari şi-au succedat în postul de preşedinţi ai divanurilor între 1808 şi 1812. Cel dintăiu venea chiar să petreacă întreaga vară la Stânca.

În timpul domniei lui Scarlat Calimah, Roznovanu a trăit în foarte rea înţelegere cu acest domn, ce ştia că este rău văzut de Rusia şi pe care trăgea nădejde să-l scoată din domnie cu ajutorul ruşilor spre a se aşaza însuşi în scaun. A fost candidat la domnie şi după tratatul de la Adrianopol, dar era atunci bătrân şi nu mai avea nici vigoarea, nici elasticitatea de spirit necesară pentru a face Rusiei servicii într-un post atât de greu; de aceea ruşii i-au preferat pe Mihai Sturdza.

Alt boier din aceeaşi generaţie, despre care am auzit multe, era marele logofăt Iordache Catargiu. Se zicea, şi, după cât mi-am putut face idee, nu fără temeiu, că era cel mai bun cap al boierimii moldoveneşti.

În vremea ocupaţiei de la 1806-1812, boierii amânduror principatelor, sau cel puţin mare parte dintr-înşii, sătui de săcătuirea ţării de cătră oştirile pravoslavnice şi ademeniţi de izbânzile necontenite şi strălucite ale lui Napoleon, se gândise să se adreseze lui pentru a scapa de ocârmuirea rusască. Probabil că au urmat între ei sfătuiri în acest scop, dar despre cari din nenorocire nu ştim nimica precis. Fapt este că, în anul 1810, vara, Iordache Catargiu din partea boierilor Moldovei, şi Dudescu, din partea celor din Ţara Românească, se aflau în Paris, unde Dudescu desfăşura un lux nebun. Astfel, la o masă dată de el unor distinse personalităţi franceze, pe cari le invitase împreună cu soţiile lor, fiecare din doamnele invitate a găsit, sub şervetul ei, un frumos juvaer. De altmintrelea aceste cheltuieli nebune au pricinuit desăvârşita lui ruină şi l-au silit, la întoarcere, să-şi vândă moşiile.

Iordache Catargiu era mult prea cuminte pentru a face asemene nebunii; apoi, deşi bogat, era departe de a poseda averea Dudescului. Se pare că misiunea celor doi boieri români n-a dat nici un rezultat. Însă ruşii aflase despre mergerea lui Catargiu la Paris şi despre scopul în care făcea această călătorie, printr-o scrisoare către Roznovanu a Smarandei Roset, soţia vornicului Dumitrache Bogdan şi cumnata lui Iordache Catargiu, care ţinea pe o soră a ei. În acea scrisoare, după mai multe lucruri neinteresante, spunea că Iordache Catargiu a fost trimes de boieri la Paris, pentru ca să roage pe Napoleon să deie pe ruşi afară din Moldova, pe care ei sunt gata să i-o închine.

Roznovanu, cu totul devotat ruşilor, s-a grăbit să comunice informaţia de mai sus lui Krasno-Milaşevici, care, făcând îndată o amărunţită cercetare, a raportat faptele lui Kamenski, cerându-i ca urmările Catargiului la Paris să fie urmărite cu îngrijire. Adăugia că Catargiu este un barbat cult, cunoscând bine limba franceză, şi e în stare să steie în faţa oricărui alt barbat, oricât de deştept ar fi acesta. Roznovanu mai spusese lui Krasno-Milaşevici că într-adevăr boierii din Moldova au avut între ei înţălegere să ceară protecţia împaratului francezilor. Însă nu toţi ar fi ştiut de însărcinarea Catargiului; cei mai mulţi tăgăduiau, zicând că nici macar prin gând nu le-a trecut să ceară protecţia Franţei şi că întreg acest plan este opera lui Catargiu. Bineînţăles că ei minţeau spre a nu încăpea la vro nevoie din partea ruşilor; faptul că a fost trimes la Paris şi un delegat al boierilor Ţării Româneşti dovedeşte că demersul nu a fost o acţiune izolată, personală, ci rezultatul unor consfătuiri între mulţi.

Kamenski a crezut la început că cele aratate de Roznovanu şi de Milaşevici în privinţa scopului mergerii la Paris a lui Iordache Catargiu sunt nişte simple presupuneri ale preşedintelui divanurilor şi ale vistiernicului moldovenesc, dar n-a neglijat să înştiinţeze Peterburgul, spre a se lua informaţiuni la Paris. Răspunsul ambasadei ruseşti din capitala Franţei arata că spatarul Iordache Catargiu a făcut într-adevăr mare rău Rusiei şi a spus „neadevăruri” (?) mari despre Moldova. Intrigilor spatarului trebuie atribuită trimeterea de către guvernul francez, în

Moldova, a unui învaţat numit Sonini, însărcinat în aparenţă cu o misiune ştiinţifică, dar care în realitate era politică şi sta în legătură cu uneltirile lui Catargiu. Kamenski cerea deci lui Milaşevici ca, îndată ce avea să sosească Catargiu în Ieşi, să-l aresteze şi să-l trimeată sub pază la cetatea Tiraspol, însă această măsură să fie executată cu mult tact, fără zgomot sau scandal, din cauză că Sonini era găzduit chiar în casa Catargiului.

Comandantul pieţii Ieşului a primit şi el ordin să aresteze pe spatar îndată ce va sosi în acel oraş, luând şi toate hârtiile ce le-ar găsi la el, dar tratându-l bine şi nefăcând nici o suparare casei sale sau lui Sonini.

În hârtiile aflate în casă şi asupra sa, s-au găsit scrisoarea unei loje masonice din Paris, precum şi însemne masonice, dovedind că Catargiu se făcuse *farmazon* (*franc maçon*), cum se zicea pe atunci – ceea ce a scandalizat foarte tare boierimea Ieşului, în ochii căreia francmasoneria trecea drept lucru nelegiuit. S-a găsit şi cheia corespondenţei spatarului cu boierii din ţară.

Această corespondenţă era de altmintrelea din cele mai nevinovate, neconţinând decât veşti şi păreri emise de Catargiu asupra evenimentelor zilei, iar cheia era copilărească, scrisorile erau scrise în limba franceză; fiecare stat european purta numele unui ţinut moldovenesc şi suveranii acelor state erau desemnaţi prin cuvântul *intendant* (vechil) al ţinutului respectiv. Pentru fiecare boier cheia se schimba, adică fiecare stat era desemnat prin numele altui ţinut.

Nici ruşii nu prea au luat conspiraţia asta în serios, căci exilul lui Iordache Catargiu la Tiraspol a fost de scurtă durată: l-au eliberat după puţine luni, permiţându-i să se întoarcă la Ieşi. Acest incident n-a împiedecat pe spatar să intre din nou în slujbă, tot sub ruşi, înainte de încheierea păcii. În vremea lui Ioniţă Sturdza, el s-a pus cu hotărâre în serviciul domnului, a sprijinit partida poreclită a *cărvunarilor* şi reformele cerute de ea. Bunica, care nu-l iubea, critica aspru atitudinea luată de el cu acest prilej şi povestea cât de indignaţi împotriva-i erau din această pricină bejănarii de la Cernăuţi.

Trecea cu drept cuvânt drept meşter mare de condei şi ca cel mai subţire din toţi boierii de pe vreme. Tată-meu mi-a povestit că, după întoarcerea sa de la München, hatmanul l-a pus să redacteze o jalbă în nu mai ştiu ce afacere. Tata, care, şi el, era un bun meşter de condei de pe atunci, a făcut o jalbă ce hatmanul a găsit-o minunată, atât de minunată încât n-a putut rezista dorinţii s-o arăte şi lui Iordache Catargiu, cel mai bun cunoscător din Ieşi în asemene afaceri. S-au suit în trăsură şi s-au dus la Catargiu, care şădea la Copou, în casa cumpărată pe urmă de consulatul austriac. Hatmanul a pus pe tata să cetească jalba pe care Catargiu a lăudat-o foarte mult, declarând-o perfectă. Apoi luând-o în mână şi percurgând-o cu ochii, i-a zis: „Cât se poate de bună, dar vezi, mi se pare că fraza asta s-ar putea schimba cu folos în chipul următor.” Tata a fost silit să convie că într-adevăr redacţiunea propusă era mai bună decât a lui. Apoi, luând, după ce s-a făcut îndreptarea, din nou hârtia din mâna tatei, a propus altă redactare, pentru altă frază, şi pe urmă tot aşa pentru alta, până ce n-a mai ramas nici una neschimbată; şi, spre ciuda mare a tatei, modificările propuse erau toate spre binele jalbei. La un moment dat, tata a obiectat: „Da, ar fi cu bună samă mai nimerită redactarea asta, dar n-am adoptat-o fiindcă nu sunt sigur de fapt şi m-aş fi expus astfel să zic o minciună.” Atunci Catargiu, aruncându-i o privire în care mila se lupta cu dispreţul, îi răspunse: „Minciuna nu-i lucru de care trebuie să fugi, când nu păgubeşte pe cel ce o aude şi foloseşte acelui care o zice!”

Reputaţia lui Iordache Catargiu era departe de a fi neprihănită. Sub Scarlat Calimah, el aflându-se în nu mai ţin minte ce diregătorie, s-au dat domnului număroase jălbi împotriva lui. Domnul, indignat de cele ce i se denunţau, a scris slujbaşului său necorect că a aflat că fură (*kleptis*), iar Catargiu i-a răspuns, tot greceşte:

„Avthenta!
Klepto, kleptis, klepti, kleptomen, kleptite, kleptusi.
Tapinotatos doulos,
Iordachi Catargiu”.

Ceea ce pe româneşte însamnă:
„Măria Ta!
Fur, furi, fură, furăm, furaţi, fură.
Slugă prea plecată,
Iordache Catargiu”.

Se vede că domnul nu se simţea fără muscă pe căciulă, căci n-a făcut lui Iordache Catargiu nimica, nici nu l-a trimes pe câteva săptămâni sau macar pe câteva zile la vro mănăstire. După cât mi s-a spus chiar, nu vodă, ci însuşi Catargiu povestit-a cel dintâi întâmplarea şi dat-a răspunsul în vileag.

Dar dacă contimporanii lui au putut, pe drept sau pe nedrept, să-l învinovăţască de lipsă de scrupule, ei lăudau dibăcia şi destoinicia lui în conducerea treburilor publice şi, cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, el, în calitate de membru al comitetului de redacţiune, a ştiut să-şi creeze un titlu la recunoştinţa acestui neam, când a propus şi a susţinut unirea celor două ţări surori. Izbutise să facă ca propunerea să fie primită şi de comitet, şi de Minciaki, care era preşedintele amânduror acestor delegaţiuni, iar Kiselev o trimesese la Peterburg însoţită de un raport cu desăvârşire favorabil (sperând poate că curtea lui îl va aduce pe el la scaunul noului stat). Fie că Peterburgul voia în realitate să-l facă pe Kiselev domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti întrunite, sau să aşăze în scaunul ţărilor noastre pe alt rus, care i-ar fi un instrument mai docil decât orice boier român, propunerea lui Iordache Catargiu a fost admisă şi de cabinetul împărătesc, scriindu-se în acest sens lui Kiselev. Dar Catargiu, înţelegând planurile ruseşti şi dându-şi samă de primejdia ce ele alcătuiau pentru viitorul ţării, mai propuse ca scaunul principatelor astfel unite să nu poată niciodată fi ocupat de un supus rus, turc sau austriac. Această adăugire a făcut ca guvernul rusesc să nu mai susţie propunerea, ci s-o facă să cadă.

Alt boier despre care am auzit multe în copilărie este Teodor Balş de la Flămânzi. După cum îl descriau contimporanii, era un barbat foarte nalt şi frumos, cu înfăţoşare majestoasă, făcută şi mai impunătoare prin o barbă lungă pănă la brâu. Era foarte bogat, foarte vanitos şi

cam strâmt la minte, dar dezinteresat, integru şi iubindu-şi ţara până la jertfirea vieţii. Încă din vremea lui Calimah avea în cap „gărgăuni de domnie” şi umbla după scaunul ţării. În vremea Eteriei a jucat un rol nu numai însamnat, dar chiar frumos. În mai 1821, fiind neaparată nevoie a se trimete la Silistra, spre a duce seraschierului[34] de acolo *arzurile* (jălbile) ţării, menite să fie apoi expediate de acel paşă la Poartă şi a-i lămuri că moldovenii întru nimica nu erau vinovaţi pentru izbuhnirea, pe pământul lor, a răscoalei eteriste sau pentru măcelărirea şi pradarea turcilor aflători în Ieşi şi în ţinuturi, Balş s-a oferit pentru a îndeplini el această misiune, care deloc nu era lipsită de primejdii, căci grecii, fiind stăpâni pe ţară, nu puteau să privească săvârşirea ei decât ca un act ostil lor; trebuia deci îndeplinit în mare taină.

Balş aparţinea facţiunii boierilor băjeniţi la Cernăuţi, adică acelei care dorea ca ţara, după înlăturarea desăvârşită a grecilor de la trebile ei, înlăturare inevitabilă după răscoala lor, să fie ocârmuită de un divan de boieri mari pământeni, cu putere legislativă şi judecătorească, acea executivă având a fi încredinţată unui comitet de zece boieri de rangul întâi, aleşi dintre membrii divanului şi stând sub preşedinţia unui *baş-boier*, iarăşi ales din sânul lor. Este foarte probabil că nădejdea să fie el acel baş-boier va fi avut, şi ea, pe lângă iubirea de ţară, oareşicare înrâurire asupra hotărârii lui Balş.

Misiunea era de neaparată trebuinţă şi se cerea să fie îndeplinită fără a pierde un moment. Trebuia să se protesteze imediat şi cu energie din partea ţării împotriva oricărui prepus de *hainie* şi să se accentueze credinţa şi iubirea ei către „hrănitorul Devlet”, spre a înlătura toate temeiurile putând da turcilor cuvânt să jăfuiască ţara. Şi misiunea lui Balş, care era însoţit de banul Ion Tăutu, a avut un succes desăvârşit. În urma mergerii lor la Silistra şi a trimeterii arzurilor la Stambul, s-au dat de către Poartă poroncile cele mai aspre pentru ca oştirile împărăteşti, cari aveau să intre în ţară pentru a restabili liniştea şi a distruge rămăşiţile răzleţe ale cetelor eteriste, să nu cumva să se

[34] Seraschiér: comandant general al armatei otomane (n. red.).

facă vinovate de cel mai mic rău „cătră locuitorii credincioasei raiele a sultanului”. Dacă, cu toată asprimea acestor poronci, nenumărate fost-au jafurile, uciderile, siluirile, prădările şi râpirile făptuite de oştirile turceşti, nu încape îndoială că, fără de ele, excesele ar fi fost neasamanat mai mari.

În orice caz numai îndămănă nu i-a fost lui Balş când s-a întors de la Silistra. S-a îndreptat în grabă, tot întovărăşit de banul Tăutu, spre aşazarea lui, Flămânzii, unde avea temei să se creadă în siguranţă, căci mai bine de o sută de puşcaşi credincioşi îi păzeau curtea. Dar eteriştii din Ieşi, cari aflase despre mergerea lui, cu arzuri, la Silistra, îi aţineau calea şi l-au prins la Cepleniţa, la o depărtare nu mare de Flămânzi. Insultaţi, chiar despoieţi şi dezbracaţi de cătră volintiri, cei doi boieri au fost îndată duşi la Ieşi şi, sub pază straşnică, închişi la Trei Ierarhi. Apoi, sub o adevarată ploaie de sudălmi şi de ameninţări de moarte, au fost cercetaţi asupra celor puse de ei la cale la Silistra. Balş a crezut că-i va mai domoli înfăţoşindu-li situaţia turcilor ca slabă şi descriindu-i ca în neputinţă de a lua ofensiva. Dar, spre nenorocirea lui, tocmai atunci a sosit veste că turcii au bătut pe volintiri la Focşăni şi i-au gonit din acel oraş. Atunci furia eteriştilor şi a arnăuţilor cari încunjurau pe acei boieri nu a mai cunoscut nici o margine. Cu toţii pretindeau, în chipul cel mai imperativ, de la Pendedeca şi Spiro, căpeteniile lor, ca Balş şi Tăutu să fie îndată puşi la moarte, unii cerând să li se taie capul, alţii să fie spânzuraţi, nu puţini strigând că trebuiesc supuşi la chinurile cele mai grele. Cu mare greu izbutit-au să împiedece uciderea boierilor Pendedeca şi cu Spiro, cari nu voiau, îngăduind uciderea lui Balş, să nemulţămească pe cneazul Gheorghe Cantacuzino-Deleanu, comandantul celei mai număroase cete de eterişti aflate în împrejurimile Ieşilor şi rudă cu logofătul. Dar cei doi boieri au ramas tot sub pază aspră şi sub necontenită amerinţare de moarte încă vreme de trei zile, până ce s-au apropiet turcii de Ieşi. Numai în ajunul intrării avant-gardei turceşti în oraş, folosindu-se de tulburarea de care din această pricină au fost cuprinşi volintirii şi prin ajutorul unui eterist numit Caraiani, putut-au Balş şi Tăutu să scăpe din închisoare şi să fugă la

mitropolie. Grecii i-au urmărit îndată acolo şi au cerut în chip poroncitor ca ei să li fie predaţi, dar în zadar. Boierii cari se aflau în mitropolie împreună cu un arhiereu nu s-au spăriet de pistoalele ce le slobozeau volintirii în porţi şi le-au trimes răspuns că, dacă nu se liniştesc, pun să tragă clopotele cele mari, dând astfel sămnal poporului şi nemţilor din oraş, cari aceşti de pe urmă erau cu toţii bine înarmaţi, să s-adune şi să-i facă fărâmi, iar pe Balş şi pe Tăutu i-au ascuns într-o başcă. Grecii, văzân-du-se puţini şi aşteptându-se dintr-o clipă într-alta ca turcii să-i lovească, s-au muiet şi au plecat spre Sculeni.

După intrarea turcilor în ţară, instalarea caimacamului (înlocuitorului de domn) Ştefanache Vogoridi şi distrugerea rămăşiţelor de eterişti oploşite prin mănăstirile Slatina, Râşca şi Secul, ţara a avut de suferit greu din pricina prădăciunilor, a siluirilor şi a exceselor de tot felul comise de oştenii turci, din acea a exacţiunilor caimacamului şi a ciocoieşilor puşi de dânsul în diregătoriile de la ţinuturi. Caimacamul strângea bani spre a putea cumpăra domnia şi înţelegea bine că-i vor trebui mulţi din cale afară, date fiind dispoziţiunile ostile grecilor cari predominau în cercurile Porţii. Aduna şi partizani, creând, în schimb de bani, boieri cu titluri, dar fără slujbe efective, distribuind *caftane* şi *pitace* la oricine i le putea plăti.

Boierii bejenari de la Cernăuţi, văzând această stare de lucruri, s-au sfătuit şi au hotărât să trimată pe unul din ei la Ţarigrad spre a aduce jalnica stare a ţării la cunoştinţa împărăţiei, a cere retragerea oştirilor, înlocuirea caimacamului şi ocârmuirea ţării prin sine însăşi. Cu toate cele ce i se întâmplase cu prilejul mergerii la Silistra, Balş s-a declarat iarăşi gata să ducă la Ţarigrad arzul ce aveau să-l facă boierii şi să deie Devletului toate lămuririle trebuitoare. S-a alcătuit deci o jalbă care, începând printr-un violent rechizitoriu împotriva grecilor, conţinea cunoscutele dorinţi ale facţiunii băjenarilor din Cernăuţi. Trimesul boierilor urma să se oprească la Silistra, spre a obţine de la seraschier învoire să-şi urmeze drumul spre Ţarigrad.

Balş a plecat întâi la Ieşi pentru a-şi termina pregătirile de plecare mai departe. A mers de repeţite ori să viziteze

pe Vogoridi, având grijă, în convorbirile lor politice, să-i bată în strună şi să nu pomenească nici un cuvânt despre misiunea ce i se încredinţase, mai ales despre arzul ce-l ducea cu sine. Dar se vede că printre boierii de la Cernăuţi, sau mai degrabă printre oamenii lor de casă, se afla vrun trădător înţăles cu Vogoridi sau cumpărat de el, căci, după trecere de câteva zile, Balş a ramas uimit când a auzit pe caimacam că-l întreabă: „Pentru ce ai ascuns arzul cătră Poartă care ţi l-au încredinţat boierii? Doară eu nu sunt duşman intereselor ţării, ci dimpotrivă gata să ajut pe boieri în silinţile ce ei le fac pentru a scoate ţara din nevoia cumplită în care se află.”

Balş încercându-se să tăgăduiască totul, caimacamul scoate din sân o întocmai copie de pe arz şi invită pe logofăt să se încredinţeze dacă este sau nu identică cu originalul. Apoi se arată adânc jignit de lipsa de încredere în el a boierilor, cari îl năpăstuiesc în loc de a se uni cu dânsul spre a putea mai bine, cu ajutorul şi sfatul lui, ajunge la scopul pe care îl doresc cu toţii. Mai declară lui Balş, cu desăvârşire buimăcit, că-şi însuşeşte cele cuprinse în arz, găsindu-le toate adevarate şi drepte, se jură pe toţi sfinţii că este gata să-l ajute din toate puterile, punându-şi chiar, de va fi nevoie, şi viaţă, şi viitor în joc. Apoi mai declară că toate aceste le face în scop cu totul dezinteresat, protestează că la domnie nu s-a gândit niciodată şi cere, în schimb, numai două lucruri, şi anume: să fie de acum înainte privit de ei ca moldovan, să fie învoit a trăi lângă ei, pe una din cele două moşioare ce le are aici, şi, la moarte, să fie înmormântat în pământul Moldovei. Grecul, vulpoi şiret, pătrunsese de la început firea fără de vicleşug, dar cu deosebire de vanitoasă a boieriului moldovan; îşi jucase rolul de minune, căci izbutise să înlăture bănuielile lui Balş. Şi-a încununat izbânda şi a desăvârşit cucerirea logofătului aducând laudele cele mai mari iubirii lui de ţară, spiritului său de jertfă şi deosebitei înţălepciuni de care dăduse dovezi, sfârşind prin a declara că fericită ţară este Moldova care se poate făli cu o minte ca acea a lui Balş, minte în stare s-o scoată din orice nevoie, adevaratul ei mântuitor, pe lângă care el, Vogoridi, este mândru să fie îngăduit a lucra. Unor astfel de argumente Balş nu era în stare să

reziste: râpit de farmecul lor, el s-a grăbit să declare caimacamului că nu se mai îndoieşte de simţimintele lui de iubire către ţară şi-i făgăduieşte să scrie îndată boierilor bejenari, la Cernăuţi, spre a-i pune în cunoştinţa deplinului adevăr şi a cererilor lui Vogoridi, neîndoindu-se câtuşi de puţin că ei se vor grăbi să le încuviinţeze cu recunoştinţă. Şi, într-adevăr, răspunsul n-a întârziet şi în acel răspuns băjenarii aflaţi în Cernăuţi şi în Suceava recunoşteau pe Vogoridi drept fiu al Moldovei, adăugând că sunt mândri să-l poată numi astfel şi au toată încrederea într-însul.

Vulpoiul viclean izbutise astfel nu numai să pătrundă în sfatul acelora din potrivnicii lui pe cari îi ţinea drept cei mai primejdioşi împlinirii planurilor sale, dar mai izbutise să capete şi carte scrisă în care aceste căpetenii ale boierimii îl declarau drept fiu al ţării şi încă fiu bun, cu care se fălesc, înlăturând astfel (credea el) principala piedecă la împlinirea visurilor lui de domnie: faptul că nu era pământean. Nu este lucru de mierare ca el să fi împins în capcană pe vanitosul şi nu din cale afară înţăleptul Teodor Balş, dar este mai greu de înţăles cum a căzut într-însa obştea bejănarilor din Bucovina, din care nu lipseau capete bune şi agere, deprinse să se păzască de vicleşugurile Fanarului. Vogoridi s-a mai declarat gata să înlesnească lui Balş drumul la Ţarigrad, dându-i recomandaţii atât către seraschierul de la Silistra, cu care se zicea prieten bun, cât şi pentru feţe cu vază şi trecere la Stambul.

În acest timp, probabil tot prin indiscreţiuni voite de ale lui Vogoridi, se răspândise în Ieşi ştire despre mergerea la Ţarigrad a lui Balş spre a duce arzul alcătuit de bejănari. Boierii ramaşi în ţară se adunase la sfat şi, probabil tot în urma îndemnărilor ascunse ale caimacamului, alcătuise şi ei un arz deosebindu-se de acel din Bucovina, atât prin faptul că grecii nu erau denunţaţi în chip atât de violent, cât şi prin cererea grabnicii rânduiri a unui domn pământean. Balş nu numai a fost pus în curent despre alcătuirea acestui arz, dar sardariul Iancu Stavăr, însărcinat să ducă jalba la Stambul, care plecase înainte la Focşani, avea acuma poroncă să aştepte acolo pe Balş şi pe însoţitorii lui, aga Greceanu şi căminariul Cerchez, spre a-şi urma drumul înainte, odată cu ei. Balş şi cei doi însoţitori ai

săi au plecat din Ieşi în mijlocul lui octombre 1821 şi, după ce au luat cu ei, la Focşăni, pe Stavăr, au sosit în Silistra a nouă zi după plecare.

Dar Vogoridi avusese grijă să trimată seraschierului de mai înainte, în mare taină, o *caimè* (scrisoare) prin care îi descria pe boierii purtători ai arzurilor şi pe comitenţii lor ca ostili împărăţiei, mai cu samă pe acei din Bucovina, deoarece aceştia cereau ca, deocamdată, să nu se numească domn, ci, vreme de mai mulţi ani, Moldova să fie ocârmuită de un comitet de boieri mari, adică de ei. S-a nimerit însă că acel seraschier să fie născut şi crescut într-un sat din raiaua Hotinului, să vorbească moldoveneşte ca oricare moldovan şi să aibă dragoste pentru ţara noastră. Dintăi, influenţat de cele cuprinse în caimeaua caimacamului, a primit pe boieri cu răceală, dar în urmă s-a aratat gata să-i ajute cu sfatul şi cu fapta.

Li-a declarat din capul locului că nu se opune mergerii lor la Ţarigrad, dar că nu-i sfătuieşte, căci nu ştie în ce dispoziţie se află acuma Devletul, dacă va intra sau nu în cercetarea arzurilor şi, dacă s-ar întâmpla ca această mergere să fie peste vreme, numai ar strica trebii. Dar le-a propus să înainteze el jălbile la împărăţie prin înadins tatar[35], şi totodată să întrebe dacă venirea lor este sau nu plăcută. Apoi, cetind arzurile, a declarat că în nici un caz nu va trimete Devletului pe acel al boierilor băjenari, căci cuprinderea lui nu numai că ar face o impresie urâtă şi de natură a strica intereselor ţării, dar ar mai putea fi ţinut şi el de rău, fiindcă a dat curs unei asemenea hârtii. Atunci, după ce s-au sfătuit între ei, boierii au primit propunerea seraschierului: arzul bejănarilor a fost dat la o parte, iar Balş, în numele lor, a iscălit în acel de la Ieşi care s-a şi expediat la Ţarigrad. În urma îndemnului paşei, delegaţia a ramas la Silistra spre a aştepta acolo răspunsul de la Poartă. Acest răspuns a şi sosit după curgere de douăsprezece zile de la plecarea tatarului. Devletul nu găsea vremea de faţă potrivită pentru venirea la Stambul a boierilor, dar se declara înţăles cu cele cuprinse în arz şi

[35] Tatar (învechit): curier poştal (călare). Serviciul de corespondenţă între Moldova şi Poartă se făcea prin curieri tătari (n. red.).

încuviinţa toate cererile făcute de ţară: făgăduia că, în scurt timp, îşi va retrage din ţară oştirile şi va rândui domn pământean, adăugind că niciodată pe viitor nu va mai da scaunul Moldovei unui grec; cerea însă păstrarea celui mai strict secret asupra acestei comunicări, făcută seraschierului personal.

Bătrânul sardar Costache Neculau, de la care ţin cele mai multe amărunte asupra Eteriei şi a domniei lui Ioniţă Sturdza, a fost în tinereţile lui în slujba lui Teodor Balş de la Flămânzi. El zicea că ştie de la logofăt cum că textul scrisorii lui Vogoridi cătră seraschier a fost comunicat lui Balş chiar de cătră acesta şi că tot seraschierul a avut o mare parte în dizgraţia lui Vogoridi, a cărui departare din căimăcămie a samanat mai mult a arestare decât a ieşire din slujbă. Adaugea că caimacamul nu mai putea atunci de frică ca ducerea lui la Ţarigrad să nu fie ca să-l despoaie de toată averea adunată în vremea ocârmuirii Moldovei şi să-l zugrume sau să-l decapiteze pe urmă.

De astă dată boierii întorşi la Ieşi au pastrat bine secretul asupra răspunsului dat de Poartă. Caimacamul, din faptul nemergerii lor la Constantinopol şi a răspunsurilor încurcate date de ei la întrebările ce li-a pus, s-a crezut în drept să conchidă că întru nimica nu a izbutit. Dar fiind prudent, n-a mai tratat pe Balş cu măguliri, ci i-a făcut fel de fel de şicane spre a-l departa din Ieşi, ceea ce văzând, logofătul a şi plecat din capitală.

Faptul că nu Balş, ci Ioniţă Sturdza a fost numit domn al Moldovei în vara anului 1822 se datoreşte tocmai acestei nefiinţi în Ieşi a lui Balş în momentul sosirii acolo a ordinului Porţii de a trimete îndată la Ţarigrad, spre a auzi hotărârea Devletului asupra cererilor din arz, pe cei trei boieri cari în toamna trecută fusese la Silistra cu arzul, împreună cu alţi doi.

Vogoridi înţelegând că ei sunt chemaţi pentru ca să se aleagă unul dintre ei ca domn, s-a felicitat fără îndoială că a avut minte să depărteze pe Balş, asupra căruia, din pricina prea frumoasei sale înfăţoşări, a bogăţiei, a rangului, a rolului ce-l jucase până atunci în acele vremi tulbure şi a legăturilor ce le avea în Stambul, ar fi căzut fără îndoială alegerea Devletului. Ferindu-se să-i comunice cuprinsul

ordinului primit, ceea ce i-ar fi fost uşor, căci ştia unde să-l găsască, caimacamul s-a adresat întâi vornicului Beldiman, cu care s-a gândit să-l înlocuiască, iar acesta neprimind, mai ales din pricina prieteniei sale cu Balş, Vogoridi, din iniţiativa lui, a trimes pe logofătul Ioniţă Sturdza (pe care însuşi îl făcuse logofăt mare), cu vornicii Ion Tăutu, Gheorghe Cuza, Iordache Râşcanu, hatmanul Costache Cerchez şi aga Ion Greceanu, însă fără a le spune cum era scris în poronca împărătească, că sunt chemaţi la Stambul, ci vorbindu-le numai de mergere la Silistra.

Pe urmă, după numirea ca domn a lui Ioniţă Sturdza, acesta a rânduit caimacami pe Teodor Balş împreună cu vistiernicul Petrache Sturdza şi cu boierii divanului. Hapul îi va fi părut lui Balş cam amar, dar îşi iubea ţara, care, în acel moment, ţipa după barbaţii cinstiţi şi neinteresaţi, deci a tăcut şi a primit să devie, în loc de topor cum spera, toporâie.

Buna înţelegere între ei şi domn însă n-a ţinut mult. Situaţia cumplit de grea a Moldovei, cheltuielile strivitoare la cari o osândea întreţinerea garnizoanei turceşti, jafurile diregătorilor de ţinuturi, aleşi din rândurile boierimii de jos, cu desăvârşire inculte, rămânerea afară de hotarele ţării a barbaţilor destoinici şi experimentaţi, incapacitatea şi ignoranţa domnului adusese ţara într-o stare de absolută darapanare, încât n-au lipsit lui Balş temeiuri destule pentru a face şi el domnului o opoziţie înverşunată, în care mai intra, pentru o bună parte, dorinţa ramasă tot vie de a-l înlocui. Pentru a-şi ajunge scopul n-a cruţat nici intrigile, nici banii.

În timpul ocupaţiei ruseşti de la 1828-1834, şi-a urmat silinţile pentru a parveni la domnie, dar fără absolut nici un succes. Totuşi, din cauza marei sale averi şi a rudeniilor lui, izbutise să fie încunjurat de oareşicare vază, mai ales că nu se sfia să cheltuiască. Mi s-a povestit, tot de cătră sardarul Costache Neculau, un incident destul de nostim despre Teodor Balş, incident ce l-am găsit confirmat într-un extract din memoriile lui Dumitru Ghiţescu, publicat de răposatul Xenopol în Analele Academiei Române. Obştească Adunare a Moldovei discuta Regulamentul Organic la Mitropolie şi printre boieri trecea drept cel mai de samă Balş, care avea

rangul de logofăt mare. Şedinţele Adunării erau secrete, o gardă militară nu lasa să între decât boierii făcând parte dintr-însa. Hatmanul comandând miliţia nou creată a Moldovei, Constantinică Paladi, dăduse ordin ca garda să nu permită pătrunderea în sala de şădinţe decât boierilor având un bilet tipărit, constatând calitatea lor de membri ai Adunării, însă ofiţerii comandând garda, cunoscând personal pe boieri, nu luau ordinul hatmanului *ad litteram* şi-i lasau să intre şi fără bilet. Dar veni într-o zi rândul lui Ghiţescu, făcut ofiţer de curând; plin de zel şi „calare pe consemn”, el a dat ordin sentinelelor să nu lese pe nimene, oricine ar fi, să intre în sala de şădinţe fără a fi văzut mai întâi biletul tipărit.

Boierii în ziua aceea s-au strâns întâi în alte încăperi şi, îndată ce numărul lor s-a complectat, s-au îndreptat spre sala de şădinţe, în capul lor mergând Balş, care, după obicei, păşea mândru, cu pas lin şi leganat. Apropiindu-se de uşă, aruncă o ochire asupra lui Ghiţescu, care stătea în coridorul ducând în sala şădinţelor, pune mâna pe cleampa uşii acelei săli şi o întredeschide ca de o palmă. Atunci Ghiţescu face un sămn sentinelelor, cari îndată încrucişază baionetele pe pieptul logofătului. Acesta încremenind de surprindere şi de mânie, strigă lui Ghiţescu: „Dar bine, ce *mascaralâc* este acesta, domnule ofiţer?” Ghiţescu răspunse că nu este nici un *mascaralâc*, dar numai poroncă de la hatman că oricine intră în sala de şădinţe trebuie să arăte bilet de intrare. Atunci Balş, punând mâna sub barba lui cea lungă şi albă şi ridicând-o în sus zice: „laca bilet; oare dumneta nu mă cunoşti şi nu ştii că eu sunt părintele acestei ţări?” Iar Ghiţescu răspunzând că nu poate lua barba drept bilet şi nu cunoaşte alt părinte decât hatmanul Constantinică Paladi, Balş strigă boierilor să se întoarcă şi trimete să cheme pe hatman, care se afla şi el în mitropolie. Cum îl vede, începe a ţipa la el „ca un urs”, strigând că ce *mascaralâc* face punând de *caraulă* pe un ofiţer tânăr, care nu ştie să se poarte cu boierii şi îşi bate joc de ei. Hatmanul însă, cu mare linişte, a răspuns că Ghiţescu şi-a făcut numai datoria executându-şi consemnul, apoi îndată le-a dat voie să intre în sală.

Mai pe urmă, rânduirea la domnia Moldovei a lui Mihai Sturdza punând definitiv capăt visurilor lui Balş în această direcţie, el a voit să aibă totuşi o satisfacţie de amor-propriu fiind recunoscut ca cel mai mare dintre toţi semenii lui. A făcut deci demersuri pe lângă Mihai Sturdza pentru a fi numit *baş boier*, demnitate care nu existase niciodată, nu era prevăzută de Regulament şi fusese numai avută în vedere de bejenarii de la Cernăuţi pentru preşedintele comitetului executiv imaginat de ei.

A făgăduit domnului, a cărui lăcomie de bani se manifestase destul de curând, ca preţ al complezenţei ce i-o cerea, partea lui din marele complex teritorial cunoscut sub denumirea de Flămânzi, ridicându-se la mai multe mii de fălci. Argumentul era de talie a nu fi dispreţuit de Mihai Sturdza; nu numai că l-a învestit cu demnitatea cerută, dar încă, omagiu suprem adus vanităţii sale, i-a sărutat mâna cu ocaziunea ceremoniei numirii lui, ceremonie la care a fost faţă întreaga oficialitate şi cea mai mare parte din înalta societate ieşană.

Hatmanul Constantinică Paladi se bucura de simpatia obştească, căci era de caracter deschis, de fire bărbătească şi pe atât de neinteresat şi de generos, pe cât Mihai Sturdza era zgârcit şi lacom. Prin naştere aparţinea familiei Bogdan şi fusese infiet de o rudă Pălădească foarte bogată, cu condiţie să ieie numele de Paladi. Rivalitatea lui cu Mihai Sturdza la scaunul Moldovei lua o întorsătură picantă prin faptul că Paladi, văduv dintr-o primă căsătorie, se căsătorise cu fosta soţie a lui Mihai Sturdza, cu Eliza Rosetti, după ce o lasase Sturdza. Era departe de a poseda cultura şi însuşirile de ocărmuitor şi de barbat de stat cu totul excepţionale ale rivalului său, cu bună samă însă că domnia lui ar fi fost mult mai puţin coruptă şi demoralizatoare decât acea a lui Sturdza, cel puţin exemplul venalităţii nu ar fi venit de sus.

Un boier despre care iarăşi am mai auzit multe este logofătul Costache Conache, poetul, a cărui cultură deosebită, cunoştinţă de ţară şi însuşiri de barbat politic erau cu drept cuvânt lăudate de toţi bătrânii. Dar ei spuneau şi mai multe despre zgârcenia şi lăcomia lui de pământ: erau unanimi pentru a-l declara cel mai cumplit

stângător de obştii răzăşeşti din întreaga Moldovă şi Dumnezeu ştie cât de număros era, în întâia jumătate a veacului trecut, acest soi de boieri, mari şi mici.

Multe auzit-am în această privinţă, mai ales de la bătrânii satelor foaste răzăşeşti (şi în parte ramase încă răzăşeşti) din care mai multe generaţii de boieri, Răzeşti şi Conăcheşti, au întregit marele latifundiu al Domneştilor. Mi s-au povestit fapte cari, comise în ziua de astăzi, ar duce pe autorul lor în faţa curţii cu juraţi fără speranţă de achitare, chiar în cazul când ar aparţinea partidului la putere. Vreu însă să cred că ura împotriva acelui care li cumparase pământurile strămoşeşti va fi făcut pe acei răzăşi şi descendenţi de răzăşi să recurgă la bogăţia imaginaţiei lor pentru a înfăţoşa nedreptatea suferită de bătrânii lor sub o lumină mai tragică şi soarta lor mai plină de jale. În orice caz nu este admisibil ca chipul în care el a *făcut* moşia Nămoloasa să fi fost corect şi lipsit de arbitrar, de fraudă şi de brutalităţi: prin mijloace curate nu se stâng cincizeci şi trei de obştii de răzăşi, *toate într-un hotar*. Răposatul Alexandru Papadopol-Calimah mi-a povestit că, punând în ordine hârtiile ramase de la Conache, a dat peste o scrisoare adresată de Alexandru Moruzi, în vremea celei a doua a lui domnii, lui Conache, în care îl certa rău pentru purtările lui faţă de răzăşi şi sfârşea scrisoarea cu ameninţarea că, dacă nu se va lăsa de asemene purtări: „rău te-am bătut cu buzduganul la 1793, dar mai rău te voi bate astăzi”.

Avea nu numai moşii multe, dar şi mari capitaluri băneşti: trecea drept un fel de „marchiz de Carabas”. Totuşi trăia în chip sărăcăcios. Tata mi-a povestit că, în vremea domniei lui Mihai Sturdza, întorcându-se odată de la Căiuţi la Ieşi, l-a împins pacatul să se oprească, spre a petrece noaptea, la Conache, la Ţigăneşti. Multe istorisea tata despre chipul primitiv, lipsa absolută de confort şi chiar de curăţenie în care trăia cel mai bogat boier al Moldovei după domn, care era totodată şi un barbat înzestrat cu o deosebită cultură. Dar mai frumos avea să fie a doua zi. Conache a spus tatei că pleacă şi el la Ieşi şi i-a propus să facă drumul împreună, în trăsura lui, ceea ce tata a primit, neputându-şi închipui că un boier mare şi bogat ca

Conache, oricât de zgârcit era, să călătorească altfel decât toţi boierii, chiar ca şi mulţi boierănaşi: în trăsură bună şi cu cai buni. Dezamăgirea lui a fost mare când a tras la scară *trăsura* lui Conache: o braşovancă rău aninată pe *răzoare* păcătoase, acoperită cu coviltir de piele cârpit în multe locuri, cu scaun al cărui acoperiş de cit era rupt ferfeniţă. Dar şi mai păcătoşi decât trăsura erau caii: opt mârţoage slabe, care păreau să nu fi făcut încă până atunci cunoştinţa săcelii[36], cu hamuri de frânghie, înnodate în multe locuri, iar pe cei doi şăuaşi[37] şăle de lemn acoperite cu câte un poclad rupt şi greţos, de la care spânzurau, atârnate iarăşi de frânghii, nişte scări de lemn, şi, ca surugii, doi ţigani negri ca fundul ceaunului, cu hainele zdrenţuite, cu ciubotele rupte, ţinând în mână nişte bice, de frânghie şi ele. Dar tata n-a avut ce să facă, a trebuit să se urce în braşovancă, lângă moşu-său (soţia lui Conache era vară cu hatmanul). Pasul acestor poştalioni, care deloc nu se spăriau de bicele de frânghie ale celor doi ţigani surugii, era foarte domol, apoi hamurile se rupeau necontenit, ceea ce pricinuia opriri din cale-afară de dese. Tata a rabdat cât a putut, dar, făcându-şi socoteală că mergând astfel îi va trebui să steie patru zile pe drum şi trăsura mai scuturându-l grozav din pricina răzoarelor proaste, s-a folosit de un accident mai serios, de astă dată la o roată, pentru a pretexta că-i foarte grăbit s-ajungă la Ieşi şi a părăsit pe Conache.

Conache a fost maştih[38] lui Costache Negri şi surorilor acestuia, Catinca Negri şi Zulnia Sturdza, despre cari voi vorbi mai departe mai pe larg. Tustrei îl descriau ca pe un barbat de o cultură deosebită pentru vremea în care trăia şi foarte destoinic în trebile ţării, dar povesteau totodată multe amărunte despre cumplita lui zgârcenie şi nu tăgăduiau că lăcomia de pământ l-a împins adesa la acte foarte reprobabile, însă recunoşteau că, personal, nu au

[36] Săceálă (reg.): ţesală (n. red.).

[37] La atelajele cu mulţi cai, unul sau doi dintre aceştia erau înşeuaţi şi încălecaţi de surugii (n. red.).

[38] Máşteh/máştih: tată vitreg (n. red.).

avut a se plânge de dânsul. Conache a lasat o singură fată, Catinca (mai cunoscută sub porecla de Cocuţa), cea mai bogată moştenitoare din Moldova de pe vreme, căsătorită cu beizade Neculai Vogoridi, fiul lui Ştefănache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei din timpul Eteriei, numit mai pe urmă bei de Samos, iar beizadea Neculai a fost însuşi caimacam al ţării în anii 1857-1858.

Toţi bătrânii cari mi-au vorbit de Ioniţă Sturdza erau de acord pentru a proclama îngustimea de inteligenţă şi cumplita lipsă de cultură care îl caracterizau; în privinţa cinstei lui însă părerile erau împărţite. Pe când unii afirmau desăvârşita lui neinteresare şi marele lui simţ de dreptate, alţii citau număroase fapte de jaf şi de vânzare a dreptăţii, făcute cu ştiinţa şi chiar cu iscălitura lui. Mi se pare că tot părerea lui moşu Costache Neculau era acea mai dreaptă şi mai adevarată. Sardarul, care îl cunoscuse foarte bine atât înainte, cât şi în timpul domniei, spunea că Ioniţă Sturdza era o fire dreaptă şi cinstită, un barbat iubitor de ţară, care nu ştia ce este lăcomia de bani, dar strâmt la minte, cu mai nici o carte şi lipsit de voinţă; apoi, pe lângă aceste cusururi, a mai avut nenorocul să trăiască într-o vreme grozav de grea. El n-a jăfuit niciodată pe cineva în folosul lui, dar este adevarat că a săvârşit adevarate jafuri spre a putea închipui bani în momente când oştenii turci amerinţau să deie pârjol ţării dacă nu li se plătesc lefurile şi tainaturile[39], iar vistieria era goală. El niciodată n-a vândut dreptatea pentru a se folosi însuşi, dar este adevărat că, din slăbăciune pentru fiii şi neamurile lui, a dat hotărâri pentru cari acei fii şi acele rude luase bani. Asemenea, a încuviinţat adjudecări de arenzi şi de întreprinderi păgubitoare pentru ţară, dar nu în folosul lui, ci, sau împins de nevoie, pentru a aduce ceva bani în vistieria sleită şi împresurată cu cereri urgente de plăţi, sau din slăbăciune sau nepricepere, în urma stăruinţilor beizadelelor Alecu şi mai ales Iorgu sau a altor rude şi afini. De altmintrelea, dovadă că nu era lacom de bani este faptul că, prin domnie, averea nu i-a sporit întru nimica. Tot aşa fiii săi Neculai şi Costache au ramas cu mânile curate.

[39] Taín: alocaţie, raţie de hrană sau echivalentul în bani (n. red.).

El era un adevarat boier moldovan de ţară, dar moldovan de la creştet până la talpă. Ridicarea lui neaşteptată la domnie n-a deşteptat într-însul nici o trufie, toţi acei cari l-au cunoscut erau unanimi pentru a recunoaşte că „habar n-avea de fumuri sau de fudulie”, rămăsese acelaşi pe care îl cunoscuse lumea înainte de 1821, la moşia lui Săuceşti, căutându-şi de gospodărie şi vânând iepuri cu ogarii. Mai vâna cu ogarii şi în timpul domniei, căci şi la bătrâneţe era încă călăreţ bun şi îndrăzneţ, precum şi vânător pătimaş.

De altmintrelea domnea încă pe atunci o mare simplicitate de moravuri, viaţa era încă foarte patriarcală. O trăsătură caracteristică a acelei simplicităţi, între multele altele, era spre exemplu chipul în care boierii mergeau atunci la divan. Afară de prea puţine excepţiuni, de cei bolnavi sau din cale-afară slăbiţi de bătrâneţe, cari se duceau cu butca, boierii noştri cei mari pastrau cu sfinţenie obiceiul străvechi de a merge la divan, dimineaţa, călări, însoţiţi fiecare de două sau trei slugi. Se opreau totdeauna la o crâşmă dintre mitropolie şi palat, la colţul uliţii Pomir, din faţa spiţeriei Lochman, unde, fără a descăleca, fiecare cerea şi bea câte un microscopic păhăruţ de rachiu anisonat, mânca un covrig, apoi îşi urma drumul. Această scenă caracteristică mi-a fost descrisă de toţi acei cari au trăit în Ieşi în vremea lui Scarlat Calimah şi a lui Ioniţă Sturdza şi au văzut-o petrecându-se în fiecare zi.

Eteria, cu groaznicul ei alai de jafuri, de prădăciuni, de siluiri, de dări de foc şi de ucideri, lasase în amintirea acelor cari îi trăise zilele o impresie neştearsă până la moarte: ea a alcătuit momentul tragic din viaţa lor. Mi s-a întâmplat adesa să văd pe acel sau acea cari îmi povestea întâmplări din acea vreme cum deodată se opreşte şi holbează ochii de spaimă, aducându-şi deodată aminte de vro scenă de groază la care fusese faţă.

Bătrânul moş Costache Neculau, care, la optzeci de ani trecuţi, era încă rumăn la faţă ca un bujor, îngălbenea când istorisea cum, în întâiele zile ale ocupării Ieşilor şi a ţinutului de cătră turci, ienicerii de strajă la Holboca l-au prins când venea din Basarabia, chemat de stăpânu-său, Balş, l-au dezbracat în cămeşă şi în izmene şi de trei ori l-au scos la fântână ca să-i taie capul.

Prădăciunile, jafurile de tot felul şi chiar omorurile săvârşite de eterişti fusese destul de groaznice, dar acele săvârşite de oastea sultanului, venită ca să restabilească ordinea în „credincioasa raia”, le-au întrecut înzecit, cu toate ordinile aspre venite de la Stambul „ca să nu cumva să se supere întru nimica pe locuitorii credincioasei raiele”.

Întreţinerea acelei oştiri, care într-o vreme s-a ridicat până la 16 000 de oameni, cădea întreagă asupra nenorocitei ţări. Ostaşii erau împărţiţi în unităţi numite *ortale*, cuprinzând fiecare un număr variabil de ostaşi, şi subîmpărţite în *căldări*. Ţara era datoare să deie, de fiecare oştean, două pâni, o ocă de carne şi patru ocă de ovăz pe fiecare zi. Apoi fiecare caldare mai primea, pe lună, 120 de ocă de orez, 30 de ocă de unt, 6 ocă de cafe şi 300 de ocă de lumânări. În realitate însă, se lua mai mult. Paşa primea 20 000 de lei pe lună; chehaia bei[40] şi agaua ienicerilor câte 10 000, toate din vistieria ţării; başbeşliaga[41] de la Ieşi primea şi el 10 000 de lei. Necontenit se luau din vistierie bani cari se trimeteau la Silistra, doară tot pentru trebuinţile oştirii. Fiecare boier, fiecare ţaran plătea de la 12 la 50 de lei pe lună, pentru cari i se dădeau de la vistierie ţiduli cu cari să râdice sare de la Ocnă spre a se despăgubi.

Aceste erau sarcini aşa să zic legiuite, dar nenumarate erau greutăţile ce avea să le sufere populaţia prin jafurile şi exacţiunile arbitrare. În fiecare ţinut era rânduit un beşliagă cu 150-200 *neferi* (soldaţi) cari luau, mai ales beşlegele, cât şi ce voiau. Aşazase *beşlegărit*, adică dare în folosul beşlegei, asupra oricărui lucru se vindea sau se cumpara în ţinut, chiar şi de la vânzarea unui pui de găină, şi câtimea acelui *beşlegărit* era hotărât numai de voinţa beşlegei sau a neferilor cari îl încasau. În mai toate ţinuturile beşlegele nu dădeau voie să se tragă clopotele şi să se slujască în biserici fără de învoirea lor, care niciodată nu se capata fără de bani, iar dacă vreun preut avea nenorocul să fi pus să tragă clopotele sau să fi săvârşit vreo slujbă fără de a se fi

[40] Chehaiá-bei: reprezentant al marelui vizir (n. red.).

[41] Baş-beşli-agá: comandant al beşliilor, soldaţi însărcinaţi cu menţinerea ordinii (n. red.).

învoit mai înainte cu beşliaga sau cu neferii însărcinaţi să privegheze satul în care se afla acea biserică, era vai şi amar de dânsul: îl băteau la falangă[42] până ce rămânea olog pentru toată viaţa.

Nemulţămiţi cu atâta, beşlegele îşi însuşise dreptul de a sili pe preuţi să săvârşască şi cununii între feţe ale căror grad de înrudire, după canoane, era prea apropiet pentru a permite căsătoria, sau între alţii cari contractau a patra căsătorie[43]. Pentru bani, se obţinea voia beşlegii şi vai de preut dacă nu cununa. Şi-au făcut râs de biserici într-un chip salbatec, punând în ele cai şi împuşcând în icoane sau ciopărţindu-le cu lovituri de săbii; în multe biserici de la ţară se mai văd şi astăzi urmele acestor devastări. După moartea eroică a lui Iordache Olimpiotul[44] şi arderea mănăstirii Secul, unde boieri şi feţe bisericeşti adăpostise odoarele şi lucrurile lor mai de preţ, cari, toate, au căzut în mânile turcilor, ienicerii umblau îmbracaţi în veşminte bisericeşti, beau în potire de argint aurite şi întrebuinţau antemise[45] şi aire[46] ca *arşă* (pătură de şă). Cruci şi engolpioane se vindeau de turci pe uliţă, câteodată pe preţ de nimica.

Nenumărate erau mai ales râpirile şi siluirile de femei, de fete şi de băieţi. Am cunoscut călugăriţe cari, când erau fete mari în casa părinţilor şi aveau pacatul să fie frumoase,

---

[42] Falángă: pedeapsă constând în bătaia la tălpi cu un baston (n. red.).

[43] A patra căsătorie era cu desăvârşire interzisă de biserica ortodoxă, iar cei care totuşi o încheiau erau afurisiţi, adică excluşi din comunitatea creştină şi împiedicaţi să treacă pragul bisericii (n. red.).

[44] Iordache Olimpiotul (Giorgakis Olympios, 1772-1821), unul dintre capii militari ai Eteriei în Principate, comandantul forţelor greceşti din Bucureşti; a participat la arestarea şi uciderea lui Tudor Vladimirescu. În urma bătăliei de la Sculeni, pe Prut, s-a refugiat cu un ultim grup de 400 de luptători în mănăstirea fortificată Secu, unde a rezistat asediului timp de două săptămâni (n. red.).

[45] Antimís: acoperământ de altar din pânză, pe care se slujeşte şi în care este cusută o părticică din moaştele unui sfânt (n. red.).

[46] Áer: acoperământ pentru vasele liturgice (n. red.).

iar părinţii lor, răzăşi, preuţi sau mazili chiaburi, n-au vrut de bunăvoie să le deie turcului, au fost ridicate din casa acelor părinţi, ziua, în amiaza mare, şi duse la gazda beşlegei respective, după ce au văzut măcelărindu-se sub ochii lor părintele şi fraţii cari se pusese de pricină, mama şi surorile. Şi au stat multe luni în casele beşlegelor, ţiitoare silite, până ce, la plecarea turcilor, rudele au izbutit să le răscumpere cu bani grei. Altele multe au fost luate de turci cu ei şi, până în ziua de astăzi, nu s-a mai auzit nimica despre ele.

Altă călugăriţă mi-a povestit cum frate-său, băiet frumos de treisprezece ani, a fost ridicat din satul Cârja, în ţinutul Tutovei, şi dus la gazda unei zăloage pusă pe o moşie mănăstirească din apropiere. Turcul a legat îndată pe băiet la cap cu un peşchir, în fel de *cialma*, şi a pus să se strige în faţa bisericii că de-acuma este turcit şi că, dacă va fugi, acel la care se va găsi, oricine ar fi, va fi ucis, ca şi băietul pe care, la plecarea din Moldova, l-a luat turcul, de altmintrelea cu alte multe sute de băieţi. Prin a şăptea decadă a veacului trecut foarte des auzeai pe ţarani dând, despre vrun barbat din satul lor, în vârstă de patruzeci până la cincizeci de ani, amăruntul că: „O fost făcut cu turcii.” Iar povestiri despre siluiri de fete, neveste şi de copii se auzeau pe la toate şezătorile.

Turcii alcătuind garnizoana Ieşului se aşazase în curţile deşerte ale boierilor, pe cari le-au pradat şi devastat de câte ori nu li s-au dat bani ca să le cruţe. De multe ori aceşti bani se dădeau în urma amerinţării de dare de foc, căci se ştia că acea amerinţare nu era vorbă deşartă: în fiecare noapte izbuhneau în oraş mai multe focuri. Erau boieri cari au fost siliţi să deie până la 4 şi 5 000 de lei spre a-şi scapa casele. Casa bunicului a ramas însă nevatamată fără ca el să fi avut nevoie să plătească ceva, căci i-o păzise un agă turc cu care era în legături prieteneşti încă din vremea împresurării Vidinului.

Nu trecea noapte în Ieşi fără siluiri de femei, de fete, de băieţi, de barbaţi, fără focuri, fără jafuri. Chiar ziua, pe uliţă, li rupeau creştinilor, moldoveni sau străini, hainele sau încălţămintele de pe ei, lăsându-i goi. Şi de te jăluiai, era mai greu, vinovatului nu-i făceau mai marii lui nimica, iar el

pândea şi, ajutat de alţii, te zdrobea în bataie, sau îţi dădea foc sau chiar te omora. Râpeau femei şi fete chiar de la supuşii străini şi, cu toate intervenţiunile, nu le-au dat înapoi. Când au plecat din Ieşi au aruncat în puţuri, după ce le-au ucis, o parte din femeile râpite şi cu cari trăiau, mai cu samă acele cari erau îngreunate; se zice că peste sută ar fi pierit astfel.

Aceşti oşteni, mai cu samă *otusbirii*, erau cumplit de nedisciplinaţi; dădeau lupte unii împotriva altora pe uliţi, lupte în cari cădeau morţi şi răniţi; nu o dată scăpat-au agalele lor de furia oştenilor pierzându-şi papucii în drum. Antagonismul era mai cu samă mare între *otusbiri* şi *tulimeni*. Salih-paşa, comandantul oştirii, era un barbat înclinat spre blândeţă, relativ nelacom şi nehrâpitor, dar nu putea nimica faţă de obiceiurile învechite de indisciplină ale ienicerilor. Comandantul tulimenilor, Kiuciuk Mehmet, mi-a fost descris de toţi, cum îl descriu şi Beldiman, şi rapoartele consulare, ca un barbat drept şi cinstit, punându-şi toate silinţele pentru a împiedeca jafurile; de altmintrelea tulimenii s-au purtau neasamanat mai bine decât celelalte corpuri de trupă.

Pentru paza curţilor boiereşti şi a avutului boierilor la ţară, se dădeau *zăloage*, adică câte un otusbir sau câte un tulimen care, în schimbul unei plăţi şi a unui tain, avea să ferească averea boieriului respectiv de excesele celorlalţi turci. Numai prea puţine din aceste zăloage corespuns-au scopului în care au fost cerute de boieri sau de vechilii lor. Cele ce le cereau sau le luau în silnicie întreceau de zece ori valoarea tainului şi a lefii stipulate. Apoi, pentru satele de pe moşie şi din împrejurime, acele zăloage alcătuiau un adevarat flăgel: siluiau şi râpeau femei, fete şi copii şi vechilul moşiei era silit să închidă ochii asupra acestor neoameni şi trebuia să ţie în curte acele nenorocite jertfe ale sălbătăciei turceşti. Vai de el dacă fugea vro una folosindu-se de vro absenţă a turcului! Cumplite au fost mai ales pretenţiile ce zăloagele le-au făcut la plecare. Cu toate că leafa li se plătise foarte regulat şi în unele cazuri chiar înzecit cât se stipulase, la primirea ordinului de plecare au cerut sumi întrecând cu mult totalul lefii atât de majorate ce o primise în cursul şăderii lor. Şi cu acest prilej fost-au

tulimenii neasamanat mai cinstiţi decât otusbirii. Moş Costache Neculau îşi mai aducea aminte cu drag, după cincizeci de ani, de tulimeanul lui, Ibrahim, care-l păzise, la moşia Fereştii de la Vaslui, cu cea mai mare credinţă şi chiar cu devotament, fără a cere un ban peste plata hotărâtă de la început. Dar adăugea că zăloagele ca Ibrahim erau nişte floricele cari foarte arareori le întâlneai.

Oamenii de casă ai bunicului mi-au zis că Mustafa Bairactar, despre care am vorbit mai sus, deşi otusbir, s-a purtat cu cea mai mare credinţă şi destoinicie în tot timpul cât a fost zăloagă la bunicul meu.

Această ocupare de ceva mai mult de un an a turcilor, adică numai până la rânduirea ca domn a lui Ioniţă Sturdza, ar fi costat Moldovei, afară de furniturile în natură, peste 15 000 de pungi de bani[47]. La cât se va fi ridicat oare valoarea jafurilor şi a prădăciunilor, precum şi acea a ocupării posterioare, până la ridicarea desăvârşită a turcilor!

Focul cel mare de la 19 august 1822 a mistuit, în nouă ceasuri, peste 4 000 de case, 12 biserici ortodoxe, biserica armenească, sinagoga cea mare şi 5 sinagoge mici. Focul a pornit de la hanul armenesc şi nu încape îndoială că a fost pus de turci în împrejurările următoare: după plecarea din Ieşi, cu puţină vreme înainte, a grosului turcilor, se strânsese în acel oraş un număr de ieniceri fugari de la ortalele lor, cu gândul să rămâie în ţară. Boierii au cerut paşei să-i evacueze, ceea ce paşa a şi făgăduit. Atunci ienicerii, aflând că au să fie izgoniţi, au dat foc oraşului. În timpul focului, pe uliţile unde erau cvartiruiţi tulimenii lui Kiuciuk Mehmet, căci mai rămăsese trupe turceşti în oraş, nu s-au făcut jafuri, în celelalte părţi ale oraşului ceea ce scoteau bieţii locuitori din case era pradat de turci. Au ars atunci Târgul de Sus aproape întreg, Târgul Cucului, Meidanul de Jos, parte din Uliţa Mare până lângă curtea domnească, Podul Vechi, Uliţa Jidovească şi toată împrejurimea Beilicului.

Câtva timp după instalarea lui Ioniţă Sturdza rămăsese numai vro 1 500 de turci în ţară şi disciplina lor a lasat mult mai puţin de dorit.

[47] O pungă valora cinci sute de lei sau patru sute de franci în aur.

Cu mai multă groază decât de focul de la august 1822 vorbeau bătrânii de acel izbuhnit cu cinci ani mai târziu, la august 1827, şi cu prilejul căruia au ars mitropolia, curtea domnească, biserica catolică, vice-consulatul Prusiei, mănăstirea Trei Sfetitele, hanul zis turcesc şi nenumărate case boiereşti şi negustoreşti. Din casa hatmanului Constantinică Paladi, care atunci şi-o mobilase din nou, cu mobile aduse din străinătate, după cea de pe urmă modă, s-a putut scapa numai un scăuieş (*tabouret*). Atunci a ars arhiva ţării, conţinând mulţime de acte vechi, de o valoare nepreţuită, mitricile de la biserica catolică, documentele unor nenumarate moşii boiereşti şi registrele negustorilor celor mai de frunte. Când s-a adus domnului veste despre izbuhnirea focului, el juca *préférence* şi a răspuns că nu este treaba lui, ci aceea a agăi şi a hatmanului, urmându-şi partida înainte. În curând însă a fost silit să fugă, palatul fiind cuprins de flacări. Au pierit în acel loc peste şăsezeci de persoane. Numai încercările de a scapa mobilele şi efectele domnului costat-au viaţa a treizeci din oamenii lui deli-başa[48] Gherghel, iar hainele acestui barbat viteaz ardeau astfel încât, ieşind din flacări, s-a aruncat orbeşte în havuzul din grădina curţii, în care s-ar fi înecat fără îndoială dacă nu l-ar fi scos, de păr, nişte ţigani domneşti.

CAPITOLUL VI
Câteva amărunte asupra tatei şi a fraţilor săi

Tatăl meu, Răducanu Rosetti „cel tânăr”, precum i se zicea, spre a-l deosebi de părintele său, s-a născut în anul 1813, în Ieşi. Şi-a început studiile în casa părinţască, cu un

[48] Deli-başá (delibáş): căpetenia gărzii domneşti, comandantul deliilor (n. red.).

didaskalos grec vestit, numit Leonte Frangulea (care şi-a sfârşit zilele ca profesor de limba şi literatura elină la Universitatea din Atena), şi cu un pastor protestant, doctorul Roth, originar, mi se pare, din Braşov. Pe acest din urmă l-am apucat, căci el a murit la Răducăneni, în foarte adânci bătrâneţe, la sfârşitul celei a şăsa decadă a veacului trecut. Deoarece, pe vremea băjeniei, între 1821 şi 1828, tata a urmat cursurile gimnaziului din Cernăuţi, unde învăţământul se dădea în limba germană, urmează că doctorul Roth întrase în casa hatmanului înainte de plecarea în bejănie.

Leonti a inculcat tatei şi moşilor minunate principii de gramatică şi de literatură elină, de cari a profitat mai ales tata, dar, după obiceiul tuturor didascalilor, cu întrebuinţarea neobosită a vergii, instrument de care se folosea cu deosebită dărnicie şi bunica. Doctorul Roth a lasat elevilor săi amintiri mult mai puţin usturătoare, ceea ce n-a împiedecat pe tata să dobândească frumoase succese şcolare la Cernăuţi, unde, după cât îmi povestea bunica, i l-au adus conşcolarii lui, în repeţite rânduri, pe umere, în triumf.

În anul 1830, toţi fraţii, împreună cu Nicu Ghyka (Comăneşti), un nepot de fiică a hatmanului din întăia căsătorie, au plecat, sub priveghierea doctorului Roth, la München, unde tata şi Nicu Ghyka aveau să urmeze cursurile de filozofie la universitate; Alecu, al doilea fiu al hatmanului, a intrat întăi în corpul cadeţilor, iar pe urmă s-a înscris şi el la universitate; al treilea, Lascar, a urmat cursurile unui gimnaziu; iar al patrulea, Mitică, a intrat într-un pensionat.

Învaţatul Thiersch, atunci *rector magnificus* al Universităţii din München, a dat tatei, cu prilejul examenului de intrare, să traducă o odă a lui Pindar, şi *Întăia Catilinară*. Oda lui Pindar a tradus-o nemţeşte cu cea mai mare uşurinţă, iar *Întăia Catilinară* în grecească clasică. Rectorul şi profesorii, entuziasmaţi de grecească lui impecabilă şi elegantă, l-au dispensat de restul examenului; Leonti nu abuzase de vergi în zadar!

Jugul de altmintrelea destul de liberal şi de uşor al doctorului Roth a fost scuturat în curând şi tata, ca cel mai

în vârstă, a luat asupra lui ocârmuirea coloniei, iar Roth s-a întors în ţară, ducând cu sine pe moşu Mitică, care nu arata nici o dispoziţie pentru studii.

Se mai aflau atunci în Universitatea din München beizade Dimitrie Ghika din Bucureşti, Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla din Ieşi, un Creţulescu şi alţi câţiva români ale căror nume le-am uitat. Ei făcuse mare prietenie cu livonienii, estonienii şi curlandezii cari urmau cursurile universităţii. Toată această tinerime, venită din ţări semibarbare şi flămândă de plăcerile Occidentului, punea pungile părinteşti la grea încercare.

Restaurantul lui Tambosi, cel mai elegant din München, era locul lor de întâlnire şi numai mici nu erau socotelile ce le plăteau când soseau bani de acasă. Românii aveau birjarul lor atitrat, numit sau poreclit Urlump; era un fost student relegat şi trecea drept omul din capitala Bavariei în stare să beie cea mai mare cantitate de bere. Balticii aveau şi ei birjarul lor, beţiv de frunte şi el; se făceau între ei şi români pariuri asupra capacităţii în bere a birjarilor respectivi şi tata mi-a spus că Urlump nu i-a dat niciodată de ruşine.

Odată românii şi balţii s-au apucat să angajeze toate birjele oraşului spre a organiza un lung monom care, de repeţite ori, a făcut încunjurul oraşului, trecând totdeauna sub fereştile palatului regal. S-înţelege că lumea se aduna, iar publicul care avea nevoie de birji şi nu găsea făcea zgomot. Am uitat să arăt că studenţii, deşi se aşazase câte unul singur într-o birjă, totuşi neputându-le ocupa toate, mai pusese şi câte un câne în altele, căci fiecare student cu ceva dare de mână s-ar fi simţit necinstit dacă nu ar fi posedat cânele lui, şi totuşi mai rămăsese multe birji cari urmau convoiul deşerte. Bătrânul rege Ludovic, amantul Lolei Montez[49], emoţionat de zgomotul care se repeta la intervale regulate sub fereştile lui, a trimes după primul ministru, aflat în acel moment la palat, pentru a afla ce se

[49] Eliza Rosanna Gilbert, contesă de Landsfeld (1821-1861), dansatoare şi actriţă irlandeză celebră în epocă sub numele de scenă Lola Montez; amanta regelui Ludovic I al Bavariei, care i-a acordat titlul nobiliar. Nu a ajuns la München decât în 1846 (n. red.).

întâmplă. La întrebarea regelui: „Ce însamnă zgomotul şi procesiunea asta?” demnitarul s-a uitat pe fereastră şi dintr-o singură ochire a înţăles ce este: *Es ist nichts, Majestät, nur weider ein dummer Streich dieser wilden Walachen und Ostseejungen*. (Nu-i nimica, majestate, numai o nouă prostie a acestor salbateci de români şi de tineri de la Baltică.) Dar a dat ordin să se împrăştie monomul.

Creţulescu era foarte bogat şi cheltuia bani nebuni pe toate nimicurile. Bavarezii s-au îngrijit să vadă un student (cu numele, căci în realitate nici nu dădea cu lunile pe la cursuri) cheltuind atâţa bani şi într-o zi a fost chemat la poliţie, unde l-au întrebat din ce trăieşte. Indignat că i se pune astfel de întrebare, a răspuns în nemţasca lui de fantezie: *Sie mich fragen von was ich leben? Ich leben von die Gelde die meine und ich sage Sie sind très impertinent zu fragen von was ich leben*. (Mă întrebaţi din ce trăiesc? Eu trăiesc din banii mei şi zic că sunteţi *très impertinent* să întrebaţi din ce trăiesc.)

Atunci funcţionarul care îl interoga i-a zis că trebuie să plătească un gulden ştraf pentru expresiunea: *très impertinent*. Creţulescu, cu cel mai mare calm, scoate un gulden din pungă şi-l pune pe masă, apoi mai scoate unul şi-l pune lângă cel dintăi zicând: *Da haben Sie eine Gulden und da haben Sie noch eine Gulden, weil ich sage noch einmal Sie sind très impertinent und ich sage Sie sind très impertinent so viel ich Gulden habe in die Tasche die meine*. (Iaca un gulden şi iaca alt gulden fiindcă iarăşi zic că sunteţi *très impertinent* şi zic că sunteţi *très impertinent* de atâtea ori câţi guldeni am în buzunarul meu.) Poliţaii înţelegând cu cine au a face nu i-au mai golit punga.

Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla, care urma cursurile de drept la München şi care mai târziu a jucat un oareşicare rol politic şi social în Ieşi, în urma unei certe cu un ofiţer de cuirasieri, un conte A. (restul numelui l-am uitat), a trebuit să iasă pe teren cu el şi, fiind bun trăgător cu pistolul, l-a ucis. El fiind străin, fără sprijin, şi familia mortului având trecere şi influenţă, deşi duelul fusese cât se poate de corect, a fost condamnat la moarte. Dar deoarece prietenii lui prevăzuse încă înainte de duel că

aceasta are să-i fie urmarea în cazul când contele A. ar cădea, se făcuse din timp toate pregătirile pentru ca studentul moldovan să poată părăsi teritoriul bavarez fără întârziere. Dar condamnat la moarte a ramas în Bavaria şi, cât a trăit, n-a mai putut calca pe pământ bavarez; când mergea la Paris sau la băi în alte state germane, era silit să facă un încunjur prin Elveţia sau prin Saxonia.

Întăile certificate semestriale ale tatei sunt foarte bune, dar ele au fost obţinute în vremea când colonia era ocârmuită de doctorul Roth; cred că mai în urmă plăcerile au făcut studiilor o concurenţă din cele mai păgubitoare. De altmintrelea, a fost chemat în ţară de tată-său înainte să fi absolvit cursurile. Casarea, de către Neculai Pavlovici, a sentinţei senatului care despăgubea pe hatman de banii ce-i plătise pentru Ion Balş, cu toate dobânzile lor, pusese pe hatman în neputinţă să mai poarte cheltuielile celor trei fii ramaşi la München, apoi vârsta lui înaintată îi îngreuia descurcarea situaţiei cu deosebire de grea în care se afla: a fost deci silit să recheme pe tata şi pe moşu-meu Alecu. Cei patru ani de la 1834 până la 1838, au fost întrebuinţaţi pentru lichidarea situaţiei, care, la moartea hatmanului, era încă departe de a fi descurcată. Tata, însărcinat cu epitropia casei, a mai avut de lucru mulţi ani până când a izbutit să vândă moşiile de peste Prut şi altele din Moldova, rămânând celor patru fii numai Bohotinul (fără Colţul Cornei şi Hiliţa), Căiuţul (pentru care nu se găsise cumpărător, care a fost pe urmă cumparat de tata de la fraţi cu 15 000 de galbeni) şi casa de la Ieşi.

Şi totuşi nu au izbutit să scăpe de toate datoriile; fiecare din ei a fost silit să ieie asupra-şi o parte din cele ramase, la cari s-au mai adăugit 32 000 de galbeni, datorii personale ale bunicii, ce, legalmente, nu erau obligaţi să le plătească, dar nu au voit să le lese neachitate. Deoarece ea era absolut fără altă avere decât o despăgubire mensuală de câteva sute de lei pentru desfiinţarea scutelnicilor, fraţii i-au făcut o pensiune frumoasă, permiţându-i să trăiască, în casa din Ieşi, în condiţiuni s-înţelege nu atât de luxoase ca până atunci, dar destul de largi, mai îndestulând-o de la Bohotin cu toate productele de la ţară.

Întăia funcţie ocupată de tata a fost aceea de ispravnic al ţinutului Ieşi, cu rangul de agă. Precum am aratat mai sus, pe când trăia bunicul, relaţiunile familiei cu Mihai Sturdza erau excelente, mai mult intime, şi au mai ramas încă aceleaşi vreme de câţiva ani.

Tata era foarte aplecat spre plăcerile lumii, iubitor de sindrofii şi de baluri, dansator pătimaş. Era unul din cei mai de samă eleganţi ai Ieşului, îi plăceau mult luxul, caii frumoşi şi mesele bune; ca maică-sa, era un epicurian convins. Barbat frumos şi îndrăzneţ, plăcea mult femeilor şi a avut succese mari pe lângă ele.

În domnia lui Mihai Sturdza viaţa mondenă era cu deosebire strălucită în Ieşi. Averile boierimii, ce le adunase mai multe generaţii de barbaţi strângători, erau întregi şi, în urma dobândirii libertăţii comerţului şi a exportului, asigurate prin hotărârile tratatului de la Adrianopol, veniturile lor creşteau răpede din an în an. Odată cu această creştere sporea, dar în proporţie neasamanat mai mare, setea după luxul, modele şi chipul de viaţă din Apus. Boierii bătrâni au ramas cumpăniţi în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul şi foarte cu măsură modificat-au ei felul lor de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinătate studii mai mult sau mai puţin ipotetice, înţălăgeau să se bucure de toate îndămnările şi rafinamentele aristocraţiilor străine, fără a ţine socoteală de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei, şi mai ales cu lipsa de măsură inherentă firilor primitive ce rămăsese sub mica spoială câştigată în cei puţini ani trăiţi în Apus. Vechiul mobilier al caselor boiereşti a fost în curând înlocuit prin mobile noi aduse cu grea cheltuială din Germania, din Franţa şi chiar din Anglia. S-au adus în ţară o mulţime de obiecte cu desăvârşire necunoscute, neîntrebuinţate până atunci sau de formă cu desăvârşire deosebită de acele în uz mai înainte. Vechiul port, părăsit de femei de la începutul veacului, a fost înlocuit şi de barbaţi prin acel european, slugile au fost îmbracate în livrele, aproape toate uneltele gospodăriei casnice au fost înlocuite prin altele de altă formă, aduse din Apus.

Şi nu numai Ieşul, dar şi oraşele din provincie fusese cuprinse de această furie, să transforme cu desăvârşire,

după moda apusană, viaţa şi modul petrecerilor de până atunci.

Pe la anul 1839, tata s-a căsătorit cu Ruxanda, fata bogatului bancher Spiro Paul, care i-a adus o zestre de şăsezeci de mii de galbeni, în bani. Ea era foarte plăcută, bine-crescută, cu destulă cultură pentru vremea de atunci, foarte blândă şi bună. Dar în curând ftizia s-a declarat la dânsa; boala era în familia mâni-sa, tot ftizice murit-au şi surorile ei: Catinca, măritată cu Alexandru Mavrocordat, şi Elena, pe care a ţinut-o Petrache Mavrogheni. Întăia nevastă a tatei a murit după prea puţini ani de căsătorie, lăsându-i toată averea.

Tata a părăsit isprăvnicia de Ieşi pentru a fi numit membru în Divanul (Curtea de Apel) Ţăriide Sus, mai fiind în curând după aceea înalţat la rangul de vel vornic.

În a cincea decadă a veacului trecut, pe lângă tinerii întorşi din străinătate, cei mulţi cu studii sumare, unii însă cu studii mai mult sau mai puţin complecte, se mai ridicase şi un număr nu tocmai mic de barbaţi: boieri, boierănaşi, feciori de negustori îmbogăţiţi şi chiar ai unor oameni din *treptele de jos*, cari dobândise puţinele cunoştinţi ce le posedau în şcolile din ţară, şcoli greceşti şi vro două pensionate franceze, cunoştinţi totuşi cu mult superioare acelora cu cari se putea făli generaţia anterioară.

Abuzurile lui Mihai Sturdza, venalitatea lui cumplită, tolerarea de către el a jafurilor şi a mâncătoriilor funcţionarilor, mai ales însă vânzarea făţişă a justiţiei, a ridicat împotriva domnului întreaga lume conştientă, dar mai cu samă tineretul, atât acel crescut în ţară, cât şi acel trecut prin străinătate. Din sânul acestor două grupe pornit-au mişcarea opoziţionistă din anii ’40, care a dus la *revoluţia* (?) de la 1848 în Moldova.

Şi unii, şi alţii erau însufleţiţi de aspiraţiunile naţionaliste cele mai largi. Dacă Iordache Catargiu cutezase să vorbească de unirea Principatelor în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, membrii generaţiei următoare vedeau de pe atunci în unitatea naţională a întregului neam românesc ţelul final către care trebuiau să năzuiască dorinţile şi silinţile lor. Dar, făcând partea posibilităţilor, faţă de blăstămul atotputerniciei ruseşti în ţările noastre, îşi

dădeau foarte bine sama că aceste aspiraţiuni trebuiau pentru moment trecute sub tăcere şi lăţite numai în chip indirect şi discret, mărginindu-se la simpla răspândire a cunoştinţii existenţei şi a istoriei conaţionalilor noştri de peste hotare. Pe acest punct cu toţii erau de acord. Înţelegeau că dării în vileag a unor asemenea aspiraţiuni i-ar fi răspuns imediat începerea combaterii celei mai aprigi şi mai lipsite de cruţare din partea Rusiei.

Afară de prea puţine excepţiuni, acei din tineri aparţinând marii boierimi, atât de privilegiată de regimul regulamentar, erau doritori de reforme constituţionale, dar cari să păstreze clasei lor poziţiunea ei privilegiată în stat, adică râvneau la un guvern reprezentativ în care puterea legiuitoare şi controlul efectiv al ocârmuirii să fi aparţinut mai ales unei camere a marilor boieri, croită cam pe modelul Camerei lorzilor, faţă de care ar fi existat şi o cameră aleasă printr-un sufragiu restrâns, iar puterile domnului având să fie limitate.

Cu deosebită aprindere luat-au parte la mişcarea pentru reforme acei tineri cari se întorsese din străinătate, mai ales din universităţile germane, în cari sufla atunci un vânt de liberalism şi de naţionalism deosebit de generos. Un boier aparţinând generaţiei intermediare dintre tata şi hatman, logofătul Costache Sturdza, un barbat cu multe cusururi, cu idei reacţionare, dar plin de duh, dăduse obştei acestor tineri întorşi din străinătate cari, împreună cu alţii crescuţi în ţară, dar câştigaţi la ideile lor, alcătuiau un fel de comunitate legată prin simţăminte de prietenie, porecla de *Westfalia*.

Acei din noua generaţie aparţinând boierimii mici şi mai ales acei ieşiţi din negustorime şi din ceea ce se numea *treptele de jos*, cărora privilegiile exorbitante atribuite boierimii mari li redusese cu desăvârşire rolul în conducerea treburilor publice, visau, cum era firesc, reforme cu caracter democratic şi chemarea unor straturi mai adânci de popor la viaţa publică; dar, neîndrăznind să le enunţe, dădeau tot concursul lor membrilor *Westfaliei*.

Însă şi unii, şi alţii pricepeau foarte bine că manifestarea unor veleităţi de reforme constituţionale, oricât de moderate ar putea ele să fie, ar stârni, în acelaşi grad ca şi

aspiraţiunile naţionale, ostilitatea Rusiei lui Neculai Pavlovici şi ar fi mijlocul sigur nu ca să slăbească, ci ca să întărească regimul lui Mihai Sturdza.

Consulul rusesc din Ieşi avea de la Peterburg consemn să sprijine pe Mihai Sturdza împotriva oricăror *tendenţe subversive*, dar şi să aibă grijă ca situaţia lui să nu devie prea puternică, deci până la un oareşicare grad să favorizeze în chip dibace nemulţumirile ce se iveau împotrivă-i, spre a-l face să simtă totdeauna nevoie de sprijinul Rusiei. Consulul încuraja deci în chip tainic mişcarea de opoziţie stârnită de deplorabilul regim al domnului şi opozanţii aveau astfel un nou motiv pentru a nu da în vileag scopuri alienându-li această aparentă bunăvoinţă care stingherea mult pe vodă. De aceea, în capul programului lor era pusă dogma *sfintei păziri a Regulamentului în tot cuprinsul său şi fără nici o răstălmăcire*.

Puternic sprijin era dat nemulţămiţilor de către boierii mari mai în vârstă cari, aproape toţi, erau adversari ai lui Mihai Sturdza, unii din pricini binecuvântate, ca indignarea faţă de sistemul de ocârmuire venal şi abuziv în vigoare, alţii din cauza vro unei nedreptăţi suferite şi reale, puţini din cauza nepunerii în slujbă a vro unui fiu, rudă, neam sau om de casă, sau a neacordării vro unui *ghelir*[50] oareşicare. Ei erau de mult în corespondenţă cu Constantinopolul, unde aduceau la cunoştinţa paşalelor influente la Poartă multe din abuzurile domnului. În capul acestor boieri şi, în realitate, chiar al întregii opoziţii, era logofătul Alecu Ghyka, despre care voi vorbi mai pe larg în unul din capitolele următoare.

Marea majoritate a membrilor opoziţiei n-aveau cu bună samă în vedere decât izbutirea mişcării: supunerea sau demiterea lui Mihai Sturdza prin mijloace paşnice şi absolut legale; dar erau printre ei şi oameni violenţi, cari propovăduiau răscoala cu arma. Hatmanul Alecu Aslan, încurajat de alţii, recruta chiar spre acel sfârşit poloni fără căpătâi, de cari era atunci ţara plină, şi-i aduna la moşia

[50] Ghelír: folos necuvenit, oneros (n. red.).

Oneştii. Alţii mergeau chiar mai departe şi nu se sfiau să propuie înlăturarea prin ucidere a domnitorului.

Abuzurile acestuia şi ale oamenilor lui, mai ales vânzarea făţişă a justiţiei, făcuse pe tata să părăsească slujba şi să intre în rândurile opoziţiei, devenind chiar unul din fruntaşii ei. Deoarece avea un stil deosebit de frumos şi de clar, căruia ştia să-i deie la prilej o mare energie, îşi făcuse o specialitate din facerea de jalbe ale prostimii obijduite şi nedreptăţite, bineînţăles în chip cu totul gratuit, mai dând şi ajutor bănesc celor nemulţămiţi cari veneau să reclame. Aceste jalbe, din pricina clarităţii expunerii şi a chipului necruţător pentru autorităţi în care erau redactate, displăcea cu deosebire domnului; le recunoştea de la întăile cuvinte şi îndată zicea jăluitorului: „Răducanu ţi-o făcut jalba!” Dar cauza era totdeauna atât de bine prezentată, încât îi venea greu să puie pe dânsa o rezoluţie negativă. Iar fraţii tatei, urmându-i pilda, intrase şi ei în rândurile opoziţiei. Vodă l-a chemat de repeţite ori la dânsul ca să-i ţie limbajul următor:

— Dar bine, Răducane, ce vor să zică aceste fapte din partea dumitale şi a fraţilor dumitale? Vă vădiţi ca cei mai aspri duşmani ai mei! Şi pentru ce? N-am fost eu bun prieten cu răposatul logofăt, gata să-l ajut în toate, privindu-l ca pe un părinte? Nu v-am pus încă foarte de tineri în slujbe însamnate şi nu v-am râdicat în ranguri cât mai răpede am putut? Când oare tăgăduitu-v-am sprijinul meu pentru vrun interes al vostru? Nu voiţi să slujiţi, rămâneţi pe dinafară, dar daţi-mi pace, nu vă mai legaţi de mine! Nu-mi faceţi tocmai voi asemenea greutăţi!

Iar la cuvintele lui, vodă capata totdeauna acelaşi răspuns:

— N-avem decât iubire şi recunoştinţă cătră persoana Măriei Tale. Eu şi cu fraţii mei suntem totdeauna gata să sărim pentru orice interes legiuit al Măriei Tale, în care ţara să nu aibă interes potrivnic. Pune-ne Măria Ta la încercare şi vei vedea că nu te înşăl. Dar prea îşi bat joc de ţară cinovnicii[51] Măriei Tale, prea jăfuiesc lumea şi îşi bat joc de dreptate. Apoi Măria Ta vrei să ştii numai de unele dispoziţii

[51] Cinóvnic: funcţionar, mai ales de rang inferior (n. red.).

ale Regulamentului Organic, iar de altele, cari nouă ni se par de căpetenie, nu vrei să ştii. Obştească Adunare nu mai este decât o minciună, căci într-însa, mulţămită corupţiunii şi înfricoşării, nu pătrund decât acei păsuiţi de ispravnici, cari nu se sfiesc să arate că aşa au poroncă de la Măria Ta. Iar înaintea judecătorilor au dreptate numai acei cari ştiu şi pot s-o plătească. În isprăvnicii şi judecătorii, chiar în capul departamentelor, se văd mai cu samă oameni cunoscuţi ca necinstiţi, unii rădicaţi de la nimica, având astăzi stări frumoase, alţii boieri mari pataţi, cari şi-au bătut averile la tălpi de mai multe ori şi de tot atâtea ori le-au refăcut după puţine luni de diregătorie. Curăţă, Măria Ta, din slujbe această pleavă şi această neghină, bagă măcar o mică parte din ei la puşcărie, lasă să pătrundă în adunare barbaţi independenţi, nu slugoi cari să steie smeriţi şi gata să îndeplinească orice poroncă a miniştrilor Măriei Tale, a lui Lascarache şi a lui Mihăiţă Mihalache, ci barbaţi cu trecut cinstit, şi cu durere de ţară, şi te vom sprijini din toate puterile, căci ştim bine că nici unul din noi nu are nici priceperea, nici destoinicia Măriei Tale.

Trebuia atunci o mare îndrăzneală pentru a vorbi astfel cu Mihai Sturdza şi se ştia că, în toată Moldova, erau numai doi barbaţi în stare să rostească asemene cuvinte faţă de el: unul bătrân, având o reputaţie de virtute şi de dezinteresare bine aşezată şi recunoscută de toată lumea, logofătul Alecu Ghyka, fost cumnat cu domnul, tatăl următorului domn, şi tânărul Răducanu, cum i se zicea, iarăşi cunoscut pentru dezinteresarea sa, ca şi pentru îndrăzneala şi francheţa cu cari avea obicei să-şi rostească părerea către oricine. De aceea, după o întrevedere ca aceea ce am descris-o mai sus, în loc să-l trimată în surgun la vro mănăstire, nu-i făcea nimica, iar după vrun alt act de ostilitate îl chema din nou la el ca să-i repete aceleaşi vorbe şi ca să primească de la el acelaşi răspuns. Aceasta până când, lucrurile învrăjbindu-se de tot, tata a refuzat să mai vie la palat când îl chema vodă.

...Au dat domnia lui Ioniţă Sturdza, boier de neam strălucit, pământean neaoş, dar relativ sarac, lipsit de cultură şi înzestrat cu o inteligenţă mai puţin decât mediocră, dar cinstit, drept şi iubindu-şi sincer ţara şi neamul

Pe Costache Conachi îl descriau ca pe un barbat de o cultură deosebită pentru vremea în care trăia şi foarte destoinic în trebile ţării, dar povesteau totodată multe amărunte despre

cumplita lui zgârcenie şi nu tăgăduiau că lăcomia de pământ l-a împins adesa la acte foarte reprobabile...

Mihalache Sturdza era un barbat roşcovan, mic la stat, urât la faţă, cu picioare strâmbe şi glas sfârnâit. Totuşi, acei cari l-au cunoscut recunoşteau într-un glas că acest barbat, atât de rău tratat de natură în privinţa fizicului, făcea, oriunde se arata, impresia unui grand seigneur *şi a unui barbat cu totul superior.*

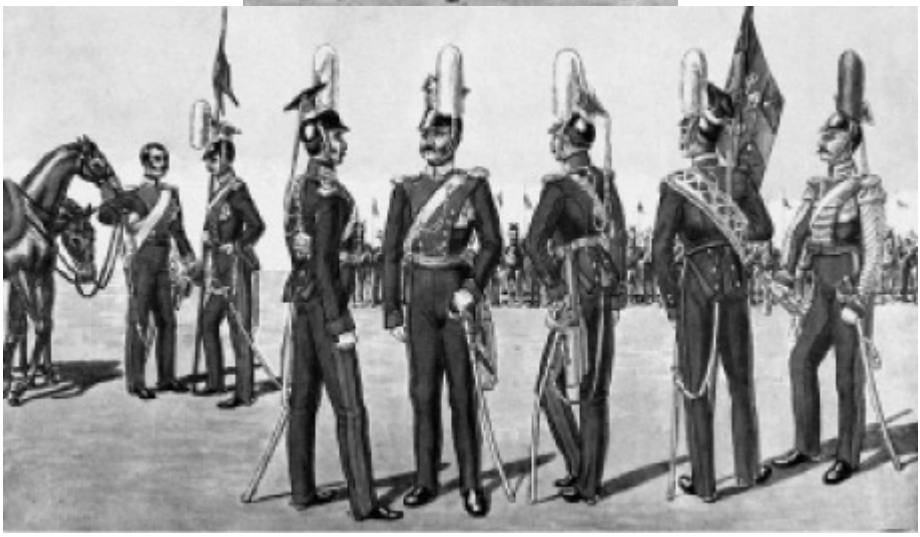

Miliţia moldovenească se compunea numai dintr-un batalion şi un escadron, dar de colonei şi chiar de hatmani (generali) era bielşug. — Stânga: artilerişti; Dreapta: cavalerişti; pagina anterioară: infanterişti, ofiţeri de stat-major şi pompieri moldoveni din vremea lui Mihail Sturdza (1847-1848), în ţinută de serviciu şi de paradă.

Istoria întrevederilor tatei cu Mihai Sturdza şi a vorbelor schimbate între ei mi-a fost povestită nu numai de dânsul şi de fraţii lui, dar şi de toţi intimii lor, cari trăiau cu ei ca fraţi: Lascar Catargiu, Manolache Costache Iepureanu, Costache Negri, Petrache Mavrogheni, Iorgu Radu şi mulţi alţii.

Nimeni nu îmbrăţoşase cu mai multă căldură ideile şi aspiraţiunile tineretului moldovenesc decât bunica. S-ar fi părut că este românca neaoşă, că a uitat cu desăvârşire Ţarigradul şi legăturile ei de acolo. Dulceaţa ţării în care trăia acuma de patruzeci de ani o cucerise cu desăvârşire. Visa şi ea, sunt acuma aproape şăptezeci de ani, întâi unirea celor două principate şi apoi aceea a întregului neam românesc, împărţit între trei împărăţii. Era partizană a măsurilor extreme. Când tata i-a spus că se retrage din mişcare dacă se vorbeşte de uciderea lui Mihai Sturdza, l-a privit cu un aer de nemărginit dispreţ şi, cu glasul ei taraganat, i-a aruncat un *Ma-de-moi-selle Ro-dol-phi-i-ne!*

Dacă nu se poate tăgădui generozitatea, iubirea curată de neam şi de ţară de care erau călăuziţi autorii neizbutitei răscoale de la 1848 în Ieşi, nu se pot deloc găsi cuvinte de laudă la fel în ceea ce priveşte simţul lor practic. Nu au înţăles că o mişcare ca acea care o pregăteau, mişcare având de scop şi îndreptarea ocărmuirii lăuntrice, şi satisfacerea aspiraţiunilor naţionale, nu poate fi dusă la izbândă de cătră un pumn de privilegiaţi, ci trebuie să fie opera întregii obştii. Şi un întreg popor nu se mişcă pentru aspiraţiuni de acest fel, câtă vreme el zace în robie de fapt şi a fost deposedat de scurt timp de pământul ce l-a lucrat în curs de secole, tocmai de minoritatea care acuma îl cheamă la luptă aprigă.

Mişcarea de la 1848 în Ţara Românească, deşi a fost înfrântă de ocupaţia ruso-turcă, a dat totuşi alte roade decât stârpitura de mişcare din Moldova. Dar a dat acele roade, de cari neamul întreg s-a împărtăşit, fiindcă călăuzele ei au ştiut să intereseze la ea toată obştea, s-o facă să vadă în izbânda ei mântuirea nevoilor şi a nedreptăţilor de cari acea obşte suferea.

Dar tinerii noştri boieri moldoveni n-au înţăles nevoia absolută, pentru triumful cauzei lor, a chemării şi a interesării la luptă a obştei celei mari. Iaca cauza pentru care mişcarea pusă la cale de ei s-a isprăvit în chip atât de lamentabil. Erau numai nişte diletanţi în revoluţie!

Se ştie că Mihai Sturdza se făcuse că primeşte cererile opoziţiei adoptate la adunarea ţinută la otelul Regensburg (astăzi Binder), însă a doua zi a pus să aresteze pe

conducătorii mişcării. Tata şi cu fraţii lui au fost arestaţi în casa părintească, în care se întorsese după întrunirea ţinută la Mavrocordat.

O *roată* de soldaţi i-a sculat din somn, le-a legat mânile la spate cu propriile lor cămeşi şi, cu însoţire de lovituri de strat de puşcă, i-a condus la cazarmă, unde i-a trântit pe podelile goale. Deşi hatman sau comandant al miliţiei era fiul cel mai mare al lui vodă, beizade Dumitrache, toată această operaţie fusese condusă de al doilea fiu al domnului, beizade Grigore, care trecea drept mai energic şi mai capabil decât frate-său. El acuma se primbla trufaş, în mare uniformă de polcovnic rus, în faţa celor legaţi şi trântiţi la pământ, al căror număr sporise prin aducerea altor arestanţi.

— *Vous êtes magnifique et pas cher!* (Eşti magnific, dar ieften!) a strigat atunci, lui beizade Grigore, Alecu Rosetti, al doilea fiu al hatmanului.

A doua zi erau porniţi la Galaţi, spre a fi desţăraţi, în căruţi de poştă şi legaţi cu aceleaşi cămeşi. Prea puţinii ramaşi în viaţă din acei cari au cunoscut acest mod de locomoţiune îşi pot închipui supliciul îndurat de nişte oameni cu braţele legate la spate şi trântiţi în fundul instrumentului de caznă ce-l alcătuia acel vehicul blastamat, cu desăvârşire lipsit de răzoare.

Catinca Negri, sora lui Costache Negri, care să găsea atunci la Pribeşti, aflând despre arestarea şi desţararea prietenilor frăţine-său, i-a aşteptat la o răspântie a drumului mare ducând de la Ieşi la Galaţi cu dulceţi, apă rece şi alte reconfortante, mai obţinând de la *comandirul* escortei să slăbească nodurile legăturilor cari legau braţele arestanţilor. Atât tata şi moşii mei, precum şi alţi dintre cei surguniţi mi-au povestit faptul nu o dată, exprimându-şi recunoştinţa lor pentru fapta inimoasei şi generoasei lor prietene. Iar Catinca Negri mi-a zis că, pe un soare neobişnuit de arzător la acea vreme a anului, erau trântiţi în fundul căruţii cu faţa în sus, iar braţele lor erau atât de strânse, încât după slăbirea legăturilor, a trebuit să treacă timp îndelungat ca să poată ajunge a-şi mişca degetele. Dar spiritul tatei rămăsese absolut neînfrânt: făcea fel de fel de glume. Cu tata se mai aflau, pe lângă fraţii lui, Lascar

şi Mitică (Alecu fusese lasat la Ieşi din pricina sănătăţii sale foarte şubrede), Alecu şi Ion Cuza, Grigore Romalo, Manolache Costache, Alexandru Moruz, Zaharia Moldovanu, Sandu Miclescu, Nicu Catargiu, Vasile Canta şi Dimitrie Filipescu. Au mas la o poştă, nu departe de Galaţi.

Aici i-a ajuns din urmă camardinerul tatei, Neculai Lefter, care aducea bagajul celor trei fraţi şi bani, sub formă de scrisori de credit asupra Galaţului şi mai ales a Ţarigradului, ascunse sub broasca unui geamantan de piele. Neculai îmi povestea cum, la acea poştă, ofiţerul comandând escorta voia să plece înainte ca surguniţii să fi putut face macar un simulacru de toaletă, dar că tata s-a opus în chip atât de energic, încât a impus ofiţerului şi l-a făcut să cedeze. Li s-au dezlegat braţele şi, cu ajutorul lui Neculai, tata a procedat la cea mai elaborată toaletă.

La Galaţi, tata şi fraţii lui au găsit în persoana vameşului, căminarul Iancu Cozoni, pe un om de casă al hatmanului şi cu totul devotat lor. Acel căminar Iancu Cozoni, al cărui portret în acuarelă se pastra la moşu-meu Lascar, la Răducăneni, şi care până la moarte a purtat costumul oriental şi chiar cealma (turban), era cunoscut ca cel mai mare dispreţuitor al banului. Nu avea altă avere decât leafa lui de vameş. Când o primea, o vâra îndată sub salteaua singurii odăi care-i alcătuia locuinţa, pe al cărei pat stătea toată ziua turceşte. De câte ori venea vrun nevoieş la el şi-i cerea ajutor, ridica salteaua şi-l ajuta cu câte ceva. Pe la sfârşitul lunii însă, banii împuţinându-se, înainte de a ridica salteaua zicea: „Să vedem dacă mai este ceva!”; şi, câtă vreme mai era ceva, dădea.

Prin ajutorul lui, surguniţii au cumparat un mare număr de stecle de vin străin, Madeira şi Sauternes vechi, aflate în pivniţa bacalului de peste zece ani, mai izbutind să-l puie în geamantane cari s-au adăugit bagajului lor. În ziua de 3 april au plecat la Măcin în patru bărci, fiind escortaţi de patru ofiţeri şi treizeci de soldaţi sub comanda polcovnicului Miscenco, *comandirul* garnizoanei Galaţi. La Măcin aveau să fie predaţi *aianului* (comandantului turcesc), iar acesta avea să îngrijască de transportul lor la Constantinopol.

De abie plecase din Galaţi şi surguniţii au şi început să cinstească cu vin pe ofiţeri şi pe soldaţi, urmând înainte cu

cinstea până când au ajuns aproape de Brăila. Polcovnicul Miscenco, în raportul către hatman, a zis că o furtună l-a silit să debarce la Brăila. Tata, moşii mei, Manolache Costache şi alţii, cari mi-au povestit întâmplarea, mi-au spus că ziua era deosebit de caldă pentru acea vreme a anului, dar că aproape toţi ofiţerii şi soldaţii erau atât de beţi, încât nu mai putea nimene să mânuiască vâslele şi de aceea Miscenco a fost silit să debarce la Brăila, căci mai departe nu ar fi putut merge. S-au dat deci jos în portul Brăilei şi Miscenco s-a hotărât să-şi ducă arestanţii la cazarma trupelor munteneşti.

Însă ei se sfătuise încă de la Galaţi: de la început o luară iute la picior, iar la o răspântie la fugă. Miscenco a început să strige: „Staţi, fraţilor, că mă nenorociţi!” şi s-a luat după dânşii cu acei din oamenii lui cari mai erau în stare să alerge. Şăse din fugari, A. Moruz, Vasile Canta, Lascar Rosetti, Manolache Costache, Alexandru Cuza şi Zaharia Moldovanu, au scapat la consulatul englez; ceilalţi, printre cari tata, au rătăcit, au fost prinşi de soldaţii cari încunjurau consulatul şi duşi la cazarmă. Când Miscenco a mers la consulat ca să-şi reclame fugarii, i s-a răspuns că ei, fiind refugiaţi politici cari s-au pus sub protecţia Majestăţii Sale britanice, nu pot fi predaţi. Comandantul garnizoanei Galaţi n-a putut deci să predeie, la Măcin, aianului decât cei şapte cari rămăsese în puterea lui.

Aianul i-a tratat foarte bine şi i-a trimes pe un vapor austriac sub escortă la Constantinopol. Acolo au stat câtva timp, tata având gazdă bună la mătuşă-sa, Caliopi Fotillas, sora bunicii. Turcii i-au tratat foarte cu omenie şi i-ar fi ţinut bucuros în Ţarigrad, dar ambasada rusască i-a silit să li fixeze o reşedinţă care să samene mai mult a exil decât capitala împărăţiei turceşti; i-a trimes deci la Brusa. Aici erau destul de liberi, alegându-şi fiecare gazda care-i convenea şi primind, pe lângă titlul de *musafiri ai sultanului*, şi câte un *tain* de o mie de lei pe lună, pe care cei cu dare de mână dintre ei îl abandonau întreg gazdei respective, pentru locuinţă. Bucătăria era dirijată de Neculai Lefter, ajuns şi el întâi la Constantinopol şi pe urmă la Brusa. Când a sosit, cum l-a văzut, tata i-a poruncit să-i

facă pentru masă un *bœuf à la mode*, lucru de care Neculai Lefter îşi aducea aminte după un sfert de veac.

Exilul lor la Brusa a devenit foarte neplăcut prin izbucnirea ciumei şi a holerei, care bântuiau amândouă în acelaşi timp.

Moşu-meu Mitică era foarte impresionat şi zicea întruna că, la urma urmelor, turcii au să li taie capul, împinşi fiind de ruşi. Tata a scris atunci frăţine-său Lascar, care se afla la Paris: „Nu ştiu ce să mai fac cu Mitică, el este cumplit de demoralizat, convins că turcii au să-i taie capul. Nu parvin a-l face să vadă absurditatea acestei temeri; mai scrie-i şi tu ceva ca să-l faci să mai prindă inimă.” Iar moşu Lascar a scris atunci frăţine-său Mitică: „Răducanu îmi scrie că te temi că turcii au să-ţi taie capul. Este o prostie, n-au să ţi-l taie. Dar chiar dacă ţi l-ar tăie, ce-ar fi? Gândeşte-te câte capete mult mai bune decât al tău au tăiet şi vei înţălege că nu ar fi mare lucru dacă ar mai tăie încă unul prost.”

După şăpte luni, exilaţii au obţinut voie să s-întoarcă la Constantinopol, unde au stat mai multe luni, tata scriind şi remiţând memorii asupra stării Principatelor, atât marelui vizir, cât şi ambasadorilor Franţei şi Angliei, generalul Aupick şi lordul Canning; era un oaspe deosebit de bine văzut la ambasada engleză. Odată cu depunerea lui Mihai Sturdza şi numirea la scaunul Moldovei a lui Grigore Ghyka, exilaţii au obţinut învoire să s-întoarcă în ţară.

Tata, barbat cheltuitor şi iubitor de bunurile vieţii, dusese în timpul văduviei sale viaţa unui *homme du monde*, neocupându-se, afară de politică, decât de plăcerile sale. Clădise, în ultimii ani ai domniei lui Mihai Sturdza, curtea de la Căiuţi, cam în mijlocul târguşorului cu acelaşi nume. Se ocupa şi de afacerile lui, dar mai mult spre paguba lor.

Puţin timp după întăia lui căsătorie avusese un duel cu Alexandru Mavrocordat, supranumit Tărăbonţ, care atunci era ofiţer în miliţie şi adjutant al domnului. Tărăbonţ îşi bătuse joc, la teatru, de ochelarii tatei, care-l provocase la moment. A doua zi au ieşit la Copou spre a se bate cu pistolul, la comandament. Au tras aproape în acelaşi timp şi Tărăbonţ s-a prăbuşit în şanţul şoselei, care se afla în spatele lui, strigând că este mort. Doftorul Cihak, protomedicul ţării şi al miliţiei, care fusese luat de marturi

ca medic, s-a grăbit să alerge la dânsul, l-a dezbracat de mondir şi de cămeşă, dar n-a găsit nici urmă de rană. Deodată ochiul lui zăreşte, pe marginea şanţului, un obiect care lucea. Îl ie în mână şi constată că era o epoletă a lui Tărăbonţ, iar acea epoletă este străpunsă de gloantele tatei. O aruncă cu dispreţ la pământ zicând: „Asta nu mă priveşte pe mine, priveşte pe ceaprazar.”

Tata a mai avut un duel cu Leon Cantacuzino, un amărunt al căruia i s-a destăinuit numai puţini ani înainte de încetarea lui din viaţă. Avusese loc între ei un schimb de cuvinte care făcuse duelul inevitabil şi tata luase ca întâiul său martor pe moşu-meu Lascar, şi acesta a rugat pe doftorul Cihak să-l secondeze. Doftorul, după ce a fost pus în cunoştinţa împrejurărilor, a declarat că vede şi el că duelul nu se poate evita, dar că este o mare nenorocire, căci şi unul, şi altul este căsătorit şi părinte de familie şi nu se ştie ce se poate întâmpla. Apoi, după un moment de gândire, a spus că primeşte să fie al doilea martor al tatei, dar cu condiţiile următoare: ca el să fie însărcinat cu încarcarea pistoalelor şi ca moşu-meu să se lege pe onoare că nu va destăinui cuiva că el, Cihak, i-a făcut această cerere şi a pus această condiţie. Moşu-meu a admis condiţiile doftorului.

A doua zi, de dimineaţă, au sosit cu toţii la locul convenit şi moşu-meu a propus ca doftorul să fie însărcinat cu încarcarea pistoalelor, fiind cel mai bătrân şi cel mai experimentat în asemenea materie, deoarece fusese în nenumărate dueluri, iar nime din martorii părţii adverse n-a obiectat ceva. S-au schimbat două părechi de glonţi, dar fără nici un rezultat şi adversarii şi-au dat mâna pe teren.

La plecare, moşu-meu şi cu Cihak s-au suit în aceeaşi trăsură şi cel dintâi a rugat pe Cihak să-i spuie acuma de ce a vrut numaidecât să încarce el pistoalele. Atunci Cihak l-a făcut mai întâi să-i făgăduiască că nu va repeta nimărui ceea ce avea să-i destăinuiască, apoi a aratat că, amândoi fiind barbaţi cari mai avusese dueluri şi nu mai aveau nevoie să facă dovezile lor de bărbăţie, a vrut să împiedece cu desăvârşire întâmplarea unei nenorociri şi a încarcat pistoalele cu nişte glonţi făcuţi dintr-un amalgam de mercur, cari s-au făcut praf la ieşirea din ţavă.

— Numai te conjur, a mai adăugit el, nu scapa vreun cuvânt cătră fratele dumitale, căci ştii cum este. Ar fi în stare nu numai să mă provoace pe mine, dar să provoace din nou pe Cantacuzino, care-i într-o doagă cu el în această privinţă.

Moşu-meu l-a liniştit spunându-i că nu va vorbi nimărui despre meşteşugul întrebuinţat de Cihak şi, cât au trăit Leon Cantacuzino şi martorii cari îl asistase, nu a pomenit un cuvânt despre întâmplare. Dar după moartea lor a povestit istoria mamei, cerându-i să păstreze secretul, însă ea, nemaivăzând nici un inconvenient ca tata să afle întâmplarea, l-a pus în curent, ceea ce a avut darul să-i pricinuiască un violent acces de mânie împotriva lui Cihak, care mai era încă în viaţă şi căruia i-ar fi scris ca să-i exprime indignarea lui, *pentru că îl făcuse de râs*, dacă nu l-ar fi împiedecat mama numai cu mare greutate.

Sub Grigore Ghyka, tata a fost numit preşedinte al Divanului Apelativ şi, în anul următor, el s-a căsătorit cu maică-mea, domniţa Aglaia, cea mai mare fiică din a doua căsătorie a domnitorului cu Anica Catargiu. La 1851 a fost numit epitrop al casei Sfântului Spiridon, apoi secretar de stat (postelnic, ministru al afacerilor străine); la 1 noiembrie 1854 era ministru al dreptăţii şi la 1855 capata rangul de logofăt mare.

Socrul şi ginerele nu se prea înţelegeau: domnul avea idei şi aspiraţiuni foarte liberale, tata era, dimpotrivă, conservator. Apoi, cu toate însuşirile lui, Grigore Ghyka era slab de voinţă, destul de vanitos, ca aproape toţi Ghiculeştii, şi prin urmare foarte accesibil măgulirii. Iar tata era un barbat care nu-şi ascundea părerea faţă de nimene, ci o zicea oricui fără de cruţare, ceea ce făcea ca domnul să se simtă adesa jignit de cuvintele ministrului şi ginerelui său. Acestuia nici prin gând nu-i trecea să ascundă domnului ceea ce credea despre cutare sau cutare măsură politică. Nu căuta favoarea domnească prin măgulirea slăbiciunilor lui vodă, ci credea de datoria lui să-i spuie totdeauna părerea lui adevarată şi deplină. Absolut dezinteresat şi stăpân pe o stare frumoasă, care mai fusese sporită prin zestrea destul de însamnată a mamei, nu era sub influenţa nici unui interes material.

Şi socrul, şi ginerele erau însă naţionalişti şi unionişti convinşi; pe acest teren lucrau în cea mai desăvârşită înţălegere.

În toate slujbele prin cari a trecut, tata a lasat reputaţia unui diregător de o integritate în afară de orice îndoială, deosebit de destoinic, de harnic şi de energic. În puţinul timp în care a fost ministru de justiţie a ştiut să sileasca deosebitele judecătorii şi curţi de apel din ţară, la cari se aflau multe mii de procese în suferinţă, să ajungă la curent cu judecarea cauzelor. Trecerea însă de absolut necruţător faţă de funcţionarii necinstiţi şi leneşi. La Sfântul Spiridon, unde a fost de două ori epitrop, s-a aratat deosebit de vrednic şi a adus casa într-o stare înfloritoare, pe când în spitalul din Ieşi domnea o ordine şi o curăţenie care a fost admirată şi de ruşi, şi de austriaci, în vremea ocupaţiilor succesive ale ţărilor noastre de către oştirile acestor două împărăţii.

Puţină vreme după a doua sa căsătorie, tata a cumparat casa din Podul Roş, din dosul căzărmilor cari se aflau în faţa curţii domneşti, unde se află azi Gimnaziul „Alexandru cel Bun”.

*

Al doilea frate al tatei, Alecu, s-a născut la anul 1814 şi a fost crescut în acelaşi chip ca şi tata. Era înscris la universitatea din München şi urma cursurile în chip satisfăcător, când hotărârea împăratului Neculai a silit pe bunu-meu să recheme în ţară pe doi din cei trei fii aflaţi în Germania.

În ţară, moşu-meu Alecu a dus viaţa tuturor tinerilor boieri din generaţia lui. Atât din spusele fraţilor săi, cât şi din acele ale contimporanilor şi mai ales ale contimporanelor, el era acel din copiii bunicului care avea mai mult din ceea ce francezii numesc *brillant*. Deosebit de frumos, de o inteligenţă foarte vie, plin de spirit sarcastic, destul de cult pentru a putea emite asupra oricărui subiect păreri mai totdeauna foarte originale, pe cari ştia să le expuie într-un chip atrăgător şi interesant, deşi adesa cam paradoxal, de o rară îndrăzneală, era foarte iubit de

societatea ieşană, mai cu samă de sexul zis slab. În schimb, era iute din cale-afară, supus patimilor, instinctelor şi chiar fanteziilor lui, neputând suferi nici un frâu – în rezumat un produs caracteristic al epocii de tranziţiune în care crescuse.

La venirea lui în ţară a intrat în miliţia moldovenească de curând înfiinţată, în calitate de *cadet*, cum intrase într-însa toţi membrii claselor privilegiate.

Într-o zi a ieşit la primblare cu trăsura, la Copou, în haine civile, ceea ce era strict interzis. A doua zi i s-au dat, pentru această vină, câteva zile de arest, pedeapsă la care a răspuns ieşind chiar în acea sară la primblare, tot cu trăsura, şi tot la Copou, în halat şi în papuci, fumându-şi ciubucul. A doua zi şi-a trimes demisia, fără a mai da pe la cazarmă. Caracteristic însă pentru lipsa de serios cu care comandantul tinerei noastre miliţii veghea la menţinerea disciplinei şi la formarea adevaratului spirit militar este faptul că un asemene act de indisciplină, o asemene manifestare de dispreţ pentru autoritatea superioară, a ramas cu desăvârşire nepedepsit.

Moş Alecu era un vânător pătimaş şi un puşcaş fără păreche în toată ţara, moştenise în această privinţă toată îndămânarea atât de renumită a tătâne-său; puşcaşii de la Bohotin mi-au povestit în această privinţă lucruri absolut uimitoare. O răceală complicată cu reumatisme, capatate toate la vânat, au făcut din el un infirm înainte să fi ajuns la vârsta de patruzeci de ani, ceea ce de altmintrelea nu-l împiedeca nici să meargă la *hăituieli* de lupi, de capre, de iepuri şi de sitari, nici să aibă succese pe lângă sexul frumos.

De multe ori stăpânitu-mi-am cu greu râsul auzând pe vro una din contimporanele moşului Alecu vorbind cu jând de frumuseţa, de spiritul, de îndrăzneala, de farmecul lui, gata să plângă din pricina sfârşitului prematur de care a avut parte, iar eu ştiam bine, din povestirile mamei sau a altei contimporane, că bătrâna cucoană în chestiune avusese bun prilej să-l cunoască în chip cât se poate de intim.

După evenimentele de la 1848 s-a retras la Cozia, partea din Bohotin care-i venise lui, nemaidând pe la oraş decât

foarte rar. Mi-aduc foarte bine aminte de el, căci a murit la 1859.

Era hotărât să-mi lese mie Cozia. Necontenit scria tatei să vie cu un advocat ca să facă hârtiile trebuitoare spre acest sfârşit, dar tata, negligent pentru interesele lui, tot amâna mergerea la Cozia de la o lună într-alta. A amânat-o până când un erezipel, agravat printr-o răceală capatată la o hăituială de sitari la care a luat parte înainte de a fi bine vindecat, l-a răpus în câteva zile; tata a sosit pentru a asista la înmormântare.

Iar Cozia, în loc să-mi aparţie mie, s-a împărţit între toţi fraţii şi descendenţii surorilor cari murise.

*

Al treilea fiu al hatmanului, Lascar, s-a născut la 1816. Când, în anul 1830, fraţii au fost trimeşi la München, Lascar a urmat dintăi acolo cursurile unui gimnaziu, apoi şi-a făcut dreptul la Heidelberg şi la Göttingen. S-a întors în ţară numai la 1842, după ce a obţinut diploma de doctor în drept. A fost numit îndată, de cătră sfatul ocârmuitor, domnul fiind absent, la băi, membru în Divanul Apelativ al Ţării de Sus, în locul tatei, care demisionase. Numirea a fost confirmată de Mihai Sturdza la întoarcerea acestuia în ţară. La mart 1843 a demisionat, iar în anul următor, 1844, a fost numit membru în comisia cercetătoare a naţiei evreieşti[52] şi, la iulie următor, epitrop al Casei Apelor. La 12 mart 1845, obişnuita Obştească Adunare, prin oficiul ei no. 53, i-a adresat mulţămiri pentru râvna cu care administrase acea casă şi pentru patriotismul de care era însufleţit. La mai a aceluiaşi an a fost numit, împreună cu logofătul Costache Mavrocordat şi cu beizade Neculai Suţu, membru în Epitropia Şcoalelor. Însă din cauza înrăutăţirii relaţiilor dintre întreaga familie şi domn, Lascar Rosetti şi-a dat demisia din acea însărcinare. A luat o parte din cele mai vii la luptele purtate de tineretul cult şi de elementele cinstite împotriva ocârmuirii lui Mihai Sturdza. Ivindu-se un loc vacant, la Huşi, în Obştească Adunare, şi-a pus candidatura şi, spre marea surprindere a ispravnicului, care nici nu visa

[52] V. *infra*, pp. 166-167 (n. red.)

că are opoziţie în ţinutul său, a fost ales. Tinerii opozanţi condusese campania electorală în chip pe cât de tainic, pe atât de dibace. Pentru a feri pe cei cari votase în contra guvernului de orice răzbunare şi pentru ca să nu se poată şti de cine a fost scris fiecare buletin de vot, Lascar Catargiu, care, fiind ţinutaş, lua şi el parte la acea alegere, a aruncat îndată după proclamarea votului câteva chibrituri aprinse în urnă, arzând astfel toate buletinele. Ispravnicul a fost îndată înlocuit, dar când Lascar Rosetti a vrut să intre în Adunare, a găsit la uşă o sentinelă care nu l-a lasat să intre. Zadarnice fost-au toate protestele; alegerea, deşi se petrecuse în toată regula şi liniştea, a fost casată, parc-ar fi fost o simplă alegere din Ardeal în anul 1922[53].

Moşu-meu avea idei foarte înaintate (bineînţăles, pentru acea vreme), din cauza cărora Costache Sturdza îi dăduse porecla de *Robespierre en lunettes* (Robespierre cu ochelari). Arestat odată cu fraţii săi la 1848 şi pornit spre Ţarigrad, a avut norocul, la Brăila, să scăpe împreună cu alţi cinci la vice-consulatul englez. În aceeaşi noapte au fost duşi pe un vapor britanic care se afla în port, unde au ramas mai multe zile, împărtăşind cartoafele şi porcul sarat al marinarilor. De acolo au trecut pe un vapor austriac care i-a dus la Baziaş, iar de aici, cu trăsura, au mers la Timişoara, unde s-au împrăştiet. Lascar Rosetti cu Manolache Costache-Iepureanu s-au dus, prin Lugoj, la Blaj, unde au asistat la marea întrunire ţinută de români pe câmpul zis „al libertăţii”.

La acea întrunire au văzut pe contele Nopcea[54], magnat ungur, dar român de neam, jurând pe evanghelie şi pe cruce că va apara drepturile neamului nostru. Dar mulţimea, observând că mâna îi este înmănuşată, i-a strigat să jure fără de mănuşă, ca să se poată vedea dacă mâna nu este neagră. (Se ştie că acest magnat, foarte bogat şi bine văzut la curtea împărătească, unde era

[53] Aluzie la abuzurile la care s-a dedat guvernul liberal pentru a câştiga alegerile parlamentare din martie 1922 (n. red.).

[54] Vasile baron Nopcea (László Nopcsa, zis Faţă Neagră, 1794-1884), comite de Hunedoara, figură controversată a nobilimii ardelene (n. red.).

îmbracat cu o demnitate însamnată, era totodată şi o vestită căpetenie de bandiţi, care, sub porecla de Mâna Neagră, a comis număroase prădări şi omoruri.) S-a supus cererii mulţimii şi a scos mănuşa.

Tot moşu-meu mi-a povestit că în sara după întrunire, pe acel câmp „al libertăţii”, se vedea un urieş transparent cu chipul lui Traian. A auzit pe unul din ţarani, se vede un entuziast, explicând altuia cine era Traian: „El ne-a adus aici din Italia!” La ceea ce, celalalt, se vede un realist, a răspuns: „Mai bine ne lasa acolo!”

De la Blaj au mers la Pesta şi au avut neplăcerea să vadă, în drum spre Tisa, număroase spânzurători de cari atârnau leşuri de români. Iar la Viena au găsit cadavrul ministrului de război, Latour, legănându-se sub fanarul de care fusese spânzurat de insurgenţi.

De la Viena, au mers la Paris, unde au stat mai bine de un an, frecventând pe oamenii cei mai înaintaţi în idei. Lascar Rosetti a făcut aici cunoştinţa lui Félix Pyat, care a jucat mai pe urmă un rol atât de însamnat la 1871, în Comuna de la Paris. Zicea de dânsul că era un fanatic, dar un barbat de convicţiuni adânci şi foarte cinstit. Au făcut împreună o călătorie pe jos în Elveţia.

După venirea la domnie a lui Grigore Ghyka, s-a întors în ţară. La april 1850 a fost numit membru în comisia şcolilor, la noiemvrie următor, membru în comisia pentru prelucrarea legilor ţării, înfiinţată la 1845 de Mihai Sturdza. Ridicat la rangul de vornic, a fost numit, la ianuar 1855, preşedinte al Divanului de Apel şi totodată membru în Divanul Obştesc, iar puţin după aceasta, preşedinte al comisiunii pregătitoare a legilor ţării, în locul lui beizade Neculai Suţu.

În iarna anului 1855-56 a fost însărcinat de domn să contracteze la Bucureşti, pentru ţară, un împrumut şi să arendeze vămile Moldovei aceluiaşi antreprenor care luase în întreprindere acele ale Ţării Româneşti şi cu aceleaşi condiţiuni, misiune în care a izbutit în chip satisfăcător.

Lascar Rosetti a luat partea cea mai activă în mişcarea unionistă. Ales în camera electivă, el a fost acel care, când deputaţii unionişti s-au adunat la Cabinetul de Istorie Naturală, în „sala elefantului”, a încuiet uşa cu cheia şi,

punând-o în buzunar, a hotărât tovarăşilor că nu li dă drumul acasă până ce nu se vor uni asupra candidatului la domnie. Se ştie că în acea şădinţă s-a hotărât candidatura lui Cuza, care a şi fost ales domn a doua zi. El a fost întăiul ministru de finanţe al lui Cuza, dar şi-a dat demisia după o săptămână, neputându-se împaca, zicea el, cu domnia vorbelor seci şi a intereselor personale.

Ura pe ruşi. După moartea tatălui lor, fraţii se văzuse siliţi să vândă toate moşiile din Moldova şi din Basarabia, afară de Bohotin. Rămăsese moşia Frăsineştii, în întindere de şăse sute de fălci, situată dincolo de Prut, chiar în faţa Bohotinului şi asupra căreia era un neînsemnat proces de hotărnicie. Dar, pentru a nu mai avea a face cu autorităţile ruseşti, tuspatru fraţi au hotărât „s-o lese în plata lui Dumnezeu" şi să uite că este a lor. Au părăsit-o şi părăsită a ramas până astăzi. În zadar, după căsătoria mea, cerutu-i-am hârtiile ca s-o revendic când era încă vreme, prescripţiunea în Basarabia fiind de patruzeci de ani; mi le-a refuzat totdeauna cu încăpăţânare. Ele se află astăzi în pachetele LXXXI şi LXXXII ale actelor Academiei Române şi nu mai au altă valoare decât aceea a unor acte vechi. Lascar Rosetti povestea că, în timpul ocupaţiunii ruseşti de la 1853-1854, el era preşedinte al Divanului de Apel când ruşii au distrus prin surprindere escadra turcească la Sinope. Comandantul trupelor ruseşti în Moldova, principele Urusov, sau baronul Budberg, nu-mi aduc aminte care, a poroncit să se celebreze un Te Deum spre a mulţămi Atot Puternicului pentru această glorioasă izbândă a armelor împărăteşti, dând totodată tuturor slujbaşilor moldoveneşti ordin să fie faţă la acel Te Deum. „Mie", zicea moşu-meu, „nu-mi păsa de slujbă, căci leafa, cum o luam, o împărţeam cancelariei: dar eram în grijă că, de nu m-oi duce, ruşii m-or trimete în surgun peste Prut sau poate şi mai departe. M-am dus deci la Mitropolie şi m-am rugat cum nu mă rugasem încă niciodată, din fundul inimii; dar nu pentru a mulţămi lui Dumnezeu, ci pentru a-i cere să pedepsească atentatul mişelesc săvârşit de flota rusască şi pentru ca el să ne mântuie de ruşi cât mai curând."

Moşu-meu era un minunat trăgător cu pistolul. În tinereţe, după întoarcerea lui din Heidelberg, avusese, în

Ieşi, pentru motive absolut neserioase, un duel cu beizade Mitică Ghika (din Bucureşti) şi îl rănise în pulpă, rămânând şi el cu degetul cel mare de la mâna dreaptă zbârcit pe toată viaţa. De câte ori mă vedea, beizade Mitică îmi spunea:

— Ce mai face moşu dumitale Lascar? Prezintă-i multe salutări cordiale din partea mea; să nu mă uite. Eu chiar de aş vra nu l-aş putea uita, căci am, în pulpă, o amintire de la el care mă sileşte să gândesc la dânsul de câte ori se schimbă vremea.

Despre moşu Lascarache voi mai reveni de multe ori în cursul acestor amintiri, după ce voi fi isprăvit cu acele ale altora şi voi povesti pe ale mele proprii.

*

Al patrulea frate, Dimitrie (Mitică), întors de la München în ţară încă de copil, era un barbat cu puţină cultură, dar drept, bun la inimă şi de o fire deschisă. Era un vânător de frunte şi pătimaş, trăgător excelent, călăreţ şi vezeteu vestit (îi plăcea însă mult şi altfel de vânat, care nu se vânează nici cu puşca, nici cu ogarii). A petrecut aproape toată tinereţa lui la Bohotin, căci el se alesese cu partea moşiei pe care se afla aşazarea părintească. Era de altmintrelea în ţară un obicei vechi ca casa părintească, cu gospodăria, să vie în partea fiului celui mai mic.

Era un foarte bun agricultor, harnic, econom şi practic. A fost căsătorit cu Felicia Donici, care, după prea puţini ani de căsnicie, a murit de oftică în sudul Franţei. De la 1861, a trăit în străinătate, întâi la Florenţa, de unde, în 1864, s-a strămutat la Dresda, unde a ramas stabilit până la moarte.

CAPITOLUL VII
Din vremea regulamentară

Tratatul de la Adrianopol, redând ţărilor române libertatea comerţului, a operat o transformare desăvârşită în viaţa economică şi socială a acestor ţări. Preţul produselor de căpetenie, al cerealelor, nemaiatârnând de arbitrarul şi de interesul turcilor, ci de concurenţa şi de cererea mondială, întinderile cultivate, relativ atât de mici până la 1828, au început să sporească într-o progresiune aproape fantastică, iar alte produse, ce până atunci nu aveau decât o valoare neînsamnată sau chiar nici una, au început a fi căutate şi a se vinde cu preţuri remuneratoare. Banii, din cale-afară de rari în ţară până în acel moment, au început a se înmulţi.

Odată cu influxul necontenit sporind al banilor, Moldova a fost teatrul unei adevărate năvăliri jâdoveşti. Dacă jâdovii din Rusia şi din Galiţia căutau mai ales la noi liman de scapare împotriva serviciului militar lung, greu, primejdios, potrivnic firii lor şi având drept urmare calcarea necontenită a credinţelor şi datinelor strămoşeşti la cari ei ţin cu atâta încăpăţinare, acei veniţi, în număr nu tocmai mic, din Germania fusese atraşi de deschiderea unui nou câmp de activitate ale cărui posibilităţi splendide admirabilul simţ comercial înnăscut într-înşii le găcise din momentul în care Dunărea de Jos fusese deschisă comerţului european. Până la 1828, prea puţine erau produsele Apusului cari pătrundeau în ţările noastre, trebuinţele populaţiei, ale acelei sarace ca şi cea mai mare parte din ale acelei bogate, erau satisfăcute de industria casnică, de meseriile pământene sau de produse şi obiecte aduse din Răsărit.

Albiturile se confecţionau, în casă, din inul sau cânepa recoltată în ţară; materiile de lână trebuitoare pentru îmbrăcăminte, şaiacul, abaua şi sumanul, nu erau decât rezultatul transformării lânii pământene, şi această transformare era îndeplinită iarăşi de industria casnică. Încălţămintea obişnuită se făcea, asemene, din piele dubită şi lucrată de meşteri pământeni, iar acea de lux, pentru meşti, papuci, iminei şi ciubote purtate la ocaziuni mari, se aducea de la Ţarigrad. Tot de la Ţarigrad şi din schelile Levantului veneau *ghermeşitul*, *cutnia* şi celelalte ştofe de matasă sau de lână întrebuinţate pentru îmbrăcămintea

bărbătească şi femeiască a claselor avute, şalurile şi covoarele de preţ.

Mobilierul caselor, chiar al acelor boiereşti, afară de prea puţine instalaţiuni deosebit de bogate din Ieşi, era cât se poate de rudimentar, alcătuindu-se, precum am aratat mai sus, din mese şi scaune făcute în localitate, din lemn de ţară şi din paturi de scânduri de brad. Dulapurile şi scrinurile erau lucruri aproape neuzitate, nu se vedeau decât foarte rar; aproape toate lucrurile cari astăzi se ţin în dulapuri şi în scrinuri se pastrau atunci în lăzi. Faptul se datoreşte, fără îndoială, vechiului obicei, născut sub simţimântul de nesiguranţă, rezultat firesc al pericolului de năvălire şi de prădăciune duşmană la care ţările noastre au fost expuse vreme de secole. Fusese doară năvăliri şi prădări ale tatarilor şi în veacul al optsprezecelea! Lucrurile se ţineau în lăzi spre a putea fi mai degrabă încarcate în cară la cel dintâi semn de primejdie. Iar uneltele din casă, alcătuite mai ales din alamă galbănă şi din aramă, sau erau aduse gata confecţionate de la Ţarigrad, sau, arama fiind adusă din Levant, obiectele se lucrau în ţară de meşteri locali, în majoritate ţigani. Acelaşi lucru se poate zice despre obiectele de fier, cari, aproape toate, se confecţionau în ţară, mai cu samă din fier zis turcesc.

Mai erau încă, de vreme mai îndelungată, mai cu samă în Ieşi, meseriaşi străini cari confecţionau, din material de ţară, mobile, unelte şi deosebite obiecte de piele, de lemn sau de metal. Trăsurile, steclăria, serviciurile de masă şi unele obiecte mărunte se aduceau din Apus. Observ aici că, după cât au auzit bunica, tata şi moşii mei de la bătrânii din generaţia hatmanului, în copilăria şi tinereţea acestora, adică prin al treilea şi al patrulea patrar al veacului al optsprezecelea, boierii de obicei se serveau încă, la masă, de talgere de cositor, cari pănă atunci mai figurează pe unele izvoade de zestre. Existau în casele boiereşti bogate şi servicii de porţelan, dar erau privite ca lucruri de mare lux şi se întrebuinţau numai la ocaziuni mari. Argintărie era puţină şi de calitate proastă, titlul unsprezece. Venea din Apus, dar cred că era nişte modele speciale pentru ţările noastre; de obicei numai mânerele furculiţelor erau de argint, furci de fier erau înfipte în acele mânere. Alte

obiecte de argint veneau din Ţarigrad, iar argintul lor, numit argint turcesc, era şi el de titlu inferior. Câteva obiecte, ca, spre exemplu, afumătorile în cari se ardea odogaciul (aloes) şi alte mirodenii, se lucrau în ţară, de meşteri de obicei jâdovi, cu argint de obicei foarte bun. Aducerea în ţară a produselor industriale din Apus era legată şi de greutăţi, şi de mari cheltuieli, transportul având a fi efectuat cu carăle. Odată Dunărea deschisă şi aprovizionarea ţărilor noastre putând fi făcută şi prin gurile ei, şi prin Porţile de Fier, importul acelor produse devenea lesnicios şi costul lor scădea în chip simţitor. S-a putut astfel pune la dispoziţia tuturor claselor populaţiunii o mulţime de obiecte trebuitoare ce mai nainte, lucrându-se numai cu mâna, în ţară sau în Levant, erau neasamanat mai scumpe sau chiar nu se găseau deloc.

Numărul străinilor veniţi în ţară şi ramaşi într-însa de la terminarea războaielor napoleoniene încoace crescuse foarte mult; prin acei străini, clasa avută dobândise informaţiuni complecte asupra chipului de trai din Apus, informaţiuni la cari se adăugeau ştirile aduse de acei boieri cari făcuse călătorii în Apus şi chiar petrecuse luni în Paris, Viena şi Berlin. Era firesc ca dorinţa de a se împărtăşi cu luxul, confortul şi plăcerile Apusului să se nască mai ales printre acei din generaţia mai tânără, născuţi cam pe la începutul veacului; erau însă împiedicaţi să-şi realizeze poftele din pricina costului prea ridicat de care ar fi fost legată o asemenea realizare. Trebuie să adaog că şi ocupaţiile ţării de către armatele ruseşti, în cari, mai ales între 1806 şi 1812, slujeau mulţi emigranţi francezi şi erau mulţi ofiţeri ruşi cari fusese în ţările Apusului, au contribuit mult a lumina boierii noştri asupra chipului de trai din Apus.

Dar, libertatea comerţului venind să ieftenească costul *europenizării* traiului la noi şi totodată veniturile boierilor începând să sporească răpede, în progresiune geometrică, din cauza adevaratului salt ce-l făcuse valoarea productelor pământului nostru, ei, mai ales acei din generaţia tânără, au început să aducă la îndeplinire pofta lor de inovaţii şi de plăceri. Toţi bătrânii mi-au spus, fapt care de altmintrelea este confirmat şi de mai multe izvoare contimporane, că daca clasa boierească aproape întreagă, afară de prea

puţine excepţiuni, a pastrat portul oriental până după pacea de la Adrianopol, foarte mulţi tineri din treptele mai de jos şi chiar barbaţi de vârstă mijlocie purtau *straie nemţeşti* încă din întâii ani ai domniei lui Ioniţă Sturdza. Această mişcare de inovare, de europenizare a vieţii noastre, a găsit un auxiliar preţios în jâdovii cari năvălise cu zecimile de mii în Moldova. Ei aveau tot interesul ca viaţa semiaziatică dusă până atunci să se transforme, luând o formă pe cât cu putinţă mai europeană, căci astfel de transformare însamna aducerea în ţară a unor urieşe câtimi de marfă apusană şi nimene nu era în stare să procure această marfă în condiţiuni atât de prielnice ca ei, permiţându-li totodată realizarea unor mari câştiguri. Numai ei doară, prin coreligionarii lor aşazaţi în ţările de producţie a mărfurilor cerute, aveau legături comerciale şi putinţă să dobândească credite. Negustorii moldoveni (erau mai mulţi decât s-ar putea crede), greci, armeni şi turci, cari alcătuise până atunci grosul clasei comercianţilor, n-aveau legături şi credite decât cu Ţarigradul şi cu schelile Levantului, nu cunoşteau pe nimene, nu erau cunoscuţi de nimene în Apus, nu aveau idee de organizarea pieţelor de acolo, nu se pricepeau cum să aleagă marfa cea nouă şi cum s-o aducă în ţară.

Apoi transformarea răpede şi desăvârşită a îmbrăcămintei, a mobilierului şi a uneltelor casnice aveau să procure numeroşilor meseriaşi jâdovi, deprinşi cu confecţionarea formelor europene ale obiectelor cerute acuma, bogat prilej să-şi câştige un trai îmbielşugat. Era doară uşor de prevăzut că meseriaşii pământeni, aproape toţi moldoveni, neavând idee de nouăle forme cerute, multă vreme nu vor fi în stare să le confecţioneze şi în curând vor fi siliţi să renunţe la lupta cu jâdovii pe acest teren. Era vederat că oameni cari toată viaţa lor lucrase giubele, anterie, conteşe, benişuri şi şalvari nu aveau s-înceapă deodată a confecţiona redingote, frace, bonjoururi, surtuce, jiletce, pantaloni strâmţi şi pantaloni largi. Pentru a urma să se hrănească prin croitorie, ar fi trebuit să se supuie la o nouă şi lungă ucenicie, fără a fi siguri că vor putea ajunge la meşterie. Şi pentru toate meseriile chestiunea se înfăţoşa în acelaşi chip.

Breslele pământene au simţit primejdia ce o alcătuia pentru existenţa lor înmulţirea necontenită a concurenţilor lor jâdovi şi s-au adresat de repeţite ori domniei pentru a obţine de la ea măsuri de ocrotire, dar în zădar. Jalba croitorilor pământeni din Ieşi, adresată lui Mihai Sturdza spre acest sfârşit şi care se poate vedea în *Manualul Administrativ*[55], este alcătuită în termeni ce se pot numi mişcători. Bineînţăles că nu a avut nici un rezultat; mai elocvent era aurul jâdovesc!

În puţini ani transformarea a fost desăvârşită. Nu mai vedeai decât pe ici şi colea, în „port moldovenesc", decât câte un boier mai bătrân. Doară până şi logofătul Grigoraş Sturdza, tatăl lui Mihai Sturdza, barbat ajuns la adânci bătrâneţe, şi-a făcut haine de moda nouă spre sfârşitul ocupaţiunii ruseşti de la 1828-1834!

Mobilierul fusese transformat cu desăvârşire, numai puţine camere din curţile boiereşti ale Ieşului şi de la ţară mai pastrau vechiul mobilier şi chiar acela mai era complectat prin câte un obiect modern. Uneltele gospodăriei casnice fusese şi ele transformate şi complectate: bunica se lăuda că ea a adus din Cernăuţi, în anul 1824, cele dintăi mături de păr şi cu coadă, cari au devenit de întrebuinţare obştească de abie după venirea în scaun a lui Mihai Sturdza! La bucătărie au ramas întrebuinţate vechile tingiri de aramă, fără coadă; dar câte lucruri nouă, de cari înainte nu se avea macar idee, s-au introdus! Un jâdov foarte deştept mi-a povestit că tată-său a realizat un folos prea frumos din vânzarea unui transport de mai multe cară mari pline cu *forme* de bucătărie de tot soiul: a înzestrat pe o fiică a sa cu banii provenind din această afacere.

---

[55] *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor şi dispoziţiunilor introduse în ţară de la anul 1832 până la 1855*, înorânduite de o comisie din înaltul ordin al Înălţimii Sale Principelui Domnitoriu al Moldovei Grigorie A. Ghika vv., Iaşii, Tipografia Buciumului Român, 1855-1856. Fără a fi o culegere de legi, *Manualul Administrativ*, care organiza materialul normativ în ordine cronologică, are o importanţă certă în dezvoltarea administrativă a Moldovei (n. red.).

S-au adus şi cărţi nemţeşti şi franceze, mai ales din aceste de pe urmă trebuie să recunosc că bibliotecile de atunci erau adesa neasamanat mai bine selecţionate decât multe din cele de astăzi. Mai sarace ca număr de volume, cuprindeau prea puţine romane, dar mai ales opere filozofice, istorice şi clasice. Nu garantez însă că aceste opere erau totdeauna cetite!

Nu era acuma casă în Ieşi în care să nu se fi mâncat în serviciuri de porţelan cu tacâmuri de argint după modelul cel mai nou la Paris şi să nu se fi băut (apă, boierii nu beau vin aproape deloc) în servicii de cristal de Boemia.

Din vremea regulamentară datează clădirea celor mai multe din aşăzările mari boiereşti de la ţară, precum şi sădirea frumoaselor grădini, operă a câţiva talentaţi grădinari germani, cari au înlocuit livezile şi ceairurile[56] încunjurând altădată curţile boiereşti.

Boierii bătrâni, cel puţin în mare parte, au ramas cumpăniţi în cheltuielile lor până la moarte, numai cu încetul şi foarte cu măsură modificatu-şi-au felul de trai. Dar majoritatea celor tineri, mai ales acei cari făcuse în străinatate studii mai mult sau mai puţin ipotetice, înţălăgeau să se bucure de toate îndămânârile şi rafinamentele aristocraţiilor străine, cu averi stabile, aparate împotriva risipii prin instituţia majoratului[57]. Nu voiau să ţie cont de costul lucrurilor aduse de la celalalt capăt al Europei şi aveau lipsa de măsură inherentă omului primitiv ce, aproape cu toţii, rămăsese sub mica spoială câştigată în cei puţini ani trăiţi în Apus. S-au adus în ţară mulţime de lucruri şi de unelte de lux, în mare parte inutile, cari în curând s-au stricat în mâinile slugilor noastre nepricepute. Boierimea era cuprinsă de o adevărată sete de inovaţiuni, de petreceri, de ducere a unui trai copiat întocmai după acel al *lumii mari* din Apus. Această

[56] Ceaír: păşune din apropierea unei ape (n. red.).

[57] Până la adoptarea Codului civil din 1864, o persoană nu era majoră decât după împlinirea vârstei de 25 de ani. Un minor, sau nevârstnic, avea o libertate restrânsă de a înfăptui acte juridice, fiind reprezentat de tatăl său, ori, dacă era orfan, de un *purtător de grijă*, numit mai apoi epitrop (n. red.).

imitaţiune oarbă a formelor exterioare străine dădea prilej la fel de fel de incidente hazlii şi, prea adesa, ridicole.

Nu mă pot opri să amintesc aici istoria despre cucoana Anica Lăţasca, fiica hatmanului Toderaş Balş, şi echipajul ei englezesc. Cucoana Anica, o femeie frumoasă şi bogată, una din „leoaicele" Ieşului, devenise anglomană prin influenţa guvernantei engleze a unei surori mai mici. Se hotărâse să-şi ţie casa şi mai ales grajdul după moda engleză. Adusese din Anglia trăsuri şi hamuri engleze şi îmbracase pe surugiii ei ţigani în livrele de postilioni englezi. Apoi, nemulţămită cu atâta, a pus pe *missa* care o englezise să-i înveţe şi câteva expresiuni engleze, uzitate atunci în Regatul Unit, între doi surugii în cursul mersului, precum şi acele mai de trebuinţă între stăpân şi surugii, ca: opreşte, porneşte, la dreapta, la stânga, mai încet, ie sama etc. Ţiganii, probabil cu ajutorul câtorva lovituri de bici, le vor fi învaţat, şi nu puţin mândră era cucoana Anica când ieşea la Copou s-audă pe surugii strigându-şi englezeşte să oprească, să pornească, să ieie sama etc. şi să li deie şi ea poronci, tot în englezeşte. Dar ţiganii uneori uitau să vorbească englezeşte şi o dădeau iar pe moldoveneşte. Atunci cucoana Anica se înfuria şi, sculându-se în picioare în trăsură, striga surugiilor: „Vorbeşte englezeşte, cioară!" Şi nu numai Ieşul, dar şi oraşele din provincie, nu numai boierimea cea mare, dar şi cea mică fusese cuprinse de această furie de inovare, de transformare după moda apusană a vieţii şi a modului de petrecere de până atunci.

Tata istorisea lucruri destul de nostime despre societatea botoşăneană dintre 1835-1840. Astfel, într-o iarnă, nu mai ţin minte ce afacere l-a adus la Botoşăni, unde a găsit pe botoşăneni tot atât de flămânzi de petreceri după moda nouă ca şi ieşenii. Îndată ce s-a auzit despre sosirea unui boier mare tânăr, frumos şi trecând drept unul dintre „leii" Ieşului, a fost încunjurat de toată tinerimea botoşăneană, care s-a grăbit să-i smulgă desluşiri asupra obiceiurilor mondene ale Ieşului şi mai cu samă asupra modelor bărbăteşti, apoi a căzut peste el o ploaie de invitaţii. Întrebările necontenite ale acestor tineri provinciali i-au dat idee să li joace următoarea farsă: a venit la un bal în frac negru, jiletcă de catifea neagră, numai în trei bumbi,

pantaloni negri strâmţi şi pantofi de lac, cămeşă cu jabou, guler moale înalt, împrejurul căruia cravata albă se învârtea de vro trei ori, întocmai după moda de atunci, dar cu colţuni de matasă, albastră la piciorul drept şi roza la piciorul stâng, cu mănuşă roza la mâna dreaptă, albastră la mâna stângă. La întrebările stârnite de această ţinută, a răspuns cu cel mai mare serios că asta este moda cea mai nouă la Paris. La balul următor, tot tineretul botoşănean *à la mode* purta colţuni şi mănuşi de două culori deosebite: albastru şi roza; un înadins curier adusese din Ieşi o întreagă provizie de asemenea colţuni şi mănuşi.

Mai povestea că, tot atunci, a fost poftit la un ceai unde era adunată lume multă, iar stăpâna casei, care de curând se întorsese din Ieşi, se încerca să înveţe tineretul localnic misterele cadrilului şi a „lăncierilor”. Limba franceză, acuma vorbită obşteşte în Ieşi, nu era vorbită în provincie, prea puţini chiar erau acei cari o înţălegeau. Cucoana în chestiune, în explicările ce le dădea, amesteca deci franceza cu o moldovenească plină de savoare, ca spre exemplu:

— *Balancié*, Marghioală! Pe la c... meu, Nastasă!

Altă cucoană, băgând de samă că şăde întorcând spetele cătră tata, i-a zis cu un zâmbet din cele mai amabile, pentru a se scuza:

— Mersî că şăd cu dosul!

Tata îndrăgise Botoşănii atât de mult încât, până la căsătorie, n-a lasat să treacă nici o iarnă fără a merge să petreacă o săptămână sau două în acel oraş, iar botoşănenii deloc nu l-au ţinut de rău pentru colţunii şi mănuşile în două culori.

Transformarea economică pricinuită în Moldova de dispoziţiile tratatului de la Adrianopol nu era numai mare, dar chiar şi foarte adâncă, căci de dânsa se resimţise naţiunea întreagă; transformarea socială însă n-a fost, precum nici nu putea să fie, decât superficială, căci ea atinsese numai păturile de sus. Numai aceste pături venit-au în contact nemijlocit şi imediat cu străinătatea, numai ele fost-au, prin cultura lor, rudimentară cum era, şi prin pregătirea ce i-o hărăzise contactul de până atunci cu străinătatea, în stare să-şi însuşească, în timp relativ

uimitor de scurt, o bună parte din formele exterioare ale vieţii europene. Căci chiar această transformare exterioară a claselor de sus era absolut superficială. De ea se împărtăşise mai ales boierimea, cu deosebire acea mare, fiindcă era mai avută şi dispunea astfel de mijloace ca să opereze o transformare stând în raport direct cu banii cheltuiţi pentru a produce. În fond însă societatea, chiar cea înaltă, rămăsese aceeaşi.

Boierul cel mare de la 1840, vorbesc de marea majoritate a cazurilor, era îmbracat *nemţeşte*, întrebuinţa ca limbă elegantă pe acea franceză în loc de greceasca vorbită până atunci în saloane şi chiar în familie, trăia în mobile aduse din Apus sau făcute după modelurile din Apus, în relaţiile cu sămenii întrebuinţa formele uzitate în Apus, slugile îi erau îmbracate în livrele sau în fracuri şi serveau cu mănuşi albe, dar în fond se deosebea numai puţin de părintele său în işlic, straie moldoveneşti şi papuci. Afară de foarte puţine naturi alese, cari mai avusese norocul să fie crescuţi de educatori străini de frunte, erau educaţi numai pe dinafară, dar în fond, deloc: rămăsese oamenii naturii şi orientali, stăpâniţi de instinctele şi de patimile lor, bune sau răle. Ca şi părinţii lor, când firea li era bună, lipsită de viţiuri, erau buni, neviţioşi, capabili de actele cele mai bune, cele mai generoase şi mai nobile. Când, dimpotrivă, firea îi înzestrase cu viţiuri şi cu patimi urâte, se lasau să fie târâţi de ele la faptele cele mai reprobabile. Bineînţăles că între aceste două extreme erau multe tipuri intermediare, iarăşi ca şi în trecut.

Îndeobşte boieriul moldovan din vremea anteregulamentară era bun la inimă, blând şi foarte aplecat la acte de dărnicie către cei nevoieşi sau suferinzi. Dăniile făcute bisericilor în scopuri nu numai religioase, dar şi de binefacere, precum şi întemeierile de aşăzăminte de asistenţă publică şi de şcoli sunt urme încă astăzi vii a caritătii şi a dărniciei lor. Apoi care era boieriul cel mare care nu înzestra, în fiecare an, un număr de fete sarace de pe moşiile lui? Nu mai vorbesc de pomenile lasate prin diată, având să fie îndeplinite după săvârşirea lui din viaţă.

Sistemul de ocârmuire era corupt, pentru unii boieri slujbele statului erau mai cu samă un mijloc de înavuţire în

dauna statului şi a administraţilor, dar acest rău nu era doară o particularitate moldovenească sau muntenească, ci o stare care exista în Europa întreagă, în tot cursul veacului al optsprezecelea: cei mai mari seniori apusăni nu stăteau la îndoială pentru a presura pe administraţi când era cu putinţă ca ei astfel să se îmbogăţască. Dacă jăfuirea era mai puţin arbitrară, mai puţin brutală, redusă la mărgeni mai răstrânse, cauza nu era moralitatea şi dezinteresarea mai mare a seniorilor în chestiune, ci rabdarea mai scurtă a celor pe cari îi administrau. De altmintrelea, se găseau şi la noi mulţi boieri cu desăvârşire dezinteresaţi, având pentru ban îndeobşte cel mai mare dispreţ şi cari, pentru nimica în lume, nu şi-ar fi mânjit mânile cu acel provenind din jaf. Cei mulţi din ei erau barbaţi cu frica lui Dumnezeu în toată accepţiunea cuvântului, credincioşi cuvântului dat, buni prieteni, părinţi deosebit de afectuoşi, oameni având groază de *pacat*.

Îşi iubeau ţara cu toţii, dar, văzând slăbăciunea ei cumplită, nu se bizuiau în alt mijloc de mântuire decât în protecţia împărăţiei ruseşti, celei de o lege cu noi; am aratat că totuşi, printre dânşii, se găseau barbaţi cari de pe atunci se gândeau la unirea Principatelor şi chiar visau la închegarea, într-un viitor departat, a celor trei crâmpeie în cari era rupt acest neam.

Îmi pare rău să mă văd silit, eu, urmaş de boieri mari, a recunoaşte că rău păcătuit-a boierimea împotriva obştei acestui popor ale cărui destine, încă din vremea cnejilor, de la care în cea mai mare parte ea se trage, boierimea era menită să le conducă. Trebuie să recunoaştem că ea s-a folosit de puterea ce o avea mai cu samă pentru a despoia pe sătean de drepturile lui asupra pământului, pentru a încerca să robească nu numai munca, dar şi persoana lui şi chiar spre a-şi însuşi pământurile răzăşilor, adică a acelor urmaşi de cneji cari, în urma împărţirilor succesive, în cursul generaţiilor, slăbise cu desăvârşire şi se înecau acuma în restul ţărănimii. Cu deosebire grea de răspundere este purtarea boierimii cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic, când ea a obţinut, de la curtea din Peterburg, încuviinţarea înscrierii, în textul acelei alcătuiri, a stipulaţiunilor îngreuind munca şi totodată împuţinând

porţiunea de pământ lasată în folosinţa ţaranului. Aceasta împotriva străduinţilor ce şi le dăduse Kiselev, un general rus, adjutant al cumplitului Neculai Pavlovici, ca să facă pe fruntaşii ţării mai respectuoşi de drepturile ţărănimii, adică a obştei poporului. Şi printre acei boieri cari s-au opus cu mai multă cerbicie intenţiunilor generoase ale lui Kiselev aş putea cita barbaţi nu numai de o cinste exemplară, de o dezinteresare absolută, dar buni, miloşi, cunoscuţi ca blânzi, iubitori de dreptate, luaţi adesa din această cauză ca arbitri în litigiuri particulare, litigiuri în cari zecimi de mii de galbeni erau în joc. Această contrazicere între purtarea lor îndeobşte cu acea ce au avut-o în acest caz particular se poate explica într-un singur chip: ignoranţa desăvârşită în care cu toţii erau despre modul în care se alcătuise proprietatea funciară la noi. Într-adevăr, această proprietate se născuse cu încetul, ca rezultatul unui şir de cotropiri săvârşite în curs de cinci veacuri, abuzuri cari, treptat, transformase proprietatea obştei asupra hotarului aşăzării în proprietate privată a acelui care, la origine, nu fusese, în foarte multe cazuri, decât un *primus inter pares*, căpetenia aşăzării. Nimene nu făcuse până atunci istoria acelei dezvoltări şi nici nu era cineva în stare s-o facă, căci era ascunsă în miile de documente împrăştiete pe întreaga întindere a ţării, scrise într-o limbă ce nimene nu o putea înţălege. Când boierii din vremea alcătuirii Regulamentului Organic se trezise, în a doua jumătate a veacului al optsprezecelea, nimene nu mai avea idee de vechiul drept al obştei, boierii de pe vreme habar nu aveau că stăpânirea lor era rezultatul unor necontenite uzurpări, ci erau încredinţaţi nu numai că stăpâneau moşiile lor în chip legiuit şi fără de prihană, dar mai erau convinşi că ţaranii cari „sădeau” pe acele moşii se aşazase acolo pe temeiul învoirii boierilor de pe vreme şi abuzase de îngăduirea lor pentru a transforma o toleranţă în drept.

În copilăria mea cunoscut-am mulţi barbaţi şi femei care erau în floarea vârstei pe vremea alcătuirii Regulamentului Organic. Când, la 1864, Cuza a promulgat legea rurală, care, în cercurile boiereşti, a provocat o indignare generală, ca fiind un atentat nelegiuit la drepturile sfinte ale proprietarilor de moşii, bătrânii şi-au adus aminte de cele

petrecute şi vorbite în timpul lui Kiselev. Pe de altă parte şi acei din generaţia de la 1848, căreia îi aparţinea tata şi moşii mei, cu toţii adversari învierşunaţi ai legii lui Cuza, o combăteau mai cu samă pe tema violării dreptului de proprietate. Buna-credinţă a unora şi a altora era perfectă, erau convinşi că sunt victima unei strigătoare spoliaţiuni, a călcării unor drepturi străvechi, absolut neprihănite şi incontestabile. Şi, după cele raportate de bătrâni din toate condiţiunile asupra părerilor şi a cuvintelor cu cari boierii de la 1830 combătuse propunerile lui Kiselev, nu poate încăpea nici o îndoială despre curăţenia credinţii cu care aparau închipuitele lor drepturi de *proprietate absolută şi sfântă*.

O pată foarte urâtă a stării sociale din vremea regulamentară o mai alcătuia starea de robie a ţiganilor şi chipul în care erau trataţi. Ei erau priviţi ca *lucru* al stăpânului respectiv, care avea asupra robului toate drepturile afară de acel de a-l ucide. Şi încă, dacă ţiganul murea în urma rălelor tratamente suferite de la stăpân, nimene nu cerceta pricinile morţii, tot aşa dacă îl ucidea între patru ochi într-un moment de mânie. Stăpânul ar fi putut să aibă neplăceri numai în cazul când ar fi pus pe ţigan la moarte în public, şi chiar în acest caz este probabil că făptuitorul, dacă era om de samă, scapa. Noroc numai că asemene cazuri erau foarte rari, boierimea, ca întreg neamul nostru, având oroare de sânge.

Dar în multe curţi bătăile erau pentru ţigani lucru zilnic, şi băteau nu numai boieri aspri şi violenţi, dar şi boieri buni şi blânzi. În aceeaşi zi în care boieriul făcuse vro danie Sfântului Spiridon sau altă pomană, el punea „să se tragă” o sută de nuiele sau de bice lui Simion bucatariul, fiindcă greşise vrun fel de bucate, sau lui Grigore surugiul, fiindcă poştalionii nu erau bine săcelaţi ori hamurile rău unse. Şi nu lipseau nici cuconiţele bune, blânde, miloase, cinstite cari supuneau la acelaşi tratament pe cutare ţigancă fiindcă nu potrivise bine apa feredeului sau crohmălise (scrobise) prea tare sau prea puţin cutare albitură. Nu mai vorbesc de pedepsele date pentru pacate mai mari.

Şi fiindcă sunt pe acest capitol, voi povesti o istorioară auzită în copilăria mea de la profesorul francez Bury. El se

afla la începutul regimului regulamentar, în calitate de profesor, în casa marelui logofăt Neculai. Într-o după-amiază, trecând pe dinaintea fereştilor deschise ale sofrageriei, a zărit pe sofragiul ţigan, fără însă a fi văzut de acesta, făcând salată. Chiar atunci isprăvise s-o amestece şi, depunând lingura şi furculiţa pe o farfurie, şi-a suflat delicat nasul cu degetele, apoi, cu aceleaşi degete, a netezit în saladier salata de curechi roşu. Bury, foarte indignat şi dezgustat, n-a spus nimica, căci ştia că, dacă vorbea, sofragiul ar fi fost întins la scară şi ar fi mâncat o groaznică bataie, procedeu pe care, în calitatea lui de francez, fiu al Revoluţiei, îl reproba cu desăvârşire; s-a mulţămit să nu mănânce din salata lui de predilecţie. Au trecut zece ani şi Bury tot în casa logofătului Neculai rămăsese, logofătul fiind înzestrat cu copii număroşi. Se vorbea odată, la masă, pe când servea acelaşi sofragiu, de ţigani, de lenea, de beţia, de cumplita lor lipsă de curăţenie. Deoarece trecuse zece ani de când se petrecuse faptul aratat mai sus, Bury a crezut că, chiar pentru un rob ţigan, pedeapsa cuvenită trebuia să fie prescrisă şi a povestit istoria cu netezirea salatei cu curechi roş. Dar se înşala amar! Rezultatul povestirii a fost că, îndată după masă, logofătul a chemat pe vatavul de ogradă şi, istorisindu-i faptul, i-a poroncit să întindă pe sofragiu la scară şi să-i tragă un număr de nuiele care numai mic nu era.

Cu desăvârşire odios era chipul în care se uza de fetele şi de femeile acelor nenorociţi. Plecând de la principiul că trupul robului este lucru al stăpânului, ţigancele, fete mari şi femei măritate în toate regula, în faţa altariului, erau privite de stăpâni ca adevărată carne pentru plăcere. Se uza de ele în această însuşire cu ştirea părinţilor şi a soţilor.

Până în domnia lui Mihai Sturdza era obicei în casele boiereşti de la ţară, obicei care exista de altmintrelea şi în Rusia, ca musafirilor sosiţi să li se trimată, când se culcau, o roabă tânără *ca să-i frece pe picioare pentru ca să adoarmă mai răpede şi să aibă un somn mai liniştit*. Şi acest obicei nu a încetat decât când fetele de boieri cari avusese parte de o educaţie europeană, prin pensioane din

ţară sau din străinătate sau de la guvernante străine distinse, li s-au pus cu hotărâre împotrivă.

Şi patru veacuri de asemene supunere abjectă degradase într-atâta pe acei nenorociţi, ucisese în astfel de grad orice simţimânt de demnitate omenească într-înşii, încât ei priveau această îngrozitoare batjocură ca lucru firesc, împotriva căreia nu cunosc exemplu de opunere, de revoltă, de încercare de răzbunare.

Bataia la scară era lucru obişnuit în toate casele boiereşti, în acele ale boierimii mici ca şi în acele ale boierimii mari, trebuie însă să adaug că, pe de o parte, erau multe în cari se uza de acest „leac al ţiganului”, cum i se zicea, cu moderaţie, iar pe de alta că secolele de robie ce le trăise făcuse din ţigani fiinţe leneşe, beţive, murdare, nedeschizând gura decât pentru a minţi, totdeauna gata să fure orice puteau fura spre a-şi procura băutură.

Dar erau case unde nu numai ţiganii erau bătuţi pentru cea mai mică vină, dar în cari ei erau supuşi la adevarate torturi; trebuie însă să adaug că aceste erau mai cu samă case mici şi de îmbogăţiţi. Dar crudul obicei de a pune *coarne* ţiganilor cari fugise de la stăpâni şi fusese pe urmă prinşi, adică de a cetlui, împrejurul gâtului şi a frunţii lor, nişte cercuri de fier, acel de la frunte purtând nişte largi coarne, tot de fier, cari din noaptea ţiganului făceau ceasuri de caznă grozavă, se obişnuia şi în curţi de boieri mari. Maică-mea îmi povestea oroarea ce o cuprinsese când, la 1848, fiind fată tânără, de curând sosită din pension, de la Viena, a văzut, pe când pleca de la o serată la care fusese cu tată-său, perdegiul (portariul) care deschidea poarta bolţii de ieşire purtând la picioare lanţuri grele ce zuruiau după dânsul, iar la cap lungi şi largi coarne de fier.

Apoi viaţa ţiganului era mai grea sau mai uşoară şi după cum vatavul de ogradă era de fire aspră sau blândă; de multe ori firea vatavului avea pentru ţigan mai mare însamnatate decât acea a stăpânului, mai ales pentru robii de jos: bucatari, rândaşi, argaţi, vezetei, spălătoriţe etc.; era doară în atingere mai deasă şi mai nemijlocită cu dânşii! Apoi biciul sau nuielile erau mânuite de el, puterea loviturii atârna de la voinţa lui. Este bineînţăles că de toate

drepturile, să zicem *regaliane*, ale stăpânilor asupra ţigancelor uzau şi abuzau şi vatajii de ogradă.

Acest tratament al femeilor roabe era cu atât mai odios cu cât multe din ele, mai ales din acele cari aparţineau unui şir de mame, de bunici şi de strămoaşe frumoase, aveau prea puţin sânge ţigănesc în vine şi erau rude de aproape cu stăpânii.

Şi să nu se creadă că numai stăpânii mireni uzau de drepturi regaliane asupra ţigancelor aparţinându-li: aceste roabe alcătuiau adevarate haremuri pentru igumenii mănăstirilor pe cari generozitatea pioşilor donatori le înzestrase cu număroase suflete de ţigani. Mai cu samă egumenii greci ai mănăstirilor închinate aveau reputaţia că ştiu, prin schimburi, să-şi alcătuiască seraiuri de frumuseţi ţigăneşti.

Mai crud poate decât bătăile şi coarnele era facultatea ce o avea stăpânul să vândă pe barbat deosebit de soţie, pe mamă deosebit de copil. Aceste despărţiri mai erau, de altmintrelea, adesa rezultatul împărţirii ţiganilor între mai mulţi moştenitori sau acel al vânzării lor la mezat cu prilejul execuţiunilor silite. Asemene împărţiri a „salaşului” ţigănesc, cum se numea familia robului, se făceau arareori în acele salaşe aparţinând boierilor bogaţi, ele fiind rău văzute; mult mai adesea aveau a suferi de ele robii puţini, aparţinând boierănaşilor, negustorilor şi altor feţe cu stare mică.

Întăiul pas spre înlăturarea acestui oprobriu a fost făcut la ianuar 1844 de Mihai Sturdza prin desfiinţarea „nazâriei”, adică a serviciului administraţiunii ţiganilor domneşti şi liberarea acestora, cari de atunci au intrat în rândul birnicilor slobozi. Numai opunerea proprietarilor de ţigani a împiedecat ca măsura să fie aplicată şi robilor particulari. „Nazârul” ţiganilor domneşti a obţinut altă slujbă, iar cinovnicii din cancelaria lui au fost repartizaţi în locurile devenite sau făcute vacante în alte servicii.

Tocmai după trei ani, la 1847, imitat-a Gheorghe Bibescu pilda dată de Mihai Sturdza, desfiinţând în Ţara Românească „nazâria” şi dezrobind ţiganii domneşti din principatul său.

CAPITOLUL VIII
Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia şi anturajul lui

Mihai sau, cum i se zicea de obicei, Mihalache Sturdza era fiul marelui logofăt Grigoraş Sturdza şi a domniţei Mărioara Calimah. El a avut norocul să fie crescut de un foarte distins cleric francez, abatele Lhommé, care a stat în ţară ani îndelungaţi. Nu încape îndoială că, în ce priveşte cultura şi pregătirea pentru viaţa publică, profesorul şi elevul şi-au făcut reciproc cinste. Mihalache Sturdza a fost, fără îndoială, barbatul de stat cel mai capabil ce l-a produs Moldova de două veacuri încoace şi mare pacat este, nu numai pentru Moldova, dar chiar şi pentru întreaga românime, că strălucitele însuşiri politice au fost patate de neastâmparata sete de bani de care era stăpânit.

S-a ocupat de tânăr de treburile publice şi unele din memoriile adresate de el cabinetului de la Peterburg arată cât de serios îşi studiase ţara de timpuriu şi cum mintea lui puternică şi clară îşi făcuse de pe atunci idee exactă de adevaratele ei nevoi. Din tinereţe a aspirat la domnie şi a ştiut să dobândească favoarea Peterburgului, fără de care orice năzuinţă la scaun ar fi fost zadarnică. Rămânea să obţie învoirea sultanului, şi aici o împrejurare sentimentală i-a pricinuit greutăţi mari. Despărţit de întăia lui soţie, de graţioasa şi buna Eliza Rosetti, el legase relaţiuni de dragoste cu o vară mai departată a sa, cu Smaranda Balş, născută Sturdza, şi era hotărât s-o ieie de soţie când, în urma stăruinţilor Rusiei, Poarta s-a hotărât să-l numească la scaunul Moldovei şi l-a chemat la Ţarigrad spre a-i da învestitura. Mihalache Sturdza s-a grăbit să plece, luându-şi ramas-bun de la iubita lui şi făgăduindu-i că o va lua de soţie îndată ce se va întoarce ca domn.

Ca să-şi pregătească venirea în scaun, făcuse încă de ani cheltuieli însamnate, şi la Peterburg, şi la Stambul, spre a-şi

asigura bunăvoinţă şi sprijin la amândouă curţile, cheltuieli cari îl silise să s-încurce în datorii grele. Puţin înainte de chemarea lui la Ţarigrad, tată-său, ajuns la adânci bătrâneţe, murise lăsându-i o avere foarte mare, pe baza căreia a contractat alte datorii, menite să-l puie în stare să obţie bunavoinţă a valideelor şi a marilor demnitari turci, fără de care ştia bine că nu se poate conta nici pe învestitură grabnică, nici pe domnie liniştită. Suma cu care a putut să s-împrumute astfel nepărându-i îndestulătoare, amanta lui i-a mai încredinţat, pe lângă toţi banii de cari dispunea în acel moment, şi toate juvaerurile ei cari erau de mare preţ, spre a le amaneta.

Însă, ajuns la Ţarigrad, a dat de o piedecă neprevăzută. Vechea noastră cunoştinţă din vremea Eteriei, Ştefanache Vogoridi, fostul caimacam al Moldovei, care ştiuse să câştige favoarea sultanului Mahmud al II-lea, fiind chiar numit, pe o bucată de timp, bei de Samos, deloc nu-şi părăsise aspiraţiunile la scaunul Moldovei, până în momentul în care Mihalache Sturdza a fost oficial desemnat ca viitor domn. Îndată ce Sturdza a sosit la Constantinopol, Vogoridi i-a trimes răspuns că este dispus să nu-i facă greutăţi dacă... noul domn ie de soţie pe fiică-sa, Smaranda. Sturdza, fiind sigur de sprijinul Rusiei şi împins de ambasadorul acestei puteri, a dat un răspuns politicos, dar categoric de negativ. Atunci Vogoridi, care cu prea puţină vreme înainte avusese prilej să facă Turciei un mare serviciu cu ocaziunea încheierii unei convenţii comerciale cu Anglia, a cerut sultanului o audienţă în care a expus lui Mahmud al II-lea dorinţa ca, el neputând fi domn al Moldovei, cel puţin noul voievod al acelui *memleket* (provincie) să aibă a lua de soţie pe fiică-sa, Smaranda. Sultanul, pe de o parte doritor să facă un bine favoritului său, iar pe de alta bucuros să fie neplăcut candidatului impus de Rusia, a făgăduit lui Vogoridi că învestitura se va da noului domn al Moldovei numai după ce se va fi căsătorit cu fiica lui. Şi, într-adevăr, data învestiturii nu se mai fixa, nenorocitul domn neînvestit se topea în cheltuieli la Stambul, fără ca nici intervenţiunile foarte categorice şi repetate ale ambasadei ruseşti la Poartă, nici propriile sale jalbe la sprijinitorii lui din Peterburg să fi putut obţine un

rezultat imediat; se ştie ce meşteri neîntrecuţi în materie de taraganare au fost totdeauna turcii. Sturdza era mai înainte de toate un barbat cu mare simţ practic; el a înţăles destul de răpede că trebuie să jertfească dragostea domniei sau domnia dragostei, altfel turcii îl vor ţinea cu lunile în Ţarigrad, ceea ce va însamna ruina lui desăvârşită. S-a hotărât să renunţe la dragoste.

Odată această hotărâre luată, târgul cu Vogoridi a fost răpede făcut: grecul a mai cerut şi obţinut recunoaşterea unei zestre frumoase pentru fiică-sa şi postul de kapu-kehaya (reprezentant) al Moldovei pe lângă Poartă, cu un salar însamnat, ceea ce i s-a admis de asemene. Învestitura a urmat îndată după căsătorie şi noua păreche domnească a plecat la Ieşi. Cum a izbutit noul domn să mângâie pe iubita părăsită şi dacă a mângâiet-o nu ştiu, cred însă că datoria către dânsa a fost plătită imediat.

Această împrejurare politico-romantică mi-a fost povestită de răposatul Dimitrie Sturdza, fostul şef al partidului liberal. El, date fiind legăturile de familie şi de afaceri ce-l legau de fostul domnitor, precum şi a nepărtinirii cu care judeca pe Mihai Sturdza, era şi în măsură să fie bine informat şi merită toată crezarea. Un vice-consul prusian, care a trăit câţiva ani în Ieşi şi a scris o carte care nu este decât un violent pamflet împotriva ţării noastre, povesteşte împrejurările într-un chip mult mai puţin favorabil pentru domn, însă chipul răutăcios în care cartea este scrisă face ca afirmările lui să fie mai mult decât suspecte.

Cea dintâi grijă a domnitorului a fost să scăpe de urieşele datorii contractate pentru dobândirea domniei. În acest scop s-a hotărât să se folosească de nemulţămirea generală pricinuită prin năvălirea, mai ales după izbucnirea războiului ruso-turc de la 1828 încoace, a unui adevărat potop de jâdovi. Întemeindu-se pe îngrijirea stârnită de această invaziune a unui element străin şi cotropitor a tuturor poziţiunilor economice ale ţării, a instituit o comisie însărcinată cu cercetarea condiţiunii şi a stării materiale a jâdovilor veniţi în urmă, stabilind totodată condiţiuni foarte grele pentru a-i învoi să s-aşăze în ţară. Deoarece foarte puţini erau acei cari întruneau acele condiţiuni, n-a fost

greu a face câteva exemple, *desţărând* peste Dunăre un număr, de altmintrelea destul de mic, de jâdovi veniţi mai ales din Rusia şi din Galiţia. Dar aceste puţine expulzări au ajuns pentru ca să înspăimânte restul jâdovimii şi s-o ademenească să caute, după obicei, în bani liman de scapare împotriva cumplitei nevoi la care era expusă. Aproape toate datoriile domnului fusese contractate la jâdovi; s-au sfătuit deci între ei şi au hotărât ca obştea jâdovilor să achite toate datoriile domnitorului, dacă acesta se va îndatori din parte-i să modereze asprimea condiţiunilor în cari jâdovimea era îngăduită să între şi să locuiască în Moldova. Însărcinat cu negocierile acestei afaceri a fost bancherul Michel Daniel, a cărui familie era aşezată mai de-mult în ţară şi care avea cu domnul relaţiuni băneşti, fiind unul din creditorii lui de căpetenie.

Daniel s-a pus în legătură cu Petrache Asachi, adiutant al lui vodă şi omul lui de încredere. Târgul a fost răpede făcut: s-a convenit ca Michel Daniel să restituie domnului toate sinetele ce el le iscălise către bancherii şi oamenii de afaceri jâdovi, iar domnul să ieie măsurile trebuitoare pentru ca jâdovii să poată intra şi vieţui în ţară. Nu ştiu dacă sinetele s-au remis domnului cu ceremonialul descris de suspomenitul vice-consul, cred mai probabil că Daniel le-a predat lui Asachi, sigur însă este că pe de o parte Mihai Sturdza a îndulcit condiţiile aspre puse intrării şi aşăzării în Moldova a jâdovilor veniţi de peste hotar, iar pe de alta a mai avut grijă ca aceste condiţiuni, chiar aşa îndulcite cum erau, să nu fie aplicate. Astfel, influxul jâdovimii în ţară şi-a urmat mersul înainte, înecând Moldova cu comersanţi şi meseriaşi jâdovi, cari n-au întârziet să ucidă comerţul şi meseriile pământene.

Această urâtă faptă în sarcina întâiului domn regulamentar este mai presus de orice îndoială şi era povestită cu indignare de toţi contimporanii.

O bucată de vreme nu s-a mai vorbit de afaceri de acest fel făcute de domn, dar el nu şi-a putut stăpâni lăcomia vreme îndelungată şi a început să vândă slujbele pe de o parte, dreptatea pe de alta. Nici o hotărâre a divanului domnesc, instanţa supremă pe atunci, nu era valabilă până ce nu o întorcea domnul cu iscălitura sa, şi Mihalache

Sturdza, în cauzele grase, nu o dădea decât în schimbul unei sume de bani variind după însămnătatea pricinii. Nenumarate hotărâri de ale divanului ramas-au astfel neîntărite pănă la ieşirea din scaun a acestui domn, el încăpăţinându-se să nu întărească formele de a i se fi dat, iar împricinatul în favoarea căruia hotărâse divanul încăpăţinându-se a nu da.

Jălbile, din această pricină, au devenit în curând atât de frecvente, încât guvernul din Peterburg a ordonat consulului general al Rusiei din Bucureşti să meargă la Ieşi şi să facă o amărunţită cercetare asupra abuzurilor denunţate. Consulul ar fi constatat într-adevăr săvârşirea unor mari concusiuni, luarea de sumi însamnate de la număroşi împricinaţi pentru a li da dreptate. Parte din acele sumi au şi fost restituite, iar complicele domnului, Lupu Balş, un concusionar vestit, a plătit pentru toţi, fiind departat de la logofeţia dreptăţii. Scandalul a fost chiar atât de mare, încât el a fost silit să plece în străinătate, stând timp mai îndelungat la Paris. Dar vodă nu a fost suparat deloc şi a putut urma acelaşi joc mai departe.

Spre a mai slăbi opoziţia împotriva-i, a numit în locul lui Lupu Balş pe Costache Sturdza, care pănă atunci fusese căpetenia nemulţămiţilor.

Domnul avea grijă să numească printre judecătorii divanului domnesc şi oameni cari îşi plătise funcţia şi creaturi fără de caracter, cari ascultau morţiş de poroncile lui. Aşa era judecător la acel divan un boier numit Iacovache Paladi, care avea trecere mare pe lângă colegii săi. El îşi vindea *glasul* acelui care îl plătea, dar dacă, pe urmă, venea altul şi-i oferea o sumă mai mare, vindea acestuia *majoritatea* divanului, asupra spiritelor căruia era atotputernic. Şi dacă cel dintăi i se plângea că nu s-a ţinut de cuvânt şi i-a luat bani degeaba, Iacovachi Paladi răspundea indignat: „Cum mă poţi învinovăţi de asemene înşelăciune? Întreabă pe oricare din ceilalţi judecători dacă n-am fost pentru dumneata şi dacă nu m-am pus din toate puterile pentru ca să ţi se deie dreptate dumitale! Dar ce să fac eu singur când toţi ceilalţi au fost pentru potrivnicul dumitale? Mai mult decât un om nu sunt!” S-înţălege că, după o bucată de vreme, *trucul* lui era cunoscut şi nu mai

putea prinde decât asupra unor oameni cu desăvârşire naivi şi ruginiţi din provincie; glasul lui nu mai avea preţ, era redus să vândă numai majoritatea.

Divanurile de Apel, în cari intrase mult tineret, erau mai bine alcătuite şi mai independente decât Curtea Supremă. Îi plăcea lui Mihalache Sturdza să-şi dea aerul că rânduieşte în magistratură oameni independenţi şi de o cinste care nu se putea pune la îndoială; ştia doară că cauzele mănoase tot aveau să treacă în ultima instanţă dinaintea divanului domnesc, a cărui hotărâre trebuia s-o întărească, şi câştigul lui la urmă tot avea să iasă.

Alcătuirea tribunalelor de ţinut era însă mai prejos de orice calificare: numea într-însele mai cu samă oameni fără nici o cunoştinţă de legi, inculţi, cunoscuţi ca necinstiţi, dar cari plăteau slujbele ce le capatau, sau lui, sau creaturilor sale, iar după o bucată de vreme îi scotea din slujbă. Şi dacă acel scos din slujbă venea să se tânguie, capata de la domn răspunsul stereotip: „Ticălosule, te-am pus în pâne şi n-ai ştiut să te chiverniseşti!”

Însă Mihalache Sturdza era un administrator de mâna întâia: în tot timpul domniei sale, păcătosul buget al Moldovei s-a soldat necontenit cu excedente şi ţara nu a ştiut ce este să fie datoare. Adevarat însă că avea grijă să puie Obştească Adunare, tot atât de ascultătoare la poroncile lui ca o cameră de astăzi la acele ale primului ministru care a ales-o, să-i facă, la sfârşitul sesiunii, o adresă prin care ruga pe Măria-Sa „să binevoiască, ca un semn de recunoştinţă pentru osârdia şi râvna puse în administrarea vistieriei, să primească acel excedent”. Şi niciodată nu a refuzat acel dar.

De altmintrelea Obştească Adunare, care, după Regulament, trebuia să fie un organ de control al domnului, a fost în curând transformată în adunătură de creaturi ale sale. Barbaţii independenţi, în stare să se opuie abuzurilor şi bunului plac al lui vodă, nu erau lasaţi să pătrundă într-însa. Acei cari, prin surprindere, izbuteau să fie aleşi, păţeau cum am aratat mai sus că a păţit moşu-meu Lascar. Păţania lui Mihalache Cantacuzino-Paşcanu arată cum domnul, de la începutul domniei lui, ştia să înlăture candidaturile independente când avea cunoştinţă de ele.

Cu puţine zile înainte de alegerile de la 1839, Mihalache Paşcanu a primit de la logofătul Lupu Balş, şeful departamentului justiţiei, lista boierilor ce domnul îi desemnase spre a fi aleşi deputaţi ai marilor boieri, printre cari figura şi el, cu invitarea să voteze pentru ei. Dar Paşcanu a scris sub lista în chestiune: „M-aţi înşalat în alegerile trecute. Aceasta nu se va mai întâmpla a doua oară, apoi încă mai puţin sunt dispus să contribui la înşalarea celorlalţi alegători.” Şi iscălind, a remis pachetul, după ce l-a pecetluit, aprodului care-l adusese. Pachetul a fost apoi dus, pe rând, la ceilalţi boieri alegători şi, după ce a trecut pe la toţi, adus înapoi logofătului Lupu Balş. Acesta l-a primit pe când se afla la palat şi l-a deschis în faţa domnului, spre a găsi că toţi boierii scrisese sub cuvintele Paşcanului menţiunea „Vu et approuvé” (Văzut şi aprobat). A doua zi, un decret domnesc declara pe Mihalache Paşcanu în stare de tulburare mintală, astfel incapabil să-şi exercite drepturile de alegător, şi-i ordona să părăsească în douăzeci şi patru de ceasuri Ieşul, spre a merge să steie la moşia sa Cepleniţa. Acest decret urma să fie publicat în foaia oficială, dar, vodă temându-se să nu prea jignească familia puternică şi bogată a Păşcăneştilor, decretul a fost tipărit într-un singur exemplar al foii, care a fost înmânat lui Mihalache Paşcanu în momentul plecării. Surgunul acestui boier a fost astfel de scurtă durată.

Incontestabil este că a făcut multe lucruri bune: a stârpit tâlhăriile, căci hoţii au fost urmăriţi fără milă, prinşi şi spânzuraţi. După puţini ani, securitatea pe drumurile mari se făcuse atât de desăvârşită, încât se zicea pretutindeni că „şi în mijlocul drumului poţi dormi cu saci de aur drept căpătâi”.

Metodele întrebuinţate în administraţie erau deplorabile: bataia era nu numai *ultima*, dar chiar şi *prima ratio* de ocârmuire. În această privinţă mi s-a povestit de un martor ocular o scenă care descrie moravurile administrative ale vremii mai bine şi în chip mai plastic decât ar putea s-o facă un întreg volum.

Martorul meu se afla la agie (prefectura de poliţie) pe când aga în funcţiune atunci, Tudurache Gheuca, a pus să cheme pe starostele de casapi şi dintâi l-a certat şi l-a

batjocorit cumplit pentru nu ştiu ce vină, cu mare adaus de mame, bunici, dumnezei, cruci şi lumânări. Apoi a poroncit slujitorilor să-l întindă jos, la scara poliţiei, şi să-i tragă un număr foarte respectabil de lovituri de nuiele. Zis şi făcut: starostele de casapi a fost umflat de *cazaci*, cum li se zicea, dus afară, în uliţă, ca să vadă lumea, întins la scară şi împrejurimile agiei nu au întârziet să răsune cu strigătele lui de: „Aleu! Valeu!” Aceste strigăte au adus la fereastra biroului său pe Ghiţă Căliman, care de pe atunci era director al agiei şi cunoştea bine amăruntele împrejurării care supărase pe agă. Starostele de casapi fiind un protejat al lui, care-i îndestula casa cu bielşug de muşchi gratuit, alergă la agă începând cu un:

— Pentru Dumnezeu, cucoane Tudorache, ce faceţi!

Apoi îi povesteşte cum stau într-adevăr lucrurile.

Atunci aga, care avea deplină încredere în subordonatul lui, se scoală, se duce la fereastră, o deschide şi strigă *cazacilor*:

— Lasaţi-l, bre!

Apoi, întorcându-se către Ghiţă Căliman, adaugă în moldoveneasca lui de grec:

— Ke dimieta, arhon comise, pune să-i scrie la catastih număro loviturilor primite pentru ca se scadă din ţele ţe are să le meritarisască *is tin exohin* (până la urmă).

În ramul judecătoresc a luat multe măsuri practice şi înţălepte. El a hotărât ca, într-un termen anumit, toţi acei care se ţin că moşia li este cotropită de vrun megieş să deschidă acţiune de împresurare, căci după trecerea acelui termen nu li se vor mai ţine în samă pretenţiile. A pus astfel capăt la nenumăratele procese de hotărnicie cari răsăreau în fiecare zi şi absorbeau tot timpul judecătoriilor.

Lui i se datoresc cele dintâi şosele ce au existat în Moldova, înlesnind astfel foarte mult, cu toată sărăcia reţelii lasată de el, comunicaţiile până atunci atât de anevoioase. I s-a făcut o vină din faptul că acele şosele erau totdauna croite astfel încât să treacă pe la vro una din moşiile lui, dar nu se poate tăgădui că nu numai el, ci ţara întreagă s-a folosit de ele. Se mai poate adăugi că de atunci nu s-au mai construit şosele atât de bune şi de frumoase.

Mihalache Sturdza nu avea pretenţia să se priceapă la treburile milităreşti, nu avea deloc spiritul militar şi era convins că niciodată Moldova nu va avea să se apere cu forţele ei proprii. De aceea *miliţia*, cum i se zicea atunci, a fost în vremea domniei lui cu desăvârşire neglijată şi chiar, în loc de a face progrese, a dat înapoi din ceea ce fusese la înfiinţare. Nedându-i nici o importanţă, domnul distribuia cu cea mai mare uşurinţă gradele militare tuturor tinerilor cari aveau gust de uniformă ofiţerească, aceasta fără ca ei să fi fost în prealabil supuşi vreunei pregătiri militare serioase: după o slujbă de câteva săptămâni ca cadeţi, erau făcuţi ofiţeri. Pentru patru companii de infanterie şi un escadron de cavalerie, cari alcătuiau toată puterea militară a Moldovei, existau, la mijlocul domniei lui Mihalache Sturdza, vro două sute de ofiţeri de toate gradele, de la *praporcic* (*enseigne*, *Fähnrich*) până la hatman.

În schimb însă, era un barbat politic de o destoinicie egalând talentele lui financiare şi administrative. De altfel, îi trebuiau o minte deosebit de ageră şi de fină, un tact şi o prudenţă cu totul deosebite pentru a se putea strecura printre nenumaratele obstacole pricinuite de situaţia rău definită a ţării, între curtea suzerană şi aceea protectoare, între tendinţele cotropitoare ale celei din urmă şi acţiunea de aparare a celei dintâi, intrigile boierilor cari voiau să-i ia scaunul, atacurile partidului naţional, doritor de reforme, amestecul în toate afacerile publice şi private ale consulilor ruşi cari aveau ordin să-l susţie, dar să împiedice ca el să-şi facă o situaţie prea puternică, putând oareşicum să-l facă independent de bunăvoinţa Rusiei, ci, dimpotrivă, să-l silească să simtă totdauna nevoie de protecţia Peterburgului în faţa greutăţilor dinlăuntru, ca şi a lăcomiei unor paşale puternice din Stambul, deprinse de veacuri să exploateze aceste nenorocite ţări. Apoi, nici consulii „augustului protector” nu totdeauna dispreţuiau banul, şi domnii noştri au avut de contat şi cu lăcomia lor, această lăcomie uneori fiindu-li de folos, altădată însă pricinuindu-li greutăţi.

Mihalache Sturdza, fiul celei mai frumoase femei care a trăit în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în întâiul şfert al acelui următor, era un barbat roşcovan,

mic la stat, urât la faţă, cu picioare strâmbe şi glas sfârnâit. Totuşi acei cari l-au cunoscut recunoşteau într-un glas că acest barbat, atât de rău tratat de natură în privinţa fizicului, făcea, oriunde se arata, impresia unui *grand seigneur* şi a unui barbat cu totul superior.

Sexul frumos îi plăcea şi adesa avut-a doamna temeiuri de gelozie, dar succesele ce i s-au atribuit trebuiesc puse mai mult pe socoteala situaţiei decât a persoanei sale. Era prea puţin frumos şi prea hursuz pentru a plăcea femeilor. Mi s-a povestit că o cucoană mare, vestită pentru frumuseţea ei şi care mai avea reputaţia să fie foarte miloasă pentru suferinţile ce le pricinuise farmecile ei, căreia Mihai Sturdza, înainte de domnie, i se plângea că este din cale-afară de crudă cătră el, i-ar fi răspuns: „Ce vrei? Am prostul gust să iubesc numai barbaţi frumoşi!”

De altmintrelea, chiar adversarii lui recunoşteau că el totdeauna a ştiut să păstreze aparenţele şi că niciodată nu a dat pilda scandalului.

Mai trebuie să recunosc că, după toate câte le-am auzit despre dânsul, şi de la oameni cari deloc nu-l iubeau, el era destul de îngăduitor cătră adversarii lui şi că celor cari l-au lovit şi pe cari i-a lovit şi el în aparare nu li-a făcut nici jumatate din răul ce i-ar fi fost în putinţă să li-l facă, fără a fi taxat de om răutăcios sau crud. Era în fond un om de omenie; bunatatea de inimă înnăscută în moldovan nu era cu totul străină de dânsul. Ce pacat că era atât de ahtiat după bani!

Această lăcomie cumplită de care a fost stăpânit întăiul domn regulamentar al Moldovei a fost o mare nenorocire, poate nu numai pentru dânsa. A venit în scaun în momentul când ţara dobândise o alcătuire care, cu toate cusururile ei, era totuşi cu mult superioară acelei care o ocârmuia până atunci. Dacă, pe lângă cultura lui serioasă şi strălucitele însuşiri de ocârmuitor cu cari era înzestrat de natură, ar fi avut parte de dezinteresarea de care au dat dovadă nu tocmai puţini membri ai boierimii moldoveneşti din aceeaşi vreme, nu încape îndoială că el ar fi fost în stare să stăvilească corupţiunea domnind în treburile publice, rezultat firesc al unui trecut dezastruos.

În loc de a aduna împrejuru-i o mulţime de indivizi fără caracter, fără cultură, fără creştere şi mai ales fără scrupule, cari se îmbogăţeau prin toleranţa lui, el ar fi putut să fie steagul împrejurul căruia s-ar fi strâns toate elementele sănătoase şi curate. Autoritatea lui ar fi crescut în chip neasamanat şi intriga nu ar mai fi avut nici o putere împotriva-i. Inspirând respect şi în ţară, şi în Stambul, şi în Peterburg, ar fi fost în măsură să ducă ţara pe calea progresului cu paşi urieşi, aşăzând acel progres pe temelii sănătoase.

Dar din nenorocire, stăpânit de setea banului, dând însuşi exemplul prevaricaţiunilor, în loc să fi pus stavili corupţiunii trecutului, a mai adăugit la ea, favorizând ridicarea şi îmbogăţirea prin jaf a unei întregi clase de barbaţi fără scrupule, dar cari erau unelte servile ce le putea întrebuinţa pentru interesele lui personale.

Ţările române n-au avut noroc cu domnii rânduiţi la 1834: talentele extraordinare ale lui Mihai Sturdza nu-şi puteau da roadele ce ţara era în drept să le aştepte, fiind paralizate prin lăcomia de care era stăpânit, iar desăvârşita incapacitate a lui Alexandru Ghika nu putea fi compensată prin dispreţul său pentru ban.

Dar este mai mult decât probabil că, dacă unul din ei ar fi avut şi însuşirea care o avea celalalt, iar lui îi lipsea, Rusia nu ar fi consimţit la numirea lui.

Mihai Sturdza, din întăia lui căsătorie cu Eliza Rosetti, a avut doi fii cari, amândoi, au trăit până la adânci bătrâneţe: beizadelele Dumitrache şi Grigore Sturdza. Cel dintăi a dus o viaţă liniştită, trecând drept un barbat de inteligenţă mijlocie, despre care nu s-a vorbit decât puţin şi nu s-a zis niciodată nici un rău; beizade Grigore a dat însă lumii neasamanat mai mult prilej de vorbă.

Amândoi şi-au început educaţia în ţară cu un profesor francez. După suirea în scaun a părintelui lor, amândouă beizadelele au fost trimese la Lunéville, spre a-şi urma acolo studiile sub direcţiunea fostului profesor al domnului, abatele Lhommé. Dar faptul că domnul Moldovei îşi creştea fiii în Franţa uzurpatorului şi liberalului Ludovic Filip, a acelui care slujise în armatele revoluţionare şi al cărui părinte votase moartea vărului său, Ludovic al XVI-lea, a

scandalizat în cel mai mare grad pe împăratul Neculai I. Această suparare a pravoslavnicului împarat a fost transmisă domnului Moldovei cu sfatul că, dacă nu voieşte să crească pe fiii săi în Rusia, cel puţin să-i trimată într-o ţară în care domnesc principii mai sănătoase decât în Franţa. Mihalache Sturdza de nimica nu avea să se teamă ca de pierderea favoarei împaratului Rusiei, totuşi trebuie să înscriem la activul său că, om luminat cum era, cunoscând bine Rusia, unde fusese de mai multe ori, şi ştiind prin urmare ce rezultate slabe putea să deie o creştere făcută în împărăţia lui Neculai I, cu rizicul de a pierde ceva din favoarea împaratului, a preferat să trimată pe fiii săi în altă ţară şi a ales în cest scop Berlinul, Prusia fiind atunci, după Rusia, statul din Europa în care domneau principiile cele mai absolutiste. Împreună cu beizadelele a emigrat de la Lunéville la Berlin şi tânărul Mihai Kogălniceanu, care plecase din ţară odată şi studia la Lunéville împreună cu ele.

Au stat mai mulţi ani la Berlin; nu ştiu ce fel de studii au făcut, dar beizade Grigore, pe care l-am cunoscut foarte bine, era fără îndoială un barbat cult, care avea cunoştinţi serioase în multe ramuri.

Nu ştiu cum, în urma căror împrejurări, ambii fraţi, fără a fi slujit în armata rusască, au obţinut amândoi, de la împaratul Neculai, gradul de polcovnic (colonel).

După ce s-au întors în ţară, beizade Dumitrache a fost numit de tată-său hatman sau *gheneral-inspector* al miliţiei Moldovei, în care calitate funcţiona în momentul mişcării de la 1848, iar beizade Grigore a dus o viaţă în care capriciile şi fanteziile momentului au jucat rolul de căpetenie.

Barbat de o statură înaltă şi înzestrat din naştere cu o putere musculară neobişnuită, n-a cruţat nici o silinţă pentru a o mai spori prin tot felul de exerciţii. Gelos de isprava lui Milon de la Crotona, şi-a pus în gând să facă la fel. Spre acest sfârşit a început să poarte în spinare un viţel mic, în fiecare zi, în cursul unui timp anumit, urmând să repete această manoperă pănă ce viţelul a ajuns juncan. Această ispravă fiind cunoscută în ţară, beizade Grigore a capatat de la popor porecla de Beizade Viţel.

Şi-a urmat exerciţiile de gimnastică până la bătrâneţe, perfecţionându-le necontenit. Mi-a aratat, la 1875, sala lui de gimnastică, plină de tot soiul de aparate pentru exercitarea şi întărirea tuturor muşchilor. Îmi aduc aminte că avea aparate speciale pentru a întări diferitele degete de la mâni şi de la picioare şi a le spori flexibilitatea.

Beizade Grigore era un admirator pătimaş (şi nu platonic) al sexului frumos; succesele lui pe acest câmp, în tinereţe, au fost multiple. Mult zgomot a făcut dragostea lui pentru contesa Dash, cunoscuta scriitoare franceză. O cunoscuse în Franţa, pe când el era foarte tânăr, iar ea se apropia de vârsta matură, dar mai avea urme număroase şi încă vii ale unei mari frumuseţe. O adusese în Moldova făgăduindu-i că o va lua de soţie şi era foarte hotărât să se ţie de cuvânt. Amorezaţii se stabilise la Perieni, o moşie din împrejurimile Ieşului, aparţinând mamei beizadelei.

Când vodă a fost pus de fiu-său în cunoştinţa proiectelor sale matrimoniale, le-a întâmpinat cu un *veto* din cele mai categorice. Dar beizadeaua nu s-a lasat învinsă şi a început să ducă pe contesă pe la rudele sale, prezentând-o ca logodnica lui. Vodă se temea mai cu samă de o căsătorie clandestină şi, în unire cu mitropolitul, luase măsurile cele mai aspre pentru a împiedeca ca nu cumva vreun preot să celebreze cununia în ascuns. Pentru a pune capăt desăvârşit romanului, vodă, barbat practic şi hotărât, a trimes pe neaşteptate la Perieni, într-o noapte, o „roată” (companie) de infanterie şi un pluton de cavalerie, cu ordin să încunjure curtea şi să nu lese pe nimene să intre într-însa, şi ordinul a fost executat *ad litteram*.

Camara de la Perieni era foarte bine aprovizionată, dar întâmplarea făcuse ca cei doi amanţi să fie înzestraţi de natură cu câte un formidabil apetit, iar slugile casei erau multe şi, deşi fusese puse din ziua dintăi la jumătăţi de porţii, tot trebuiau hrănite. După prea puţine zile, numărul slugilor se împuţinase, dar totuşi nu mai rămăsese nici macar fărmătură de lucru de ale mâncării şi dragostea a trebuit să capituleze înaintea foamei. Amanţii şi-au luat ramas-bun unul de la altul, făgăduindu-şi să se regăsască în Franţa, şi beizade Grigore, calare, înarmat până în dinţi, a pus să se deschidă porţile ogrăzii şi a năvălit ca o furtună

asupra lanţului de sentinele care încunjura curtea. Nici una nu s-a gândit să-i ţie piept, ci cu toţii s-au grăbit să se deie înapoi, lăsând tânărului calea liberă. Contesa Dash, ramasă prizoniera oastei învingătoare, a fost înainte de toate poftită să ieie o masă substanţială, căreia s-a grăbit să-i facă cinste. Apoi i s-a pus la dispoziţie o trăsură cu doisprezece cai de poştă şi un ofiţer, spre a fi dusă la Galaţi. Aici a găsit locul ei pe un vapor plătit până la Constantinopol, pe lângă o rânduială de bani permiţându-i să-şi urmeze în chip cuviincios călătoria până în Franţa.

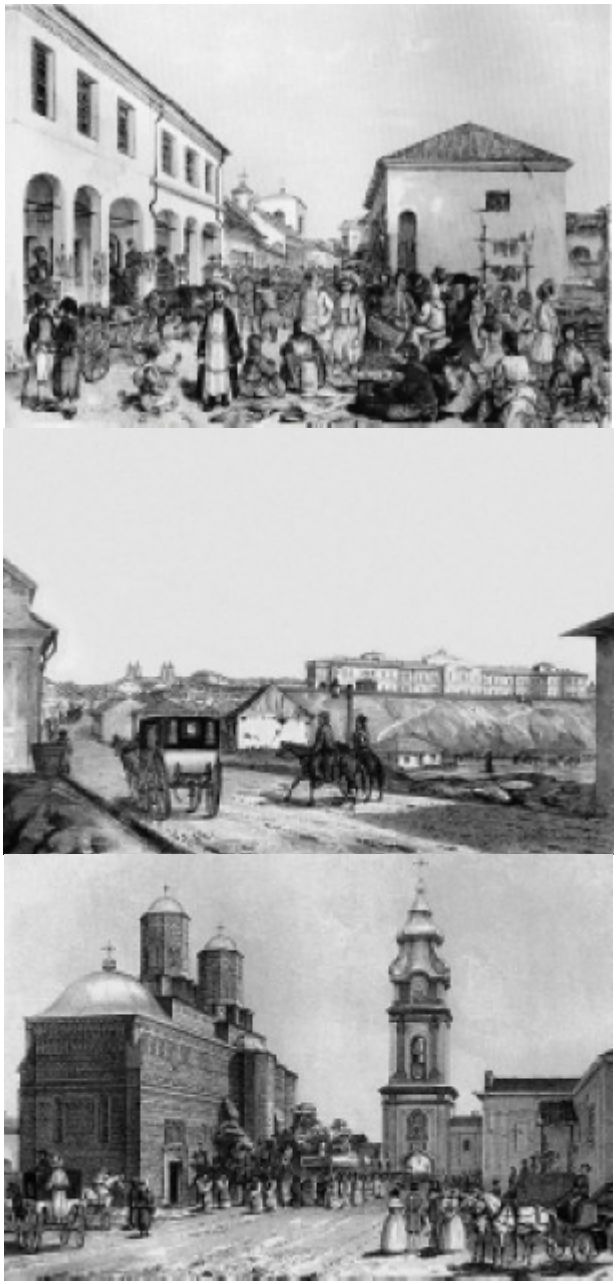

Iaşii la 1845, din albumul dedicat de ilustratorul J. Rey lui Mihail Vodă Sturdza. Stânga: târgul din Vinerea Mare. În mijloc: panoramă cu Palatul Ocârmuirii şi Mitropolia în fundal. Jos: o procesiune la Trei Ierarhi.

Nicolae I, ţarul Rusiei (1825-1855), portret de Carl Friedrich Schulz, 1850.

Lascar Bogdan se născuse pe la 1800. Era un barbat de statură impunătoare, căruia îi şădea încă bine şi la bătrâneţe, iar în tinereţe, după spusa tuturor, fusese de o deosebită frumuseţă. Era foarte mândru de faptul că ofiţerii ruşi îi spusese că samănă mult cu împaratul Neculai, care, precum se ştie, trecea drept unul din cei mai frumoşi barbaţi din împărăţia lui.

Vânătorii, când era vreme de vânătoare, adică după ideile de atunci aproape în tot cursul anului, plecau în zori de ziuă, luându-şi cu dânşii un dejun copios. — Charles Doussault, Moldo-Valahia. Popas de vânătoare în stepă, cca 1849.

Pe urmă beizade Grigore s-a apucat de speculă şi a luat în arendă un mare număr de moşii mănăstireşti din ţinuturile Neamţului şi a Sucevei. Noi toţi cei cari am cunoscut bine pe beizade Grigore ştim că nu era nici lacom de bani, nici zgârcit, dimpotrivă, era foarte generos, chiar risipitor. Dar din nenorocire a pus pe acele moşii, ca să le exploateze, nişte vechili leşi, cari au jăfuit pe ţarani în chip îngrozitor. Lascar Catargiu, care a fost mai pe urmă prefect de Neamţ şi însărcinat de ocârmuirea lui Grigore Ghyka cu cercetarea nenumăratelor jalbe ale ţaranilor de pe moşiile în chestiune, mi-a povestit lucruri îngrozitoare despre jafurile acelor leşi (poloni). Îmi aduc acuma aminte de un singur amărunt: puneau ţaranului în socoteală, pentru o păreche de opinci cari atunci se vindeau pretutindeni cu preţ maximum de un leu (32 bani), o carboavă (4 lei), iar păşunatul unei vaci era socotit pe un preţ aproape echivalent cu valora vacii.

Beizade Grigore a fost dintăi căsătorit cu Olga Ghika, din Ţara Românească, o femeie distinsă sub toate privirile şi

foarte frumoasă, sora cunoscutei scriitoare Dora d'Istria, care a fost căsătorită cu un principe Masalski. Se zice că frumuseţa, creşterea deosebită, distincţiunea şi celelalte însuşiri strălucite ale soţiei sale nu au fost în stare să păstreze acesteia credinţa zburdalnicului ei soţ. A murit de tânără, lăsându-i trei copii deosebit de frumoşi, cari s-au stins foarte de tineri şi ei.

În timpul războiului din Orient, beizadeaua noastră a luat serviciu în armata turcească, unde i s-a dat gradul de general de brigadă sub numele de Muhliz Paşa. În această însuşire el s-a distins în lupta de la Olteniţa, în care turcii au învins pe ruşi, izbânda fiind datorită mai ales acţiunii îndrăzneţe şi bine executate a lui Muhliz-paşa, apoi în bătălia de la Eupatoria, unde a comandat cavaleria turcească şi a contribuit mult la victorie.

În tinereţile sale, beizade Grigore trecea drept o natură neroniană; nouă, acelor cari l-am cunoscut în urmă, nu ni-a făcut deloc această impresie; voi mai vorbi de el în mai multe locuri din aceste *Amintiri*.

Mihalache Sturdza a mai avut, din a doua sa căsătorie, încă un fiu şi o fiică. Fiul, căruia i se dăduse numele de Mihai, a murit înainte de a ajunge la vârsta bărbătească şi această moarte a alcătuit pentru părinţii lui o lovitură din cale-afară crudă; fiica a fost căsătorită cu principele Gorciacov, fiul cancelarului lui Alexandru al II-lea.

Deoarece am pomenit mai sus numele cumnatei lui beizade Grigore Sturdza, frumoasa şi talentata Elena Ghika, căsătorită cu un principe Masalski, dar cunoscută mai ales sub pseudonimul literar de Dora d'Istria, voi povesti aici o întâmplare din viaţa ei, care ni dă o icoană drastică a regimului ce domnea în Rusia din vremea lui Neculai Pavlovici.

Dora d'Istria trăia atunci în Peterburg şi, din pricina frumuseţii, a culturii şi a spiritului ei, era foarte apreciată de cele mai distinse cercuri ale aristocraţiei ruseşti. Era o adeptă a ideilor liberale şi naţionaliste. Deşi avea grijă să-şi exprime părerile în chip cât se poate de chibzuit, silindu-se să nu jignească întru nimica principiile stabilite la curte, gura trada prea adesea tendinţele ei liberale şi simpatiile ce le hrănea pentru cauza liberării popoarelor asuprite. Se

vede că răuvoitori au adus la cunoştinţa autocratului, denaturându-le, unele cuvinte scapate principesei.

Fapt este că Dora d'Istria a primit într-o zi o scrisoare din cele mai amabile de la ministrul poliţiei, rugând-o să-i facă cinstea a-l onora, în aceeaşi zi, cu o vizită la oficiul său, unde va avea plăcerea să-i comunice o veste care o va interesa foarte mult. Dora d'Istria s-a dus şi a fost întâmpinată, la uşa cabinetului său, de ministru, care, sărutându-i mâna şi oferindu-i braţul, a condus-o, după ce i-a mulţămit pentru amabilitatea ei, într-un salon alăturat. Când au ajuns în mijlocul acelei încăperi, ministrul s-a oprit brusc şi a bătut o dată din picior. Înainte ca Dora d'Istria să-l fi putut întreba ce se întâmplă, ea a simţit că parchetul cedează sub dânsa şi trupul ei a dispărut până subsuoare în etajul de jos. Apoi a simţit că i se ridică rochia şi fustele şi a început a simţi lovituri de vergi: a fost fustigată în acelaşi fel în care sunt fustigaţi copiii cari s-au făcut vinovaţi de vro greşală. După ce a primit numărul de lovituri ce trebuia să i se deie, trapa s-a râdicat în sus şi ministrul, cu o adâncă reverenţă, i-a oferit iar braţul şi a dus-o până la trăsură, neuitând să-i sărute mâna înainte de a se despărţi de ea.

N-am nevoie să adaug că biata femeie n-a mai stat mult în Peterburg.

De asemene tratament s-a mai împărtăşit în vremea lui Neculai Pavlovici multă lume care a avut pacatul să aibă aplecare cătră idei îndeobşte foarte moderate, dar jignind principiile autocratului; printre acei nenorociţi a fost şi marele poet rus Puşkin.

Dat fiind caracterul întăiului domn regulamentar al Moldovei, era lucru firesc ca el însuşi să se încunjure de preferinţă cu barbaţi fără de caracter, a căror situaţie să atârne numai de la favoarea şi poziţiunea lui, creaturi cari să i se plece în toate, multe din ele fără scrupule, gata să-i împlinească orice dorinţă.

Dacă în Gheorghe Asachi găsise un barbat cu o şiră a spinării destul de mlădioasă, dar neprevaricator şi nelacom de bani, fratele acestuia, Petrache, vârât în miliţie, făcut adiutant domnesc şi înaintat foarte răpede la gradul de colonel, mi-a fost descris de toţi bătrânii ca un instrument absolut orb al voinţii domneşti, veşnic gata să

îndeplinească orice poroncă a stăpânului; fireşte că nu era nici iubit, nici stimat.

Alţi doi barbaţi de mare încredere ai domnului erau fraţii Lascarache şi Mihăiţă Mihalache, boierănaşi din ultima treaptă, barbaţi fără cultură, dar deosebit de „subţiri”, meşteri neîntrecuţi în mânuirea tuturor şforilor, absolut dispoieţi de scrupule, adânc corupţi, slugarnici la culme, tămâitori neobosiţi ai lui vodă şi nedându-se înapoi, spre a-i face pe plac, înaintea nici unei fapte. Erau zilnic la curte, făceau partida de *préférance* sau de *whist* a domnului şi au ocupat slujbe din cele mai înalte.

Ca adiutanţi alegea de obicei tineri din familiile micii boierimi sau fii de boieri scapataţi. Dacă printre adiutanţii domneşti a figurat şi Mihail Kogălniceanu, acest fapt se datoreşte împrejurării că era fiul unui om de casă al logofătului Grigoraş şi, după cât îmi aduc aminte să fi auzit, fin de botez al lui vodă.

De altfel, cei doi fii ai Moldovei cari, în veacul următor, au întrecut în agerime de minte pe toţi contimporanii lor nu au putut ţinea timp mai îndelungat casă bună împreună. Kogălniceanu nu era barbat să se mulţămească cu un rol de unealtă subalternă; în curând a ajuns cu vodă la cuţite.

Dumitrache Mavrocordat mi-a povestit o anecdotă foarte nostimă din vremea în care era adiutant domnesc împreună cu Kogălniceanu, am uitat în care an.

Era atunci agă (prefect de poliţie) Ştefănică Catargiu, nu ştiu care, tatăl lui Lascar Catargiu sau acel al Beduinului, căci şi unul, şi altul era desemnat sub acelaşi diminutiv, de Ştefănică. În fiecare dimineaţă, aga venea la vodă şi-i prezenta raport scris de evenimentele ce avusese loc în cele douăzeci şi patru de ceasuri expirate. Obişnuit, acel raport nu cuprindea aproape nimica, doară vrun mic incendiu, furturi de puţină însamnatate, accidente pricinuite de vite scapate, bătăi pe la crâşme. Iar Ştefănică Catargiu avea obicei ca, la sfârşitul raportului, după ce mai adăugea, cu câteva rânduri mai jos formula stereotipă: „a Măriei Tale prea-plecată slugă”, să lese un lung spaţiu alb, iscălind tocmai jos: „Aga Ştefan Catargiu”. Kogălniceanu şi cu Mavrocordat au avut ideea să ieie acest raport, pe care vodă îl arunca totdeauna în paner, să taie partea lasată în

alb, sub raport, cu iscălitura, şi să scrie deasupra acesteia următoarele cuvinte: „Timofte! Vei slobozi aducătorului o ocă de cofeturi bune”. Apoi preţioasa hârtie se dădea, într-o zi, în mâna amantei lui Dumitrache Mavrocordat şi în cea următoare în mâna drăguţei lui Kogălniceanu: bineînţăles a amantei în acel moment în uz. Timofte, cofetarul de atunci al curţii domneşti, văzând iscălitura agăi, slobozea îndată cofeturile. Lucrurile au tot mers astfel mai multe luni, până când Timofte a constatat că socoteala se ridică la mai bine de o sută de galbeni (oca de cofeturi se vindea de el cu un galbăn). Văzând că boierul nu plăteşte şi închipuindu-şi că nu-şi dă sama că socoteala a crescut într-atâta, i-a trimes-o. Mare surprindere a lui Ştefănică Catargiu, care trimete pe vatavul lui de ogradă să vadă ce încurcătură este la mijloc. Timofte arată atunci vatavului teancul de ţiduli cu iscălitura agăi. Vatavul recunoaşte semnătura stăpânu-său şi, cerând ţidulile de la Timofte, le duce Catargiului. Deşi nu din cale-afară deştept, aga pricepe de unde provine mulţimea de iscălituri ale sale şi, prin cercetări făcute la Timofte, aflând la cine merg cofeturile, gâceşte cine sunt autorii înşălăciunii. Nu zice nimica, dar pe raportul următor, după ce dă samă de întâmplările din oraş, adauge: „Doi aghiotanţi ai Măriei Tale fură pe aga în fiecare zi cu câte o ocă de cofeturi.” Apoi iscăleşte, dar imediat sub formula: „al Măriei Tale etc.”.

S-înţălege că vodă, când a văzut menţiunea de la sfârşitul raportului, a cerut agăi lămuriri pe cari acesta s-a grăbit să i le deie. Vodă a făcut mare haz de „pozna” făcută agăi sale, atât de mult haz, încât a rupt pentru o dată cu obiceiurile lui mai mult decât parcimonioase. A chemat pe cei doi delincvenţi şi, cu glasul sfârnâit, li-a ţinut următoriul limbagiu:

— Ticăloşilor, nu vi-i ruşine să vă apucaţi de tălhării şi să pradaţi tocmai pe aga? Vi s-ar cădea să vă dau pe amândoi afară din slujbă şi să vă ţin închişi până ce-ţi plăti banii cofetarului. Dar de data asta, iaca, vă iert şi voi achita eu pe cofetar, dar să ştiţi că, de vă veţi mai apuca de asemene tâlhării, vă trimăt la gros!

Bineînţăles că la Curtea lui Mihai Sturdza nu exista mai nici o etichetă. Aproape oricine, dacă era om ceva mai de

samă, putea să vadă pe domn fără a cere audienţă de mai înainte şi fără a se îmbraca în frac. Ajungea să mergi, în ţinută de vizită sau cel puţin în haine curate, la adiutantul de serviciu şi să zici că doreşti să vorbeşti cu vodă. Dacă veneai în ceasurile destinate de domn pentru primire, erai sigur să fii primit.

Mihalache Sturdza deloc nu era zgârcit cu invitările la masă: Ion Ghica, beiul de Samos de mai târziu, ni-a povestit în una din admirabilele lui scrisori cum Mihai Sturdza, auzind de la el, când era profesor de matematică la Ieşi, că „nu prânzeşte”, ci „mănâncă”, voind astfel să arăte că stă foarte rău în privinţa mesei, i-a răspuns să vie să mănânce de acuma înainte la el. Ţinea, de altmintrelea, masă foarte bună şi bine servită.

*

Nu se poate vorbi de domnia lui Mihalache Sturdza fără a face menţiune de mitropolitul Veniamin, acea „podoabă a bisericii răsăritene”.

Precum am aratat mai sus, mitropolitul Veniamin, prin bunatatea lui nemărginită, curăţenia desăvârşită a vieţii, evlavia lui sinceră şi adâncă, a lasat o amintire neştearsă în mintea şi inima tuturor contimporanilor din toate clasele societăţii. Scoaterea lui din scaunul mitropolitan a stârnit în ţară cea mai vie indignare, poporul din Ieşi a fost pe punctul să se răscoale şi mult a contribuit acest act al lui vodă la creşterea impopularităţii lui.

Dar dacă Veniamin Costache este fără îndoială cea mai nobilă figură cu care se poate făli istoria clerului nostru şi se apropia de o stare de adevarată sfinţenie, totuşi nu era decât un om şi ca om nu putea să nu aibă şi el cusururile lui. Am văzut mai sus că era prea din cale-afară îngrijit de siguranţa lui personală, apoi era slab cătră acei din împrejurimea lui; nu ştia să refuze cererile, chiar nejustificate, ale acelor care-i câştigase afecţiunea şi, în sfârşit, din prea mare bunatate şi generozitate, era râsipitor. Totdeauna gata să aline orice nevoie, să ajute pe orice nenorocit, dădea fără a socoti, dădea peste puterile băneşti ale mitropoliei, care, sub acea păstorie, a fost

necontenit încurcată în datorii. Pentru dânsul îi trebuia prea puţin, viaţa îi era cât de simplă putea să fie atunci viaţa unui chiriarh al ţării. Iubea mult pe un nepot al lui, boier cu vază mare, care, deşi moştenise o avere frumoasă, deşi ocupase (şi a ocupat aproape până la moarte) posturile cele mai înalte ale ţării, în cari, după glasul unanim al contimporanilor, niciodată nu a neglijat câştigurile ilicite, din cauza număroasei sale familii şi a traiului nechibzuit era veşnic în lipsă de bani. Veniamin necontenit îl ajuta din veniturile chiriarhiceşti (de cari, de altmintrelea, el era în tot dreptul să dispuie fără control) şi, sfătuit de zisul nepot, încheia fel de fel de tranzacţiuni păgubitoare pentru Mitropolie, care, la începutul celei a cincea decade a veacului, se găsea într-o stare de inextricabil dezordin financiar.

În asemene împrejurări, domnul, în anul 1842, a găsit cu cale să înlocuiască la logofeţia Dreptăţii pe nepotul mitropolitului prin alt boier, care, pentru ca să fie numit în acel post, se zicea că-i dăduse 6000 de galbeni. Mitropolitul văzând că, cu toate insistenţele lui, vodă nu consimte să lese nepotului său logofeţia Dreptăţii şi rău sfătuit de acesta, şi-a dat demisia, crezând că vodă avea să deie înapoi în faţa nemulţămirii pe care acea demisie nu putea decât s-o stârnească, precum a şi stârnit-o. Dar domnul, foarte bucuros să se scăpe de un chiriarh care, din pricina marei sale autorităţi morale, era cu totul independent de el şi de multe ori îi impunea voinţa sa, s-a grăbit să primească demisia oferită. Veniamin, văzând că şi-a greşit cu desăvârşire efectul, că domnul nu cedează şi că nemulţămirea stârnită de vestea demisiei, dacă a pricinuit pretutindeni mâhnire, această mâhnire nu se manifestează în chip mai activ, şi-a retras demisia. Dar domnul, preamulţămit că demisia i se oferise, cu toate demersurile patriarhului Ţarigradului şi chiar [în ciuda] unor mai slabe insistenţe ruseşti, când a văzut că Veniamin întârzie cu plecarea din Ieşi, a pus de l-a ridicat din locuinţa chiriarhicească şi, sub escortă, l-a trimes la Slatina, unde a ramas până la moarte. A fost, timp de vro două zile, mai ales prin mahalalele Ieşului, o fierbere îngrijorătoare şi a

existat temere serioasă de răscoale, dar ocârmuirea a izbutit să împiedece orice izbuhnire.

În locul lui Veniamin, a fost numit episcopul de Roman, Meletie Brandaburǎ, care, zice-se, era fiul unui neamţ din Bucovina. Se zvonea că Mihai Sturdza i-a luat, pentru a-i încredinţa scaunul chiriarhicesc, frumoasa sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Maică-mea mi-a povestit în această privinţă următorul fapt ce-l ţinea de la tată-său, care asista[se] la învestitura lui Meletie în însuşire de vistiernic. Cum însoţea pe noul mitropolit pănă la careta lui, acesta, când i s-a deschis oblonul, a aratat lui Grigore Ghyka litera M cusută în nenumărate locuri, pe perinele, păreţii şi tavanul trăsurii, şi care se numea atunci *mi* (prescurtare a numelui slavonesc de *mislete*), mai zicându-i cu jale:

— Multe *mii*, cucoane Grigore, multe *mii*!

Altă figură ce nu se poate despărţi de domnia lui Mihai Sturdza este acea a logofătului Costache Sturdza. El era un boier foarte bogat, plin de duh şi care, în cursul celor patrusprezece ani de domnie ai întăiului domn regulamentar, n-a făcut decât să se sfădească şi să se împace cu dânsul.

Îşi avea curtea pe locul unde se află astăzi clădirile şcoalei militare, ţinea casă deschisă, masă îmbielşugată şi i se zicea „beţivul”. Ştiţi pentru ce? El nu se îmbatase niciodată în viaţa lui şi, la masă, nu bea vin deloc, dar după masă lua câte un păhăruţ de vutcă (*liqueur*). Pentru obiceiurile cumpatate adoptate de boierimea noastră cea mare sub regimul fanariot, acel păhăruţ de vutcă luat zilnic de Costache Sturdza alcătuia un exces!

El, când trecuse bine de tinereţe şi era văduv, cu copii ajunşi în vrâstă bărbătească, s-a căsătorit cu frumoasa Marghioliţa Ghyka, care se despărţise de beizade Neculai Sturdza. Îşi iubea soţia la nebunie, iar ea, dată fiind vrâsta soţului, nu-l plătea cu bani de aceeaşi natură. Unul din Don Juanii Ieşului, Neculai Roznovanu, i-o râpit-o în împrejurări destul de tragice. Silinţile soţului părăsit pentru a împiedeca ca biserica să permită cununia părechei îndrăgostite s-ar putea numi omerice, depunându-se de către el în acest sens stăruinţi şi bani, atât la curtea

rusască, cât şi la patriarhatul din Ţarigrad. Domnul a ajutat din răsputeri pe vărul său, dar Roznovanu, care era foarte bogat şi deloc nu cruţa banul, a ramas în sfârşit învingător.

Costache Sturdza nu-şi putea uita nenorocirea şi până la moarte a urmărit pe foasta lui soţie şi pe Roznovanu cu o ură salbatecă.

Se zice că era *hatârgiu*, dar bani nu lua. Despre dânsul se povesteşte următoarea anecdotă nostimă:

Precum am zis mai sus, Costache Sturdza ţinea casă mare, deschisă şi masă bogată, la care erau poftiţi în permanenţă toţi prietenii şi cunoscuţii lui. Musafir zilnic era, printre mulţi alţii, şi consulul sarac şi foarte prost plătit al tânărului şi neînsamnatului regat al Eladei. Într-o zi, s-a încins, la masă, o discuţie între consulul şi logofătul, care se vede că nu avea mare consideraţiune pentru reprezentantul regelui Othon I. Impacientat că acea fiinţă neînsamnată îndrăzneşte să-l contrazică, i-a spus să nu mai vorbească prostii. Atunci grecuşorul, jignit în demnitatea lui de reprezentant al gloriilor trecute şi viitoare ale Eladei, a răspuns gazdei sale:

— Cum de-mi vorbeşti astfel? Nu ştii că sunt *proxenos* (sol)?

La ceea ce Costache Sturdza a răspuns:

— *Proxenos proxenetis, pezevenkis, exo gaidare!* (Proxenos (sol), proxenet, pezevenghi, ieşi afară, magariule!)

Grecul, neavând ce face, a ieşit, dar s-a plâns guvernului şi acesta a pretins, la Constantinopol, satisfacere pentru ofensa adusă reprezentantului său de la Ieşi. Cât de mică era Elada, ea era regat neatârnat, iar Moldova ţară vasală: a trebuit să i se deie satisfacere. Postelnicul de pe vreme s-a dus la consulat în mare uniformă şi, acolo, a făcut consulului scuze pentru ofensa ce o primise de la logofătul Costache Sturdza. Regatul elin a fost astfel satisfăcut, dar consulul său nu, căci era acuma redus la hrana ce şi-o putea procura din leafă şi, precum am spus, aceasta fiind sărăcăcioasă, hrana ce şi-o putea închipui acuma, pe lângă acea cu care se deprinsese la masa lui Costache Sturdza, îi părea adevarat post împărătesc, apoi trebuia să taie din celelalte cheltuieli, cu cari se deprinsese. Neputându-se

împaca cu un asemene regim, grecul şi-a calcat pe mândrie, s-a rugat de cunoscuţi să facă ce vor şti şi să-l împace cu Costache Sturdza. Logofătul, pus în cunoştinţă, a consimţit fără greutate să primească iar pe grec la masă, dar a pus ca condiţie să-i facă mai întâi scuze şi să-i sărute mâna faţă cu toţi musafirii lui. Şi, cu toată jignirea ce o asemenea smerenie o aducea însuşirii sale de reprezentant al unui regat neatârnat, grecul a primit. A doua zi, în momentul în care sofragiul, deschizând amândouă canaturile uşii care ducea în sofragerie, pronunţa cuvintele sacramentale: „Poftiţi la masă!”, grecul apărea în salon şi, cu aer smerit, apropiindu-se de Costache Sturdza, îl ruga să-l ierte şi-i săruta mâna ce logofătul i-o întindea zicând:

— Haide la masă, grecule, dar să nu mai vorbeşti prostii!

Costache Sturdza era un reacţionar convins; făcea nesfârşite glume pe socoteala tineretului care voia să impuie lui Mihai Sturdza reforme liberale. El i-a mai poreclit şi „bonjourişti”, după haina care atunci era la modă şi ţinea locul jachetei de astăzi: un compromis între frac şi redingotă.

CAPITOLUL IX
Amărunte asupra societăţii boiereşti din vremea lui Mihai Sturdza

Boierimea cea mare din vremea lui Mihai Sturdza rămăsese credincioasă obiceiului strămoşesc de a petrece cea mai mare parte din an la ţară; prea puţini erau acei boieri cari rămâneau şi peste vară în Ieşi. Nu puţini petreceau chiar tot anul pe moşii. Vechile aşăzări de pe la moşii fusese mult mărite şi instalate în chip neasemanat mai confortabil decât în trecut. Se adusese multe mobile

din străinătate, se mai făcuse altele în ţară, după modelurile europene, de meşteri, aproape toţi nemţi sau jâdovi. Slugile erau toate îmbracate în haine nemţeşti, adesa în livrele şi în fracuri, masa era servită exact după obiceiurile din Apus. Cafeaua cu lapte sau ceaiul se lua între şapte şi nouă ceasuri dimineaţa, zacusca (dejunul) între zece şi unsprezece, prânzul între trei şi patru şi jumatate. Cu cât erau stăpânii casei mai tineri, cu atâta erau ceasurile meselor mai târzie.

Obiceiul de a culca mai mulţi musafiri în aceeaşi odaie se mai păstra, dar se uza de el mult mai rar, numai când nu se putea face altfel, la caz de gloată mare în casă. Şi aceste cazuri se mai prezentau din cauza ospitalităţii fără margini care alcătuia una din podoabele şi din farmecile Moldovei noastre. Oricine cerea găzduire la o curte boierească era sigur de primire, de adăpost şi de hrană, el, însoţitorii, slugile şi caii lui. Musafirii de samă erau primiţi „sus”, în apartamentele stăpâneşti, şi luau masa cu stăpânii casei, cei mai de rând se găzduiau la vechil sau la vatavul de ogradă, slugile, cu slugile casei. Şi nimene nu întreba pe musafir câtă vreme are de gând să rămâie pe loc şi, dacă se făcea plăcut, era interesant şi bine informat, se puneau pe lângă el cele mai mari insistenţe pentru a-l ademeni să-şi prelungească şăderea. Cunosc nu puţine cazuri în cari un oaspe, necunoscut până atunci, care se oprise la o curte pentru a petrece o singură noapte, în urma insistenţelor repetate şi stăruitoare ale gazdelor, simţindu-se şi el în societate simpatică, a ramas pe loc şi o săptămână.

Cetitorul îşi va zice cu bună samă că, pentru a procede astfel, trebuia ca oaspele în chestiune să fi avut multă vreme de pierdut. Da, oamenii nu erau grăbiţi decât excepţional, în cazuri cu totul deosebite, în acea vreme în care căile ferate de-abie începeau să umble în ţările din celalalt capăt al Europei, când telegraful electric fusese inventat numai de curând, când poşta scrisorilor se făcea numai între Ieşi şi Cernăuţi, de un serviciu austriac, între Bucureşti-Galaţi-Ieşi-Chişinău de altul rusesc, iar în restul ţării prin feciori boiereşti călări, trimeşi de boieri la Ieşi sau în alt oraş unde era consulat austriac, sau la reşedinţa persoanelor cărora voiau să li comunice sau să li ceară vro

veste, căci ocârmuirea Moldovei nu dispunea de mijloace spre a putea întreţine un serviciu de poştă pentru scrisori.

Ziarele străine la cari câţiva boieri erau abonaţi: *L'Indépendance Belge*, *Le Journal des Débats*, *Le Constitutionnel*, *Frankfurter Zeitung*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Vossische Zeitung* şi alte câteva, când ocârmuirea, în urma ordinului consulatului rusesc, nu le interzicea, soseau, tot aduse de feciori boiereşti trimeşi înadins, în pachete de zece sau cincisprezece numere, câteodată şi de mai multe. Îşi poate face prin urmare oricine o idee de plăcerea cu care era primit musafirul, pământean sau străin, mai ales când aducea veşti din străinătate sau din capitală.

Mai toate aşăzările boiereşti erau acuma încunjurate de grădini frumoase, trasate de grădinari străini meşteri în arta lor, bine întreţinute şi având şi florării pline de tot soiul de flori, de alămâi şi de copăcei de lux.

Slugile erau foarte număroase, „cele de sus" aproape toate moldoveni, celelalte robi ţigani. Erau atât de multe, încât un francez, om de spirit, spunea că chiar dacă fiecare ar fi avut vro treabă de făcut, mulţimea tovarăşilor l-ar fi împiedecat să facă ceva.

În fiecare casă în care erau copii nu lipsea nici profesorul străin, francez de obicei, mai arareori neamţ, *madmoazela*, *frailain* sau chiar *missa*.

Foarte mulţi din acei profesori şi din acele guvernante au ramas în ţară până la moartea lor, seduşi de dulceaţa şi de uşurinţa vieţii de la noi.

Bury, profesor succesiv în mai multe case, a murit în ţară, unde au ramas urmaşii lui.

Jules Bolomey, profesorul din casa logofătului Alecu Balş, a ramas la noi până la adânci bătrâneţe; tocmai în ultimii ani ai vieţii s-a dus să moară în America. A adus însă aici pe frate-său, care şi-a dat obştescul sfârşit la noi.

Profesorul Malgouverné nu s-a mai întors în Franţa şi a murit în Ieşi, urmaşii lui trăiesc şi astăzi printre noi.

Doamna Moser, care a fost guvernantă în mai multe case în cursul celei a cincea decade a veacului, a murit la noi după ce şi-a căsătorit amândouă fetele cu boieri români.

Domnişoara Karr, o vară a lui Alphonse Karr[58], după ce a crescut pe soacră-mea, Henrietta Bogdan, născută Dimaki, şi pe soră-sa, Elena, care a fost căsătorită cu Iancu Docan, venită în ţară la 1842, a trăit toată viaţa ei la noi şi a murit la 1893, în Ieşi. După cincizeci de ani de viaţă în ţară, vorbea o românească din cele mai păsăreşti, căci elevele sale o făceau într-adins să pronunţe în chip pocit cuvintele româneşti ce le învăţa de la ele. Aş putea să umplu un volum întreg cu biografiile acestor profesori şi acestor guvernante.

Ca toţi străinii, erau foarte bine primiţi şi trataţi, aş zice chiar mult prea bine, căci nu ar fi avut parte în ţările lor de origine de tratament atât de bun, şi de multe ori fost-au ei lăsaţi să ieie, în familiile în care se aflau, o influenţă mult prea mare, devenită uneori chiar păgubitoare.

Timpul se petrecea cam în acelaşi fel în care am aratat că se urma la începutul veacului, la Bohotin; deosebirea cea mare consista în faptul că toate se petreceau acuma în haine nemţeşti, că narghileaua se întrebuinţa mai rar, însuşi ciubucul pierduse teren faţă de ţigaretă. În convorbiri rolul jucat de Ţarigrad devenise şters de tot: Viana şi mai ales Parisul îl relegase cu desăvârşire în umbră. Şi toată pravoslavnicia şi înfricoşata putere a împărăţiei ruseşti, toată influenţa reprezentantului ei atât de puternic, consulul de la Ieşi, nu puteau să împiedice ca simpatiile, interesul tuturora să se îndrepte spre Apus, mai ales spre Franţa înrudită, a cărei limbă o învaţasem atât de răpede, a cărei civilizaţie ne farmaca prin partea ei strălucitoare, prin literatura ei, căreia romantismul îi dădea acuma un nou farmec şi o nouă strălucire, prin îndrăzneala ideilor propovăduite de literatorii şi de barbaţii ei politici şi care începuse să puie, pe mintea şi pe inima noastră, acea străpânire care, de atunci, a tot mers crescând necontenit, până în ultimul pătrar al secolului trecut.

Această iubire pentru Franţa şi pentru tot ce era francez sfârşise prin a nelinişti somnul pravoslavnicului împarat. Ştim că, în ajunul mişcării de la 1848, guvernul rusesc

[58] Jean-Baptiste Alphonse Karr (1808-1890), romancier şi publicist francez popular în epocă (n. red.).

făcuse pe Mihalache Sturdza atent asupra primejdiei pentru starea de lucruri existentă ce o alcătuia creşterea franceză dată tinerilor moldoveni şi că-i dăduse cu tot înadinsul sfatul să împiedice mergerea tinerilor boieri în Franţa, trimeţându-i în alte ţări, unde domneau principii mai sănătoase, ca Prusia şi mai ales Rusia. Intervenţiunea guvernului rusesc a făcut de astă dată un fiasco din cele mai desăvârşite: tinerii moldoveni au urmat să-şi facă studiile în Franţa. Am cunoscut un singur moldovan aparţinând boierimii care şi-a făcut studiile (vorbesc de studii complecte) în Rusia: era megieşul nostru de moşie, Neculai Donici, care urmase cu succes cursurile de drept la Universitatea din Peterburg şi era, fără îndoială, un barbat foarte onorabil şi cult.

Mihalache Sturdza, încă de la începutul domniei lui, pusese la dispoziţia oraşului, spre a servi de teatru, o casă cu două rânduri, ce o avea pe uliţa Copoului, în care se amenajase o sală de teatru, singura ce capitala Moldovei a posedat-o până ce, acel teatru arzând, s-a construit cel de astăzi, după planurile teatrului de la Cernăuţi. În acea sală a jucat întâia trupă română, veneau să joace trupe de operă italiene şi trupe dramatice franceze. Tot la teatru se dădeau şi pe atunci balurile mascate. Apoi, în fiecare carnaval, colonia franceză dădea un mare bal, al cărui atracţie principală îl alcătuia un viguros *cancan*, jucat (dansat) de membrii coloniei şi ai trupei de teatru franceze, la care asistau, din loje, nu numai toată boierimea, ci chiar însuşi domnul şi doamna.

Viaţa dusă de boieri în timpul celei dintâi domnii regulamentare cu bună samă se poate numi frivolă, dar, date fiind împrejurările istorice în cari se dezvoltase acea societate, trecutul ei, condiţiunile politice în cari trăia, gradul ei de cultură, situaţia geografică a ţării şi brusca schimbare economică datorită tratatului de la Adrianopol, cum oare ar fi putut ea să fie altfel decât frivolă?

Griji erau încă puţine, averile boierimii erau încă întregi, vro câteva numai începeau să s-încurce din pricina jocului de cărţi, tristă moştenire a ocupaţiilor ruseşti, precum şi a cheltuielilor nemăsurate ale unora din boieri, doritori să europenizeze prea răpede modul lor de trai. Obştea

boierimii stătea încă foarte bine, veniturile ei creşteau necontenit. Cu sistemul politic în vigoare nu puteau să facă politică decât înregimentându-se în *ecpaiaoa* celor supuşi voinţii domnului sau să-i facă opoziţie făţişă. Cei mulţi aveau prea mult simţul demnităţii lor pentru a alege întâia alternativă, fără însă a avea energia trebuitoare pentru a adopta pe cea de a doua; se hotărâse deci pentru alta potrivindu-se de minune cu firea indolentă a moldovanului, acea de *a se lasa să trăiască dus de valurile vieţii*. Şi, Doamne!, dulce mai era atunci viaţa pentru un boier moldovan! Avea nu numai necesarul, dar şi prisosul, făcea parte din cele vro două sute de privilegiaţi bucurându-se de o vază excepţională întru toate şi pentru toate, putând aspira la toate situaţiile din ţară, chiar la domnie, neavând grijă să fie calcat de altul şi putând să se bizuie, în toate, pe bunăvoinţă deosebită a autorităţii. Apoi dacă la aceste mai adăugim frumuseţa ţării, bielşugul pământului, a florii şi a faunei sale şi dacă, claie peste gramadă, mai adăugim frumuseţa şi farmecul înnăscut al moldovencei, ai tot dreptul să te întrebi: oare ce li mai lipsea?

Şi să nu se creadă că celelalte clase sociale, afară de ţigani, duceau o viaţă din cale-afară nenorocită. Acea a boierănaşului stăpân de moşie era, în mic, aceeaşi ca a boieriului celui mare, iar privilegiatul fără moşie ştia şi putea, prin ocrotirea vrunui boier mare, să ducă, fără muncă grea, o viaţă care nu cunoştea lipsa. Traiul era doară aşa de ieftin şi găseai cu atâta înlesnire cine să te găzduiască şi să te hrănească, numărul ştiitorilor de carte era aşa de mic şi noile posturi relativ număroase, fără a mai vorbi de sinecurile bisericeşti şi de acele particulare! Ţaranul era ţinut să muncească din greu pentru boier în cursul verii, mai greu decât fusese soarta părinţilor lui, deşi i se luase mai bine de trei pătrimi din pământul de care se folosise înainte de Regulament. Dar munca asta, pe nedrept impusă, nu era excesivă, şi puţinul pământ ce-i rămăsese, dată fiind rodnicia lui, putea, împreună cu un prisos de muncă nu excesiv, să-l puie în stare să-şi procure cele trebuitoare pentru el şi pentru familia lui. În fond nu se simţea nenorocit, căci trebuinţile lui erau puţine şi era, în sfârşit, linişte în ţară. Administraţia era într-adevăr jacaşă,

dar nu-i putea face mare rău; în caz de abuz prea mare ar fi intervenit boieriul, care avea interes la buna stare a ţaranului de pe moşia lui şi ar fi fost rău de cinovnicul care s-ar fi întrecut cu jafurile.

Rămâneau abuzurile stăpânilor de moşii: bătăile neomenoase şi munca peste stipulaţiunile regulamentare, aşa şi aşa împovărătoare, dar cu abuzul era ţaranul deprins din moşi strămoşi. Apoi trebuie să declar că puţini erau boierii cari, cu bună-ştiinţă, se făceau vinovaţi de asemenea fapte; ele de obicei erau săvârşite de vechil sau, când moşia era arendată, de posesor (arendaş). Neomenoşi faţă de ţaran erau mai totdeauna vechilii de neam străin, mai cu deosebire polonii. Îndeobşte condiţiunea ţaranilor era mai grea pe moşiile boierănaşilor decât pe acele ale boierilor mari: stăpânii saraci erau mai hapsâni, mai lacomi de bani decât acei bogaţi. Posesorii (arendaşii) se dădeau la toate jafurile cu putinţă şi, prin corumperea funcţionarilor, ştiau să-şi asigure impunitatea. Totuşi repet că ţaranul moldovan din vremea regulamentară nu se simţea nenorocit: dacă muncea o sută douăzeci de zile pe an (pentru stăpân şi pentru sine), se putea odihni aproape tot restul anului. Această socoteală mi-a fost făcută de ţarani bătrâni din toate părţile Moldovei. Marele pacat al situaţiunii era tocmai faptul că, dată fiind lipsa de trebuinţi a ţaranului nostru, uşurinţa şi ieftinitatea traiului, el nu a sâmţit destul de tare nedreptatea ce i se făcuse când, râpindu-i-se dreptul de folosinţă asupra celei mai mari părţi a pământului obştei, lipsindu-l astfel de mijlocul lui firesc de îmbogăţire, s-a stârpit într-însul dorinţa de îmbogăţire, adică cea mai puternică pârghie de propăşire a unui popor.

Şi tot din pricina uşurinţii şi a dulceţii vieţii ce o duceau, claselor de sus li-a lipsit îmboldul nevoii, adică fermentul principal care dă naştere spiritului de întreprindere şi împinge la muncă.

Boierimea moldovenească din vremea lui Mihalache Sturdza avea două îndeletniciri de căpetenie: intrigile politice şi plăcerile. Prin aceste de pe urmă s-înţălege că, la fel cu ceea ce s-a petrecut pretutindeni, din timpurile cele mai vechi până astăzi, în orice societate de oameni cari n-au de lucru şi sunt bogaţi dragostea a jucat un rol de

căpetenie. Mult vorbitu-s-au de corupţiunea societăţii boiereşti de altădată. Pretind că această societate întru nimica nu a fost mai coruptă decât înaltele aristocraţii din ţările apusene şi aristocraţia banului de astăzi. La noi s-au întâmplat întocmai aceleaşi scandaluri ca aiurea, cu singura deosebire că, aici, au fost mai răsunătoare decât aiurea fiindcă, din cauza educaţiei noastre mai primitive, mai rudimentare, se ascundeau mai puţin, în două cuvinte: fiindcă era mai puţină ipocrizie. Întru nimica nu era moldovanca din boierime mai viţioasă, mai coruptă decât doamna din înalta aristocraţie apusană; nu păcătuia mai des, nici mai tare, dar îşi ascundea pacatul cu neasamanat mai puţină artă. Deoarece s-a convenit a se zice că *ipocrizia este un omagiu ce viţiul îl prestează virtuţii*, cucoanele noastre erau în această privinţă desigur inferioare damelor din Apus, dar numai în aceasta.

Aceste femei din boierime, cari au ieşit în lume între 1830 şi 1860, erau aproape toate frumoase, înzestrate cu o minte din cele mai vii şi cu o distincţiune suverană. Nu era nicicum de mirare ca ele să fi atras privirile şi să fi deşteptat în chip atât de viu poftele barbaţilor cu cari veneau în contact. Ocupaţiunea rusască de la 1828-1834 avusese asupra moravurilor o influenţă şi mai nefastă decât aceea de la începutul veacului. Atunci, obiceiurile de recluziune orientală a femeilor mai aveau fiinţă în multe familii boiereşti; tocmai acea ocupaţie le-a desfiinţat. Noua ocupaţie n-a mai găsit acele vechi bariere, şi sexul slab, după obiceiul lui, era mult mai înaintat pe calea europenizării decât acel zis tare. Boierii se încăpăţânau să poarte costumul zis moldovenesc, dar care în realitate nu era decât acel turcesc. Faţă de ofiţerii ruşi, în uniformele lor strălucitoare, boierii noştri, în anterie, giubele, işlice şi papuci, nu puteau să pară decât ridicoli. După cât am auzit, mai mult decât una a păcătuit cu ruşii. Nu trebuie uitat că, la noi, ruşii, pe lângă cei mulţi, se bucurau de un prestigiu deosebit, ca fiii unei împărăţii de o lege cu noi, ca protectorii noştri împotriva păgânilor. (Prea mulţi uitase hoţasca râpire a Basarabiei.) Trebuie să adaug că ruşii, dacă purtau uniforme frumoase, cusute cu fir, vorbeau bine franţuzeşte, dansau de minune şi cunoşteau jargonul

dragostei uşoare, erau în fond nişte semi-barbari; romanele cucoanelor noastre cu ofiţerimea rusă s-au terminat aproape toate nu spre cinstea seducătorilor. Din mai multe aventuri de acest soi, mă voi mărgini să citez pe aceea a unei cucoane de neam mare, de aproape înrudită cu unul din domnitorii noştri din veacul trecut şi mamă a unuia din barbaţii politici cei mai în vază, înainte şi după Unire, care, la 1858-'59, a fost unul din candidaţii serioşi la domnie. Acea cucoană, căsătorită şi cu copii mari, fusese sedusă de fizicul frumos şi marţial, de protestările de dragoste eternă ale generalului rus Muhanov, un seducător de meserie. Uitând şi barbat, şi copii, s-a hotărât să urmeze pe Muhanov când el a fost mutat în nu ştiu ce garnizoană din Rusia. După recomandaţia lui, a luat cu dânsa toţi banii ce-i avea disponibili, precum şi toată argintăria şi juvaierurile ce poseda. Călătoria a fost scurtă: numai până la Prut. Acolo a dat-o jos din cupeaua în care se aflau, i-a tras o bataie rusască şi, lăsând-o în drum, a plecat înainte cu banii şi lucrurile de preţ ale nenorocitei. Şi acest caz nu a fost singurul în care seducătorii ruşi s-au purtat în asemene mod cavaleresc.

De altmintrelea, fetele de boieri cari s-au căsătorit cu ruşi au fost, aproape toate, cât se poate de nenorocite: barbaţii, pe lângă că le-au mâncat averile, le-au înşalat în chipul cel mai neruşinat şi aproape totdeauna le-au maltratat. În privinţa asta am avut un exemplu în familie. Nu ştiu pentru ce, sora bunului meu despre mamă, a lui Grigore Ghyka, domnul de la 1848-'56, a fost căsătorită cu generalul rus Şubin. Zic că nu ştiu pentru ce căci Elena Ghyka, dacă nu era frumoasă, era bogată (a primit ca zestre târgul Vaslui cu marea moşie de pe împrejur), bine-crescută, cultă, mai ales pentru vremea de atunci, şi înzestrată cu toate virtuţile cari fac podoabe unei soţii şi unei mame. A fost însă cât se poate de nenorocită: Şubin era un beţiv care o snopea în bătăi. Moartea acelei bestii a fost pentru dânsa o adevărată mântuire.

Un scandal răsunător şi care a făcut epocă atunci când s-a întâmplat a fost romanul nenorocit al poetului Hrisoverghi cu Catinca Beldiman, născută Dimaki, soţia vornicului Iordache Beldiman, caimăcămeasa Catinca Balş de la 1856-

57. Ea era o femeie de o frumuseţă deosebită, dar care se bucura de cea mai deplorabilă reputaţie. Hrisoverghi era adiutant domnesc, tânăr, frumos, cult, plin de duh şi înzestrat cu un frumos talent poetic. Relaţiunile între ei durau de câtăva vreme fără ca vornicul Iordache să fi simţit ceva. Într-o iarnă deosebit de grea, vornicul a fost silit să plece din Ieşi, crezând că absenţa lui se va prelungi mai mult decât a trebuit să se prelungească în realitate; s-a întors pe neaşteptate în mijlocul nopţii. Cei doi amanţi au fost surprinşi; Hrisoverghi, în costumul uşor în care se găsesc de obicei amanţii în asemenea împrejurări, de-abie a avut vreme să-şi adune hainele şi, deschizând fereastra, să sară, de la etajul întâi în grădină. În ietacul cucoanei Catincăi era o temperatură de seră caldă, în grădină douăzeci şi patru de grade de frig, iar mantaua nenorocitului rămăsese sus. S-a îmbracat cum a putut, a sărit peste zaplaz şi, negăsind nici o sanie, a fost silit să meargă acasă pe jos. A doua zi era în pat cu o febră de peste patruzeci de grade.

Medicii şi tinereţa au izbutit să iasă biruitori peste pneumonia care se declarase, dar nu au avut ce face împotriva ftiziei galopante care a urmat-o: Hrisoverghi s-a stâns după puţine luni de chin. Dar bănuielile vornicului Beldiman, stârnite de tulburarea cucoanei Catincăi la intrarea lui în ietac şi de multe împrejurări suspecte, au fost pe deplin confirmate a doua zi, când ochii lui au zărit mantaua lui Hrisoverghi, căzută în dosul unui jâlţ. A dat la moment pe cucoana Catinca afară din casă şi a pornit proces de despărţenie în aceeaşi zi. Se zice că cucoana Catinca n-a mers nici macar o dată să viziteze pe amantul ei bolnav şi că, la moartea lui, a aratat cea mai deplină indiferenţă. De cucoana Catinca voi mai vorbi şi mai departe.

Don Juanii cei mai în vază ai Ieşului erau, în vremea lui Mihalache Sturdza, Lascar Bogdan şi cumnatu-său, Toderaş Balş.

Pe cel dintăi l-am cunoscut foarte bine, căci era bunicul soţiei mele şi, în copilăria mea, şădea la moşia lui Grozeştii, pe valea Oituzului, la vro douăzeci de kilometri de Căiuţi, adică după accepţiunile de atunci a depărtărilor, intram în

categoria vecinilor de moşie. Apoi el mai era văr primar cu bunică-mea despre mamă, cu Anica Catargiu, deoarece Dumitrache Bogdan, tatăl lui Lascar, şi Iordache Catargiu ţineau două surori Roseteşti.

Lascar Bogdan se născuse pe la 1800. Era un barbat de statură impunătoare, căruia îi şădea încă bine şi la bătrâneţe, iar în tinereţe, după spusa tuturor, fusese de o deosebită frumuseţă. Era foarte mândru de faptul că ofiţerii ruşi îi spusese că samănă mult cu împaratul Neculai, care, precum se ştie, trecea drept unul din cei mai frumoşi barbaţi din împărăţia lui. Bogdan primise o învăţătură destul de îngrijită, mai ales pentru acea vreme. Avusese un profesor francez foarte distins, al cărui nume l-am uitat. Am văzut, mult după moartea lui Lascar Bogdan, nişte scrisori franceze scrise de el unei doamne şi am putut constata că mânuia limba franceză în perfecţie.

S-a căsătorit de tânăr cu Smaranda Balş, sora lui Toderiţă Balş, care avea să fie caimacam la 1856, o femeie frumoasă, vestită mai ales prin splendoarea, abondenţa şi lungimea părului ei auriu. Faptul că Bogdan nu-i era cu credinţă nu-l împiedeca să fie grozav de gelos, în aşa grad, încât noaptea învălătucea împrejurul braţului său una din cozile ei pentru ca să nu poată pleca de lângă el fără de ştirea lui. N-au dus multă vreme casă împreună şi s-au despărţit.

La înfiinţarea miliţiei pământene a intrat într-însa, odată cu cumnatu-său Toderaş (a nu se confunda cu Toderiţă) Balş, ajungând foarte răpede (adică în prea puţine luni) la gradul de colonel sau, cum se zicea atunci, de polcovnic.

Dumitru Ghiţescu, despre ale căruia *Amintiri* am vorbit mai sus, povesteşte că într-o bună zi, la un exerciţiu de batalion, un ofiţer încurcând toată mişcarea fiindcă nu înţelesese poronca, polcovnicul, în mânia lui, l-a stupit în obraz. Corpul de ofiţeri a reclamat îndată hatmanului, care era cumnatul lui Bogdan, ameninţând cu demisia. Polcovnicul a trebuit să deie satisfacţie ofiţerilor şi, în curând, a părăsit serviciul militar.

Pe când era colonel, se găsea în legături de dragoste cu o doamnă din înalta societate, soţia vistiernicului de pe vreme. Vistiernicul era gelos, căci soţia lui numai

credincioasă nu-i fusese; avea acum obicei să s-întoarcă pe neaşteptate de la vistierie acasă. Pentru a înlătura orice primejdie de surprindere, Bogdan a avut recurs la următoarea stratagemă. În ceasurile în cari vizita pe vistiernicească, înşira, la anumite distanţe, pe tot drumul ducând de la vistierie până la casa vistiernicului, trompeţii garnizoanei, cu ordin ca cel de lângă vistierie să sune îndată ce va vedea trăsura vistiernicului plecând de acolo, iar ceilalţi să sune pe rând, îndată ce vor auzi că au sunat cei dintre vistierie şi locurile în cari erau postaţi. Astfel, polcovnicul şi vistierniceasa s-au putut iubi în toată liniştea.

Dar Bogdan era zburdalnic, s-a încurcat şi cu altă cucoană, soţia altui colonel – miliţia moldovenească se compunea numai dintr-un batalion şi un escadron, dar de colonei şi chiar de hatmani (generali) era bielşug. Se crede că vistierniceasa, aflând de necredinţa amantului ei, a pus pe barbatul rivalei sale în cunoştinţa necredinţii acesteia, căci el a început să-şi supravegheze soţia foarte de aproape. Aşa de aproape încât, într-o bună zi, a prins-o deschizând o scrisoare ce a bănuit îndată că vine de la Bogdan, precum şi era cazul. A vrut să i-o smulgă din mână, dar cucoana, mai îndemânatecă, a făcut-o răpede ghem şi a înghiţit-o. Pe urmă s-înţelege că a ştiut să spuie barbatului că scrisoarea venea de la cine ştie ce prietenă sau rudă şi că a înghiţit-o numai pentru a proclama dreptul ei de a corespunde liberă cu oricine.

Înainte sau după trecerea lui prin miliţie, Lascar Bogdan a mai fost căsătorit cu cineva, dar am uitat numele doamnei. Căsnicia lor a ţinut numai câteva săptămâni, căci el a cerut despărţenia pe motiv că noua lui soţie..., cum să zic, scapa noaptea nişte adieri rău mirositoare, cari îi făceau viaţa comună nesuferită. Şi divorţul s-a pronunţat!

La sfârşitul anului 1827, Lascar Bogdan s-a căsătorit cu domnişoara Eufrosina Ghika din Bucureşti, o persoană cu fizic plăcut şi înzestrată cu mari calităţi de inimă. Sigur este că ea a ştiut să puie desăvârşită stăpânire pe soţul ei, care, de atunci, din Don Juan, a devenit un adevarat model de credinţă conjugală.

Lascar Bogdan era atunci un barbat foarte bogat; apoi mai fusese totdeauna foarte ordonat în cheltuielile sale şi

nu juca cărţile. Stăpânea, pe lângă moşia Unţeştii, lângă Bârlad, patrusprezece mii de desiatine de pământ excepţional de roditor în ţinutul Hotinului, în Basarabia.

În aceeaşi vreme (a şăsa decadă a veacului), cneazul Dumitru Cantacuzino, căruia nu ştiu din ce motive i se dăduse porecla de „Cneazul cu canalul”, a fost ofiţer rusesc care a făcut campania Crimeii, stăpânea moşia Grozeştii, pe Oituz, la ţinutul Bacăului, şi era cufundat într-un noian de datorii din cari nu ştia cum să iasă. Trebuia numaidecât să vândă moşia, s-o vândă răpede şi s-o vândă bine, căci altfel rămânea pieritor de foame. Îşi aruncă ochii pe Bogdan pentru a-l ademeni s-o cumpere şi, spre acest sfârşit, începu să i-o laude şi să se plângă că, afaceri urgente chemându-l în Rusia, unde va trebui să steie mai mult timp, apoi mai fiind încurcat cu datorii grele, ar fi mai cuminte din partea lui s-o vândă, dar nu s-îndură. A lăudat moşia într-atâta, încât a făcut pe Bogdan să vie s-o vadă.

Moşia Grozeştii era o moşie de munte, care atunci avea o întindere de patrusprezece mii de fălci, din care o parte foarte mică era loc de arătură, cu mult cea mai mare parte din întindere alcătuindu-se din pădure, nu tocmai în bună stare, din fânaţuri şi din păşuni de munte. Moşia avea însă o *hută* (fabrică de steclărie) şi o velniţă.

Cantacuzino aştepta pe Bogdan şi îşi pregătise bateriile. Din momentul sosirii musafirului, asupra curţii de la Grozeşti (care de atunci a ars, dar era foarte frumos situată pe o coastă, în stil de *châlet* elveţian, şi se afla în mijlocul unei frumoase grădini), s-a abătut un şir neîntrerupt de mesiţi jâdovi, venind să ceară cneazului, care un mare număr de cară de steclărie, care nu ştiu câte poloboace de rachiu, altul un număr mare de boi îngraşaţi, care vânzări însamnate de alte producte pentru prezent sau pentru viitor, dar tot cu preţuri mari şi plătite peşân, în galbeni buni, *zimţi şi fără bortă*, după formula stereotipă, galbeni cari se numarau sub ochii lui Bogdan. Şi cneazul făcea greutăţi, pe mulţi din mesiţi îi trimetea la primblare zicându-li că marfa ce o cer este făgăduită altui muşteriu statornic şi plângându-se că-i este cu neputinţă să mulţămească toate cererile. Bineînţăles că toate aceste cereri erau fictive, mesiţii tocmiţi pentru a juca o comedie şi

galbenii cei frumoşi ce se numarau de nu ştiu câte ori în faţa lui Bogdan erau tot aceiaşi.

Un om cuminte ar fi bănuit lucru necurat, ar fi plecat fără a conchide nimica şi ar fi trimes oameni de încredere să controleze realitatea vânzărilor încheiete faţă de el. Dar Bogdan nu era cuminte; situaţia frumoasă a moşiei, casa, grădina îl orbise, nici prin gând nu-i trecea ca prietenul său, cneazul, să-l înşele; a dat arvonă şi a primit *zedelca* lui Cantacuzino înainte de a părăsi Grozeştii. Ajuns la Ieşi, a plecat în Basarabia, unde a vândut bunătăţile de moşii ce le avea în ţinutul Hotinului şi, la întoarcere în Ieşi, a achitat cneazului preţul Grozeştilor. În curând însă s-a convins de chipul nedemn în care prietenul său îşi bătuse joc de dânsul. *Huta* mergea greu, steclăria se vindea cu un preţ care de-abie întrecea costul fabricării, velinţa mergea şi mai greu, căci poziţia excentrică a Grozeştilor, departarea lor de centrele de producţiune a cerealelor din distilaţiunea cărora ieşea rachiul ridicau mult costul acestui produs, îngraşarea boilor era anevoioasă din pricina lipsei de paie, precum şi a proastei calităţi a fânului de pădure. Şi, claie peste gramadă, Bogdan s-a mai împodobit cu un vechil leah cartofor care, ceea ce nu fura, dădea în cărţi. Apoi, la Ieşi, unde avea casă şi grădină frumoasă, trăia cu un lux deosebit; cucoana Frosiniţa nu putea mânca decât *cornişoni* (castraveciori cu oţet) venind din Paris, cei făcuţi în ţară părându-i prea vulgari. Saraca! a plătit aceste nebunii prin ani de lipsă şi de suferinţi, ce i-a îndurat cu cea mai mare demnitate.

Văzând că s-încurcă, Bogdan a părăsit Ieşul pentru a se stabili în permanenţă la Grozeşti, dar i-a mers din rău tot în mai rău, deşi s-a scapat de vechilul leah. Prin anii şăsezeci s-a adresat, pentru a fi scapat, unui avocat din Ieşi, barbat deştept şi cult, dar cu o deplorabilă reputaţie, care i-a luat casa din Ieşi pe preţ de nimica şi s-a încercat să-i ieie şi moşia Unţeştii ce i-o dăduse în arendă. A fost pe urmă între ei proces şi Bogdan a câştigat în parte, adică Unţeştii au ramas ai lui, dar avocatul a ramas cu casa.

Cucoana Frosiniţa era foarte evlavioasă. Avea obiceiul să-şi zică, în fiecare sară, vreme de un ceas şi mai bine, rugăciunile pe greceşte, căci aşa le învaţase în copilărie. Pe

barbatu-său îl plictisea cumplit această lungă bolboroseală grecească şi-l împiedeca s-adoarmă. Adeseori o întrerumpea pentru a-i zice: „*Madame Bogdan, n'ennuyez donc pas tellement le bon Dieu avec vos prières! Ne lui répétez donc pas dix fois de suite la même chose! Le bon Dieu est intelligent, il comprend tout de suite.*" (Doamnă Bogdan, nu plictisiţi atâta pe bunul Dumnezeu cu rugăciunile Domniei Voastre. Nu-i repetaţi de zece ori, una după alta, acelaşi lucru! Bunul Dumnezeu este deştept, înţelege îndată.)

O particularitate a lui Lascar Bogdan era faptul că nu i se cunoşteau decât prea puţini clienţi, pe când de obicei boierii cei mari aveau o întreagă suită de „oameni de casă". Totuşi şi el „a făcut un om", şi unul nu tocmai fără merite, pe generalul Ion Duca. Acesta, fiu de mazil din ţinutul Vasluiului, începuse prin a intra, în calitate de camardiner, în slujba particulară a lui Bogdan. Fiind băiet cu ştiinţă de carte, curat, harnic şi ascultător, Bogdan, care atunci era polcovnic în miliţia Moldovei şi cumnat cu hatmanul, cu Toderaş Balş, l-a făcut să intre în miliţie în calitate de *iuncăr*. Zelul (*osârdia*, cum se zicea atunci) pentru serviciu şi celelalte bune însuşiri ale tânărului fiu de răzăş, care singur a învaţat franţuzeşte şi şi-a însuşit cunoştinţe variate, l-au făcut în curând ofiţer, apoi, cu încetul, a ajuns până la gradul de general. Un geniu militar n-a fi fost generalul Duca, dar a avut o însuşire frumoasă şi rară în oştire, mai ales în vremile de mai de mult: *a ramas cu mânile curate*. Intrat sarac în oştire, tot sarac a ieşit dintr-însa. Şi totuşi a găsit mijloace să deie o frumoasă creştere celor doi fii ce i-a lasat: unul a murit inginer inspector general şi director general al căilor ferate, celalalt preşedinte al Curţii de Casaţie, iar astăzi un nepot de fiu al generalului Duca este consilier al tronului.

Lascar Bogdan, din întăia lui căsătorie, a avut un fiu, Lascar, *leitenant* în miliţia moldovenească, care a fost socru-meu şi a murit de tânăr, lăsând regrete unanime. Din a doua căsătorie a lasat doi fii: căpitanul Neculai Bogdan, ucis la 6 septemvrie 1877, în faţa redutei Griviţa no. 2, şi generalul Gheorghe Bogdan, mort acuma şi el, acel care, cu divizia lui de cavalerie, a făcut prizonieră, în cursul

campaniei din vara anului 1913, la Ferdinandovo, o brigadă de infanterie bulgară, cu două baterii.

Al doilea calău de inimi din Ieşi, în vremea celei dintăi domnii regulamentare, era cumnatul lui Lascar Bogdan, Toderaş Balş. Dacă nu avea statura frumoasă şi aerul impunător al cumnatu-său, Toderaş Balş era frumos la faţă şi plăcea mult femeilor; cultura lui însă era aproape nulă, în această privinţă nu se putea compara cu Bogdan. Ca şi dânsul, la alcătuirea miliţiei moldoveneşti, el s-a simţit cuprins de o mare dragoste pentru cariera militară, însă această dragoste pentru militărie a fost la dânsul mult mai statornică decât la Bogdan. Intrat în miliţie cu gradul corespunzător acelui civil ce-l avea în acel moment, a urmat la Odessa un curs de instrucţie de câteva luni şi a fost numit polcovnic, întrunind sub comanda sa batalionul de infanterie şi escadronul de cavalerie cari, împreună, alcătuiau un aşa-numit regiment. După puţin timp a fost înaintat la gradul suprem: acel de hatman şi *gheneral-inspector* al miliţiei. Şi-a luat gradul şi îndatoririle foarte în serios şi, în timpul hătmăniei lui, a muncit greu cele două sau trei *roate* de infanterie şi două sau trei plutoane de cavalerie cari alcătuiau garnizoana Ieşului. În fiecare an miliţia tăbărâtă pe malul Prutului făcea, în timp de mai multe zile, manevre (?), şi aceste manevre se terminau cu un simulacru de luptă: atacarea şi apararea unei poziţiuni, la care era poftită toată boierimea din capitală şi corpul consular, iar la sfârşit, după obligatoarea defilare ce o primea hatmanul, el dădea corpului ofiţeresc şi invitaţilor, acolo pe loc, o masă mare la care cel dintăi toast era totdeauna ridicat în onoarea: „Augustului nostru Protector, Mărirea Sa Împaratul tuturor Rosiilor”. Trupa nu era uitată; pe lângă o masă bogată, adapată în chip îmbielşugat cu vin cumparat din punga hatmanului, fiecare soldat mai primea şi câte o gratificaţie provenind din acelaşi izvor.

Ocupaţiile lui militare nu-l împiedecau să deie şi Venerei o parte însamnată din timpul său. Cronica scandaloasă spune că cuceririle lui n-au fost puţine. De altmintrelea, el însuşi (modestia nefiind una din calităţile lui) se lăuda cu victoriile repurtate pe acest teren. În a şăsa decadă a veacului, aflându-se la un bal, lângă una din doamnele cele

mai distinse ale societăţii, i-a spus, vorbind de frumuseţa fetelor şi a tinerelor femei măritate: „Uite, toate sunt frumoase, şi cât de frumoase! Şi la urma urmei nu-i lucru de mierare, doară eu le-am făcut pe toate!”

Şi doară, după cât spuneau toţi bătrânii, soţia lui cuconu Toderaş, cucoana Marghioliţa, născută Bogdan, fusese deosebit de frumoasă şi era cel mai bun suflet ce se poate închipui. Am găsit la Academia Română, scrise de ea, de la Dorna, soţului ei, la Ieşi, nişte scrisori a căror franţuzască era destul de lamentabilă, dar pline de o adorabilă candoare şi din cari ieşea un parfum de iubire curată şi tânără.

Casa cucoanei Marghioliţei Balş era vestită pentru larga-i ospitalitate şi mai ales pentru masa-i minunată; era din această pricină rivalitate mare într-o vreme între dânsa şi bunică-mea. Ea fusese una din cele mai bogate partide din Moldova. A avut ca zestre şi clironomie unsprezece moşii din cele mai frumoase, printre cari moşia Piatra cu târgul şi moşia Târgul Frumos cu târgul. Dar „gărgăunii de domnie” o făcuse să vândă, în anii 1833-1834, cinci moşii ca să-l aducă în scaun pe cuconul Toderaş – din fericire pentru ţară, în zadar. Era şi el bogat, căci, între altele, stăpânea moşia Darabanii, în întindere de vro opt mii de fălci, dar pofta de domnie, înzestrarea celor două fete şi mai ales traiul nemăsurat i-au ajutat să treacă prin acea avere, nemairămânând la sfârşit cucoanei Marghioliţei decât Darabanii, şi aceştia bine ipotecaţi. Multe erau, în copilăria mea, poveştile nostime în curs despre *generalul* Toderaş Balş.

Ca toţi boierii mari de pe vreme, avea o adevărată curte cu boierănaşi şi de oameni boieriţi prin influenţa lui. Dacă nici prin gând nu-i trecea să arăte faţă de dânşii vro fudulie, şi să-i trateze *du haut de sa grandeur*, cum zice francezul, arata un *sans gêne* care astăzi ni-ar părea inexplicabil. Făcea, spre exemplu, în fiecare dimineaţă, lungi şădinţi pe... scaunul lui cu bortă şi, în această postură, primea boieri de mâna a treia şi chiar a doua cari veneau să-l vadă, şi atunci, în chip aproape invariabil, convorbirea începea astfel:

— Sărut mânile, cucoane Toderaş!

— Bună ziuă, cutare (sau: cucoane cutare!).
— Ce mai făceţi?
— Ia, mă ...!

Să nu se creadă că el voia astfel să umilească pe musafirul lui, sau că acesta se simţea umilit; sunt încredinţat că, dimpotrivă, cei mulţi din ei se simţeau cinstiţi prin asemenea familiaritate.

Cu toată lipsa lui de cultură generală şi militară, cuconul Toderaş cetise descrierea unora din marele bătălii, între altele ştia pe de rost acea de la Waterloo, şi toată lumea care l-a cunoscut la sfârşitul vieţii sale mi-a spus că de atâtea ori o povestise, încât sfârşise prin a fi convins că luase parte la ea şi o povestea acuma în însuşire de martor ocular.

Când, la 1866, a fost temei pentru a crede că turcii, concentraţi sub ordinile lui Osman Paşa, la Rusciuc, ar putea trece Dunărea pentru ca să scoată din ţară pe principele Carol, adus în scaun fără voia lor, şi armata noastră, câtă aveam atunci şi în starea ei de atunci, fusese concentrată pe Sabar, Toderaş Balş n-a mai dormit decât îmbracat în uniformă de general şi împintenat, zicând că, în momentul în care îl va chema ţara, el trebuie să fie totdeauna gata să încalece. Iar regele Carol, când îşi amintea această vorbă a lui conu Toderaş, care-i fusese raportată, zicea: *C'est tout au plus s'il aurait pu monter sur un cheval de bois*. (Nu ar fi putut încăleca decât cel mult pe un cal de lemn.)

Amintirea hătmăniei lui îi era atât de dragă, încât, până la moarte, avea la Darabani pe unul din foştii lui soldaţi, îmbracat în vechea uniformă moldovenească, cu o veche puşcă militărească şi cu o darabană. La toacă el venea la poartă, bătea darabana, apoi, punând-o jos, lua puşca şi făcea „şmotru" (mânuirea armelor) rostind totodată vechile comănzi; pe urmă, punând puşca jos, lua iar darabana, iar o bătea şi ceremonia zilnică era terminată.

Ruşii, formând miliţia noastră, o iniţiase şi în tradiţiile de necinste în vigoare în armata lor; mulţi hatmani au ieşit din slujbă cu nume patat. Erau mai cu deosebire învinovăţiţi că întrebuinţează soldaţii pentru a li strânge recolta şi a li

presta alte servicii gratuite de acelaşi fel. Toderaş Balş a ieşit totdeauna din hătmănie cu mânile curate.

O persoană care a jucat un rol însamnat în societatea ieşană, dacă nu totdeauna vrednică de laudă, a fost o vară primară a mea, cu patruzeci şi nouă de ani mai mare decât mine, Elena Sturdza, născută Ghyka, fiică a unei fiice din întăia căsătorie a hatmanului. Căsătorită dintăi cu un Greceanu şi despărţită de el, s-a căsătorit pentru a doua oară cu vistiernicul Alecu Sturdza, barbat foarte bogat, unul din corifeii boierimii din vremea regulamentară. Elena Sturdza era o persoană de statură minusculă, dar cu faţă, dacă nu de o frumuseţă clasică, cel puţin foarte plăcută. Era foarte deşteaptă şi se bucura de o cultură excepţional de îngrijită pentru vremea de atunci, dar era înzestrată cu un spirit deosebit de intrigant, cu un caracter infernal, cu o nemărginită vanitate; era veşnic muncită de pofta să domineze şi, în toate, să fie ea cea dintăi. Grozav de cheltuitoare, a încurcat cu desăvârşire averea frumoasă a lui Alecu Sturdza, care se afla cu totul sub influenţa ei. Tot din pricina ei, el, barbat cuminte şi paşnic din fire, se trezise în stare de gâlceavă cu domnul şi cu cea mai mare parte a societăţii ieşene.

Alt Alexandru Sturdza, un văr al lui Mihai Sturdza, stabilit în Rusia, logodindu-şi fiica cu un cneaz rusesc şi fiind rugat de familia acestuia să-i deie un arbore genealogic al familiei Sturdza, s-a adresat domnului Moldovei pentru a-i cere să dispuie alcătuirea unei asemene lucrări. Mihai Sturdza s-a grăbit să numească o comisie, din care făcea parte şi Gheorghe Asachi, pe care a însărcinat-o cu strângerea şi coordonarea documentelor necesare. Lucrarea a fost făcută de Asachi, împreună cu membrii familiei Sturdzeşti alcătuind comisia, în chipul cel mai serios, cel mai conştiincios şi cel mai obiectiv, pe temeiul unor documente de indiscutabilă autenticitate, dovedind existenţa familiei Sturdza în Moldova de la începutul veacului al cincisprezecelea. Dar într-o călătorie făcută, mi se pare în anul 1813, la băile de la Mehadia, logofătul Grigoraş Sturdza, părintele domnului, se întâlnise acolo cu un membru al familiei contale ungare Béthlen, cu desăvârşire ruinat, care îşi procura mijloace de trai prin alcătuire cu

genealogii. El a spus logofătului că poate dovedi cum că familia Sturdza se trage în realitate din acea ungară a conţilor Turzo şi a ademenit chiar pe logofăt să intre în vorbă cu el pentru alcătuirea unui arbore genealogic al Sturdzeştilor. Din nu ştiu ce cauze însă nu s-a dat urmare acestui proiect, dar credinţa că Sturdzeştii se trag din conţii Turzo a prins rădăcină în mintea mai multor membri ai familiei. Comisia însărcinată de domn cu alcătuirea arborelui genealogic a rugat pe un ungur ardelean, barbat învaţat, însărcinat de ocârmuirea Moldovei cu cercetări orologice, care tocmai pleca în congediu în Transilvania, să facă acolo cercetări în privinţa înrudirii Sturdzeştilor cu familia Turzo. Prin cercetările făcute de acest învaţat, s-a răspândit în Transilvania zvonul că preabogatul domn al Moldovei caută să găsească peste munţi urme despre vechimea familiei sale. Doi *nemeşi* de origine română, fraţii Boer, complet ruinaţi, s-au gândit să se folosească de această împrejurare pentru a pune mâna pe ceva bani. Posedau copia unui uric al lui Vlad Dracul, în calitate de *herţeg* al Făgăraşului, din a patra decadă a veacului al cincisprezecelea, prin care Vlad întărea unui membru al familiei Boier nişte posesiuni în *ducatul* Făgăraşului. Apoi mai ştiau că o altă copie a zisului uric se găseşte în arhiva mănăstirii de la Cluj. S-au adresat superiorului mănăstirii şi au obţinut o copie legalizată a actului transcris în arhiva lor, copie care, după toate probabilităţile, a fost făcută sau de unul din ei, sau de un instrument al lor. Pe acea copie au avut grijă să lese un spaţiu oreşcare îndată după cuvintele: „Ion Vlad” din titulatură. Apoi au pus pe superiorul mănăstirii să legalizeze acea copie şi au plecat în Moldova după ce, în spaţiul liber, au introdus, după cuvintele „Ion Vlad”, acel de Sturdza. Acolo au oferit-o domnului în schimbul unei sume de bani. Desăvârşita lipsă de cunoştinţi istorice serioase în vremea când Kogălniceanu de-abie îşi tipărea *Letopiseţile*, iar în Ţara Românească încă nu se începuse, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, publicarea cronicelor munteneşti, a făcut pe Mihalache Sturdza, barbat mai mult decât chibzuit în cheltuieli, să deie pe acest act falşificat suma de 800 de galbeni, sau 9 400 franci, iar comisia însărcinată cu alcătuirea genealogiei Sturdzeşti să

cuprindă actul în numărul documentelor sale şi să pornească arborele genealogic din Ioan Vlad Sturdza-voievod. Despre absoluta bună-credinţă a membrilor comisiunii nu ne putem îndoi un moment, precum şi, în cât priveşte domnul, este sigur că dacă nu ar fi fost încredinţat că copia legalizată a actului de la Cluj este absolut fără prihană, nu ar fi dat bani pe dânsa. Acea genealogie a fost adeverită în urmă de către Obştească Adunare şi întărită de domn.

Dar cucoana Elena Sturdza nu era mulţămită cu simpla descendenţă din Vlad Dracul: îi trebuia numaidecât o origine străină, mai ales un titlu. Spre a-şi ajunge scopul, s-a hotărât a merge la Viena şi a face, la curtea împărătească, demersurile necesare pentru a obţine recunoaşterea descedenţii Sturdzeştilor din familia Turzo, precum şi titlul de conte, luându-l chiar de mai înainte pentru dânsa. Înainte de plecare a ştiut să adune, de la diferiţi Sturdzeşti, o sumă de cinci mii de galbeni pentru întâmpinarea cheltuielilor necesare spre obţinerea acelei recunoaşteri. Dar la Viena, cu toate relaţiile frumoase ce le avea, nu a putut izbuti la nimica. Afacerea a fost deferită competenţei camerei heraldice, care nu a putut găsi nici vro legătură între familiile Turzo şi Sturdza; aceasta reiesă cel puţin dintr-un fragment de raport al zisei camere, pe care l-am văzut şi care există la unul din membrii familiei. Vistierniceasa Elena Sturdza s-a întors deci la Ieşi fără nici o recunoaştere de titlu sau de descendenţă, ceea ce însă nu a împiedecat-o să urmeze până la moarte să se întituleze contesă Turzo-Sturdza şi să susţie că titlul îi fusese recunoscut de împaratul Austriei.

Un rol cu deosebire însamnat în societatea ieşană a jucat sora contesei, cucoana Marghioliţa, căsătorită succesiv cu beizade Neculai Sturdza, cu logofătul Costache Sturdza şi cu vistiernicul Neculai Roset Roznovanu. După mărturia tuturora fusese deosebit de frumoasă şi de deşteaptă. După căsătoria ei cu Roznovanu a fost, din pricina marei bogăţii a acestuia, în capul societăţii ieşene şi, până la moartea ei, în anul 1888, la vârsta de 81 de ani, casa roznovănească a fost privită ca cea dintâi din Ieşi.

Soţul ei era un barbat foarte bogat, dar tot pe atât de vanitos. Cu prilejul numirii întăiului domn regulamentar, a fost şi el candidat la scaunul domnesc şi se găsea în rivalitate cu însuşi tată-său, logofătul Iordache Roznovanu, care năzuia şi el la scaunul Moldovei: amândoi se bizuiau pe devotamentul cătră Rusia, de care dăduse în viaţa lor nenumărate dovezi. Dar despre logofătul Iordache nu putea fi vorbă din pricina vrâstei sale înaintate, iar fiul său nu părea destul de serios, i se obiecta un cult prea deosebit pentru femeile frumoase.

Căci Neculai Roznovanu era un zelos servitor al sexului frumos. Această patimă l-a vârât, cel puţin o dată, tocmai în primejdia care, date fiind aplecările lui, trebuia să-i pară mai grozavă. La sfârşitul domniei lui Ioniţă Sturdza sau în vremea ocupaţiei ruseşti de la 1828-1834 a fost surprins de alt boier, care în urmă a jucat în Moldova un rol foarte însamnat, în conversaţie criminală cu soţia acestuia.

Boieriul înşalat nu era de acei cari înghit uşor o asemene injurie. Şi-a chemat slugile, a pus să întindă pe Roznovanu jos şi a poroncit să fie supus operaţiei la care canonicul Fulbert a supus altădată pe Abélard, operaţie ale cărei rezultate dau chiar celui mai straşnic Don Juan calificaţiile trebuitoare pentru a fi păzitor în haremul sultanului sau pentru a cânta în Capela Sixtină. Pentru norocul lui însă, ca şi pentru acel al număroaselor femei pe cari le-a mai iubit în urmă, o servitoare a casei în care locuia, văzând nelegiuirea ce avea să se întâmple, prin ţipetele ei a dat alarma şi a adus poliţia în casă, tocmai în clipa în care cuţitul era pe punctul să-şi îndeplinească lucrarea.

Nu pot isprăvi acest capitol fără a vorbi de fratele contesei şi al Marghioliţei Roznovanu, de frumosul, bunul, nobilul Nicu Ghyka-Comăneşti. Nu l-am cunoscut, căci şi-a pus capăt zilelor înainte de naşterea mea, dar tata, mama, moşii mei, toţi prietenii şi cunoscuţii noştri mi-au vorbit în nenumarate rânduri de dânsul, iar de câte ori îi pomeneau numele ochii lor se umpleau de lacrimi. Singurul barbat care, la ştiinţa mea, a lasat regrete asămănătoare a fost bunul meu despre mamă, Grigore Ghyka.

Fiul lui Dumitrache Ghyka şi al Zoiţei Rosetti, o fiică din întăia căsătorie a bunului meu, hatmanul Nicu Ghyka s-a

născut la 1814. El a plecat în anul 1830 la München împreună cu tata şi cu moşii mei, care-i erau şi lui moşi (unchi), deşi de o vrâstă cu dânsul. În curând după întoarcerea lui în ţară, s-a căsătorit cu Catinca Plagino, fiica lui Dumitru Plagino şi a Marghioliţei Ghyka, căsătoriţă, încă o dată, pe urmă, cu Dumitrache Paşcanu. Soţia lui Nicu Ghyka era deosebit de frumoasă şi înzestrată cu toate însuşirile mamelor bune şi ale soţiilor iubitoare şi credincioase. Tinerii soţi s-au aşazat la moşia Comăneşti a lui Nicu Ghyka, un domeniu de 80 000 de fălci, care se întindea din Tarhaoş pănă la Slănic. Acolo, în satul Comăneşti, el a clădit o casă care, cum adesa a fost cazul la noi, era menită a servi de dependenţe, dar pănă la sfârşitul veacului trecut a fost locuită de stăpânii moşiei. Împrejurul acelei case a plantat frumosul parc ce se vede şi astăzi, prin care trece un braţ al Trotuşului. Iarna însă o petreceau la Ieşi, unde Nicu Ghyka era un favorit obştesc. Avea însă o mare meteahnă: patima cărţilor şi, ca cei mai mulţi boieri din generaţia lui, nu era deloc cumpănit în cheltuieli. Din cauza acestor două cususuri nu întârziese să se înfunde într-un noian de datorii. Apoi mai dăduse toată încrederea unui om de casă, boierănaş ridicat de tată-său, numit Ciornei, care îl îngloda într-adins în datorii pentru a lua comisioane mari de la bancherii de la cari se împrumuta. La un moment dat, în anul 1851, Nicu Ghyka s-a găsit atât de încurcat, încât n-a văzut alt chip de scapare decât vânzarea moşiei Comăneşti. A vândut-o lui Lascar Paşcanu, luând o arvonă de cinci mii de galbeni. Dar el iubea Comăneştii la nebunie; inima lui era legată de munţii, de codrii, de apele vii şi limpezi ale acestui domeniu crăiesc, unde lucrase şi făcuse pentru viitor planuri de cari îi erau legate toate aspiraţiunile. Apoi avea cinci copii. Când şi-a refăcut socotelile şi şi-a adunat suma datoriilor, a constatat cu groază că, din preţul vânzării, nu-i mai rămâne aproape nimica. Şi atunci, într-o clipă de deznădejde, s-a sinucis. Despre văduva şi copiii lui va fi vorbă în mai multe locuri din aceste *Amintiri*. Aici vreu numai să arăt că, după trecere de şăptezeci de ani, o tragedie aproape identică s-a repetat cu nepotul său, care purta acelaşi nume. Şi de astă-dată, o situaţie încurcată prin influenţa nefastă a unei fiinţi

vulgare şi lipsite de scrupul, teama de a-şi vedea numele compromis şi copiii fără mijloace – apoi glontele de carabină!

CAPITOLUL X
Amărunte asupra familiei mele

Familia Ghyka din Moldova nu este aceeaşi ca familia Ghika din Ţara Românească. Ramurile Ghikuleşti trăind astăzi peste Milcov sunt veniţi din Rumelia şi de neam albanez. Cel dintăi Ghika, Gheorghe, a venit la începutul veacului al şăptesprezecelea în Moldova, unde făcând avere a ajuns la boierie mare şi, spre sfârşitul vieţii, a fost domn, întăi în Moldova şi apoi în Ţara Românească. Şăpte din urmaşii lui bărbăteşti au domnit în principate, unii succesiv într-amândouă, uneori cu mai multe domnii.

Ghykuleştii din Moldova se trag *prin femei* din Alexandru Ghika, mare dragoman al Porţii, decapitat din ordinul sultanului în a cincea decadă a veacului al optsprezecelea. El era frate cu Grigore Ghika al II-lea, care a domnit de mai multe ori în amândouă principatele. Fiul lui Alexandru dragomanul, Grigore al III-lea, a domnit de două ori în Moldova şi o dată în Ţara Românească. El a fost asasinat în Beilic, la Ieşi, din ordinul sultanului, de cătră un capigiu trimăs înadins, care i-a tăiet pe urmă capul şi l-a dus la Constantinopol, unde a fost expus la Poartă.

Fiica lui Alexandru dragomanul, Ecaterina, s-a căsătorit cu Dumitru Sulgiaroglu, fiul unui grec sau albanez, barbat de samă în Fanar, care ajunse la slujba de vel sulger în Ţara Românească. Din această căsătorie s-au născut doi fii: Iordache şi Constantin, cari, când moşul (unchiul) lor a obţinut scaunul Moldovei pentru întăia oară, l-au urmat

acolo. Grigore Ghika III pare să fi iubit mult pe nepoţii lui de soră, căci în a doua sa domnie în Moldova vedem pe nepotu-său, Iordache, ocupând slujba de hatman, iar pe Constantin în acea de vel camaraş. Îi mai vedem iscălind în hrisoave, alături de moşul lor, Ghyka, ca şi el. O soră a lor, Aglaia, a fost căsătorită cu Constantin Moruz, care a venit domn în Moldova îndată după *tăierea* lui Grigore Ghika. Vedem pe boieri trimeţând înaintea lui Moruz, la sosirea lui în ţară, pentru ca să-l dispuie bine, pe Constantin camaraşul, *gunaikadelfos*, adică fratele soţiei sale, zice cronicarul contimporan Constantin Caradja.

Copiii lui Grigore Ghika III, după asasinarea tatălui lor, au trăit în cea mai desăvârşită mizerie. Din cei trei fii ce i-a lasat, mai cunoscut a fost Scarlat, care, precum am văzut mai sus, a fost numit hatman al Moldovei de către Krasno-Milaşevici în timpul ocupaţiei ruseşti de la 1806-1812 şi pe care boierii divanului, în absenţa senatorului, îl scosese din casa ce tot ei i-o cumparase din ordinul rusului. Acest beizade Scarlat avea reputaţia să fie un barbat învaţat şi, cu toată sărăcia lui, să fi posedat o frumoasă bibliotecă. Este înmormântat la Sfântul Spiridon în acelaşi mormânt în care zace trupul fără cap al tătâne-său. Un al doilea epitaf pe aceeaşi piatră zice că: „*Victimă, vai! a medicilor* se odihneşte acum sub această piatră Scarlat, fiul lui Grigore Ghika, 1828, ian. 6”.

Iaca, în privinţa urmaşilor lui beizadea Dumitru, cu care s-a stâns descendenţa lui Grigore Ghika III, un amărunt ce mi l-a povestit, în iarna 1901-1902, bătrânul general Savel Manu, fost aghiotant al lui Grigore Ghyka, domnul Moldovei de la 1849-1856:

Era pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka. Într-o zi, după-amiază, aţipisem în camera aghiotanţilor. Deodată aud bătând în uşă şi strig: intră! Dar bătăile urmând, mă scol de pe jâlţ, merg la uşă, o deschid şi văd înaintea mea pe un barbat mic la stat, îmbracat într-o redingotă neagră şi pe care deocamdată nu l-am recunoscut, fiindcă era cam întuneric.

— Ce vrei dumneata? întreb eu.

— Cum? Nu mă mai cunoşti? îmi răspunde el, şi eu recunosc atunci pe Costache Ghyka, fiul lui beizadea

Dumitrache Ghika şi nepot de fiu al lui Vodă Ghika, acel ucis de turci, în Beilic, care era şi moşul (unchiul) întâii mele soţii, de care mă despărţisem de curând.

— Ba cum nu! Acuma te cunosc, îi răspund eu, poftindu-l să şadă. Cu ce te pot oare sluji?

— Vreo să mi vedo pe Maria Sa Vodă.

— Foarte bine, să mă duc sus să întreb dacă Măria Sa te primeşte.

Lăsându-l singur, m-am dus la vodă şi i-am transmis cererea, care a fost încuviinţată pe loc.

Când, întorcându-mă în camera aghiotanţilor, îi spun lui Costache Ghika că vodă îl primeşte şi-l invită să meargă sus, îl văd că scoate de la deget un inel şi-l bagă în buzunarul jiletcii, apoi scoate lanţul de aur de la ceasornic şi-l ascunde în acelaşi buzunar în care era ceasornicul.

— Ce însamnă aceste pregătiri? îl întreb eu.

— Apoi, vezi dimieta, îmi răspunde el, io mi duco la vodă ca să mi ţero ţeva si daca mi vede cu un inelo cu briliante si cu lanţo de aur mi crede bogato si nu mi da nimica.

Când se întoarce de la vodă, îmi arată de la uşă un fâşic.

— Vezi ţe am capatato, una suta de galbeni, şi mi-a mai poftito la masa pentru astăzi.

La masă erau domniţele Aglaia şi Natalia şi eram şi eu. Cum ne-am strâns cu toţii, vodă a prezentat domniţelor pe fostul meu moş, zicând:

— *Je vous preséntе monsieur Constantin Ghika et, vous savez, c'est un vrai Ghika*. (Vă prezint pe domnul Constantin Ghika şi să ştiţi că el este un Ghika adevărat.)

Atunci una din domniţe întrebând:

— *Et nous, nous ne sommes pas de vrais Ghika?* (Şi noi oare nu suntem Ghikuleşti adevaraţi?)

Vodă răspunse:

— *Nous sommes Ghika par les femmes, mais en réalité nous sommes des Sulgiaroglu*. (Suntem Ghikuleşti prin femei, dar în realitate suntem Sulgiaroglu.)"

Pe când descendenţa lui Grigore Ghika III se stingea astfel în sărăcie, nepoţii lui de soră, Iordache şi Costache, fii ai Ecaterinei Ghika şi ai lui Dumitru Sulgiaroglu, făceau căsătorii bogate, ajungeau la slujbele cele mai înalte ale

ţării şi dădeau naştere la deosebite ramuri de urmaşi, boieri mari şi aproape toţi oameni bogaţi.

Iordache Ghyka-Sulgiaroglu, cel mai mare din fraţi, a dat naştere ramurilor Trifeşti, Budeşti, Brigadireşti şi Kefăleşti ale familiei Ghyka.

Costache Ghyka-Sulgiaroglu s-a căsătorit cu văduva lui Dumitrache Ramadan, născută Cantacuzino-Deleanu, care, pe lângă altele, i-a adus marea şi frumoasa moşie Deleni, cu curtea clădită în întăia jumatate a veacului al şăptesprezecelea. El era un barbat deosebit de cuminte şi de priceput, atât în trebile ţării, cât şi în ale sale proprii şi, la moarte, a lasat o foarte mare avere teritorială. Era unul de „cei şăpte stâlpi ai ţării", despre cari am vorbit într-un capitol precedent. Deşi născut şi crescut în Ţarigrad, trecea drept un barbat foarte patriot şi cu simţiminte foarte româneşti.

Doamna Eufrosina Bogdan, soţia lui Lascar Bogdan, născută Ghika, din Ţara Românească, mi-a povestit în mai multe rânduri cum tată-său, Neculai Ghika, îi istorisea că, între Ghikuleştii din Ţara Românească, toţi scoborâtori dintr-un frate al domnului ucis la 1777, Dumitrache, mare ban, şi cei doi Sulgiaroglu, Iordache şi Costache, ivindu-se neînţelegeri în privinţa dreptului celor de al doilea să poarte numele de Ghika, în urma consimţimântului, cel puţin tacit, al domnului asasinat, Costache Sulgiaroglu a venit la Bucureşti şi s-a învoit cu verii săi de acolo ca el, frate-său şi urmaşii lor să iscălească nu Ghika, cu *i* (*iota*), ci Ghyka cu *y* (u) (*ipsilon*). Şi astfel urmat-au toţi Ghykuleştii din Moldova până în a şăptea decadă a veacului trecut, când mai mulţi dintr-înşii, nu ştiu pentru ce, au început şi ei să iscălească Ghika, cu *i*. Pe epitaful în versuri al lui Costache Ghyka, al cărui mormânt se găseşte în biserica Sfântul Spiridon din Ieşi, numele lui este scris cu *i* (И), primul jambaj al căruia a fost prelungit pieziş spre a reprezenta un *y*.

Costache Ghyka a lasat trei fii: Dumitrache, din care se trage ramura Comăneşti, Alecu, care a fost părintele domnului de la 1849-1856, şi Iorgu, din care se trage ramura Delenilor.

Alecu Ghyka, tatăl domnului, născut pe la sfârşitul celei a noua decade a veacului al optsprezecelea şi mort logofăt

mare la 1850, în vrâstă de şasăzeci şi doi de ani, a lasat reputaţia unui barbat de o cinste şi de o integritate fără păreche, de o mare bunatate de inimă şi înalţare de suflet, ca şi acea a unui mare şi sincer patriot, cu idei liberale şi naţionaliste.

El se bucura în toată ţara de o consideraţie deosebită, străinii cari au venit în contact cu el vorbesc de dânsul cu cel mai mare respect; în faţa acestui concert de laude nu există nici un glas discordant.

Încrederea în cinstea şi în integritatea lui era atât de mare, încât nu arareori fost-a luat ca arbitru pentru a tranşa litigiuri din cele mai importante. Cunosc în această privinţă un fapt care îl caracterizează de minune.

Iaca împrejurarea ce mi-a fost povestită, în toamna anului 1876, de defunctul bancher din Ieşi, Leib Mayerhoffer, care în vremea lui avea reputaţia să fie cel mai deştept evreu din ţară.

Îl găsisem la maică-mea, cu care avea afaceri, privind portretul lui Alecu Ghyka şi cu mierare zărisem două lacrimi pe barba lui. Întrebându-l la cea dintăi ocazie pentru ce se înduioşase astfel în faţa acestui portret, după oareşicare ezitare el mi-a făcut povestirea ce urmează:

„— Dumneata nu ştii şi nici nu poţi pricepe, văzând lumea de astăzi, ce om sfânt era Alecu Ghyka. Eu aveam de-a face cu dânsul şi mărturisesc că am câştigat bani buni de la mâna lui. Odată m-a împins pacatul şi l-am cam pârlit cu o socoteală. Alecu Ghyka mi-a plătit până la un ban, dar s-a suparat pe mine şi mi-a hotărât să nu-i mai calc în curte. Mi-a părut rău, căci nu numai că câştigam bine de la casa lui, dar era şi cinste să ai de-a face cu dânsul.

Şi iaca că în curând dă o napaste peste mine. O rudă, un fost tovarăş al meu, se scoală cu o pretenţie nedreaptă şi-mi cere o sumă de bani care, dacă aş fi plătit-o, m-ar fi lasat calic. Pretenţia era cu totul nedreaptă, dar el era om cu trecere la mulţi boieri şi avea de tovarăş în multe afaceri pe un creştin, un boierănaş cum era pe atunci, cu sprijin pe la judecătorii vremii şi om de casă a lui Alecu Ghyka. Vei fi auzit dumneata cum erau tribunalele în domnia lui Mihalache Sturdza; ele nu ştiau decât de ban şi de hatâr. Potrivnicul meu, jâdovul, mi-a propus să ne judecăm

înaintea rabinului, dar m-am ferit, fiindcă erau prieteni şi chiar rude. Eram foarte îngrijit.

Iaca că înainte de termen cu vro două zile, vine un prieten al meu şi-mi spune că ştie bine cum că judecătorii cari au să ne judece sunt cu totul câştigaţi de potrivnicii mei şi că nu am alt mijloc de scapare decât să mă rog de Alecu Ghyka să mă judece el. Fiind om drept, mă va judeca după dreptate, şi banul Costache, aşa se numea boierănaşul care mă prigonea împreună cu fostul meu tovarăş, nu va îndrăzni să se încerce a fugi de la judecata binefăcătorului său.

M-am tulburat şi mai tare, nu am dormit toată noaptea gândindu-mă cum să fac. Cunoscând pe Alecu Ghyka, nu mă îndoiam că are să mă judece drept, dar nu ştiam cum să izbutesc să-l fac să primească să ni fie judecător, cum să vorbesc cu dânsul. Pe acea vreme nu era uşor unui jâdov, chiar bogat, să vorbească cu un logofăt mare ca Alecu Ghyka, când acel boier îl dăduse afară din casă şi-i hotărâse să nu-i mai calce în curte.

Văzând că vremea trece şi că numai în dreptatea lui Alecu Ghyka este nădejde de scapare, mi-am luat inima în dinţi şi am pândit la poarta curţii sosirea ceasului primblării lui zilnice la Copou. Când am văzut că trăsura trage la scară, iaca-mă şi pe mine lângă oblon.

Boieriul tocmai se dădea jos. Cum m-a zărit, s-a încruntat.

— Ce cauţi dumneata aici? Doară ţi-am hotărât că nu vreu să-mi calci în curte! zisu-mi-a el răstit.

Atunci am îngenunchiet şi i-am spus că, văzându-mă în primejdie să-mi pierd toată averea printr-o pretenţie meşteşugită, nu-mi mai rămâne liman de scapare deschis decât în dreptatea lui. Am adăugit că recunosc că i-am greşit, dar că mă căiesc şi mă rog să mă judece, arătându-mă mulţămit de mai nainte de hotărârea lui.

Vedeam faţa lui îmblânzindu-se pe vreme ce vorbeam. Când am isprăvit, mi-a spus să mă scol în picioare, m-a întrebat cu cine mă judec, pricina judecăţii şi deosebite amărunte, la cari am răspuns cât mai bine am putut. Când a auzit numele banului Costache, tare s-a minunat. În sfârşit, mi-a zis:

— Să vii mâni la zece. Pe banul Costache îl voi vesti eu şi l-oi face să aducă şi pe celalalt potrivnic al dumitale.

Şi a doua zi, când m-am dus la el, am găsit pe banul Costache şi pe fostul meu tovarăş evreu cari mă aşteptau şi ne-am judecat înaintea logofătului Alecu Ghyka. Şi logofătul pe care eu îl nedreptăţisem, văzând că am dreptate, mi-a dat dreptate cu toate că-i greşisem, deşi la judecată era amestecat un om de casă al său. Şi acelui om de casă, văzând că umblă cu vicleşuguri, i-a zis cuvinte aspre, chiar la acea judecată, şi pe urmă am aflat că de atunci l-a departat de pe lângă el.

Când a murit Alecu Ghyka, mulţi oameni plânsu-l-au, dar nici unul mai mult decât l-am plâns eu. Şi de câte ori mă gândesc la el îmi vine să plâng. Aşa om n-a mai fost şi nici nu va mai fi: el era un sfânt adevarat.”

Alecu Ghyka a fost adversar învierşunat al lui Mihai Sturdza şi al abuzurilor ocârmuirii sale: era privit ca căpetenia opoziţiei, dar domnul (cu care fusese cumnat) niciodată nu a cutezat să se atingă de el. După parodia de revoluţie de la 1848, relaţiunile lui Alecu Ghyka cu *buntuşnicii*, cum li se zicea pretinşilor revoluţionari, fiind vederate, şi el lucrând aproape pe faţă la Stambul împotriva lui vodă, acesta a trimes pe un adiutant să spuie logofătului că-l roagă să plece din Ieşi, spre a merge să steie câtăva vreme la moşia lui Hărpăsăştii, pe lângă Podul Iloaiei. Alecu Ghyka, care primise pe adiutant şăzând pe un jâlţ, cu ciubucul în mână, şi având un picior aşazat peste celalalt, s-a încruntat, dintr-o mişcare a piciorului a aruncat papucul de pe dânsul în mijlocul odăii, apoi el, care niciodată nu lasa o sudalmă să-i treacă pe buze, a zis ofiţerului:

— Spune-i *** (în locul stelelor puie-se sudalma naţională) că nu-mi place să stau la ţară şi că nu mă mişc din Ieşi. N-are, dacă-i dă mâna, decât să mă ridice cu de-a sila.

Şi, alergând într-un papuc la locul unde căzuse celalalt, l-a ridicat şi s-a aşazat iar pe jâlţ. Vodă nu l-a mai suparat. Scena mi-a fost povestită de maică-mea, care se afla de faţă.

Alecu Ghyka era partizan al Unirii şi naţionalist fervent: a încurajat atât toate publicaţiile cari apăreau în limba noastră, cât şi reprezentaţiile teatrale date în româneşte. În casa lui fost-au date cele dintăi reprezentaţii româneşti în Ieşi, de cătră tineri şi tinere din marea boierime, printre cari figurau şi fiul gazdei, următorul domn, precum şi sora acestuia, Elena.

Cultura lui Alecu Ghyka era îngrijită pentru un barbat din vremea lui, cunoştea bine literatura elină şi nu era străin nici de acea franceză; vorbea bine franţuzeşte.

Era barbat foarte mic de stat, nu frumos la faţă şi slăbănog, dar sub acea înfăţoşare debilă ascundea o putere erculeană, pe care de altmintrelea au moştenit-o atât fiul său, cât şi copiii acestuia.

Acest barbat, care avea reputaţia că n-a spus o minciună în toată viaţa lui, avea o curioasă slăbiciune: făcea un haz nespus de istoriile à la Münchhausen, povestite de alţii. O dată pe săptămână strângea la dânsul, sara, pe cei mai vestiţi minciunoşi din Moldova: şi se ţinea acolo un adevarat concurs de minciuni. Tata a asistat la vro două întruniri de acest soi şi mi-a povestit unele din minciunile mai de samă ce le-a auzit. Îmi mai aduc aminte încă de două, amândouă spuse de unul din Ventureşti, vestiţi de altmintrelea pentru meşteria lor în această artă.

A istorisit cum, într-o vară, era atât de cald, încât racii din iazul lui se făcuse roşi cu toţii. Apoi a mai povestit de un surugiu vestit al lui, care odată a ajuns la o apă pe care era un pod ce-l credea bun, dar, după ce a încăput pe dânsul în goana poştalionilor, a văzut că sunt rupte două capre de la capătul opus. Cu o prezenţă de spirit admirabilă, a pocnit din bici, şi caii, dresaţi de minune, dintr-o săritură au ajuns dincolo de pod cu trăsură cu tot.

Alecu Ghyka a avut mulţămirea să vadă pe fiul său domn, după ce, prin trecerea de care se bucura la Reşid Paşa, a contribuit mult la această înalţare. Toată trecerea logofătului n-a împiedecat însă pe Reşid să încaseze de la el pentru acest serviciu respectabila sumă de patruzeci de mii de galbeni.

Alecu Ghyka a fost căsătorit cu Elena, fiica lui Grigoraş Sturdza şi a domniţei Mărioara Calimah, deci soră cu Mihai

Sturdza. Căsnicia lor nu a ţinut mult, căci nu se înţălegeau deloc. După despărţenie, Elena Sturdza s-a dus să trăiască pe moşiile ei din Basarabia, unde a făcut cunoştinţa generalului rus Harting, de origine olandeză, cu care s-a căsătorit în a doua cununie şi cu care a trăit până la moartea ei.

*

Grigore Ghyka, fiul lui Alecu Ghyka şi al Elenei Sturdza, s-a născut la anul 1804 şi a fost crescut în ţară de către profesori străini. Pe lângă o cunoştinţă temeinică a limbii şi a literaturii eline, vorbea şi scria foarte curgător şi corect atât franţuzeşte, cât şi nemţeşte şi poseda toate cunoştinţele ce, pe vremea aceea, trebuia să le posedă *un homme du monde*. Era un barbat de statură înaltă, uimitor de frumos şi înzestrat cu o putere neobişnuită. Frumuseţa lui o ţinea probabil de la bunică-sa, frumoasa domniţă Mărioara, căci nici tată-său, nici maică-sa nu erau frumoşi.

S-a căsătorit de tânăr cu domniţa Elenco Sturdza, fiica domnitorului Ioniţă Sturdza. Un martor ocular mi-a povestit cum, în ziua nunţii, a văzut pe Grigore Ghyka şi pe fiul mai mare al domnului, beizade Neculai, în aceeaşi trăsură, şi cum işlicele ce le purtau în cap erau atât de mari încât erau siliţi să ţie capetele plecate, unul spre dreapta şi celalalt spre stânga.

Iaca ce zicea, într-un raport de la începutul anului 1826, consulul prusian Kreuchely despre Alecu Ghyka şi despre fiul său Grigore:

„*Le troisième, Aléko Ghika, qui se trouve encore à Czernovitz, en Bucovine, est d'un caractère beaucoup plus noble et donc beaucoup moins fier, moins vaniteux et possède infiniment plus de connaissances. C'est le fils de ce dernier qui vient d'être marié à la fille du prince, qui pour lors lui donna ad honores le caftan de grand postelnic et grand camarash actuel; jeune homme qui, par son éducation est ses talents se distingue parmi les Ghyka et même parmi toute la noblesse du pays...*"

(Al treilea, Alecu Ghyka, care se află încă la Cernăuţi, în Bucovina, este de un caracter mult mai nobil şi prin urmare

mult mai puţin fudul, mai puţin vanitos şi posedă infinit mai multe cunoştinţe. Fiul acestuia de pe urmă a fost căsătorit de curând cu fata domnului, care i-a dat, cu această împrejurare, caftanul de postelnic *ad honores* şi de mare camaraş în activitate; tânăr care, prin creşterea şi talentele lui, se deosebeşte nu numai printre toţi Ghykuleştii, dar şi printre toată nobilimea ţării...)

Căsnicia lui Grigore Ghyka cu domniţa Elenco a fost de scurtă durată: tânăra soţie avea toate calităţile esenţiale unei soţii credincioase, unei mame bune şi unei gospodine de frunte, dar îi lipseau şi toate aspiraţiunile către ideal, precum şi aproape orice cultură, apoi era departe de a fi frumoasă. Iar tânărul soţ, cel mai frumos barbat din toată Moldova, primise o creştere cu totul europeană, iar mintea lui era pornită spre idealuri de tot felul; cei doi soţi nu aveau deci nici o aplecare comună. Cunoştinţa lui Grigore Ghyka cu frumoasa şi vesela Anica Catargiu, strălucitoare de duh, a dat ultima lovitură căsniciei lor: s-au înţăles spre a se despărţi fără scandal, Grigore Ghyka s-a căsătorit cu Anica Catargiu şi domniţa Elenco a devenit în urmă a doua soţie a preabogatului Alecu Balş, a acelui care, la 1857, stăpânea optzeci de mii de fălci.

Anica era fiica lui Iordache Catargiu şi a Elisabetei Rosetti. La vrâsta de treisprezece ani fusese căsătorită cu Ion Buhuş, ultimul vlastar al ilustrei familii Buhuş, pe care o putem urmări prin documente până la domnia lui Alexandru cel Bun. Ea era o copilă care se mai juca cu păpuşa şi după căsătorie; de o frumuseţă strălucitoare, veselă, plină de viaţă. El era un boier foarte cinstit, foarte bogat, dar ajuns la vrâsta coaptă, hursuz, cu desăvârşire lipsit de cultură şi înzestrat cu o inteligenţă cu mult sub mijlocie: el o adora, ea nu-l putea suferi; s-au despărţit după puţine luni de căsătorie. Bineînţăles că nu ea alesese pe Buhuş: tată-său îi hotărâse pur şi simplu că are să se căsătorească cu el şi te întrebi pentru ce a silit-o la această căsătorie, căci doară numai saracă nu era, maică-sa, de la care moştenise, fiind una din cele mai bogate partide din Moldova.

Dacă până atunci Grigore Ghyka fusese soţ necredincios şi nestatornic în dragoste, noua lui soţie, a cărei frumuseţă ajunsese acuma la deplină dezvoltare, a ştiut, cât a trăit, să

fie singură stăpână pe inima lui. Toţi contimporanii conglăsuiau pentru a lăuda farmecul ei deosebit, spiritul şi veselia ei.

Întăiul ei soţ, Buhuş, care nu putea s-o uite, îi ceruse voie să vie s-o vadă din când în când, şi maică-mea îmi povestea că singură l-a auzit zicând foastei sale soţii că înţălege acuma de ce ea n-a putut să trăiască cu dânsul, căci el nu era vrednic de ea şi a avut toată dreptatea să-l lese.

Din nenorocire, nici a doua căsnicie a Anicăi n-a fost de lungă durată; a ţinut de-abia şăse ani, după cari o boală crudă a dus-o în mormânt pe când se afla, împreună cu soţul ei, pentru afaceri de ale lui, în Chişinău, unde se găseşte mormântul ei.

Moartea soţiei iubite a fost adânc simţită de bunul meu: durerea nu i-a fost numai mare, dar el nu s-a mai mângâiet niciodată. De atunci datează melancolia şi tristeţa de cari până la sfârşitul zilelor a fost stăpânit. Din ateu convins ce fusese până atunci, a căzut, în urma acelei cumplite lovituri, în celalalt extrem, devenind mai mult decât evlavios.

Cedând stăruinţilor moşului (unchiului) său, Mihai Sturdza, a primit, pe la 1843-1844, slujba de vistiernic şi chipul în care a îndeplinit această însărcinare i-a adus mulţămirile Obşteştei Adunări. Dar abuzurile domnului sapase un abis întreg între el şi toată tinerimea dornică de reforme, a cărei călăuză era Alecu Ghyka şi din care făcea bineînţăles parte şi fiul său. Numai faptului că în momentul izbuhnirii mişcării de la 1848 nu se afla în Ieşi trebuie atribuită împrejurarea că vodă n-a luat nici o măsură împotriva lui. Pe când se întorcea de la Viena, unde se dusese ca să aducă din pension, în ţară, pe maică-mea, vaporul pe care se aflau s-a încrucişăt, la Giurgiu, cu acel pe care moşu-meu Lascar şi ceilalţi moldoveni desţaraţi, cari la Brăila scapase de sub escorta lui Miscenko, se duceau la Baziaş. Grigore Ghyka, care aflase în drum despre întâmplările de la Ieşi, a strigat vaporului venind din jos, care acostase aproape de acel pe care se afla: „Oare nu se află pe acel vapor nici un moldovan pribeag?” Iar ei, prietenii şi tovarăşii lui de luptă, i-au răspuns îndată şi astfel au putut schimba câteva cuvinte de la vapor la vapor.

CAPITOLUL XI
Din domnia lui Grigore Ghyka

Oamenii bine informaţi ştiau încă din toamna anului 1848 că înlocuirea lui Mihai Sturdza este un lucru hotărât, care întârzie numai din pricina neînţălegerilor dintre Rusia şi Poartă în privinţa persoanei urmaşului său. Convenţia de la Balta-Liman între cele două împărăţii înlocuind, dragă Doamne, în chip provizor, Obşteştile Adunări ale celor două principate române prin nişte „Divanuri obşteşti”, alcătuite din persoane numite de domni, desfiinţase până şi umbra de guvern reprezentativ înfiinţată de Regulamentul Organic. Pe de o parte, această desfiinţare nu era decât o pedeapsă meritată pentru clasa privilegiată, care singură era chemată să alcătuiască Obşteştile Adunări şi nu fusese în stare să facă din ele ceea ce trebuiau să fie: o reprezentaţie independentă, servind de stavilă împotriva abuzurilor domnilor, ci să mulţămise să deie nişte adunări alcătuite din slugi plecate voinţilor domneşti.

Am arătat cum Alecu Ghyka, prin sprijinul plătit al lui Reşid Paşa, a izbutit să aducă pe fiul său la domnie.

Toţi vechii noştri oameni de casă mi-a zis: „Din ziua miruirii lui Vodă Ghyka văzutu-s-au că domnia are să-i fie tulburată.” Într-adevăr, pe când, după miruire şi recepţie la palat, domnul s-a dus la Copou, unde avea să puie piatra nouăi căzărmi ce era să se clădească acolo, s-a abătut asupra leşului o furtună grozavă, cu piatră şi cu ploaie torenţială, udând până la oase funcţionărimea care, în haine de galâ, se îndrepta spre Copou şi poporul care umplea uliţile. Această furtună a fost privită de toţi ca o prevestire rea.

Când însă cortejul a ajuns la Copou, ploaia a încetat ca prin farmec şi ceremonia a putut să aibă loc. Se pregătise de mai nainte o pârghie pentru ridicarea pietrei ce avea să fie aşazată de vodă.

Când piatra s-a ridicat, domnul a apucat-o cu mânile lui înmănuşate în alb, apoi a poroncit să fie desprinsă de cârligul de care era aninată, ceea ce s-a şi făcut. Piatra era mare şi grozav de grea. Toată lumea se aştepta ca domnul s-o scape din mâini; i-a pârâit mănuşile şi au plesnit, dar el a ţinut-o un moment nemişcată în mâini, apoi, plecându-se încet, a aşazat-o pe locul ce trebuia să-l ocupe.

Greutăţile Moldovei în vremea domniei lui Grigore Ghyka au fost într-adevăr mari, chiar în afară de acele izvorând din starea de dependenţă către două împărăţii rivale, în care se afla. Afară de această mare cauză de greutăţi zilnice, mai era starea financiară cumplit de încurcată din pricina ocupaţiei militare a ruşilor şi a turcilor, urmare a mişcării de la 1848, ale cărei cheltuieli avea să le poarte ţara. Apoi, mai pe urmă, ocupaţia rusască de la 1853, când Rusia a ocupat Principatele Române drept gaj pentru a sili Poarta să-i admită pretenţiile, urmată de aceea austriacă, care a silit pe ţar să-şi retragă oştirile peste Prut. Grigore Ghyka şi-a început domnia prin două gesturi frumoase, arătând amândouă înălţimea de suflet şi generozitatea firii noului domn.

Din întâia zi a adresat mitropoliei următorul ofis: „Chemaţi de înalta Încredere la ocârmuirea Moldovei, cea dintâi datorie a Noastră a fost de a îndrepta rugi către dătătorul tuturor bunurilor spre a-i cere agiutorul întru împlinirea unei sarcini atât de grele, de la care derază odihna şi binele iubitei Noastre Patrii. Drept aceea, facem cunoscut sfintei Mitropolii ca să vestească clerului din Eparhiile ţării de a înălţa rugăciuni către pre puternicul Dumnezeu, spre a Ne lumina şi a Ne întări harul său pre noi şi pre toţi compatrioţii, ca, în unire şi în dreptate, să putem lucra pentru fericirea ţării şi prin chemarea agiutorului Dumnezeieştii Pronii. Pre lângă aceste, luând aminte că la ruga către Dumnezeu ce să face în biserică cu pomenirea numelui Domnitorului, s-a obicinuit a se zice «de a supune supt picioarele lui pe tot vrajmaşul şi pizmaşul», Noi,

încredinţaţi fiind că între compatrioţii noştri nu putem găsi de asămine, socotim că, întrucât se atinge de persoana Noastră, să nu se mai întrebuinţeze de acum acea zicere, ce numai rugăciunea de a ne învrednici pe Noi şi Familia noastră de binecuvântarea Dumnezeiască.”

Alecu Ghyka, tatăl domnului, mort logofăt mare la 1850, în vrâstă de şasăzeci şi doi de ani, a lasat reputaţia unui barbat de o cinste şi de o integritate fără păreche, de o mare bunatate de inimă şi înalţare de suflet, ca şi acea a unui mare şi sincer patriot...

Poseda toate cunoştinţele ce, pe vremea aceea, trebuia să le posedă un homme du monde. *Era un barbat de statură înaltă, uimitor de frumos şi înzestrat cu o putere neobişnuită... Adesea la drum, când un cal pierdea vreo potcoavă şi se făurea alta, la cel dintăi fierar din cale, o cerea şi o rupea în două, zicând că nu este bună şi fierarul să facă alta, mai tare. Dar meşterului uimit îi plătea un galbăn...* — Grigore Alexandru Ghyka, litografie de Henri Grevendon, 1850.

Curtea Domnească din Iaşi în vremea lui Mihail Sturdza (litografie din epocă). Palatul a fost ridicat în această formă de către Alexandru Moruzi pe ruinele curţii vechi, distrusă într-unul dintre numeroasele incendii care au ars Iaşii de-a lungul vremii. A fost

renovată, pe rând, de Mihail Sturdza şi de Grigore Al. Ghyka; în vremea aceea se numea Palatul Ocârmuirii. După Unire a devenit Palatul Administrativ. Pe locul său s-a ridicat actualul Palat al Culturii.

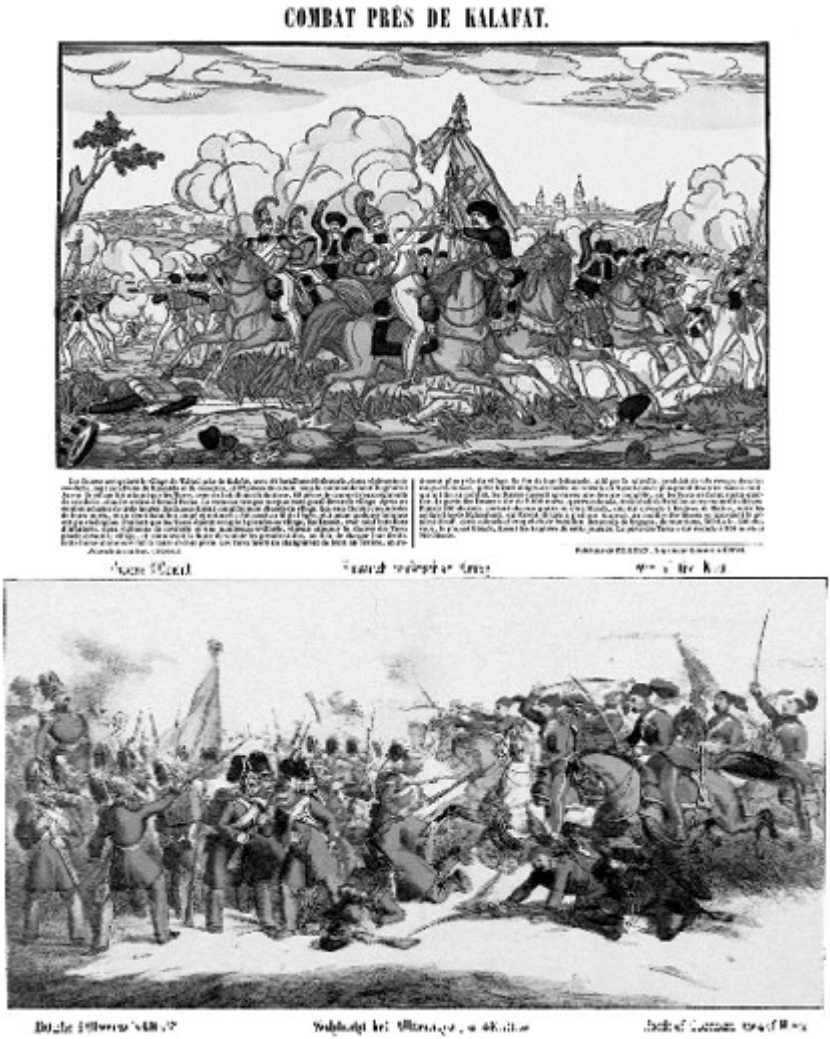

De la începutul războiului Crimeii, atât Grigore Ghyka, cât şi întregul partid al unirii urmăreau cu bătăi de inimă izbânzile trupelor aliate şi tresaltau de bucurie la fiecare biruinţă ce ele o repurtau asupra duşmanului celui mai primejdios al neamului nostru. În ziua în care s-a răspândit în Ieşi vestea despre

înfrângerea, la Calafat, a ruşilor de către turci...— Sus: Bătălia de la Calafat-Cetate; xilogravură franceză, 1854. Jos: prima bătălie a războiului, la Olteniţa, unde ruşii au fost învinşi de turci şi siliţi să se retragă din Bucureşti; cromolitografie germană, 1853.

Sultanul Abdul-Medjid (1839-1861), de la care au primit firmanul Grigore Alexandru Ghyka şi Alexandru Ioan Cuza.

Apoi, el cheltuise pentru dobândirea domniei o sută de mii de galbeni (1 175 000 franci în aur). Deşi om bogat, această sumă nu putea decât să apese greu asupra averii lui. Împăratul Neculai, ca să-şi asigure recunoştinţa noilor domni, le-a făcut în curând cunoscut că, „în urma intervenirii sale pe lângă Poartă”, aceasta a autorizat pe amândoi domnii să-şi ramburseze cheltuielile făcute cu prilejul dobândirii domniei din produsul unui nou impozit de pus asupra sării.

Ghyka Vodă a răspuns mulţămind împăratului pentru buna voinţă ce Maiestatea Sa o arată către el, dar i-a expus totodată că nu doreşte să mai împovăreze poporul Moldovei cu un nou bir menit să plătească datoriile lui personale şi că

va achita din averea-i particulară datoriile făcute pentru dobândirea domniei. Spre marea lui surprindere, guvernul împărătesc a stăruit ca el să puie acel impozit şi să se despăgubească astfel de cheltuielile făcute. Pe lângă demersurile în acest sens ale consulului rusesc şi care nu obţinuse decât acelaşi răspuns negativ, domnul Moldovei a mai primit vizita unui cneaz trimis din Peterburg, nu ştiu în ce misiune, la Constantinopol sau la Belgrad, şi care avea ordin să se oprească în Ieşi, să vadă pe domnul Moldovei şi să-l hotărască a primi acel dar de o sută de mii de galbeni ce voiau să i-l facă curtea suzerană şi acea protectoare. Vodă a poftit pe cneaz la masă şi, după masă, în salon, după ce au convorbit deoparte mai multă vreme, maică-mea, care se afla de faţă, cu restul mesenilor, dar la oareşicare depărtare, a văzut pe părintele său sculându-se de pe jilţul pe care stătuse şi l-a auzit zicând destul de tare: *C'est inutile, prince, je ne suis pas un homme d'argent!* (În zadar, principe, nu sunt un barbat al banului!)

Cneazul rusesc întrebuinţase în zadar, ca ultim argument, faptul că domnul Ţării Româneşti nu făcuse nici o greutate pentru a primi să fie despăgubit în acelaşi chip de suma ce o cheltuise pentru dobândirea domniei, sumă egală cu aceea cheltuită de domnul Moldovei. Lui Grigore Ghyka i-a plăcut de la început să se încunjure cu barbaţi tineri şi cu oameni noi, înlăturând pe cei mai mulţi din boierii obişnuiţi să conducă trebile ţării în vremea lui Mihai Sturdza. Cu totul câştigat de ideile liberale, ardea de dorul să introducă reformele în toate ramurile.

În întăia parte a domniei, în aceea de dinainte de războiul Crimeii, Rusia, de care nu fusese niciodată bine văzut, fiind atâtputernică în ţările noastre, a fost silit să-şi modereze aproape cu desăvârşire acest dor de reforme şi să-şi ascundă cu îngrijire tendinţele naţionaliste şi liberale. Se ştie că, în toamna anului 1853, în urma ocupării principatelor de oştirile împaratului Neculai, amândoi domnii se văzuse siliţi, Rusia cerând de la ei o atitudine incompatibilă cu datoriile lor de vasali ai Porţii, să-şi părăsască scaunele şi să se expatrieze, încredinţând ocârmuirea consiliilor de miniştri. Bineînţăles că, în timpul în care principatele au fost ocârmuite de Sfaturile Ordinare

şi Extraordinare (Consiliile de miniştri), sub autoritatea comandanţilor oştirii de ocupaţie, aceştia au avut grijă să puie în toate diregătoriile numai creaturi ale consulatelor ruseşti, barbaţi cunoscuţi prin reacţionarismul lor, având mare grijă să primenească administraţia Moldovei de toate elementele mai tinere şi bănuite de simţiminte naţionaliste. Dar când s-a întors în scaun, după evacuarea de nevoie a principatelor de către ruşi, faţă de intrarea iminentă într-însele a unei armate austriace, Grigore Ghyka n-a mai stat la gânduri pentru a realiza unele din reformele proiectate de el. Astfel, a introdus în Moldova, el cel dintăi, libertatea presei şi juriul, a desfiinţat pedeapsa cu moartea, pe cât i-a fost cu putinţă s-a încunjurat cu elemente tinere şi a împanat diregătoriile cu ele.

El, prin decretul de la 18 decemvre 1855, a decretat dezrobirea ţiganilor particulari, făcând să înceteze în Moldova această rămăşiţă a vremurilor de barbarie şi restabilind în rândul oamenilor zecimi de mii de fiinţe omeneşti. S-a plătit din vistierie proprietarilor de robi o despăgubire de opt galbeni (94 de franci în aur) de fiecare suflet de şatraş şi câte patru galbeni (47 franci în aur) de fiecare suflet de lăieş sau vatraş. Observ că, în aceeaşi vreme, se plătea opt galbeni pentru un bou de cea de pe urmă calitate, şi patru galbeni pentru o vacă, iarăşi de calitatea cea mai inferioară. Trebuie să adaug că mulţi proprietari de robi au refuzat să ieie orice despăgubire pentru ţiganii lor dezrobiţi. Exemplul lui Grigore Ghyka a fost urmat de domnul Ţării Româneşti în fevruar 1856.

El, de la începutul domniei, curăţise, pe cât era cu putinţă, justiţia de deplorabilele elemente cari o compuneau. Dacă în tribunalele de ţinuturi această primenire n-a putut să fie decât foarte parţială şi puţin eficace, din pricina desăvârşitei lipse de personal având macar elemente de cunoştinţi juridice, în curţile de apel şi în divanul domnesc au intrat un număr de tineri, din cari unii făcuse studii de drept complete în universităţi străine, iar ceilalţi erau înzestraţi cu o cultură neasamanat superioară aceleia ce o posedau elementele învechite pe cari le-au înlocuit.

În urma cererii unanime a ţării, ceruse şi obţinuse în 1850 autorizarea Porţii să urmărească concusiunile lui Mihai Sturdza. Dar de la cele întâi măsuri pregătitoare luate spre acest sfârşit, Duhamel, atunci comisar împărătesc rus în Principate, s-a grăbit a-i scrie că: „După părerea sa, firmanul Porţii privea numai viitorul". Această scrisoare echivala cu un ordin să înceteze orice urmărire a actelor fostului domn. Domnul, atunci, a scris lui Neselrode: *Heureuse la Moldavie d'avoir à sa tête un prince honnête car, en voyant la protection dont le cabinet impérial couvre les injustices et les dilapidations du prince Michel Sturdza, je pourrais sans crainte et avec impunité marcher sur ses traces*. (Ferice Moldova că are un domn cinstit, căci, văzând ocrotirea cu care cabinetul împărătesc acoperă nedreptăţile şi dilapidările principelui Mihai Sturdza, aş putea fără teamă să merg pe urmele sale.) Cabinetul de la Peterburg n-a dat nici un răspuns la această scrisoare a domnului Moldovei. Poujade, consulul general al Franţei la Bucureşti, întrebând pe domn ce crede despre această purtare a lui Duhamel, Grigore Ghyka i-a răspuns că el este cumparat de Mihai Sturdza, nici el, nici soţia lui nefiind indiferenţi la darurile fostului domn.

Dar fapta cea mai de laudă a lui Grigore Ghyka, pentru care neamul nostru trebuie să-i păstreze cea mai vie recunoştinţă, a fost fără îndoială sprijinul puternic şi făţiş ce el l-a dat mişcării unioniste. Nu ştiu dacă, fără de acel sprijin, partidul unionist din Moldova ar fi putut, într-un timp atât de scurt, să dobândească vlaga şi puterea cari l-au pus în stare să ţie piept samovolniciilor lui Toderiţă Balş şi alor lui Vogoridi, intrigilor turceşti şi austriace, ajutate de tot ce era mai corupt în ţară. Fără îndoială că Unirea tot s-ar fi făcut, dar mult mai târziu.

Am văzut că ideea unirii ţărilor române trăia în Moldova încă de înainte de epoca regulamentară. În tot cursul domniei lui Mihai Sturdza, ea a jucat un rol de căpetenie în crezul politic al barbaţilor cari năzuiau la reînvierea acestui neam. Dar atâtputernicia rusască punea o stavilă insurmontabilă oricărei agitări a acestei idei trecând peste cadrul convorbirilor particulare: nici vorbă nu putea fi despre o acţiune politică dată în vileag. Şi în Moldova, şi în

Ţara Românească erau partizani convinşi şi înfocaţi ai Unirii, dar nu exista un *Partid al Unirii*.

Naţionalist convins, arzând din tinereţe de dorinţa unităţii neamului, Grigore Ghyka privea unirea principatelor ca întâiul şi indispensabilul jalon de pus ca să se ajungă la unitatea cea mare.

În întâia parte a ocârmuirii lui, în acea dintre venirea în scaun şi părăsirea domniei, în toamna anului 1853, în urma ocupaţiei ruseşti, el n-a putut exercita decât o acţiune din cele mai discrete în favoarea unirii, căci darea în vileag sau chiar numai suspectarea unor năzuinţi de asemene natură n-ar fi putut decât să aibă drept urmare destituirea lui imediată, pentru care s-ar fi înţăles imediat şi Poarta, şi cabinetul din Peterburg, pe lângă că ar fi dat loc şi la luarea de măsuri din cele mai aspre împotriva celorlalţi partaşi ai unor idei atât de subversive.

Dar după izbuhnirea războiului Crimeii, asigurându-se în vremea absenţei sale silite din ţară că ideea unirii va găsi un sprijin puternic în împaratul francezilor şi încrezător în biruinţa finală a aliaţilor, a început să lucreze pe faţă în favoarea unirii îndată ce s-a întors în scaun, în toamna anului 1854. El a fost întemeietorul *Partidului Unionist*, luând iniţiativa organizării acelui partid, ajutând şi încurajând această organizare prin toate mijloacele stând în putinţa lui de domnitor. Şi l-a organizat în chip destul de puternic pentru ca, după doi ani, acel partid să fie în stare a duce o luptă îndârjită şi biruitoare împotriva samovolnicelor şi brutalelor năzuinţi antiunioniste ale caimacamilor Balş şi Vogoridi, susţinuţi din răsputeri de Poartă şi de Austria.

Apoi, prin memoriile lui către puteri, Grigore Ghyka a mai dat unirii ajutorul cel mai preţios, ajutând în chip eficace la luminarea asupra dreptăţii cauzei noastre, atât a barbaţilor de stat din Apus, cât şi a opiniei publice europene.

Raporturile între domnitorul întors în ţară şi austriacii care o ocupase în urma retragerii peste Prut a oştirilor ruseşti, la început excelente, n-au întârziet să se strice. Năzuinţile făţiş unioniste ale domnului nu puteau decât să displacă în cel mai înalt grad politicii habsburgice.

Austria, stăpânitoare a unor provincii locuite în majoritate de români, nu putea să vadă decât cu ochi răi

întemeierea, prin unirea principatelor, chiar la hotarele acelor provincii, a unui stat unitar naţional, menit să crească răpede în putere şi să exercite prin urmare o atracţiune pe cât de puternică, pe atât de primejdioasă asupra populaţiunii de acelaşi neam din ţinuturile împărăteşti megieşe. Era deci lucru firesc ca cabinetul din Viena să-şi deie mâna cu Poarta pentru a înăbuşi orice năzuinţă de unire a Moldovei cu Ţara Românească.

Spre a ademeni pe domnul Moldovei la încetarea acţiunii sale în favoarea unirii, guvernul austriac n-a stat la îndoială să-i refuze, în cazul când şi-ar schimba linia de purtare în acea chestiune, tot sprijinul pe lângă Poartă spre a obţine prelungirea termenului de şăpte ani, pus domniei lui prin convenţiunea de la Balta-Liman[59]. I se cerea să adopte măcar atitudinea de neutralitate observată în această chestiune de domnul Ţării Româneşti. Dar Grigore Ghyka nu era barbatul care, pentru satisfacerea unor interese personale, să renunţe la o acţiune de izbândă pe care era încredinţat că este legat tot viitorul neamului. Departe de a se pleca acestor ademeniri, el şi-a mai accentuat încă acţiunea în sensul unionist, folosindu-se de puternicul sprijin dat tendinţelor naţionaliste de Napoleon al III-lea, fapt care iarăşi nu putea decât să fie cât se poate de displăcut cabinetului de la Viena.

Tot atât de puţină favoare putea găsi în ochii regimului absolutist, stabilit în Austria după înăbuşirea crizei care, în anii 1848 şi 1849, adusese monarhia habsburgică pe pragul prăpastiei, unele din măsurile liberale luate de domnul Moldovei în această a doua parte a domniei sale, cum erau înfiinţarea curţilor cu juraţi şi a unui regim de presă întemeiet pe baze din cele mai largi. Această de pe urmă măsură, care a fost criticată cu deosebită asprime de partizanii trecutului şi a suparat tare şi pe Poartă, şi pe cabinetul de la Viena, a fost luată de domn mai ales pentru

[59] Convenţia ruso-turcă din 19 aprilie/1 mai 1849, prin care se hotărau desfiinţarea Adunărilor Obşteşti şi înlocuirea lor cu Divanuri legislative, ţinerea sub ocupaţie a celor două Principate şi numirea de către sultan a domnilor. Astfel, în Moldova a fost numit domn Grigore Alexandru Ghika, iar în Ţara Românească, Barbu Ştirbei (n. red.).

a înlesni propaganda în favoarea unirii, înfiinţându-se, îndată după decretarea măsurii, organe cari au contribuit mult la progresele şi la popularizarea ideii unirii.

Pe lângă aceste pricini de nemulţămire, mai venea să s-adauge faptul că domnul Moldovei, departe de a permite austriacilor, care se credeau chemaţi să joace acum în Principate rolul ce-l jucase până atunci ruşii, să aibă vrun amestec în ocârmuirea ţării, răspingea, cu cea mai mare curtenie, dar totodată în chip foarte categoric, desele încercări de restabilire a regimului regulamentar în folosul Austriei.

Este deci firesc ca guvernul cezaro-crăiesc să fi lucrat cu stăruinţă la Constantinopol pentru neprelungirea puterilor acelui domnitor incomod peste termenul de şăpte ani, care expira la iunie 1856.

De la începutul războiului Crimeii, atât el, cât şi întregul partid al unirii, urmăreau cu bătăi de inimă izbânzile trupelor aliate şi tresaltau de bucurie la fiecare biruinţă ce ele o repurtau asupra duşmanului celui mai primejdios al neamului nostru. Într-o vreme, domnul cu tot dinadinsul se purta cu gândul recrutării unei legiuni de voluntari moldoveni în capul cărora să se puie, spre a-i conduce în Crimeea pentru ca şi moldovenii să-şi verse sângele în acest război, de rezultatul căruia era legat tot viitorul neamului român. Însufleţirea de care era cuprins l-a împins chiar să compuie cuvintele cântecului războinic cu care oştenii lui aveau să intre în foc:

Buciumul român răsună,
Pe-ai săi fraţi la el îi cheamă...

Mama îl ştia întreg pe de rost, dar eu, după mai bine de jumătate veac, am avut vreme să uit urmarea.

Tată-meu zicea că într-adevăr socru-său se gândise la o asemenea aventură care, adusă la îndeplinire, ar fi avut fără îndoială rezultatele cele mai frumoase, făcându-ne să ne înfăţoşăm, în faţa Congresului de la Paris, în cu totul altă lumină decât aceea în care am apărut. Dar adăugea că, în curând, a trebuit să se încredinţeze de neputinţa s-o aducă

la îndeplinire faţă de opunerea categorică a turcilor şi a austriacilor, cari ocupau în acel moment ţara milităreşte.

Dacă, în ce priveşte acţiunea lui pe tărâm naţional, Grigore Ghyka şi-a câştigat titluri neşterse la recunoştinţa noastră, dacă prin dezinteresarea lui şi dorul de progres ce l-a manifestat pe toate terenurile a contribuit la avântul patriotic şi generos care a caracterizat decada dintre 1850 şi 1860 în Moldova, nu se poate tăgădui că, sub alte puncte de privire, ocârmuirea lui a lasat de dorit. Marea lui bunatate de inimă îl făcea să consimtă prea cu greu la măsuri de rigoare indispensabilă şi să consimtă prea cu mare uşurinţă la cereri cărora ar fi trebuit să le opuie un refuz categoric. Apoi, ca aproape toţi Ghikuleştii, era vanitos, îi plăcea măgulirea, se arata slab cătră acei ştiind să se folosească de acest cusur şi cari, prin urmare, nu putea fi decât individualităţi puţin recomandabile.

O deplorabilă influenţă asupra domnului au avut-o mai cu samă Alexandru (Coco) Sturdza şi Vasilică Ghyka. Amândoi erau barbaţi cu exterior deosebit de simpatic, cu forme cât se poate de fine, de atrăgătoare şi de seducătoare, înzestraţi cu un spirit viu şi meşteri neîntrecuţi în arta linguşirii, dar pierduţi de viţiuri, venali, corupţi pană la măduvă. Coco, fiul logofătului Costache Sturdza, se bucura de o cultură destul de frumoasă, dar cu desăvârşire stăpânit de patima cărţilor, care-l făcuse să piardă în puţini ani o foarte frumoasă avere; veşnic lipsit de bani, nu se dădea înapoi dinaintea nici unui abuz putându-i procura mijloace trebuitoare pentru a-şi satisface patima. Şi unul, şi altul se foloseau de favoarea domnului pentru a-şi mulţămi poftele prin mijloace necurate; apoi, la rândul lor, nu numai că tolerau venalitatea la subalternii lor, dar chiar o încurajau. Foştii scriitori la postelnicie de sub Coco Sturdza îmi povesteau, cu patruzeci de ani mai târziu, cum, de câte ori cereau de la şeful lor vro favoare pentru cineva, el totdeauna li recomanda, acordând-o, să ieie de la solicitator o bună mulţămire bănească. Şi aceşti foşti scriitori de la postelnicie (din cari unul a ajuns în urmă şi preşedinte de tribunal) îmi povesteau acest fapt ca un lucru absolut firesc şi nereprobabil!

Iar despre Vasilică Ghyka, între multe alte prevaricări de cari era acuzat, se ştia că, pus la cale de jâdovi, prin făgăduinţa unei frumoase mulţămiri, în cazul când ar obţine de la domn ridicarea interzicerii pentru ei, în fiinţă de mai demult, să ţie băcălii în Iaşi, a *pisat* pe vodă timp de mai multe săptămâni pe tema că această măsură îi face guvernul suspect de intoleranţă religioasă în faţa străinătăţii, până când a obţinut de la slăbiciunea lui ridicarea acelei interdicţii.

Ca dânşii, într-o măsură mai slabă însă, erau şi alţi diregători (şi nu putea să fie altfel într-o societate în sânul căreia corupţiunea domnea de veacuri), împotriva cărora slăbiciunea şi bunătatea lui de inimă îl împiedicau să arăte rigoarea cuvenită.

Această slăbiciune era folosită de boierii jacaşi cari fusese în slujbă în timpul domniei precedente şi pe cari Ghyka Vodă îi înlăturase cu hotărâre de la slujbele statului pentru a dovedi că ocârmuirea cea nouă nu era mai cinstită decât cea veche şi că nu fusese nici un temei pentru ca ei să fie puşi de o parte, în folosul altora cari nu aveau experienţa lor, pe lângă că comiteau aceleaşi abuzuri şi chiar altele ce, ziceau ei, nu fusese niciodată săvârşite de dânşii.

Ei mai criticau cu asprime (şi nu tocmai fără temei) gestiunea financiară a noii domnii, budgetele cu excedente ale lui Mihai Sturdza fiind acuma înlocuite cu budgete înfăţoşând necontenite deficite. Adevarat era că cheltuielile ocupaţiei ruso-turcă de la 1848-1849, menită, dragă Doamne, să restabilească şi să menţie ordinea în ţările noastre, puse în sarcina budgetului atât de sărăcăcios al Moldovei, nu puteau decât să deie loc la deficite, dar la aceste deficite au mai contribuit şi creaţiunile nouă cari, pentru Grigore Ghyka, aveau un farmec primejdios şi dădeau totodată boierilor nemulţămiţi în urma depărtării lor de la trebile statului, cum erau Costin Catargi (propriul cumnat al domnului) şi Neculai Canta, prilej de jălbi şi de necontenite intrigi la Ţarigrad. Şi împrejurul acestor boieri mari se strânsese turme de indivizi scoşi din slujbă pentru abuzuri multiple, de creaturi ale regimului trecut şi de oameni cu totul lipsiţi de ideal moral şi naţional, cu

desăvârşire refractari oricărui progres, cari denunţau orice încercare de reformă ca inovaţiune primejdioasă şi ruinătoare. Totuşi, popularitatea lui în ţară era necontestabilă, patriotismul lui curat şi luminat, blândeţea, bunătatea de inimă şi generozitatea de cari dăduse atâtea dovezi îi câştigase iubirea obştei. Binefacerile lui au fost nenumărate, pe mulţi ajutat-a el să iasă din rândurile „prostimii” şi „să se facă oameni”. Unii din ei i-au rămas recunoscători până la sfârşitul vieţii. Răposatul Gheorghe Mârzescu era unul dintr-acei cari povesteau bucuros cum el datoreşte faptul să fi putut să-şi facă studiile de drept la Paris unui ajutor de patru sute de galbeni ce i l-a acordat Ghyka Vodă, într-o audienţă cerută şi obţinută pentru ca să-l roage să-l ajute *să se facă om*. Şi câţi ca Gheorghe Mârzescu, dar cari în urmă n-au voit să ţie minte de binele făcut!

Printre număroasele lui faceri de bine sunt două cari merită o menţiune specială: a înfiinţat maternitatea din Ieşi, cu institutul de moşit, în casa lui părinţască, dăruită cu acest prilej instituţiei, menită pentru adăpostirea lehuzelor sarace şi a copiilor găsiţi, înzestrând-o cu toate cele trebuitoare pe cheltuiala lui, apoi tot cu mijloacele lui a înfiinţat, în casa cumparată de dânsul şi înzestrată tot de el, spitalul din Târgul Ocnei.

Este deci uşor de înţăles pentru ce, la ieşirea din domnie, venitul anual particular al domnului scăzuse cu opt mii de galbeni (94 000 de franci în aur!) din ceea ce era la începutul ei.

Precum am arătat mai sus, el era un barbat înzestrat cu o rară putere fizică şi-i plăcea s-o arăte. Rupea potcoava în două fără sforţare; punea două jocuri de câte cincizeci şi două de cărţi, unul peste altul, şi le rupea parc-ar fi fost o simplă coală de hârtie. Sărdăreasa Marghioala Neculau, manca mamei, mi-a povestit cum, mergând el odată cu bunica şi cu mama, pe care sărdăreasa o ţinea în braţe, la via lui de la Socola, n-au găsit pe vier, iar pe uşa casei era pusă o lacată voinică.

— Deschide! zis-a sărdăresei bunicul.

— Cum să deschid dacă n-am cheie? zis-a ea.

— Dar nu ştii s-o strici? răspuns-a el zâmbind şi, apucând lacata cu două degete, a rupt-o parc-ar fi fost de steclă.

Adesea la drum, când un cal pierdea vreo potcoavă şi se făurea alta, la cel dintăi fierar din cale, o cerea şi o rupea în două, zicând că nu este bună şi fierarul să facă alta, mai tare. Dar meşterului uimit îi plătea un galbăn, adică înzecit cât făcea fierul şi tot lucrul.

Ghyka Vodă era foarte aplecat spre plăcerile dragostei, iar sexul frumos l-a tratat în chip cât se poate de binevoitor. Amantele lui au fost număroase şi în timpul domniei, dar niciodată nu li-a permis nici un amestec în treburile statului. Avea, încă de înainte de domnie, o legătură cu o franceză, doamna Leroy, cu care s-a cununat după ieşirea din domnie şi de la care a avut doi fii, din care unul mai trăieşte şi astăzi, însă această legătură nu-l împiedeca să iubească şi pe altele.

Curtea lui era bine ţinută, masa lui bogată şi-i plăcea să vadă număroşi oaspeţi în jurul ei. Deosebit de bine ţinuţi erau *copiii de casă*, cărora li se mai dădea acuma şi denumirea de *paji*; toţi erau fii de boierănaşi sau de alţi *privileghieţi*, îmbrăcaţi în frace roşii, în pantaloni negri şi purtau în cap pălării bicorne, împodobite cu pene.

Mătuşă-mea Natalia mi-a povestit că, într-o zi, vodă, blând din fire cum era, a fost totuşi scos din sărite nu ştiu de ce prostie a unui paj şi i-a dat o palmă. Însă imediat i-a părut rău, s-a pus la masă vederat indispus şi, la al doilea fel, nemaiputând răbda, a spus mătuşii, dându-i în mână cheile biroului:

— Natalio, du-te la biroul meu, deschide saltariul din faţă, ie un fâşic de o sută de galbeni şi-l dă bietului paj căruia i-am dat o palmă. Tare îmi pare rău că nu m-am stăpânit!

Simţimintelor umanitare ale lui Vodă Ghyka se mai datoreşte aducerea în ţară a lui Dodun des Perrières[60], un specialist francez în materie penitenciară, pentru înfiinţarea unui regim mai omenesc al închisorilor. Tot el a dispus şi

[60] Ferdinand Dodun des Perrières (m. 1892) a înfiinţat în 1852, la Iaşi, sistemul penitenciar. În 1865 a devenit directorul închisorilor din România, funcţionând la Bucureşti, în această calitate, până în 1876 (n. red.).

clădirea *castelului* de la Târgul Ocnei, care a pus capăt obiceiului barbar după care se ţineau condamnaţii la muncă silnică în ocne.

După ce a ieşit din domnie, Grigore Ghyka s-a stabilit în Franţa, unde a cumpărat castelul „du Mée”, urmând să lucreze din toate puterile la unirea celor două principate. Duşmanii lui din ţară însă, în capul cărora trebuie să punem pe Catinca Balş, soţia caimacamului însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, l-au urmărit cu ură sălbatecă, publicând împotrivă-i un şir de pamflete infame, cărora el le-a atribuit o însemnătate ce nu li se cuvenea. Dar suferea de neurastenie de mai demult, avusese la începutul domniei un acces acut, datorită tulburării ce-i pricinuise descoperirea unor falşificări de acte practicate pe o scară întinsă de o întreagă societate de falşificatori aparţinând cercurilor micii boierimi, şi în capul cărora se aflau paharnicul Costache Sion şi un Harnav. A fost silit atunci să se retragă la ţară, încredinţând Sfatului Ocârmuitor girarea afacerilor. Duşmanii lui, încredinţaţi că nu se va mai îndrepta, pornise demersuri la Constantinopol pentru înlocuirea lui, dar răpedea lui însănătoşire şi primirea însufleţită ce i-a făcut-o poporul, când s-a întors la Ieşi, a pus în curând capăt năzuinţilor lor. Publicarea pamfletelor apărute după ieşirea lui din scaun – mai ales acela al unui Murphy – l-a făcut să cadă într-o melancolie adâncă. O audienţă ce o ceruse la Napoleon al III-lea pentru a pleda în faţa lui cauza unirii fiindu-i refuzată, spiritul lui zdruncinat a primit ultima lovitură. A pus refuzul audienţei în legătură cu pamfletele, pe când pricina lui adevărată era dorinţa împaratului să nu nemulţămească Anglia, potrivnică unirii, şi a nu stârni bănuieli cum că favorizează în secret tendinţele unioniste, la încurajarea cărora se făcuse că renunţă. Fostul domn al Moldovei s-a sinucis în august 1857.

Nu încape îndoială că, dacă ar fi trăit, el ar fi avut cei mai mari sorţi de izbândă în alegerea de la 5 ianuar 1859 şi este probabil că alegerea lui în Moldova ar fi avut ca urmare, ca şi aceea a lui Cuza, proclamarea lui ca domn şi al Ţării Româneşti. Este probabil că ar fi lucrat îndată la aducerea domnului străin, care era privită ca încoronarea

operei generaţiunii căreia Grigore Ghyka îi aparţinea şi al cărei adept convins era.

Ţara care a ridicat statui lui Eugenie Stătescu, lui Vasile Lascar, lui Pache Protopopescu şi lui Alexandru Lahovari, care a dat unui regiment numele lui Ştirbei Vodă, n-a găsit cu cale să ridice lui Grigore Ghyka macar un modest bust. Şi să nu vorbeşti de egemonie muntenească?

CAPITOLUL XII
Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghyka

Din întâia lui căsătorie, Grigore Ghyka a avut trei fii: beizadelele Costache, Iancu şi Alecu, precum şi o fiică, domniţa Catinca, căsătorită cu Neculai Mavrocordat. Din a doua căsătorie s-au născut maică-mea şi mătuşă-mea, Natalia.

Cei trei fii au fost încredinţaţi creşterii ofiţerului elveţian Grégoire de Girard, la Fribourg, de unde s-au întors în Moldova numai când cel mai tânăr din ei, Alecu, împlinea douăzeci de ani.[61]

Beizade Costache şi-a început cariera cu slujba de postelnic şi secretar de stat, a sfârşit-o în calitate de membru la Curtea de Casaţie; s-a săvârşit din viaţă la 1874.

Beizade Iancu, cu mult cel mai capabil din ei, a intrat în miliţie, ajungând cu o răpegiune vertiginoasă la gradul de general. A fost în mai multe rânduri, pentru ultima oară în 1866, sub guvernul provizor şi sub principele Carol,

[61] Grégorie de Girard, fiul unui colonel federal şi însuşi ofiţer, a fost făcut de Grigore Ghyka colonel în miliţia moldovenească şi aghiotant. Foştii săi elevi s-au îndatorit prin act formal să-i servească pe toată viaţa o pensiune de 720 de galbeni (8 460 de franci de aur).

ministru de război. Şi-a terminat viaţa şi cariera diplomatică ca ministru plenipotenţiar la Peterburg şi, în această calitate, a dovedit însuşiri deosebite şi a făcut ţării servicii însamnate în împrejurări excepţional de grele, cari cereau un tact deosebit şi mult spirit de prezenţă.

El a fost în tinereţe eroul unei aventuri care a făcut mult zgomot în saloanele de atunci. Nu ştiu în urma căror îndemnuri, se pripăşise în Ieşi, în primii ani ai domniei lui Grigore Ghyka, o celebritate a *jumătăţii de lume* pariziene, vestita Rose Pompon. A făcut cunoştinţa lui beizade Iancu, şi acesta s-a amorezat de demimondenă. Dar ea, după cum zice francezul, *i-a ţinut cofetul sus*, declarându-i că nu va aparţinea decât acelui ce-i va fi soţ legiuit. Degeaba rugatu-s-au beizade Iancu să aibă milă de suferinţile lui, degeaba aratatu-i-a că, dată fiind situaţia părintelui său, nu va fi nici într-un caz lasat să contracteze o asemenea căsătorie, Rose Pompon a ramas inexorabilă, răspunzând că, în Moldova, nici actele civile, nici căsătoria civilă nu există, că o căsătorie religioasă poate să fie clandestină şi că, după câte a auzit despre popii ortodocşi, nu trebuie să fie greu să se găsască unul care, dacă va fi bine plătit, nu se va da înapoi de la săvârşirea unei asemene cununii. Beizade Iancu, văzând pe de o parte că franceza nu se moaie şi ţine cu tot înadinsul să devie noră de domnitor, iar pe de alta nevoind să renunţe la poftele stârnite de farmecele ei, a sfârşit prin a consimţi la căsătorie. Au fost cununaţi într-o sară, în locuinţa unui prieten al beizadelei, de către un popă a cărui barbă şi cântece pe nas nu lasau absolut nimica de dorit. Isaia a dănţuit şi „ceasul ciobanului” a sunat pentru noii soţi. Rose Pompon făcea acuma planuri pentru a stabili modul cel mai practic, dar totodată cel mai impresionant, pentru a da în vileag legăturile cari o uneau cu domnul Moldovei. Dar acesta a aflat despre săvârşirea căsătoriei în chestiune şi oricine îşi poate închipui supararea şi indignarea de care a fost cuprins. Dar această suparare a trecut răpede, căci beizadeaua, apucată din scurt, s-a grăbit să destăinuiască că nu se celebrase nici o căsătorie adevarată, căci popa cu barba cea neagră care cânta aşa de frumos din nas nu era decât o slugă deşteaptă care nu avea nimică de împărţit cu darul preuţiei. Vodă s-a grăbit să

facă fiului său cuvenita dojană pentru că îşi bătuse joc de cele sfinte, mai dându-i şi câteva zile de arest, iar pe Rose Pompon a pus s-o împacheteze într-o trăsură cu cai de poştă şi a trimes-o, după cererea ei, la Bucureşti. Aici, după cum însăşi mărturiseşte în memoriile ei, s-a mângâiet de pierderea tânărului fiu de domn prin cucerirea bătrânului feldmareşal Paskievici, comandantul armatei ruseşti de ocupaţie a principatelor, însărcinat şi cu cucerirea – de altmintrelea neizbutită – a Silistrei.

Al treilea fiu al lui Grigore Ghyka, Alecu, a îmbrăţoşat şi el cariera militară, dar – deşi s-a ţinut de dânsa în chip mult mai statornic decât frate-său – înaintarea i-a fost neasamanat mai înceată. A părăsit armata la 1866, cu gradul de locotenent-colonel, şi s-a săvârşit din viaţă la Ieşi, la vrâsta de şăptezeci de ani trecuţi, vrâstă ce nu a atins-o nici unul din ceilalţi copii ai lui Vodă Ghyka.

Printre multe alte istorisiri nostime, beizade Alecu Ghyka mi-a povestit, pe la 1868 sau 1869, o călătorie de la Ieşi la Paris, ce a făcut-o prin anul 1850, cu maică-sa, domniţa Elenco, cu soţul ei, Alecu Balş, poreclit Cucoşul, cu fiul lor Alecu şi profesorul acestuia, elveţianul Jules Bolomey. Cele povestite de beizade Alecu despre acea călătorie alcătuiau un portret cât se poate de viu şi de drastic al mentalităţii şi al gradului de cultură al acelor membri ai boierimii noastre, cari până atunci se europenizase numai în îmbrăcăminte. Din nenorocire, după mai bine de jumatate de veac de când le-am auzit, am uitat şirul întâmplărilor, care de care mai caracteristice, ale acestei călătorii, nemaiamintindu-mi decât de două sau trei fapte.

Mama lui beizade Alecu, fiica lui Ioniţă Sturdza Vodă, era o persoană mai mult decât econoamă. Când era nemulţămită de serviciul de care avea parte la vreun otel, interzicea lui beizade, care ducea geanta cu banii, să deie „macar o para” bacşiş servitorilor otelului; iar când era mulţămită, poroncea:

— Alecule, dă-li câte o jumătate de sorocovăţ! (Trebuie să se ştie că un sorocovăţ valora doi lei vechi şi şăsăsprezece parale sau cam şăptezeci şi cinci de bani, prin urmare jumatate de sorocovăţ făcea treizeci şi şăpte de bani.)

Beizade Alecu, pentru ca întreaga societate să nu se facă de râs, dădea bacşişuri şi acolo unde maică-sa îi interzicea asemene daruri, iar acolo unde era autorizat să deie, dădea ceea ce se cuvenea. Apoi se înţălesese cu Bolomey, însărcinat cu ţinerea socotelilor fiindcă scria foarte frumos, să *direagă* socotelile în consecinţă, majorând preţurile acolo unde ele nu se mai puteau discuta sau controla.

Mai rău fost-a când fata lui Ioniţă Sturdza Vodă, supărându-se fiindcă un otelier, prin Austria-de-Sus, nevoind să reducă o socoteală ce i se părea exagerată şi ridicând puţin glasul după ce ea începuse să strige la el, a poroncit fiului său:

— Alecule, trage-i numaidecât vro câteva părechi de palme. Acuma, numaidecât! Ce stai ca un prost?

Şi domniţa bătea din picior.

Beizade Alecu zicea că neamţul era cu umerele, gâtul şi tot capul mai nalt decât el, şi larg în proporţie, apoi avea la îndămână cel puţin douăzeci de chelneri, de portari etc. Cu mare nevoie putut-a el să liniştească pe apriga domniţă s-o facă să înţăleagă că ei nu se află acuma în ţară, că otelierii nemţi sunt altfel deprinşi decât hangiii jâdovi de la noi şi mai ales că poliţia lor are tot soiul de obiceiuri supărătoare. Dar domniţa a ramas suparată în acea zi şi, spre sară, şi-a trecut nacazul cinstind pe camerista ei ţigancă, în public, nu ştiu pentru ce vină neînsamnată sau poate chiar închipuită, cu două zdravene părechi de palme.

Câteva zile după sosirea lor la Paris, beizadea Alecu ducea pe logofătul Alecu Balş la nu ştiu ce expoziţie; erau cu trăsura şi logofătul avea în mână ciubucul aprins. Când au ajuns în strada în care se afla localul unde mergeau, au dat de o interminabilă coadă de trăsuri, aşteptând fiecare, sub ochiul unui sergent de oraş, rândul ei să treacă la scară. Aşteptarea părându-i lungă, logofătul a spus fiastrului său:

— Da spune poliţistului celuia că sunt eu, logofătul Alecu Balş, să ne lese să trecem înainte.

Moşu-meu s-a încercat să-l facă să înţăleagă că aici, în Paris, sergenţii de oraş nu ştiu de el şi că fiecare trebuie să-şi aştepte rândul. Tocmai în mijlocul acestei explicaţii, trece

o trăsură în care se afla un personagiu oficial, care avea un *coupe file*, şi toată lumea se grăbeşte să-i facă loc.

— Vezi, zise atunci logofătul, vezi cum i se face loc dacă se ştie cine este. Am să-i spun şi eu – şi cu ciubucul face sămn sergentului de oraş să s-apropie.

Poliţistul nu s-a mişcat, dar s-a uitat la boier în chip puţin prietenos. Atunci logofătul, în ceea ce îşi închipuia că este franţuzească, i-a strigat că el este logofătul Alecu Balş şi vra ca trăsura lui să treacă înainte, gesticulând totodată cu ciubucul în mână. Iar sergentul, cu glasul lui cel mai morocănos şi mai cazon:

— *Voulez-vous taire vot' bec, bourgeois! Ou bien préférez-vous faire un tour au poste?* (Vrei să taci din plisc, burgheze! Sau preferi să faci o plimbare la post?)

Aerul şi tonul sergentului de oraş supărând pe logofăt, el a zis lui beizade Alecu:

— Ce zice? Mi se pare că se obrăzniceşte! Spune-i să tacă şi să ni deie drumul, că acuşi îl pocnesc cu ciubucu-n cap!

Şi logofătul schiţa totodată gestul că ridică ciubucul, dar beizade Alecu, punând mâna pe ţevia de cireş, cu mare greu l-a liniştit.

Şi, când au ajuns, în sfârşit, la scara la care trebuiau să se deie jos, n-a fost mai uşor să-l facă pe logofăt să lese în trăsură ciubucul aprins pe care voia numaidecât să-l ieie cu el.

*

Domnia lui Grigore Ghyka a fost momentul celei mai mari străluciri a societăţii boiereşti din Ieşi şi chiar din întreaga Moldovă. Multe averi erau zdruncinate, multe moşii ipotecate pentru aproape întregimea valorii, dar boierimea părea cuprinsă de un vârtej; puţini erau acei cari nu cheltuiau mai mult decât venitul lor, rari de tot acei cari mai puneau deoparte. Numărul acelor crescuţi europeneşte şi asupra cărora cultura şi gusturile apusene pusese o întipărire mai mult sau mai puţin temeinică sporise în chip uimitor. Apoi mai mare încă era numărul acelora cari călătorise în străinătate sub pretext de băi sau numai din

dorinţa s-o cunoască. Şi astfel se adusese din Apus, pe lângă obiceiuri şi lucruri mai mult sau mai puţin folositoare, obiceiuri, mode şi gusturi având curs în acele ţări. La suprafaţă, modul de trai al boierimii se asamana din ce în ce mai mult cu acel al lumii mari din ţările în cari călătorise. Căile ferate se mai apropiese de noi, transportul pe mare se organizase, numărul străinilor cari veneau în ţară creştea din an în an, toate aceste împrejurări contribuiau să deie o faţă din ce în ce mai europeană micii obşti boiereşti care alcătuia ceea ce se numea înalta societate a Ieşului.

Majoritatea boierilor celor mari cari trăiau în Ieşi locuiau în nişte case clădite de ei sau de părinţii lor, de proporţii măreţe, cuprinzând o mulţime de încăperi, dintre cari multe saloane mari şi înalte. Multe din aceste case erau încunjurate de grădini şi de curţi cu număroase atenanse, în cari se adăposteau adevarate turme de slugi, şuri cu număroase trăsuri de toate categoriile, grajduri cu număroşi cai, grajduri pentru bivoliţi şi vaci de lapte, găinării şi alte heiuri gospodăreşti. În casa principală şi în dependenţe erau cămări şi gherghiuri[62] din bielşug, în cari se pastrau proviziile aduse de la moşii; pivniţi mari conţineau poloboacele cu vin venite de la podgoriile boieriului, pline cu vinaţuri minunate, în compunerea cărora chimia nu juca atunci nici un rol. Hrana şi serviciul costau încă prea puţin atunci stăpânilor vastelor latifundii cari mai erau în mânile marii boierimi.

Casele erau acum luxos mobilate, caii frumoşi, trăsurile bine ţinute, slugile corect îmbracate şi bine stilate, bucătăria pe jumatate răsăriteană, pe jumatate apuseană, foarte gustoasă, vinurile minunate. Barbaţii eleganţi, cu maniere distinse, îndeobşte deştepţi, unii plini de duh, având o cultură generală îndestulătoare pentru „barbaţi ai lumii”, deşi superficială, mulţi din ei bucurându-se de o înfăţoşare frumoasă.

Dar marele farmec, marea podoabă, marea atracţie a acelei societăţi o alcătuiau femeile. Toţi străinii cari au trecut prin Moldova de atunci au ramas cu desăvârşire farmacaţi de frumuseţa, de deosebita distincţiune, de

[62] Gherghír: beci, cămară boltită (n. red.).

agerimea de spirit a moldovencei de neam, au ramas uimiţi de gradul de cultură ce ea ştiuse să şi-l însuşască în timp atât de scurt.

Erau pe acea vreme în Ieşi poate vro patruzeci de case deschise, adică de case cari primeau în fiecare zi, în cari nu numai prietenii din cercul mai intim, dar chiar şi simplele cunoştinţi puteau să vie în fiecare zi la masă, fără a fi poftite sau fără a se anunţa, şi în cari se primea în fiecare sară. Mesele cele mari şi seratele se ţineau lanţ. Toţi contimporanii, străini, ca şi pământeni, mi-au descris cu însufleţire aspectul încântător al unei săli de bal sau de teatru de pe acea vreme, gustul şi eleganţa de ton sobru al acelor adunări de frumuseţi.

Cneazul Alexandru Cantacuzino (acel care după unire a fost ani îndelungaţi membru la Curtea de Casaţie), un profesor de vânătoare al meu, despre care voi mai vorbi, mi-a povestit cum în timpul ocupaţiei ruseşti de la 1853-1854, la un bal, a văzut pe comandantul trupelor împărăteşti, principele Urusov, făcând cu ochii ocolul sălii şi numărând pe degete.

— Ce numeri cu atâta atenţiune, principe, întrebatu-l-a.

— Număr femeile frumoase. Niciodată n-am văzut aşa de multe adunate la un loc. Uite, toate sunt frumoase. Numai doamna cea măruntă de lângă uşă se poate numi urâtă.

— Da, principe, răspunse cneazul Alexandru, dar acea doamnă este ruscă.

Într-adevăr, doamna care *detona* în acea adunare de frumuseţe era fiica unui general rus, căsătorită cu un boier moldovan; mai pot însă adăugi că era deosebit de slută.

Din casele cele mai în vază pe atunci în Ieşi acea a vistiernicului Neculai Roznovanu trecea drept cea mai bogată şi cea dintăi din Ieşi, acea unde se ţineau adunările cele mai număroase şi în cari se desfăşura cel mai mare lux.

Casa vistiernicului Alecu Sturdza, căsătorit cu *contesa* Elena, născută Ghyka, despre care am mai vorbit, soră cu cucoana Marghioliţa Roznovanu, fusese asemene foarte în vază, stăpâna casei fiind foarte ahtiată de dorinţa să deie ea tonul în societatea Ieşului. (Se povesteşte că, fiind rugată de Vodă Ghyka, cu care era vară primară, să

cumpere, cu prilejul unei călătorii a ei la Paris, mobilierul trebuitor pentru curtea domnească, a adus o sută de lăzi de mobile pentru palat şi o sută şi una pentru casa ei.)

În vază mai erau casele hatmanului Neculai Mavrocordat, a hatmanului Toderaş Balş, a vornicului Lascar Bogdan, a logofătului Costin Catargiu, a vornicului Dumitrache Cantacuzino Paşcanu şi multe altele.

Nu este lucru de mierare dacă, în asemenea societate, se iveau călcări a credinţei conjugale, că într-acel şirag de frumuseţe erau şi femei cari îşi înşalau barbaţii. Numărul femeilor cinstite, al mamelor bune şi al gospodinelor vrednice era cu bună samă mai mare, apoi trebuie adăugit că mai toate acele ale căror viaţă a dat prilej de vorbă avusese nenorocul să cadă peste barbaţi viţioşi sau cu deosebire uşurateci, necredincioşi şi ei, cari, prin purtarea şi exemplul lor, le-au împins şi pe ele la desfrâu.

Trist şi cu deosebire ruşinos fost-a faptul că unele din ele nu s-au dat înapoi să păcătuiască cu străinii cari ocupau ţara, dând astfel loc la scandaluri răsunătoare, cari numai cinste n-au făcut boierimii şi ţării.

Fiindcă sunt la acest capitol, voi povesti un cuvânt de spirit ieşit din gura acelei care dacă, în ochii multora, trecea drept cea mai frumoasă femeie din Ieşi, avea în schimb şi reputaţia cea mai deplorabilă: frumoasa *Cocriţoaie*, întâia soţie a lui Cocriţă (Constantin) Cazimir. Ea trecea drept amanta (plătită) a principelui Urusov, comandantul trupelor ruseşti în Moldova.

În ziua în care s-a răspândit în Ieşi vestea despre înfrângerea, la Calafat, a ruşilor de către turci, Urusov întâlneşte la un bal pe foasta *madame* Cocriţă, cum se încăpăţina lumea s-o numească şi după divorţul ei, uimitor de frumoasă şi purtând o coafură nouă care-i şădea de minune. Începe îndată a-i face cele mai vii complimente:

— *Comme vous êtes belle ce soir, madame, encore plus belle que de coutume! Et quelle adorable coiffure! Vos cheveux sur les tempes sont si joliment brossés en arrière!* (Ce frumoasă sunteţi în astă-sară, doamnă, încă mai frumoasă decât de obicei! Şi ce coafură adorabilă! Părul dumneavoastră pe tâmple este atât de frumos periet înapoi!)

Iar ea îi răspunde:

— *Pas aussi bien que les russes à Calafat!* (Nu aşa de bine ca ruşii la Calafat!)

Pentru a înţălege bine sarea răspunsului, trebuie ştiut că francezii întrebuinţează cuvântul *brossé* în sensul de bătut bine, „bătut măr”, cum zicem noi, moldovenii. Dacă acest răspuns a pus sau nu capăt legăturilor lor de dragoste, nu am putut afla.

Faptul că şi-ar fi precupeţând frumuseţa pricinuia cel mai mare scandal, căci cucoanele din societatea ieşană de pe acea vreme, dacă păcătuiau din dragoste sau pentru plăcere, afară de prea puţine excepţiuni, priveau ca cea mai mare ruşine şi necinste să-şi vândă trupul pe bani.

Ghiţă Căliman, directorul de pe vreme al agiei (prefectura de poliţie), trecea drept *procuratorul* de femei al căpeteniilor oştirii muscăleşti, în schimbul unor consideraţiuni băneşti şi al unor mici decoraţii. Se făcuse chiar, asupra lui, următoarele versuri în rusască de mahala:

Slâş, slâş, Ghiţă,
Podavai madam Cocriţă,
Ia tibe davai cruciliţă.

Adică:

Ascultă, ascultă, Ghiţă,
Fă să tragă înainte madam Cocriţă,
Şi eu ţi-oi da cruciliţă.

Era, până în anii din urmă, obicei ca birjarilor ruşi din Ieşi să li strigi „podavai”, când voiai ca ei să tragă la scară pentru ca să te sui în trăsură. Bineînţăles că Ghiţă Căliman numai de stima şi de consideraţia lumii nu se bucura.

Amintirile mele de copil datează din vremea care a urmat îndată după retragerea trupelor austriace, la 1856-’57. Nu voi uita niciodată simţimintele de ură şi de dispreţ cu cari femeile cari aveau îngrijirea mea şi a surorilor mele, slugile casei, vatajii, vechilii şi număroşi boierănaşi, protejaţi ai tatei, cu soţiile şi familiile lor, vorbeau de austriaci, de „varvaria”, de aroganţa, de pretenţiile şi de meschinăria lor. Părinţii mei au confirmat cu desăvârşire aceste spuse,

arătând, la rândul lor, că ostaşii cesaro-crăieşti s-au aratat absolut nesuferiţi, mai cu samă ofiţerii: plini de pretenţii, niciodată mulţămiţi de cel ce li se oferea, chiar în casele boiereşti cele mai bogate, în cari aveau parte de un trai de care cei mulţi dintre ei nici nu visase să se bucure acasă la ei. Apoi erau foarte brutali cătră cei mici şi pentru cel mai mic temei scoteau sabia şi, fără nici un temei, prea adesa loveau cu tăiuşul.

Trăiau deosebit de rău cu mâna de grenadiri moldoveni în garnizoană în Ieşi (bunul meu crease un al doilea batalion de infanterie), rixele între ei şi aceştia erau frecvente şi de obicei se isprăveau în izbânda moldovenilor. Francezul Souiris, adus de bunul meu pentru a da miliţiei lecţii de gimnastică şi de scrimă şi stabilit pe urmă în Ieşi, mi-a povestit, mult în urmă, o mulţime de isprăvi de acest fel ale elevilor lui. Mulţi soldaţi austriaci au văzut uniformele lor albe necinstite de glodul din fundul Bahluiului. Trebuie să lămuresc că acei puţini oşteni moldoveni erau oameni prinşi cu arcanul, după ce-i desemnau vornicii şi fruntaşii satelor ca fiind cei mai împuşcă-n lună şi cei mai mari bătăuşi din sat, apoi erau, toţi, nişte urieşi.

Când, la 1854, ruşii s-au retras din principate dinaintea austriacilor, ei au vrut să ieie cu dânşii miliţia moldovenească. Au încurajat-o cu tunuri ale căror tunari ţineau în mână fitilurile aprinse, infanteria şi cavaleria fiind strânse în careu pe piaţa palatului, dar soldaţii noştri într-un glas au răspuns că nu merg cu ruşii, numai prea puţini, prinşi pe când erau răzleţi, au urmat trupele împărăteşti şi au făcut împreună cu ele războiul Crimeii. Au luat însă bateria de artilerie ce ne-o dăduse sultanul, iar pe comandantul ei, pe căpitanul Filipescu, care refuzase lui însuşi Budberg, comandantul de căpetenie al ruşilor în Moldova, să-i predeie tunurile, l-au dus prizonier în Rusia.

De ruşi, lumea nu se prea jăluia: zicea că furau tot ce puteau fura, dar brutalităţi nu făceau şi nu aveau pretenţii grele de satisfăcut.

Despre turcii cari au ţinut garnizoana în Ieşi, după mişcarea de la 1848, oamenii mai de jos ziceau cel mai mare bine; ei s-ar fi purtat „ca nişte fete mari”. Din

rămăşiţa cazanelor lor se hrăneau nu numai toţi calicii, dar şi toţi cânii din Ieşi. Dar, după cât am aflat din izvor demn de încredere, această purtare minunată au avut-o numai în Ieşi: în Ţara de Jos s-au făcut vinovaţi de siluiri şi chiar de omoruri.

Traiul în curţile boiereşti de la ţară nu era mai puţin plăcut şi mai puţin larg decât în acele din Ieşi. Ţara se acoperise, mai ales de la 1840 încoace, de aşăzări frumoase, cele mai multe având grădini minunate; care de care se întrecea în lărgimea şi bogăţia ospitalităţii, de care putea să se bucure oricine venea s-o ceară. Cea mai splendidă se dădea la Stânca, reşedinţa de vară a vistiernicului Neculai Roznovanu, situată la câţiva kilometri de Ieşi, veşnic plină, în cursul verii, de lumea cea mai aleasă din ţară şi care mai ospăta pe toţi străinii de distincţiune stând în ţară sau trecând numai printr-însa. Nenumarate erau cele ţinute pe un picior mai puţin *high life*, dar foarte larg şi foarte confortabil. Vestite erau curţile de la Mărăşăşti, ale logofătului Costin Catargiu, şi de la Oneşti, ale hatmanului Alecu Aslan, veşnic pline de oaspeţi, cari se bucurau în ele de o ospitalitate cu totul patriarcală.

Gradul general de cultură al boierimii sporise mult în acest deceniu, dar trebuie să recunosc că femeile aratau în această privinţă aplecări superioare acelor manifestate de barbaţi, ele erau mai ales mult mai în curent decât ei asupra mişcării literare din Apus. Precum era firesc, ceteau mai ales cărţi franceze, dar nici literatura germană nu era neglijată; multe din ele mai vorbeau italieneşte şi englezeşte.

Cu toată bunavoinţa şi cu toată umanitatea domnului, rălele tratamente la cari erau supuşi nu numai robii, dar şi ţaranii au urmat să fie întâmplări de toată ziua, de tot ceasul şi de pretutindeni. Se bătea la ţară, se bătea la oraş. Care din noi, cei născuţi înainte şi îndată după jumatatea veacului trecut, n-am auzit de vestitul comisar Urzică din Ieşi, groaza tuturor slugilor şi a întregii sărăcimi din capitala Moldovei. El, la agie, avea specialitatea bătăilor; era însărcinat să execute sentinţele corecţionale pronunţate de tribunalul care funcţiona la acea autoritate judecând contravenţiunile poliţieneşti şi delictele mai uşoare.

Penalitatea care se pronunţa aici mai adesa era un număr, mai mare sau mai mic, de lovituri de nuiele, aplicat pe partea cea mai cărnoasă a trupului vinovatului.

Dar Urzică mai era o fire foarte îndatoritoare... către cei puternici sau către acei cari îl plăteau, sau de cari avea interes. Boieriul cari nu mai ţinea vatav de ogradă sau nu voia să se facă gălăgie, să s-audă ţipete în curtea lui, trimetea pe sluga care voia s-o certe, albă sau smolită la faţă, cu un răvăşel (scrisorică) către Urzică. În acel *răvăşel*, Urzică era rugat „să tragă" douăzeci şi cinci sau treizeci sau cincizeci, sau chiar şi mai multe lovituri de vergi aducătoriului sau aducătoarei, şi totdeauna Urzică împlinea dorinţa trimeţătoriului. S-înţălege că soarta purtătorilor de asemene răvăşele către Urzică era cunoscută şi că nenorocitul trimes în asemene însărcinare ştia ce-l aşteaptă. Dar ce să facă? Să nu se ducă? S-ar fi dat de ştire groaznicului comisar, care pe loc ar fi trimes să ridice pe nesupus şi i-ar fi administrat o porţie dublă.

Şi la ţară nu era doară mai bine. Un bătrân a cărui veracitate nu am nici un temei s-o pun la îndoială mi-a povestit că, într-o zi, mergând pentru nu mai ştiu ce treabă la isprăvnicia din Vaslui, a auzit pe ispravnic, care se afla la fereastă, strigând slujitorilor cari se aflau în curte să umfle pe vornicul nu ştiu cărui sat, care se aratase negligent în strângerea birului, să-l puie jos şi „să-i tragă". Când acel de la care ţin povestirea a intrat la ispravnic, se auzeau atât loviturile, cât şi vaietele nenorocitului vornic. Şi pe când cunoscutul meu convorbea cu ispravnicul, vaietele tot urmau.

Atunci, cuprins de milă, cunoscutul meu a spus ispravnicului:

— Dar, cu voia dumneavoastră, cucoane Cutare, oare cazacii nu l-au bătut destul pe acel vornic?

— Cum? Tot îl mai bat, zise ispravnicul, eu uitasem de el şi numai acuma bag de samă că se vaietă.

Apoi, mergând la fereastă, a strigat:

— Măi ticăloşilor, lasaţi-l, că doară nu v-am spus să-l bateţi până la moarte.

Iar către interlocutorul său a adăugit:

— Ce salbateci sunt oamenii iştia! Nu poţi avea nici o nădejde într-înşii.

Şi acest obicei ticălos, această ruşine, acest pacat a urmat să fie *ultima ratio* a administraţiei în România nu numai sub caimăcamii, sub Cuza, sub Carol, dar ne necinsteşte şi azi, când chiar, culme de ticăloşie şi de ruşine, l-am reîntrodus în ţările române pe cari o soartă norocoasă le-a alipit de noi. Regatul român liberator a readus în Bucovina, în Ardeal, în Banat cele *fünfundzwanzig* uitate de românii de acolo încă de la 1848, şi, altă culme, le-a readus şi în Basarabia, unde le desfiinţase de jumătate de veac până şi oropsitul ţarism. Când oare se va isprăvi cu această ruşine?

Apoi, dacă Grigore Ghyka desfiinţase pedeapsa cu moartea, el nu parvenise să desfiinţeze şi *loviturile criminale*, la cari, pe lângă închisoare sau muncă silnică, erau supuşi acei condamnaţi pentru crimă. Maică-mea mi-a descris în mai multe rânduri cumplita privelişte ce uneori întâlneai pe uliţele Ieşului: un nenorocit, gol până la brâu, cu spinarea însângerată, mânat cu harapnicul în mână de călău, cari ţinea un lanţ prins de mâna osânditului, escortat de *slujitori* şi primblat prin oraş spre a fi întins jos la anumite răspântii ca să primească un număr hotărât de lovituri de bici. Îmi mai povestea oroarea de care era cuprinsă, în asemenea ocaziuni, la vederea călăului, Gavril Buzatu, un ţigan care spânzurase zecimi de fiinţi omeneşti în vremea lui Mihai Sturdza. El fusese însuşi ucigaş şi obţinuse cruţarea vieţii numai fiindcă primise să îndeplinească cumplita slujbă pentru cari, spre cinstea neamului moldovenesc, nu se găsise alt candidat în toată ţara.

Aceste rămăşiţi ale barbariei în cari se dezvoltase ţările noastre erau umbrele tabloului, de altmintrelea atât de blând şi de atrăgător, ce-l alcătuia Moldova de atunci.

DIN COPILĂRIE

CAPITOLUL I
Cele dintâi amintiri

M-am născut în noaptea după Ziua Crucii a anului 1853, în Ieşi, în casa tatei, pe Podul Roşu, unde se află astăzi gimnaziul Alexandru cel Bun. Mama a încercat să mă hrănească cu laptele ei, dar eram din cale afară mâncăcios, a trebuit să renunţe după puţine zile şi mi s-a luat o mancă foarte de treabă, soţia unui birjar din Ieşi numit Neculai Roşu, unul din cei mai vajnici beţivi din capitala Moldovei.

Cele dintăi rugăciuni după naştere mi-au fost cetite de vlădica Racoviţă de la Sfântul Spiridon. Părinţii mei pierduse înainte de mine doi copii, o fată şi un băiet, şi, cu toate că eram un copil foarte voinic, mintea mamei fiind impresionată de pierderea celorlalţi doi, deşi nu era deloc superstiţioasă, se temea să nu fie ursită a nu avea parte de copiii ce-i năştea. Vlădica Racoviţă de la Sfântul Spiridon, un urmaş direct al familiei Racoviţă celei adevărate, care dăduse doi domni Moldovei, era un barbat mic la stat, slăbănog, ghebos şi aproape cu desăvârşire spân. Numai cu mare greu consimţise mitropolitul de pe vreme să-l hirotonească, căci darul preuţiei se refuza de obicei acelor barbaţi al căror fizic era din cale afară ingrat şi de natură să stârnească râsul. Şi vlădica Racoviţă avea mai mult înfăţişare de momiţă decât de om. Dar era în schimb un adevarat sfânt: de o curăţenie de viaţă care nu lăsa nimica de dorit şi de o dezinteresare fără mărgini, blând, simplu, dând nevoieşilor până la cel de pe urmă ban, veşnic gata să mângâie durerile, să dea ajutor la împăcarea vrăjbilor şi a dihoniilor ce-i ajungeau la cunoştinţă şi să insufle nădejde celor deznădăjduiţi: era idolul sărăcimii. Singura slăbăciune

ce i se cunoştea era o adevarată patimă pentru tutunul cel bun. După ce a isprăvit molitvele ce ni le-a cetit, a zis mamei:

— Să ştii, domniţă, că băietul aista are să-ţi trăiască, doară vlădica cel ghebos i-o cetit rugăciunile, şi ghebul lui are noroc la copii.

Părinţii mei duceau atunci un trai foarte luxuos: slugi, trăsuri şi cai erau o mulţime şi ştiu că aveam o trăsură, doi cai şi un vezeteu înadins pentru mine. Dar acel vezeteu era un ţigan negru la faţă ca fundul ceaunului, îmbrăcat cu straie curate, dar de rând, pe când Sava, vezeteul mamei, era moldovan, alb la faţă, purta numai favoriţi şi avea o livrea din cele mai elegante, de culoare albastru-deschis, împodobită cu galoane de argint. Şi eu, după cât îmi istorisea mai târziu mama, supărat să tot fiu condus de ţiganul urât şi neelegant, făceam nişte scene cumplite de câte ori era să ies la plimbare, la Copou. Când mama era singură acasă, poroncea să se suie Sava pe capra trăsurii mele, dar când era şi tata de faţă mă astâmpăram şi nu mai făceam nici o scenă, ştiam doar că corecţiunea este gata.

Întăia amintire precisă ce o am datează din toamna anului 1856, de la naşterea surorii mele Maria: eram atunci de trei ani şi o lună; din acel moment şirul amintirilor mele devine din ce în ce mai complect.

Ţin bine minte de ghiduşiile lui Neculai Cozadin, vatavul nostru de ogradă, când voia să mă facă să râd. El era un văr primar al lui Cuza (Domnitorul), al lui Dumitrache şi al lui Grigore Cozadin, doi mari bogataşi de pe vreme, fiind copil din flori al unei surori a tatălui Cozadineştilor şi a mamei lui Cuza. Intrase în miliţia moldovenească la înfiinţarea ei, urmase cursul de instrucţie la care fusese supuşi recruţii moldoveni de ruşi la Odessa şi slujise şaisprezece ani în escadronul de cavalerie, retrăgându-se cu gradul de *îndârofiţer* (*unterofiţer*) cum se zicea atunci subofiţerilor. Era un barbat de o cinste exemplară şi de un devotament absolut cătră tata, pentru slujba căruia ar fi fost oricând gata să-şi expuie zilele. Soţia lui, mama Anghelina, era o grecoaică renumită pentru meşteria în facerea dulceţilor, a vutcelor, a murăturilor şi a tuturor

preparaţiunilor care alcătuiau cel mai mare merit al unei cămărăşiţe, slujbă ce o îndeplinea în casa noastră. De *corăbielele* ei îmi aduc aminte cu jând şi acuma, de atunci n-am mai mâncat aşa de bune. Bunica vorbea de Anghelina în termenii cei mai elogioşi, recunoscându-i superioritatea în facerea corăbielelor şi a rahatului. Femeie de o cinste exemplară, era cumplit de temută de slugile de jos; bucatarii, băieţii la bufet şi fetele din casă aparţinând neamului ţigănesc; ei şi ele mi-au povestit pe urmă într-un glas că umbla cu harapnicul sub pestelcă şi nu stătea la îndoială pentru a-i *croi* cu el.

Cât au trăit la Ieşi, părinţii ne trimeteau pe noi, copiii, vara, la Bohotin, la moşu-meu Mitică, sau la Răducăneni, la moşu-meu Lascar, unde ne însoţea uneori şi mama.

Moşia Bohotinul, fără Hiliţa, care fusese vândută, şi Colţul Cornei, dat de zestre mătuşii Profirei, la căsătoria ei cu Alecu Moruzi Zvorâşteanul, fusese dintăi căutată de fraţi în devălmăşie, apoi, după câţiva ani, s-a împărţit în patru părţi: Bohotinul cu Gura Bohotinului, Răducănenii, Bazga şi Cozia, care s-au tras la sorţi între cei patru fraţi. Bohotinul a căzut în partea moşului Mitică, Răducănenii în partea moşului Lascar, Bazga în acea a tatei, iar Cozia în acea a moşului Alecu. Tata operase tragerea la sorţi cu mâinile lui. Cunoscând dorinţele fiecăruia în parte, a ajutat soarta pentru ca fiecare să se aleagă cu partea dorită de dânsul. El se dezinteresa de Bohotin, căci, precum am arătat în întâiul volum al acestor *Amintiri*, cumpărase de la fraţi Căiuţul, cu bani din moştenirea ramasă lui de la soţia sa cea dintăi. A pus deci Bazga la dispoziţia fraţilor pentru uşurarea plăţei părţilor lor din datoriile părinteşti, având ei a restitui prisosul preţului de vânzare peste partea lui de datorii când vor vinde Bazga. Au şi vândut-o cu 32 000 de galbeni, dar i-au restituit banii numai la 1856, socotindu-i „ca între fraţi”, adică cu o dobândă de cinci la sută. Pe tata această socoteală l-a atins rău, căci în urma traiului nemăsurat şi bizuindu-se pe acei bani, făcuse datorii pentru care plătea dobânzile obişnuite atunci de cincisprezece şi chiar optsprezece la sută pe an. Diferenţa a fost simţitoare, dar, ei fiind foarte uniţi între dânşii, tata n-a zis nimica, însă

s-a hotărât, pentru a scapa de datoriile ce-i rămăsese, să se mute îndată la ţară.[63]

La Căiuţi, curtea era terminată de ani şi frumuseţa de grădină plantată, dar tata, pretextând că nu voieşte să intre în casă înainte ca aceasta să fie cu desăvârşire gata şi că trebuie să schimbe coloanele de zidărie ale balconului de sus, despre grădină, prin altele, de fontă, ce aveau să fie aduse din străinatate, a mers să s-aşeze, cu mama şi cu noi, la Pralea.

Pralea era un sat pe moşia Căiuţi, la unsprezece kilometri de curte şi de târguşorul cu acest nume, care fusese întemeiet, încă sub Ioniţă Sturdza, de bunul meu, hatmanul. Aceşti unsprezece kilometri trebuiau făcuţi pe nişte rătăcănii[64] cumplite, de nestrăbătut pe vreme rea. Aici s-a apucat să clădească o casă de vălătuci[65], iar până când această casă s-a gătit ne-am înghesuit cum am putut şi noi, în trei odăiţe mici ale vatavului nostru de acolo, medelnicerul Iancu Popovici. Mama nu s-a opus la această combinaţie ciudată, dar îmi aduc bine aminte s-o fi văzut plângând pe când privea la clădirea viitoarei noastre case şi doară, atunci, tata iubea pe mama la nebunie.

Iaca planul acestei construcţii împodobită cu numele pompos de curte: în păreţii de la miazănoapte şi de la apus ai unei mari încăperi, luminată prin două uşi cu geamuri şi două înalte şi largi fereşti *à guillotine*, se deschideau uşile a cinci odăi, din care una slujea de *ietac* părinţilor mei, două ne adăposteau pe noi, copiii, una servea tatei de biurou, iar a cincea era o odaie de musafiri. În caz de gloată se mai întrebuinţau pentru găzduirea musafirilor biuroul tatei şi una din odăile noastre. Bineînţeles că la întâmplare se făcea un uz larg de sistemul saltelelor întinse pe jos. Mai erau două odăiţi dând în ietacul părinţilor, din care una

[63] Erau atât de uniţi între dânşii şi unirea lor era atât de cunoscută în ţară, încât, în faţa tribunalelor, oricare din fraţi semna pentru tuspatru şi aceste semnături erau primite drept bune de tribunale şi nu au fost niciodată contestate.

[64] Rătăcană/rătăcanie (reg.): şanţ săpat de ploaie (n. red.).

[65] Vălătuc: chirpici, uneori de formă cilindrică (n. red.).

servea de locuinţă cameristei mamei, iar cealaltă de cameră de baie şi de toaletă. Încăperea cea mare slujea drept salon, iar iarna şi vara, în caz de vreme rea, devenea sofragerie.

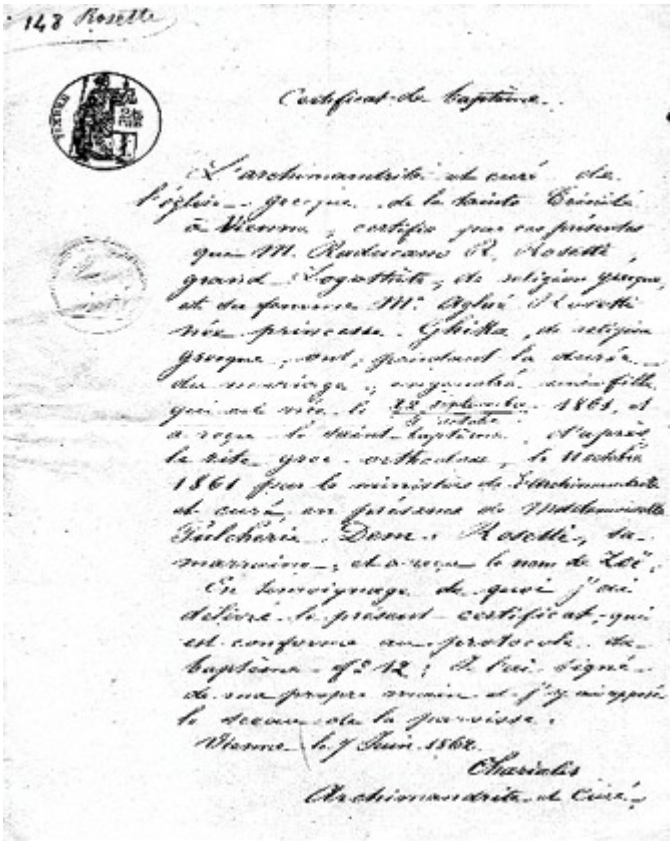

Certificatul de botez al uneia dintre surorile autorului, Zoe; din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti” Oneşti.

În ogradă mai erau, aproape de această clădire, două rânduri de odăi, asemenea de vălătuci şi acoperite cu draniţă[66], care se tăiau în unghi drept şi în care locuiau vatavul de la Pralea, Iancu Popovici, cu soţia lui, o droaie de slugi, precum şi unii musafiri, becheri sau persoane mai puţin însamnate. În mijlocul ogrăzii de din faţă, amenajată în chip de grădină cu flori, era un pavilion octogon de lemn,

[66] Drániţă: şindrilă (n. red.).

în care şedeam la masă de câte ori nu era frig sau nu ploua prea tare. Bucătăria era aşazată într-o clădire separată, în fundul ogrăzii, nu departe de grajd. Aveam doi bucătari pentru masa de sus şi unul pentru masa de jos, adică cei dintăi pentru noi, celalalt pentru slugi, bineînţeles toţi ţigani. Domiciliul statornic al celor dintăi era la Căiuţi. Făceau serviciul cu rândul, schimbându-se în fiecare săptămână. Asemenea şi vezeteii, având fiecare să îngrijască de câte patru cai, făceau serviciul tot cu rândul, numai o păreche de cai, *de dărvală*[67], rămâneau la Pralea în permanenţă. Curtea şi ograda erau încunjurate cu un zaplaz de lătunoaie[68], din afară de care se vedeau razamate grămezi de draniţă şi de şindilă.

Spălătoria era la Căiuţi, de unde se aduceau albiturile de două ori pe săptămână: la Pralea era numai una rudimentară. Asemenea şi camara era la Căiuţi, unde sta cămărăşiţa, *mama Marghioala*, o fostă domnişoară de onoare de altădată a bunicăi, căsătorită acuma cu vatavul de ogradă, Iorgu Iordăchescu, un om de treabă, neboierit, dar unul din cei mai mari minciunoşi ce i-am cunoscut în viaţa mea. La Pralea era numai o camară fragmentară de care îngrijea soţia vatavului de acolo, *mama Tasiica*.

Dacă exteriorul casei noastre de la Pralea era destul de primitiv, mobilierul îi era departe de a fi mai ales. Afară de *crivaturile*[69] tatei şi ale mamei, de lemn de nuc lustruit, fără nici un ornament, de vro două dulapuri de mahon, aduse aceste, din mobilierul tatei, de la Căiuţi, foarte sumar şi acela, de un foarte frumos clavir Pleyel, cu coadă, al mamei, de un dulap de mahon, cu uşă brodată, şi de vro două mesuţe, absolut tot: paturi, scrinuri, dulapuri, mese, mesuţe, lavabouri, scaune şi scăunaşe, ieşise din mânile îndemânatece ale stoleriului nostru neamţ, Mathes, şi totul era făcut din lemn din pădurile noastre. Nu cred să fi existat mai mult de trei jilţuri în toată casa, iar canapelele

[67] Dârvală: muncă grea (n. red.).

[68] Lătunoi: scândură cu o faţă convexă care se obţine de la marginea unui buştean (n. red.).

[69] Crivát (reg.): pat de metal (n. red.).

erau înlocuite prin paturi moldoveneşti, peste care erau aşazate mindire de paie şi saltele de lână, acoperite cu macaturi de cit, însoţite de perine de părete şi de cap, acoperite tot cu cit, cum erau şi toate perdelile. Locuinţa şi mobilierul înfăţoşau o icoană destul de exactă a stării unei aşazări de colon din Canada sau din Statele Unite în veacul al optsprezecelea.

Satul Pralea fusese întemeiet în vremea lui Ioniţă Sturdza de bunul meu, hatmanul, cu oameni adunaţi, pentru o a treia parte din regiunea muntoasă a ţinutului Putnei, iar pentru două părţi din unguri secui aduşi de peste graniţă, din comitatul Trei Scaune. Cei dintăi ocupau partea din sus a satului, numită din această pricină *la Moldoveni*, cei de ai doilea partea de jos, numită *la Ungureni*. Aproape toţi sătenii vorbeau amândouă limbile, mulţi erau, cum mai sunt şi astăzi, guşaţi.

Nişte fiinţi care jucau un rol însemnat în viaţa de la Pralea erau urşii. Din pricina defrişării unor întinse întinderi de păduri, samanate pe urmă cu păpuşoi, unele de tata şi altele de ţarani, şi a tăierii altor întinderi pe care crescuse acuma nişte ţihle impenetrabile, aceste dihănii găseau acolo, cu începere de la sfârşitul lui iulie, o cămară bine aprovizionată pe lângă culcuşuri ce le puteau crede tefere. Păpuşoii şi vitele locuitorilor satelor de pe împrejur aveau prin urmare foarte mult de suferit din pricina acelor fiare, mai cu samă acele ale bieţilor Prăleni.

Ţin bine minte cum, într-o seară de la începutul toamnei anului 1857, după căderea nopţii, eram adunaţi, cu mic cu mare, pe cerdacul dând înspre ograda din faţă, culcaţi pe nişte saltele aşazate pe scândurile acelui cerdac, iar în faţa noastră, în ogradă, ardeau focuri de baligă pentru a ne apara de ţânţari. Pe lângă tata şi mama, mai erau cu noi moşii noştri, Lascar şi Mitică, precum şi musafiri veniţi pentru vânat. Deodată auzim, parcă veneau din a doua ogradă, nişte strigăte de:

— Săriţi, oameni buni, săriţi că mă mănâncă ursul! Nu mă lasaţi! Nu mă lasaţi!

Tata, moşii mei, musafirii, vatavul Iancu au pus mâna pe puşti şi au alergat înspre locul de unde porneau strigătele. Dar Iozef, despre care voi vorbi mai jos pe larg, a cărui casă

era megieşă cu ograda de unde porneau strigătele, a apucat înaintea lor, căci a avut numai să sară peste gard. Ajuns acolo, a văzut un om ferindu-se de un urs voinic de ale cărui îmbrăţişări scapa numai mulţămită prezenţei de spirit a socru-său, un moşneag olog, care arunca într-una în urs cu tăciuni aprinşi ce-i lua dintr-un foc mare, arzând dinaintea lui. Ursul mai era foarte stingherit în mişcările lui de un căţăluş care necontenit îl apuca de labele de dinapoi. Dihania se apropiase foarte încet şi, când l-au auzit mâncând şi mormăind, stăpânul ogorului a avut imprudenţa să arunce într-însul cu o bucată grea de lemn aprins. Se vede că lovitura astfel primită de urs l-a durut, căci îndată s-a răpezit la om, iar acesta a început să fugă şi să strige. Cum a auzit glasurile acelor care veneau, fiara a dat dosul şi a luat-o la sănătoasa prin păpuşoi, dar Iozef a avut vreme să aprindă într-însul, nimerindu-l drept în inimă.

Altă dată, în acelaşi an, erau la noi un număr de musafiri cu care mersesem, în mai multe trăsuri, să prindem păstrăvi în pârăul Căiuţul Mare şi în nişte heleşteie din pădure, la câţiva kilometri de sat, şi ne-am întors pe când era încă ziuă. Deodată vezeteul trăsurii din cap, în care se găseau mama şi cu o vară a ei, iar eu eram pe capră, opreşte caii şi, arătând cu biciul peste pârău, zice întorcându-se către mama:

— Ursu!

Ne uităm cu toţii în direcţia arătată şi vedem, peste pârău, pe o ridicătură de stâncă lată, în formă de podiş, la vro şasezeci sau optzeci de paşi de noi, o căruţă desjugată, plină de păpuşoi culeşi dintr-o curătură de mai la deal şi, pe dânsa, un urs mâncând păpuşoi fără ca prezenţa noastră să-l fi îngrijit. Numai după ce toate trăsurile s-au oprit şi ocupanţii lor au început şă-şi comunice părerile cu glas din ce în ce mai ridicat, văzut-am că Martin se dă jos încet din căruţă, apucă cu pas liniştit la deal şi dispare în pădurea care se întindea până la acea stâncă.

Iozef Gnadt, despre care am vorbit mai sus, era un neamţ născut în anul 1818, la Luisental, în Bucovina. El venise în ţară cu tată-său, bătrânul Fritz Gnadt, de care nu ţin minte, cu trei fraţi şi cu două surori, în însuşire de lucrători speciali la *Hutta*, adică la fabrica de steclărie

înfiinţată pe moşia Grozeştii de cneazul Dumitru Cantacuzino, acel care, ceva mai târziu, a păcălit atât de groaznic pe Lascar Bogdan, cu prilejul vânzării acelei moşii. Nu ştiu pentru ce anume temei acea familie de nemţi, nefiind mulţămită la Grozeşti, a venit la tata şi i-a propus să se angajeze la el pentru a fabrica potaş[70], draniţă şi şindilă, în schimbul unui preţ convenit pentru fiecare *majă* (cântar de 41 de oca) de potaş şi de fiecare mie de draniţă sau de şindilă. Tata a primit şi ei au clădit îndată, în satul Pralea, alături de locul pe care s-a ridicat mai pe urmă curtea de care am vorbit, o casă mare de vălătuci, după modelul celor nemţeşti din Bucovina, şi s-au pus pe lucru cu hărnicie.

Bătrânul Fritz şi trei din băieţii lui erau nişte vânători de frunte şi pătimaşi. Fiul cel mai mare, care se numea tot Fritz, pe lângă că era împodobit cu o guşă uriaşă, mai avea şi un ochi plin de albeaţă, totuşi era un puşcaş minunat şi nu puţini fost-au urşii ce i-a împuşcat cu puşca lui cu o ţeavă. Dar cel mai pătimaş şi cel mai meşter era al doilea fiu, Iozef. În cei doi ani cât a stat mama la Pralea ea a numărat douăzeci şi şase de urşi ucişi de Iozef, dar el împuşcase mai mulţi înainte de venirea noastră în Pralea, a tot urmat să mai împuşte până în cei de pe urmă ani ai vieţii, şi a murit tocmai la sfârşitul anului 1907. Se lăuda atunci că a împuşcat peste tot mai bine de o sută de urşi şi nu cred că trecea peste adevăr. Mama îl supranumise *Jules Gérard de la Pralea*. De multe ori scapat-a el numai ca printre urechile acului de ghiarele şi de dinţii fiarei, dar niciodată n-a fost în stare dihania să-l încolţească sau să-l pieptene. Avea un sânge-rece admirabil. Era un bărbat înalt şi zdravăn, dar supus la accese de epilepsie; niciodată însă nu l-a apucat cumplita boală la vânat.

Şi fiindcă sunt acuma la capitolul urşilor (asupra căruia îmi propun de altmintrelea să revin în cursul acestor *Amintiri*), voi istorisi aici semitragica întâmplare cu un urs a lui Costin Rosetti de la Oraşa, un văr departat al nostru. Vâna sau mai adevarat *bracona* în fundul Prălii cu Alecu

[70] Potáş: carbonat de potasiu, sub formă de cenuşă de stejar, din care se făcea leşia (n. red.).

Aslan de la Oneşti. Un urs rănit a venit la el, Costin a tras într-însul şi i-a rupt o labă. Ursul, care venise înfuriet, s-a înfuriet şi mai tare în urma noii răni primite, s-a aruncat asupra lui Costin înainte ca acesta să fi putut trage al doilea foc şi i-a înfipt toţi dinţii în braţul drept. Apoi l-a apucat în braţe şi l-a trântit jos cu atâta putere, încât i-au sărit toţi bumbii de la pantaloni şi s-a pus pe el. Costin spunea că numai uşor nu era. Un haitaş, un băietan de vro patrusprezece ani, care avea la dânsul un pistol încarcat cu poşte, s-a apropiat fără a fi simţit de fiară (căci vântul bătea de la urs spre el), i-a pus pistolul în ureche şi a tras, iar dihania a căzut moartă pe loc. Cum s-a putut scula în picioare, Costin s-a pus să-şi caute bumbii pe jos, căci îi cădeau pantalonii. Dar Aslan spunea că în cursul nopţii ce au petrecut-o în pădure a avut febră mare, căci rănile făcute de dinţii ursului erau adânci. Întâmplarea mi-a fost povestită de însuşi Costin de repeţite ori.

La Pralea veneau să ne vadă, vara şi toamna, număroase rude şi cunoştinţi de la Ieşi şi din toată ţara; vânătorile de urşi atrăgeau, mai cu samă toamna, pe cei mai de frunte vânători ai ţării.

Între alţi musafiri îmi aduc aminte de Costache Negri, de Vasile Alecsandri, de Iorgu Radu, de Manolache Costache Iepureanu, de Iancuşor Canta, de Zizin Cantacuzino, de cneazul Alexandru Cantacuzino, aceştia toţi prietenii intimi ai tatei, apoi de bunul Costică Şuţu şi de Alecu Aslan de la Oneşti, amândoi nişte vânători vestiţi, de doamnele Catinca Negri, Zulnia Sturdza, Smărăndiţa Rosetti (atunci căsătorită cu Mihăiţă Jora), Efrosina Bogdan de la Grozeşti, Zoe (Zouzou) Sturdza (atunci căsătorită cu Zizin Cantacuzino), Smărăndiţa Catargiu cu fiică-sa, Maria fostă Obrenovici, mama lui Milan al Serbiei, şi alţii şi altele, mulţi şi multe.

Două figuri originale erau *Maestro* Gallea şi Silvestru Pascual. Cel dintăi era un maltez, *maestro di canto*, bărbat în vârstă, căsătorit cu o femeie, italiancă şi ea, cumplit de rea. Pentru ca să scape de dânsa, culegea peste an, pentru timpul verii, cât mai multe invitaţii prin casele boiereşti de la ţară, în care stăpânele sau fiicele lor cultivau cantul, le acompania pe clavir şi le dădea poveţe în exerciţiile ce le făceau, achitându-se astfel de ospitalitatea de care se

bucura. Bineînţeles că, în cele mai multe case, la plecare, elevele lui îi puneau în buzunar un fişic de galbeni pe care îl primea cu o mulţămire discretă. Era un om foarte de treabă şi foarte bine crescut, înzestrat cu un apetit formidabil, dar fricos ca un iepure. Cu prilejul unui accident la trăsura în care maestrul se afla cu mama şi cu altă doamnă, aceea bătrână, tata, care venea calare alături de trăsură, dându-se jos pentru a ajuta pe vezeteu să lege răzorul ce se rupsese, rugându-se de maestro Gallea să-i ţie calul, viteazul copil al Maltei a răspuns că nu ştie şi se teme, calul fiind foarte vioiu, să nu-l lovească cu piciorul. Şi mama, care ţinea hăţurile celor patru cai înhamaţi înaintaşi ai trăsurii, a trebuit să mai ţie, tot ea, şi acest al cincilea cal. În mine, care stăteam pe capră, nu avea nimeni încredere, ceea ce ţin minte că m-a umilit cumplit.

Silvestru Pascual era un spaniol de la Valencia pe care mama îl bănuia că este jâdov. Era şi el profesor de canto, dar mai ales vânător pătimaş. A avut norocul să ucidă, la Oneşti, în aceeaşi bataie, o ursoaică cu amândoi puii ei. S-a lăsat de muzică pentru a se ocupa de agricultură, intrând în calitate de vechil la principele Wittgenstein[71], la Fântânele. Relaţiunile lor s-au stricat răpede, principele a acuzat pe Pascual de necinste, iar Pascual îl numea neamţ cărpănos şi

[71] Principele Emil de Wittgenstein-Berleburg, din familia mediatizată germană cu acest nume, fusese de tânăr crescut ca paj la curtea împărătească din Rusia, şi intrase în serviciul militar rus, unde a înaintat răpede până la gradul de general. A făcut campanie în Caucaz, împotriva cerchezilor, şi, în anul 1863, în Polonia, împotriva răsculaţilor lui Langiewicz. Era căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino-Paşcanu. Bărbat frumos, cu forme elegante de curte, avea obiceiuri de obachtă (corp de gardă). Soţia lui, moldovancă de neam mare, fire nobilă, deosebit de frumoasă, de cultă şi de distinsă, a fost din această cauză cât se poate de nenorocită. A suferit în tăcere urmările căsătoriei pripite care o legase de un bărbat atât de nevrednic de ea, dar o boală, incurabilă atunci, însoţită de supărarea ce i-o pricinuia purtarea soţului au dus-o de tânără în mormânt. A avut o fiică, căsătorită cu principele de Schönburg-Waldenburg, care, la rândul ei, a dat naştere la doi fii şi o fată, căsătorită cu principele de Wied, fostul rege al Albaniei. De la principele Emil de Wittgenstein avem un volum de scrisori interesante, în limba franceză, publicate de fiică-sa.

zicea că i-ar fi reţinut pe nedrept leafa ce i se cuvinea pentru vremea cât slujise, trăsura şi caii. Pe urmă, fiind lipsit de adăpost, a stat o iarnă întreagă la noi, la Căiuţi.

În al doilea an al şederii noastre la Pralea, când eu eram în al patrulea al vieţii, m-am amorezat pentru întâia oară. Obiectul dragostei mele era frumoasa morăriţă, Rada, căsătorită cu Neculai Ursul, cel mai mare beţiv din sat (şi aproape toţi pralenii erau nişte beţivi de frunte). Am istorisit aiurea cum, văzând odată pe Neculai Ursul maltratând pe Dulcinea mea sub terasa noastră, am sărit jos şi l-am lovit în cap cu stratul puşcuţei cu ţeava de tinichea ce o aveam în mână şi cum, de beat ce era, a căzut în glodul de o palmă care acoperea drumul, prinzându-mă sub dânsul, iar hainele mele cele noi şi albe s-au făcut de batjocură. Cum Rada m-a luat în braţe şi m-a dus acasă, ca şi cum acolo, tata, în loc să mă felicite pentru vitejia ce o arătasem, mi-a administrat o corecţiune exemplară.

Mult mai târziu aflat-am că acea morăriţă, care era într-adevăr de o rară frumuseţă, avea succese mari, serioase acele, cu alţi membri ai familiei mele, moşi burlaci şi văduvi, veniţi la vânat sau în vizită la noi. Mi s-a povestit despre sieste făcute în după-amiezile calde, într-o poiană frumoasă, pe covoare duse acolo într-adins, de la care sieste morăriţă era nelipsită, probabil pentru a apara de ţânţari pe fericitul meu rival. Aceste sieste au dat chiar roade: o fiică care a avut prostul gust să nu ieie trăsăturile fine ale mamei, ci acele, frumoase, dar bărbăteşti, ale tatălui şi poate chiar mai accentuate decât ale acestuia.

Atunci văzut-am, spre marea mea mierare, pe cea dintâi femeie îmbracată bărbăteşte. Moşu-meu Mitică venise la noi cu fiică-sa, mai mare decât mine cu un an, şi cu guvernanta acesteia, o nemţoaică care îngrijea foarte bine de fetiţa ramasă orfană de mamă. Se zicea că nu îngrijeşte numai de copilă. Fapt este că mergea noaptea la pândă, la urs, împreună cu moşu-meu şi cu Iozef, şi se mai îmbraca bărbăteşte chiar când făcea plimbări împreună cu noi.

A venit să ne vadă la Pralea şi bunica, cu trei domnişoare de onoare, două ţigance, un vezeteu, un fecior şi un rândaş. Această lume s-a adăpostit în Pralea după putinţă.

Mi-aduc aminte că, de câte ori domnişoarele de onoare nemulţămeau pe bunica, ea le punea să se lege cu o sfoară de un picior şi de pat, ţinându-le astfel cu ceasurile. Dar n-a stat decât puţină vreme cu noi.

În iunie 1857 am petrecut o lună la Slănic, dar întâmplările acelui sezon de băi sunt cam şterse din memoria mea sau se confundă cu acele ale sezonului petrecut acolo în anul următor şi despre care voi vorbi mai pe larg tot în acest capitol. În august al acelui an am găsit odată pe mama în salon, răsturnată pe divan şi plângând cu hohot. Am întrebat-o, îngrijit, ce are, dar, deşi am repetat întrebarea, ea nu mi-a răspuns, urmând să plângă tot atât de tare. Am luat-o de gât şi am sărutat-o, dar ea s-a mărginit să mă mângâie uşor pe cap, făcând semn cameristei sale, care i aducea o basma, să mă ieie din odaie.

— O murit Vodă, răspuns-a Anica la întrebarea mea.

Primise vestea pe neaşteptate, pe când tata era la câmp, printr-o depeşă adresată lui, trimasă prin înadins curier de la Târgul Ocnei sau de la Bacău şi pe care ea, izbită de o presimţire subită, o deschisese.

Iubea mult pe părintele ei, care-i ţinuse loc şi de mamă şi a cărui fiică preferată era. De mai bine de un an de când era despărţită de el, gândul ei rămăsese nedezlipit de părintele iubitor şi înţelept care veghease asupra copilăriei sale, de sufletul bun şi nobil pe care nimeni nu-l putea cunoaşte fără a-l iubi, de domnul blând, generos şi patriot de care cu drept cuvânt era mândră. Şi multă vreme s-a mai trădat durerea ei prin crize de lacrimi, când era sau se credea singură, şi prin expresiunea de jale a privirii sale.

Tot în anul 1857, am mers în ziua de Sfântă Maria Mică, tata fiind la Ieşi, la Rădeana, unde mama voia să vadă pe o prietenă a ei, Zinca Donici, care se afla în vizită la cumnatu-său, Manolache Donici, stăpânul Rădenei. Am lunecat atunci în salonul bine ceruit al acelei curţi, căzând cu ciolanul gleznei celei drepte pe cucoşul puştei mele, a acelei cu care lovisem în cap pe Neculai Ursul, şi ciolanul a crăpat. Vă puteţi închipui ţipetele mele. Mi s-au pus comprese şi ne-am întors la Pralea, cale de 18 kilometri. Ajunşi acolo, deoarece nu puteam călca deloc cu acel

picior, s-a trimes îndată după baba Smunciloaia, din satul Blidari, tot pe moşia noastră, care babă era vestită pentru chipul în care îndrepta picioarele şi braţele scrintite. Baba a declarat că piciorul meu este scrintit şi, pentru ca să mi-l îndrepte, a început să-l tragă, ceea ce mi-a scos din gură ţipete şi mai cumplite decât până atunci, ţipete de astă dată justificate, căci durerea astfel pricinuită numai mică nu era. A doua zi, mama văzând că piciorul mi se umflă mai tare şi că durerile sporesc, a făcut răpede pregătiri de drum şi a plecat cu mine şi cu Anica la Căiuţi. Acolo am luat cai de poştă şi am plecat la Iaşi, în careta cea verde a mamei, ea şăzând în stânga, lângă geam, eu culcat pe restul scaunului, cu o perină sub cap şi cu capul pe genunchii ei.

Îmi aduc perfect aminte de peripeţiile acestui drum. Pe capră şădeau arnăutul cel bătrân, Pavel, care avea casa lui în capătul de la vale al târguşorului Căiuţu, cu fustanelă, cu poturi[72], cu cealma[73] pe cap, cu o păreche de pistoale cu cremene urieşe şi cu un iatagan în brâu, având lângă el pe Anica, căci în caretă erau numai două locuri.

La fiecare poştă sau jumatate de poştă, îndată ce surugiii opreau caii, arnăutul şi cu Anica se dădeau jos şi veneau la oblonul stâng al cupelei să întrebe dacă avem nevoie de ceva. Seara am mâncat din nişte provizii luate de acasă, dar nu ni era foame nici mamei, nici mie. Nu mai simţeam dureri decât la hopuri, dar piciorul îmi era cumplit de umflat: n-am închis ochii toată noaptea.

Nu ne facem astăzi ideie de răpegiunea uimitoare şi de farmecul acestor călătorii de altădată cu poşta. Caii, mai ales când surugiii aveau nădejde de un bacşiş bun, nu ieşeau din fuga cea mai nebună; acei cai cât nişte mâţe, totdeauna necesălaţi, prăpădiţi de slabi, într-adevăr că „*se aşterneau drumului ca şi iarba câmpului la suflarea vântului*”. Se opreau numai la jumatate de poştă[74], iar când poşta era mică nu stăteau decât la poştă. Acea repegiune procura acelor care aveau parte de ea într-o trăsură

[72] Potúri: şalvari strânşi pe gambe, împodobiţi cu găitane (n. red.).

[73] Cealmá: turban (n. red.).

[74] Ca unitate de măsură, poşta echivala cu aprox. 20 km (n. red.).

îndămânatecă, leganaţi pe răzoare bune, o adevarată simţire de voluptate, o stare psihică ţinând mijlocul între vis şi beţie, imaginaţia şi simţurile mai fiind stimulate de sunetul tălăncilor, de pocnetele bicelor şi de lungile şi ascuţitele strigăte de *hiiiii-hăt!* ale surugiilor. Mai ales noaptea, pe lună, când drumul nu era din cale afară grunzuros şi plin de hopuri, acest mod de locomoţiune a lasat tuturor acelor care au avut parte de el o amintire neştearsă. La vro două poşte, când arnăutul a aratat *podorojna* şi a cerut cai, căpitanul de poştă a răspuns că nu sunt cai, nici în grajd şi nici la imaş, toate *tacâmurile* fiind pe drum. Însă, în urma câtorva cuvinte zise căpitanului de poştă, din poronca mamei, de Anica, el s-a bătut pe frunte parcă deodată şi-ar fi adus aminte de ceva şi a strigat *chehaiei* (primului surugiu):

— Măi Grigore, uitam că tacâmul lui Bălălău şi a piciului o sosit de vreme asară. Încalecă fuga, du-te la imaş de-i adă. Ţiganii sunt amândoi la câmp cu caii.

Şi chehaia încăleca şi pleca îndată la imaş ca să prindă caii cu arcanul. Am aşteptat un ceas, poate un ceas şi jumătate în liniştea nopţii, a frumoasei nopţi de toamnă, a cărei linişte era tulburată numai de cântecele greierilor din iarbă, de răcăitul broaştelor, din vro baltă apropiată, şi de latratul vrunui câne în depărtare.

Deodată auzitu-s-au de departe strigăte prelungite şi pocnete de biciu.

— Vin caii! zis-a mama, de acuma plecăm!

Dar se înşala: erau alţi călători ca noi, cărora căpitanul de poştă li servea aceeaşi poveste ce ne-o servise şi nouă, adăugând că aşteaptă de pe imaş pe singurii opt cai ce-i mai are şi care trebuie să plece cu noi. Poate că dacă călătorii sosiţi acuma ar fi avut voinţa şi putinţa să împingă în palma căpitanului de poştă bacşişul pe care îl făgăduise Anica din poronca mamei, el şi-ar fi adus aminte că la imaş se mai găseşte vrun *tacâm* sau chiar două. Dar ceilalţi călători nevrând sau neputând să facă asemenea jertfă, au rămas fără cai pănă după plecarea noastră. Din pricina acestor două opriri prelungite în aceeaşi noapte, răsăritul zorilor ne-a găsit de-abia pe podul Moldovei, la Roman, şi zguduiturile pricinuite de trecerea roţilor peste grinzile

necioplite şi neînţepenite ale acelui pod care se ridicau sub roţi în urma trăsurii m-au făcut s-o duc într-un ţipet până la celălalt mal. Pe la prânzul cel mare am ajuns la o poştă ale cărei casă şi grajduri erau lângă biserică, iar când ne-am oprit se vedea strânsă înaintea bisericii o mulţime de ţarani şi, în mijlocul lor, un gulerat, cu sabie la şold, şi mai mulţi *cazaci*, cum li se zicea atunci slujitorilor care, puţin mai târziu, s-au numit *dorobanţi* şi, mai târziu, când acest nume s-a rezervat infanteriei teritoriale, au primit acel de *calaraşi*. Din acea grămadă se auzeau ţipete sfâşietoare şi vaiete. Mama a poroncit arnăutului să meargă să vadă ce este. Dar, mai degrabă decât el, ne-a adus lămurire Anica, care schimbase câteva cuvinte cu soţia căpitanului de poştă.

— Măria Voastră, povestit-a ea, ţaranii de aici s-au burzuluit în săptămâna trecută împotriva posesorului, care-i grozav de jacaş şi-i încarcă cu munca. Ei au bătut pe un fecior boieresc, iar acuma o venit privighitorul, cu zece cazaci, cu poroncă de la ispravnic să puie pe cei mai obraznici din ei jos şi să le tragă câte cincizeci până la o sută de nuiele sau de bice.

La auzul acestei veşti, frumoasa faţă a mamei s-a făcut deodată albă, ochii i-au scânteiet şi a făcut o mişcare ca şi cum ar fi vrut să se deie jos din trăsură, dar s-a aşazat îndată la loc şi au podidit-o lacrimile. Iubeam peste tot pe frumoasa, buna, blânda mea mamă; văzând-o că plânge, am izbucnit şi eu în lacrimi şi am vrut să mă arunc la gâtul ei, dar acea mişcare pricinuindu-mi o durere cumplită la piciorul beteag, am căzut înapoi pe genunchii ei cu un ţipet de durere. Mama, plecându-se asupra mea, a început să mă sărute, iar eu, apucând-o de gât, mi-am lipit faţa de faţa ei; vreme de o clipă bună am plâns amândoi în tăcere. Apoi mama mi-a aşazat iar capul pe genunchi şi, mângâindu-mă, mi-a zis:

— Tu, dacă mă iubeşti, când îi fi mare, niciodată să nu baţi şi nici să pui să bată pe ţarani sau pe slugi sau pe orice om mai slab decât tine. Bataia este un mare pacat şi o mare mişelie.

Având destul de des parte, de la tata, de certări, de altmintrelea bine meritate, n-am nevoie să spun că eram

un adversar convins al bătăii şi că din fundul inimii am făcut mamei făgăduinţa ce mi-o cerea.

— De-am pleca mai răpede de aici, zise atunci mama. Anico! spune chehaiei că dau bacşâş îndoit dacă înhamă caii mai răpede!

Dar în acea clipă ţipetele au încetat şi s-au văzut, venind spre trăsura noastră, privighitorul urmat de arnăutul nostru, după care se luase vro douăzeci sau treizeci de ţarani: bărbaţi, femei şi copii. Privighitorul s-a oprit dinaintea oblonului deschis al caretei şi, scoţând şapca din cap, s-a închinat adânc, rostind un răsunător:

— Sărut mânile, Lumânarea Voastră!

Mama răspunse cu o închinăciune de cap care numai amabilă nu era.

— Lumânarea Voastră, nu mă mai cunoaşteţi? mai întrebă guleratul.

— Nu, răspunse mama scurt.

— Am fost paj la înălţimea Sa: numele meu este Danu.

— Îmi aduc acuma aminte de dumneta, dar nu în bine, răspunse mama cu un aer de adânc dispreţ. Ai fost dat afară de la Curte fiindcă aghiotantul de jurne, care bănuia că eşti un şpion în slujba duşmanilor Domnului şi te urmărea de aproape, te-o prins scociorând în hârtiile de pe biuroul lui Vodă. Ai fost răsplătit de acei pentru care tradai pe stăpânul a cărui pâne o mâncai cu slujba de privighitor şi acuma te-ai făcut călăul ocolului în capul căruia ai fost pus. Ruşine să-ţi fie!

Şi mama a închis oblonul cu putere, mai trăgând în sus şi geamul, care era scoborât. Iar zgomotul făcut de oblonul şi de geamul ce se-nchideau a împiedecat să s-audă răspunsul privighitorului, care a ramas în faţa trăsurii, cu şapca în mână şi cu un aer din cele mai plouate. Arnăutul şi Anica se suise pe capră şi am plecat aproape îndată.

La jumatatea de poştă următoare, Anica ni-a povestit că, după cât i se spusese de femeia căpitanului de poştă, posesorul acelei moşii, cumplit de jacaş faţă de ţarani, era un om de casă al ispravnicului şi foarte ocrotit de el, iar pe privighitor îl ţinea de fân, de grăunţe, de vin, de lemne şi de câţiva galbanaşi. Am ajuns la Ieşi în acea zi, pe la căderea nopţii, şi am tras la bunica, în vechea casă părintească din

uliţa Goliei, unde am găsit pe tata, care deloc nu se aştepta la venirea noastră.

Chiar în acea sară am avut parte de o spaimă grozavă, căci s-a adus, pentru ca să mă examineze, pe doftorul Russ, vestitul hirurg, şi eu ştiam că el este acel care taie braţele şi picioarele oamenilor şi mi-am închipuit că şi mie are să-mi taie piciorul. Nu voiam nici în ruptul capului să-l las să puie mâna pe mine şi a trebuit ca tata şi mama să mă ţie, pentru ca hirurgul să mă poată căuta. Din cauza umflăturii, Russ numai a doua zi a putut declara că nu am decât o *felură* a ciolanului gleznei şi că trei săptămâni de îngrijire mă vor restabili cu desăvârşire, prezicere ce s-a realizat în totul. Dar câtă vreme am stat în Ieşi frica de Russ şi de tăierea piciorului nu mi-a trecut cu desăvârşire, şi de câte ori venea, adică în fiecare zi, mă apucau fiorii la vederea acelui barbat, mic la stat, grăsuţ, înflorit la faţă, ras, cu ochii deosebit de vii şi de veseli şi veşnic surâzând.

Doctorul Ludovic Russ era un curlandez, venit în vremea lui Mihai Sturdza numai cu diploma de doctor în hirurgie şi mamoş. De la început s-a semnalat ca un hirurg emerit şi, cu prilejul naşterii fiului ce l-a avut primul domn regulamentar din căsătoria lui cu Smaranda Vogoridi, când Russ, mulţămit micimii mânii lui, a izbutit să facă doamnei o operaţie ce n-o putuse face alt medic, a capatat vază mare şi de atunci s-a bucurat atât de favoarea domnească, cât şi de acea a întregii boierimi. Dar unii din colegii lui îi făceau şicane fiindcă nu era doctor în medicină. Atunci, obţinând un congediu, s-a dus la Viena, de unde s-a întors după câteva luni cu diploma de doctor în medicină, ceea ce a pus capăt tuturor bârfelilor. A ajuns la o situaţie cum n-a avut-o niciodată alt medic în Moldova. Avea o diagnoză minunată; a făcut, deşi septuegenar, întreaga campanie de la 1877 şi a stârnit admiraţia ruşilor prin îndemânarea cu care făcea operaţiunile cele mai grele. El era una din figurile cele mai populare ale Ieşului şi chiar ale întregii Moldove. Totdeauna era vesel şi binedispus, bun la inimă, gata să deie aceleaşi îngrijiri celui sarac ca şi celui bogat, căuta gratis toată sărăcimea oraşului. Când, la adânci bătrâneţe, s-a săvârşit din viaţă, Ieşul întreg l-a petrecut, plângând, la ultimul lacaş. Faptul că până la sfârşitul vieţii a

ramas un fervent admirator al sexului frumos deloc nu i-a micşorat popularitatea.

Mai eram căutat şi de alt medic, de Ţânţâreanu, atunci colonel, medic-şef al miliţiei, cu care trăiam mult mai bine decât cu Russ, întâi fiindcă nu avea specialitatea să taie picioarele şi braţele şi apoi pentru că mă făcea să râd şi mă învaţa să fac *şmotru*, cuvânt care însamna mânuirea armelor, aceasta bineînţăles îndată ce am putut să mă ţin pe picioare. Dar în curând după aceea Ţânţâreanu, care era ardelean (el se iscălea Cenceran) şi de mult se deda beţiei, a siluit pe propria sa fiică pe când el se afla în stare de desăvârşită ebrietate. Denunţat de membrii familiei, a fost judecat, osândit, după ce a fost degradat, la cinci ani de muncă silnică, pe care i-a şi făcut în castelul de la Târgul Ocnei.

Tot cu prilejul acelei şăderi în Ieşi, am făcut cunoştinţă şi prietenie mare cu Cuza. El iubea foarte mult copiii, se juca bucuros cu ei şi ştia de minune cum să li se facă plăcut. Aveam o adevărată pasiune pentru el.

Prin octomvrie ne-am întors la Pralea, unde am stat toată iarna.

Avusesem până atunci o bonă, elveţiană-franceză, numită Antoineta. Era tânără, drăguţă, veselă, blândă şi o iubeam foarte mult cu toţii, dar se vede că viaţa la Pralea i-a părut din cale afară plicticoasă şi singuratecă, căci n-a vrut să mai steie. A fost înlocuită de o săsoaică bătrână din Braşov, femeie care fusese relativ bogată, dar îşi pierduse totodată şi barbatul, şi averea. Se numea Regina Dick, iar noi o numeam *mama Reghina*. Avea pe fiica ei mai mare ca ajutoare. Ne îngrijea foarte bine, era blândă cu noi, o iubeam. Ea ni-a dat cele dintâi noţiuni de *Istorie Sfântă*, tot ea ni-a dezvăluit existenţa unei lumi mai civilizate decât acea din primitivul şi minimul nostru orizont.

Un musafir pe care-l aveam des la Pralea era Părintele Zosim de la mănăstirea Moşinoaia. El se numise altădată căpitanul Zaharia Vântul, din ţinutul Codrului, în Basarabia. Fusese oştean în Rusia, şi la sfârşitul veacului al optsprezecelea ajunsese la gradul de *poruşnic* (locotenent)

într-un polc[75] de dragoni moldoveni. Dar mai slujise şi sub poroncile bunului meu, ca oştean într-o mică ceată de călăreţi trimasă de Ipsilant lui Coburg, pentru a-i servi de călăuze în campania puţin glorioasă făcută de acest general austriac în ţările noastre împotriva turcilor şi a lui Mavrogheni, domnul Ţării Româneşti. Pe urmă, când bunul meu a fost însărcinat de acelaşi Ipsilant, devenit domn al Ţării Româneşti, cu slujba de *mehmendar* (purtător de grijă) al taberei turceşti, când oştile împărăteşti asediau pe Pasvantoglu în Vidin, Zaharia Vântul i-a adus o ceată de cincizeci de flăcăi voinici din Codru şi din Soroca, care au făcut slujbă minunată în escortarea proviziunilor şi a muniţiunilor.

După ieşirea lui din slujba ostăşească, Zaharia Vântul se căsătorise din dragoste cu o fată neobişnuit de frumoasă, cu care vreme de şăpte ani a dus traiul cel mai fericit. În ziua însă în care împlineau şăpte ani de căsătorie a văzut pe soţia lui şi pe cei doi copii ce-i iubea la nebunie loviţi de trăsnet în livadă, sub ochii lui. În urma acestei nenorociri, a stat nebun, vreme de mai multe luni. Îndată ce şi-a revenit în fire, a trecut Prutul şi s-a călugărit la schitul Moşinoaia la vro zece kilometri de Pralea, unde era atunci igumen un moş al său. Am istorisit aiurea[76] mai multe amănunte din viaţa părintelui Zosim şi ce musafir bine-venit era el pentru noi, copiii, la Pralea. Era un povestitor neîntrecut şi ştia nenumarate poveşti, care de care mai frumoasă, cele mai multe raportându-se la întâmplări în legătură cu istoria ţării. Spunea că ţine cea mai mare parte dintr-însele de la un moş al lui, călugăr în mănăstirea Şaba din Basarabia, care-l crescuse. Părintele Zosim era un adevarat sfânt: dădea cel de pe urmă ban saracilor şi deschisese la mănăstire o mică şcoală de băieţi, în care strângea copii de ţarani pe care îi învaţa să cetească, să scrie şi să socotească, bineînţeles în mod cu desăvârşire gratuit, mai îmbrăcându-i şi hrănindu-i pe socoteala lui de câte ori părinţii nu aveau cu ce. A murit la vârsta de o sută de ani, în iarna anului 1870-1871.

---

[75] Polc: unitate militară corespunzătoare unui regiment (n. red.).

[76] Vezi *Părintele Zosim* în *Poveşti Moldoveneşti*.

În primăvara anului 1858, mama a pierdut în sfârşit rabdarea şi, într-o bună dimineaţă, nemaivoind să aştepte sosirea stâlpilor de fontă din străinătate şi folosindu-se de o absenţă prelungită a tatei la Ieşi, s-a mutat cu toată casa la Căiuţi. Îmi aduc aminte, parcă ar fi astăzi, de multe amărunţimi ale acestei mutări. Ţin bine minte cum, pe platoul numit Rateşul, imediat înainte să ne scoborâm în şesul Trotuşului, am întâlnit *piatra cea mare*, o piatră lată urieşă, ce se aducea din pârâul Popenilor, pentru grădina de la Căiuţi, trasă de douăzeci şi opt de părechi de boi.

Curtea de la Căiuţi fusese clădită, cu vro doisprezece ani mai înainte, de tata, în vremea văduviei sale, pe locul unor livezi şi grădini cumparate de la nişte răzăşi din satul Căiuţul, în mijlocul târguşorului cu acelaşi nume, înfiinţat de bunul meu, hatmanul, în vremea lui Ioniţă Sturdza, pe temeiul unui hrisov al lui Scarlat Calimah.

Până atunci *curtea*, în care şădeau bunul meu şi tata când veneau la Căiuţi, era o clădire de vălătuci, amestecaţi pe ici şi colo cu părţi de zid de cărămidă, cuprinzând cinci încăperi, din care una foarte mare, şi, în faţa despre târguşor, un cerdac larg, cuprinzând toată lungimea casei, la care te urcai prin două trepte din uliţa târgului şi care uliţă alcătuia şleahul cel mare între Adjud, Târgul Ocnei şi graniţa Ardealului. Noua curte s-a ridicat în faţa acestei bojdeuce, de care îmi aduc aminte numai în stare de putregiune şi pe care am daramat-o eu la 1877.

Curtea cea nouă a fost clădită mai ales în lipsa tatei, de un vechil leah ce-l avea atunci, numit Mokrenski. Acesta, din pacate, avea o mare influenţă asupra tatei, care îşi făcea mari iluzii despre cunoştinţile lui agricole, economice şi tehnice, ca şi despre onorabilitatea lui. Acea clădire l-a costat sumi enorme şi nu este nici bine clădită, nici îndămânatecă, nici frumoasă. Mai întâi, nu ştiu pentru ce, rândul de jos a fost ridicol de puţin ridicat: înălţimea odăilor dintr-însul întrecând numai cu puţin doi metri. Apoi grinzile pe care s-a aşazat podeala rândului de sus au fost prea subţiri şi s-au aşazat la prea mare departare una de alta, astfel că, îndată ce noi, copiii, alergam, săream sau ne mişcăm sus în chip mai vioiu, se cutremura podeaua în toată casa, dându-ţi impresia unui cutremur. Apoi este

lipsită de coridoare de degajare şi camerile nu sunt independente una de alta. Din dos, despre grădină, adică despre miazănoapte, era, şi probabil mai este, un balcon şi de-a lungul rândului de jos, şi de-a lungul acelui de sus, îngust la capete, dar lăţindu-se bine la mijloc, susţinut, sus, de stâlpi rătunzi, jos, de stâlpi scurţi, groşi şi patraţi.

Dacă casa lasa mult de dorit şi, cu toate dimensiunile ei, era neîncăpătoare, căci de toate erau numai douăzeci şi şase de încăperi, cu antreturi, cu coridoare, cu cuşti de scări, cu privăţi, cu bufet, cu *bodroane* (un fel de băşti) cu tot, grădina era o splendoare şi făcea admiraţia tuturor celor care o vedeau. Nu se putea, în privinţa mărimii, compara cu multe alte grădini boiereşti din Moldova, deoarece cuprindea numai patru fălci, dar era trasată în chip minunat. Desemnul proiectului fusese făcut de vestitul Sobeck, un grădinar neamţ vestit la noi în întăia jumatate a veacului al nouăsprezecelea, dar revăzut şi retuşat de mama.

Cuprindea două iazuri, din care unul mare, cu trei ostroave, legate între ele prin poduri, şi mai multe poduri pe partea de pârău abătut din apa Căiuţului Mic, care alimenta cele două iazuri şi o cascadă mică, dar foarte pitorească. Florăria era, ca clădire, foarte primitivă, dar conţinea o sută douăzeci de alămâi, portocali şi chitri, pe lângă număroşi alţi arbuşti de lux. Din pricina climei umede şi adăpostite a localităţii, copacii plantaţi sub ochii mamei, în anul 1851, erau, cu şăpte ani mai târziu, urieşi, şi grădina era de pe atunci o frumuseţă, admirată de toţi acei care o vedeau.

De altmintrelea toată acea parte a văii Trotuşului, cu pâraiele Căiuţul Mare şi Căiuţul Mic, cu luncile de arini de pe malurile lor şi cu marile lunci de pe malul Trotuşului, alcătuite din răchiţi, arini, plopi argintii şi fel de fel de copăcei, amestecaţi cu râoruşcă mirositoare, cu păduricile şi tufele de rug şi de alţi spini de pe corbănile ce se ridicau deasupra satului, spre miazăzi, alcătuia o mare grădină, începând de la hotarul de la vale al moşiei Căiuţul şi al ţinutului Bacău, până dincolo de Gârbovana. Acest colţ de ţară a fascinat de atunci ochii copilului de patru ani şi jumatate, iar icoana lui a ramas înfiptă adânc şi cu dor

nespus până în ziua de astăzi în inima septuagenarului după o despărţire de aproape patruzeci de ani! Lăcomia neînţeeaptă a unui jâdov care a stăpânit câţiva ani moşia Gârbovana a distrus păduricele de pe coasta dintre târguşorul Căiuţi şi Podul lui Ştefan, a făcut câmp de arat din frumoasa luncă a Bataşniţei, iar sălbătăcia şi lenea unui regiment de artilerie român, cantonat acolo în timpul războiului[77], au făcut palancă din splendoarea de grădină, dar eu, în această clipă, le văd toate aşa cum erau în primavara anului 1858!

Am arătat tot în acest capitol că mobilierul tatei de la Căiuţi era foarte sumar şi el: paturi moldoveneşti îmbrăcate cu cit, scaune, mese, scrinuri, dulapuri de lemn de brad lustruit şi prea puţine mobile demne de acest nume. De n-am fi adus cu noi tot ce era la Pralea, n-am fi avut pe ce să dormim. Şi această stare de lucruri a ţinut doi ani şi jumatate, tata amânând din zi în zi aducerea mobilierului din casa de la Ieşi.

El nu avusese ce să facă când, la întoarcere, ne-a găsit instalaţi la Căiuţi: n-a putut decât să se închine în faţa faptului îndeplinit.

În cea dintăi vară a aşăzării noastre la Căiuţi am mers din nou la Slănic. Întâmplările acestui sezon sunt cu mult mai vii în memoria mea decât ale celui dintăi. Din pricină că ţara era în toiul luptei pentru unire, cei mulţi boieri, mai cu samă acei unionişti, nu plecase aproape deloc în străinătate, temându-se de vro surprindere din partea Turciei şi a Austriei ajutate de Anglia. Era deci adunare mare boierească la băi, mulţime de rude şi de prieteni de ai noştri, printre care am fost foarte mulţămit să găsesc pe bunul meu prieten, Cuza.

Ocupam casa lipită de sala de bal, cu un mare cerdac dinaintea ei. Îngrijirea mea specială era încredinţată mancei mamei, sărdăresei Marghioala Neculau, foarte iubită de toată familia şi care şădea la masă cu noi. Însă eu eram

[77] Cu toate că la prea puţini kilometri erau, de amândouă părţile Trotuşului, zecimi de mii de fălci de pădure, din care se puteau aduce lemnele de foc cu cea mai mare înlesnire, mai cu deosebire de trupe călări.

cumplit de neastâmpărat şi de neascultător şi aveam pretenţia să mă primblu liber în tot Slănicul, iar mama nu avea nimica de obiectat, având ca principiu că copilul, mai ales băietul, trebuie lasat să se dezvolte pe cât se poate în libertate, pentru a capata spirit de iniţiativă. Hoinăream deci toată ziua şi mă apucam de toate năzdrăvăniile. Biata sărdăreasă, bine învalită din fire, o ducea într-o necontenită spaimă şi mişcare. Am povestit aiurea[78] cum, într-o sară, din îndemnul lui Cuza, care o găsea din cale afară veche, am dat foc colibei în care cântau muzicanţii, spăriind straşnic o păreche îndrăgostită care, negândindu-se la asemene primejdie şi având altceva de făcut decât să se păzască de foc, nu auzise cum am venit la colibă şi cum am aprins chibriturile care au dat foc cetinei uscate. Am fost descoperit şi am mâncat de la tata o corecţiune din cele mai sfinte. Dar a doua zi Cuza m-a mângâiet, zicându-mi că sunt un viteaz şi dăruindu-mi o păreche de epolete, pe care le-am pastrat mulţi ani, până ce mi s-au furat acasă, pe când mă aflam în străinatate pregătindu-mi bacalaureatul.

Distracţiile la Slănic erau balurile care se dădeau într-o mare şandrama de scânduri lipită de casa noastră precum şi aprinderea brazilor în fiecare duminică şi zi de sărbătoare. Am asistat şi eu la începutul unui bal, permiţându-ni-se mie şi surorilor mele Ana şi Maria să privim până la 9 ceasuri (acele petreceri începeau foarte de vreme). Lumea mare nu dansa, se mulţămea să privească la dansuri un ceas sau două, apoi se retrăgea.

Arderea brazilor se făcea în chipul următor. Se aducea un brad întreg curăţit de vârfurile crengilor, lăsând la tulpină numai câte o lungime de o palmă sau două. Pe urmă, pe aceşti craci se legau împrejurul trunchiului, de sus până jos, straturi dese de cetină, luate de pe 10-12 brazi. Apoi, îndată ce înnopta bine, se dădea foc cetinei aproape de pământ. Focul se suia răpede, producând miriade de scântei care acopereau cerul. Efectul era într-adevăr foarte pitoresc.

În acel an venise mulţi munteni. Cei mai mulţi erau nalţi, oacheşi, cu pielea smolită, purtau lungi favoriţi şi erau

[78] V. în *Viaţa Românească* pe ianuar 1924: *Comisarul Băilor*.

deosebit de buni de gură. Ceea ce a făcut ca mulţi ani să-mi închipui că toţi muntenii trebuie să fie la fel. Mă scandaliza mult graiul lor atât de asămănător acelui al ţiganilor şatraşi de la noi din Moldova. Cu toţii erau unionişti înfocaţi.

Nu ţin bine minte dacă atunci sau în anul precedent se afla la Slănic Vasile Mălinescu cu soţia lui. El era un patriot şi un unionist înflacărat. La 1848 izbutise să fugă din Iaşi la reprimarea *buntului* şi să ajungă la graniţă, la Oituz. Aici se odihnea, încă pe pământul nostru, crezându-se în siguranţă, când iaca soseşte un ofiţer de *slujitori* cu doi cazaci pentru ca să-l aresteze. Dar Mălinescu trage cu pistolul pe fereastră asupra ofiţerului, rănindu-l greu, şi scapă peste hotar. Era acuma bolnav greu de oftică, la Slănic, împreună cu frumoasa lui soţie, una din fiicele camaraşului Mihail de la saline. Într-o zi mama mă trimete, nu mai ştiu pentru ce, la doamna Mălinescu. Găsind toate uşile deschise, intru şi găsesc pe doamna Mălinescu şăzând pe divan, iar pe soţul ei lungit pe acelaşi divan, cu capul pe genunchii ei şi... sugând la sânul frumoasei femei. Medicii îi recomandase laptele de femeie, ca surogat pentru acel de măgăriţă, ca leac pentru plămâni. Ea mai fusese căsătorită mai înainte, cu Pascal Vidraşcu, şi, rămânând văduvă, o luase Mălinescu de soţie. El a murit de altmintrelea în curând. Ea avuse cu întăiul ei soţ un fiu, Alexandru Vidraşcu, care, după ce a ieşit din şcoala de la Saint-Cyr, a fost ofiţer, întăi în armata franceză, luând parte la războiul franco-german de la 1870-71, apoi în armata română, făcând acel al Independenţei noastre şi distingându-se în amândouă. Pe urmă a fost deputat şi prefect de Bacău. Era un copil deosebit de frumos. Doamna Mălinescu, la Slănic, îl punea pe masă şi lumea de faţă îl întreba cine-i. Iar el răspundea: „Alexandru Vidraşcu. Român verde ca stejarul, democrat şi liberal.”

Tot lui Cuza îi datoresc amintirea unui incident care ar fi putut deveni tragic. Luam mesele pe cerdacul casei în care locuiam. Într-o dimineaţă, trebuia să fie între zece şi zece şi jumatate, masa era pusă, se vedeau cocotiere în farfuria de dinaintea fiecărui loc, ceea ce însamna că aveau să fie ouă fierte la dejun. Tata, după obiceiul lui (era un tată foarte

iubitor) se muta de la unul la altul din scaunele ce aveam să le ocupăm noi, copiii, şi tăia pentru fiecare fălii înguste de pâne (*mouillettes*), menite a fi mâncate cu ouăle, iar eu priveam la el. Deodată îl văd cum pune mâna la frunte, se scoală în picioare şi un şivoi gros de sânge i se sloboade din frunte.

La ţipetele mele au venit sofragiul, mama şi toată casa. S-a adus un lighean în care a curs sângele şi mama, care avea mult sânge-rece, a legat răpede pe tata la cap cu un prosop mare ce l-a strâns bine şi sângele a încetat să curgă. A venit apoi doftorul şi a constatat că rana fusese pricinuită de un gloante Flaubert mort, probabil ricoşat de pe vro piatră, care gloante îi spărsese o minusculă arterie de sub păr. Pe câteva ceasuri a avut o viguroasă durere de cap şi s-a simţit slab din pricina pierderii de sânge.

Toată lumea a priceput că micul gloante ieşise din pistolul lui Cuza.

Acesta după-amiază venind să vadă pe tata, l-am luat eu în primire de pe cerdac şi, arătându-i pata de sânge care nu se spalase încă, i-am zis:

— Uite ce ai făcut!

Mama sosind în acel moment, viitorul domn a capatat un perdaf din cele mai sfinte.

Cuza, care era un minunat trăgător cu pistolul, avea obiceiul, în fiecare dimineaţă, să tragă, din cerdacul de dinaintea locuinţii sale, în cortelul verde al cumnatului său, Lambrino, pe care îl făcuse ciur. Se vede că acel gloante, foarte mic, ca toţi glonţii acelor pistoale, ricoşase după ce trecuse prin cortel, pe vro piatră, pentru a veni să lovească pe tata la o distanţă destul de mare. De atunci Cuza a început să deie pace cortelului verde al cumnatului său, până când acesta a avut proasta ideie să puie să astupe bortele făcute până atunci, ceea ce a ademenit pe viitorul domn al Ţărilor Surori să nu se mai poată stăpâni şi să facă cortelului alte borte, şi mai număroase.

După ce ne-am întors la Căiuţi, am asistat la o scenă caracteristică a moravurilor administrative de atunci.

Tata fiind dus în ţinutul Neamţului, la moşia mamei, la Mărgineni, a sosit în satele noastre *zăcuţia*. Adică privighitorul de Trotuş, al cărui nume l-am uitat, sau

ajutorul lui (în acest moment nu-mi mai aduc aminte dacă privighitorii noştri aveau deja ajutori atunci şi, unde mă aflu în acest moment, n-am cum să mă lămuresc), a venit cu doi *cazaci* ca să împlinească banii birului, cu care ţaranii erau foarte întârzieţi. Pentru a scoate acei bani, se întrebuinţau mijloacele uzitate atunci: bătăi înfricoşate, sfaramarea străchinilor şi a mobilelor rudimentare aparţinând datornicului, prinderea găinilor şi a gâştelor lui, plus variantele iscodite de mintea mai mult sau mai puţin ageră a împlinitorului, mai făcându-şi râs de câte o fată sau de câte o nevastă.

Privighitorul în chestiune era un împlinitor cu deosebire vrednic, întrebuinţa, pe lângă toate mijloacele cunoscute, şi altele improvizate de crierul său. Două zile după sosirea lui erau pe moşie un chiu şi un vai nemaipomenite: bieţii oameni împrejurase curtea şi rugau cu lacrimi pe mama să-i scape de acea urgie. În zadar trimesese ea la aprigul cinovnic pe vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, în zadar îl poftise pe executor la curte prin noul vatav de ogradă, sardarul Neculai Lefter, fostul camardiner al tatei, în zadar îi trimesese răspuns că are să scrie ispravnicului şi chiar la Ieşi, *zăcuţia* se făcea tot mai straşnică. Dar a treia zi dă Dumnezeu şi soseşte tata pe neaşteptate. Nu apucase bine să iasă din trăsură şi mama îi şi spusese ceea ce se întâmpla la Popeni. Tata poronci îndată să i se înhăme o păreche de cai proaspeţi la altă trăsură, m-a luat cu el şi am mers la satul Popeni. Dinaintea crâşmei se afla lume multă. Nu plouase de mult şi era un colb cumplit. Pe prispa crâşmei şădea domnul privighitor sau ajutor de privighitor, calare, pe un scaun. În drum, cazacii trăgeau, ţânând-o de picioare şi târându-i faţa în colb, o femeie al cărui bărbat fugise în ajun ca să scape de bataie.

Tata a sărit din trăsură, poroncindu-mi să nu mă mişc, şi, într-o clipă, cei doi *cazaci* zăceau la zece paşi, în mijlocul drumului. Ţaranii împrejurară îndată pe tata, fiecare spunându-i ceea ce suferise, era un zgomot groaznic: ţipete, plânsete, bocete. Cu mare greu tata obţinu ca să se facă linişte şi vro zece oameni mai cuminţi fură chemaţi pe rând ca să spuie ce văzuse. Privighitorul, care îngălbenise, voi să fugă, dar tata poronci să-l oprească. După ce ţaranii

mântuiră jalnica lor povestire, tata întrebă pe cinovnic ce are de întâmpinat. El îngână câteva cuvinte, zicând că are poronci, şi, cerându-i-se acele poronci, el înmână tatei o hârtie. Tata o ceti tare. În hârtie i se poroncea să meargă la un număr de anumite sate şi să împlinească banii birului.

— Nu văd ca aici să ţi se poroncească să baţi, să necinsteşti, să strici şi să schingiuieşti, zise liniştit tata.

Cinovnicul tăcu.

— Dumneta ai bătut, ai necinstit, ai stricat, ai schingiuit, urmă tata, eşti un hoţ. Am să-ţi dau răsplata care se cuvine hoţului. Puneţi-l jos, poronci el ţaranilor.

Într-o clipă domnul privighitor era lungit la pământ, cu faţa în jos şi ţinut de cap, de mâni şi de picioare.

— Acuma trageţi-i o sută de bice, chiar cu harapnicul lui, mai poronci tata.

Îl iertă după cincizeci, dar şi acelea ajungeau şi le va fi ţinut domnul ajutor de privighitor sau privighitor toată viaţa lui. După aceea fu ridicat, dus la cal, legat pe el, iar frâiele fură date în mânile unuia din cazaci şi astfel porni spre reşedinţa lui de la Târgul-Trotuşului.

Dar când era să plecăm, iaca vedem că aleargă oamenii spre noi şi ni spun că al doilea *cazac* cere numaidecât un car *de beilic* (de corvadă), bineînţeles fără plată, ca să ducă două cuşte mari, una cu găini şi cealaltă cu răţe şi cu gâşte, adunate fără bani de cinovnic de la datornicii fiscului. *Cazacul* fu chemat de tata şi invitat, în termeni cât se poate de drastici, să încalece şi să plece, iar nenorocitele păsări fură puse în libertate, iscându-se între gospodine cumplită sfadă cu prilejul alegerii lor.

Zăcuţie mai făcutu-s-au în toată domnia lui Cuza şi în vremea lui Carol în ţinutul Bacăului, dar în satele de pe Căiuţi, după acea pe care am povestit-o, n-a mai venit alta de acest felu.

Şi ca să mântui cu bataia, iaca încă două istorioare care mă privesc personal.

În şură se afla o trăsurică care era zisă a mea. Ar fi putut să facă drumuri lungi dacă s-ar fi înhamat la dânsa cai, chiar patru cai în şir, dacă ar fi fost mici, căci avea absolut toate organele nu numai ale unei trăsuri, ci încă acele ale unei trăsuri bune; în fund erau două locuri îndămânatece şi

pe scăuieş putea în voia cea bună să şadă un copil de zece ani, iar pe capră un vezeteu cât de voinic. Tata o cumparase exclusiv pentru ca să se înhăme la dânsa o păreche de capre pe care să le mâi eu. Dar din nu ştiu ce pricină, deşi posedam mai multe sute de capre, acele care ar fi trebuit să tragă la trăsura mea n-au venit niciodată şi, când aveam gust să mă primblu cu dânsa, trebuia să le înlocuiesc cu... băieţi de ţarani sau de ţigani. Deoarece aceste primblări se făceau numai după ce mama sau bunica îmi aprovizionau buzunarul cu *gologani* sau cu *puişori*, această muncă era totdeauna binevăzută de cei opt sau zece băieţi care trăgeau trăsurică mea, uşoară ca o pană şi având goană nebună; tracţiunea nu-mi lipsea deci niciodată. Într-o zi însă, am găsit că unul din *caii* mei era moale şi, pentru a-l iuţi, l-am croit cu biciul, alcătuit dintr-o nuie de care era legată o şfară, însă lovindu-l nu cu şfara, ci cu nuiaua. Băietul a ieşit îndată din ştreangurile de frânghiuţe cu ajutorul cărora se tragea vehiculul şi a declarat că:

— Dacă-i aşa, nu mai trag!

Atunci eu, furios, şi uitând făgăduinţa făcută mamei în drumul nostru de la Pralea la Ieşi, am sărit de pe capră şi, grămădind pe băiet de gardul lângă care se petrecea scena, am început să dau iar într-însul cu nuiaua. Dar, deodată, m-am simţit apucat de ceafă şi am auzit glasul răstit al tatei zicând:

— Mişelule, de ce dai în băiet? Răspunde îndată!

— O fost obraznic, răspuns-am eu.

— Ce obrăznicie ţi-o făcut el?

N-am avut ce face şi a trebuit să spun adevărul.

— Şi tu, mişelule, îţi închipui că ai dreptul să baţi pe alţii fiindcă te-ai născut fiul meu şi că ei nu îndrăznesc să-ţi deie loviturile înapoi şi înzecit? Am să te învăţ eu pe tine!

— Măi băiete, zis a el atunci ţigănaşului de vro unsprezece ani pe care îl lovisem, zmuncindu-mi varga din mână şi dându-i-o, na varga asta. Dă într-însul, dă cât poţi de tare, pănă când ţi-oi zice să nu mai dai. Dar dă, măi! adăugi el, văzând că băietul nu îndrăzneşte să lovească în *cuconaş*, dă, că acuşi dau eu în tine.

Numai după această ameninţare îndrăznit-a ţiganaşul să deie în mine, dar moale, ceea ce făcu pe tata să zică:

— Dacă nu dai mai tare, să vezi cum te fac eu acuşi să urli!

De astă dată ţiganaşul începu să deie din toate puterile, ceea ce, deşi aş fi vrut să fiu eroic şi să nu ţip, îmi scoase ţipete de durere. Şi numai după ce umerile, spinarea şi părţile mele de mai jos au primit o porţiune de lovituri din cele mai respectabile datu-mi-a tata drumul. Iar băieţilor, care, spre suprema mea umilire, rămăsese faţă, li-a poroncit:

— Voi, duceţi trăsura în şură şi, de acum înainte, de câte ori va îndrăzni să deie în voi, întoarceţi-i bataia înapoi cu vârf şi îndesat. Să ştiţi că de-oi afla că v-o bătut şi nu i-aţi întors bataia cu bielşug înapoi vă bat eu pe voi fără milă. Dar v-o plătit el oare? Nu? Plăteşte-li îndată, iar celui care l-am pus să te bată ai să-i dai acuma, faţă cu mine, plată întreită.

Cumplită mi-a fost umilirea şi, de atunci, nu m-am mai făcut vinovat de faptă la fel. Trebuie să adaog însă că tata, barbat de pe altă vreme, cu altă creştere şi cu alte obiceiuri, îşi bătea bucătarii când greşeau vrun fel de bucate şi vezeteii când caii sau hamurile erau rău grijite, când furau ceva sau s-îmbatau prea din cale afară. Totuşi, cred că tocmai din aceste consideraţiuni întâmplarea de mai sus este spre lauda şi spre cinstea lui. Mulţi oameni ridicaţi foarte de jos cunoscut-am, care toată viaţa lor au făcut profesie de simţiminte foarte egalitare, au ajuns la stare frumoasă, mai ales prin parada ce au făcut-o cu acele simţiminte, şi care oameni, un sfert de veac mai târziu, închideau în hambare şi sub pază ţaranii care se îndatorise la ei pe muncă şi-i băteau fără milă dacă se încercau să *fugă* (?), iar mai bat în chip brutal şi astăzi servitorii şi servitoarele lor! Dacă voi trăi să urmez seria *Amintirilor*, voi avea prilej să citez multe fapte de asemene natură.

Mama, adversară hotărâtă a oricărui act de brutalitate, nu numai că niciodată n-a ridicat mâna asupra cuiva, dar chiar nu voia să ştie de proverbul atât de înţelept al regelui Salomon că: *Cine cruţă varga strică copilul*. Totuşi, într-o zi

am scos-o eu din sărite. M-am apucat, încă în anul 1858, de antisemitism şi de huliganism.

Aproape fiecare din *dughenile* (magazinele) din târguşorul Căiuţul era o crâşmă în care se vindea vin, dar mai ales rachiu. Pe fiecare tarabă vedeai un şir de gărăfi proaste, pline de o băutură şi mai proastă, de coloare deosebită fiecare: verde, roşie, albastră, vânătă, galbănă şi albă. În fiecare era bineînţeles acelaşi rachiu, tot atât de prost şi de vătămător sănătăţii. Jâdovii erau tot atât de urâţi de clasele inferioare atunci ca şi astăzi, mai ales de surtucarii de jos. Eu, fiindcă ei purtau perciuni, scufii pe cap, talere lungi, papuci târâiţi şi mâncau usturoi, condiment care totdeauna mi-a stârnit greaţa, nu-i puteam suferi. Tare mă mieram cum tata şi mama nu-mi împărtăşesc ura împotriva neamului lui Israil şi-mi ziceau că şi jâdovii sunt oameni ca şi noi.

Auzind odată că rachiul care-l vând otrăveşte şi prosteşte poporul, m-am hotârât, tata fiind absent, să contribui la mântuirea de rălele urmări ale alcoolului pe ţaranii care-mi erau dragi. M-am dus în capătul de sus al târgului, m-am suit pe cea dintăi tarabă pe care am văzut sticle cu rachiu şi, luându-le una după alta, le-am aruncat în uliţă unde bineînţeles s-au spart. Apoi mi-am urmat drumul în jos, spre curte, făcând tot la fel, când pe partea dreaptă, când pe acea stângă a uliţii. Nici unul din acei cărora li aparţineau băuturile astfel risipite de mine n-a încercat să mă împiedece, nu numai doară din respect pentru persoana cuconaşului, dar pentru că fiecare ştia că va fi despăgubit de două şi chiar de trei ori pentru paguba suferită. Dar, când am ajuns aproape de poarta curţii, m-am întâlnit cu sofragiul, care, spunându-mi, că are poroncă de la mama să mă aducă la dânsa, m-a şi luat în braţe. Eu nu prea eram îngrijit, cunoscând principiile mamei în privinţa argumentelor lovitoare, şi eram sigur că am să scăp cu o ocară bună, poate cu un *katzentisch* sau o *punere la colţ* pentru un ceas sau două. Dar mă înşalam amar. În sala cea mare de jos am găsit pe mama cu câţiva jâdovi, având fiecare din ei mai multe hârburi de steclă în mână, mai fiind acolo o bancă adusă din grădină şi vro trei vergi de dimensiune respectabilă. Şi, după o ocară zdravănă, am

fost aşazat pe bancă şi, faţă cu jâdovii, am capatat o corecţiune poate mai zdravănă decât acele ale tatei, căci mâna frumoasă şi albă a mamei moştenise de la tată-său o putere de barbat; însă aceasta a fost, afară de două sau trei palme, singura corecţiune ce mi-a dat-o ea vrodată.

CAPITOLUL II
Mama

Mama era fiica lui Grigore Ghyka şi a Anicăi, fiica lui Iordache Catargiu. Amândoi mai fusese căsătoriţi, el cu domniţa Elenco, fiica lui Ion Sandu Sturdza Voievod, ea cu logofătul Ion Buhuş, ultimul vlăstar al acestei vechi şi ilustre familii.

Anica Catargiu era nu numai deosebit de frumoasă, dar şi plină de duh: contimporanii făceau dintr-însa o adevarată zină fărmăcătoare. A murit însă foarte de tânără, în anul 1838, la Chişinău, unde i se află mormântul, lăsând soţului său două fete, din care mama, născută la 1832, era cea mai în vârstă. Durerea soţului ei fu atât de mare, încât rudele şi prietenii se temură să nu-şi puie capăt zilelor. Până atunci fusese ateu desăvârşit; moartea soţiei iubite i se păru o osândă trimesă de cer pentru pedepsirea necredinţii sale şi, din ateu, devenise ortodox practicant, mai făcând şi un pelerinaj la Ierusalim care-i dădu drept la titlul de *Hagiu.*

Mama, în copilărie, era departe de a justifica credinţa că va deveni marea frumuseţă ce a fost. Tata, care era atunci căsătorit cu o prietenă intimă şi din copilărie a Anicăi Catargiu şi purtase de nenumarate ori în braţe pe viitoarea lui soţie, ni spunea, faţă cu dânsa, că era cârnă, avea păr

roş şi faţa acoperită cu pistrui. Şi mama râdea şi zicea că această descriere este absolut exactă.

În primii ani după moartea Anicăi Catargiu, sora lui Grigore Ghyka, Elena Şubin, căsătorită cu acel mare beţiv şi mojic care era generalul rus Şubin, îngriji de cele două fete ce le lasase. Şubin luase pe mătuşa numai din cauza marei zestre ce o avea, căci poseda toate virtuţile ce pot face podoaba unei femei afară de frumuseţă, şi o bătea măr de câte ori s-îmbata, adică aproape în fiecare zi. Mătuşa Elena Şubin trăia în Vaslui, care-i aparţinea (nu numai moşia cu acest nume, dar şi târgul), unde creştea pe număroşii ei copii, de ale căror lecţii se împărtăşea şi mama. În curând însă tată-său o aduse în Ieşi, unde fu plasată dintăi în pensionatul Garet, dirijat de profesorul francez cu acest nume şi de soţia lui şi în care învaţau aproape toate fetele boierilor aşazaţi în capitala Moldovei, pe lângă altele ale căror familii şădeau la ţară. Ea se arătă de la început o elevă foarte sârguitoare şi deosebit de ageră la minte. Garet era un deosebit de bun profesor de limba franceză; mama, care stăpânea această limbă cum o stăpânesc puţini francezi, ni zicea că temelia acestei stăpâniri o pusese fără îndoială lecţiile lui Garet. Ea nu-şi aducea aminte să fi fost vrodată pedepsită pentru lecţiile ei. Vacanţiile le petrecea totdeauna la Vaslui împreună cu verii şi verele şubineşti şi cu fraţii ei din întăia căsătorie a lui Grigore Ghyka. După aceea fu plasată în alt pension, tot în Ieşi, dirijat de un domn Haddek. În anul 1844, tată-său o duse la Viena şi o plasă în Institutul van Demergel, condus de doamna van Demergel şi de soră-sa, doamna von Phillisdorf, soţia consilierului aulic von Phillisdorf, unde ramase până în anul 1848. Pe lângă studiile obişnuite, mama se perfecţionă în cunoştinţa limbii franceze, îşi însuşi acea a limbii germane în chip temeinic, apoi mai învăţă englezeşte şi italieneşte destul de bine pentru a putea susţinea orice conversaţie în acele limbi asupra oricărui subiect; aceasta pe lângă o temeinică cunoştinţă a literaturilor lor. Elevele erau des conduse la Operă şi la Burgtheater, precum şi la toate conferinţele literare ce se ţineau pe acea vreme în capitala Austriei. Se încuraja în ele gustul cetirii şi în fiecare seară se consacrau câte două

ceasuri la o lectură în vrouna din limbile ce se învaţau în institut. Artele de agrement nu erau uitate, mama desemna binişor şi avea serioase cunoştinţi muzicale.

După patru ani, la 1848, Grigore Ghyka adusese în institut pe a doua sa fiică, Natalia, şi în anul următor, 1849, luă cu el la Ieşi pe mama, despre care directoarele institutului îi declarase că nu mai au ce s-o înveţe în institutul lor.

Când a sosit în ţară, nimene nu a mai recunoscut, în fata de şăptesprezece ani, copila cârnă, cu păr roş şi cu faţa acoperită de pistrui care plecase cu câţiva ani mai înainte. De talie mijlocie, dar admirabil proporţionată, fiica lui Grigore Ghyka avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi şi păr negru, cu pieliţă de strălucitoare albeaţă. Erau persoane care nu voiau să creadă că este aceeaşi persoană, că trebuie să fie altă fiică a lui Grigore Ghyka, de existenţa căreia lumea nu ştia şi pe care el o aducea acuma din străinatate, unde o crescuse în locul celei dintăi, care o avuse din a doua lui căsătorie. Mama mi-a povestit chiar că s-au găsit persoane care, conversând cu ea, au pus-o pe terenul unor împrejurări din copilăria ei ce le cunoşteau, spre a se asigura că-şi aduce aminte de ele şi este prin urmare aceeaşi care o cunoscuse: cârnă şi cu părul roş. Minunata ei memorie nu a întârziet să li ieie orice îndoială în această privinţă.

Când, în cursul aceluiaşi an, Grigore Ghyka a fost ridicat la scaunul Moldovei în locul lui Mihai Sturdza, el nu s-a mutat la Curtea Domnească, în care erau aşazate o mulţime de diregătorii (căci Mihai Sturdza locuia propria lui casă), ci a urmat să locuiască, împreună cu fiică-sa, la tată-său, marele logofăt Alecu Ghyka, care fusese capul opoziţiei împotriva lui Sturdza. Numai după facerea reparaţiilor şi cumpararea (din punga domnului) a unui nou mobilier s-au mutat în Curte.

Deşi mama în timpul şăderii sale la Viena deloc nu uitase limba românească, în pensionatul Demergel mai fiind şi alte române (printre care domnişoara Smărăndiţa Rosetti, căsătorită pe urmă cu Mihai Jora), ea a ţinut să dobândească o cunoştinţă cât mai temeinică a graiului părintesc şi a rugat în acest scop pe tată-său să-i deie un

profesor de limba română. Domnul a ales spre acest sfârşit pe Teodor Codrescu, şi, mulţi ani mai pe urmă, editorul *Uricariului* îşi aducea aminte cu cea mai vie plăcere de lecţiile ce le dăduse mamei, de inteligenţa ei, de dragostea ei de ţară şi de viul interes cu care se punea în curent cu toate amăruntele trecutului şi cu începutul de viaţă intelectuală a poporului căruia îi aparţinea. După cât ştiu, mama a fost singura fată din marea noastră boierime din vremea regulamentară care, după terminarea studiilor în străinătate, a simţit nevoia să-şi însuşească o cunoştinţă cât mai desăvârşită a limbii şi a literaturii noastre, săracă cum era această de pe urmă. Ea era fiica preferită a domnului şi, ca atare, ţinută în curent despre toate proiectele şi speranţele lui şi asociată la cele mai multe din operele lui de binefacere. Când, după moartea tătâne-său şi mutarea lui în Curtea Domnească, a hărăzit Sântului Spiridon casa părintească, înzestrată cu toate cele trebuitoare şi transformată în institut de moşit şi de copii găsiţi, a însărcinat pe fiică-sa cu privegherea acestei fundaţiuni printr-o preafrumoasă scrisoare, ce o posed.

Pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka venise la Ieşi un pictor aquarelist, bavarez, numit Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I al Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase, să adune chipuri de frumuseţe femeieşti din toate ţările. Văzând, la nu ştiu ce prilej, pe mama, a cerut numaidecât voie să-i facă portretul, ceea ce i s-a acordat fără greutate. Acest portret a fost reprodus în gravură sub indicaţia de: *Mädchen au der Moldau* (Fată din Moldova) şi reprezintă pe mama în haine de ţarancă, torcând. Originalul se află la München, în *Album schöner Frauen* (Album de femei frumoase).

Precum era firesc, frumoasa, culta şi bogata domniţă numai lipsă de peţitori nu ducea. Printre aceştia, acel care se bucura de preferinţile domnului era Alexandru (Coco) Sturdza, fiul logofătului Costache Sturdza, despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*. Coco era un tânăr frumos, cu duh, relativ cult, cu manierele celui mai perfect cavaler şi barbat de salon; ştiuse să câştige favoarea domnului prin cele mai deşanţate linguşiri, la care, din nenorocire, Vodă Ghyka, cu toate strălucitele sale

calităţi, era foarte simţibil. Dar mama era prea deşteaptă pentru a nu fi pătruns că, sub nişte aparenţe seducătoare, Coco ascundea o fire căreia nu-i lipsea aproape nici un viţiu; ea nici nu voi să audă de această căsătorie şi-i preferi pe tata, deşi era cu nouăsprezece ani mai mare decât ea.

*

Pentru ca mama să fie mai aproape de părintele ei, tata cumpără casa Casandrei Sturdza de la Herţa, născută Ghyka, în care ei au dus, timp de mai mulţi ani, o viaţă din cele mai largi, pe picior foarte mare, cu slugi nenumarate, cu echipajuri multe şi frumoase, cu mese renumite pentru bogaţia şi bunatatea lor, tata fiind un gastronom vestit. Această viaţă satisfăcea mai ales gusturile tatei, căci mama nu era mondenă deloc: nu-i plăceau nici toileta, nici dansul, pe care îl numea o plăcere stupidă. Rochia cea mai scumpă ce şi-a făcut-o în viaţa ei fusese o rochie de *velours bleu épinglé*, făcută cu prilejul unui bal al curţii, din voinţa expresă a tatei, care costase 36 de galbeni, adică 423 de lei de înainte de război, de care rochie am auzit, cu cincisprezece ani mai târziu, pe Vasile Alecsandri vorbind cu entuziasm. Plăcerile ei de predilecţie erau teatrul (comedia şi opera), cetirea şi conversaţiile cu subiecte serioase şi cu oameni instruiţi. Îi plăceau mai ales discuţiunile pe subiecte filozofice şi avea cunoştinţi din cele mai serioase în această materie, ca şi în literatura franceză, germană, engleză şi italiană.

Bunul meu, la întoarcerea lui în scaun, la 1855, în urma părăsirii Principatelor de către trupele ruseşti şi ocuparea lor de acele austriace, adusese cu dânsul un secretar francez, numit Edouard Grenier, foarte devotat lui, care mai era un scriitor şi poet de talent. Frumuseţa şi cultura mamei făcuse o mare impresiune asupra lui, şi ea singură nu bagase de samă că tânărul francez îşi pierduse minţile după dânsa. Această supremă indiferenţă îl făcea să sufere mult – în tăcere – şi a fost poate unul din temeiurile pentru care el a părăsit postul ce-l ocupa şi Moldova, dând bineînţeles plecării sale motive de datorii de familie: sanatatea unei mame înaintată în vrâstă. În seara în care îşi

luă congediu de la domn, acesta văzându-l trist şi părându-i însuşi rău de despărţire, voi să deie convorbirii o notă mai veselă zicându-i că, dacă el este trist, mulţi trebuie să fie în acel moment ochii umezi de lacrimi la gândul că se despart de el.

— Alteţa Voastră se înşală, răspunse Grenier, eu într-adevăr sunt mâhnit, inima îmi este îndurerată pentru că mă despart de Ea, care a fost ca un părinte pentru mine tot timpul cât am stat în Moldova, îmi pare rău că părăsesc o ţară frumoasă ce m-am deprins s-o iubesc şi oameni care m-au primit ca pe un frate. Dar, adause el cu oarecare amărăciune, nu mi-a ramas mângâierea să pot crede că în acest timp să fi făcut să bată pentru mine inima macar a unei singure femei moldovence.

*

Mama de mult stăruia pe lângă tata să mai restrângă traiul ce-l duceau, care depăşea mijloacele lor, însă fără succes. După părăsirea scaunului de către Grigore Ghyka, vânzarea Bazgăi, partea tatei din Bohotin pe care el o pusese la dispoziţia fraţilor pentru a lichida datoriile părinteşti, şi facerea socotelilor între dânşii, se văzu că partea ce-i revenea din banii încasaţi pe Bazga era mult mai mică decât acea la care se aştepta şi nu ajungea pentru lichidarea acelor datorii ce le făcuse în anii din urmă. Se hotărâră deci, tot în urma îndemnului mamei, să părăsască Ieşul şi să se mute la ţară, pentru a face economii. Am dat în capitolul I amănunte asupra traiului nostru la Pralea, într-un capitol viitor voi da altele asupra acelui dus la Căiuţi de la 1858 la 1870. Din amândouă se va vedea că, dacă acest trai nu s-a deosebit mult de acel de la Ieşi din anii 1851-1856, răspunderea acestui fapt desigur că nu priveşte pe mama.

Deşi o intelectuală în toată accepţiunea cuvântului, mama deloc nu se dezinteresa de gospodăria casnică: era meşteră în confecţiunea tuturor bunătăţilor care făceau mândria cucoanelor în tot cursul veacului trecut. Dinaintea ochilor mei văd şi astăzi icoana ei pe terasa de jos a curţii de la Căiuţi, cu mânecile suflecate, cu pestelcă lungă, albă,

prinsă de umere cu bolduri şi strânsă la talie, dinaintea unei sobe mobile de fier, deasupra căreia fierbea cu clocot, într-o tingire de formă specială, un sirop oareşicare, curăţându-l de spuma albă ce se ridica dintr-însul, sau frecând plecată jos de tot, cu meleşteiul, vrun şerbet în aceeaşi tingire, ţinută cu amândouă mânile şi cu toată puterea de vro slujnică sau de cămărăşiţă. Dulceţile de tot soiul, ce le făcea după reţetele vestite ale bunicăi Frosiniţei, aveau reputaţie cinsteşă în ţară, ca şi compoturile, vutcile (*liqueururile*), pastele de gutâi, perjuţele uscate, murăturile şi spirturile din camara noastră.

În grădină, sub un frumos pavilion, era o clădire joasă, un fel de subsol, trei păreţi ale căreia aveau, pe toată lungimea, câte un lung cuptor în faţa căruia se vedeau aşazate o mulţime de alambice. Această încăpere, căreia i se dădea numele pompos de *velniţă*, servea la fabricarea apelor: de cimbru, de trandafir şi de levenţică, şi a diferitelor spirturi. Meşterul însărcinat cu lucrarea acestor ape şi spirturi era un beţiv vestit în satul şi în târguşorul Căiuţul, numit Gheorghe Dragolea. Când velniţa lucra, mama o inspecta de două ori pe zi.

Îmi mai aduc aminte, pe vremea culesului cimbrului, a sulcinii şi a levenţicăi, aceasta bineînţeles cultivată în grădină, de *clăcile* făcute pentru culegerea acestor plante. Cimbrul servea la fabricarea apei şi a spirtului de cimbru, care altădată înlocuiau apa de Colonie; tata a întrebuinţat până la sfârşitul vieţii apa şi spirtul de cimbru pentru toaleta lui. Floarea de sulcină servea la facerea de săculeţe umplute cu petalele ei şi aşazate în dulapuri sub grămezile de albituri, spre a le satura cu parfumul ei dulce, din levenţică se făceau apă, spirt şi săculeţe având aceeaşi întrebuinţare ca acele de sulcină. Aceste *clăci* aveau totdeauna loc în vrouna din numeroasele zile de sărbătoare în care ţaranul român crede că s-ar expune urgiei corului dacă ar lucra. Se dădea veste din ajun şi, dezdimineaţă, porneau din satele mai apropiete de curte, Căiuţul, Popenii, Blidarii şi Boiştea, cârduri de fete sub conducerea vrunui fecior boieresc sau vrunui pădurar, spre locurile unde planta căutată în acel moment se găsea mai cu belşug. Pe la amiază ele se adunau împrejurul carului cu mâncare ce li

se trimetea de la curte şi, îndată după ce mâncau, plecau înspre târguşor. Lunga terasă de jos se umplea cu ele, se aşazau pe dânsa şi, având fiecare gramada ei luată din carul care li adusese mâncarea şi pe care îl încarcase cu floarea culeasă, se apucau să smulgă florile de pe stipită, aruncându-le în vrun paner sau legătură pusă dinaintea lor. Aproape totdeauna venea şi mama, se aşaza pe una din treptele de piatră care duceau de pe terasă în antret şi începea şi ea să smulgă floarea de pe stipită. Îndată ce se vedea că operaţia este spre sfârşit, se chemau pe cei doi grădinari bătrâni, foşti robi, care alcătuiau, vai!, tot ce mai rămăsese din taraful vestit altădată al hatmanului Răducanu, un scripcar şi un cobzar, îmbrăcaţi în anteriu şi giubea, care începeau să cânte o horă. Totodată se deschideau porţile cele mari prin care intrau din uliţa târgului în incinta curţii şi mulţimea flăcăilor năvălea într-însa. Jocul ţinea până în amurg şi se termina printr-o *cinste* frumoasă de la care nici fetele nu se dădeau în lături.

Dar ocupaţia de predilecţie a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobeck, revăzute de mama, care era mândria ei şi alcătuia un adevarat rai. Grădinarul străin, francez sau german, ce-l aveam angajat cu anul, nu făcea nimica fără de ştirea şi aprobarea ei. Se pricepea minunat la toate cele privitoare la grădinărie şi avea cunoştinţi temeinice în botanică.

*

Mama avea deosebite aptitudini medicale şi se îndeletnicea bucuros cu căutarea bolnavilor. În casă era o enormă *bisacta*[79], totdeauna bine aprovizionată cu medicamente furnisate la spiţerul Mildt din Târgul Ocnei sau aduse de tata din desele sale drumuri la Ieşi. Contul nostru la sasul Mildt se ridica în fiecare an la câteva sute de galbeni, căci medicamente, mai cu samă chinină, se dădeau la toţi acei care cereau. De câte ori se auzea că vrun ţaran de pe moşie este bolnav, tata şi mama, sau numai mama, mergeau cu trăsura la dânsul, luând

[79] Besacteá: casetă, lădiţă (n. red.).

bisactaua-farmacie cu dânşii, îl căutau, trimiteau după medic în cazurile mai serioase şi în tot timpul bolii îl ţineau cu vin vechi şi cu mâncare bună.

Când unul din noi se îmbolnăvea, îl luau în camera lor de culcare, îl îngrijeau cum se pricepeau până la venirea medicului, după care se trimetea imediat, şi nu-l întorceau în camera lui până ce nu trecuse orice primejdie.

Mama avea în această privinţă multă iniţiativă, nu sta la îndoială pentru a lua la caz de nevoie măsurile cele mai îndrăzneţe şi totdeauna era felcitată de medic pentru ceea ce făcuse. Îi plăcea să steie la vorbă cu medicii asupra medicinii şi-i uimea prin întrebările ce li le punea, care trădau, pe lângă interesul ce-l punea în chestiile medicale, şi aptitudinile ei pentru asemene chestiuni.

S-a străduit şi în parte a izbutit să stârpească mai multe obiceiuri având, dragă Doamne, de scop prevenirea şi tămăduirea bolilor, dar care duceau la rezultate absolut opuse. Aşa era obiceiul ca lehuzei, îndată după facere, să i se învălească basenul în argilă umedă, ţinându-se astfel până la desăvârşita uscare a acestei comprese. Mama, observând că mortalitatea între lehuze era mare şi cerând avizul doftorului, acesta i-a răspuns că acest obicei este foarte neigienic şi că fără îndoială trebuie să i se atribuie o mare parte a cazurilor de moarte ce se observă la lehuzele din sate. Mama s-a pus pe stârpirea obiceiului răufăcător, dar numai uşor nu i-a fost să iasă învingătoare din lupta ce a trebuit s-o ducă cu două babe doftoroaie, care aveau renume de mari lecuitoare şi ţineau morţiş la dânsul, fiind că îl apucase de la bătrâni. A izbutit să obţie ordine speciale de la Ieşi, în urma cărora babele au fost închise, judecate şi osândite la gloabe serioase, şi să vadă, după câţiva ani, desăvârşita părăsire a obiceiului ticălos.

Şi veneau să ceară sfat medical şi medicamente de la mama nu numai ţărănimea de pe moşie şi jâdovii din târg, dar şi locuitorii din sate de pe alte moşii, şi nu li se refuzau nici unele, nici altele.

În vara anului 1868 s-a ivit holeră în ţară. Pe la noi epidemia a fost mai mult uşoară: dacă se îmbolnăveau mulţi, în schimb numărul deceselor era mic de tot: era mai mult holerină decât holeră. Tata de la început dăduse de

ştire, nu numai în satele de pe moşie, dar şi în acele de pe împrejur, că are un leac sigur împotriva molimii. Acest leac consista într-un număr de picături de laudanum disolvate în oareşicare câtime de apă de mintă concentrată, ce se lua nu mai ţin minte de câte ori pe zi. Ograda noastră era veşnic plină de pacienţi, iar în antretul de jos parcă-l văd şi acuma pe Neculai Lefter, vatavul de ogradă, şăzând pe o ladă mare de Braşov, având lângă el o beşică urieşă de steclă, plină de apă de mintă, şi, în mână, o steclă cu laudanum, dând fiecărui pacient numărul de picături hotărât din cea de a doua şi câtimea ştiută din cealaltă. Cei mulţi din bolnavi, îndată ce-şi înghiţeau doftoria, mergeau de se culcau într-o parte hotărâtă a grădinei. Mulţi veneau să ceară „doftorie" pentru bolnavi ramaşi acasă. În grădină la noi nu a murit nici unul, din alţii care au luat „doftorie" de la noi, numai unul sau doi.

*

Amândoi părinţii mei aveau o memorie admirabilă şi erau nişte povestitori neîntrecuţi. În lungile seri de iarnă ne ţineau pe noi, copiii, pe profesori, pe guvernante şi pe musafirii zilei ceasuri întregi sub farmecul povestirilor lor, făcând să treacă pe dinaintea ochilor noştri icoanele unui trecut la care luase parte sau auzise amănunte din gura bătrânilor lor. Tata povestea corect, dicţiunea lui era mai înflorită, modul de povestire al mamei era mai artistic, apoi, înzestrată cu un rar dar de imitaţie, ea, de cele mai adese ori, mima întâmplarea ce o povestea. Ce pacat că, mai pe urmă, când îmi dam sama de preţul acelor povestiri şi îmi aduceam încă bine aminte de ele, nu le-am notat, lăsând să se piardă o mulţime de amărunte nepreţuite pentru istoria noastră politică, socială şi chiar economică în veacul trecut!

Memoria minunată, darul de imitaţie şi facultatea de a reproduce exact gesturi văzute şi simţiminte exprimate de alţii constituiau mamei un adevarat talent dramatic, care s-a manifestat şi a fost admirat cu prilejul reprezentaţiilor de societate date de ea în scop de binefacere, la Ieşi, în a opta şi a noua decadă a veacului trecut.

Fiică a lui Grigore Ghyka, mama nu putea decât să fie pătrunsă de principii naţionaliste şi liberale. Dacă în privinţa acelor naţionaliste înţelegerea ei cu tata era desăvârşită, divergenţa între ei era mare în ce privea pe acele liberale; mama era pentru abolirea tuturor privilegiilor de castă, pe când tata nici nu voia să audă de astfel de lucru, privind existenţa unor asemene clase ca indispensabilă pentru buna ordine, sanatatea, puterea şi progresul unei societăţi bine organizate. Şi doară liberalismul mamei era departe de a fi exagerat: s. e., dacă găsea că, în principiu, sistemul republican este cel mai perfect, admitea că, pentru o ţară aflându-se pe treapta de cultură pe care se afla a noastră, forma republicană ar fi dezastruoasă. Dar era pentru stricta garantare a libertăţii şi a demnităţii omului fără distincţiune de clasă şi, mai ales, avea o sfântă oroare de bataie, pe care o denunţa ca o barbarie şi o mişelie faţă de o fiinţă mai slabă. Nu înceta să tune şi să fulgere în contra acestui obicei barbar atât de răspândit la noi, obicei distrugător al simţului de demnitate omenească, fără de care omul este redus la starea de brută. În această privinţă discuţiunile ei cu tata erau dese: el pretinzând că bataia este indispensabilă când ai de a face cu oameni primitivi, lipsiţi de orice cultură, care, nefiind decât nişte copii mari, trebuie să aibă o salutară frică de vargă. Iar mama răspundea că bataia este distrugătoarea amorului propriu şi a mândriei omeneşti, că fără de aceste două însuşiri omul este o brută şi că, dintr-o colectivitate de brute, n-ai cum să faci un popor conştient de drepturile şi de îndatoririle lui.

Bataia, după ea, nu putea decât sau să degradeze pe acel ce o suferă la starea de brută, sau să stârnească în el simţiri de ură neîmpăcată şi adânc dor de răsbunare. Tata, născut cu nouăsprezece ani înaintea ei, crescut până la vârsta de şaptesprezece ani într-un mijloc mai puţin cult şi mai primitiv decât în acel în care crescuse mama, având necontenit sub ochi pilda bunicăi, care numai zgârcită cu vergile nu era, tata, care petrecuse numai patru ani în străinatate, la München, care după întoarcerea lui în ţară avuse sub ochi exemplul celorlalţi boieri din vremea lui Mihai Sturdza, care uzau de vergi şi de bici ca de un drept ce-l priveau ca sfânt, găsea lucru firesc ca pentru greşeli

uşoare, ca un fel de bucate greşit, un ham rău curăţit sau o beţie, să poroncească punerea jos, la scară, a vinovatului şi tratarea lui cu o porţie mai mică sau mai mare de lovituri. Porţia la noi era, de obicei, modestă, dar în alte case, mari şi mici, această pedeapsă devenea prea adesea o adevarată schingiuire. Deoarece mi se întâmpla şi mie, până la vârsta de doisprezece ani, să am parte de asemene corecţiuni, de altmintrelea totdeauna bine meritate şi cât se poate de modeste, eram un partizan convins al teoriilor mamei şi-mi permiteam să condamn acele puse în practică de tata.

Astăzi însă, când, după trecere de şasezeci şi cinci de ani, văd nişte guverne ce se zic liberale reintroducând de fapt, prin jandarmii şi funcţionarii lor, în provinciile alipite, bataia desfiinţată, atât în principiu, cât şi de fapt pe acele meleaguri, de zecimi de ani, nu numai de austriaci şi de unguri, dar până şi de grozavul regim ţarist, când în Bucureşti poţi vedea pe fiecare zi nişte principi ai baroului, cu titluri din străinătate, de naştere foarte plebeiană, care au cutrierat lumea apusană, târând de păr şi pălmuind servitoare de şasesprezece ani, mă căiesc de judecata purtată asupra boierilor altădată, având în vedere că de la 1830 s-a desfiinţat bataia.

Mama era o naţionalistă înfocată, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, dar şi în cât se atingea de toate neamurile din lume: greci, italieni, poloni (pe care nu-i iubea), germani, irlandezi, sârbi, bulgari etc. Dorea din inimă emanciparea şi întemeierea de state naţionale pentru toate. Îmi aduc aminte că, pe la 1859-1860, când mă învăţa, cu ajutorul unui atlas, care sunt ţările Europei şi capitalele lor, mă făcea să zic:

— Italia, capitală Roma.

Iar Costache Negri, care se afla de faţă şi-şi fuma ciubucul, scuzându-se că ne întrerupe, îi zise:

— Ştii, domniţă, că subscriu din toată inima ca şi dumneta, că doresc ca aşa să fie, dar nu crezi oare că asta însamnă a cam anticipa asupra viitorului?

Îmi aduc bine aminte de însufleţirea ei pentru ideea unităţii italiene şi de interesul febril cu care urmărea pe

hartă mersul triumfal al lui Garibaldi spre Napoli şi progresele armatei lui Cialdini în Statele Pontificale.

N-am nevoie să mai vorbesc de însufleţirea ei pentru ideea unirii; ea cea dintăi mi-a vorbit de *Unirea cea Mare*, a celor trei crâmpeie în care era rupt neamul nostru, la sinul ei am văzut, la 1858, cea dintăi cocardă în trei culori, trimasă de o vară a ei din Ieşi, prin Place, consulul francez căruia românii îi datoresc atâta, venit la noi, la Căiuţi, spre a lua parte la o vânătoare de urşi dată de tata. Iar trei ani mai pe urmă, am auzit-o, la Viena, zicând lui Vogoridi, fostul caimacam:

— Am trei băieţi, sper că în curând voi mai avea unul (era grea de opt luni), pe toţi vreu să-i fac soldaţi, căci, când vor fi mari, vom avea nevoie de soldaţi mulţi şi buni.

Crezul ei unionist însă nu împiedeca ca să fi rămas moldovancă desăvârşită şi să fi iubit Moldova ei peste tot; nu putea să rostească numele ei decât cu patimă, nu pot uita chipul în care pronunţa cuvântul Moldova, care, în gura ei, totdeauna suna: Moldo-o-va, apăsând pe cel al doilea o.

Mai erau şi alte cucoane, mari şi mici, în Moldova, liberale şi naţionaliste, dar mama a fost, fără îndoială, întâia moldovancă feministă, şi aceasta pe faţă. Ea nu se sfia să reclame desăvârşita egalitate între femeie şi barbat, inclusiv exercitarea drepturilor politice, ca şi emanciparea soţiei de tutela soţului. Îşi bătea rău joc de cuvintele din slujba cununiei, prin care se ordonă femeii să asculte de barbat, fiindcă *barbatul este capul.*

— Dar dacă în loc de cap are un bostan[80]? întreba mama.

Mama din tinereţe era o liber cugetătoare care credea în Dumnezeu şi în nemurirea sufletului, admira doctrina lui Hristos, dar nu credea nici în dumnezeirea lui, nici în celelalte dogme ale bisericilor creştine; la biserică nu mergea şi nu se spovăduia, posturile nu se ţineau în casă. Dar privea pe Hristos ca cel mai mare binefăcător al omenirii, morala predicată de el cea mai frumoasă, mai înălţătoare de suflet şi mai mângâietoare din toate. Pe preuţi nu-i făcea haz; puţini vedeai în casa noastră.

[80] Bostan este cuvântul sub care moldovenii înţeleg dovleac.

Puţine fiinţe cunoscut-am atât de stăpâne pe nervii lor ca mama; bătrânul doctor Russ zicea că ea, în loc de nervi, are coarde de vioară. Avea un sânge-rece absolut faţă de orice primejdie. Sanatatea ei era de fier şi moştenise de la tată-său o putere fizică cu care s-ar fi putut făli mulţi barbaţi.

Dacă tata şi-a compromis averea printr-un trai nemăsurat şi prin lipsă de ordine, lasase acea a mamei absolut intactă. Al doilea ei soţ, Anton Alaux, fostul meu profesor, i-a mâncat-o în vro zece ani întreaga acea avere, ridicându-se la mai bine de un milion şi jumatate în aur, cu ajutorul cărţilor şi al unei incapacităţi însoţite de o îngâmfare încă mai mare. Mama a dus anii din urmă ai vieţii într-o stare de mare lipsă, însă cu demnitate şi tărie de inimă.

Pănă la sfârşit şi-a pastrat toate facultăţile intacte, şi a ramas credincioasă gusturilor ei intelectuale. Deşi, la întoarcerea ei în ţară, limba franceză înlocuise cu desăvârşire pe acea grecească ca limbă de salon şi chiar ca limbă vorbită de preferinţă în casele boiereşti, în familia noastră se vorbea încă mult greceşte din cauza bunicăi, care, precum am aratat, era ţărigrădeancă. Mama, scurt timp după căsătoria ei cu tata, nu numai că era în stare să înţeleagă tot ce se vorbea în limba greacă, dar putea să rupă binişor dintr-însa. În ultimii ani ai vieţii începuse să înveţe latineşte şi nu mă îndoiesc că dacă ar mai fi trăit şi-ar fi însuşit şi cunoştinţa acestei limbi.

S-a săvârşit din viaţă în al şăptezecelea an, la ianuar 1902.

CAPITOLUL III
Ce ştiu despre unire

Şăderea noastră la Pralea, precum şi mutarea la Căiuţi, se petrecuse în toiul luptelor pentru unire. Cuvântul UNIRE este unul din cele dintâi care au răsunat la urechile mele; tata, mama, bunica, moşii, mătuşele, rudele, prietenii, chiar cele mai multe din slugile casei erau trup şi suflet pentru unire. Şi acest cuvânt era totdeauna rostit cu dor, cu evlavie, cu înflacarată însufleţire. L-am auzit rostit cu mult înainte să-i fi priceput înţelesul.

După cele povestite de acei care ţineau minte de mult, gândul unirii nu fusese străin nici de bătrânii lor, din care mai mulţi decât s-ar putea crede visase chiar de o unire şi mai mare.

Pe când m-am trezit eu, ideea unirii ţărilor surori devenise banală în cercul marii boierimi moldoveneşti şi fusesem deprins să privesc ca *oameni de treabă* numai pe acei care se împărtăşeau de dânsa. Proclamată de Iordache Catargiu în comitetul de redactare al Regulamentului Organic, ea trăise şi se dezvoltase în chip mai mult tacit în tot timpul domniei lui Mihalache Sturdza. Acesta, dacă prin nimică nu a încurajat-o, dar nici n-a combătut-o în chip serios, deşi ştia prea bine că nu putea să fie decât antipatică pravoslavnicii împărăţii, protectoarei în umbra căreia era osândit să domnească.

În cursul întâiului period al domniei sale, Grigore Ghyka, partizan înflacarat al unirii, nu a putut s-o sprijine pe faţă din cauza atâtputerniciei de care se bucura în ţările noastre, înainte de războiul Crimeii, Rusia, care ar fi făcut ca oricare manifestare unionistă din partea domnului să fie imediat urmată de cele mai grele urmări pentru el. S-a mulţămit deci să protejeze în chip tăcut acea cauză, sfântă pentru dânsul şi pentru prietenii săi. Dar, imediat ce şi-a luat iar în stăpânire scaunul în urma retragerii mai mult grăbite a ruşilor din Principate şi a ocupării acestora de către oştirile austriace, s-a grăbit, în chip făţiş, să întemeieze partidul unirii în Moldova şi să lucreze din răsputeri la sporirea şi la întărirea lui. Fără ca să se îngrijască de nemulţămirea ce această purtare o pricinuia Austriei şi Porţii, ale căror trupe ocupau Principatele, el n-a neglijat nimica pentru ca să asigure izbânda ideii în care, împreună cu toţi acei ce se împărtăşeau de dânsa, vedea

temelia întregului viitor al neamului nostru. S-a grăbit să numească în toate posturile care puteau să aibă vro înrâurire în această privinţă barbaţi tineri, câştigaţi ideii mântuitoare, fără a se preocupa dacă aparţin sau nu *protipendei*, având totodată grijă să curăţe, pe cât îi era cu putinţă, administraţia de elementele nărăvite şi învechite de care consulatul rusesc şi paşalele corupte din Ţarigrad nu-l îngăduise până atunci să se mântuie. Şi, în această lucrare de curăţire, nu a cruţat chiar pe acei cu care era înrudit sau încuscrit.

Nemulţumirea Austriei şi a Porţii a fost din cele mai vii când, la întoarcerea lui Grigore Ghyka, l-au văzut punându-se în fruntea luptătorilor pentru unire şi pentru aducerea, pe scaunul Principatelor Unite, a unui principe străin, aparţinând uneia din familiile domnitoare ale Apusului. Mai ales acea dintâi, ale cărei oştiri ocupau toată întinderea ţărilor noastre, era încredinţată că domnul Moldovei s*e va mulţămi să domnească sub umbra ei*, pentru a-i asigura, prin protecţia cabinetului de la Viena, reînnoirea puterilor încredinţate lui pe şapte ani care expirau la iulie 1856. Această nemulţămire şi-a ajuns culmea când austriacii au văzut că Grigore Ghyka, nemulţămindu-se să se puie în fruntea luptătorilor pentru unire, mai propovăduieşte prin grai şi prin scris aşazarea pe scaunul Principatelor astfel unite a unui domn străin, constituţional şi ereditar. Perspectiva unui stat naţional român la graniţile provinciilor sale locuite de români nu a putut decât să stârnească cele mai vii îngrijiri în sufletele conductorilor destinelor Monarhiei Habsburgice. Acele pricinuite paşalelor turceşti nu au fost întru nimica mai mici, căci la îngrijirile politice se adăugeau acele ale intereselor lor materiale. Unirea Principatelor sub un domn străin ereditar avea fără îndoială să deie acestor ţări un neasamanat spor de vază, de putere şi de neatârnare. Apoi statornicia adusă scaunului domnesc prin ereditatea, vaza şi protecţia de afară de care avea să se bucure vlăstarul unei dinastii domnitoare înrudit cu suveranii stând pe tronurile europene nu puteau decât să puie foarte curând şi pe veci capăt foloaselor ilicite realizate de cei cu influenţă în Stambul prin vecinicile schimbări de domni şi ameninţări de schimbări, prin

nesfârşitele intrigi în mijlocul cărora îşi urmau cu greu drumul nenorociţii noştri domni, scoşi şi puşi în scaun, când de intriga rusască, când de acea turcească, când de acele ale concurenţilor din ţară şi din Fanar.

Şi poate dacă mai puţin primejdioşi, dar şi mai înverşunaţi împotriva unirii şi a domnului străin era mănunchiul de boieri bătrâni, nărăviţi în răle, în abuzuri, în vânzări de dreptate şi în concusiuni de tot felul, care veşnic trăiau în speranţa domniei, sau pentru ei, sau pentru rude sau prieteni de ai lor. Fiecare din ei avea în Ţarigrad unul sau mai mulţi protectori speciali.

Îndată ce curtea din Viena a avut în ţările noastre interese coincidând cu acele ale Porţii, ei s-au grăbit să se puie sub ocrotirea specială a comandanţilor armatei de ocupaţiune austriace, intrigând din toate puterile împotriva domnului. Printre aceştia era însuşi cumnatul lui Grigore Ghyka, marele logofăt Costin Catargiu, al cărui nume era nedespărţit de ideea de intrigă, de brutalitate şi de abuz de tot soiul. Foarte multe din numeroasele neînţelegeri ce Mihalache Sturdza le avusese cu consulii ruseşti fusese pricinuite de intrigile acelui boier de câte ori domnul îl scotea din slujbă, pentru a-l reintegra într-însa în curând, în urma cererii imperioase a reprezentantului împărătesc. În corespondenţele lor, consulii sunt unanimi pentru a-i înfiera purtarea în chipul cel mai aspru. Grigore Ghyka, care-i era cumnat, n-a voit niciodată s-audă de chemarea lui în funcţiune.

Dar duşmanul cel mai primejdios al domnului Moldovei şi al unirii era marele vornic Toderiţă Balş, sau mai degrabă a doua lui soţie, Catinca, născută Dimaki, altădată căsătorită cu vornicul Iordache Beldiman şi lăsată de el în urma descoperirii necredinţii sale cu nenorocitul poet Hrisoverghi, despre al cărui tragic sfârşit am vorbit în partea întăia a acestor *Amintiri*. Toderiţă Balş luase dintăi în căsătorie pe o soră a tatei, Maria, care a murit de tânără şi de la care i-au ramas doi băieţi. Era un bărbat mărginit la minte şi vanitos, dar cinstit şi neprevaricator. Slujise în miliţie şi fusese unul din număroşii hatmani făcuţi de Mihalache Sturdza. Lui chiar i se datoreşte întăia traducere din ruseşte şi tipărită a *Regulamentului infanteriei şi a cavaleriei miliţiei Moldovei*.

A doua lui soţie era femeia cea mai pierdută de reputaţie din toată boierimea Moldovei, cea mai răutăcioasă, cea mai intrigantă şi cea mai venală. Era sora, mai mare, cu respectiv optsprezece şi şăsăsprezece ani, a soacrei mele, Henrietta Bogdan, născută Dimaki, şi a surorii acesteia, Elena Docar. În absenţa mamei lor, vornicesei Profira Dimaki, născută Miclescu, călugărită după moartea soţului ei, vornicul Neculai Dimaki, cucoana Catinca era însărcinată cu privegherea creşterii şi a conducerii lor în lume (*monde*). Era atât de rea faţă de ele, încât soacră-mea şi soră-sa povesteau cum, de câte ori sora lor trimetea să le cheme la dânsa, înainte să intre în odaia în care se afla, îşi făceau cruce şi se rugau lui Dumnezeu să le ocrotească împotriva gurii şi a mâniei ţiţacei lor.

Toderiţă Balş, înaintea înfrângerii ruşilor în Crimeea, era rusofilul cel mai înfocat: îşi iscălea chiar numele ruseşte. (Se ştie că între buchile noastre cirilice şi cele ruseşti şi mai ales între ortografia noastră şi cea rusască era o deosebire.)

La 1854, după părăsirea vremelnică a domniei de către Grigore Ghyka, generalul Budberg, însărcinat cu ocârmuirea Moldovei, îl numise visternic (ministru de finanţe), iar două zile înainte de plecarea ruşilor din ţară îl mai numise şi şef al miliţiei Moldovei (care, încunjurată de o brigadă de infanterie rusească şi de treizeci şi două de tunuri, refuzase să urmeze oştirile ruseşti peste Prut).

Cucoana Catinca era foarte bogată, iar Toderiţă Balş aproape lipsit de avere, căci, precum am mai aratat, pe lângă că nu moştenise mare lucru de la părinţi, era barbat cinstit şi diregător neprevaricator. A devenit amanta lui (era foarte frumoasă) şi l-a adus la căsătorie numai în vederea domniei, atât din pricina ambiţiunii de care era mâncată, cât şi din acea a setei de bani, ce nu-i lasa astâmpăr. Încă de înainte de izbucnirea războiului Crimeii îşi începuse intrigile împotriva lui Grigore Ghyka, deşi acesta proteja pe Balş şi-l numea în slujbe însamnate, ştiindu-l barbat cinstit. Dar la revenirea bunului meu la domnie, în toamna anului 1854, după ieşirea din ţară a ruşilor şi intrarea austriecilor, el neavând interes să se slujască de un barbat puţin capabil şi care nu împărtăşea părerile sale în privinţa unirii şi a

domnului străin, l-a lasat deoparte. Aceasta era o ofensă pe care cucoana Catinca nu o ierta. În vremea lipsei din ţară a domnului, îşi făcuse relaţii număroase şi preţioase în statul-major al armatei austriace de ocupaţie, iar la Constantinopol avea de timp îndelungat legături cu familia Vogoridi, cu paşalele cele mai în vază şi chiar cu haremul împărătesc. S-a pus îndată pe lucru. Pe de o parte semnala austriacilor toate măsurile *revoluţionare* luate de domn, cum erau liberarea robilor şi introducerea unor instituţiuni noi, după calupul francez, zicea ea, şi mai ales acţiunea făţişă a lui Grigore Ghyka în favoarea ideii unirii, atât de aducătoare de primejdii pentru Împărăţia Habsburgică prin stârnirea năzuinţilor blastamate de închegare şi de neatârnare ale naţionalităţilor care trăiau atât de fericite sub sceptrul milos şi înţălept al casei de Habsburg-Lorena. Pe de alta, denunţa turcilor purtarea şi intenţiunile viclene ale acestui domn nechibzuit, care, pe lângă că aducea în ţară fermentele revoluţionare cele mai primejdioase, nu avea de scop, prin năzuinţele de unire ce le stârnise şi ideea punerii unui principe străin pe scaunul acestor ţări, decât saparea legăturilor de vasalitate seculare şi binefăcătoare cu Poarta şi dezlipirea lor de suzeranitatea gloriosului sultan. Şi paşalele îşi dădeau foarte bine sama că, odată cu aceste legături de vasalitate, plecau, pentru a nu se mai întoarce, grasele foloase ce uzul şi mai ales abuzul li-l procurau. În urma conferinţelor ţinute la Constantinopol la începutul lui ianuar st. v. 1856 de reprezentanţii Angliei, Austriei, Franţei şi Turciei, se semnase un protocol privitor la relaţiunile Principatelor cu Poarta Otomană, la administraţia lor şi la câteva dispoziţiuni constituţionale, dar se calca totodată, în chipul cel mai făţiş, vechile drepturi ale ţării, se făcea din ele două provincii otomane, şi mai supuse Porţii decât în trecut, şi se începea prin a stabili că vor avea fiecare câte o administraţie deosebită.

În urma îndemnului lui Grigore Ghyka, un număr de notabili i-a adresat o petiţiune prin care i se cerea să apere vechile drepturi ale ţării şi mai ales să aducă la îndeplinire, înaintea Congresului de pace de la Paris, care avea să se deschidă a doua zi, unirea Moldovei cu Ţara Românească.

Această faptă a Domnului a fost îndată denunţată de duşmanii lui şi la Constantinopol, şi la Viena, şi de atunci aţâţarea împotriva-i, a austriacilor de o parte, a turcilor de alta, n-a mai contenit nici un moment.

Austriacii, care nu erau în principiu rău dispuşi împotriva-i, s-au încercat să-l facă să-şi modifice îndreptarea politică, dându-i să înţeleagă că, dacă se va lasa de politica lui unionistă şi *filofrancezâ*, vor sprijini faţă de Poartă renumirea lui la Principat, nu numai pe viaţă, ci chiar în chip ereditar. Răspunsul domnului însă a fost categoric şi de natura a nu da loc la nici o îndoială posibilă: el a declarat că naţiunea priveşte unirea ca temelia şi însăşi condiţiunea viitorului ei şi că nici o consideraţiune personală nu este în stare să-l facă să i se puie împotrivă.

În faţa unui asemene răspuns, austriacii n-au putut decât să-şi caute alt instrument, pe care l-au şi găsit în persoana lui Toderiţă Balş, sau, mai bine zis, în acea a cucoanei Catincăi.

Protocolul şădinţii de la 8 april a Conferinţelor pentru încheierea Tratatului de la Paris hotărâse ca: „Moldova şi Ţara Românească vor urma să se bucure, sub suzeranitatea Porţii şi sub garanţia Puterilor contractante, de privilegiile şi imunităţile de care sunt în posesiune. Nici o protecţiune excluzivă nu va fi exercitată asupra-le de către una din Puterile garante.”

Apoi se hotăra ca „legile şi statutele în vigoare astăzi vor fi revizuite”. Spre acest sfârşit avea „să se întrunească o Comisiune Specială, asupra compunerii căreia înaltele Puteri contractante aveau să se înţăleagă fără ragaz, cu un comisar al Sublimei Porţi”. În sfârşit sultanul făgăduia ca: „imediat va convoca, în amândouă provinciile, câte un *Divan ad-hoc,* compus astfel încât să alcătuiască reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor populaţiunilor, în privinţa organizării definitive a Principatelor”. Apoi: „O Instrucţiune a Congresului avea să reguleze raporturile Comisiunii cu aceste Divanuri.”

Pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka venise la Ieşi un pictor aquarelist, bavarez, numit [Ernst Wilhelm] Rietschel, însărcinat de regele Ludovic I al Bavariei, acel admirator pasionat de femei frumoase, să adune chipuri de frumuseţe femeieşti din toate ţările. Văzând, la nu ştiu ce prilej, pe mama, a cerut numaidecât voie să-i facă portretul, ceea ce i s-a acordat fără greutate. Acest portret a fost reprodus în gravură sub indicaţia de: Mädchen aus der Moldau (Fată din Moldova) şi reprezintă pe mama în haine de ţarancă, torcând. Originalul se află la München, în Album schöner Frauen.

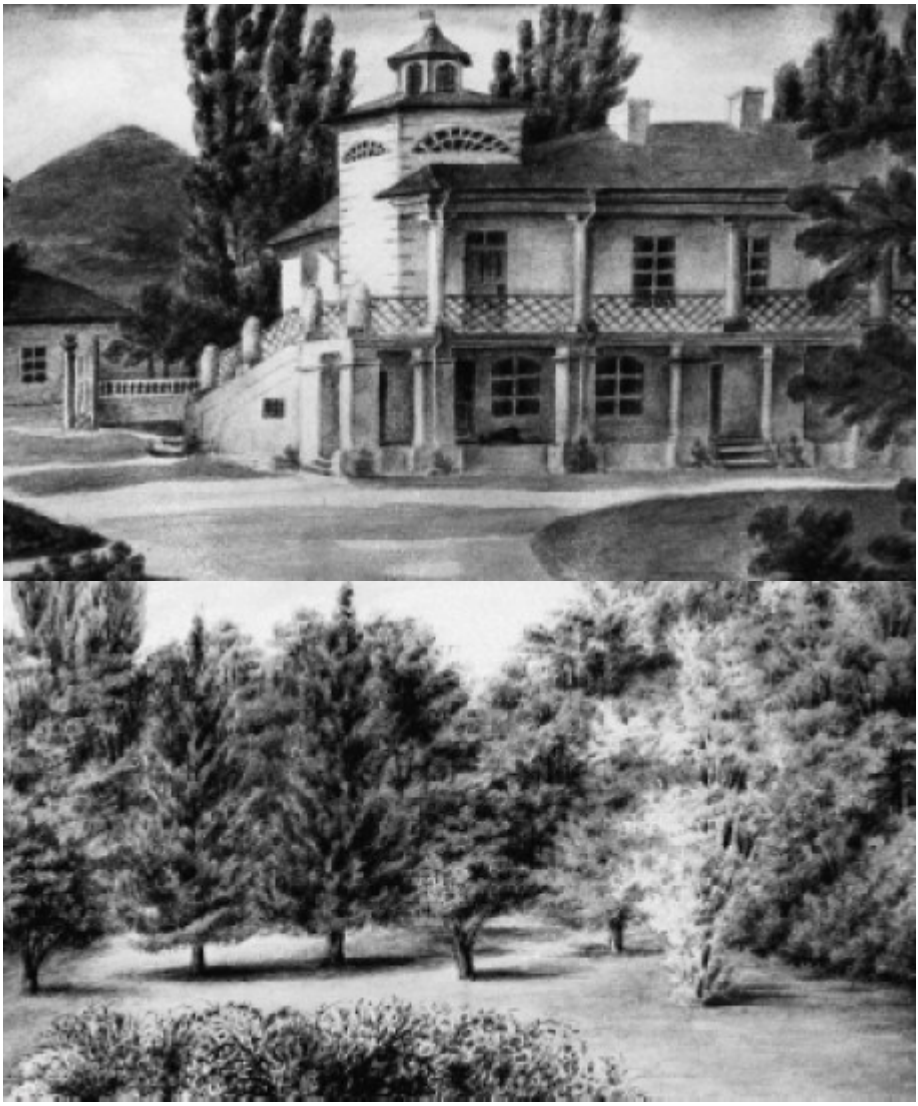

Ocupaţia de predilecţie a mamei era îngrijirea frumoasei grădini sădite din dosul casei, după planurile vestitului grădinar Sobeck, revăzute de mama, care era mândria ei şi alcătuia un adevarat rai. — Conacul şi parcul de la Căiuţi, acuarele de Smaranda (Emma) Bogdan, soţia lui Radu Rosetti, din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti” Oneşti.

În sfârşit se convenise, în chip verbal, că: *pentru alegerea acestor Divanuri, în timpul funcţionării lor şi până la organizarea definitivă a Principatelor, sultanul va fi liber:*

sau să prelungească puterile domnitorilor de pe scaun, sau să-i înlocuiască cu caimacamii prevăzuţi de Regulamentele lor Organice sau prin alţii, numiţi de el.

Precum se vede, această dispoziţiune era din cele mai importante, căci erau puţine probabilităţi ca domnii pe scaun, mai ales acel al Moldovei, suspect şi Porţii, şi Austriei, să mai fie menţinuţi în locurile lor, ci, după toate probabilităţile, alegerile pentru Divanurile ad-hoc aveau să fie făcute sub cârmuirea unor caimacami numiţi de sultan. Poarta şi Austria aveau tot interesul pentru ca acei care aveau să prezideze alegerile să fie barbaţi pe devotamentul cărora ele să poată conta.

Încă înainte ca aceste dispoziţiuni să fie cunoscute, cucoana Catinca Balş luase dispoziţiuni pentru a se asigura de căimăcămie. Academia Română posedă în original scrisoarea următoare a defunctului Panaite Balş (un văr al lui Toderiţă) din 15/27 martie 1856:

> „Sinetul de zece mii de galbeni ce i l-am dat domnului Adossiades şi pe care vărul meu, vornicul Toderiţă Balş, îl confirmă, că această sumă va fi valabilă şi plătită, mă îndatoresc să n-o reclam de la vărul meu decât în cazul când vărul meu va fi numit domn al Moldovei prin îngrijirea domnului Adossiades. Drept care am dat vărului meu această hârtie în schimbul scrisorii ce o va scrie S. S. Episcopului de Nicomedia.
>
> (Semnat) *P. Balş*”

Mi se pare că această scrisoare zice mult atât despre gradul de onorabilitate a înalţilor funcţionari turci şi a încunjurimilor lor, cât şi despre mijloacele întrebuinţate de Toderiţă Balş!

Vodă Ghyka, căruia puţine din uneltirile duşmanilor săi îi erau necunoscute, îşi urma cu hotărâre lucrarea în favoarea unirii, fără să se lese impresionat de intrigile, de calomniile şi de pamfletele ce se răspândeau împotriva-i.

La începutul lui mai 1856 a făcut pe Divanul General să voteze o nouă legiuire asupra presei, foarte liberală şi care desfiinţa de fapt censura. (Divanul General era un fel de Adunare de Notabili numită de domn şi instituită la 1849,

de curţile suverană şi protectoare, pentru ca să înlocuiască Obşteştile Adunări ale Principatelor, găsite de acele curţi prea independente şi pătrunse de principii revoluţionare.) La 12 mai legea era promulgată. Scopul Domnului nu era altul decât să deie în mâna partidului unirii, pentru susţinerea acelei idei, puternica pârghie a propagandei prin presă. Speranţele sale n-au fost înşalate, căci s-au înfiinţat răpede mai multe foi unioniste care au pătruns până în ungherile cele mai departate ale ţării.

În ziua de 25 mai (6 iunie), ajungea să vadă partidul unirii constituit şi declarându-şi hotărârea să lucreze pe faţă pentru unire şi pentru un principe străin ereditar, aparţinând unei dinastii europene alta decât acele ale împărăţiilor megieşe, prin presă şi prin delegaţi trimeşi să facă propagandă prin ţinuturi şi prin întruniri, ţinute atât în capitală, cât şi în reşedinţele de ţinuturi şi la ţară. Un comitet special, alcătuit din cinci membri, avea să se ocupe mai în special de modul de alegere al Divanurilor ad-hoc.

Se mai arata necesitatea să se numească delegaţi care să intre în relaţii cu muntenii şi, deocamdată, se dădea această însărcinare lui Vasile Alecsandri.

Iaca acuma numele semnatarilor actului constitutiv al noului partid:

Ştefan Catargiu, Petru Mavroieni, Gheorghe Lăţescu, Leon Ghica, Constantin Ghyka, Iancu Ghyka, Alexandru Ghyka, Alexandru Catargiu, Constantin Rolla, Constantin Hurmuzaki, Neculai Şuţu, Dumitru Rallet, Costache Negri, Mihai Kogălniceanu, Neculai Pisoski, Vasile Alecsandri, Anastasie Panu.

În luna lui iunie, domnul a întreprins în ţară o călătorie care i-a servit mai ales de pretext pentru a face însăşi propagandă unionistă şi primirea de care a avut parte a fost cât se poate însufleţită, prezintându-i-se pretutindeni acte prin care se cerea unirea. Şi de atunci au început să curgă la domnie petiţiunile pentru unire, acoperite de mii şi mii de iscăliturі.

Dar de abia se-ntorsese la Ieşi, când *kapukihayaua* lui din Constantinopol l-a vestit că se pregăteşte o depeşă a marelui vizir prin care i se face cunoscut că, termenul puterilor sale sosind, sultanul a hotărât să-l desărcineze de

ocârmuirea Moldovei şi să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiţă Balş, căruia să-i remită îndată frâiele guvernului.

Deoarece telegrama marelui vizir către Balş a întârziet mai multe zile, Grigore Ghyka a remis ocârmuirea, conform Regulamentului Organic, Sfatului Administrativ Extraordinar şi a plecat la moşia Băseştii de la ţinutul Fălciului, a uneia din fiicele sale, de unde s-a dus apoi de-a dreptul la Paris.

Cu câteva zile după întoarcerea din călătoria ce Grigore Ghyka o făcuse în ţară, Place, consulul francez, prin două scrisori la fel, adresate una lui Walewski, ministrul afacerilor străine a Franţei, şi cealaltă lui Thouvenel, ambasadorul francez la Constantinopol, îi comunica faptul că Toderiţă Balş trimesese deplinele lui puteri casei Zarifi şi Vlasto[81] din Constantinopol, pentru ca să trateze în numele său cu miniştrii turci pentru numirea lui la domnia Moldovei, însărcinând acea casă să meargă până la 80 000 de galbeni, adică aproape de un milion de franci, spre a obţine acest rezultat, şi-i promitea, dacă reuşeşte, să-i deie, pe preţ mic, arenda salinelor şi dreptul de exportare a cerealelor. Casa în chestiune a răspuns că-i poate procura căimăcămia pentru 25 000 de galbeni (apr. 300 000 fr.), şi Balş a răspuns că va lua căimăcămia numai cu siguranţa că va obţine pe urmă domnia.

Balş şi-a luat postul în primire în zgomotul tunurilor austriace. Pe piaţa palatului a trecut în revistă detaşamente moldoveneşti şi austriace şi a intrat în palat între doi generali austriaci. Atât comanda trupelor de ocupaţiune, cât şi consulul Gödel-Lannoy arătau pe faţă cea mai vie mulţămire. Caimacamul, găsind pe miniştrii predecesorului său cu demisiile date acestuia şi primite, ei gerând numai în chip provizor afacerile, s-a grăbit să numească la toate departamentele pe antiunioniştii cei mai hotărâţi, printre care pe Costin Catargiu în capul ministerului justiţiei.

De abia părăsise Vodă Ghyka ţara, şi se produceau mai multe defecţiuni în rândurile acelor care până atunci figurase printre fruntaşii lucrând pentru unire. Unul era

[81] Bancă din Constantinopol aflată în legături cu casa imperială otomană (n. red.).

Neculai Istrati, care, după ce semnase petiţiunea unionistă de la 16/28 fevruar 1856, deveni deodată cel mai înfocat antiunionist. Un exemplu între altele pentru a arata ce fel de om era Neculai Istrati. El era căsătorit cu fiica unui Paraschiv, care fusese vatav de ogradă la Mihalache Paşcanu şi făcuse avere în casa acestuia. Când marele om de bine şi marele patriot ce era Mihalache Paşcanu îşi dădu obştescul sfârşit, la ianuarie 1857, pe când trupul lui neînsufleţit era vegheat de preoţi în ultima noapte ce o petrecu în casa lui şi ţara întreagă îl jalea, Neculai Istrati, parcă înadins, dădea în casa de alături un bal care ţinu toată noaptea. Al doilea era Neculai Millo, un fost ministru de finanţe al lui Grigore Ghyka, care semnase şi el aceeaşi petiţie şi făcea acum propagandă antiunionistă până şi faţă de ambasadorul Franţei la Constantinopol, Thouvenel, apoi Neculai Mavrocordat, făcut de caimacam şef al miliţiei, Vasilică Ghyka, care scrisese în favoarea unirii, amândoi semnatari ai petiţiei unioniste, Alexandru (Coco) Sturdza, care-şi vânduse convingerile unioniste pentru slujba de secretar de stat, şi încă doi indivizi mai puţin însemnaţi, ca Neculai Docan şi Dumitru Cornea. Cu vremea s-au mai adăugit si alţii.

O goană cumplită a plecat îndată împotriva tuturor funcţionarilor numiţi sub Grigore Ghyka; cruţaţi au fost numai acei puţini care *aveau spete* separatiste şi consimţeau să-şi schimbe părerile în privinţa unirii. Toţi ispravnicii, aproape toţi privighitorii, aproape întreaga justiţie au fost schimbaţi, numindu-se în locul lor oameni care putuse să se fi făcut vinovaţi de toate turpitudinile, numai să se declare antiunionişti.

Aceste schimbări alcătuiau o abatere din cele mai făţişe atât de la Regulamentul Organic, cât şi de la vechile obiceiuri ale ţării, potrivit cărora caimacamii nu erau în drept să facă nici o numire, nici o înaintare în grad sau în funcţie, să nu confere nici o boierie, să nu înainteze nici pe un boier în rang.

Cu deosebire scandaloase fost-au numirile făcute în ramul judecătoresc de Costin Catargiu.

Ispravnicii şi privighitorii au fost însărcinaţi să stoarcă de la ţarani, prin orice mijloace, petiţii antiunioniste, menite să

distrugă efectul făcut de cele unioniste, oferite cu însufleţire administraţiei lui Grigore Ghyka. Şi de la sfaturile din Ieşi în care se puneau la cale aceste petiţiuni impuse şi aceste schimbări de funcţionari erau nelipsiţi consulul austriac, Gödel-Lannoy, generalii austriaci şi, mai ales, cucoana Catinca. Iar în ţinuturi ispravnicul şi privighitorii nu făceau nici un pas până nu se sfătuiau cu comandanţii trupelor austriace. În ţinutul Bacăului, unde era ispravnic Costache Paladi, s-au văzut chiar militari austriaci în uniformă ducând petiţiuni împotriva unirii prin sate, spre a fi iscălite de ţarani.

În ţinutul Neamţului fusese numit de curând ispravnic colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu. Guvernul, neavând mare încredere în zelul său antiunionist şi mai ales austrofil (era un turbat admirator al Rusiei, în oastea căreia slujise, în calitate de subofiţer, în regimentul Gărzilor Călări, timp de un an), trimesese o adevarată misiune însărcinată să strângă, în satele ţinutului, petiţiuni împotriva unirii. Roznovanu a adus faptul la cunoştinţa ministerului, cerând ordin de urmare, şi ministerul i-a răspuns că: toate opiniunile fiind libere, nu trebuie să puie obstacol semnăturilor, numai întrunirile şi manifestaţiunile publice fiind interzise.

Dar Roznovanu, întemeindu-se pe un ordin al căimăcămiei din întăiele zile ale existenţei sale şi menit să puie capăt semnăturilor şi manifestaţiilor în favoarea unirii, a dat ordin privighitorilor să aresteze orice persoană, oricare i-ar fi rangul, care ar aduna ţaranii pentru a li lua semnături sau a provoca manifestaţii politice. Doi din adunătorii de petiţiuni antiunioniste au fost arestaţi, dar au putut să scăpe şi să-şi puie hârtiile cele mai compromiţătoare în siguranţă înainte de a fi prinşi pentru a doua oară. Ispravnicul a făcut atunci o cercetare din cele mai aspre şi s-a constatat cu prisosinţă că acei musafiri voiau să silească pe vornici şi pe preuţi să puie, sub nişte petiţii separatiste, peceţile satelor şi acele ale parohiilor, dându-se drept delegaţi ai Sfatului Administrativ. La terminarea anchetei sosi un înadins curier care aducea lui Roznovanu ordin să puie imediat persoanele arestate în libertate şi, predând administraţia în mânile vornicului

Costache Ghyka, să vie la Ieşi, unde prezenţa lui este de absolută nevoie. Costache Ghyka era tocmai unul din emisarii antiunionişti arestat de Roznovanu şi devenise celebru în toată Moldova pentru că, ceva mai înainte, în calitate de ispravnic, însoţise, în plină uniformă de ispravnic, pe capra trăsurii, pe soţia consulului austriac Gödel-Lannoy, într-o călătorie ce aceasta o făcea de la Piatra la mănăstiri. Lui Roznovanu însă nu i-a fost cu putinţă să afle vrodată pentru ce prezenţa lui la Ieşi era trebuitoare. Cu mare greu a obţinut audienţă de la camaicam, iar explicarea dintre dânşii a fost din cele mai furtunoase. Bineînţeles că Roznovanu şi-a dat fără întârziere demisia.

În mai multe ţinuturi, când tinerii orăşeni întrebuinţaţi de partidul unirii pentru propagandă parcurgeau satele în costum naţional, erau arestaţi şi maltrataţi în chipul cel mai brutal de agenţii administraţiei.

Şi ocârmuirea caimacamului nu era învinovăţită numai de arbitrar împotriva partidului unirii, ci şi de toate celelalte pacate ale unei administraţii ticăloase şi corupte, iar partea din aceste pacate pusă în sarcina cucoanei Catincăi numai mică nu era: se citau, ca fiind datorite ei, fapte de hatâr, arbitrar, venalitate şi desăvârşită lipsă de orice simţimânt de demnitate faţă de turci şi de austriaci. Era de altmintrelea un secret cunoscut de toată lumea că cabinetul austriac se angajase să procure lui Teodor Balş domnia ereditară a Moldovei dacă el, în alegerile pentru *Divanul ad-hoc*, reuşeşte să învingă partidul unirii. În familiile noastre boiereşti nu erau expresiuni destul de energice când era vorba să se exprime indignarea resimţită pentru *tradarea intereselor ţării* de către părechea căimăcamească, pentru incapacitatea lui, pentru josnicia, răutatea, lăcomia de bani şi lipsa de scrupule care caracterizau pe cucoana Catinca.

Precum am arătat mai sus, tata fusese cumnat cu Toderiţă Balş şi trăise cu el totdeauna în cele mai bune relaţiuni. Însă, de la ridicarea la căimăcămie a lui Balş, nu au mai dat ochi unul cu altul, iar pe cucoana Catinca toată familia mea o avea în oroare.

Libertatea presei, acea armă puternică ce Grigore Ghyka o pusese în mâna partizanilor unirii, nu putea decât să stingherească în cel mai înalt grad pe adversarii unirii: caimacamul, Austria, Turcia şi micul mănunchi de boieri potrivnici marii idei şi, pentru cea mai mare parte, abuzivi. Nu se ştie precis de unde a pornit sugestiunea, probabil de la austriaci, dar la începutul lunii septemvre 1856 a sosit caimacamului un ordin peremptoriu al lui Fuad Paşa, punându-i în vedere ca, fără întârziere, să desfiinţeze legiuirea presei promulgată de fostul domnitor şi să reînfiinţeze regimul care exista înainte de acea legiuire, adică censura. Fuad Paşa mai adăugea că, spre acest sfârşit, mijloacele cele mai nemerite i se păreau următoarele: *să nu se mai deie autorizaţie pentru publicarea a nici unui ziar nou de orice fel*; să se cheme redactorii jurnalelor în fiinţă şi să li se facă cunoscut că ei sunt datori a nu trata în nici un chip despre chestiunile care pot jigni drepturile Înaltei Porţi, să se oprească cu stricteţă de a se da în public vreun atac de orice fel în contra M. S. Sultanului... sau să se insereze vrun articol care să poată da prilej la reclamaţie din partea Înaltei Porţi sau a Puterilor Aliate. La caz de neurmare ziarul avea să se suspende definitiv. Un censor însărcinat cu privigherea şi executarea acestor măsuri şi răspunzător de executarea lor avea să fie numit imediat.

N-am nevoie să spun că măsura ordonată de turci fără umbră de drept a fost îndată executată, G. Asaki şi Costache Negruzzi fiind însărcinaţi cu censura.

Steaua Dunărei, valorosul organ unionist condus de Kogălniceanu, Mălinescu şi Neculai Ionescu, îndată ce a apărut decretul caimacamului care suspenda legiuirea lui Ghyka asupra presei, a anunţat printr-un suplement ieşit la 11 septemvre 1856 că: „apărută odată cu legiuirea presei, la 12 mai trecut, îşi întrerupe publicarea odată cu suspendarea acestei legiuiri şi restatornicirea censurii de mai nainte”. Totodată aducea la cunoştinţa abonaţilor că pune la dispoziţia lor prisosul banilor plătiţi până la împlinirea abonamentului.

De abie trecuse câteva zile şi nu se mai publica în Ieşi, şi prin urmare în toată Moldova, decât foaia oficioasă a

guvernului, care nu contenea cu articolele împotriva unirii, cu lauda Turciei şi a oştirii austriace care ocupa ţara.

În patima de a lovi în tot ce credea că este favorabil unirii, ocârmuirea lui Toderiţă Balş desfiinţă chiar cele mai multe din puţinele şcoli ce le poseda Moldova de atunci ca: Academia de la Ieşi, singura şcoală secundară laică de stat înfiinţată încă din vremea lui Mihai Sturdza, marea şcoală secundară din Târgul Neamţului, înfiinţată cu veniturile mănăstirii, şi douăzeci şi două de şcoli primare urbane, adică toate acele care erau în fiinţă în Moldova, profesorii şi învăţătorii fiind suspecţi de unionism.

Amestecul consulului austriac în ocârmuirea ţării şi desăvârşita supunere la ordinele sale a ocârmuirii caimacamului deveneau din zi în zi mai evidente. Gödel negăsind ministerul moldovenesc destul de devotat intereselor turco-austriace, izbutise să obţie modificarea lui în sens şi mai separatist decât era până atunci. În locul logofătului Teodor Balş (conu Toderaş), trecu la interne logofătul Neculai Cantacuzino. Acesta fusese ministru aproape toată viaţa lui, dar trecea drept cel mai cumplit prevaricator ce-l avuse Moldova pe lângă Mihalache Sturdza, un bărbat împotriva căruia se articulau acuzaţiile cele mai grave. Însă, dacă era adversar neîmpacat al unirii cu trupul şi cu sufletul, mai era în schimb un barbat capabil şi experimentat, în stare să facă unioniştilor cele mai cumplite greutăţi.

C'est un homme rompu aux affaires, zis-a de dânsul cucoana Catinca lui Place, care-şi arata mirarea ce-i pricinuia numirea lui.

Il passe pour être encore plus rompu aux concussions et aux autres abus, răspuns-a francezul, iar căimăcăneasa a schimbat vorba.

Iaca ce meşteşug s-a întrebuinţat pentru a decide pe Neculai Canta să primească ministerul *din lăuntru*, cum i se zicea, şi a scapa totodată de Divanul domnesc, Curtea Supremă a Moldovei, foarte bine alcătuită atunci şi foarte independentă, având ca preşedinte pe Vasile Sturdza, unionist convins şi barbat a cărui integritate era recunoscută de toată ţara şi, ca atare, alcătuia o piedecă pentru multe proiecte de ale caimacamului şi ale miniştrilor

săi. Iaca ce meşteşug s-a întrebuinţat, atât pentru a ademeni pe Neculai Canta să primească ministerul de interne, cât şi pentru a scapa de Divan. Logofătul Neculai Canta, având a se judeca înaintea acelui divan cu aga Manolache Codrescu pentru o moară, a adresat caimacamului o petiţie prin care îl ruga să prezideze însuşi divanul cu prilejul acelei judecăţi, date fiind iregularităţile fără exemplu (?) şi persecuţiunea vederată (?) a divanului în acea afacere, care ar fi mers până la întrebuinţarea de fraude şi „văzând actele atât de necuviincioase ale acestui divan". Caimacamul a pus rezoluţie că: „văzând împrejurările expuse, afacerea va fi judecată sub preşedinţia noastră". Vederat că, faţă de o asemenea rezoluţie, preşedintele nu putea decât să-şi deie demisia. A fost urmat de întregul divan, iar caimacamul şi Costin Catargiu, ministrul dreptăţii, s-au grăbit să primească aceste demisii, scăpându-se de o instanţă supremă care era cât se poate de supărăcioasă pentru ei şi numind alta, alcătuită din creaturi de ale lor, şi după o săptămână logofătul Neculai Canta era ministru de interne.

Transfugul Neculai Istrati a fost numit ministru al lucrărilor publice, departament unde putea găsi număroase prilejuri de afaceri mănoase, cum avea obicei să le facă, fără însă să se îngrijască dacă sunt spre paguba sau spre folosul statului. Dar numirea care, cu drept cuvânt, a surprins pe toată lumea a fost acea a lui beizade Neculai Conache-Vogoridi la departamentul finanţelor. Neculai Vogoridi, care fusese împământenit moldovan în chip ilegal de cumnatu-său Mihai Sturdza şi vorbea o moldovenească din cele mai pocite, se căsătorise, spre nenorocirea ei, cu Catinca Conache, cea mai bogată moştenitoare din Moldova, fiica unică a poetului şi prea bogatului logofăt Costache Conache, a cărei avere urieşă, după moartea lui Conache, Vogoridi o mâncase aproape pe jumatate, mai ales cu femei uşoare şi în chefuri. Era tocmai contrarul unui barbat căruia să i se încredinţeze ministerul de finanţe al unei ţări: risipitor, incapabil, leneş, uşuratec şi fără cultură. Adevarata pricină a numirii lui fusese faptul că dispunea de sprijinul puternic la Constantinopol al tătâne-său, Ştefanache Vogoridi, fostul caimacam de la 1821-1822,

căruia servicii însamnate făcute Porţii îi pastrase, până la adânci bătrâneţe, influenţă şi vază la Poartă. Cucoana Catinca, atât puternică asupra minţii soţului său, lucrase pentru a aduce pe beizadea Neculai în minister, numai în scopul să-şi asigure şi acest sprijin.

În cursul verii anului 1856, cauza unirii se alesese cu un nou şi formidabil duşman; Anglia, care până atunci i se aratase mai mult favorabilă, fie din interes rău înţeles pentru viitorul Turciei, fie din spirit de gelozie şi de neîncredere cătră Franţa, se vădi de acum înainte făţiş ostilă acestei idei. Iar Austria, care de mult făcuse pregătirile trebuitoare pentru evacuarea Principatelor, începu să ieie măsuri care indicau intenţiunea să prelungească rămânerea într-însele a trupelor cesaro-crăieşti. Aceste de pe urmă măsuri erau atât de vederate şi de nejustificate, încât ele avură drept rezultat să nelinişteasscă până şi pe turci. Tocmai atunci Poarta supunea Comisiei Europene, ai cărei membri se aflau încă mai de multă vreme la Constantinopol, un proiect de firman pentru convocarea Divanurilor *ad-hoc*, proiect care de altmintrelea reducea cu desăvârşire drepturile şi atribuţiunile acelor adunări. Compunerea propusă de Poartă pentru divanuri, ca şi modul de alegere şi de deliberare ar fi asigurat cu bună samă izbânda părerilor favorizate de Poartă, de Austria şi de partizanii abuzurilor din trecut. Ambasada franceză a combătut acest proiect de firman în chipul cel mai hotărât şi nu încape îndoială că acelei opuneri se datoreşte faptul că firmanul nu a fost promulgat în forma care i-o dăduse Poarta. A urmat o lungă discuţie între puteri asupra cuprinsului acelei convocări. Turcii voiau mai cu samă să împiedece şi să suprime orice discuţiune şi hotărâre a Divanurilor asupra chestiunii unirii. Numai insistenţelor stăruitoare şi energice făcute de Napoleon al III-lea datorim făptul că acest drept, mai preţios decât toate celelalte la un loc, nu ni-a fost tăgăduit şi că condiţiunile în care s-a convocat Divanul şi modul în care avea să se facă alegerea n-au pus cu desăvârşire stavila năzuinţilor unioniste. Dacă firmanul de convocare al Divanurilor *ad-hoc* de la 1/13 ianuar 1857 era departe să cuprindă condiţiuni de alegere democratice, el totuşi a făcut cu putinţă

alegerea unei adunări însufleţită de cel mai viu patriotism, de un frumos spirit de sacrificiu şi de o desăvârşită pătrundere a interesului vital al neamului.

Şi unirea era fără îndoială dorinţa fierbinte a naţiunii întregi. Îmi aduc aminte încă în casa noastră de vălătuci de la Pralea nu numai de cuvintele pline de patriotică însufleţire ale tatei şi ale mamei, ale moşilor mei, ale rudelor şi prietenilor casei, dar şi de acele ale slugilor şi ale ţaranilor. A suflat, în cursul acelor trei ani: 1856, 1857 şi 1858, un vânt deosebit de generos asupra Moldovei noastre, un vânt care nu vorbea de bănci, de acţiuni, de întreprinderi, de slujbe, de foloase, ci de muncă şi de jertfe pentru neam, un vânt la suflarea căruia oricine cu bucurie îşi vâra mâna cât mai în fundul buzunariului spre a aduna mijloacele trebuitoare pentru întemeierea viitorului acestui neam. Şi în această luptă, pentru a doua oară de atâtea sute de ani de la Războieni încoace, obştea marei-boierimi moldoveneşti era în fruntea luptătorilor şi, punând binele Românimii mai presus de toate, lupta ca însăşi să doboare temelia bogăţiei şi a puterii sale.

Datu-s-au luptă pentru unire şi dincolo de Milcov, luptă frumoasă, şi departe de mine este intenţiunea să micşorez valoarea ajutorului dat pricinii sfinte de naţionaliştii munteni, dar neasamanat mai uşoară fost-a lupta pentru ei decât pentru moldoveni. Turcia şi Austria şi-au pus toate puterile în combaterea ideii unioniste în Moldova, unde unirea primejduia greu interesele materiale tocmai ale clasei celei mai puternice, ale marei boierimi, care se bucura de monopolul funcţiunilor publice şi al influenţei politice. Muntenia fiind mai mare şi mai populată decât Moldova, partea ei în funcţiuni şi în influenţă politică nu putea decât să copleşească şi, cu încetul, să reducă la nimica pe acea a Moldovei, iar capitala nemaiputând rămânea în Ieşi, valoarea caselor boierimii moldoveneşti din acel oraş avea să scadă în chip simţitor. Unirea era o transacţiune între amândouă ţările, în care Muntenia avea numai foloasele materiale, iar Moldova numai pagube. Deşi instrumentele Porţii şi ale Austriei, precum şi reprezentanţii celor nărăviţi în răle au avut grijă să repete necontenit, pe toate tonurile, acest cântec moldovenilor, ei nu au izbutit să

moaie întru nimica înflacarata şi curata lor iubire de neam. În veci mândră are dreptul să fie Moldova de lupta ce a dus-o pentru unirea ţărilor surori, temelia fără de care nu s-ar fi putut ajunge la întregirea neamului, şi binecuvântate fost-au roadele ce abnegaţia moldovenilor din a şăsa decadă a veacului trecut le-a adus acestui neam.

Acţiunea lor era atât de stăruitoare şi de energică, *Steaua Dunării*, transportată la Bruxelles, făcea aşa de mult rău duşmanilor unirii, expunând, în limba franceză, în faţa Europei întregi, atât barbaţii pătaţi şi mijloacele odioase de care se serveau Poarta Otomană, Austria şi creaturile lor, caimacamul şi mănunchiul acelor potrivnici aspirăţiunilor naţionale, încât, în luna fevruar 1857, Balş se plângea Porţii că nu posedă mijloacele necesare pentru ca să se apere împotriva opoziţiei înverşunate a câtorva oameni care pregătesc tulburări şi cerea de la turci puteri pentru ca să poată proceda cu forţa împotriva lor. În realitate însă, ocârmuirea separatistă n-a neglijat nimica pentru ca să provoace pe unionişti la tulburări, dar din fericire nu a reuşit, deşi li-a pus rabdarea la grea încercare. Partidul unirii a dovedit cu acest prilej o disciplină admirabilă, deşi nu lipseau într-însul elemente tinere şi energice, foarte dispuse la întrebuinţare de mijoace energice. Caimacamul nu aştepta decât prilejul care i-ar fi permis să întrebuinţeze mijloacele ce i le-ar fi dat Poarta pentru ca să lovească în bărbaţii din fruntea comitetului unionist. Răspunsul Porţii n-a avut vreme să sosească, căci Toderiţă Balş a murit la 17 fevruar/1 marte 1857 în urma unei pneumonii.

Cucoana Catinca a izbutit să obţie de la Poartă, drept răsplătire pentru serviciile făcute sultanului, o pensie de două mii de galbeni (23 500 franci) pe an. Şi, pentru ca să nu aibă nici o cheltuială pentru încasarea ei, această pensie a fost afectată asupra tributului ţării. Economia ce zisa cucoană o realiza, încasând-o de-a dreptul de aici, a ieşit pe dos, ca multe economii, căci când, după războiul Independenţei şi după Congresul de la Berlin, cucoana Catinca şi-a reclamat de la turci pensia pe un an şi jumătate, guvernul sultanului a răspuns în termenii cei mai elogioşi pentru serviciile cucoanei Catincăi, dar a aratat că

pensiunea ce i se hărăzise pentru ele era special afectată asupra tributului şi că, acel tribut fiind acuma desfiinţat şi nemaiîncasându-se de guvernul împărătesc, iar pe de altă parte dată fiind situaţia precară a tezaurului otoman, cu mare părere de rău nu-i mai poate plăti pensiunea. Foasta căimăcămeasă era deci sfătuită să se adreseze guvernului român, căci, zicea Poarta, de serviciile făcute de dânsa şi de neuitatul caimacam nu se folosise numai Sultanul, ci mai ales Moldova. Şi cucoana Catinca s-a adresat, într-adevăr, în chip discret, guvernului român şi chiar regelui Carol, bineînţeles cu un succes negativ. Era departe de a fi saracă, dar, pentru ca să frustreze pe fiul ei de orice moştenire, îşi pusese toată averea în viager[82].

Am auzit pe nenumaraţi marturi oculari descriind funeraliile lui Toderiţă Balş şi toţi, fără excepţie, afirmau că ele au avut loc în mijlocul indiferenţii obşteşti. Afară de lumea oficială, care nu se putea scuti să fie faţă, căci primise ordinile cele mai severe în această privinţă, n-au asistat decât puţine rude şi afini. Pentru a ţinea cordoanele nu s-au găsit decât coloneli de pompieri şi ofiţeri afară din cadre. Persoanele însărcinate cu purtarea cheltuielilor de înmormântare neglijase să prevadă un fond pentru pomenile obişnuite în asemene cazuri. Această neglijenţă a făcut ca calicimea adunată spre acest sfârşit să izbucnească într-un lung *Ura!* când a văzut cortegiul părăsind Uliţa Mare pentru a se angaja în acea ducând la biserica Sfântului Dumitru, biserica familiei Balş, unde aveau să fie înmormântate rămăşiţele caimacamului.

CAPITOLUL IV
Ce ştiu despre unire (urmare)

[82] Renta viageră era plătită de fondurile de investiţii în urma unei depuneri iniţiale de capital (n. red.).

În Ieşi se ştia că candidatul la căimăcămie protejat de Austria era Costin Catargiu şi mare era, în cercurile unioniste, temerea ca Poarta să nu-l numească pe el, care era urât de toată lumea. Unionştii şi chiar parte din separatişti, cunoscându-l de vreme îndelungată, perfect în curent cu lipsa lui de scrupule, cu spiritul său de intrigă şi cu cumplita-i brutalitate, s-au grăbit să adreseze şi consulilor din ţară, şi ambasadorilor de la Constantinopol repetite jălbi pentru ca să obţie de la Poartă trimeterea unui caimacam cinstit şi imparţial.

Spre mierarea şi indignarea tuturora, alegerea Porţii căzu asupra lui Neculai Vogoridi, aceasta în urma unui *tertip*, datorit fără umbră de îndoială crierilor îmbătrâniţi în intrigă ai lui Ştefanache Vogoridi, fostul caimacam de la 1821-1822, tatăl lui Neculai, şi a cărui victimă n-a mai fost de astă dată un boier moldovan incult, vanitos şi, dacă patriot, nu tocmai clarvăzător, ca Teodor Balş de la Flămânzi, dar foarte deşteptul şi perspicacele consul al Franţei din Ieşi, Victor Place.

Neculai Vogoridi se dusese la Place şi-i propusese să-l recomande lui Thouvenel, pentru ca aceasta să sprijine pe lângă Poartă numirea lui ca caimacam în locul lui Balş, el îndatorându-se să-i deie în schimb următorul revers:

„Eu, subsemnatul, încrezător în lealitatea Franţei şi în simpatia ei pentru Principate, m-aş stima fericit să am concursul guvernului său pentru ca să fiu numit Caimacam. În acest caz mă îndatoresc, în chipul cel mai formal, să nu fac nimica ce ar putea să împiedece, fie în alegeri, fie în Divanuri, libera expresiune a dorinţilor populaţiunilor. Promit să administrez cu cea mai întreagă imparţialitate.

(Cele de mai sus erau scrise de mâna lui Place, ceea ce urmează de acea a lui Vogoridi.)

Aprobat scrisoarea de mai sus ale cărei clauze le primesc toate.

2 Marte 1857.
Semnat: *Neculai Conache Vogorides*.
Spre întocmai copie cu originalul.
Semnat: *V. Place*”

Şi Place, barbat deosebit de deştept şi de fin, cu totul câştigat ideii unirii şi a cărui carieră depindea în mare parte de reuşita ei, a fost cu totul înşalat de aceşti greci vicleni şi a recomandat lui Thouvenel pe Neculai Vogoridi, trimeţând ambasadorului, odată cu recomandata, şi reversul de mai sus. Iar Thouvenel ştiind că internunţiul austriac, Prokesch, lucrează din răsputeri pentru Costin Catargiu, spre a scapa de acesta, a recomandat pe Vogoridi, şi Poarta, care ştia ce face, s-a grăbit să-l numească.

Indignarea ţării era justificată prin faptul că Vogoridi era fiu de străin, născut în străinatate, împământenit în chip cu totul nelegal în violarea anexei X a Regulamentului Organic, şi chiar după acea împământenire urmase să rămâie funcţionar otoman şi capatase, puţină vreme înainte de numirea la căimăcămie, demnitatea de *Routbei Oulia*[83]. Vorbea o moldovenească din cele mai păsăreşti, având în multe cazuri nevoie de talmaci pentru a înţelege bine sau a se face înţeles în limba ţării. Aşa, într-o adunare, nu mai ţin minte unde, la care era de faţă şi mama, cineva făcând aluzie la originea lui străină, el a protestat prin câteva cuvinte, din care asistenţa a înţeles numai cele de pe urmă: *Vogoridi mi ieste Moldovano*. Apoi purtarea lui stârnise cu drept cuvânt dispreţul ţării. Faptul că nu s-a făcut îndată o protestare împotriva acestei numiri trebuie fără îndoială atribuit sfaturilor de moderaţiune ale lui Place şi înţelepciunii Comitetului Unionist, care şi-a dat samă de importanţa ca relaţiunile cu Poarta să nu se încordeze prea tare şi avea fermă încredere în reuşita scopului pentru care lucra.

Puţine zile după venirea la Ieşi a lui Cabuli Efendi şi a lui Photiade[84], care aduceau firmanul de numire a lui Vogoridi, Neculai Canta a trecut la justiţie pentru ca să facă loc, la interne, lui Costin Catargiu. Aceasta pentru că, la intrarea în minister cu trei luni înainte a lui Neculai Canta, Vogoridi şi Istrati, se pusese celui dintâi întrebarea dacă el se obligă să

[83] *Rütbe-i ‘ulya*: titulatură otomană care desemnează un demnitar de rangul cel mai înalt (n. red.).

[84] Ioan Photiade, diplomat otoman, ginerele lui Ştefan Vogoride; în 1857, capuchehaie a Moldovei (n. red.).

împiedece ca macar un singur unionist să pătrundă în Divanul *ad-hoc*. Şi Neculai Canta, barbat experimentat, răspunsese că se obligă să lucreze în acest scop, dar nu se poate obliga să reuşească. Atunci a fost întrebat dacă primeşte ministerul de interne cu condiţie ca toată acţiunea electorală, precum şi numirile şi destituirile de funcţionari să fie încredinţate lui Istrati, care ie asupra-şi toată răspunderea izbutirii. Canta consimţind, Istrati a dus de atunci toată campania împotriva partidului unionist. Acuma, după instalarea noului caimacam, cu prilejul unei întruniri, în casă la Costin Catargiu, a miniştrilor, cu Vogoridi, cu Photiade şi cu consulul austriac Gödel-Lannoy, punându-se din nou lui Neculai Canta aceeaşi întrebare ce i se pusese în alt rând, el a dat acelaşi răspuns ce-l dăduse şi atunci. Iar Costin Catargiu declarând că, dacă i se dă lui departamentul internelor, el răspunde de desăvârşita reuşită a alegerilor, iar „dacă se va alege în divan un singur unionist să i se radă musteaţa”. Gödel-Lannoy a impus transferarea lui la interne. Grăbindu-se să cheme la Ieşi pe toţi ispravnicii şi privighitorii din ţară, li-a declarat că:

— Va zdrobi partidul unirii şi va face praf din unionişti!

A dat apoi tuturor diregătorilor ordinele cele mai straşnice pentru ca prin toate mijloacele să împiedece orice propagandă a unioniştilor, neîngăduind pe delegaţii comitetelor lor să pătrundă prin sate şi să ţie întruniri cu ţaranii. Apoi toţi au primit ordin să se înfăţoşeze lui Gödel-Lannoy.

De altmintrelea Photiade nu ascunsese lui Place că adusese pentru Vogoridi de la Constantinopol instrucţiuni poroncindu-i să păstreze miniştrii numiţi de Balş şi să lucreze cu toată energia împotriva unirii, lucru despre care consulul se grăbise să scrie lui Thouvenel.

Cam în acelaşi timp plecase din Constantinopol baronul de Talleyrand-Périgord, comisarul Franţei în Comisia Europeană, însărcinată cu cercetarea stării Principatelor şi cu controlarea aducerii la îndeplinire a stipulaţiunilor Tratatului de la Paris privitoare la ele. Pe rând, sosiră în Bucureşti, unde avea să fie sediul acelei comisiuni, Liehmann von Palmerode, comisarul austriac, baronul von Richthofen, acel prusian, Sir Edward Bulwer, acel britanic,

cavalerul Benzi, comisarul Sardiniei, Basily, acel al Rusiei, şi Savfet Paşa, comisarul Porţii, care era totodată şi preşedintele Comisiunii Europene. Talleyrand fu primit cu cel mai mare entuziasm, deoarece se cunoştea sprijinul ce împaratul francezilor îl dădea ideii unirii. De o primire simpatică s-au bucurat asemene şi comisarii Sardiniei, Prusiei şi Rusiei, care reprezentau guverne favorabile şi ele dorinţelor românilor.

La mijlocul lui marte plecau în sfârşit ultimele detaşamente de trupe austriace, după ce sleise toate pretextele de prelungire a ocupaţiunii ţărilor noastre. Lasau însă în urma lor simţiminte de ură neîmpacată şi de dispreţ nemărginit în sufletele de altmintrelea atât de blânde ale poporului moldovenesc de atunci. Şi această ură nu era doară datorită nici unor abuzuri grozave, nici unor brutalităţi deosebite, dar mai ales spiritului lor meschin, necontenitelor sâcăieli şi pretenţiilor să găsească, într-o ţară aşa de înapoiată ca Moldova de atunci, comfortul şi uşurinţile legate de civilizaţia apusană şi, în sfârşit, dispreţului ce-l manifestau faţă de ţară şi de locuitorii ei de câte ori se găseau în prezenţa unor oameni care nu ştiau sau nu îndrăzneau să li răspundă cum se cuvenea. Ţin minte cum barbaţii şi mai ales femeile din clasele de jos, slugi şi clienţi ai caselor boiereşti, nu puteau vorbi de austriaci, pe care îi numeau nemţi, fără ca privirea să li se încrunte şi fără ca să scrâşnească din dinţi. Şi aceste simţiminte au trăit cât a trăit generaţia care văzuse ocupaţia austriacă, mai lăsând urme şi în urmaşii lor.

Precum am văzut, ziarele unioniste încetase să mai apară de când Toderiţă Balş, din ordinul Porţii, desfiinţase legea presei a lui Grigore Ghyka şi restabilise censura. În Ţara Românească însă, caimacamul, fostul domnitor Alexandru Ghika, nu ceruse nici o înăsprire a legii presei (pe care Ştirbei nu o scosese de sub censură), astfel că, la începutul anului 1857, apăreau peste Milcov cinci ziare care susţineau cauza unirii. (Şi Alexandru Ghika, asupra simpatiilor unioniste ale căruia lumea îşi făcuse dintăi mari iluziuni, nu întârziese să arăte, pe lângă o absolută incapacitate, un desăvârşit servilism către voinţile Porţii şi ale Austriei).

Dar, îndată după numirea lui Vogoridi, foştii editori de ziare din Moldova care încetase să mai scoată ziarele lor, bazându-se pe firmanul de convocare a alegătorilor Divanului ad-hoc, pe dreptul acelor alegători să-şi susţie şi să-şi facă cunoscute părerile privind viitorul ţării şi pe ilegalitatea desfiinţării legii lui Grigore Ghyka, desfiinţare „care nu se baza pe nici o lege votată de corpul legiuitor”, au petiţionat caimacamului cerând repunerea în vigoare a legii de la 12 mai 1856, mai cerându-i să numească un censor. Guvernul nedând nici un răspuns la acea petiţiune, editorii în chestiune s-au adresat consulilor puterilor garante. Place, Richthoffen şi Basily au intervenit la caimacam, însă acesta nu li-a dat nici lor vrun răspuns. Şi astfel partidul unirii în Moldova a fost silit să ducă lupta electorală fără nici un organ de presă.

Dar, precum am aratat mai sus, *Steaua Dunării*, cel mai valoros din ziarele unioniste, îşi mutase sediul de la Ieşi la Bruxelles, unde apărea în franţuzeşte. N-a putut da ajutor printre alegători, dar în schimb a contribuit mult la crearea, în străinatate, a unei atmosfere favorabile unirii.

În acest timp, Costin Catargiu se ţinea cu sfinţenie de făgăduinţa ce o dăduse faţă cu Gödel-Lannoy şi cu Photiade. El nu se dădea înapoi înaintea nici unei samovolnicii pentru ca să împiedece pătrunderea macar a unui singur unionist în adunarea care avea să exprime Europei dorinţile Moldovei. Prin toate mijloacele căută să intimideze pe unionişti şi mai ales să falsifice listele electorale, folosindu-se în acest scop de textul puţin clar al firmanului. Dispoziţiunile lui fiind obscure, mai ales în ceea ce se atingea de domiciliul alegătorilor din categoria proprietarilor mari, guvernul s-a folosit de faptul că mulţi din aceştia stăpâneau moşii în mai multe ţinuturi pentru a poronci ispravnicilor acelor ţinuturi unde aveau proprietăţi să-i şteargă de pe liste, sub cuvânt că domiciliază în alt ţinut.

Partidul unirii alcătuise comitete în toate ţinuturile şi redactase programe care au fost tipărite la Bucureşti, tipărirea lor la Ieşi fiind strict oprită. Îndată ce a aflat acest fapt, guvernul, asimilând comitetele electorale unor societăţi secrete, le-a interzis, ca şi publicarea profesiunilor

de credinţă, şi le-a declarat criminale. Ispravnicii au fost autorizaţi să întrebuinţeze forţa armată pentru îndeplinirea acestor ordine. Apoi s-a luat dispoziţia ca toate listele electorale să fie trimese la Ieşi spre a fi supuse revizuirii ministerului de interne.

Institutorul Turculeţ de la şcoala din Tataraş, din Ieşi, şi Cuparencu, proprietar din acelaşi oraş, pentru că se văzuse în mânile lor un program unionist şi fiindcă ei îşi exprimase opiniunile politice faţă de mai mulţi cetăţeni, au fost ridicaţi, noaptea, din paturile lor, duşi înaintea lui Costin Catargiu, care, după ce i-a batjocurit şi i-a suduit în chipul cel mai vulgar, i-a ameninţat că-i va pune jos şi va poronci să-i bată cu biciul la c... Au fost apoi duşi la închisoarea poliţiei, de unde nu li s-a dat drumul decât după câteva zile, în urma intervenţiunii consulilor Franţei, Prusiei şi Rusiei.

Turculeţ şi Cuparencu au scapat cu ameninţarea că vor fi puşi jos şi bătuţi, dar în ţinuturi agenţi unionişti au fost bătuţi de fapt. Aşa a păţit spre exemplu, la Roman, Ion Agărici, barbatul politic bine cunoscut în urmă.

Prins de *cazaci*, cum se numeau atunci slujitorii, ai ispravnicului de Roman, în flagrant delict de propagandă unionistă, cu buzunările pline de manifeste şi alte hârtii unioniste, şi dus la isprăvnicie, a fost întins jos şi bătut cu nuiele. Păţania neplăcută l-a făcut mai prudent, dar întru nimica nu i-a modificat opiniunile.

— Iaca un c... istoric şi care merită să fie sărutat de voi, tineretul, zisu-mi-a odată în anticamera Camerii Kogălniceanu, povestindu-mi apoi faptul în toate amănuntele şi arătându-mi pe Agărici, care în acel moment stătea cu spetele spre noi.

Târgoveţilor din Vaslui, pentru ca să-i facă să aleagă antiunionişti, li s-a promis că, dacă votează după voinţa guvernului, li se va da câştig de cauză în procesul ce-l aveau cu proprietara moşiei şi a târgului.

Firmanul dispunea că colegiul marilor proprietari din fiecare ţinut se compune din acei care stăpânesc, în cuprinsul lui, o proprietate de cel puţin o sută de fălci, negrevată de nici o ipotecă. Multe moşii de mii de fălci fiind grevate de ipoteci neînsemnate relativ la valoarea lor totală, care cu toate sarcinile de pe dânsele întrecea adesa,

de zeci de ori, valoarea a unei sute de fălci negrevate de pământ cât se poate de roditor, ministerul de interne a pus să se şteargă de pe listă toţi alegătorii unionişti posedând moşii cât de mari, dar grevate de sarcini oricât de mici ar fi.

Astfel fost-a şters de pe lista electorală a marilor proprietari din ţinutul Bacăului tata, proprietar al moşiei Căiuţul, în întindere de 5 800 fălci (8 300 hectare, evaluată 90 000 galbeni (1 050 000 franci în aur), fiindcă un trup de 670 fălci dintr-însa era grevat cu o ipotecă de 3 500 galbeni (41 125 franci în aur).

Dar Vogoridi fu în curând silit să concedieze pe Costin Catargiu, nu de către Poartă, în urma reprezentaţiilor ambasadorilor străini, ci... de către propria lui soţie. Aceasta, Catinca Conache, mai cunoscută sub porecla de *Cocuţa*, era soră, după mamă, a lui Costache Negri, a Catincăi Negri, a maicii Evghenia Negri şi a Zulniei Sturdza, adică aparţinea unei familii care se distingea printr-o mare şi însufleţită iubire de neam şi prin înflacaratele-i convingeri unioniste. Cocuţa Vogoridi împărtăşea cu totul convingerile şi aspiraţiunile fratelui şi ale surorilor. Văzuse cu mare părere de rău intrarea soţului ei în rândurile separatiştilor, precum şi numirea lui, de către Toderiţă Balş, la departamentul finanţelor. Ridicarea lui la căimăcămie o îngriji şi mai tare, iar atitudinea ce o adoptase de la începutul căimăcăniei sale faţă de unire şi samovolniciile lui Costin Catargiu o supărase într-atâta, încât părăsise Ieşul şi se dusese să steie la moşia ei Ţigăneştii de la ţinutul Tecuciului, declarând lui Vogoridi că nu se va întoarce în capitală până când nu-şi va schimba politica.

În nevoia lor, unioniştii, care cunoşteau prea bine simţimintele ei patriotice, au trimes la dânsa, la Ţigăneşti, pe unul din ei, pe Alexandru Moruzi, cu însărcinare să facă apel la simţimintele ei româneşti ca s-o ademenească să pretindă caimacamului în chip cominatoriu departarea din guvern a lui Costin Catargiu, ameninţând pe Vogoridi, la caz de refuz, cu cererea de despărţenie către dicasterie. Deşi Vogoridi îi ierosise, în desfrâu şi în fel de fel de alte cheltuieli futile, o bună parte din urieşa ei avere, deşi toate neamurile o sfătuiau de ani să-l părăsască, ea, din principiu, nu se plecase acestui sfat.

Dar Moruzi, barbat foarte fin şi dibace, adresându-se patriotismului ei, nobila femeie, dându-şi prea bine sama de primejdia ce rămânerea mai departe la ministerul din lăuntru a lui Costin Catargiu o alcătuia pentru viitorul ţării, a dat lui Moruzi cartă liberă ca să nu mai cruţe faţă de caimacam nici o ameninţare pentru a-l sili să congedieze pe Catargiu în cel mai scurt timp. Dacă trecuse peste proasta purtare a lui ca soţ şi peste risipirea unei părţi însemnate a averii sale, nu-i va ierta, declarat-a ea, zdrobirea viitorului ţării.

Îndată întors la Ieşi, Moruzi s-a dus la caimacam şi i-a comunicat hotărârea nevestei sale. În zadar Vogoridi încercatu-s-au să dea răspunsuri evazive, căutând să câştige astfel timp, Moruzi nu l-a slăbit. I-a adus aminte cum venise în ţară fără absolut nici o avere şi că numai faptului că se însurase cu fiica lui Conache îi datora trecerea lui subită de la neagră sărăcie la bogăţie domnească; cum el avuse, faţă de soţia lui, o purtare incalificabilă şi, în puţini ani, îi risipise jumatate din avere în chipul cel mai nedemn şi cel mai insultător pentru dânsa. Să nu-i pară amerinţarea de despărţenie şagă sau vorbă deşartă. El, Moruzi, a găsit-o foarte hotărâtă şi doară caimacamul ştie că fratele şi surorile ei o împing de mult şi cu stăruinţă să-şi scăpe prin despărţenie rămăşiţa averii. Să se gândească serios şi să chibzuiască cum este mai bine pentru el: dacă se poate expune la asemene primejdie pe nădejdea ipoteticelor foloase ce le înfăţoşază făgăduinţile turceşti. Vogoridi de nimica netemându-se ca de sărăcie, cu care făcuse o îndestulătoare şi amară cunoştinţă înainte de căsătorie, argumentele lui Moruzi n-au ramas fără efect. Apoi în Ieşi sosise comisarii europeni şi soţia lui fiind retrasă la ţară, iar nici una din surorile ei nevoind s-o înlocuiască, caimacamul nu avea pe cine să însărcineze a face acelor diplomaţi onorurile casei sale, ceea ce îi jignea mult vanitatea. Ştia că Safvet Paşa era de părere că Costin Catargiu procedează în chip din cale-afară brutal şi nu se va opune la congedierea ministrului din lăuntru, dar rămânea Gödel-Lannoy, pe care îl cunoştea ca cel mai aprig susţinător al lui Catargiu. Se hotărî deci să-i vorbească, pipăind întâi terenul de departe.

Spre marea lui surprindere, consulul austriac nu făcu nici o greutate pentru a recunoaşte că Costin Catargiu mersese prea departe şi fusese prea brutal. Adăugea că el, Gödel-Lannoy, s-a gândit de mai mult la înlocuirea lui şi că a găsit pe un înlocuitor minunat, în persoana logofătului Vasilică Ghyka. Acesta convenind pe deplin şi lui Vogoridi, sacrificarea lui Costin Catargiu a ramas lucru definitiv hotărât.

Se vede însă că sau Gödel sau Safvet sau caimacamul nu au ţinut această hotărâre secretă, căci ea a transpirat. Chiar în acea sară, Costin Catargiu a venit la Vogoridi şi l-a întrebat ce însamnă zvonurile din oraş despre înlocuirea lui, care nu puteau decât să-i ştirbească autoritatea. Vogoridi, ca un adevarat levantin, i-a răspuns, apucându-i amândouă mânile şi strigând:

— Scumpul meu prieten, fii încredinţat că, câtă vreme voi fi eu caimacam, dumneta vei rămânea ministrul meu de interne!

Ceea ce nu a împiedecat ca, a doua zi de dimineaţă, l-a chemat la dânsul, unde, de faţă fiind Alexandru Moruzi şi Neculai Millo, ministrul de finanţe, i-a cerut demisia. Costin Catargiu a cerut atunci caimacamului să-i arăte motivele acestei cereri neaşteptate. Vogoridi răspunzându-i că i le va da după ce va avea demisia în mână, Catargiu a răspuns că el, la rândul lui, îi va înmâna demisia numai după ce va cunoaşte temeiurile pentru care i se cere. Discuţia s-a prelungit până când Catargiu a declarat că nu va face nimica înainte ca să fi vorbit cu Safvet Paşa, la care s-a şi dus îndată. Nu se ştie ce s-a petrecut la comisarul turc. Catargiu şi-a trimes demisia.

Urmaşul lui, Vasilică Ghyka, era un barbat deosebit de fin şi de dibace, meşter neîntrecut în arta intrigii şi concusionar bine cunoscut. Unionist înfocat[85], sub Grigore Ghyka, al cărui deplorabil ministru de finanţe a fost în cel de pe urmă

[85] A scris două broşuri în limba română: *Proiect de formulă a dorinţilor României* şi *Ce se cuvine să cerem de la adunările ad-hoc*, precum şi alte două în limba franceză: *Coup d'oeil sur le passé et le présent des principautés moldovalaques şi Réorganisation des Principautés Danubiennes*, în care toate susţine unirea.

an al domniei, în vremea căimăcămiei lui Toderiţă Balş se schimbase în antiunionist tot atât de convins. După moartea întâiului caimacam era unul din candidaţii Austriei la căimăcămie, iar când a văzut că sub Vogoridi nu capătă nici macar un minister a devenit din nou unionist şi a iscălit petiţii unioniste.

Tot atât de lipsit de scrupule ca şi Costin Catargiu, tot atât de gata să urmeze orice poroncă austriacă sau turcească pentru a-şi păstra slujba permiţându-i să comită abuzuri şi concusiuni, tot atât de gata să sugrume expresiunea voinţii ţării, era barbat în stare să săvârşească aceleaşi ilegalităţi, dar în chip mult mai dibace, mai puţin bătător la ochi, cu o brutalitate mai puţin aparentă şi să mascheze mai bine toate nelegiuirile şi abuzurile ce le comitea. În rezumat, noul ministru de interne era pentru unionişti un adversar neasamanat mai primejdios decât Costin Catargiu, precum ei în curând s-au putut convinge.

Comisarii europeni care se adunase la Bucureşti, după ce îşi dăduse samă de starea lucrurilor în Ţara Românească, se hotărâse să vie la Ieşi pentru ca să intre în contact cu lumea politică de aici. Ei nu urmară cu toţii acelaşi drum, unii apucând pe la Bârlad şi pe la Vaslui, ceilalţi luând calea Bacău-Roman. Unioniştii pregătise pentru comisarii Franţei şi ai Sardiniei, puteri mai favorabile aspiraţiunilor naţionale, o primire din cele mai entuziaste, cu deosebire pentru baronul de Talleyrand. Delegaţiuni de ţarani, impunătoare prin numărul lor, îi aţineau calea pentru a-i ura bună venire şi a depune în mânile lui *cărţile unioniste*, personale sau colective, ce, în ciuda interdicţiilor lui Costin Catargiu, se tipărise cu zecimile de mii, pe care numele înfăţoşitorului sau acel al comunităţi ce o reprezenta era încadrat prin enunţarea dorinţelor Ţării în limba franceză: *Union, Garantie de nos droits, Prince étranger héréditaire, Gouvernement Constitutionnel Représentatif.* Guvernul avusese însă grijă să lanseze în oraşele mai însamnate, ca s. e. exemplu Bacău, unde se ştia că mişcarea unionistă era deosebit de puternică, telegrame, anunţând că baronul de Talleyrand îşi schimbase itinerarul şi luase calea Bârladului, apoi se dăduse ordine ispravnicilor şi privighitorilor să facă tot ce li stă în putinţă pentru ca să întârzie călătoria

comisarului francez. Mulţimile de ţarani au aşteptat sosirea lui cu ceasuri; în multe locuri, ca la Bacău, sătenii adunaţi au aşteptat noaptea întreagă împrejurul unor focuri şi, când Talleyrand, în ziuă, a sosit, ei tot nu se împrăştiese cu desăvârşire şi l-au primit cu nesfârşite urale, iar trăsura i-a fost umplută cu cărţi unioniste şi cu flori. Cu toate măsurile luate de guvern, primirea comisarului francez la Ieşi a întrecut toate aşteptările. Iar în zilele care au urmat după sosirea lui, zecimi de mii de cărţi de vizită unioniste au fost depuse la gazda lui. De o primire simpatică, deşi pe departe nu atât de însufleţită ca acea a colegului lor francez, s-au bucurat şi comisarii Rusiei, ai Sardiniei şi ai Prusiei. Cu toţii au putut să se convingă în câteva zile de chipul fără scrupul în care guvernul caimacamului se pusese orbeşte în slujba Porţii şi a Austriei, de ilegalităţile şi de fraudele ce le comitea pe fiecare zi pentru ca să împiedece ca ţara să-şi poată exprima dorinţa pentru unire de care era obşteşte stăpânită. Comisarii Franţei, ai Rusiei, ai Sardiniei şi Prusiei se grăbiră să aducă la cunoştinţa guvernelor lor atât manifestaţiile de simpatie de care avusese parte, însufleţirea pentru unire a moldovenilor, cât şi ilegalităţile comise de caimacam. Talleyrand confirmă toate amănuntele date de Place în depeşile sale. Rusia favoriza acuma şi ea unirea; o făcea nu din dragoste pentru români, ci pentru ca să se puie bine cu Napoleon al III-lea, din ostilitate cătră Anglia şi mai cu samă cătră Austria, căreia Alexandru al II-lea nu-i ierta „ingratitudinea” ce o aratase în timpul războiului Crimeii, cătră tată-său, Neculai I, care, la 1849, o scapase de prăbuşire.

Cu toate silinţile poliţiei caimacamului, comisarii Turciei, Austriei şi Angliei au avut parte de o primire mai mult decât rece şi, afară de personagiile oficiale, mic a fost numărul acelor care şi-au depus cărţile la gazdele lor.

Comisarii celor patru puteri favorabile unirii făcură pe lângă caimacam repeţite demersuri pentru a-l ademeni să părăsescă calea ilegală pe care apucase, dar în zadar: falşificările de liste, intimidarea alegătorilor prin ameninţări şi bătăi, influenţarea justiţiei pentru a câştiga voturile unor alegători de samă, împiedecarea oricărei propagande în favoarea unirii urmară în timpul prezenţei comisiei

europene în Moldova ca şi înainte, şi după plecarea ei, care avu loc tot în mai 1857.

La începutul lunii următoare, iunie, se petrecu în Ieşi un fapt care dădu în vileag toată perfidia politicii Porţii şi a caimacamului. Vogoridi avea atunci legături de dragoste cu o franceză care venise în Ieşi pentru a-şi precupeţi frumuseţa. Doamna Vogoridi fiind din nou plecată la Ţigăneşti după întoarcerea la Bucureşti a comisarilor europeni, caimacamul primea pe zisa franceză la dânsul acasă. Se vede că nu avea nimica ascuns pentru dânsa, căci ea ştia unde el îşi ţine corespondenţa secretă. Dar, dacă caimacamul nu avea taine pentru franceză, aceasta spunea tot ce afla de la Vogoridi lui Place, barbat burlac, care, neducând deloc la Ieşi o viaţă de anachoret, avea şi el parte de favorurile compatrioatei sale. Consulul dându-şi îndată samă că în acele hârtii nu puteau lipsi piese cuprinzând instrucţiile secrete ce le primea Vogoridi de la Poartă, precum şi dovezi despre amestecul ce atât Austria, cât şi Anglia îl aveau în politica urmată de caimacam, îi ceru să puie mâna pe ele şi să i le aducă. Ea n-a refuzat, dar a aratat lui Place că o asemene faptă o va face să piardă imediat bunele graţii ale caimacamului şi, prin urmare, foloasele unite cu acele bune graţii. Place, barbat practic, îi răspunse că unioniştii ar plăti pentru acele hârtii o sumă destul de însamnată, care ar despăgubi-o de ceea ce va pierde dacă, ceea ce este probabil, Vogoridi o va părăsi. Apoi adăugi că caimacamul numai statornic în legăturile lui de dragoste nu este şi că, după toate probabilităţile, favoarea ei şi aşa nu va mai fi de lungă durată. Se vede că a ştiut cum s-o convingă, căci la urma urmei franceza a consimţit să fure hârtiile şi să le deie în mâna lui Place, în schimbul unei sume ridicându-se după unii la o mie de galbeni, după alţii cu mult mai mare. Place s-a grăbit să informeze pe unionişti despre aceste împrejurări. S-a întâmplat însă că acei cu dare de mână din ei să nu fie în Ieşi, dar se găsi unul care, deşi era departe să fie bogat, nu stătu la îndoială pentru a face, în folosul neamului, o jertfă foarte însamnată pentru averea lui. Acest barbat era Vasile Mălinescu şi adaug că el n-a cerut, nici n-a primit vrodată să fie despăgubit pentru acei bani.

Franceza s-a ţinut de cuvânt şi chiar a doua zi a adus lui Place, împreună cu alte hârtii, un număr de scrieri îndreptate către Vogoridi de membri ai familiei sale în slujba otomană: de la *kapukehayaua* lui, Photiade, de la Edhem Paşa, de la Prokesch-Osten, nunţiul austriac la Constantinopol, de la Alison, unul din secretarii ambasadei engleze de acolo, de la Gödel-Lannoy: de toate şaptesprezece piese. Ele conţineau instrucţiuni categorice să combată prin toate mijloacele acţiunea partidului unirii: aprobări pentru măsurile luate împotriva unioniştilor, laude pentru purtarea lui, încurajări pentru ca să urmeze astfel şi pe viitor, făgăduinţi că, dacă va urma astfel şi de acum înainte, va dobândi scaunul Moldovei, asigurări că Anglia şi cu Austria sunt în această chestiune cu totul alături de Turcia şi că Franţa nu va putea izbuti la nimică faţă de hotărâta opunere a cabinetului englez. Aceste toate în ciuda tăgăduirii formale, dată de marele vizir, prin scris şi prin grai, că Poarta ar da în secret ordin să se combată unirea, pe când în instrucţiile oficiale, comunicate ambasadorilor străini, ea recomanda caimacamului să aplice cu stricteţă dispoziţiunile firmanului.

Bineînţeles că aceste scrisori au fost îndată trimese la Bruxelles şi că *L'Etoile du Danube* s-a grăbit să le publice, dar, cu tot scandalul enorm ce publicarea lor a pricinuit-o în lumea politică europeană, caimacamul n-a fost destituit.

Se vede că Photiade a avut cunoştinţă despre furtul corespondenţei secrete a caimacamului mai târziu decât ambasada Franţei, căci, cu prilejul unei discuţiuni ce o avea cu dragomanul acelei ambasade, Outrey, faţă cu marele vizir, despre nişte instrucţiuni date lui Vogoridi de către Reşid Paşa şi transmise de dânsul (Photiade), el nu numai tăgădui că le-ar fi transmis, dar chiar se declară gata se jure că niciodată nu a scris asemene lucru caimacamului. Atunci Outrey, zicând că îl va scuti de un sperjur, a scos din buzunar copia scrisorii în chestiune a *kapukehayelei*. Îşi poate cineva închipui obrazul marelui vizir, care, faţă de Outrey, tăgăduise şi el faptul dării unor asemene instrucţii de către Poartă.

Amabasadorul francez, Thouvenel, ţinut în curent de toate abuzurile şi nelegiuirile săvârşite de caimacam în

această chestiune în urma ordinilor secrete ale Porţii, transmise lui în acest chip, precum şi de încurajările Austriei şi ale Angliei, făcuse în zadar Porţii, în repeţite rânduri, reprezentările cele mai energice. Pe la sfârşitul lui iulie (stilul nou), autorizat de guvernul său, el adresă Porţii, odată cu reprezentanţii Prusiei, Sardiniei şi Rusiei, o notă identică, prin care protestau împotriva ilegalităţilor comise de guvernul Moldovei şi declarau că „nu era de demnitatea comisiunii europene să se puie în relaţii cu un divan care nu va fi alcătuit astfel încât să poată trece drept adevărata expresie a ţării şi care ar corespunde atât de rău intenţiunilor Congresului de la Paris în această privinţă”. Nu găseşte îndestulătoare declaraţia prin care Poarta răspinge orice solidaritate cu agenţii ei din Moldova şi nu o exonerează de răspundere câtă vreme nu-i va dezaproba în chip formal şi nu-i va sili să-şi modifice purtarea.

Poarta, încurajată în rezistenţa ei de ademenirile şi chiar de amerinţările ambasadorilor Austriei şi ai Angliei, mai cu samă de acele ale Lordului Stratford de Redcliffe, barbat deosebit de violent, a încercat prin fel de fel de răspunsuri evazive şi dilatorii să nu deie nici o satisfacere reală exiginţilor conţinute în notele identice ale celor patru puteri; se vede că era legată prin vrun angajament formal luat faţă de Anglia. Nici macar ruperea de către reprezentanţii acelor patru puteri a relaţiunilor diplomatice şi scoborârea pavilioanelor nu au izbutit să facă pe Poartă să cedeze, deşi şi sultanul, şi marele vizir se aratau foarte afectaţi şi îngrijiţi.

În acest timp alegerile pentru divanul ad-hoc avusese loc în Moldova. În colegiile clerului, ale marilor şi ale micilor proprietari şi chiar ale târgurilor numai un număr ridicol de restrâns de alegători a luat parte la vot.

În Ieşi, la colegiul egumenilor din întreaga ţară, s-au prezentat numai 5 alegători, care au ales, dintre ei, doi deputaţi, iar la colegiul preuţilor de mir s-au prezentat trei preuţi care au ales pe unul din ei deputat. Trebuie adăugit că, din 3 263 de preuţi din Moldova, erau înscrişi 193, din care au votat peste tot 16. Din peste 3 000 de mari proprietari, guvernul a înscris 477, iar numai 214 au votat. Şi tot aşa a fost şi în colegiile micilor proprietari şi în acele

orăşăneşti. Tot ce nu era slugarnic, cumparat sau terorizat de guvern s-a abţinut de la vot. Din 40 000 de alegători ce le numărau aceste colegii privilegiate, numai 4 000 au fost înscrişi. Bineînţeles că întreg divanul ales prin asemene alegeri numara numai separatişti.

Dar situaţiunea la Constantinopol era acuma extrem de încordată. Thouvenel aştepta ordinile împaratului cu relaţiunile diplomatice rupte, cu steagul scoborât şi cu bagajele făcute, reprezentanţii celor trei puteri care semnase şi ei nota comună se găseau în aceeaşi situaţie. Turcii ar fi cedat acuma bucuros, ar fi destituit pe Vogoridi şi oferise chiar să exileze pe Reşid Paşa, pe care îl înlocuise la marele vizirat prin Aali Paşa, dar nu îndrăzneau să ieie vro măsură pentru casarea alegerilor de frica lui Stratford de Redcliffe (Canning) şi a Angliei, faţă de care, precum am aratat mai sus, se vede că erau legaţi prin vro legătură anterioară.

Napoleon al III-lea a salvat atunci situaţia. În primele zile ale lui august a făcut cunoscuta lui vizită reginei Victoria a Angliei, la Osborne, în Insula Wight, şi, acolo, a obţinut de la cabinetul englez să consimtă la casarea alegerilor din Moldova, la revizuirea listelor şi la refacerea lor, în chip absolut legal, precum şi la garantarea absolutei libertăţi a noilor alegeri. În schimb ceda în chestiunea unirii şi a principelui străin, fără însă a lua vro îndatorire să împiedece libera expresiune a dorinţelor naţiunii române în această privinţă. Ştia el doară că, dacă acea expresiune va fi lasată liberă, ea se va pronunţa cu hotărâre pentru aceste două puncte şi că va şti să găsască momentul oportun pentru a le face să triumfe.

Poarta nu putu decât să se închine şi, în acest moment, era atât de bucuroasă să iasă din încurcătură, încât, dacă Thouvenel ar fi cerut destituirea lui Vogoridi, i-ar fi acordat-o fără greutate. Dar ambasadorul, temându-se de alt caimacam, mai rău, dar totodată mai capabil, răspunse că nu cere decât stricta şi leala executare a hotărârilor Congresului de la Paris. În această privinţă se vede că şi Anglia hotărâse Porţii cu tot dinadinsul că doreşte ca noile alegeri să fie absolut libere şi că nu admite nici ingerinţă, nici siluire la voinţa naţiunii române. Mai păcălită şi mai

nemulţumită rămânea Austria, care se vedea absolut neputincioasă, fiind acuma cu desăvârşire izolată.

Listele au fost revizuite şi de astă dată cu imparţialitate, ingerinţele ocârmuirii au încetat, dar abuzurile şi prevaricările ei au urmat. Moldova luase acuma în stăpânire partea din Basarabia ce tratatul de la Paris i-o restituise. Statul rusesc poseda într-însa un mare număr de clădiri mari, cazărmi şi altele, care, neîntrebuinţându-se de Moldova, sub pretext că nu sunt de trebuinţă, fură vândute pe preţuri de nimică, dar spre cel mai mare folos al miniştrilor caimacamului. Asemene, statul moldovenesc se găsi în stăpânirea unor mari bălţi cu peşte şi a unor întinse terenuri de păşune. Se publică o licitaţie din care, mulţămit unor uneltiri, ieşi un preţ cu totul derizoriu, dar pe care miniştrii se grăbiră să-l aprobe, fără a mai aştepta macar termenul pentru supralicitare, deşi ştiau bine că pentru acel termen se făcuse supraoferte pentru un preţ neasamanat mai mare. De astă dată prevaricarea era atât de mare şi atât de bătătoare la ochi, încât a stârnit indignarea generală şi caimacamul a fost silit să se despartă de ministrul său de interne, Vasilică Ghyka, destituindu-l.

Tot în septemvre au avut loc alegerile pentru Divanul ad-hoc în amândouă ţările. Ingerinţile guvernamentale lipsind de astă dată cu desăvârşire, ţara a trimes în Divan optzeci şi trei de unionişti faţă de doi separatişti, Alecu Balş *Cucoşul* şi arhiereul de scaun de la episcopia Romanului, Nectarie Hermeziu, care, acesta, fusese dintâi unionist şi semnase petiţiuni şi manifeste unioniste.

Întâia grijă a Divanului ad-hoc al Moldovei, după ce s-a constituit şi a dat un vot de mulţămire către Puterile garante, a fost să se pronunţe în şedinţa de la 7 octomvre 1857, în chipul cel mai categoric, cu optzeci şi unu de voturi în contra a două (logofătul Alecu Balş şi arhiereul Nectarie Hermeziu) pentru garantarea vechilor noastre drepturi de către marile Puteri, pentru unirea cu Ţara Românească, pentru un domn străin ereditar, aparţinând unei dinastii europene, pentru garantarea neutralităţii noastre şi pentru regimul constituţional. După aceasta s-a votat în unanimitate şi cu aclamaţie desfiinţarea tuturor privilegiilor, apoi libertatea cultelor, respectul domiciliului şi al libertăţii

individuale, rectificarea printr-o comisiune europeană a fruntariilor noastre, desfiinţarea jurisdicţiei consulare, înfiinţarea unei forţe armate pentru apararea teritoriului, dreptul acestor ţări să ridice cetăţi, separaţiunea puterilor, respectul proprietăţii, obligativitatea instrucţiunii, organizarea clerului, înfiinţarea comunei, pe scurt înlocuirea organizaţiunei regulamentare, atât de împiedecătoare de progres, printr-o alcătuire modernă şi compatibilă cu progresul. Toate aceste reforme au fost votate cu aceeaşi însufleţire de deputaţii marii boierimi moldoveneşti, care alcătuiau mai bine de o pătrime a numărului total al deputaţilor, cu care au votat-o acei ieşiţi din ţărănime, din clasa orăşănească sau din mica boierime.

Din nenorocire însă, această unanimitate şi acest spirit de abnegaţiune nu s-au mai menţinut când s-a prezentat tocmai chestiunea de ordin interior, primând toate celelalte, o chestiune absolut vitală pentru aceste ţări: acea privitoare la relaţiunile dintre stăpânii de moşii şi săteni. Ea fusese adusă înaintea Divanului în ziua de 9 noemvre 1857, printr-o petiţiune care este nu numai o minune de logică, dar şi o minune de stil. Iaca două din penultimele paragrafe ale acestei *jălbi*, care a făcut atunci efectul unei bombe explodând în Divanul ad-hoc al Moldovei:

„Din buni şi străbuni noi am avut dreptul de a ni lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră şi a vitelor noastre, fără să ne poată alunga nimene de pe dânsul. Toate uricile ţării, toate aşăzămintele vechi şi noi ni sfinţesc acest drept, precum şi acela de a se da copiilor noştri până la acoperirea a două treimi din moşie: iar până la Regulament aveam dreptul de a lucra cât vom putea. De asemenea boierii de moşie au avut dreptul de a ne cere boieresc.

Să fie deci o Adunare obştească, unde să avem şi noi oamenii noştri, să se cearnă şi să se dezbată drepturile boierilor şi drepturile noastre, şi ceea ce o ţară va găsi că suntem datori, cu sudorile noastre vom plăti; că omul, ca să scăpe din robie şi să fie stăpân la casa, vatra şi ogorul său, cu tragere de inimă va lucra şi se va răscumpăra.

Iaca plecatele noastre rugăminţi şi cereri...”[86]

Pe lângă că de astă dată erau în joc interesele materiale, principala avere a marei proprietăţi, apoi chestiunea era cu desăvârşire necunoscută pentru aproape toată lumea. Studiile istorice la noi erau încă în pelinci, materialul documentar ascuns în lăzi, nepublicat, autorii străini care făcuse istoricul chestiunii în ţările lor erau cu desăvârşire necunoscuţi la noi. Stăpânii de moşii erau convinşi, şi convinşi cu bună-credinţă, de sfinţenia dreptului lor asupra întregii întinderi de pământ ce o cuprindeau moşiile lor. Însuşi Kogălniceanu, singurul care de ani de zile ducea o campanie stăruitoare pentru împroprietărirea sătenilor, nu avea idee cât de mari şi cât de întinse erau drepturile ţaranilor asupra pământului lucrat de ei. De altmintrelea, marii proprietari, nefăcând parte din marea boierime, nu s-au aratat deloc mai favorabili revendicărilor ţărăneşti decât colegii lor din *protipendă*. Apoi chiar boierii cei mai înaintaţi în idei, ca Negri şi Costache Rosetti Teţcanu, n-au pus niciodată la îndoială sfinţenia drepturilor marei proprietăţi. Sfada a durat până la închiderea Divanului, fără ca să se fi putut ajunge la o înţelegere, şi, la sfârşit, s-a hotărât ca dezlegarea chestiunii să fie încredinţată Puterilor garante, Divanul dându-şi astfel însuşi un brevet de incapacitate cu prilejul soluţiunii celei mai însemnate chestiuni a reorganizării lăuntrice a ţării.

Pentru a ademeni ţărănimea să ieie parte la lupta pentru unire, partizanii acestei idei nu stătuse la îndoială pentru a-i face oareşicare făgăduinţi, de altmintrelea destul de vagi, despre eventuale îmbunătăţiri ale soartei sale în cazul când unirea ar deveni fapt îndeplinit. Poate că unii agenţi unionişti sau chiar unii membri ai partidului unirii cu idei mai înaintate, cum erau, spre exemplu, Zaharia Moldovanu

[86] Redactorul acestei petiţiuni se zice că ar fi fost inginerul Chinezu, care a murit încă de tânăr.

şi Dumitru Miclescu[87] sau Popa Da[88], să fi făgăduit ţaranilor împroprietărirea pe pământurile ce le cultivau. Fapt este, cum au raportat guvernelor lor şi membrii Comisiei Europene care îşi avea sediul în Bucureşti, că ţaranii în Moldova erau foarte agitaţi. Nu se dedeau la nici un act de violenţă, dar se vedea cât colo că povara jugului ce-l purtase până atunci cu atâta supunere începuse să li pară nesuferită. Se lasau greu la îndeplinirea obligaţiunilor lor şi înfăţoşarea li era pe unele locuri atât de dârză, încât vechilii, vatajii şi feciorii boiereşti începuse să steie la îndoială înainte de a cuteza să-i lovească, ca altădată. În multe părţi ale ţării, stăpânii de moşii începuse să ieie măsuri de aparare, să aducă pentru paza curţilor oameni de încredere sau pe care îi credeau de încredere. Alţii făcuse tunuri de lemn de cireş, de nuc sau de stejar legate cu cercuri de fier şi le încarcau cu praf de puşcă, cu glonţi sau cu pietre, cu care aveau de gând să-şi apere, în caz eventual, curţile. Deşi relaţiunile noastre cu ţaranii din satele moşiei erau cât se poate de bune, ţin minte că am văzut cu ochii mei, la cănţelaria moşiei, două tunuri de lemn de nuc sau de stejar, legate cu cercuri de fier, pe care vechilul nostru punea dumineca să le încarce spre a trage în nişte ţinte făcute din lătunoaie prinse împreună, care se aşazau la cincizeci sau şăsezeci de paşi de tunuri. Dar mama şi-a bătut într-atâta joc de acea „artilerie de balerci”, încât tata a poroncit să fie puse la magazie. Am auzit însă de alţi stăpâni de moşii care aveau baterii întregi de tunuri de lemn, pentru serviciul cărora tocmise poloni sau arnăuţi.

[87] Dumitru Miclescu, deşi boier mare şi de neam vechi, era un barbat cu idei foarte înaintate, care îl făcuse să ieie numele de Dumitru Sin Scarlat, renunţând la acela de familie, se îmbrăca ţărăneşte cu căciulă ţuguiată, cămeşă, mintean, chimir, iţari, ciuboate şi, în loc de baston, ţinea în mână o secure. L-am cunoscut mai târziu, dar atunci nu se mai purta ţărăneşte.

[88] Un membru al familiei Vârna, nebun de legat.

CAPITOLUL V
Ce ştiu despre unire (urmare şi sfârşit)

Anul 1858 a trecut în nişte adevărate friguri politice: nu mai auzeai vorbind decât de unire, de alegere de domn, de domn pământean şi de domn străin, de Mihalache Sturdza, de beizade Grigore, de Kogălniceanu, de caimacami şi de căimăcămie. În acea toamnă văzut-am, la sânul mamei, cea dintâi cocardă în trei culori. Îi fusese trimesă din Iaşi de către nu mai ştiu ce prietenă, prin Place, consulul francez, care venise la o vânătoare de urşi ce o dădea tata.

Divanul ad-hoc al Moldovei se închisese la sfârşitul lui decemvre 1857, după ce îşi aratase dorinţile în privinţa tuturor punctelor noii alcătuiri politice, atât interne, cât şi externe, ce urma să se deie ţării, afară de acel privitor la regularea raporturilor dintre stăpânii de moşii şi săteni, „autonomia fără de Poartă”, garantarea acestei autonomii de către Puteri, unirea şi domnul străin ereditar fiind cele de căpetenie. Divanul muntenesc se pronunţase numai asupra acestora, ele alcătuind crezul unionist, şi nu mai intrase în discuţiunea acelor relative la alcătuirea internă a ţării – probabil pentru că se temea ca discuţia asupra unor chestiuni care atingeau multe interese materiale ale clasei privilegiate să nu deie loc la defecţiuni în partidul naţional şi prin urmare la slăbirea lui!

Îndatoririle luate de Napoleon al III-lea la Osborne, dacă îl obligau să renunţe la efectuarea imediată a unirii, nu-l împiedecau însă să lucreze la pregătirea ei pentru viitor. Divanurile ad-hoc, odată misiunea lor terminată, fusese dizolvate, iar lucrările lor date în cercetarea Comisiei Europene, care îşi avea sediul în Bucureşti. Aceasta a alcătuit asupra lor un lung raport, menit să servească de bază viitoarei alcătuiri a ţărilor noastre, iar acest raport a ramas să fie examinat de delegaţii marilor puteri care au

fost convocaţi în acest scop la Paris, spre sfârşitul verii anului 1858.

În acest răstimp însă, diplomaţia lui Napoleon al III-lea dobândise două însemnate succese. Mai întâi izbutise să mai moaie întrucâtva opunerea Angliei la orice măsuri menite să favorizeze unirea într-un viitor oareşicare şi, al doilea, reuşise să obţie şi de la marele vizir Aali Paşa, şi de la ministrul afacerilor străine al Porţii Fuad Paşa promisiunea că nu se vor opune ca cele două Principate să poarte pe viitor titlul, comun pentru amândouă, de Principatele Unite Moldova şi Valahia şi să aibă unele organe legislative, judiciare şi militare comune, păstrând însă domni şi administraţii deosebite. Singură din cele şăpte puteri, Austria a ramas neînduplecată în opoziţia ei; numai cu mare greu şi spre a nu rămânea afară de concertul european obţinutu-s-au ca delegatul ei să semneze Convenţiunea de la Paris din 19 august 1858, prin care se hotăra statutul ţărilor noastre.

Această Convenţiune, la articolul 2, hotăra că Principatele, „în virtutea capitulaţiunilor emanând de la sultanii Bayazet I, Mahomet II, Selim I şi Soliman II, care constituie autonomia lor, întărite de hattişerifuri ale Porţii, vor urma să se bucure, sub garanţia colectivă a Puterilor contractante, de privilegiile şi de imunităţile de care sunt în posesiune. Prin urmare ele se vor administra în chip liber şi în afară de orice ingerenţă a Sublimei Porţi, în limitele stipulate prin acordul dintre Puterile garante şi Sublima Poartă”.

Apoi Convenţia, dacă menţinea câte un domn deosebit pentru fiecare principat şi două administraţii deosebite, consfinţea titlul de Principate Unite, recunoştea existenţa unor interese generale comune amânduror ţărilor române, înfiinţând, la Focşăni, o Comisie Centrală alcătuită dintr-un număr egal de membri pentru fiecare din ambele ţări, pe jumatate numiţi de domni şi pe jumatate aleşi de fiecare Cameră din sânul ei, o Curte de Casaţiune şi de Justiţie comună, cu sediul la Focşăni, o organizare comună pentru oştirile amânduror ţărilor, cu steaguri deosebite, dar purtând o banderolă comună, care oştiri se puteau concentra împreună, într-un lagăr, în scop de instrucţie, şi

al căror comandant suprem avea să fie numit, alternativ, de fiecare din domni.

Dacă unii din partizanii mai fervenţi şi mai nerăbdători ai unirii nu şi-au ascuns mâhnirea faţă de această amânare a visului lor cel mai desmierdat, aproape întreaga Moldovă, dându-şi prea bine samă că, de fapt, unirea era pe jumatate făcută şi că acest început înlesneşte şi garantează chiar îndeplinirea ei într-un timp apropiet, a izbuhnit într-un însufleţit strigăt de recunoştinţă la adresa împaratul francezilor, căruia i se datora punerea temeliei viitorului nostru. Îmi aduc aminte cum tata, partizan convins al regimului orleanist şi duşman hotărât al lui Napoleon al III-lea şi al cezarismului care era baza sistemului său politic, a pus pentru mai mult timp capăt diatribelor ce în discuţiunile avute cu buna noastră prietenă, cucoana Catinca Negri, sora lui Costache Negri, de câte ori venea la noi, le rostea împotriva împăratului francezilor şi în care era de o vehemenţă cumplită. L-am auzit chiar atunci declarând că s-ar cădea ca românii să puie mână de la mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru moldovenii din cercul nostru era un singur împarat şi o singură împărătească în Europa: acei ai francezilor. Când se pronunţa cuvântul: „Împaratul” sau „Împărăteasa”, toată lumea ştia că este vorba de Napoleon al III-lea sau de împărăteasa Eugenia, pe când, dacă vorbeai de suveranii Austriei sau de aceea ai Rusiei, la cuvântul împaratul adaogeai totdeauna „Austriei” sau „Rusiei”.

Potrivit hotărârilor Convenţiei, în cursul lunii octomvre 1858, caimacamii Alexandru Ghika (fostul domn al Ţării Româneşti de la 1834-1842) şi Neculai Vogoridi au fost înlocuiţi, în amândouă Principatele, prin câte o Căimăcămie de Trei, alcătuită, în Moldova, conform dispoziţiunilor Regulamentului Organic, din Ştefănică Catargiu, Vasilică Sturdza şi Anastasie Panu. Aceştia erau în momentul părăsirii puterii de către Grigore Ghyka, respectiv: cel dintâi ministru de interne, al doilea, preşedintele divanului domnesc şi al treilea, locţiitorul ministrului justiţiei. Tustrei erau unionişti încercaţi: Ştefănică Catargiu şi Anastasie

Panu fusese chiar dintr-acei care semnase actul constitutiv al partidului unirii în Moldova.

Din nenorocire, articolul 47 al Convenţiei hotăra că: „Pănă ce se va fi procedat la revizuirea legiuirilor prevăzute în art. 35 al Convenţiei, legislaţiunea actualmente în vigoare în Principate este menţinută în dispoziţiunile care nu sunt potrivnice stipulaţiunilor prezentei Convenţii.”

Ceea ce însamna că căimăcămia avea să ocârmuiască conformându-se dispoziţiunilor învechitului Regulament Organic.

Pe lângă Convenţie, Conferinţa de la Paris mai alcătuise şi o lege electorală, aceeaşi pentru amândouă ţările, menită să servească la alegerea Camerilor Elective, care, la rândul lor, aveau să aleagă domnii. Această lege electorală dădea dreptul de alegători numai unor pături foarte restrânse ale naţiunii, pe baza unui sistem censitar din cele mai înguste, care menţinea preponderenţa claselor fruntaşe ale vechilor privilegiaţi, excluzând cu desăvârşire masa naţiunii.

Condiţiunile puse de Convenţie pentru candidaţii la domnia uneia sau alteia din ţările române erau să aibă vârsta de treizeci şi cinci de ani împliniţi, să fie fiul unui tată născut moldovan sau muntean, să fi ocupat zece ani funcţiuni publice sau să fi fost membru al Obşteştelor Adunări şi să dispuie de un venit de trei mii de galbeni (35 250 franci în aur).

Preşedinte de fapt al noii căimăcămii era, din cauza vârstei şi a rangului său în ierarhia boierească, marele logofăt Ştefan Catargiu: un boier cu reputaţia de diregător integru, harnic şi priceput, nepatat de nici un abuz, despre care nu se vorbea decât în bine, dar lipsit de cultură şi de o inteligenţă foarte mărginită. Fusese ultimul ministru de interne al lui Grigore Ghyka şi sub înrâurirea firii mărinimoase a domnului, a patriotismului şi a simţimintelor generoase ce domneau împrejurul lui, fusese cu totul câştigat crezului unionist şi ideii domnului străin. Pănă atunci se aratase partizan convins, statornic şi foarte activ al unirii şi al domnului străin. Toţi coreligionarii lui politici aveau în el cea mai deplină încredere şi au primit cu bucurie numirea lui în fruntea căimăcămiei. Dar Ştefănică

Catargiu, dacă fusese până atunci un barbat foarte onorabil şi un funcţionar harnic, integru şi priceput, era şi un barbat de o inteligenţă foarte modestă şi cu totul lipsit de cultură. Apoi era om bătrân, îşi petrecuse tinereţile în vremea lui Ioniţă Sturdza, floarea vârstei şi a activităţii sale sub Mihai Sturdza. Dacă nimene nu l-a acuzat să fi tras vrodată, ca atâţia alţii, folos bănesc din slujbile ce le ocupase, era hatârgiu, îi plăcea mai ales să aibă protejaţi şi să-şi arăte puterea. Era firesc ca această fire cu creştere de înainte de Regulamentul Organic, văzându-se ajunsă în capul căimăcămiei, să se fi simţit ispitit, independent de crezul unionist la care se raliase, să deie vânt la unele din aplecările cele mai nevinovate ale boierilor din întăia jumatate a veacului. Apoi mai era ceva: Ştefănică Catargiu, deşi cunoştea pacatele care făcuse domnia lui Mihai Sturdza odioasă, avea o nemărginită admiraţie pentru strălucitele sale capacităţi de barbat de stat. De-abie se auzise în Ieşi vestea despre numirea logofătului în fruntea căimăcămiei, şi Gödel raporta deja la Viena că acest caimacam nu va face altceva decât să susţie candidatura lui Mihai Sturdza.

Din câte ştiu, el nu avea atunci asemene intenţiune şi nici nu a manifestat-o după ştiinţa mea (şi am luat de la contimporani multe informaţiuni în această privinţă), dar sigur este că firea lui de reacţionar incult, împinsă de aţâţările şi intrigile partidului reacţionar şi antiunionist, intrigi ajutate şi de Austria, şi de Poartă, şi de Mihai Sturdza, l-au făcut, scurt timp după numirea căimăcămiei, să-şi renege crezul unionist de altădată şi să se transforme în unealtă oarbă (dar inconştientă) care a compromis un moment în chip serios opera de mântuire la care însuşi contribuise până atunci cu atâta râvnă.

Poarta trimesese cu firmanul care promulga Convenţia, anexele ei şi numirea noii căimăcămii, în însuşire de comisar împărătesc, pe secretarul divanului celui mare, pe Afif Bey, însoţit de doi secretari. În corespondenţa Porţii cu căimăcămia nu se vorbea de altă însărcinare a lui Afif Bey decât aducerea şi cetirea firmanului; era deci natural ca căimăcămia şi lumea politică din Ieşi, precum şi consulii străini, să se aştepte ca el să părăsască Ieşul puţine zile

după cetirea acelui act şi instalarea caimacamilor. Trecuse însă aproape două săptămâni de la acea cetire şi de la instalare, iar comisarul împărătesc nu dădea nici cel mai mic semn că are intenţiunea să plece, ceea ce făcea ca toată lumea să se întrebe cu drept cuvânt care poate fi cauza acestei şăderi prelungite. Şi trebuie să se ştie că toată cheltuiala întreţinerii lui Afif Bey şi a secretarilor săi în Ieşi, adică gazduirea, hrana lui şi a celor doi secretari, precum şi ţinerea pentru uzul lor a trei trăsuri în permanenţă, apăsa greu asupra visteriei cu desăvârşire sleite a Moldovei.

Prin întâiul jurnal încheiet de ei, caimacamii hotărâse că: „Principiul majorităţi va trebui pururea să prezideze la toate lucrările căimăcămiei, minoritatea având să se supuie hotărârii majorităţii şi să semneze acele hotărâte împreună cu majoritatea. Socotinţa deosebită a minorităţii are însă să fie trecută într-un registru special.”

Miniştrii lui Vogoridi ţinuse ascunsă atât numirea noilor caimacami, cât şi venirea lui Afif Bey cu firmanul de învestitură, neînştiinţându-i despre aceasta decât în ajunul solemnităţii cetirii, sara. Apoi ei mai răspunsese ofiţului prin care fostul caimacam lua congediu de la ei, lăudându-şi administraţia, printr-o adresă în care se aratau cu totul devotaţi intereselor personale ale lui Vogoridi. Pe aceste motive noua căimăcămie, în unanimitate, a destituit pe Alexandru Balş (Cucoşul), Alexandru Ghyka (Chefal), Panaite Balş, Iordache Beldiman, hatmanul Gheorghe Ghika şi cneazul D. Cantacuzino, înlocuindu-i, în chip provizoriu (căci conform Regulamentului Organic nu puteau face numiri definitive) prin Vasile Alecsandri la secretariatul de stat, Iancu A. Cantacuzino la finanţe, G. Cuciuranu (care n-a primit) la instrucţia publică, Cuza la hătmănie, iar Panaite Donici, directorul ministerului lucrărilor publice, fusese însărcinat cu girarea provizorie a acestui de pe urmă departament. Secretar al căimăcămiei fu numit harnicul, energicul şi devotatul Dimitrie A. Sturdza.

Câteva zile mai târziu, în urma unor cereri de învoire pentru publicare de ziare, Sfatul Administrativ propunea căimăcămiei: „*pe baza autonomiei ţării, restabilită prin Convenţie*”, repunerea în vigoare a legii asupra regimului

presei a lui Grigore Ghyka, abrogată de Poartă printr-un ordin cătră caimacamul Balş (inspirat probabil de Austria). Catargiu s-a opus la această măsură şi nu a voit să semneze apostila prin care colegii lui aprobau propunerea Sfatului, dar nu s-a opus la aducerea ei la îndeplinire. Acesta a fost întăiul semn dând a bănui că bătrânul logofăt s-ar fi departat de ideile politice de care fusese acuzat în vremile din urmă. În curând se iviră şi alte semne despre o asemene schimbare: ca vorbe rostite de unii reacţionari cum că înţelegerea între puterile cele mari favorabile Unirii nu mai este desăvârşită, că Austria şi Poarta izbutise să atragă şi pe Rusia de partea lor. Iar Ongley, un funcţionar al ambasadei britanice la Constantinopol, care ţinea loc de consul la Ieşi până la sosirea titularului, Churchill, zicea pe faţă că opera Convenţiei este efemeră, căci unele din puteri se căiesc acuma de graba cu care au ratificat-o. Pe de altă parte se semnalase caimacamilor dese întrevederi între preşedintele căimăcămiei şi rude mai apropiete ale sale, elemente din cele mai reacţionare, de care până atunci rămăsese departe, relaţiunile lui cu ele fiind, de ani, mai mult reci. Toată lumea reacţionară mai trâmbiţa pe toate cărările că „are nădejde în înţelepciunea lui Ştefănică Catargiu" că „va şti să scăpe ţara de prapastia în care vor s-o ducă *nebunii*".

Jocul ce-l juca logofătul se dădu în sfârşit pe faţă în ziua de 12 noemvre. El ceruse şi obţinuse de la colegii lui, fără nici o greutate, înlocuirea unor ispravnici cunoscuţi ca prevaricatori şi abuzivi, care mai fusese şi nişte unelte oarbe ale ocârmuirii fostului caimacam. Când însă Sturdza şi Panu cerură la rândul lor înlocuirea ispravnicilor de Tutova şi de Putna, care erau cu totul deochieţi, dar unul nepot, celalalt văr al logofătului, acesta se opuse cu învierşunare la schimbarea lor. Se opuse de asemenea şi la înlocuirea directorului ministerului de interne, Pruncu, un om al lui Costin Catargiu, cunoscut de ţara întreagă ca barbat patat de nenumarate abuzuri şi concusiuni şi care, cu prilejul celor dintăi alegeri la Divanul ad-hoc, nu se dăduse înapoia nici unei samavolnicii, spre a putea asigura izbânda candidaţilor lui Vogoridi. Şi aceasta deşi logofătul, în convorbirile sale anterioare cu Panu şi cu Sturdza,

admisese neaparata necesitate a schimbării lui Pruncu şi chiar se învoise cu numirea în locul acestuia a lui Teriachiu, un tânăr de curând sosit din străinatate, unde îşi terminase cu succes studiile de drept. Sturdza şi cu Panu stăruind asupra acestor înlocuiri, Catargiu deveni violent, strigă că, fiind ministru de interne, el singur este stăpân în departamentul său şi părăsi sala în care caimacamii îşi ţineau şădinţile, nemaidând printr-însa în zilele următoare, cu toate adresele ce colegii lui îi făcură pentru a-l ruga să vie să ieie parte la lucrările lor. Iar directorul ministerului de interne, Pruncu, chemat de cei doi caimacami ca să lucreze cu dânşii, nu dădu urmare acestei chemări. Sturdza şi cu Panu atunci au scris din nou colegului lor că alegerile, având, potrivit Convenţiei, să fie efectuate într-un termen de opt săptămâni după instalarea căimăcămiei, nu mai era nici un moment de pierdut pentru luarea şi expediarea dispoziţiilor relative la alcătuirea şi afişarea listelor electorale, lucrare care, tot după Convenţie, avea să fie terminată în termen de cinci săptămâni, şi este urgentă nevoie să se ocupe cu aceste formalităţi. Catargiu urmând a nu da nici o urmare la chemarea colegilor lui, aceştia au pătruns jocul lui, care era amânarea alegerilor, şi nu mai statură la îndoială pentru a înlocui nu numai pe ispravnicii de Tutova şi de Putna, dar şi pe toţi acei a căror purtare, fie ca cinste personală, fie ca corectitudine politică, nu mai permitea menţinerea lor în capul ţinuturilor ce le ocârmuiau. Apoi destituiră pe Pruncu, care stăruia să refuze a veni să lucreze cu ei, înlocuindu-l prin Teriachiu.

La aceste măsuri ale colegilor, Catargiu răspunse mergând în persoană la ministerul de interne, unde a scos de guler pe Teriachiu din cabinetul în care lucra şi a dat poroncă funcţionarilor ministerului să nu asculte de alte ordine decât de ale sale şi de ale lui Pruncu.

Această ispravă a bătrânului preşedinte al noii căimăcămii a făcut ca partidul reacţionarilor să-i trimată o deputaţie, care i-a mulţămit pentru purtarea lui vrednică şi l-a felcitat pentru energia cu care apără ordinea şi drepturile ţării. Apoi atât corifeii acestui partid, cât şi bătrânul caimacam au adresat marelui vizir câte un lung memoriu, protestând despre credinţa lor nestrămutată

către sultan şi denunţând acţiunea lui Sturdza şi a lui Panu. În jalba iscălită de partidul reacţionar găsim fraza: „simţimântul de dreptate şi patriotism sincer care ne inspiră ni dă *speranţă că ele vor fi primite cu bunăvoinţă de către curtea suzerană, de la care ţara aşteaptă încă o dată liniştea şi siguranţa*". Iar în acea a lui Catargiu găsim următoarele cuvinte: „Eu hrănesc speranţa că glasul meu, care se ridică în numele dritului public şi a firmanului calcat în picioare *va găsi încă astăzi, în intervenţia legiuită a curţii suzerane, sprijinul mântuitor, care în atâtea rânduri a scapat nenorocitul nostru principat.*" Aceste cuvinte cadrează greu cu lupta purtată de bătrânul logofăt, alături de Vodă Ghyka şi de întreg partidul unionist, pentru recunoaşterea drepturilor de autonomie ale ţării încălcate de Poartă atât de des şi în chip atât de flagrant!

În aceleaşi zile, Afif Bey, comisarul împărătesc venit în Moldova cu singura misiune cunoscută de a ceti firmanul promulgând Convenţia şi de a instala Căimăcămia de Trei şi care, spre marea uimire a tuturor, nu părăsise încă Ieşul nici după trecere de mai bine de două săptămâni, trimese biuroului telegrafic, spre a fi expediată la Constantinopol, o telegramă cifrată către Poartă în care mai era cuprinsă şi jalba lui Catargiu către marele vizir. Din ordinul celor doi caimacami, depeşa a fost refuzată de funcţionarul de serviciu, care a mai adăugit că numai guvernul şi consulii străini acreditaţi în Ieşi sunt în drept să expedieze telegrame cifrate.[89]

Pus la cale de Catargiu şi de reacţionari, ispravnicul de Ieşi, Ghiţă Căliman, un barbat de moravuri infame, exercitând fel de fel de meserii care atrăsese asupra lui dispreţul public, fiind înlocuit de către Sturdza şi Panu prin altul, se opuse cu forţa să părăsască isprăvnicia.

Cei doi caimacami însă nu stătură la îndoială pentru a reinstala cu forţa armată pe Teriachiu în postul de director al ministerului de interne, dându-se un pichet de soldaţi

[89] Căimăcămia, spre marea mâhnire a lui Gödel-Lannoy, congediase şi înlocuise pe austriacul Striegel, care până atunci fusese directorul telegrafului.

pentru a-l păzi, iar tot cu forţa Ghiţă Căliman fu scos din isprăvnicie şi arestat.

Poarta, vestită de cele întâmplate în Ieşi, a telegrafiat dezaprobând acţiunea caimacamilor, ordonând ca regimul presei să rămâie acel hotărât de Poartă în vremea căimăcămiei lui Balş, dispunând repunerea în slujbă a tuturor funcţionarilor înlocuiţi şi cerând destituirea telegrafistului care refuzase să primească şi să expedieze telegrama cifrată a lui Afif Bey. Caimacamii însă nu au revenit asupra nici uneia din măsurile luate: Pruncu şi ispravnicii destituiţi au ramas înlocuiţi, Teriachiu a ramas director al ministerului de interne, păzit acolo de forţa armată împotriva oricărei agresiuni, presa a ramas sub regimul legiuirii lui Grigore Ghyka, iar odată cu aceste măsuri cei doi caimacami adresau Porţii nişte note foarte cuviincioase în formă, dar demne, în care lămureau şi justificau acţiunea lor, întemeindu-se pe dispoziţiile Regulamentului Organic, dar şi pe vechile drepturi de autonomie ale ţării, restabilite de Convenţie. Ceva mai mult chiar, caimacamii în aceste împrejurări au mers mai departe, destituind pe Photiadi, *kapukehayaua* ţării la Constantinopol, om al lui Vogoridi, în care nu puteau să aibă nici cea mai mică încredere.

În tot cursul acestui timp, Gödel şi cu ceata reacţionarilor nu rămâneau inactivi, ridicau tot felul de greutăţi guvernului şi răspândeau pretutindeni zgomotul că, văzând acţiunea arbitrară a celor doi caimacami, puterile care până atunci fusese favorabile ideilor naţionaliste îşi schimbase părerile şi dăduse Porţii mână absolut liberă pentru a înfrâna samavolniciile Căimăcămiei de Trei, ale cărei zile erau numarate.

Într-adevăr, marele vizir trimesese o nouă telegramă căimăcămiei, prin care o înştiinţa că Afif Bey este însărcinat să-i facă o comunicare importantă din partea guvernului împărătesc. Afif Bey, din partea lui, anunţând că va veni în sala căimăcămiei la ora unu după-amiază, a fost precedat acolo de logofătul Ştefan Catargiu. Îndată ce comisarul împărătesc a sosit, secretarul său a dat cetire unei depeşi a Porţii în care aceasta declara că nu recunoaşte valabilitatea destituirii lui Photiadi, căci o asemene măsură este un drept

rezervat numai viitorului domnitor ales, precum şi altor două telegrame, deja primite de căimăcămie de mai multe zile, în care guvernul împărătesc dispunea reinstalarea lui Pruncu în postul de director al ministerului de interne, precum şi acea a ispravnicilor destituiţi, şi cerea destituirea imediată a funcţionarului care refuzase să expedieze telegrama cifrată a lui Afif Bey. Surdza şi Panu, cerând comunicare în scris a acestor cereri ale Porţii, Afif Bey a răspuns că însărcinarea lui se mărgineşte la facerea unei comunicări verbale şi la cererea unui răspuns prin da sau prin nu. Caimacamii răspunzând că au absolută nevoie de o comunicare scrisă spre a putea delibera asupra ei, Afif Bey a refuzat o asemene comunicare şi s-a retras urmat de logofătul Ştefan, care, înainte de a ieşi, strigă în gura mare: „Unde este ordin, nu încape deliberaţie! Eu mă supun la poroncile înaltei Porţi.”

Tata era foarte aplecat spre plăcerile lumii, iubitor de sindrofii şi de baluri, dansator pătimaş. Era unul din cei mai de samă eleganţi ai leşului, îi plăceau mult luxul, caii frumoşi şi mesele bune, ca maică-sa, era un epicurian convins. Barbat frumos şi

îndrăzneţ, plăcea mult femeilor şi a avut succese mari pe lângă ele. — Logofătul Răducanu R. Rosetti (1813-1872) – stânga sus –, fotografiat în conacul de la Căiuţi, şi fraţii săi: Alecu (1815-1866) – mijloc –, Lascăr (1816-1884) –dreapta – şi Dumitru (Mitică) (1820-1882). Fotografii de familie din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti” Oneşti.

De talie mijlocie, dar admirabil proporţionată, fiica lui Grigore Ghyka avea un cap cu trăsături clasice, cu ochi şi păr negru, cu pieliţă de strălucitoare albeaţă. — Aglae Ghyka în costum naţional, fotografie aflată în fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti” Oneşti.

Nu ne facem astăzi idee de răpegiunea uimitoare şi de farmecul acestor călătorii de altădată cu poşta. Caii, mai ales când surugiii aveau nădejde de un bacşiş bun, nu ieşeau din fuga cea mai nebună; acei cai cât nişte mâţe, totdeauna necesălaţi, prăpădiţi de slabi, într-adevăr că „se aşterneau drumului ca şi iarba câmpului la suflarea vântului”. — Auguste Raffet, Poştă de cai în Moldova, 1837.

Ţin minte că tata, când, printr-o scrisoare primită din Ieşi, a aflat despre această scenă şi despre cuvintele logofătului Ştefănică, s-a înfuriet şi, trântind de pământ ciubucul ce-l ţinea în mână, sfărmând imameaua de chihlimbar şi luleaua, a strigat: „Ce ciocoism! Cum de nu i-o plesnit obrazul de ruşine!”

Dar, în Ieşi, multă lume se aştepta acuma ca într-adevăr Poarta să ieie măsuri de rigoare împotriva celor doi caimacami naţionalişti, măsuri ce Gödel, Costin Catargiu şi logofătul Ştefan le declarau iminente.

Bucuria adversarilor unirii atinse însă culmea când aflară că reprezentanţii de la Constantinopol ai tuturor puterilor garante semnase un *memorand* prin care, în termeni de altmintrelea destul de puţin clari, declarau că acţiunea celor doi caimacami arata o vădită tendinţă de a depăşi mărginile ce li erau puse de firmanul prin care fusese numiţi, că ar trebui ca autorităţile moldo-valahe să arate respect cătră Poartă, că ei au lipsit de la acest respect când au refuzat să expedieze telegrama comisarului împărătesc, că acest comisar are dreptul să prelungească şăderea lui în Ieşi, în sfârşit dezaprobau modul în care s-a procedat cu

prilejul înlocuirii personalului administrativ, privindu-l ca un abuz ce ar fi cu drept să fie reformat, exprimau dorinţa ca comisarul împărătesc să se sfătuiască în toate cu consulii din Ieşi ai puterilor semnatare şi sunt de părere ca, în cazul când unul din caimacami lipseşte în chip permanent de la şădinţele căimăcămiei, colegii lui să-l înlocuiască prin unul din miniştri.

Partizanii vechei stări de lucruri, Gödel, Afif Bey şi logofătul Ştefănică, erau acuma convinşi că biruinţa este a lor şi că Sturdza şi cu Panu nu mai pot decât să se supuie sau să părăsască posturile lor.

O pildă despre spiritul de şicană a Austriei faţă de noua situaţie creată de Convenţia Principatelor ni-o dă opunerea ce consulul austriac din Ieşi a pus-o titlului de „Principate Unite" recunoscut de Convenţie ţărilor noastre. Secretariatul de Stat al Moldovei, grăbindu-se să facă formulare noi de paşaport cu noul titlu, şi mai mulţi jâdovi indigeni luându-le ca paşapoarte spre a trece în statele austriace, Gödel-Lannoy a refuzat să puie viza austriacă pe ele, menţinându-şi refuzul cu toate insistenţele puse de secretarul nostru de stat. Tocmai în domnia lui Cuza s-a aplanat această dificultate, deşi dreptul nostru la acest titlu ni era acuma formal recunoscut şi de guvernul împărătesc şi regesc.

Puşi la cale de Gödel şi de Afif, toţi miniştrii în funcţiune sub Vogoridi şi mai mulţi funcţionari înalţi din timpul aceluiaşi caimacam adresară noii ocârmuiri, pe baza telegramei Porţii, care comunicase cuprinsul memorandului puterilor, petiţii prin care cereau să fie reintegraţi în posturile ce le ocupau în momentul instalării Căimăcămiei de Trei, pe temeiul că înlocuirea lor nu fusese conformă cu dispoziţiunile Regulamentului Organic, care au a servit de bază acţiunii acestei căimăcămii.

Cererile lor erau absurde, căci Regulamentul Organic dă caimacamilor putere să schimbe *în chip provizor* funcţionarii ce i-au găsit în slujbă şi am văzut că Căimăcămia de Trei, în frunte cu Ştefănică Catargiu, nu stătuse la îndoială pentru a numi pe noii miniştri în chip provizoriu, având grijă să specifice această calitate provizorie prin actul de numire.

Sturdza, Panu şi miniştrii lor întru nimica nu au revenit asupra faptelor îndeplinite, mărginindu-se a oferi bătrânului lor coleg satisfacţiuni de formă, spre a-l ademeni să se întoarcă în sânul căimăcămiei, şi urmară să facă toate pregătirile pentru efectuarea alegerilor, lăsând ca Poarta să repete, tot în zadar, ordinile ei de a reveni asupra celor hotărâte de ei.

Secretul acestei atitudini atât de dârze a majorităţii căimăcămiei trebuie căutat în faptul că Sturdza şi Panu erau informaţi că puterile favorabile aspiraţiunilor naţionale, cu Franţa în frunte, cu toate memorandele semnate spre a câştiga timp de reprezentanţii lor la Constantinopol, erau hotărâte să nu ieie şi să nu tolereze ca Poarta să ieie vro măsură coercitivă împotriva majorităţii căimăcămiei.

Sturdza şi Panu, ştiind bine că logofătul Ştefănică trage nădejde că va izbuti cu ajutorul Porţii şi al Austriei să silească pe colegii lui la desăvârşită supunere, îi făcuse propunerea următoare: Teriachiu să fie înlocuit prin alt director, care de astă dată ar fi primit de plenul căimăcămiei, iar ispravnicii numiţi în lipsa preşedintelui să fie înlocuiţi prin alţii, deasemene desemnaţi de acord de tustrei caimacamii. Fireşte că o asemene propunere nu putea să convie nici lui Catargiu, nici sfetnicilor săi, căci nu-i restituia deplinătatea puterilor ce le pretindea şi nu se îndoia că va obţine acea deplinătate de puteri de la Poartă şi de la Austria. El a refuzat deci. De altmintrelea, în acel moment, sfârşitul lui decemvre stil nou, siguranţa izbândei era atât de în tabăra antiunionistă, încât în anturajul lui Gödel, al lui Afif şi al logofătului se zicea pe faţă că puterile, desgustate de atâtea încurcături, denunţase stipulaţiile Convenţiei în privinţa alegerii domnitorului de către o Cameră Electivă şi consimţise la numirea lui direct de către Poartă.

Cu toate aceste, alegerile avură loc în zilele de 14, 16, 17 şi 18 decemvre stil nou, fără ca nici Poarta, nici puterile semnatare să fi luat vro măsură de constrângere împotriva majorităţii căimăcămiei. Totuşi, se mai încercă o lovitură

împotriva lor, complice la dânsa fiind de astă dată mitropolitul[90].

În urma refuzului logofătului Ştefan Catargiu să primească propunerea ce i-o făcuse colegii lui, aceştia, conformându-se punctului VIII al memorandului reprezentanţilor la Constantinopol ai puterilor garante, au invitat pe ministrul de finanţe, I.A. Cantacuzino, să iei în căimăcămie locul ramas liber prin nevenirea la şădinţe a logofătului. Acesta, bineînţeles, a adresat proteste atât caimacamilor, cât şi Porţii şi consulilor puterilor semnatare. Deoarece urma ca Camera să se-ntrunească în ziua de 28 decemvre, caimacamii au făcut mitropolitului cuvenita adresă pentru a-l invita să vie să deschidă în acea zi Adunarea al cărei preşedinte de drept era. Însă partida reacţionară condusă de Gödel, prinzând de veste, a pus pe logofătul Ştefan să adreseze şi el o scrisoare mitropolitului pentru a protesta împotriva deschiderii unei camere ilegal alese. Şi mitropolitul, cu totul câştigat de partidul reacţionar, a răspuns că el, preşedintele permanent al Adunării, nu poate să vie s-o deschidă câtă vreme vede că preşedintele căimăcămiei, logofătul Ştefan Catargiu, a fost demis în chip arbitrar de postul său şi înlocuit prin altă persoană, cât şi pe motiv că alegerile s-au făcut cu calcarea dispoziţiilor Convenţiei.

La această comunicare, caimacamii au răspuns că, primind această adresă cu adâncă mâhnire, ei observă Î.P.S.S. că numai însăşi Adunarea are competenţa necesară pentru a se pronunţa asupra alegerii fiecărui membru şi că, dacă preşedintele ar fi în drept să valideze sau să invalideze alegerile deputaţilor, Adunarea nu ar mai fi mandatara naţiunii, ci rezultatul voinţii preşedintelui. Preşedintele nu are mai mult decât un singur glas; el nu poartă titlul de preşedinte permanent, căci funcţia lui are fiinţă numai în timpul cât Adunarea este convocată. Abţinerea de la şădinţe a preşedintelui, ca şi acea a oricărui deputat, nu poate aduce nici o împiedecare lucrărilor Adunării, căci convocarea şi deschiderea ei se fac nu de

[90] Sofronie (Sandu) Miclescu (1790-1861), mitropolit al Moldovei şi Sucevei, 1851-1860 (n. red.).

către preşedinte, ci de către guvern. Deci Î.P.S.S. nu este chemată, prin postul său, să deschidă Camera. Pe temeiul acestor consideraţii şi „în numele moralei evangelice, care cere ca păstorul să nu se depărteze de turma sa, caimacamii roagă pe Î.P.S.S., cu toată smerenia, să revie asupra unei hotărâri vătămătoare caracterului Î.P.S.S., luând îndrăzneala să-i facă cunoscut că deschiderea Adunării având a se face duminica viitoare, 28 decemvre, acea Adunare va fi prezidată în lipsa Î.P.S.S. de acel mai în vrâstă membru, până la alegerea vice-preşedintelui”.

La această adresă mitropolitul a răspuns că se mărgineşte a răspunde cum că, fiind obosit de sfintele slujbe de Crăciun şi mai având încă de slujit alte slujbe în zilele următoare, până la şăse ianuar, cere căimăcămiei să amâne deschiderea Adunării pentru ziua de şăpte ianuar. Iar în cazul când căimăcămia nu ar amâna deschiderea Camerii pentru ziua propusă, atunci nu va putea asista la acea deschidere şi va veni s-o prezideze conform dreptului său, îndată ce-l va ierta sanatatea.

Caimacamii au răspuns că, Adunarea fiind convocată pe ziua de 28 decemvre, nu li este cu putinţă să amâie deschiderea ei.

Primele trei şădinţe ale Camerei Elective au fost prezidate de logofătul Petrache Roset Bălănescu, ca cel mai în vrâstă din deputaţi, iar a patra de Petru Mavrogheni, ales vicepreşedinte. Mitropolitul a venit să prezideze a cincea şădinţă, în ziua de 4 ianuar.

Pentru a arata spiritul de independenţă faţă de Poartă de care era animată căimăcămia complectată cu Iancu A. Cantacuzino, voi relata faptul următor. Căimăcămia, primind ştire că Poarta hotărâse să trimată în Moldova un nou comisar, cu diferite misii, a trimes o circulară telegrafică către toate isprăvniciile mărginaşe, precum şi către colonelul Steriadi, prefectul porturilor Dunărei, prin care li se ordona ca, la sosirea la margine a unui asemene trimis al Porţii, să se conforme celor prescrise de capitulaţiuni, sfinţite prin Convenţie, şi anume de articolul 10 al acelei de la 1634, încheietă de Vasile Lupu cu sultanul Mahomet al IV-lea, care sună: „Turcii pe care Poarta îi va trimete cu scrisori adresate domnului nu vor trece Dunărea,

ci se vor opri pe malul opus al acestui râu, dând depeşile în mânile pârcalabului de la Galaţi, care le va trimete domnului, şi asemenea va da curierilor Înaltei Porţi şi răspunsurile la aceasta.” Ispravnicii mărginaşi şi prefectul porturilor erau invitaţi să se conforme în totul acestei dispoziţiuni, trimiţând depeşile cătră căimăcămie ce noul trimes le-ar fi având la el şi, „până la primirea răspunsului, având să deie cinstirile cuvenite, potrivit cu rangul ce-l va avea acel trimes”, pe ţărmul opus hotarului ţării, unde se va afla.

Voi încerca acuma să arăt care au fost influenţele care au făcut pe bătrânul logofăt să părăsască o cauză pentru care luptase cu râvnă şi cu vrednicie vreme de mai mulţi ani.

Fostul domn de tristă memorie al Moldovei, Mihai Sturdza, doria, cu toată vrâsta lui înaintată, să încerce s-ajungă pentru a doua oară în scaunul ţării.

S-ar părea că încă mai ahtiată după domnie decât el era doamna lui. Crezând probabil că ambasada rusască de la Paris nu pune destul zel în susţinerea candidaturii soţului său, ea, crescută în tradiţiuni orientale, a crezut că are nevoie de stimulante şi a crezut folositor să trimată acelei ambasade pentru a-i stimula zelul, prin mijlocirea unui oareşicare Vlasto, toate juvaerile ei, care valorau o sumă de bani din cele mai considerabile, fără însă a pune pe Mihai Vodă în cunoştinţa jertfei ce o făcea. Fostul domn a fost deci foarte surprins când de la ambasadă i sau înapoiat juvaerurile cu întrebarea că nu se înţelege ce să se facă cu ele.

El a început să sondeze încă din vara anului 1858 cele trei împărăţii megieşe spre a şti dacă s-ar putea eventual bucura de sprijinul vrouneia din ele. Dorinţile lui au fost bine primite de tustrele; toate îl ştiau adversar al ideilor înaintate, lipsit de tendinţe naţionaliste şi că prin nimică nu se aratase partizan al unirii. Apoi, în tot timpul domniei se dovedise tot atât de plecat faţă de curtea protectoare ca şi faţă de acea suzerană. La Constantinopol se bucura de sprijinul întregii şi puternicii familii Vogoridi în urma căsătoriei sale cu fata lui Ştefanache Vogoridi, mai ales acuma, când beizade Neculache nu mai putea să păstreze

nici o nădejde de a apuca vrodată scaunul Moldovei. La Petersburg nici un candidat nu putea să fie atât de bine văzut de bătrânul cancelar, contele Nesselrode, ca domnul care, timp de patrusprezece ani, se aratase atât de plecat tuturor dorinţilor Rusiei. Iar la Viena fu primită cu entuziasm ideea candidaturii la scaunul Moldovei a unui barbat care avea sorţi să capete şi concursul Rusiei şi promitea să fie un adversar pe cât de hotărât, pe atât de destoinic al unirii şi mai ales al principelui străin. Cele trei puteri, sfătuindu-se între ele, căzură îndată de acord pentru a face cunoscut lui Mihai Sturdza că candidatura lui are aprobarea lor şi că, în chip tainic, îi vor susţinea candidatura prin toate mijloacele.

Având consimţimântul acestor trei puteri, fostul domn s-a pus pe lucru şi când, de la Viena, unde, în călătoria lui spre Moldova, se oprise pentru a conferi cu oamenii de stat austriaci, a telegrafiat credincioşilor din ţară, la sfârşitul lui octomvre st. v., că peste zece zile va fi în ţară, toată intriga era deja pusă la cale, atât la Constantinopol, cât şi la Ieşi.

Agenţii dibaci ştiuse să câştige pentru fostul domn pe bătrânul logofăt, care slujise sub dânsul în repeţite rânduri şi era adânc convins de deosebitele lui însuşiri de ocârmuitor dibace. Consulul austriac Gödel-Lannoy raportase încă de la numirea Caimăcămiei de Trei, la Viena, că preşedintele ei, Ştefănică Catargiu, este agentul lui Mihai Sturdza, care dispune de bani mulţi şi adună voturi pentru fostul domn.[91]

Orice bănuială că bătrânul logofăt ar fi fost câştigat de Mihai Sturdza prin bani trebuie părăsită: dezinteresarea lui în această privinţă era mărturisită de toţi contimporanii, cu totul altele fost-au temeiurile care au putut să-l aducă la părăsirea ideilor naţionaliste pentru care luptase cu atâta vrednicie timp de mai mulţi ani. Agenţii lui Sturdza izbutise să-l convingă că el este asigurat de sprijinul hotărât al celor trei împărăţii megieşe, cătră care s-ar fi alipit acuma în urmă, în secret, şi Anglia, astfel că majoritatea concertului european priveşte în chipul cel mai favorabil candidatura

[91] Adaug că în aceeaşi depeşă în care Gödel-Lannoy raporta câştigarea lui Ştefănică Catargiu de cătră Mihai Sturdza el trata pe Costache Negri de demagog şi pe Petre Mavrogheni de vândut Rusiei (!!!).

fostului domn al Moldovei. Apoi ei ştiură să deştepte în spiritul bătrânului boier fel de fel de bănuieli în privinţa primejdiilor înfăţoşate de noile idei de care erau stăpâniţi unii membri ai partidului naţional. Singur Mihai Vodă era barbatul în stare să ferească Moldova de nişte pericole cum erau, spre pildă: împărţirea cătră ţarani a moşiilor boiereşti, dacă nu în întregime, dar cel puţin în parte. Mintea slabă a lui Catargiu n-a fost în stare să reziste la aceste ademeniri prezentate lui de nişte meşteri în arta intrigii, insinuanţi şi cunoscând bine părţile slabe ale acelui faţă de care se aflau. Din nenorocire, lipsea din ţară, dus la băi pentru căutarea sănătăţii soţiei sale, la Carlsbad, Lascar Catargiu, nepot de văr al lui Ştefănică, care avea mare trecere la el şi singur ar fi fost poate în stare să-l împiedece să apuce calea ce a apucat-o. Ştefănică Catargiu era deci câştigat pentru candidatura lui Mihai Sturdza cu săptămâni înainte de a fi fost instalat la căimăcămie şi probabil deloc nu-i era necunoscut faptul că Afif Bey, pe lângă misiunea de a instala căimăcămia, mai avea una secretă: acea de a priveghea actele caimacamilor, de a ţinea Poarta în curent despre cele ce se petrec în Ieşi şi, împreună cu Mihai Sturdza, cu Gödel şi cu partidul reacţionar, să dirijeze iţile uneltirilor, împotriva celor doi caimacami naţionalişti.

Mihai Sturdza sosise în Galaţi la începutul lui noemvrie stilul vechi şi fusese primit acolo de logofătul Alexandru Sturdza Bârlădeanu, altădată un duşman de moarte al său, iar acuma partizanul lui cel mai înflacarat şi cel mai credincios, de vestitele lui creaturi, fraţii Lascarache şi Mihăiţă Mihalache, de colonelul Strătulat şi de alte personagii de mai mică importanţă, iar de la Galaţi plecă a doua zi la Ieşi, unde trase în gazdă la cucoana Marghioliţa Roznovanu.

Candidatura fostului domn era, astfel cum se înfăţoşa în acel moment, o candidatură formidabilă, sprijinită, dacă nu pe faţă, dar cel puţin în secret, de cele trei împărăţii megieşe şi de întregul partid reacţionar, cu cumplitul ajutor al averii sale urieşe. Nu încape nici pic de îndoială că, dacă nu s-ar fi ivit totodată şi candidatura celui de al doilea fiu al său, beizade Grigore, bătrânul domn ar fi ieşit învingător. Dar partizanii lui beizade Grigore erau absolut ireductibili,

nici o făgăduinţă, nici o momeală n-a fost în stare să-i facă să voteze pentru Mihai Vodă. Dacă ei ar fi trecut de partea tatălui, este probabil că rămăşiţa până la jumatate a deputaţilor ar fi trecut şi ei la fostul domn, dar, ei rămânând intransigenţi, partizanii tatălui s-au descurajat şi ei.

Printre acei care dispuneau de voturi, mai erau Lascar Catargiu, Petru Mavrogheni, moşu-meu Lascar Rosetti, Alecsandri şi Cuza. Negri îşi retrăsese candidatura de la început, ca şi Alecsandri.

Partizanii lui Mihai Sturdza, văzând că nu pot atrage la ei pe acei ai lui beizadea Grigore, văzând mai ales că unioniştii au luat în cele de pe urmă zile măsuri energice, s-au descurajat. Moşu-meu Lascar a declarat partizanilor săi că nu voieşte s-audă nici macar vorbindu-se de candidatura lui, căci: „în momentul de faţă ar fi ridicol să alegem un domn care s-ar intitula Lascar I”.

Spre marele ponos al cucoanei Frosei Catargiu (născută Ventura), l-a făcut şi pe Lascar Catargiu să invoace în faţa soţiei sale acelaşi motiv pentru a renunţa la candidatura ce i-o pusese unii din prietenii săi din imboldul zisei cucoane. De altmintrelea toţi candidaţii unionişti, fără excepţie, se îndatorise că, în cazul când unul din ei ar fi ales, acela să renunţe la scaun îndată ce ar vedea putinţa să aducă în locul său un domn străin aparţinând unei dinastii domnitoare din Europa.

La sfârşitul lui decemvre tata fusese la Ieşi şi, deoarece nu avea cum să nu se ducă la Marghioliţa Roznovanu, care, deşi cu şăse ani mai mare, îi era nepoată de soră, mersese să-i facă o vizită, deşi ştia bine că are să se întâlnească cu Mihai Sturdza, pe care nu-l mai văzuse de mai bine de zece ani. Voievodul l-a primit foarte bine, dar bineînţeles fără a vorbi macar un cuvânt despre politică, ci a întreţinut lumea prezentă despre un duel ce avusese loc tocmai atunci între Nicu Rosetti Bălănescu şi Eduard Gherghel. Acest de pe urmă era de prima forţă cu spada şi Bălănescu avu ficatul perforat, rămânând mai multă vreme între viaţă şi moarte. Iar fostul domn nu se putea împiedeca să repete cătră fiecare din noii veniţi „că el avuse doară prevederea să facă o lege împotriva duelului”.

Plictisită de această necontenită repetire, gazda voievodului zise tatei la ureche: „O făcut şi o lege împotriva hoţilor, şi totuşi nu s-o spânzurat pe sine însuşi.”

Tata venise îngrijit de la Ieşi, căci se zicea că Mihai Sturdza se hotărâse să cedeze el voturile sale lui beizade Grigore şi chiar a doua zi a trimes la Ieşi pe bătrânul Strătulat, feciorul boieresc de la Boiştea, spre a sta acolo până la alegerea domnului şi a se întoarce îndată după aceasta cu scrisorile ce avea să i le deie moşu-meu Lascar.

În ziua de şăpte ianuar 1859, după-amiază, am mers cu tata şi cu mama la primblare cu trăsura înspre Adjud, în nădejdea că vom întâlni pe Strătulat. Era moină, deşi ne aflam în toiul iernei, şi eu, care atunci aveam nişte ochi minunaţi, când eram încă pe podul din capul târgului al pârâului care trecea prin grădină, zărisem cum vine Strătulat în fuga iepei sale albe.

— Iaca Strătulat, strigat-am.

— Avem s-aflăm vestea cea mare, zise mama.

— Numai să nu fie Mihai Sturdza, zise tata.

— Cine s-o ales domn? întrebă tata când feciorul boieresc se opri lângă trăsură.

— Cuza s-o ales domn, răspunse Strătulat. Şi remise tatei o scrisoare de la moşu Lascar.

Scrisoarea era scrisă în tot avântul izbânzii de unul din cei mai însufleţiţi partizani ai unirii. Moşu-meu povestea cum, în ajunul alegerii, la vestita şedinţă de noapte în Sala Elefantului, la cabinetul de istorie naturală, el închisese uşa cu cheia şi declarase că nu lasă pe colegi să iasă până când nu se hotăresc pentru cine votează, că izbutise să-i facă să se pronunţe pentru Cuza în unanimitate şi că atunci partizanii tatălui şi ai fiului, văzând că nici unul din ei nu are sorţi de izbândă, s-au hotărât să aleagă şi ei pe Cuza. Moşu Lascar mai vestea pe tata că primise de la Cuza ministerul de finanţe. Însă îl păstră numai opt zile, chipul în care se desemnau trebile neplăcând caracterului său intransigent. În iarna aceea era s-o ducem întruna într-o emoţie patriotică. De abie se alesese Cuza domn al Moldovei şi iaca că şi muntenii îl aleg tot pe dânsul domn. Apoi urmează vizitele muntenilor la Ieşi şi scurta, dar frumoasă

frază a lui Rosetache[92]: „Domnul e sublim!” Iar după vizitele muntenilor urmă în curând călătoria domnului la Bucureşti.

Dacă tata văzuse cu mare bucurie alegerea lui Cuza la scaunul Moldovei şi poate cu şi mai mare bucurie acea la scaunul Munteniei, fiindcă era sigur că avea să desăvârşească unirea şi să aducă pe domnul străin, pe de altă parte însă nu credea în Cuza, fiindcă nu credea deloc în seriozitatea lui: pentru dânsul noul domn nu era decât un stâlp de cafenele, excepţional de inteligent, energic şi fără frică, dar uşuratec şi viţios. Nici nu avea de altmintrelea cum Cuza, dată fiind lumea în care fusese crescut şi pildele ce le avuse sub ochi, să fie altfel decât era. Dar, astfel cum era, era singurul barbat în Moldova care, ridicat în scaunul domnesc, era în stare să facă ceea ce a făcut el pentru ţară. Alţii nu ar fi avut viţiurile şi deplorabila lui educaţie, dar nu ar fi avut nici însuşirile, nici hotărârea lui. Era firesc ca tata, barbat care nu credea deloc în democraţie, dar credea sincer în naţionalism, să aibă de la început încredere în naţionalismul lui Cuza, dar era tot atât de firesc să aibă oroare de tendinţile lui democratice, susţinând că ceea ce el (Cuza) pretinde că este democratism în realitate nu este decât o colosală minciună. Şi totuşi, fără această minciună, nu am fi putut avea legea rurală, iar fără legea rurală am fi avut revoluţia în ţară. Dar despre aceste mai târziu.

În vara anului 1859, Cuza a strâns în tabăra de la Floreşti (Prahova) amândouă oştirile celor două ţări, inclusiv dorobanţii şi grănicerii. Concentrarea acestor de pe urmă a pricinuit turburări printre grăniceri. Atunci am auzit mai mulţi dorobanţi dând domnului titulatura de *împarat*. Adevaratul scop al adunării oştirilor în această tabără a fost dorinţa lui Napoleon al III-lea să neliniştească Austria în privinţa Ardealului. Miliţiile moldoveneşti şi munteneşti fură puse sub organizatori francezi şi instruite în lagăr. Totodată, sub imboldul lui Napoleon al III-lea, se încheie o convenţie între Cuza şi generalul ungur Klapka, prin care acesta era autorizat să stabilească depozite de arme şi de muniţiuni în ţările noastre.

[92] C.A. Rosetti (n. red.).

Evenimentul important însă între toate ale anului 1859 a fost războiul Italiei[93]. Dacă Austria ar fi ieşit dintr-însul învingătoare, cu bună samă că, pentru multă vreme, nu ar fi fost nici unire, nici confirmare de către Turcia a alegerii lui Cuza, ci că ar fi domnit în Principate un regim foarte asămănător acelui al ocupaţiei austriace de la 1854 la 1858. Ţara şi-a dat atunci cu desăvârşire samă de importanţa momentului pentru ea. Izbânda Franţei însamna pentru noi viitor falnic, izbânda Austriei însamna viitor smerit şi păcătos pentru neamul nostru. Şi, Doamne, ce tare băteau atunci inimele acelor care-şi dădeau sama de văjnicia acelui ceas. Doamne, ce izbuhnire de entuziasm după Magenta! Parcă văd încă pe mama alergând cu ziarul în mână pe balcon şi strigând grădinarului nostru francez:

— *Rubin! Les Autrichiens sont brossés à plate couture et les français sont à Milan!* (Rubin! Austriacii sunt bătuţi măr şi francezii au ajuns la Milano!)

Dar după Solferino ce-o fost! Ştia acum toată ţara că Poarta va mai face ea greutăţi, va mai întârzia recunoaşterea lui Cuza pe vro câteva săptămâni, dar nu mai are ce să facă, este silită să-l recunoască.

Acea vară a petrecut-o tata la Focşăni, în calitate de preşedinte al Comisiunii Centrale. Am fost şi eu cu mama acolo pe vro câteva zile. Pe vremea aceea, oraşul Focşăni avea apă cât se poate de rea şi tata, care ţinea foarte mult la calitatea apei ce o bea, îşi aducea apa de la Căiuţi, într-o balercă şi într-un număr de butelci. Am mai cunoscut însă pe cineva care făcea la fel când mergea la Cameră, la Bucureşti. Era ruda noastră, Costache Rosetti-Teţcanu, care o aducea de la Teţcani şi pleca înapoi acasă îndată ce provizia lui amerinţa să se sleiască.

De la sesiunea Comisiunii Centrale în vara anului 1859 încolo, raporturile dintre tata şi Cuza au mers tot stricându-se. Măsurile succesive luate de el şi de Kogălniceanu nu

[93] Războiul Franco-Austriac din 1859, între Franţa şi Regatul Sardiniei şi Piemontului, de o parte, şi Austria, de cealaltă parte. Războiul a dus la încetarea dominaţiei austriece în nordul Italiei şi la unificarea peninsulei. În bătălia decisivă de la Solferino, trupele conduse de Franz Joseph au fost învinse de armata lui Napoleon III (n. red.).

puteau decât să nemulţumească adânc pe tata. Dacă el îşi însuşise cu însufleţire toate idealurile noastre naţionale, în schimb nu voia s-audă de democratism, de egalitate pentru toţi şi de suprimarea jurisdicţiunii uzurpate a stăpânilor de moşii asupra ţaranilor şi asupra slugilor din casă.

Guvernul era foarte slab, poporul, deprins de veacuri cu o adevarată sclăvie, suferea totul în tăcere. Funcţionarii incapabili tremurau şi ei înaintea puterii boiereşti, nu îndrăzneau de obicei să i se puie de pricină şi când, cum însuşi Kogălniceanu se plânsese Camerei, acei slujbaşi voiră să-şi facă datoria şi să execute cu forţa ordinele guvernului, fură luaţi în râs şi chiar maltrataţi. Erau stăpâni de slugi şi de moşii care, când întindeau pe o slugă sau pe un ţaran jos ca să-l bată, aveau grijă să strige:

— Respectaţi circulara ministrului, măi! Nu vă atingeţi de circulara ministrului.

Ceea ce voia să zică că se aşaza circulara lui Kogălniceanu mai sus decât locul unde loveau vergile sau biciul. Iar astăzi, după mai bine de şăsezeci de ani trecuţi de la circulările lui Kogălniceanu, dacă de mult nu mai bat boierii, bat jandarmii, subprefecţii, poliţia şi justiţia de zvântă, mai crud decât băteau altădată vatajii boierilor, şi aceasta în plin regim liberal!

CAPITOLUL VI
Călătoriile noastre la Viena şi Italia

În vara anului 1860 sanatatea tatei ne-a silit să plecăm la Viena. S-a ales calea prin Ardeal şi am plecat de la Căiuţi în două trăsuri şi două braşovence. Una din cele două trăsuri era cupeaua mamei şi cealaltă un vehicul monumental care merită o descriere specială. Închipuiţi-vă un fel de diligenţă

închisă, având pe lângă obloane cu geamuri alte geamuri în dreapta şi stânga fiecărui oblon. Dinapoi era un fel de divan pe care puteau şădea comod trei persoane mari, iar în faţa acestui sediu erau două scaune largi, despărţite unul de altul printr-un fel de coridor încrucişat prin care pătrundeai spre fundul trăsurii.

Pe fiecare din aceste scaune puteau şădea câte două persoane, una cu faţa spre scaunul de dinapoi şi cealaltă cu faţa spre capătul de dinainte a trăsurii; bineînţeles că o spetează căptuşită despărţea pe ambii călători. La un pas spre capătul trăsurii de la aceste două scaune, tavanul se lasa mai jos, ca şi podeaua, formând, sub capră, un fel de boltă prin care se prelungea coridorul despre care am vorbit, formând două încăperi, fiecare având uşa ei, una din acele încăperi cuprindea un clozet cu toate cele trebuitoare, iar cealaltă o camară pentru provizii. Capra trăsurii era destul de largă pentru a primi încă doi călători pe lângă vezeteu, iar dinapoia ei era un scaun pe care puteau şădea alţi doi inşi. Pe coperişul trăsurii, încunjurat de un fel de gratie, încăpea o mulţime de cufere şi de alt bagaj. La acest vehicul de fabricaţiune engleză erau înhamaţi doisprezece cai de poştă care, prin micimea şi pipernicia lor, alcătuiau un contrast din cele mai comice cu *hardughia* ce o duceau. Tata ni spunea că în această trăsură se bjinise, la 1821, familia hatmanului în Bucovina.

Şi în acest echipaj, bine aprovizionaţi cu mâncare, am plecat într-o frumoasă dimineaţă de iulie spre Viena şăsă persoane mari: mama, guvernanta surorilor mele, Berta Lutz, camerista mamei, Carolina, camardinerul tatei, Albert, Ileana, manca fratelui meu Alexandru, şi cinci copii: eu, surorile mele Ana şi Maria şi fraţii mei Lascar şi Alexandru.

Plecaţi de dimineaţă, am făcut popasul de amiază la Poiana Sarată, la popa Ioniţă Beloiu, după ce trecusem prin vama austriacă fără nici o greutate, diferitele formalităţi fiind cu desăvârşire simplificate pentru tata. Pe la ceasurile patru am plecat iar înainte, caii mocăneşti din Poiana Sarată înlocuind caii de poştă de la trăsura cea mare, şi am intrat în frumosul defileu al Oituzului. Când ne apropiam de sfârşitul lui, aproape de piciorul Maghiaruşului, se rupe o osie de la Arca lui Noe, cum o numea mama, şi iaca-ne

opriţi în drum. S-a trimes atunci unul din mocanii de la Poiana Sarată la Breţcu, la *polgor meşterul* (primarele) de acolo, spre a-l ruga să ni trimată un fierar bun cu instrumentele necesare şi cu foi pentru a direge osia stricată. După plecarea mocanului, ne-am pus la masă şi am mâncat din îmbielşugatele provizii ce le adusesem cu noi. Iar după mâncare, deoarece înnoptase şi ajutorul aşteptat de la Breţcu nu putea să sosească decât după vro două ceasuri, am fost culcaţi, noi, copiii, în trăsura cea mare, şi nu ne-am mai trezit decât în ziuă, la Breţcu, tot în trăsură, în curtea lui *polgar meşter*. După culcarea noastră sosise fierarul cu ajutoarele, cu foile şi cu instrumentele lui, însoţit de însuşi *polgar meşterul*, şi reparaţia fusese terminată înainte de ziuă, suisem şi scoborâsem prevalurile Maghiaruşului şi, ajunşi în Breţcu, trăsesem la locuinţa primarului. Am plecat încă de dimineaţă cu cai tocmiţi în Breţcu şi seara ajungeam în Braşov, unde trăgeam la otelul no. 1, atunci şi încă multă vreme după aceea cel mai bun din Braşov. În Braşov am stat două zile pentru ca tata să poată apuca cu desăvârşire liberă diligenţa făcând serviciul între Braşov şi Sibiu, spre a o putea închiria întreagă.

Acea diligenţă avea forma unui mic vagon de cale ferată şi scaunele erau distribuite în acelaşi fel ca la compartimentele duble ale vagoanelor Offenheim de pe linia Iţcani-Roman, la deschiderea ei, în anul 1870. Ţin bine minte cum, când am ajuns la mijlocul coastei de vis-à-vis de Vlădeni, conductorul a rugat pe tata să ni spuie să ne dăm cu toţii jos, afară de mama şi de el, căci suişul este greu, caii foarte osteniţi, iar trăsura cumplit de încarcată. Ne-am dat îndată jos cu toţii, mama cea dintăi, şi am mers aşa până în vârful dealului.

Seara am fost în Sibiu şi am tras la otelul Împaratul Roman, dar nu în localul de astăzi, care a fost clădit pe la sfârşitul veacului trecut, ci în cel vechi. De Sibiul de atunci ţin numai minte că m-a impresionat foarte mult prin curăţenia lui şi că am făcut prietenie mare cu un căpitan de husari care vorbea minunat româneşte şi locuia în acelaşi otel.

După o zi sau două am plecat iarăşi cu diligenţa spre Timişoara prin trecătoarea cunoscută sub numele de *Porta*

Orientalis[94], călătorind toată noaptea, schimbând bineînţeles caii la anumite releuri, iar în seara celei de a doua zi eram în Timişoara, dar nu-mi aduc aminte la care otel am tras. De dimineaţă, a doua zi, am fost cu tata la gară, pentru ca să-mi arăte drumul de fier, dar în realitate mi se pare că era nerăbdător să vadă şi el o cale ferată în plină fiinţă, şi nu în icoană, căci până atunci el nu văzuse nici una, nemaieşind din ţară, de la întoarcerea lui din Germania, la 1834, decât pentru a merge de două ori la Constantinopol (a doua oară ca exilat, la 1848). Nu ştiu care au fost impresiunile sale, dar eu am avut o mare deziluzie, văzând că drumul de fier se reducea la cele două şini înguste de fier pe care alunecau vagoanele. În aceeaşi seară am plecat la Viena, unde am ajuns în după-amiaza celei a doua zi.

Am tras la otelul Goldene Lamm, unde trăgeau cei mai mulţi români din lumea noastră. Chiar în seara aceea, tata s-a întâlnit cu o veche cunoştinţă pe care era departe să s-aştepte s-o recunoască aici şi în situaţia în care a găsit-o.

Ne scoborâsem pentru a lua în restaurant masa de seară şi un chelner ne conducea spre masa ce se oprise pentru noi. Ajunşi la dânsa, mama se aşazase pe scaun şi spunea fiecăruia din noi unde să şază, dar tata rămânea în picioare, cu ochii aţintiţi asupra unei părechi care mânca la masa vecină cu a noastră. La acea masă stăteau o doamnă de vârstă matură, voluminoasă, cu obrazul vânăt de diresuri, iar în faţa ei un domn nalt şi spătos, oacheş la faţă, cu păr negru, creţ, cu musteţi şi barbişă à la Napoleon al III-lea, îmbracat în haine strâmte ungureşti, de postav negru, cusute cu şireturi negre şi ele, şi cu ciubote negre husăreşti.

Văzând că tata tot nu s-aşază la masă, mama îl întrebă pe româneşte:

— Da de ce nu şăzi? Cunoşti poate pe vecinii noştri?

Iar tata răspunse:

— Nu mă-nşăl, îi Porcuşorul! Nu-l recunoşti?

[94] Între Teregova şi Domasnea, azi în judeţul Caraş-Severin (n. red.).

— Aşa mi se pare şi mie, răspunse mama după ce aruncă o ochire asupra părechei care capatase astfel bagarea de samă a tatei, dar şăzi, căci lumea începe a se uita la tine.

Tata se puse jos, dar fără a înceta să se uite la părechea vecină.

Aceasta însă, după ce doamna matură zisese câteva cuvinte într-o limbă străină, se sculă de la masă, deşi i se aducea tocmai atunci friptura, şi, zicând câteva cuvinte chelnerului, ieşi din restaurant.

— Cine este părechea care chiar acuma s-a sculat de la masa de alături? întrebă tata pe chelnerul care ni aducea supa.

— *Der Herr Baron von Porkovitzki und die Frau Baronin*, răspunse chelnerul, *reiche ungarische Herrschaften aus Ungarn welche auch grosse Güter in Galizien besitzen*. (Domnul baron de Porkovitzki şi doamna baroneasă, boieri bogaţi din Ungaria care stăpânesc moşii mari şi în Galiţia.)

Noi, copiii, nu înţelesesem nimica la întreagă această scenă, căci nu auzisem pe părinţii noştri pomenind până atunci de Porcuşorul. După ce ne-am sculat de la masă, tata s-a dus la biuroul otelului ca să mai capete informaţiuni despre părechea în chestiune şi acolo i s-a spus că domnul baron şi doamna baroneasă, ieşind de la restaurant, şi-au cerut socoteala, şi-au făcut bagajele şi plecase cu câteva minute mai înainte, dispunând ca orice corespondenţă pentru ei să li se trimată la unul din castelurile lor din Galiţia. Altă informaţie decât acele capatate de la chelner, la masă, tata nu putu să capete decât acea că domnul baron părea foarte tulburat. Mulţi ani după această întâmplare, mama mi-a povestit întreaga istorie a lui Porcuşorul, alias Porkovitzki.

El era fiul unei foarte frumoase ţigance de la Bohotin, foarte apreciată atât pentru frumuseţă, cât şi pentru meşteria în arta de a freca picioarele la tot tineretul care frecventa Bohotinul în timpul alcătuirii Regulamentului Organic şi mai târziu. Acea ţigancă născuse, nu se ştia cu ajutorul cui, o frumuseţă de băiet. Era ţiganaşul aşa de frumos, încât mătuşele mele, surorile tatei, adesa puneau să-l spele, să-l îmbrace curat şi să se joace cu dânsul. Pe vremea cireşilor, îi spânzurau de urechi cireşi coapte bine,

nedându-i voie să le mănânce până nu li făcea pe voie repetând cuvinte şi fraze ce i le spuneau. Cu vremea micul danci crescu şi, la vrâsta de zece sau doisprezece ani, fiind foarte voinic şi deosebit de deştept, fu ridicat la rangul de băiet la bufet, adică pus să înveţe cum se spală farfuriile şi cum se curăţă tacâmurile şi, mai ales, cum se mănâncă palme de la sofragiu şi de la feciorii de sub acesta. Dar, dacă se făcea din ce în ce mai nalt, mai voinic şi mai frumos, devenea şi din zi în zi mai murdar, astfel că porecla de Porcuşoru, câştigată de el în cea mai fragedă copilărie, îi fu menţinută şi în adolescenţă şi în prima tinereţă. Dar era cât se poate de deştept. Moşu-meu Lascar, având prilej să-şi deie samă de această deşteptăciune, găsi că ar fi pacat să nu servească decât la spalarea blidurilor şi la curăţirea argintăriei şi, luându-l de la bufet, după trei ani de slujbă în acel departament, îl dădu la canţeleria moşiei, însărcinând pe întăiul logofăt să-l înveţe carte, iar până ce va şti a ceti şi a scrie să ţie curăţenia în canţelerie şi să facă comisioanele logofătului. Într-un an, Porcuşorul cetea perfect slova tipărită şi acea scrisă şi scria destul de distinct, iar în mai puţin de alţi doi putea să fie întrebuinţat la scrierea oricăror *izvoade* sau scrisori şi ştia să socotească minunat. Era atunci de vro nouăsprezece ani şi începea să-i placă sexul frumos; avea un succes cu totul deosebit pe lângă ţigăncuşele din curte şi de afară de curte şi chiar pe lângă ţărăncuţe. Voind să mai ajute prin daruri acestui succes, izbuti să înşele vro doi ţarani chiaburi la socoteală, însuşindu-şi astfel câţiva irmilici[95] cu care cumpără din târguşor, din Răducăneni, mărgele, cordele şi cofeturi. Dar ţaranii cei înşalaţi, cărora socoteala nu li se păruse curată, o făcură din nou cu ajutorul unor jâdovi din târg, tocmai din acei care vânduse Porcuşorului marfă care să-l facă plăcut fetelor. Ţaranii înşalaţi se grăbiră să se înfăţoşeze la canţelaria moşiei cu socoteala prefăcută pe curat şi vatavul Anton Scheletti nu întârziese să înţeleagă cum stăteau trebile. Luat viguros în palme, ţiganaşul îşi mărturisi greşala. Fu închis în beci până la sosirea moşului meu

[95] Irmilíc: icosar, monedă turcească de argint, în valoare de 20, 17 sau 12 lei şi jumătate (n. red.).

Mitică, care se afla la Ieşi, spre a hotărî asupra soartei sale. Nu ştiu cum, izbuti să fugă şi să caute adăpost în Ieşi, dar nu întârzie să fie prins de nazârie[96] şi predat în lanţuri stăpânului său. Moşu-meu Lascar, care trăise în străinatate mai mulţi ani decât fraţii săi, luând acolo obiceiuri mai europeneşti decât aceştia, îl scăpă de coarne, dar nu-l putu scapa de o ţapănă bataie şi de degradare de iznoavă la slujba de curăţitor de bliduri. Dar, după trei luni, ţigănuşul nemaiputând suferi situaţia umilitoare în care se afla, dispăru din nou, şi, de astădată, fără să i se mai poată da de urmă.

Tata şi mama au făcut ceva mai târziu, tot la Viena, cunoştinţa unui principe Iablonovski, un bogat proprietar galiţian, şi a fiicelor sale, din care una era de o deosebită frumuseţă şi cu care se întâlneau des. Luându-se în vorbă odată despre Porkovitzki, principele li istorisi că acest ţigan câştigase într-adevăr iubirea unei doamne ungare de vârstă matură, care poseda în acelaşi ţinut ca principele mai multe moşii frumoase, moştenite de ea de la o mătuşă bătrână. Intrat întâi ca servitor în slujba doamnei în chestiune, îi scapase viaţa cu prilejul unei spargeri încercate de nişte hoţi în castelul în care doamna avea adunată o mare sumă de bani, ucisese doi din hoţi şi pusese pe ceilalţi pe fugă. Doamna, care-l iubea din cauza frumuseţii sale încă înainte de această faptă vitejască, nu numai că se căsători cu el, dar, prin stăruinţi şi bani, izbutise să-i procure titlul de baron. În Galiţia nu ştia nimene ceva despre originea lui Porkovitzki, şi principele Iablonovski făcea mult haz despre cele ce i le povestise părinţii mei despre acea origine şi despre pâcâleala curţii împărăteşti care conferise unui rob ţigan fugit de la stăpâni titlul de baron. În cât priveşte doamna ungară, ea era considerată ca pe trei sferturi nebună. De atunci n-am mai auzit nimica despre Porcuşorul-Porkovitzki.

Pe la mijlocul lunii următoare, august, am părăsit otelul penru un apartament în Palatul Luhomirski, pe Mölkerbastei, nu departe de Burg, un cartier care acuma

[96] Nazir/nazâr: comandantul unei cetăţi; (aici) capul vătafilor de plai (n. red.).

este cu desăvârşire demolit şi reconstruit. Sub ferestrele noastre se întindeau o parte din faimoasele bastioane ale Vienei, cărora li s-a datorit rezistenţa biruitoare opusă de două ori de vienezi urgiei turceşti.

Puţin timp după ce am ocupat apartamentul nostru, m-am găsit în stare să cetesc şi imediat m-am pus pe cetit Robinson Crusoe, pe care nu l-am lasat din mână pănă ce nu am cetit cea de pe urmă linie şi de atunci nu m-a mai părăsit patima cetirii.

Mi s-a luat tot atunci ca profesor un würtemberghez, numit Maximilian Wegener, vorbind franţuzeşte ca un francez, barbat de meserie, dar beţiv şi brutal, care a fost congediat după puţine săptămâni. A fost înlocuit printr-un elveţian din Valais, numit Veuthey, catolic fervent şi supărăcios, care mă punea să copiez verbe toată ziua.

Guvernanta surorilor mele, Bertha Lutz, se îndrăgostise de un cofetar polon şi se căsătorise cu el în primavară. Părinţii mei angajară în locul ei o unguroancă foarte urâtă, numită domnişoara Amelia Endrődy, despre care va fi mai pe larg vorba mai jos.

După naşterea surorii mele Zoe, în octomvre 1861, tata şi mama au frecventat mai cu deosebire cercurile diplomatice: soţia ambasadorului turcesc, principele Callimachi, născută Cantacuzino Paşcanu, era ruda amândurora şi-i prezentase pretutindeni. Mama se legase cu deosebire cu doamna Dué, soţia ministrului Suediei, şi cu ducesa de Gramont, născută Mac Kinnon, acea a ambasadorului francez, cu care a ramas mulţi ani în corespondenţă.

Se afla tot atunci la Viena şi venea des să ne vadă fostul caimacam Vogoridi. Relaţiile lui cu tata fusese mai mult decât reci în timpul căimăcămiei sale, dar, la Viena, venea des să ne vadă şi mai ales să şadă la masă. A murit puţin mai în urmă, răpus de o boală de cord. Era un barbat de statură înaltă şi frumos la faţă, pacat numai că avea un cap ţuguiet, dar fesul, ce nu-l scoţea niciodată, masca perfect acest cusur.

Mancii fratelui meu Alecu îi era cumplit de urât la Viena; biata ţarancă de la Boiştea se usca de dorul de ţară şi de urât, neputând vorbi decât cu părinţii noştri şi cu noi:

mama se temea că nu o va mai putea ţinea. Dar într-o zi, pe la sfârşitul iernei, când începuse să cunoască drumul la Prater, iaca că se întoarce acasă Ileana veselă şi cu totul transfigurată şi, intrând în camera mamei, îi strigă de pe prag:

— Domniţă! Am vorbit cu oameni!

Purta costumul ţărănesc şi, la Prater, o descoperise nişte soldaţi dintr-un regiment din Ardeal, care se pusese îndată la taifas cu dânsa şi o ţinuse de urât. De atunci nu s-a mai plâns de urât, căci ştia unde să găsască leacul.

Spre marea mea bucurie, am plecat, prin mai sau prin iunie, acasă, tata rămânând să facă o cură la Halle. De astă dată am luat calea Dunărei, suindu-ne pe un vapor la Aspernbrücke, iar la Budapesta mutându-ne pe altul, mai mare, care ne-a adus până la Galaţi. De acolo am venit la Căiuţi cu nişte birji jâdoveşti.

Cu mare plăcere găsitu-m-am iar în colţul meu mult iubit, căci de atunci nu mă simţeam atât de bine şi în loc atât de iubit ca în valea mea frumoasă.

Şi foarte mi-a părut rău când, după o şădere de mai puţin de un an şi jumatate, am plecat, în toamna anului 1863, în Italia. Plecarea noastră a fost pricinuită de starea mamei, care fusese foarte afectată de pierderea fratelui meu mai mic Lascar. Acesta, deşi extraordinar de robust, se resimţise totdeauna de o pneumonie ce o capatase ca sugar şi din care scăpase numai cu mare greu. Mama fusese făcută atentă asupra primejdiei ce răcelile în genere o prezentau pentru el şi îl îngrijea cu deosebire. Totuşi, la sfârşitul iernii 1862-1863, căpătă o nouă pneumonie şi, cu toată îngrijirea de zi şi de noapte a mamei şi cu silinţile medicului nostru, Collin, muri după o lungă agonie, căci, precum am arătat, era excepţional de viguros. Mama, care, în urma îngrijirilor necontenite de atâţia ani îşi legase inima de dânsul poate mai mult încă decât de noi ceilalţi, a fost cuprinsă de o mare durere, care amerinţa să înriureze chiar asupra sănătăţii sale atât de puternice. Se hotărî să mergem în Italia pe mai mulţi ani, iar tata să rămâie dintăi în ţară (era deputat de Fălciu) şi să vie din când în când să petreacă câteva săptămâni sau câteva luni cu noi. Pornirăm

spre a merge la Napoli, unde mama dorea să se stabilească.

Iar am plecat cu trăsurile, dar de astă dată cu cai de poştă şi spre Galaţi. Am mas la Mărăşăşti, la Costin Catargiu, moşul mamei, unde ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri, care îşi schimba garnizoana, de la Ieşi la Bucureşti. Aproape toţi ofiţerii regimentului, fără excepţie, au luat masa cu noi în acea casă renumită pentru ospitalitatea ei, într-adevăr patriarcală. În acea zi, sara târziu, am plecat la Galaţi, unde am ajuns a doua zi şi ne-am îmbarcat îndată pe un vapor al Lloydului austriac, cu care am mers până la Turnu Severin, iar de acolo, apele fiind mici, am debarcat şi am mers cu trăsuri pregătite de societatea austriacă de vapoare până la o staţie din Banat, al cărei nume nu mi-l mai amintesc. Acolo ne-am suit pe alt vapor, mai mic, care ne-a dus la Baziaş, unde am luat calea ferată care ne-a dus la Viena, unde ne-am oprit câteva zile.

De la Viena am mers prin Stiria, Carintia şi Carniola la Milano, percurgând nişte peisagii de munte splendide, din care unele au ramas înfipte până astăzi în memoria mea, şi, lungind coasta lacurilor italiene, am ajuns la Milano. De mai bine de şăizeci de ani n-am mai fost în această veche capitală a Lombardiei, dar şi acuma am dinaintea ochilor perspectiva grandioasă a domului său splendid.

De la Milano, străbătând toată Lombardia de-a curmezişul ei, am mers la Genova, unde, după o scurtă oprire, ne-am îmbarcat pe un vapor italian pentru Napoli. Acolo am stat vro zece zile, mama căutând în acest timp casă de locuit, dar fără ca să găsască ceea ce dorea. Pe vapor făcuse cunoştinţă cu un principe di Fiumesalato San Cataldo, un nume mare din Sicilia, şi cu soţia lui, o contesă Hauke din Polonia. La Napoli ne scoborâsem la acelaşi otel şi-i vedeam zilnic. Ei, văzând că mama nu găseşte la Napoli o casă care să-i convie, o sfătuiră să meargă să s-aşeze la Palermo, unde ziceau că ar găsi mai degrabă ceea ce caută. Mama s-a lasat convinsă, şi iată-ne plecaţi la Palermo. Aici erau case destule, un *palazzo* lângă celalalt, dar toate mirosind a mucegai de departe şi unul mai trist decât celalalt. După trei sau patru zile petrecute în vizite la rudele principelui de San Cataldo, către care el ne

aprovizionase cu scrisori de recomandare, mama s-a plictisit şi am plecat la Florenţa, unde era aşazat moşu-meu Mitică, fratele mai mic al tatei. Îmi aduc bine aminte de această călătorie, căci marea era grea şi nu am încetat un moment să fiu bolnav, de la Palermo până la Livorno, iar vaporul pe care ne îmbarcasem, Mongibello, al unei societăţi italiene, era cât se poate de murdar şi de lipsit de ordine şi de comfort. Ajunşi la Florenţa, am tras la otelul de Nord, pe piaţa Santa Maria Novella, dar, în curând, mama a găsit un apartament foarte încăpător şi frumos, în via Cavour, într-o casă a banchierului Fenzi.

La Florenţa mi s-au luat o mulţime de profesori: de limba greacă clasică şi modernă, de franceză, de latină, de piano, de desemn, pe lângă lecţiile de limbă germană, de istorie şi de geografie ce mi le dădea domnişoara Endrődy, guvernanta surorilor mele. Profesorul meu de elină era un tânăr grec, numit Othon Fredericks, fiu de bavarez venit în Grecia cu regele Othon[97], dar acuma mai grec decât grecii cei mai grecizanţi. Ca întreaga Elada, hrănea o ură de moarte împotriva lui Edmond About[98], pentru că acesta scrisese *La Grèce Contemporaine* şi *Le Roi des Montagnes*, două cărţi pline de spirit, dar în care îşi batea joc de greci în chip destul de crud. Ca şi toţi studenţii greci de pe acea vreme, Othon Fredericks avea un câne căruia îi dăduse numele de About şi căruia îi tăiese coada în semn de dispreţ şi spre a răzbuna onoarea Greciei terfelită de About.

Lovitura de stat a lui Cuza şi perpectiva legii rurale ne-au adus înapoi în ţară după o absenţă de numai şăpte luni. Tata, căruia îi era mare dor de noi, se grăbi să se folosească de nesiguranţa răspândită în cercurile marei proprietăţi prin reformele lui Cuza pentru a ne aduce înapoi în ţară. De altmintrelea mi se pare că nici mamei nu-i păru rău să se întoarcă acasă la dânsa, căci am văzut-o veselă la ideea întoarcerii în ţară.

---

[97] Othon I (1815-1867), principe de Bavaria, primul rege al Greciei (1832-1862) (n. red.).

[98] Edmond About (1828-1885), scriitor şi publicist francez de notorietate în epocă (n. red.).

Am făcut atunci o călătorie din cele mai frumoase. Am mers cu calea ferată la Livorno şi, de acolo, cu un vapor al Mesageriilor Maritime franceze, la Messina, oprindu-ne câteva ceasuri la Civita Vecchia şi la Napoli. La Messina ne-am mutat pe alt vapor al Mesageriilor Maritime, mai mare, pe care, făcând încunjurul Peloponezului, ne-am oprit câteva ceasuri la Pireu, iar de acolo, tăind curmeziş prin Arhipelag, am mers la Constantinopol, unde ne-am oprit trei zile. Am vizitat împreună cu mama tot ce se putea vizita într-un timp atât de scurt, petreceam însă nopţile pe vaporul Gange, care ne adusese de la Messina. Tocmai în ziua plecării la Galaţi, mutatu-ne-am pe alt vapor, mai mic, tot al Mesageriilor franceze, pe care am străbătut Marea Neagră în condiţiuni excelente. De la Galaţi la Căiuţi am făcut iar călătoria cu birje jâdoveşti, oprindu-ne la Tecuci, unde am mas la una *mama Smaranda Doftoroaia*, o protejată a tatei care exercita profesiunea de medic, fără să fi făcut vrodată studii medicale, dar opera, zicea lumea, curi miraculoase şi avea necontenit procese cu doftorii cărora li facea o concurenţă din cele mai aprigi, iar ei o dădeau în judecată pentru exerciţiu ilegal al medicinii.

CAPITOLUL VII
Din domnia lui Cuza

Cuza era nu numai un barbat cu minte excepţional de ageră, dar firea îl mai înzestrase cu mari însuşiri de barbat de stat. Era foarte simpatic, ştia să se facă popular şi iubit şi să păstreze iubirea acelor cu care se găsea în contact. Avea un caracter pe cât de franc şi de deschis îl poate avea un conducător de oameni, era stăpân pe darul de a şti şi de a putea să se hotărască răpede şi să se ţie de hotărârea

luată, care de altmintrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvârşit dispreţ. Era prieten bun şi credincios, cu totul lipsit de fudulie şi de fumuri; vechilor prieteni, ramaşi în situaţiunile cele mai umile, li arata aceleaşi atenţiuni ca înainte de domnie; avea oroare de pompă şi de ceremonial. Din nenorocire era cinic şi nu avuse parte de creştere în adevaratul sens al acestui cuvânt. Adică dacă ştia, ca aproape toţi boierii de atunci, să se poarte foarte bine într-un salon, nu fusese învăţat să-şi stăpânească patimele, poftele şi aplecările fireşti. Dacă Cuza ar fi avut parte de o asemene creştere îngrijită, ar fi fost un barbat cu totul excepţional.

Dar de unde să fi luat el atare creştere? De la ţiganii părinteşti? Căci, afară de prea puţine excepţiuni, de la mâna ţiganilor şi a ţigancelor, în vremea copilăriei lui Cuza, primeau copiii boierilor întăia lor creştere. Cu totul mic era [numărul acelor] copii care erau crescuţi de străini culţi, în stare să li deie o educaţiune în accepţiunea ce o dăm astăzi acestui cuvânt, iar părinţii primului domn al Principatelor Unite erau departe de a dispune de mijloace îndestulătoare pentru a creşte astfel pe copiii lor. Ei erau oameni de treabă, care se vede că inculcară fiului lor principii de cinste personală, dar nu dispuneau, ei înşişi, nici de creştere îngrijită, nici de cultură, nici de mijloace însamnate. Am avut norocul ca natura să înzestreze pe Cuza cu o fire care avea parte de multe instincte frumoase, cu o minte excepţional de deschisă, cu avânturi generoase şi cu rari aptitudini pentru conducerea oamenilor. Dar, în schimb, ea a făcut dintr-însul un bărbat care, prin cinismul ce-l arata în unele privinţi, prin robirea cătră poftele şi slăbiciunile sale, nu era, ca cea mai mare parte din membrii de atunci ai boierimii noastre, decât un copil al naturii.

Nici în casa părinţască, nici în pensionatul lui Cuénin, care era mult mai bun decât s-ar putea crede, nici la Paris, unde a trăit câţiva ani, mai mult petrecând decât învăţând, n-a avut el unde să înveţe să-şi stăpânească instinctele şi poftele şi să se desfacă de unele obiceiuri care, mai ales după ce a urcat treptele scaunului domnesc, înfăţoşau un contrast izbitor cu situaţia la care ajunsese.

Încă înainte de domnie avea reputaţia unui *stâlp de cafenele* şi a unui *crai*. Căsătorit încă de tânăr cu Elena Rosetti-Solescu, o rudă departată a noastră, găsise în ea toate virtuţile care fac podoaba unei femei, afară de inteligenţă, şi marea ei afecţiune pentru el o făcea să treacă peste purtarea lui, arătând în această privinţă o surprinzătoare lipsă de demnitate, care îl încuraja să urmeze pe calea apucată.

Îi plăcea mult sexul frumos, avusese înainte de domnie legături cu câteva femei mai uşuratece din societate, dar li prefera profesionalele. Era lucru obşteşte cunoscut că-şi petrecea nopţile în localurile de petrecere din Ieşi şi din Galaţi. Îndată după ce se urcă pe scaunul domnesc, nu lipsiră femei interesate din societatea mare care să brigheze[99] situaţia de *amantă oficială a domnului*; s-au văzut chiar, spre marele scandal al întregii lumi ieşene, două surori dând o luptă aprigă pentru favoarea lui, a doua soră suplantând în rolul de amantă în titlu pe cea dintâi. Amorurile de care Cuza a avut parte au fost de altmintrelea toate venale, cel mai interesat şi totodată cel mai lipsit de credinţă fiind acel care a ţinut aproape tot timpul domniei şi chiar după cădere cu acea[100] care îl făcuse să creadă că copiii altuia sunt copiii lui.

Cunoscută este, mulţămit lipsii de demnitate a doamnei, care s-a pretat acestei comedii, adoptarea a doi copii, din care unul fusese, dragă Doamne, găsit cu prilejul inundării unui cartier popular din Bucureşti. Se ştie că părechea domnească a înfiet atunci nu copiii lui Cuza şi ai amantei sale (care nu existau), ci acei ai zisei amante cu Librecht[101], inspectorul general al poştelor şi telegrafelor, favoritul domnului.

---

[99] *Briguer* (fr.): a urmări, a solicita (n. red.).

[100] Maria Obrenovici (1835-1876), fiica lui Costin Catargiu şi a Smarandei Balş. Din a doua căsătorie, cu prinţul Miloş Obrenovici, l-a născut pe viitorul rege Milan al Serbiei (n. red.).

[101] Cezar Librecht (1820-1890), inginer şi ofiţer de origine belgiană (n. red.).

Legăturile sale cu amanta în titlu nu-l împiedecau dealtmintrelea nici pe el să frecventeze toate femeile uşoare din Bucureşti şi chiar să le aducă la palatul domnesc, care, în această privinţă, devenise un loc rău faimat. Lipsa lui de creştere se mai manifesta adesa prin zeflemelele şi glumele de prost gust ce şi le permitea cu creaturi având interes să i le permită. În vremea în care Dimitrie Sturdza[102] era secretarul său şi locuia la palat, nu pierdea nici un prilej pentru a-şi bate joc de nepăsarea ce tânărul boier o arata către sexul frumos, trimeţându-i, ca să-l aştepte în camera de culcare, femei în *deshabillé*. S-a întâmplat chiar că secretarul, venind într-o zi în cabinetul domnului ca să lucreze cu el, l-a găsit ţinând pe genunchi o fată cu totul dezbracată, ale cărei frumuseţi domnul voia ca Sturdza să le admire în chip amănunţit, ceea ce i-a atras un răspuns pe cât de verde, pe atât de indignat. Dar societatea lui obişnuită era din nenorocire alcătuită din oameni cu totul deosebiţi de Dimitrie Sturdza: împrejuru-i mişuna o camarilă de creaturi cu moravuri la fel ca ale stăpânului, din care prea puţini îi erau credincioşi, iar şi mai puţini aveau pentru ban acelaşi dispreţ ca el.

Această camarilă era alcătuită din amanta în titlu, cu unele neamuri, din Neculai Docan, un văr al lui Cuza, din Librecht, aventurier belgian sau luxemburghez, devenit favoritul şi factotumul său, din care făcuse un director general al poştelor şi telegrafelor, şi încă din alte câteva personagii de acelaşi soi. Printre intimi, bucurându-se de mare trecere era şi generalul doctor Davila[103], dar nu se vede ca acesta să se fi folosit de favoarea domnească pentru a se îmbogăţi, căci a murit sarac. Trecerea lui Davila era foarte pozitivă datorită deosebitelor şi marelor sale merite.

---

[102] Dimitrie A. Sturdza (1833-1914), om politic, prim-ministru liberal (1895-1896; 1897-1899, 1901-1904, 1907-1908). Preşedinte al Academiei Române (1882-1884); a participat la detronarea lui Cuza (n. red.).

[103] Carol Davila (1828-1884), medic şi militar de origine italiană; a organizat serviciul medical militar şi a înfiinţat învăţământul medical românesc (n. red.).

Cuza venise pe scaunul ţării cu nume bine stabilit de judecător integru şi de ocârmuitor drept şi vrednic: *oca lui Cuza* era vestită în amândouă ţările. Apoi mai era cunoscut ca barbat de o deosebită energie, cum dovedise chipul în care ştiuse, în timpul ocupaţiunii austriace de la 1854-1856, să reprime excesele şi actele de indisciplină ale soldăţimii austriace la Galaţi. Noul domn fu îndată bine văzut de popor, care nu întârzie să simtă că pe scaunul ţării de acuma are un prieten şi un ocrotitor. În schimb, abia fusese ales, şi clasele privilegiate care îl alesese, căci numai ele alegeau (Moldova numarând, sub legea electorală a Convenţiei, numai vro mie şăpte sute de alegători), dar care simţise că nu cu ele va merge noul domn, începeau să-l trateze ca duşman. Şi, într-adevăr, el era de mai înainte hotărât să schimbe cu desăvârşire situaţia umilită şi obijduită în care se afla ţărănimea, adică masa naţiunii, restituindu-i macar parte din drepturile ce i se cotropise şi să silească clasele privilegiate ca şi ele să ieie parte la sarcinile publice.

Ar fi cu totul nedrept să se pretindă că starea ţaranului era mai nenorocită pe moşiile administrate în regie de boierii cei mari: dimpotrivă, adevarat era tocmai contrarul. Stăpânii mici şi mai ales posesorii (arendaşii) erau neasamanat mai împilatori, mai neînduraţi decât boierii cei mari şi vechilii lor, în administraţia cărora intra îndeobşte foarte multă neglijenţă şi risipă, pe când la ceilalţi nu se ierta nici macar un pui de găină şi prea adesa se mai pretindeau munci şi dări peste cele legiuite, se întrebuinţau prăjini şi stânjăni mai lungi sau mai scurţi, după cum cerea nevoia momentului, apoi se abuza de groaznica stare de incultură a ţaranului pentru a-l încarca la socoteli. Dar marea majoritate a boierilor mari, care într-adevăr nu abuza de nişte drepturi *ce nu erau specificate de Regulamentul Organic*, dar de fapt existau, ţinea îndeobşte cumplit la putinţa eventualei lor exercitări. Dacă nicăiure în Regulament nu se zice că stăpânul moşiei are dreptul să aducă la scara curţii sau a cănţeleriei sale pe vrun ţaran, să-l întindă jos, la pământ, şi să puie să-i aplice un număr de lovituri de bici sau de nuiele mai mic sau mare, după placul lui, totuşi acesta era un drept ce boierimea mare şi

mică aproape întreagă îl exercita, de fapt, o parte dintr-însa într-adevăr cu oarecare discreţiune, dar la care ţinea morţiş şi-l privea ca ceva sacru şi chiar binefăcător pentru ţaran.

Cuza aparţinea cu bună samă boierimii, familia lui era fără îndoială veche, ocupase funcţiuni de samă şi era înrudită şi încuscrită cu familiile cele mai mari, totuşi ea nu făcea parte din acel număr prea restrâns de neamuri având pretenţia să alcătuiască singure ceea ce, la mijlocul veacului trecut, era privit ca alcătuind *aristocraţia* sau *boierimea mare*. Aceasta era alcătuită dintr-un număr de vro treizeci de familii, parte de origină indigenă, parte de origine grecească, care, în cele două veacuri trecute, izbutind să monopolizeze slujbele cele înalte şi puterea politică în ţară, adunase averi însamnate. Pentru cei mulţi din membrii acestei *mari boierimi* Cuza nu era decât un *parvenit*; mulţi dintr-înşii votase pentru el, dar acest vot fusese dat într-un moment de însufleţire patriotică (de care în curând s-au căit), pentru că nu se vedea cum să se ajungă altfel la unire în opinia lor, deci noul domn era lipsit de autoritate. În curând însă au putut constata că el este foarte hotărât să şi-o impuie.

Întâia cerere adresată de Cuza ţării a atins un punct foarte simţitor al clasei privilegiate. Întemeindu-se pe starea de lipsă absolută a finanţelor ţării, ministerul[104] moldovenesc, care era prezidat de Vasile Sturdza, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei, a cerut Camerei să voteze o contribuţiune de 5 milioane de lei asupra proprietăţii funciare. Până atunci boierimea era scutită de dări şi proprietatea funciară nu era impusă. Domnul se bizuia, pentru a face această cerere, pe articolul 46 al Convenţiei, care hotăra egalitatea tuturor românilor înaintea dărilor. Această contribuţie fu votată în unanimitate, iarăşi într-un moment de însufleţire, dar şi acuma căinţa nu întârzie. Trecură luni fără ca să se poată încasa macar un ban, din pricină că proprietarii puneau fel de fel de beţe în roate pentru împiedecarea oricărei lucrări de constatare a câtimii dării. Mai mult chiar, ministerul care promulgase legea relativă la darea în chestiune nu întârzie

[104] Aici şi mai jos, cu sensul de cabinet, guvern (n. red.).

să fie dat în judecată, sub cuvânt că, contrar stipulaţiunilor Convenţiei, legea aceasta fuse promulgată înainte ca Comisia Centrală să se fi pronunţat asupra ei.

Însă, în acel moment (30 ianuar 1859), Comisia Centrală încă nici nu era constituită, iar propunerea de dare în judecată nu era altceva decât un *răsvot* în chestiunea dării, care numai mult mai târziu a putut să fie hotărâtă, sporind duşmănia între foştii privilegiaţi şi domn.

Şi aici trebuie să amintesc că acea clasă privilegiată era departe de a fi excluziv alcătuită din aristocraţia de naştere, mare sau mică, a ţării, dar că era dimpotrivă înecată în mulţimea *boieriţilor* făcuţi, împotriva stipulaţiunilor Regulamentului, în timpul guvernelor ce îşi succedase de la 1834 încoace. Dacă tatei desfiinţarea acestui privilegiu nu i-a fost pe plac, vatavul nostru de ogradă, *serdarul* Neculai Lefter, vechilul nostru, medelnicerul Manolache Oatu, şi vatavul de la Pralea, medelnicerul Iancu Popovici, făceau de turbare clăbuci la gură când denunţau *batjocura* ce li se făcea punându-i să plătească bir ca oricare *mojic de ţaran* sau ca oricare *cioară de ţigan*.

Comisia Centrală a fost în sfârşit alcătuită, dar această alcătuire deloc nu a contribuit la aducerea unei atmosfere de pace. Cum am aratat mai sus, tata a fost ales preşedintele ei şi el acuma numai de simţiminte binevoitoare către domn nu era însufleţit. După ce Comisia, cu foarte mare încetineală, şi-a discutat şi votat regulamentul interior, ea a început să discute proiectul de constituţie şi, cu acest prilej, spiritul ostil al dreptei faţă de domn a izbuhnit pe faţă. În mesaj, Cuza atinsese număroase chestiuni relative la deosebite reforme menite să puie în acord legislaţia în fiinţă a ţării cu hotărârile Convenţiei. În proiectul de răspuns la acel mesaj nu se face absolut nici o menţiune despre reformele în chestiune, avându-se însă grijă a se aminti domnului îndatorirea luată: „*că va privi îndoita sa alegere numai ca o datorie, ea să nu fie altceva decât o verigă care să lege trecutul de aspiraţiunile viitorului: Unirea ţărilor române sub un Domn străin*”. Şi, după ce proiectul apasa asupra primejdiei de dezmembrare ce-l înfăţoşa sistemul electiv, termina prin

cuvintele: „*roagă pe Înălţimea Sa ca, fără a lasa să se piardă momentele favorabile, să facă a se ajunge la scopul dorit*”.

Şi această politică era cu desăvârşire greşită, căci în acel moment era absolut cu neputinţă să se obţie de la Europa prinţul străin şi unirea desăvârşită. Era exclus să se obţie prinţul străin, căci atunci nici Turcia, nici Austria, nici Rusia nu-l voiau şi nici Napoleon al III-lea nu vedea vrun temei pentru a-i grăbi aducerea, fiind din parte-i foarte mulţămit cu Cuza. În realitate, insistenţa pusă de cătră o parte a românilor ca să ceară principele străin plictisea numai în acel moment pe acele puteri care nu-i erau hotărât contrare; Napoleon al III-lea era foarte dispus să lucreze pentru o unire mai perfectă, dar sub Cuza. Stăruindu-se de cătră o parte din români a se cere imediata aducere a principelui străin nu era altceva decât a pune piedeci demersurilor începute din prima zi la Constantinopol de cătră Negri, în înţelegere cu domnul, pentru obţinerea unei uniri mai perfecte. Pe de altă parte era firesc ca această insistenţă de a cere lui Cuza să-şi cedeze cât mai curând locul în care avea conştiinţă că poate aduce serviciile cele mai însamnate ţării nu putea decât să-l jignească adânc şi să mărească hogaşul dintre el şi foştii privilegiaţi.

În urma înfrângerii Austriei în Italia, Poarta, văzându-se izolată, nu putuse decât să recunoască în sfârşit, după nouă luni de amânări, îndoita alegere a lui Cuza, dar prin două firmane deosebite, iar vizita domnitorului la Constantinopol nu avu loc decât în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvârşire toate formele umilitoare care erau până atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe domn în picioare şi făcu chiar câţiva paşi înaintea lui. Chipul în care se înfăptuia până atunci solemnitatea, sultanul şăzând pe tron, prosternarea domnilor în faţa suzeranului, *sărutarea papucului*, apoi rămânerea lor în faţa lui cu mânile încrucişate pe piept ramaseră lucruri ale trecutului.

Circulările lui Kogălniceanu din toamna anului 1860 în Moldova au dus la culme nemulţămirea foştilor privilegiaţi. Mai ales acea adresată la 18 novembre prefecţilor stârni o adevarată furtună împotriva lui. Îmi aduc bine aminte de indignarea şi de mânia tatei şi a întregului nostru cerc de

rude şi de prieteni, care nu conteneau cu acuzările împotriva domnului şi a ministrului său pentru că „aţâţă pe ţarani la răscoală şi vor să-i îndemne la fapte ca acele care s-au petrecut în Galiţia”[105]. Nu ştiam deloc atunci ce erau acele fapte care se-ntâmplase în Galiţia şi când se întâmplase zisele fapte, dar afirmarea că Cuza şi Kogălniceanu voiau să împingă pe ţaranii noştri să comită grozăvii o auzeam cel puţin de zece ori pe zi.

Şi, Doamne, frumoasă mi s-a părut mie acea circulară a lui Kogălniceanu, când, vro cinci ani mai târziu, am dat din întâmplare peste dânsa. Reproduc parte din cuprinsul ei mai jos.

Camera Moldovei, sub cuvânt că ministerul, prin suspendarea şi exilul la Slatina a mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu[106], a violat articolul 46 al Convenţiei, a votat, în urma raportului făcut de Lascar Catargiu, darea în judecată a ministerului Kogălniceanu. Precum s-a dovedit mai târziu, suspendarea şi exilul acestui mitropolit au fost o pedeapsă din cale afară uşoară şi meritată pentru fapta săvârşită de el, care nu era nimica mai puţin decât o cerere de ajutor adresată de el împăratului Rusiei, împotriva măsurilor foarte binecuvântate, de altfel, luate de guvernul Moldovei pentru a aduce ordine în administraţia averii eparhiilor şi mănăstirilor chinovii ale Moldovei. Nu era deci precum se vede nimică mai puţin decât înaltă tradare, în urma căreia, de atunci şi până la reîntoarcerea Basarabiei la patria-mamă, Rusia a găsit prilej să secvestreze, în folosul său, toate moşiile aflate între Prut şi Nistru a ziselor aşăzăminte bisericeşti ale Moldovei, cu întreg venitul lor.

Cătră acest temei s-au mai adăugit însă alte capete de acuzaţie, care erau circulara din 18 noemvre 1860, precum şi faptul de a fi supus pe proprietari la contribuţia cătră

[105] În 1846, nobilimea polonă a încercat să-i ridice pe ţărani împotriva Monarhiei Habsburgice. Revolta s-a transformat într-o răscoală a iobagilor, care i-au masacrat pe nobili. Austriecii au intervenit în cele din urmă, eliminându-i pe şleahticii care scăpaseră de furia iobagilor şi înăbuşind răscoala în sânge (n. red.).

[106] Sofronie Miclescu a fost suspendat ca urmare a opoziţiei faţă de reformele domnitorului (n. red.).

cutia sătească, acel de a fi făcut în fiecare sat câte o închisoare pe calea beilicului[107], înfiinţarea de judeţe săteşti şi altele de acelaşi fel, în fine Kogălniceanu mai era acuzat că a calcat libertatea individuală punând să aresteze şi dând în judecată pe preşedintele municipalităţii de Ieşi, Balica.

Acestor capete de acuzaţie el a răspuns în cursul a trei şădinţi, cuvintele sale cele mai de samă fiind acele rostite în şădinţa de la 11 fevruar 1861, care ar trebui să fie înscrise în inima oricărui român. La acuzaţiile mai mărunte, cum era supunerea proprietarilor la contribuţie către cutiile săteşti, a răspuns că proprietarul face parte din comună, că cheltuielile cutiei săteşti pentru facerea podurilor, plata *Monitorului*, salarul vornicului şi al scriitorului erau mai mult în folosul proprietarului. În ce priveşte închisorile săteşti, făcute de săteni pe calea beilicului, a zis că, bataia desfiinţându-se, ea trebuie vrând, nevrând înlocuită prin alt chip de a pedepsi delictele; iar dacă a înfiinţat fără lege judeţele săteşti, a făcut-o în scop de a scapa în sfârşit pe ţaran de judecata proprietarului, prea adesa totodată judecător şi împricinat în cauză. În fine, vorbind de arestarea şi darea în judecată a lui Balica, a zis:

„Am făcut-o fiindcă a fost necuviincios faţă cu ministrul ţării sale. Dar de ce nu protestaţi oare contra zilnicelor încălcări ale libertăţii individuale a ţaranilor, zilnic, încalcată nu numai de subprefect şi de jandarm, dar şi de gospodarii moşiilor, de vechilii şi de vatajii şi de feciorii boiereşti. Dacă merit un blam este că nu am întrebuinţat toată energia pentru ca articolul 46 din Convenţie să devie un adevăr nu numai pentru cei tari, ci şi pentru cei slabi.”

Dar principala greutate a acuzaţiei era îndreptată asupra vestitei circulări de la 18 novembre 1860. Grigore Balş aruncase cuvintele:

„Vă îndemn să binevoiţi a ceti circulara dlui Kogălniceanu către prefeţi, din ziua de 18 noemvre, pe care circulară toată ţara a declarat-o de provocatoare, spre a vedea dacă viaţa şi proprietatea puteau să fie ocrotite sub ministerul domniei sale, după asemene provocări.”

[107] Beilic: clacă, corvoadă în folosul domnului (n. red.).

Reproduc aici părţile cele mai însemnate ale discursului lui Kogălniceanu. Ele mi-au făcut atunci o impresiune atât de adâncă, realitatea şi adevărul tabloului făcut de el a stării de lucruri de la ţară în acel moment mi s-au înfăţăşat în chip atât de drastic înaintea ochilor, încât ţin ca cuvintele marelui moldovan să nu lipsească din aceste *Amintiri*. Aceste cuvinte pe mine, fiul uneia din căpeteniile privilegiaţilor, al unui adversar înverşunat al abolirii *imediate* a privilegiilor, au avut darul să mă facă, de când le-am cetit pentru întâia oară la vârsta de treisprezece ani, partizanul însufleţit al ideilor şi al simţimintelor cuprinse într-însele.

„Vin acuma la circulara circulărilor, la faimoasa circulară din 18 noemvre, care s-a numit circulara provocătoare. De mai nainte, domnilor, vă spun şi vă declar cu toată francheţa că sunt pentru îmbunătăţirea soartei ţaranilor, sunt pentru împroprietărirea lor. *În îmbunătăţirea soartei ţaranilor văd tot viitorul ţării mele, văd fondarea naţionalităţii române.* Câtă vreme ţaranii vor fi sub jug, cât vor fi ei consideraţi ca nişte maşine, bune de produs grâu şi popuşoi, *pănă când ei nu vor fi lipiţi cătră ţară prin drituri şi avere, pănă când într-un cuvânt ei nu vor fi cetăţeni, noi nu vom avea o naţie!* Cel de pe urmă cuvânt al Convenţiei este fondarea naţionalităţii române şi, ca mijloc puternic întru aceasta, ea a ales, ea a prescris ridicarea claselor de jos! Articolul 46 nu zice, nu însemnează alta. Realizarea acestei misii, prescrisă guvernului lui Alexandru Ioan I, a fost visul meu, a fost obiectul întregii mele activităţi. Dar, domnilor, eu am voit ca să se creeze o aşa stare de lucruri, încât cel de pe urmă ţaran să aibă cunoştinţa datoriilor şi a drepturilor sale! Am vrut ca, şi la noi, cel mai de pe urmă ţaran să poată zice ceea ce zice fiecare englez: *Dieu et mon droit!* Dumnezeu şi dreptul meu! Prin aceasta nu vătămăm nici un interes legiuit, dar contribuim la întărirea naţiei şi a ţării. O mai repet, *în cât timp ţaranul nu va avea conştiinţa drepturilor şi a conştiinţei sale cătră însuşi pământeni, cu greu o va avea cătră străini, în cât timp îl vom lasa în poziţia în care se găseşte astăzi asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, nelegat cătră ţară prin nimica, ce sprijin vom putea avea de la dânsul în ora pericolului, în ora*

în care va trebui să ni apărăm ţara şi naţionalitatea? Domnilor, să fim bine siguri că, în câtă vreme ţaranul nostru se va lasa să fie bătut de pământean, el se va lasa să fie bătut şi de străin; ba chiar va putea deveni instrument de răzbunare în mâna străinului! Este timp, dar, ca înaintea interesului privat, să gândim la interesul cel obştesc, ca, înainte de a ne ocupa de moşiile cele mici ale noastre, să ne ocupăm de moşia cea mare, de România, cum făceau părinţii noştri. *Chestia Orientului este plină de nori şi de fulgere; trebuie să ne gândim serios ca de acum să ne ferim de trăsnetul ce ne ameninţă! Însă cu ce să ne ferim? Socotim poate că şi pe viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noştri cu capetele pe tipsie, cum se zice în limba populară, şi la ducerea lor să-i întovărăşim cu buchete de lăcrămioare? Socot că aceasta nu o mai voim. Ei bine, aceasta va fi în câtă vreme ţaranii, greul poporului, nu vor avea interese vitale materiale, pentru a sări şi a-şi apara moşia în contra străinilor năvălitori. Domnilor, 2 000 de boieri nu fac o naţie.* Aceasta este un adevăr pe care nimene nu-l poate contesta...

...socotiţi că o naţie nu are trebuinţă pentru apararea drepturilor sale şi de alte manifestaţii mai energice şi mai unanime? Şi socotiţi că acestea le vom putea avea în câtă vreme ţaranul nu va avea aceleaşi simţiri şi aceleaşi interese pentru ţară, întocmai ca şi clasele superioare?

Eu, domnilor, ca să ajungem la aceasta, din toată inima m-am silit dar aceea ce simţeşte boieriul pentru ţara sa să fac să simţască şi ţaranul; am căutat prin acelaşi interes să leg şi sucmanul, şi surtucul; ca, şi sub o haină, şi sub alta, să bată o singură inimă. Spre a ajunge la aceasta, vă mărturisesc, domnilor, am avut îndrăzneala, prin circulările mele, de a vorbi ţaranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de români; li-am vorbit de gloria strămoşilor lor, de timpurile lui Ştefan cel Mare şi ale lui Mihai Viteazul, când şi ţaranul simţea că are o patrie şi alăturea cu boierul se bătea pentru apărarea ei!...

Vorbind ţaranilor de Convenţiune, de drepturi, de naţiune, prin acestea nu am înţeles să înjosesc, ci să ridic o clasă... Nime nu va tăgădui că Convenţiunea este o întreagă revoluţiune în existenţa noastră naţională, politică

şi socială, însă o revoluţiune de sus, o revoluţiune de pace, ce împiedecă pe acea de jos, acea de stradă.

Eu, ca ministru, m-am văzut faţă în faţă cu două revoluţii: una de sus şi alta de jos. Am preferat pe cea de sus, am căutat să ridic simţul şi demnitatea ţaranilor; m-am silit să li insuflu încrederea în noile instituţii, mai drepte pentru dânşii decât cele vechi. Neadormita mea îngrijire a fost ca să fac pe ţarani să creadă în ocârmuire; căci aveam şi am convicţia că în cât timp ţaranii vor avea încredere în guvern, încredere mai ales în Alexandru Ion I, revoluţiune de jos nu va fi. Revoluţia de jos nu va fi decât atunci când vom înăduşi, când nu vom îndeplini dorinţile ţării, drepturile ce Convenţiunea le închezeşluieşte claselor de jos.

Atunci negreşit se va întâmpla ce se întâmplă cu vaporul care, dacă prea se comprimă, sparge maşina; am voit ca să funcţioneze şi să ni ducă ţara înainte."

(Declară că nu a înţeles, voind ridicarea ţaranilor la demnitatea de cetăţeni, să jignească pe boieri. Este şi el boier, urmaş de boier, vornic mare).

„Am atacat boierismul, nu boierii. Spiritul boieresc şi-a făcut timpul, el nu mai poate a se menţine sub regimul convenţional. Acest boierism carele, sub formele convenţionalismului, ţine a pastra în putere privilegiul regulamentar l-am combătut toată viaţa mea. Boierii însă ca indivizi niciodată nu i-am atacat. Au nu sunt o mulţime din ei care au fost, în 1856 şi 1857, în capul marii noastre mişcări naţionale? Au şi însăşi în cea [mai] mare chestie socială, adică îmbunătăţirea soartei ţaranilor, nu sunt mulţi boieri cu numele cele mai strălucite care împărtăşesc ideile şi principiile mele? Chiar dintre funcţionarii şi miniştrii regimelor trecute nu sunt mulţi care au îmbrăţoşat cu sinceritate ideile secolului şi situaţiunea actuală? Pentru ce acestora li-aş închide viitorul? N-am înţeles să atac pe nimeni îndeosebi; am lovit boierismul fiindcă el este lovit de secolul nostru...

...Nu, domnilor, nu eu am provocat pe ţarani! Nu eu am făcut că astăzi sunt mai dârji decât înainte; că astăzi nu rabdă atât de uşor împilarea şi lovirea ca în timpul Regulamentului. Cel ce li-a ridicat conştiinţa drepturilor şi a demnităţii lor este marele act european, carele a făcut şi pe

ţaran să ieie parte la reprezentanţă în Adunările ad-hoc din 1857, act care, luând pe acei ţarani, ce mai înainte nici nu îndrăzneau a se arata la poarta Curţii, i-a pus pe băncile Adunării, alăturea cu domnul Ştirbei, cu domnul Bibescu, alăturea cu toţi dumneavoastră, şi a făcut ca votul ţaranului să aibă aceeaşi greutate ca votul stâlpilor ţării. I-a mai provocat şi ambasadorul reginei Marei Britanii care, la deschiderea Adunării din 1857, a invitat pe deputaţii ţarani la ceai, întocmai ca şi pe cel întâi boier, şi, în faţa tuturora, li-a zis: «Voi sunteţi adevaraţii reprezentanţi ai naţiunii române, voi reprezentaţi viitorul».

I-au mai întărâtat şi luptele dintre separatişti şi unionişti. I-a mai provocat rezultatul negativ ce l-au dobândit, în Adunarea de la 1857, cererile lor în privinţa boierescului! Ei, care au iscălit cu noi toate dorinţile naţionale, când a venit timpul de a ne ocupa şi de cererile speciale, drept singur rezultat au capatat insulte de la această tribună, astfel că fiecare din bieţii deputaţi s-a întors pe la casele lor cu deznădejdea în inimă şi cu blăstămul pe buze şi nici măcar în casele lor nu au fost liniştiţi. Pe unii i-au maltratat proprietarii pentru că au îndrăznit a se tângui de soarta lor, pe alţii i-a tiranizat guvernul lui Vogoridi, care cu sila li-a luat până şi buletinele Adunării ad-hoc...

În sfârşit, spre a reveni la acuzările de provocare, au provocat pe ţarani o aşteptare de patru ani, cu toate că Convenţia zice că toţi Românii sunt egali înaintea legii, şi că se va proceda fără întârziere la îmbunătăţirea soartei ţaranilor. Iată, se apropie trei ani de la promulgarea Convenţiei.

Ei bine! Eu nu fac întrebarea: care voce în aceşti trei ani s-a ridicat în favoarea ţaranilor? S-au votat în adevăr întinderea dărilor, întinderea recrutaţiei asupra tuturor claselor societăţii: însă pentru că şi boierul, şi proprietarul plăteşte bine, pentru aceasta uşuratu-s-a birul ţaranilor? Însă pentru că şi feciorii foştilor privilegiaţi sunt supuşi la recrutaţie, pentru aceasta uşuratu-s-a ceva din sarcinile ţaranilor? Nu, îmbunătăţirea soartei ţaranilor până acuma nu s-a făcut şi prin urmare nu s-au precurmat nici dreptele lor tânguiri. Aşadar, nu eu am provocat pe ţarani.”

(Arată starea de nemulţămire în care se afla ţara când a fost chemat la guvern, nemulţămirile claselor de sus şi de jos: lăcustele, boala de vite, recoltele răle din trecut, îngrijirile răspândite în ţară din cauza operaţiilor statistice şi a recensământului pentru recrutare, care se aplica pentru întăia oară, începuturi de răscoală la Botoşăni şi la Covurlui, ţaranii strigând: „*Nu avem nimica de aparat: Deie soldaţi cei ce au moşii! Deie boierii!”* Arată cum a liniştit pe săteni.)

„O cauză din nemulţămirile sătenilor erau obijduirile la care erau încă expuşi din partea proprietarilor şi mai ales a posesorilor greci.

Dacă sunt mulţi proprietari buni, nu pot nega că sunt şi mulţi proprietari şi posesori răi, care, cu toate principiile Convenţiei, cu toate ordinele guvernului, maltratează pe ţarani ca în timpul Regulamentului. Ba sunt chiar moşii unde însăşi administraţia nu poate răzbate. Jandarmii se leagă cot la cot, subprefecţii sunt siliţi să încunjure moşia, în unele locuri însăşi proprietatea guvernului nu se respectează, precum s-a întâmplat la o moşie din ţinutul Romanului, unde proprietarul a secfestrat tărăboanţele, boii, căruţele unui antreprenor al departamentului lucrărilor publice. În agitaţia, dar, care din ce în ce mai mult se întindea între săteni, măsura cea mai mare, mai salutară era, pe de o parte, să stăvilesc împilările şi, pe de alta, să ridic moralul ţaranilor, să-i asigur despre viitor, să li insuflu încredere în ocârmuire şi în Domnul Ţării. Acesta a fost scopul circularii pe care dl Balş a numit-o provocătoare. Cu ceva nepărtinire ea, din contra, s-ar putea numi împăcătoare.”

Dă cetire circulării ministerului de interne al Moldovei No. 17025 din 18 noemvre 1860.

Prin această circulară se recomandă prefecţilor să aducă la cunoştinţa ţaranilor că îmbunătăţirea soartei lor, închezeşluită prin articolul 46 al Convenţiei, urmează să se facă în curând în chipul legiuit, iar până atunci să privegheze pentru ca ei să nu fie obijduiţi peste prevederile legii de faţă.

„Pe cât ei sunt îndatoraţi a îndeplini legiuitele lor îndatoriri cătră proprietate, pe atâta şi proprietarii,

posesorii şi vechilii trebuie a fi mărginiţi de a nu obijdui pe săteni peste legiuitul pont.

Orice asupriri şi mai ales bătăile să contenească, şi să ştii cu deplin, domnule prefect, că ocârmuirea este hotărâtă a pedepsi cu cea mai mare asprime pe oricine, fie slujbaş, fie particular, care în viitor ar îndrăzni a obijdui pe ţarani.

Fii aspru cătră cei nătângi şi răi, dar apără pe cei blânzi şi buni. Este vreme ca şi ţaranul să fie privit ca cetăţean; este vreme ca şi el să fie aparat în persoana, în cinstea, în averea lui. Aceasta este cea dintăi, cea mai mare din datorinţile dumitale, domnule prefect, şi să ştii că voi priveghea ca această datorinţă să se împlinească.

M-am înştiinţat că prin unele sate umblă răuvoitori şi răzvrătitori şi se încearcă de a întârâta pe bunii noştri ţarani în contra ocârmuirii! A face aceasta este a fi duşmanul ţării, al Domnului şi al însuşi ţaranilor. Cine voieşte binele locuitorilor trebuie mai ales să-i îndemne la paza liniştii şi la supunerea cătră ocârmuire. Numai prin buna rânduială ţaranii vor putea dobândi dragostea Domnului şi a Puterilor legiuitoare; numai prin răbdare ţaranii vor izbuti la îmbunătăţirea soartei lor, făgăduită de marele puteri ale Europei şi pe care Măria Sa Domnul din toată inima o voieşte a o pune în lucrare cât mai curând.

Sileşte-te dar, d-le prefect, ca să linişteşti pe locuitori şi să li insufli încredere în Domnul ţării. Spune-li de-a dreptul, spune-li prin subprefecţi, ca ei să astupe urechile la vorbele răuvoitorilor şi răzvrătitorilor, oricari ar fi! Să-şi puie toată credinţa în Măria Sa Alexandru Ion şi în ocârmuirea lui. Cu toţii voim îmbunătăţirea soartei ţaranilor; şi, ca să ajungă la aceasta, ocârmuirea este hotărâtă a trece peste toate piedecile, peste toate greutăţile. Măria Sa Domnul este pătruns de marea Sa chemare; el ştie că nu poate fi pace, putere şi fericire în România, întru câtă vreme ţaranii nu vor fi fericiţi. Noi toţi câţi suntem de Măria Sa chemaţi la trebile ţării trebuie dar să ne pătrundem bine de aceste adevăruri. Respect drepturilor proprietăţii, dar respect şi drepturilor ţaranilor! Să cerem supunere de la dânşii, dar şi noi să li dăm dreptate şi aparare."

Partea reprodusă aici în cursive, mai ales pasagiile în care se vorbea de *fericirea* ce domnul era hotărât s-o

asigure ţaranilor, prin care cuvinte nu se putea înţelege decât împroprietărirea lor, fusese mai ales ceea ce stârnise mânia privilegiaţilor şi-i împinsese să ceară darea în judecată a ministrului care cutezase să deie o asemene circulară, împotriva căreia, judecând după principiile astăzi admise de toată lumea, nu se pot găsi decât cuvinte de laudă şi care, dată fiind starea de asuprire la care era supus ţaranul nostru atunci, combinată cu agitaţia de care era cuprins în urma participării lui la Divanurile ad-hoc, a răspingerii de către acel Divan a cererilor sale, a luptelor pentru unire la care fusese chemat să ieie parte şi a necontenitei amânări a îmbunătăţirii soartei sale promise de Convenţie, făgăduinţă de care clasa ţaranească avea perfectă ştiinţă, nu se poate numi dimpotrivă decât un act de înaltă prevedere, datorit unei minţi deosebit de agere, de prevăzătoare şi de clare.

Despre izbânda propunerii de dare în judecată a lui Kogălniceanu, cred că nici majoritatea, nici minoritatea comisiei nu şi-a fi făcut vro iluzie. Ministerul a demisionat şi nu s-a mai vorbit de dare în judecată. Lupta între boierime şi domn a devenit din acel moment mai înverşunată şi mai aprigă din zi în zi, cea dintăi fiind hotărâtă să se folosească până în ultimul moment de faptul că dreptul de vot alcătuia un adevarat monopol în mânile ei, iar cel de al doilea, absolut conştient de înalta misiune ce i-o impusese ridicarea lui la scaunele amânduror acestor ţări, adică aceea de a pune la cale preschimbarea unor turme de inconştienţi în naţiune de cetăţeni. Îşi dădea prea bine samă că aducerea la desăvârşită îndeplinire a unei asemene misiuni, departe de a fi cu putinţă în scurtul timp în care îi putea fi dat să ocupe aceste scaune, cerea fără îndoială un timp neasamanat mai lung decât viaţa de care putea să aibă parte, era însă hotărât ca el să fie acela din al cărui voinţă şi sârguinţă să fi plecat măreaţa mişcare.

Şi fără îndoială că, într-adevăr, lui sunt datorite cele dintâi fapte concrete care alcătuiesc începutul ei.

Opoziţia conservatoare nu scapa în acest timp nici un prilej pentru a cere domnului desăvârşirea unirii şi aducerea principelui străin; în realitate nu ştia prin ce mijloace să scăpe de el mai răpede. Cuza şi cu Costache

Negri, prietenul şi nepreţuitul lui ajutor la Constantinopol, unde acum reprezenta amândouă ţările, s-au folosit de această necontenită agitaţie şi frământare pentru a reprezenta Porţii şi puterilor garante că domnitorului îi este cu neputinţă să menţie ordinea şi să ocârmuiască Principatele dacă nu se desăvârşeşte unirea, căci, pe lângă frământarea şi nesiguranţa pricinuite de nedesăvârşirea ei, organismul alcătuit de regimul convenţional de la 1858 este deosebit de greoi şi de costisitor: cu Comisia Centrală, cu cele două Camere deosebite de la Ieşi şi de la Bucureşti, cu cele două ministere, cu celelalte complicaţiuni şi, mai ales, din cauza legii electorate alcătuite de Convenţie, în puterea căreia dreptul de alegător la Cameră îl posedau, în amândouă Principatele, mai puţin de patru mii de alegători. Colegiile electorale erau ridicol de mici: astfel, în ţinutul Ismailului, de altmintrelea destul de populat, avea drept de vot *un singur alegător*, şi aceşti alegători aparţineau aproape toţi vechei clase privilegiate, în oborârea privilegiilor căreia consista partea cea mai importantă a reformelor de efectuat şi a căror săvârşire era prescrisă de Convenţie. Nu se putea gândi la o reformă pe cale constituţională a legii electorale în fiinţă, căci şi deputaţi, şi alegători priveau orice modificare implicând întinderea sufragiului ca o adevarată sinucidere. Cuza mai adusese, prin Negri, la cunoştinţa Porţii şi a puterilor că Comisia Centrală terminase proiectul de lege rurală, iar Camera Moldovei, dându-şi samă cât era de neaparat ca această lege să fie întocmai aceeaşi în amândouă Principatele, pentru ca una din populaţiunile rurale să nu fie mai favorizată decât cealaltă, cere ca amândouă Camerile, întrunindu-se în Bucureşti, s-o discute şi s-o voteze împreună. I-ar veni greu Domnului să se opuie unui asemene pas care ar putea să aibă urmări incalculabile.

Consideraţiile de mai sus, pe care Negri le dezvoltase în repeţite rânduri verbal, în cursul anilor 1860 şi 1861, atât demnitarilor Porţii, cât şi ambasadorilor marilor puteri, le mai comunicase aceloraşi, în vara anului 1860, în urma cererii domnitorului, printr-un memorand scris. Opoziţia conservatoare, aflând despre conţinutul acestei piese, fu cuprinsă de o mare îngrijorare, mai cu samă din cauza

atacului asupra monopolului său electoral. Se ştia că de mai mult timp urmează tratări cu Poarta şi cu celelalte puteri pentru desăvârşirea unirii, se vorbea de o conferinţă ce avea să se ţie asupra acestei chestiuni la Paris sau la Constantinopol şi se mai ştia că, în chestiunea unirii, Poarta era acuma dispusă să facă mari concesiuni. Acel moment a fost ales de opoziţie pentru a face în Camera moldovenească o interpelare prin care se cerea guvernului să răspundă dacă, „cu prilejul conferinţii ce avea să se ţie la Paris, luase măsuri a se încunoştiinţa din nou pe puteri despre viile aşteptări ale ţării de a vedea realizate dorinţele rostite de Divanurile ad-hoc”.

O interpelare la fel a fost adresată în Camera Ţării Româneşti îndată ce se primi acolo telegrama aducând la cunoştinţă textul acestei interpelări. Guvernul dădu în amândouă camerile un răspuns evaziv.

Departe să aducă folos cauzei unirii desăvârşite, interpelarea îi punea numai piedici. Domnitorul şi cu Negri izbutise să moaie cerbicia turcilor, paşalele îşi cam luase nădejdea de foloasele băneşti ce li aduceau altădată schimbările de domni, iar principala noastră potrivnică, Austria, după înfrângerile ei în Italia şi pacea de Villafranca, nu mai ţinea limbagiul ţanţoş de altădată. Cuza era sigur că este pe punctul să desăvârşească unirea. Dar insistenţa pusă de camere asupra principelui străin ameninţa să strice totul. Napoleon al III-lea voia unirea desăvârşită, dar o voia rămânând Cuza domn. Poarta se resemna la unire, temându-se ca Cuza să nu o desăvârşească cu de la sine putere, întemeindu-se pe protecţia şi sprijinul împăratului francezilor, dar nici într-un chip nu voia s-audă de un domn străin. Până şi Austria se arata acuma, în urma unor procedeuri dibace ale lui Cuza, dispusă să steie la vorbă pe tărâmul desăvârşirii unirii, dar era absolut intratabilă în ceea ce privea domnul străin. Nenorocita interpelare pusă la cale de dreapta n-a făcut decât să amâie pe câteva luni desăvârşirea unirii, adică scopul ce-l doreau cu toţii.

O viguroasă campanie împotriva domnului străin şi în favoarea eredităţii în familia lui Cuza, dusă atât de prietenii personali ai domnului, cât şi de stânga, până atunci răuvoitoare lui, contribui mult la liniştirea Austriei şi a Porţii

şi avu darul să mai sporească îngrijirea privilegiaţilor, ideea domniei ereditare în familia lui Cuza supărându-i şi mai tare decât unirea fără domn străin şi cu domnia lui Cuza fără ereditate. Îmi aduc aminte de indignarea de care tata şi prietenii săi politici erau cuprinşi când se gândeau că ni-ar putea fi dat să vedem odată pe unul din copiii lui Librecht aşazat pe scaunul acestor ţări. Eu nu înţelegeam cum Alexandru Moisă, pe care, într-un ziar ilustrat, îl văzusem plutind, într-un paner, pe Dâmboviţa, era copilul lui Librecht, şi când ceream lămuriri eram trimes la primblare.

Dreapta a mai slăbit-o deci cu cererile de domn străin, ceea ce a permis lui Cuza şi lui Negri să-şi îndoiască activitatea şi, la decemvre 1861, să serbăm înfăptuirea unirii desăvârşite.

Poarta nu uitase să amestece la dulceaţa concesiunii ce ni-o făcea picături groase de fiere. În firmanul slobozit spre acest sfârşit, desăvârşirea unirii era legată de următoarele condiţiuni: 1) era concedată numai pe vremea vieţii lui Cuza; 2) Comisia Centrală era numai suspendată pe acest timp, nu desfiinţată; 3) nici o modificare nu se putea aduce în acest timp hotarelor Principatelor Unite; 4) aveau să se înfiinţeze două consilii provinciale, unul pentru Moldova, celalalt pentru Ţara Românească; 5) unirea avea să înceteze odată cu moartea lui Cuza şi se prevedeau toate amăruntele chipului în care avea să urmeze atunci acea desfiinţare.

Dar Negri, într-o notă din 16 noemvre 1861 către ambasadori, declarase că „nu ne vom supune la nimica din cele ce ni s-ar impune, aceasta chiar în puterea articolelor 22 şi 23 ale Tratatului de Paris şi a articolului 2 al Convenţiei.” Iar Domnitorul, după cetirea mesajului în Adunarea moldovenească, a adăugit: „Unirea va fi aşa cum o dorim noi.” De altmintrelea, Poarta era departe de a dispunea de mijloacele necesare pentru a ni impune condiţiile ei, căci puterile nu ar fi lasat-o nici într-un caz să întrebuinţeze forţa spre acest sfârşit.

CAPITOLUL VIII
Din domnia lui Cuza (urmare şi sfârşit)

Desăvârşirea unirii, prin dispariţia Comisiei Centrale, contopirea celor două camere într-o cameră unică şi a celor două ministere într-unul singur au uşurat în chip însamnat mecanismul administrativ şi legislativ atât de greoi de până atunci, dar n-au suprimat dificultatea de căpetenie cu care se lupta Cuza: monopolul drepturilor politice a vro patru mii de privilegiaţi, dintr-un popor de peste patru milioane de suflete. Majoritatea covârşitoare a acestui număr infim de alegători aparţinea clasei privilegiate, compusă mai cu samă din proprietari de domenii întinse. Aceste mari domenii se alcătuise în urma unor cotropiri succesive şi progresive, în curs de veacuri, care transformase dreptul de folosinţă al căpeteniei săteşti de la origine asupra unei părţi minime a hotarului aşăzării ocârmuită de el, unit cu folosinţa unor drepturi administrative şi regaliane, în proprietăţi grevate de un drept numai de folosinţă al obştei săteşti asupra unei mici părţi din acel hotar, nu numai legată de munci şi de îndatoriri grele, dar mai fiind şi contestată.

Precum am arătat mai sus, generaţiile de stăpâni de moşii care au trăit în veacul trecut pot să invoace, în apararea lor, faptul că erau de o incontestabilă bună-credinţă în ceea ce privea sfinţenia dreptului de proprietate ce-l pretindeau şi-l exercitau aproape cu desăvârşire asupra *moşiilor* lor. Însuşi Kogălniceanu nu-şi dădea samă până la ce punct era şubred acel pretins drept de proprietate absolută al stăpânilor de moşii împotriva căruia ducea o luptă atât de însufleţită, atât de grea. La începutul domniei lui Cuza exista un singur barbat, minţii puternice a căruia i-a fost dat [*sic*!] ca, deşi lipsită de orice material documentar, să fie în stare să gâcească, dacă nu întregimea amăruntelor *dreptului românesc* din evul mediu,

dar cel puţin faptul că, asupra pământului locuit de el, săteanul român avea un drept de *proprietate* supusă *oblăduirii* unui stăpân care îl exercita în puterea vrunui act domnesc, şi acest barbat a fost Ion Brătianu. Din pacate el nu a tratat chestiunea în scris decât în ajunul loviturii de stat, când se ştia că împroprietărirea este un lucru inevitabil, căci frumoasele lui articole din *Românul* au apărut între 10 şi 19 april 1864. Chestiunile constituţionale îl ocupau, pe el şi pe amicii lui, mult mai serios.

Lui Cuza şi lui Kogălniceanu li revine fără îndoială fala de a fi fost fruntaşii luptei care a dat ţaranului român stăpânire deplină asupra unei mici părţi din pământul ce-l stăpânise odinioară strămoşii lui şi care-i fusese răpită printr-un lung şir de cotropiri, lăsându-i la sfârşit numai un slab drept de uzufruct asupra unei întinderi minime, drept contestat şi acela şi exercitat numai în schimbul unor istovitoare corvezi.

Foştii privilegiaţi făcuse tot ce putuse, întâi pentru a întârzia şi apoi pentru a împiedeca cu desăvârşire sau cel puţin a reduce la un minimum hoţia, cum o numeau ei, proiectată de Cuza şi de Kogălniceanu în scop să-şi interneze o *popularitate nesănătoasă*. Printre aceşti opozanţi la un act de dreptate şi de prevedere erau nu numai unii din barbaţii cei mai culţi din ţară, dar şi alţii de o bună-credinţă ce a ramas nedezminţită până la sfârşitul vieţii lor, barbaţi al căror simţ de echitate şi de dreptate mergea adesa până la ridicol, iubitori sinceri ai poporului, ai ţării şi ai neamului. Dar trebuie să recunosc că desăvârşita sărăcie a materialului documentar stând atunci la dispoziţia publicului alcătuia (chiar pentru românul cel mai cult) o neputinţă absolută pentru ca să poată reconstitui chiar numai principiile de bază ale *Obiceiului Pământului*. Ion Brătianu a dat în acest caz dovadă de un adevarat dar de divinaţiune; documentele care au permis pătrunderea tainii au fost publicate numai ani după promulgarea legii rurale. Astfel stând lucrurile, era firesc ca foştii privilegiaţi, stăpâni exclusivi asupra dreptului de a trimete deputaţi, să se opuie cu cea mai desăvârşită cerbicie oricărei lăţiri a dreptului de vot. Ştiau prea bine că domnul se va grăbi să profite de o întindere a sufragiului pentru a-şi alcătui camere favorabile

reformelor ce se credea chemat să le înfăptuiască, reforme din care cea dintăi avea să fie tocmai răpirea, cum ziceau ei, a unei părţi din averea lor, pentru a o da ţaranilor. Din această cauză domnul era redus să ocârmuiască cu camere veşnic ostile reformelor ce le propunea. Un întăi proiect de lege rurală fusese alcătuit de Comisia Centrală, încă din întăiul an al activităţii sale, pentru a fi discutat şi aprobat tocmai în anul următor.

„Aleksandru Joan I Prinzul Moldo-Romanii. Lithographié par Mercier à Paris, 1859.” Portret oficial cu mantie de hermină.

...S-ar cădea ca românii să puie mână de la mână pentru a ridica lui Napoleon al III-lea o statuie de aur masiv. Pe acea vreme, pentru moldovenii din cercul nostru era un singur împarat şi o singură împărătească în Europa: acei ai francezilor.

...Cineva făcând aluzie la originea străină [a lui Nicolae Vogoridi], el a protestat prin câteva cuvinte, din care asistenţa a înţeles

numai cele de pe urmă: Vogoridi mi ieste Moldovano. — Gravură din L'Illustration, 1858.

...Sultanul a hotărât să numească în calitate de caimacam al Moldovei pe vornicul Toderiţă Balş.

Era foarte simpatic, ştia să se facă popular şi iubit şi să păstreze iubirea acelor cu care se găsea în contact. Avea un caracter pe cât de franc şi de deschis îl poate avea un conducător de

oameni, era stăpân pe darul de a şti şi de a putea să se hotărască răpede şi să se ţie de hotărârea luată, care de altmintrelea era aproape totdeauna cea bună. Absolut neînfricat, avea pentru primejdie cel mai desăvârşit dispreţ. — Alexandru Ioan Cuza, portret oficial de Josef Kriehuber, 1861.

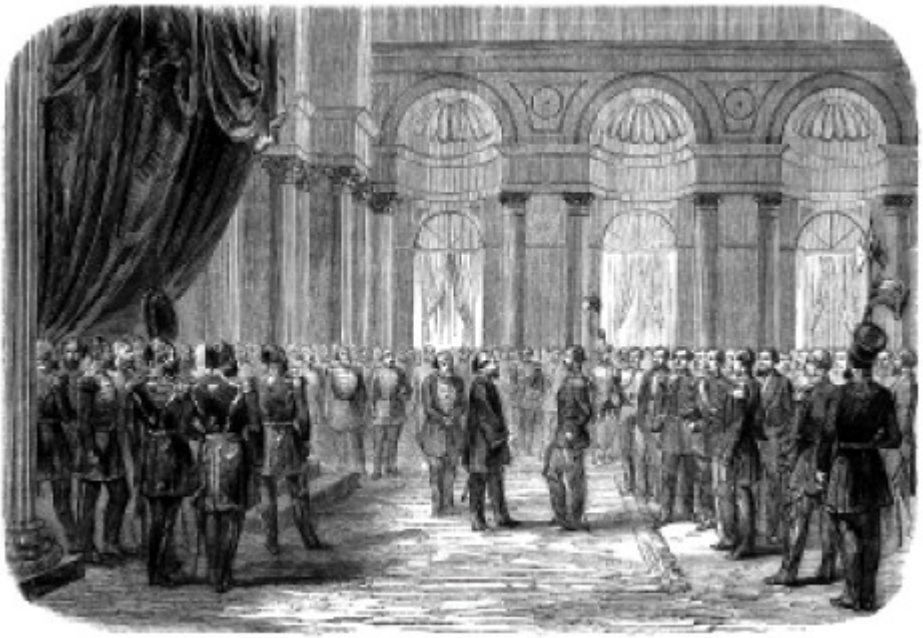

Vizita domnitorului la Constantinopol nu avu loc decât în toamna anului 1860. La această primire au lipsit însă cu desăvârşire toate formele umilitoare care erau până atunci legate de ceremonie. Sultanul primi pe domn în picioare şi făcu chiar câţiva paşi înaintea lui. — Sultanul Abdul-Medjid îl primeşte pe domnitorul Alexandru Ioan la Palatul Dolmaahçe, gravură în *L'Illustration*.

Prin această lege urma ca, de la promulgarea ei înainte, tocmelile dintre săteni şi stăpânii de moşii pentru locurile de hrană de care cei dintâi ar avea nevoie: arătură, fânaţ şi imaş, se vor face după forma obişnuită pentru tocmelile de bunăvoie. Nici o legiuire sau măsură administrativă nu putea să mai intervie pentru a regula asemene legături. Se da locuitorilor un termen de trei ani pentru a pune la cale

astfel rapoartele cu proprietarii. Acei ce nu s-ar fi învoit în acest termen pentru viitor erau liberi să urmeze în tot timpul vieţii lor aşăzământul în vigoare, cu volnicie să plătească în bani, după preţurile stabilite în localitate, munca ce o dădeau astăzi ca chirie a pământului. Această facultate era însă mărginită numai la întinderile legiuite ocupate de locuitori şi nicidecum la prisoase ce le-ar lucra peste acele întinderi, apoi numai acei locuitori care lucrase până atunci boierescul (claca) proprietarilor respectivi pastrau dreptul să rămâie până la moarte sub regimul legii vechi. Însurăţeii aveau să se tocmească cu proprietarul prin bună învoială. Sătenii erau declaraţi „*embaticari* (emfiteoţi) asupra locurilor de casă, a sădirilor de vii şi a pământurilor de care puteau dispune după cuviinţa lor, în schimbul embaticului[108] obişnuit în localitate, fie în bani, fie în natură”. Ei erau, bineînţeles, slobozi să-şi mute locuinţile unde vor voi, fără oprire.

Precum se vede, prin acest proiect de lege se pastra un drept de folosinţă la minima parte de pământ ce i-o lasase Regulamentul Organic numai acelei părţi a ţărănimii care lucrase boieresc până atunci şi care avea să mai lucreze până la moarte. Dreptul ce-l aveau însurăţeii să primească pământ la căsătorie era desfiinţat. Numai o îmbunătăţire a soartei ţaranilor nu alcătuia deci legea rurală votată de Comisia Centrală, căci ea răpea ţărănimii orice drept de folosinţă la pământ îndată după stângerea generaţiunii care, în acel moment, lucra boierescul (claca). Dimpotrivă, privilegiaţii săvârşeau astfel o nouă hrăpire, punând cunună tuturor cotropirilor anterioare. Căci reforma propusă răpea ţărănimii dreptul de a fi pusă, la căsătorie, în posesiunea minimelor parcele la care o îndreptăţea ultima şi cea mare hrăpire: acea săvârşită de Regulamentul Organic. Cum ar fi putut deci Cuza să-şi închipuie că, păstrând legea electorală în vigoare, ar putea ajunge vrodată la îmbunătăţirea soartei ţaranului?

Şi din zi în zi deveneau mai vederate semnele unei adânci frământări în masele poporului, până când, în ianuar

[108] Embatíc: obligaţie financiară corespunzând unui tip de arendă pe termen foarte lung, cu drept de ipotecă (n. red.).

1862, aceste nemulţămiri au izbuhnit în răscoală făţişă. Ţaranii din judeţul Buzău s-au răsculat sub povăţuirea lui Niţă Mălăierul şi au apucat drumul Bucureştilor, devastând şi prădând în cale hambarele şi aşăzările stăpânilor. A trebuit să se trimată trupe spre a-i opri şi a-i linişti. Măsurile de rigoare au putut deocamdată să calmeze agitaţiunea.

Întăiul minister comun amânduror ţărilor, sub care se petreceau aceste fapte, era luat de domn din dreapta: Barbu Catargiu îl prezida. Când Ion Brătianu îl interpelă asupra arestărilor făcute, el răspunse că: „răscoala ar fi putut da ţării o lovitură care ar fi cufundat-o în prăpastia din care nici strănepoţii noştri n-ar fi putut-o scoate". Chestia era privită de Cameră şi de guvern ca atât de primejdioasă, încât interpelatorul nici nu a fost lasat să-şi dezvolte interpelarea.

Voi observa că partidul liberal muntean, pe cât îi era cu putinţă, se ferea să se ocupe de chestia ţărănească. Chiar când a fost chemat la putere, şi-a concentrat sforţările mai ales asupra chestiunilor constituţionale, cum erau: dreptul de vot şi libertatea presei.

Ion Brătianu zicea, în şădinta Camerei de la 11 fevruar 1863:

„Când ni făcea domnul Kogălniceanu şi alţii din Moldova imputarea: de ce nu discutăm chestia proprietăţii, noi răspundeam că în ambele părţi litigante există încă prejudecăţi; că chestiunea cere să fie discutată în toată liniştea, cu tot sângele-rece necesar; că trebuie să aşteptăm pănă ce vor vedea proprietarii că modul proprietăţii de astăzi nu este cel mai profitabil pentru dânşii; să vadă că au alte resurse, mai bune decât acele ce li dau legile existente. Să începem, ziceam noi, cu alte reforme: cu moralizarea funcţionarilor, cu garanţiile comerţului, cu institutele de credit. A intrat în capul ţaranului ideea că toată cauza răului de care suferă ţara este proprietarul. Dacă bate piatra, dacă plouă broaşte, cauza este că proprietarii au proprietăţi. De aceea am zis capului statului, pe când eram la guvern, să nu atingem chestiunea proprietăţii; să căutăm mai întăi a înfrăţi spiritele, a lumina pe ambele părţi; să facem întăi institutele necesare şi, când vom rezolva legea proprietăţii,

s-o rezolvăm astfel încât s-aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existenţa noastră naţională; căci un război civil este nenorocirea cea mai mare.”

Mă tem că, dacă s-ar fi aşteptat pentru rezolvarea şchioapă cum a fost dată chestiunii rurale de Cuza şi de Kogălniceanu ca proprietarii să se convingă „că au alte resurse, mai bune decât exploatarea moşiilor lor prin boieresc, să se moralizeze funcţionarii, să se stabilească garanţii pentru comerţ, să se întemeieze institute de credit” şi, mai ales, „să se înfrăţească spiritele”, s-ar fi dat vreme şi prilej să se mai producă încă cel puţin zece mişcări ca acea a lui Niţă Mălăieru, din ce în ce mai violente şi mai puternice, adică tocmai războiul civil de care Ion Brătianu se temea că va izbucni, rezolvând atunci chestiunea.

Am reprodus cuvintele de mai sus ale şefului partidului liberal pentru a arata: 1) că ferma voinţă de a desăvârşi reforma rurală a fost o voinţă moldovenească şi, 2) că ea a pornit de la Cuza şi de la Kogălniceanu, personal.

În cursul dezbaterilor pentru reforma rurală, Barbu Catargiu, preşedintele primului minister comun, a fost asasinat pe când ieşea de la Cameră, fiind în trăsură cu colonelul Neculai Bibescu, prefectul poliţiei capitalei.

Barbu Catargiu era adversarul de căpetenie al oricărei atingeri la vechea stare de lucruri. Cuvântul lui avea darul să farmece cu desăvârşire pe partizanii trecutului. N-am înţeles niciodată pentru ce, căci argumentaţia discursurilor sale mi-a părut totdeauna cu desăvârşire slabă. Am chestionat în această privinţă atât pe tata, cât şi pe alţi colegi ai lui din întâia cameră comună. Toţi mi-au răspuns acelaşi lucru: argumentarea discursurilor lui Barbu Catargiu era într-adevăr slabă, adesa nulă, dar timbrul vocii care le rostea, nuanţările ei, gesturile şi mai ales mimica lui te impresionau adânc: el era mai mult un retor admirabil decât un orator de samă.[109]

[109] Se ştie că, în tinereţele lui, Barbu Catargiu a fost surprins de un oarecare Palama noaptea, la femeia lui. Spre a ieşi din încurcătură, Catargiu a înjunghiet pe Palama. Grigore Ghika, care domnea atunci în Ţara Românească, a pus să aducă pe Barbu Catargiu la Curte, a poroncit să-l întindă, fiindcă era *evghenist*, nobil, pe postav roşu şi să-i administreze o falangă zdravănă, după care Catargiu a găsit cu cale să

Era cunoscut ca adversarul cel mai neîmpacat al oricărei atingeri la dreptul de proprietate absolută ce-l pretindeau stăpânii de moşii, drept ce-l privea ca intangibil, se ştia că nici într-un caz o reformă în sens favorabil ţaranilor a raporturilor în vigoare atunci între pământ, sătean şi stăpân nu se va putea efectua sub ministerul prezidat de el. Mai era cunoscut ca adversar, tot atât de ireductibil, al extensiunii sufragiului; stătea deci în cale tocmai scopului celui mai scump al domnului şi al lui Kogălniceanu de o parte, al partidului liberal muntean de alta. Împotriva reformei regimului rural se rostise în sesiunea în curs numai odată şi în chip relativ moderat. Dar se întâmplase că, tocmai în ziua asasinării sale (11 iunie 1863), el interzise o mare întrunire ce acel partid [o] proiectase pentru a serba aniversarea revoluţiei de la 1848. Căutându-se deci după asasinat: *cui folosea mai mult fapta de groază săvârşită*, răspunsul nu a putut să fie altul decât: domnului şi partidului liberal muntean. Tata nu stătea macar un moment la îndoială pentru a acuza pe Cuza. Îl văzuse puţine momente după asasinat şi zicea că *avea crima scrisă pe faţă*. Cei mulţi însă declarau în gura mare că faptaşul nu putuse să fi fost pus la cale decât de liberalii munteni. În cât priveşte pe Cuza, convingerea mea este că niciodată gând atât de blastamat nu a trecut prin crierii lui: nici una din faptele sale, nici unul din amăruntele vieţii lui nu autorizã bănuiala că ar fi fost în stare să îndemne la vrun asasinat. Apoi ştim acuma cu prisosinţă că încă de atunci se gândea la lovitura de stat şi se sfătuia cu Napoleon al III-lea asupra ei; ce zor avea deci el, care prin nimică nu a dovedit vrodată macar urmă de instincte sanguinare, să recurgă la asasinat pentru a înlătura pe un barbat peste a cărui opunere la proiectele sale putea trece fără a-şi pata mânile cu sânge. Doară Cuza era român moldovan.

În ce priveşte generaţia de atunci a liberalilor munteni, mai mult decât îndoielnica lor înrudire cu atentatul lui Fieschi[110] nu ar ajunge pentru a autoriza să li se atribuie lor paternitatea uciderii lui Barbu Catargiu: a trecut de atunci o

---

părăsească ţara pe câţiva ani.

viaţă de om şi, afară de nişte fanfaronade, precum este cuvântul *ce se zice* că l-au trimes, la 1875, lui Carol I: „să cruţe ţara de comiterea unui asasinat etc.” şi de o nenorocită mărturisire făcută în Cameră, de întâiul Brătianu, relativ la o *tolerare* de asasinat, nu s-a putut pune în sarcina lor nici urmă de asasinat politic. Trebuie să recunoaştem că prin nimică n-au dovedit liberalii munteni că ar fi sanguinari şi capabili de asasinate. În schimb însă, Ion Brătianu tatăl a mărturisit, în Camera de la 1866, că ştie cine a fost asasinul lui Barbu Catargiu. Care sunt cuvintele pentru care n-a dat în vileag numele acestui asasin este greu de înţeles. Umbla pe atunci vorba că făptuitorul era un ungur numit *Bogati*, pe care crima lui l-ar fi *îmbogăţit*[111]. Dar cine oare l-a pus la cale?

Deoarece partizanii trecutului deloc nu se fereau să proclame în public bănuiala că asasinarea lui Barbu Catargiu era opera a însuşi domnului, faptul nu a putut bineînţeles decât să învenineze şi mai mult relaţiile aşa şi aşa atât de încordate între ei.

Proiectul de lege rurală al Comisiei Centrale trecu prin Cameră aproape nemodificat, combătut în chip serios numai de Kogălniceanu. Apărătorii trecutului nu se temeau de nimică ca de promulgarea lui de către domn, doreau şi nădăjduiau să poată scapa şi de lege, şi de Cuza, rămânând cu moşiile şi cu boierescul neştirbit. Iar domnul, ferm hotărât să îmbunătăţască soarta ţărănimii, nici nu se gândea să sancţioneze o lege care, departe să îmbunătăţască soarta masei poporului, o înrăutăţea în chip însemnat, mai ştirbind încă din drepturile ce-i rămăsese asupra pământului. Nemulţămirea în popor se făcea din zi în zi mai adâncă, iar partidele politice începeau să schiţeze în alegeri pentru a răsturna pe domn.

---

[110] Confuzie cu atentatul din 1836 săvârşit de Giuseppe Marco Fieschi împotriva regelui Franţei Ludovic Filip (n. red.).

[111] Ion Brătianu către Kogălniceanu în şedinţa Camerii de la 11 octombrie 1866: „Barbu Catargiu n-a fost omorât de un român; d. Kogălniceanu trebuie să ştie asta.” Kogălniceanu răspunzând că nu ştie, Brătianu lămureşte: „Trăieşte o persoană care ştie şi care-ţi va putea spune.”

Acesta, într-o scrisoare către Negri, caracteriza aceste partide prin cuvintele: *des fous et des traîtres* (*nişte nebuni şi nişte trădători*). Din partea lor boierii noştri nu scapau nici un prilej pentru a manifesta ura şi dispreţul lor către domnitor. La noi, spre exemplu, magarul nostru, un dobitoc deosebit de îndărătnic şi de vicios, purta numele de Alexandru Ion I, la Comăneşti, la Ghikuleşti, un câne cu trei picioare, extraordinar de urât, fără coadă şi chior de un ochi nu răspundea decât numelui de Cuza, iar la Grozeşti, la Lascar Bogdan, numele domnului era dat unui vier de soi bun, dar atât de răutăcios, încât au fost siliţi să-l împuşte, şi în multe case boiereşti era la fel.

Este însă incontestabil că Cuza ne dusese cu o mână foarte sigură la desăvârşirea unirii şi că identificându-se în chip aşa de hotărât cu interesele ţărănimii ne-a scapat de o groaznică revoluţie, în schimb administraţia lui lasa mult de dorit, cum de altmintrelea nici nu putea să fie altfel. S-ar fi putut merge mai încet cu crearea de servicii noi, dar nu încape îndoială că organizarea de până atunci era pe picior mult prea restrâns pentru a îndestula toate nevoile unei ţări care voia să se apropie de nivelul celorlalte state europene. Faptul că s-a copiat în chip absolut servil administraţia franceză în toate ramurile serviciului public, ceea ce cerea înfiinţarea unui mare număr de posturi noi, pe care era imposibil să le umpli cu titulari macar de departe să fi fost în stare să îndeplinească numai esenţialul din datoriile incumbându-li, a creat o stare de fapt care în această privinţă justifica cu desăvârşire calificativul de „*regim à la Soulouque*”[112] dat de tata noii ere. Se fura de sus şi până jos, în această privinţă numai regimul postbelic actual poate fi privit ca întrecând în corupţiune pe acel de atunci. Apoi ignoranţa şi incapacitatea funcţionarilor erau de necrezut: nu înţelegeau deloc legile ce erau chemaţi să le aplice; ordinele şi comunicările lor erau nişte halimale, adevarate modele de incultură, de zăpăceală şi de

[112] Faustin-Elie Soulouque (1782-1867), om politic haitian. Născut în sclavie, urmează cariera militară după ce este eliberat; preşedinte al Republicii Haiti (1847-1849); se proclamă împărat sub numele Faustin I (1849-1859). A instaurat un regim autoritar şi sângeros (n. red.).

incapacitate. De altmintrelea, de unde ar fi putut oare nenorocitul de Cuza să adune, în această ţară, pradă de veacuri a celei mai grozave corupţiuni şi aproape analfabetă, numărul trebuincios de funcţionari destoinici şi cinstiţi cerut în chip imperios şi urgent de o organizare europeană a statului român creat de Tratatul de Paris şi de Convenţia de la 1858? Regimul într-adevăr că era „*à la Soulouque*”, dar unde erau barbaţii care l-ar fi putut face altfel? Însă avea fără îndoială şi domnitorul partea lui de răspundere în această stare de lucruri.

Precum am spus-o mai sus, Cuza, dacă era personal cinstit şi dezinteresat, era în schimb cinic, avea o idee proastă de omenire şi era foarte rău încunjurat de barbaţi cinici ca şi el, apoi pe deasupra cei mulţi din ei mai fiind necinstiţi şi lacomi. El mai era şi leneş, punea puţin interes pentru mersul administraţiunii, al justiţiei şi al finanţelor. Viaţa de excese ce o ducea, slăbindu-i organismul, contribuia la „lasarea în voia lui Dumnezeu” a întregii ocârmuiri interne.

Era neadormit în ceea ce privea relaţiunile cu străinătatea şi nimene n-a aparat demnitatea acestei ţări, atunci vasale, cu mai mare vrednicie decât a aparat-o el în situaţiunile cele mai dificile. Ţin bine minte cum chiar tata îl lăuda pentru chipul în care a ştiut să apere cinstea ţării şi să evite orice demers umilitor din partea ei în afacerea transportului printr-însa, în Sârbia, a unor arme cumparate de acel principat din Rusia, deşi un asemene demers era pretins de Poartă şi de Austria şi sprijinit de puteri.

În vara anului 1863 s-a produs incidentul de la Costangalia. Polonia se răsculase şi lupte grele se dădeau pe pământul ei. Regimentele de *cosaşi* dădeau greu de furcă oştirilor ruseşti. Polonii bejenari în lumea întreagă alergau sub steagurile dictatorului Langiewicz[113], pe graniţele Galiţiei se organizau cete de luptători care, ascunşi în păduri, aşteptau momentul oportun pentru a trece hotarul. Comitetele polone avură atunci ideea să

[113] Marian Langiewicz (1827-1887), unul dintre capii militari ai revoltei poloneze din 1863-1865 împotriva Rusiei ţariste (n. red.).

întrebuinţeze, spre acelaşi sfârşit de comasare de forţe, Delta Dunării şi Basarabia retrocedată nouă la 1856[114].

Sub comanda lui Milkowski se alcătuise în Deltă, probabil cu ştirea şi consimţimântul plătit al autorităţilor turceşti, o ceată cuprinzând aproximativ 150 de poloni, cei mulţi stabiliţi de mai demult în Turcia, care aproape toţi aparţinuse unuia din corpurile de voluntari poloni în soldă turcească care luase parte la Războiul Crimeei, pe lângă care se mai aflau şi poloni veniţi într-adins din alte ţări, precum şi francezi amici ai cauzei polone. Nu ştiu care au fost motivele care i-au putut face să creadă că guvernul român li va îngădui să treacă prin Basarabia noastră pentru a pătrunde în acea rusască şi, străbătând pe aceasta în tot lungul ei, să poată da mâna cu tovarăşii care luptau pe pământul patriei.

Pe lângă că ideea străbaterii unei aşa de mari întinderi de teritoriu inamic, cum era acea care despărţea graniţa română de acea a Poloniei ruseşti, de cătră o trupă atât de puţin număroasă alcătuia o adevarată nebunie, apoi ei se mai înşalau cu desăvârşire asupra intenţiunilor lui Cuza. Îndată ce Domnul avu cunoştinţă despre trecerea polonilor pe teritoriul nostru, dădu ordin colonelului Călinescu, comandantului garnizoanei Ismailului, ca imediat să se puie în urmărirea lor, să-i oprească şi să-i silească să se predeie. Călinescu porni îndată cu tot efectivul de care dispunea, câteva sute de oameni, în parte recruţi, şi se puse în marş în urmărirea polonilor, mai venindu-i ajutoare. Polonii fură ajunşi la satul Costangalia, unde Călinescu şi cu Milkowski avură o întrevedere în care, la somaţiunea de predare a colonelului român, Milkowski opuse un refuz categoric. Călinescu ordonă deci atacul. Polonii erau, aproape toţi, barbaţi care făcuse războiul, armaţi în chip minunat, cu carabine Minié, bine aprovizionaţi în muniţiuni şi bine comandaţi. Românii, cu mult superiori în număr, erau în parte recruţi, aveau puşti rele, dispuneau de muniţiuni puţine şi, ceea ce era şi mai dezastruos, erau rău comandaţi. Am auzit mai mulţi martori oculari, toţi soldaţi

[114] Sudul Basarabiei (Bugeacul), pierdut apoi în 1878 în urma Congresului de la Berlin (n. red.).

sau grade inferioare, care mi-au povestit, toţi în acelaşi chip, cum a urmat lupta. Atacul care urma să se deie pe trei coloane a pornit bine, cu avânt, dar îndată ce s-a înteţit focul bine îndreptat al polonilor culcaţi la pământ, în tiraliori, s-ar fi auzit în rândurile române un glas care comanda: „la dreapta (sau la stânga, nu mai ţin minte) împrejur, băieţi, că ne prăpădim!” Două din coloanele de atac au dat înapoi în dezordine, numai a treia, alcătuită din soldaţi aparţinând regimentului al 5-lea de linie, ar fi ajuns la lupta cu baioneta, nefiind însă sprijinită s-a văzut silită să deie înapoi, dar în cea mai desăvârşită ordine. Toţi acei de la care ţin aceste amănunte mi-au spus că acei asupra cărora cade vina neizbutirii atacului au fost maiorii Cocea şi Saegiu.

Călinescu neînnoind atacul imediat, din cauza lipsei de muniţiuni, Milkowski s-a grăbit să plece înainte şi a fost ajuns de români pe malul stâng al Prutului, în faţa satului moldovenesc Râşeştii. Polonii erau sleiţi de puteri, lipsiţi de alimente, iar superioritatea numerică a românilor zădărnicea orice nădejde că îşi vor putea urma calea; s-au predat. Din partea românilor au fost, după datele oficiale, 18 morţi şi 35 de răniţi, din poloni au căzut mai puţini.

Milkowski a obţinut de la domn o audienţă şi, între alte întrebări ce i-a pus Cuza, cum scrie într-o scrisoare cătră Negri[115] Baligot de Beyne, secretarul particular al acestuia, au fost şi acele ce urmează:

„— *Que pensez-vous de mes soldats?* (Ce părere ai despre soldaţii mei?)

— *Monseigneur, ils sont très braves.* (Monseniore, sunt foarte viteji.)

— *Et que pensez-vous de mes officiers?* (Şi ce părere ai despre ofiţerii mei?)

— *Monseigneur, je ne les ai pas vus.* (Monseniore, nu i-am văzut.)”

Toţi participanţii la nenorocitul raid al lui Milkowski exprimase aceeaşi părere despre soldatul român. Mulţi

[115] Despre această corespondenţă a lui Baligot cu Negri vezi amănunte la capitolul XV.

subofiţeri s-au distins în chip deosebit, între alţii sergentul Botez, tatăl domnilor Botez de la Ieşi.

Un tânăr francez, ofiţer în corpul lui Milkowski, o păţi însă fiindcă într-un local public din Galaţi vorbi în termeni dispreţuitori de ofiţerii români. Un ofiţer de faţă îl provocă şi îi trimese, în genunchi, un glonte care îl ţinu mai multe săptămâni în pat.

Rezultatul puţin glorios al luptei de la Costangalia dădu duşmanilor lui Cuza nou prilej de incriminări, învinovăţându-l că nici de organizarea oştirii nu se-ngrijeşte, cu toate cheltuielile ce ţara le face pentru ca aceasta să fie la înălţimea ei. Parcă o armată se poate crea, în patru ani, la un popor care de două secole nu mai are tradiţiuni militare şi a avut drept şcoală preliminară acea a miliţiilor regulamentare. Apoi ce-i puteai cere, pe tărâmul militar, lui Cuza, care, în şăsă săptămâni, fusese făcut de Vogoridi, din *leitenant*, colonel.

În curând însă îi era dat domnului să aducă ţării unul din serviciile cele mai strălucite ce a fost vrodată dat unuia din fiii săi să-i aducă, prin readucerea în patrimoniul naţiunii, în urma secularizării bunurilor mănăstirilor închinate, o foarte însamnată parte din averea ţării, alienată încă de veacuri în favoarea unor instituţiuni religioase străine care, prin abuz, transformase o simplă supunere în drept de proprietate absolută. Această măsură, săvârşită sub al doilea minister Kogălniceanu, împotriva voinţii Porţii şi împotriva Rusiei, care apara cu înverşunare interesele Bisericii Ortodoxe, este opera lui Cuza şi a lui Costache Negri, care au ştiut să pregătească pe lângă Franţa şi Anglia un tărâm prielnic, asigurându-ne împotriva primejdiei să fim în urmă siliţi a da înapoi, şi au ştiut să aleagă cu dibăcie momentul favorabil pentru aducerea la îndeplinire a acestei măsuri. Secularizarea, căreia budgetul acestor ţări i-a datorit ieşirea din starea de neagră mizerie în care dusese până atunci un trai mizerabil, este un act exclusiv datorit acestor doi mari moldoveni.

Camera, a cărei mare majoritate aparţinea dreptei duşmane domnului, a votat secularizarea prin aclamaţiuni, dar a urmat să se opuie cu cerbicie atât la întinderea sufragiului, cât şi la altă reformă a regimului rural decât

acea care despoia pe ţaranul român de ultimele drepturi de folosinţă ce-i rămăsese asupra pământului ce altădată fusese aproape întreg al lui.

Domnul, din ce în ce mai convins de absoluta necesitate a unei reforme agrare care, îmbunătăţind soarta ţărănimii, să suprime orice primejdie de răscoală a maselor populare, era împiedecat s-o îndeplinească prin Cameră, căci aceasta, precum am aratat, era aleasă aproape exclusiv numai de către proprietarii de moşii, opuşi atât reformei rurale, cât şi oricărei modificări a legii electorale în fiinţă care ar fi pus capăt monopolului la dreptul de vot de care aproape singuri foştii privilegiaţi se bucurau. Se agitase de repeţite ori ideea să se obţie de la puterile semnatare ale Convenţiei o modificare a legii electorale în vigoare şi este probabil că ea s-ar fi putut obţine. Dar aceasta ar fi fost a solicita de la străin o schimbare la alcătuirea noastră constituţională, o atingere la autonomia atât de greu şi de recent dobândită de ţară, o încurajare la viitoare amestecuri a străinului în afacerile noastre interne şi la alte încălcări de asemene natură. Atât lui Cuza, cât şi confidentului şi sfetnicului său de căpetenie în toate chestiunile externe, Negri, li era scârbă de asemene faptă. Nu mai rămânea deci decât o singură soluţie, un singur mijloc: lovitura de stat. Vedem ideea ei menţionată înainte de 1864, în diferite rânduri, în corespondenţa între cei doi bărbaţi. Sigur este că Napoleon al III-lea fusese de mult sondat asupra atitudinii sale faţă de acest proiect şi că el nu i se aratase contrar. Am văzut, la ministerul afacerilor străine, un dosar din primăvara anului 1864, alcătuit numai din telegrame descifrate între cabinetul domnului şi Iancu Alecsandri, fratele poetului, agentul nostru la Paris, în care este excluziv vorba de necesitatea loviturii de stat. În una din aceste telegrame pornită din cabinetul domnului se găseşte întrebarea: „*Jusqu'où faut-il aller? Jusqu'à la dissolution de la Chambre ou plus loin?* (Până unde trebuie mers? Până la disolvarea Camerei sau mai departe?)" Convingerea mea este că opoziţia conservatoare, prin atitudinea dârză şi hotărât ostilă adoptată faţă de domn şi de ultimul proiect de lege rurală prezentat de Kogălniceanu, a făcut jocul acestora, căci este vederat că

situaţia devenise atât de încordată, încât să nu lese lui Cuza alte alternative decât abdicarea sau lovitura de stat.

Într-adevăr, de astă dată comitetul delegaţilor Camerei admisese în sfârşit principiul împroprietăririi ţaranilor, însă numai pe porţiuni minime de teren, pe acele acordate de Regulamentul Organic palmaşilor, adică acelor care nu posedau boi, ci numai o vacă, iar preţul acelui pământ îl sporea cu 1/3 peste preţul prevăzut de proiectul guvernului. O asemene reducere a pământului stăpânit de săteni ar fi ajuns fără îndoială în acel moment pentru a dezlănţui imediat o răscoală obştească, chiar dacă nu ar mai fi fost agravată şi de însamnatul spor de preţ al pământului.

Dar nici macar acest proiect de lege rurală mutilat, admis de comitetul delegaţilor ei, nu avea Camera de gând să-l voteze; ea era hotărâtă să nu schimbe nimica, să nu deie nimica, ci să răstoarne guvernul pentru ca să trăgăneze astfel lucrurile, să umilească pe domn şi să-l dezguste de putere. Se propuse un vot de blam care fu susţinut cu o cumplită violenţă de membrii cei mai cu vază ai opoziţiei, sub cuvânt că, prin propunerea acestui proiect de lege şi prin publicarea lui în *Monitor*, înainte ca să fi fost dat în dezbaterile Camerei, se aţâţase poftele ţaranilor, provocându-i la răscoală. Moţiunea de blam a fost votată, ministerul şi-a dat demisia, pe care însă domnul n-a primit-o, ci a prorogat Camera până la 2 mai.

Se vede că, în intervalul de la 15 april, ziua în care a fost prorogată, până la 2 mai, când s-a întrunit Adunarea din nou, domnul se asigurase de sprijinul lui Napoleon al III-lea şi era încredinţat că nu va avea nici o greutate din partea străinătăţii dacă va recurge la o lovitură de stat. Camera întrunindu-se la data fixată, s-a propus o moţiune hotărând să se lucreze în secţiuni, neputându-se avea încredere într-un minister căruia i-a dat un vot de blam. Kogălniceanu, care cetise mesajul, aducând în discuţie legea electorală, prin care se lăţea mult exerciţiul dreptului de vot, a răspuns că Camera, având a fi dizolvată înainte de 15 august, nu se poate ocupa decât de legea electorală. Camera însă hotărând urgenţa asupra moţiunii propuse, Kogălniceanu dădu cetire decretului de dizolvare.

Dar deputaţii nu părăsiră sala de şedinţe, iar Lascar Catargiu, care o prezida, ramase la locul lui redactând un proces-verbal prin care se expunea chipul în care Adunarea fusese dizolvată. Din ordinul guvernului un pluton de soldaţi în arme intră atunci în sala de şădinţe şi expulză dintr-însa pe deputaţi, Lascar Catargiu rămânând la locul său şi urmând să-şi redacteze procesul-verbal cu cel mai mare sânge-rece. Soldaţii se urcară la fotoliul prezidenţial şi, lovindu-l în spinare cu straturile puştilor, îl siliră să plece şi el.

În aceeaşi zi apărea o proclamaţie a domnului în care lămurea temeiurile pentru care disolvase Camera:

„Am voit ca clacaşii, prin plata muncii lor, să ajungă a stăpâni părticica lor de pământ în plină proprietate. Cum a răspuns Adunarea la prezentarea proiectului de lege? O ştiţi cu toţii. Ea a dat un vot de blam Guvernului meu, şi pentru ce? Pentru că proiectul înfăţoşat era o lege de dreptate, era realizarea speranţelor legitime a trei milioane de ţarani...”

Chema apoi naţiunea să se pronunţe prin plebiscit asupra legii electorale prezentate Adunării, precum şi a unei noi constituţiuni, căreia îi dădea numele de: *Statut dezvoltător al Convenţiunii*. La vot, din 683 928 voturi exprimate, numai 1 307 ar fi subscris NU.

Ultimul paragraf al Statutului hotăra că: „Pănă la convocarea noii Adunări, decretele domneşti, date după propunerea Consiliului de Miniştri şi Consiliul de Stat fiind ascultat, vor avea putere de lege.”

Pentru mine nu încape îndoială că, prin legea rurală de la 1864[116], Cuza a ferit ţara de catastrofa unei cumplite răscoale ţărăneşti, care ar fi putut prea bine să aibă drept urmare pieirea României şi, în orice caz, ruina ei pe mulţi ani. Fără lovitură de stat nu se putea ajunge la nici o

[116] Prin Legea rurală din 1864 se desfiinţau sarcinile (claca, dijma etc.) şi monopolurile feudale. Ţăranii erau împroprietăriţi pe pământurile aflate în folosinţă, în funcţie de numărul vitelor deţinute, cu loturi de maximum 5,5 ha; legea prevedea o răscumpărare pe care ţăranii trebuiau să o achite eşalonat către foştii proprietari, precum şi despăgubiri. Împroprietăririle nu puteau depăşi 2/3 din suprafaţa arabilă a moşiei. Totodată, ţăranii deveneau plătitori de impozit (n. red.).

îmbunătăţire a soartei ţaranilor din cauza legii electorale, care alcătuia un monopol al sufragiului tocmai în mâna clasei care poseda cu mult cea mai mare parte a pământului celor două Principate. Dar tot atât de mai presus de orice îndoială este faptul că legea rurală a lui Cuza şi a lui Kogălniceanu a alcătuit o ireparabilă greşală.

Nu cunoşteau, fiindcă din lipsă de material documentar nu puteau cunoaşte, chipul în care se dezvoltase în ţările noastre legăturile dintre pământ, sătean şi stăpân. Cuza nu avea absolut nici o cunoştinţă despre chipul în care chestiunile de aceeaşi natură s-au rezolvat în alte ţări. Kogălniceanu cunoştea fără îndoială modul cum se dezlegase raporturile rurale în Austria şi în ţările Germaniei, singurele în care până atunci se pusese capăt prin legi legăturilor asămănătoare celor de la noi. Dar Kogălniceanu nu avea cunoştintă că la noi întinderile de care ţaranul avusese parte la origine se ştirbise cumplit chiar până şi într-o epocă recentă, pe când acele întinderi, în Germania şi în Austria, rămăsese îndeobşte aproape aceleaşi ca în evul mediu. Astfel că legea rurală a lui Kogălniceanu, adoptând dispoziţia comună a legilor regulând această materie în Austria şi în Germania, a pus şi ea, precum se procedase în ţările sus-numite, ţărănimea română în stăpânirea definitivă a întinderilor de care ele se foloseau în momentul reformei. Însă pe când în ţările sus-citate acele întinderi rămăsese neschimbate din evul mediu până la reformă, la noi încălcările cele cumplite avusese loc la sfârşitul veacului al XVIII-lea, la începutul celui al XIX-lea şi cea mai cumplită chiar prin legiuirea de la 1830, în fiinţă la 1864. Aceasta nelăsând ţaranului decât parcele mizerabile, legea rurală a lui Cuza l-a împroprietărit numai pe acele petice.

Cea cu mult mai mare parte îi fusese răpită prin cotropirile succesive, urmate timp de cinci secole de către urmaşii acelora care, la origine, nu posedau în acel hotar, în însuşire de căpetenii ereditare ale satului, decât o întindere puţin mai mare decât acea a fiecărui sătean, de care mai erau legate câteva drepturi autorităţii ce o exercita.

Cuza şi Kogălniceanu au înfiinţat astfel o proprietate parcelară care era menită să se transforme în cele mai

multe cazuri, chiar de la a doua generaţie, într-o proprietate pitică.

Chestia avea să renască în curând. Nu se luase nici o măsură pentru a asigura însurăţeilor pământ, cum nu se luase nici una împotriva împărţirii parcelelor date între erezii[117] celor dintăi împroprietăriţi.

Îndatorirea pusă de aşăzământul lui Ioniţă Sturdza stăpânilor de moşii să puie la dispoziţia locuitorilor care li lucrau boierescul până la concurenţa a două treimi din locurile de hrană de pe moşie intrase, în a şăptea decadă a veacului trecut, cu desăvârşire în obiceiul ţării. Dacă Cuza şi Kogălniceanu, cunoscând întinderea spoliaţiunii ce a fost săvârşită de stăpânii de moşii faţă de ţarani în cursul veacurilor şi mai ales la începutul celui al nouăsprezecelea, ar fi împroprietărit pe aceşti de pe urmă pe două treimi din locurile de hrană ale fiecărei moşii potrivit dispoziţiunii fundamentale a acelui aşăzământ şi ar fi rezervat marile întinderi căzute în stăpânirea statului numai ca o rezervă pentru împroprietăriri viitoare, s-ar fi pus capăt de atunci pe vecie chestiunii agrare şi s-ar fi creat nu o mizerabilă proprietate rurală parcelară, ci o adevarată şi sănătoasă proprietate ţărănească şi chestiunea agrară nu ar fi luat proporţiunile ce le luase în momentul războiului, proporţiuni care au silit guvernele ce şi-au succedat de atunci să facă nişte legi de expropriere din cauza cărora exportul nostru de cereale a scăzut în chip atât de desăvârşit pentru mulţi ani, dacă nu pentru totdeauna. Marii cutezători ce erau Cuza şi Kogălniceanu nu au cutezat nici ei să meargă aşa de departe şi s-au mulţămit cu o jumătate de măsură, şchioapă şi aceea.

N-am nevoie să mai arăt că ura tuturor partizanilor trecutului împotriva domnului şi-a atins culmea după promulgarea legii rurale. Partidul liberal muntean, care şi el ura pe domn, fiindcă acesta îl ţinea departe de putere, s-a folosit de starea de lucruri existentă pentru a se uni cu dreapta spre răsturnarea oropsitului Cuza. Instituirea samovolnică a regimului dictatorial al statutului nemulţămise adânc pe mulţi: se cădea dintr-un exces în

[117] Eréde (jur.): moştenitor (n. red.).

altul. Până acuma puterea domnului era cu desăvârşire paralizată prin faptul că puterea legiuitoare alcătuia monopolul exclusiv al unui număr infim de privilegiaţi ai averii. Iar acuma puterea domnului devenea absolută, fără de nici un control, prin faptul că controlul era exercitat de nişte adunări, una aleasă de mase cu desăvârşire analfabete, incapabile să aprecieze valoarea dreptului ce li se pusese în mână, cu totul la ordinele stăpânirii, iar cealaltă numită de domn. Acesta devenise în realitate un autocrat fără de control. Şi acel domn, deşi aproape genial, care dorea binele şi mărirea neamului, neinteresat şi care îşi păstrase mânile absolut curate, era leneş, cinic, stăpânit de patima femeilor, încunjurat de barbaţi care, pe lângă viţiurile lui, mai erau lacomi de bani şi lipsiţi de scrupule în ce privea chipul de a şi le procura. Având despre oameni îndeobşte cea mai proastă părere, când i se semnalau abuzuri şi i se cereau măsuri de represiune, Cuza răspundea:

— La ce? Doară altul care l-aş pune în locul lui n-ar fi mai cinstit.

Pe lângă aceste lipsuri, excesele îi sleise puterile, îi muiese voinţa şi-i mai micşorase capacitatea de muncă, care niciodată nu fusese mare. Era conştient de urieşele servicii ce le făcuse ţării şi neamului şi inteligenţa lui rămăsese destul de ageră pentru ca să-şi deie sama că i-ar fi greu să mai adauge la ele. Apoi era dezgustat de putere şi înţelegea că, date fiind animozităţile stârnite împotriva-i, i-ar veni mai uşor altuia să ducă greaua sarcină mai departe. Scoborându-se de bunăvoie de pe scaun, avea prilej să se ţie de cuvântul dat la alegerea lui: retrăgându-se îndată, îi era cu putinţă să facă a se alege în locu-i un domn străin care ar fi în stare să asigure ţării statornicia magistraturii supreme.

Tulburările întâmplate în vara anului 1865 la Bucureşti, pe stradă, în timpul absenţei domnului la băi, suscitate de liberalii munteni, au fost imediat reprimate fără greutate de guvern cu ajutorul armatei. Vor fi contribuit probabil şi ele la hotărârea domnului de a se retrage. Fapt este că el, încă de la 1 octombrie 1865, scrisese lui Napoleon al III-lea

pentru a-i comunica că este decis să abdice şi a-i cere sprijinul pentru aducerea unui domn străin.

Ţin minte cum, la decemvre 1865, a venit, pe neaşteptate, Costică Şuţu la noi, la Căiuţi, spre a petrece noaptea, în trecere spre Comăneşti, unde voia să vâneze urşi la bârlog, un bun prieten al părinţilor mei şi pe urmă al meu. Mă aflam în biuroul tatei când a sosit şi a început a da veşti de la Bucureşti, de unde venea. Pus îndată de tata pe tărâmul politicii, el a povestit cum, fiind poftit la masă de Cuza, al cărui ministru fusese şi cu care, deşi membru al dreptei, rămăsese în buni termeni, domnul după masă, pe când făceau o partidă de biliard împreună, i-a făcut cunoscute hotărârea ce luase de a se retrage în viaţa privată, scrisoarea scrisă lui Napoleon al III-lea şi dorinţa ce o avea să aducă un Domn străin. Ţin minte cum tata râdea cu hohot de ceea ce numea naivitatea musafirului său şi declara că zisele lui Cuza erau numai palavre şi minciuni.

În ultimul mesaj de deschidere a Adunărilor, rostit de el la începutul anului 1866, găsim la sfârşit cuvintele semnificative:

„În Alexandru Ion I, Domn al Românilor, Românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care a proclamat, în Adunarea *ad-hoc* şi în Camera Electivă din Moldova, marele principiu al Regeneraţiei României şi care, fiind Domn al Moldovei, declara oficialmente înaltelor Puteri Garante, când primea şi Coroana Valahiei, că el primeşte această îndoită alegere ca expresiunea neîndoielnică şi statornică a voinţii naţionale pentru unire, însă numai ca depozitar.”

Dar o asemene părăsire a scaunului domnesc de către adversarul lor nu putea să convie celor două partide de opoziţie: ea ar fi alcătuit pentru Cuza o adevarată apoteoză şi i-ar fi asigurat, pentru tot restul vieţii, o imensă înrâurire asupra întregii politici româneşti. Au izbutit să se asigure de concursul unei părţi a garnizoanei Bucureştilor, începând prin regimentul de artilerie şi batalionul de vânători, acest din urmă o creaţiune a lui Cuza, şi răsturnarea a fost hotărâtă pentru noaptea de 11 fevruar, când avea să fie de gardă la palat tocmai acest batalion, comandat de maiorul Dimitrie Lecca şi printre ofiţerii căruia mulţi erau afiliaţi partidului liberal muntean.

Domnul a primit din diferite părţi avertismente că are să fie detronat, nu ţinu însă samă de ele, bizuindu-se pe cuvântul colonelului Haralambie[118], că poate conta pe credinţa lui şi a soldaţilor, precum şi pe asigurările prefectului de poliţie, Alexandru Beldiman, că răspunde de linişte şi de siguranţa domnului. Beldiman era sincer, dar conjuraţii ştiură pe cine să-i trimată pentru a-l ţine într-un chef toată noaptea. Haralambie însă era însuşi vârât în conspiraţie pănă în gât: a doua zi, după răsturnare, unul din cei trei locotenenţi domneşti era el.

Precum se ştie, ofiţerii de vânători au pătruns în ietacul domnului, pe care l-au găsit cu amanta lui în titlu şi l-au făcut să-şi semneze abdicarea, pe spinarea celui mai voluminos din ei. Femeia, care, deşi era departe de a-i fi cu credinţă, ştiuse să câştige o pe cât de mare, pe atât de răufăcătoare înrâurire asupra lui, fu invitată să se îmbrace, un sublocotenent prezentându-i cămeşa de zi cu cuvintele:

— Doamnă, iacă cămeşa Domniei Voastre.

Domnul fu dus deocamdată la casa lui Ciocârlan, apoi fu trecut peste graniţă, la Predeal, de unde se îndreptă spre Viena, pentru a nu se mai întoarce în ţară.

La april 1867, el a adresat, din Paris, principelui Carol o scrisoare în care îi comunica intenţia ce o are să se-ntoarcă în ţară spre a putea pune în ordine oareşicare interese ce, din cauza plecării sale grăbite, rămăsese în suferinţă.

Arătă apoi domnului cum el fusese unul din cei dintăi care, în Divanul *ad-hoc*, s-a rostit pentru domnul străin, angajamentul luat de el după aducerea lui în scaun: că va fi gata să-l părăsască în favoarea unui domn străin, lucrând din toate puterile în acest scop, îndată ce aceasta va fi cu putinţă. Apoi arata domnului că, printre hârtiile sale, oprite la Bucureşti de guvernul provizor, a trebuit să se găsească brulionul scrisorii ce o adresase, la 3 octomvre 1865, împăratului Napoleon şi că termenii mesajului prin care deschidea ultima sesiune a Corpurilor Legiuitoare şi unde declara că „e gata a părăsi tronul pe care-l deţine numai ca

[118] Nicolae Haralambie (1835-1908), în 1866 comandant al regimentului de artilerie din Bucureşti. Reîncadrat în armată în 1877, se evidenţiază la Vidin şi Smârdan şi este avansat general (n. red.).

un depozit sacru” nu puteau să-i fi rămas necunoscuţi. Iar astăzi, toate dorinţile fiindu-i împlinite, românii înşişi depunând acest depozit sacru în mânile A. S., singura lui părere de rău este „că nu am avut timp eu însumi să vi-l ofer în numele lor. Aceasta ar fi fost pentru mine cea mai frumoasă răsplată şi adevărata încoronare a domniei mele”.

Termina declarând că „redevenit simplu cetăţean în ţara mea, aspir numai la fericirea de a găsi în ea, împreună cu familia mea, existenţa pacinică şi rezervată care convine deprinderilor şi poziţiunii mele. M-aş crede ferice mai cu samă, Măria Ta, de aş avea odată ocaziunea să vă arăt în persoană asigurarea sentimentelor mele şi să vă exprim dorinţa mea pentru fericirea şi durata domniei şi dinastiei Înălţimei Voastre Serenisime”.

Se ştie cum principele Carol a trimes lui Cuza răspuns că: „în împrejurările actuale ar fi mai bine să nu se întoarcă încă”. Şi poate că acest răspuns a fost un act de prudenţă care a folosit şi ţării, şi lui Carol I, şi lui Cuza. Nu mă îndoiesc de sinceritatea hotărârii fostului domnitor, că nu se va mai amesteca în viaţa politică a ţării, dar greutăţile cu care a avut să lupte noul suveran au fost mari, patimile în joc violente şi dulce puterea pentru acel ce a mai exercitat-o odată cu succes. Cine ştie dacă, cu toată hotărârea manifestată (cu bună-credinţă în acel moment) că se va ţinea departe de politică, la un moment dat nu ar fi putut să cedeze solicitărilor partizanilor şi la cele ale celorlalţi duşmani ai noului regim *să salveze ţara*. Ştim că, în convorbirea ce a avut-o cu Cuza, în ziua de 21 april 1868, la Döbling, lângă Viena, ducele de Gramont, ambasadorul Franţei pe lângă curtea austriacă, acesta sondându-l asupra unei eventuale reveniri în scaun în urma stării nesigure şi nemulţămitoare din România, Cuza a răspuns întăi printr-un refuz categoric „să-şi reieie meşteşugul de altădată”. Ceea ce nu l-a împiedecat să adauge: „Dar, dacă mi-aş vedea ţara ameninţată de vro mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar reclama conlucrarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în ziua aceea voi fi gata, oricât ar trebui să mă coaste.”

Marea primejdie ar fi putut să pară iminentă şi conlucrarea lui indispensabilă înainte, ca şi după 1868; răspunsul dat de Carol I, la 1867, scrisorii lui Cuza a fost deci un răspuns dictat de cea mai sănătoasă prudenţă. De această prudenţă s-a departat însă scrisoarea ce domnitorul a scris-o lui Cuza în 1870 şi în care, în urma alegerii fostului domn ca deputat de colegiul al IV-lea de Mehedinţi, îi zicea că, chiar de nu ar primi mandatul ce i se dăduse, va găsi, de va veni în ţară, o bună primire la principele domnitor. Răspunsul nu era prudent, căci prezenţa în ţară şi în Cameră a lui Cuza, atunci, în timpul războiului franco-german, ar fi adus, aproape cu certitudine, răsturnarea lui Carol I, chiar fără de voinţa lui Cuza. Mă tem că, în acest caz, n-ar fi luat parte la scandalul de la sala Slătineanu[119] numai bătăuşii partidului liberal!

Din fapta de la 11 februar este de regretat numai partea (de altmintrelea capitală şi hotărâtoare) jucată într-însa de armată. Este de regretat că cel puţin toţi acei conjuraţi, după ce au pătruns cu putere în ietacul acelui căruia îi jurase credinţă, nu au imitat gestul colonelului Haralambie, care, din propriul său imbold, a mărturisit că prin calcarea jurământului său şi-a feştelit uniforma şi s-a retras din armată.

Ţara însă fără îndoială că s-a folosit de schimbarea de regim. Cuza săvârşise fapte mari, de care neamul nostru va trebui să-i fie în veci recunoscător, dar administraţia lui era deplorabilă, finanţele ţării erau cu totul darapanate, România mergea drept la o catastrofă financiară. El dădea exemplul unui desfrâu din cele mai cinice, sta sub influenţa unei amante lacome, era înconjurat de o camarilă de favoriţi care, cei mulţi, erau cu totul lipsiţi de scrupule şi nu stătea la îndoială pentru a li încredinţa funcţiuni din cele mai importante, atât lor, cât şi creaturilor lor.

Nu încape îndoială că administrăţia care i-a urmat a fost mai bună şi mai puţin coruptă. Pe de altă parte, viaţa privată neprihănită a noului domn, atitudinea lui demnă, chiar puţin ţapănă, făptul că nu avea şi nici n-a avut vrodată nici amantă, nici camarilă, nici favoriţi şi alegerea

[119] *V. infra,* pp. 524 şi urm. (n. red.).

cu îngrijire de către el a acelor cu care se găsea în contact mai des nu au întârziet să producă asupra societăţii noastre efectul lor binefăcător.

Când faci o comparaţie între Cuza şi Carol I, fie ca oameni, fie ca domnitori, eşti nedrept faţă de cel dintâi dacă nu ţii samă de creşterea de care au avut parte şi unul, şi altul.

Principele de Hohenzollern, membru al unui neam de stăpânitori ai uneia din ţările cele mai civilizate din lume, fiu al unui barbat înzestrat cu o înaltă cultură şi cu însuşiri deosebite de barbat de stat, a avut parte de o creştere din cele mai îngrijite, aş putea zice de o creştere specială pentru uzul unor barbaţi expuşi, prin naşterea lor, să devie odată conducători de oameni şi, spre acest sfârşit, special pregătiţi în acest scop. Principele Carol mai fusese destinat la început să îmbrăţoşeze cariera ecleziastică, se-nţelege în scop să ajungă la cele mai înalte demnităţi ale bisericii catolice, ceea ce însamnă că se cultivase într-însul mai cu deosebire necesitatea de a-şi stăpâni mai înainte de toate patimele şi poftele, simţul de datorie şi cultivarea aceea a instinctelor spiritului de ordine, a unei vieţi private demne şi a stăruinţii în întreprinderi. Cuza era fiul unui boier moldovan fără creştere şi fără cultură, de la care n-a avut cum să primească nimica ce samănă a creştere decât îndemnarea să fie cinstit, iubitor de ţară, econom şi cu frica lui Dumnezeu; aceasta a fost fără îndoială toată creşterea morală de care Cuza a avut parte în casa părintască. Mult mai mult nu i se va fi inculcat nici în pensionatul lui Cuénin şi nici mai cu samă în cafenelele Parisului. Şi totuşi acest barbat înzestrat cu o creştere atât de rudimentară şi cu o instrucţiune din cele mai superficiale a izbutit să aducă la îndeplinire unirea, să dărâme privilegiile care dădeau unei mâni de oameni o stăpânire aproape absolută asupra unei mase de patru milioane, să readucă în stăpânirea statului o însamnată parte a domeniului naţional, care până atunci servea să îmbogăţască pe nişte călugări străini şi să li mulţămească poftele, de bine, de rău, să desfacă nodul gordian al chestiunii agrare, restabilind cel dintâi macar parte din dreptul strămoşesc al ţaranului la pământul ce-l lucra şi, timp de şăpte ani, cât a stat pe scaunul acestor

ţări, să păzască demnitatea lor, într-un chip ce nu mai era cunoscut de veacuri. Şi aceste toate Cuza le-a îndeplinit fără a fi primit o educaţie de prinţ, numai mulţămit marei lui iubiri de ţară şi de neam, ajutată de o minte deosebit de ageră, de o inimă mare şi caldă şi de o neînfrântă încredere în viitorul acestui neam.

Carol I a făcut războiul de la 1877, el, cel dintăi, după trecere de un secol şi jumătate a dus ostaşi români la luptă şi la luptă biruitoare; el şi cu ostaşii lui au făcut ţara neatârnată, el a schimbat domnia în crăie, el a înzestrat ţara cu căi ferate, sub domnia lui finanţele ţării au înflorit şi bogăţia a crescut necontenit, cum i-a crescut şi vaza între alte ţări. Dar să nu uităm că Carol I era membru al familiei Hohenzollern, care, îndată după venirea lui pe scaunul României, a ajuns puterea de frunte a Europei, şi că domnitorul, apoi regele nostru, a avut puternic sprijin de la acea împărăţie, chiar numai prin faptul înrudirii cu împăratul ei. Nu încape îndoială că multe greutăţi a avut să înfrunte Carol I şi că numai prudenţei, răbdării, perspicacităţii şi stăruinţii cu care era înzestrat a datorit învingerea lor. Dar Cuza a săvârşit lucrurile mari ce i le datoreşte ţara numai prin el însuşi, lipsit fiind de ajutorul ce naşterea îl dădea lui Carol I. Dacă a ştiut să câştige sprijinul şi încrederea lui Napoleon al III-lea este meritul lui, fiindcă a ştiut cum să se poarte cu el. Zău că nu este pentru ce să ni fie ruşine de boieriul nostru moldovan şi că în rândul acelor care, în mai puţin de un veac, au făcut din două provincii vasale şi robite de turci, din nişte comitate stăpânite de unguri, dintr-un crâmpei de ţară răpit de Austria şi din altă jumătate de ţară furată de muscali, aceste toate locuite de un popor rupt în trei crâmpeie, România întregită, moldovanul nostru stă în loc de frunte, cinstit de toţi.

CAPITOLUL IX

Una din cele de pe urmă curţi boiereşti din

Moldova de la a doua jumătate a veacului trecut

Căiuţul era atunci o moşie de 5 800 de fălci, din care proprietatea stăpânea mai puţin de trei sute arabile[120], vreo două sute şi ceva de fânaţ, mai ales poieni prin păduri, şi alte trei sute de păşuni. Aceste bineînţeles afară de locurile de hrană ale locuitorilor (cuprinse în întinderea totală de mai sus) şi ridicându-se la opt sute cinci zeci de fălci. O parte din moşie trecea peste Trotuş, la Boiştea, unde, pe şirul de dealuri numit al Ciortolomului, moşia poseda trei până la patru sute de fălci de pădure de stejar. Pe malul drept al Trotuşului se afla restul pădurilor, alcătuind un corp întreg de aproape patru mii de fălci de codru de fag şi de brad, în bună parte neatins de topor!

La capătul despre apus al moşiei, pe şesul Trotuşului, se afla târguşorul Căiuţul, al cărui hrisov de înfiinţare fusese dat de Scarlat Calimah, dar care se născuse numai la sfârşitul domniei lui Ioniţă Sturdza, în urma unui al doilea hrisov, dat de acest domn bunului meu, hatmanului Răducanu Roset. Acest târguşor, la aşezarea noastră în curtea de la Căiuţi, îşi atinsese punctul culminant de prosperitate. Era alcătuit dintr-o singură stradă de case de vălătuci, locuite, afară de vro trei sau patru, numai de jâdovi. Pe lângă târguşor se mai aflau pe moşie următoarele sate: Căiuţul, lipit de târguşor, Popenii cu cătunul De la Vale, Blidarii cu cătunul Bâlca, Pralea şi, pe malul stâng al Trotuşului, Boiştea, poreclită Boierească, pentru a o deosebi de acea Răzăşească şi de acea numită *A lui Galer.*

Mai posed socoteli de-ale Căiuţului din anii 1856, 1857 şi 1858 din care reiesă că venitul brut al moşiei se ridica atunci la vro şăpte mii de galbeni sau optzeci şi două de mii

[120] Este vorba despre partea de moşie care excludea loturile în folosinţa ţăranilor (n. red.).

de franci în aur. Deoarece, pe acea vreme a boierescului, cheltuielile de exploatare erau foarte mici şi proprietatea, din pricina micii întinderi a locului de hrană, neavând la ce să întrebuinţeze nici măcar boierescul clacar întreg, datorit de cei aproape trei sute de gospodari ai moşiei, încasând chiar parte dintr-însul în bani, după tariful legiuit, iar simbriile plătite în bani fiind ridicol de mici, rămânea cu bună samă şăsă şăptimi din acest venit ca folos curat. Şăpte pănă la opt sute de galbeni de aici proveneau de la *iraturile*[121] târguşorului: *bezmen* sau dare pe stânjănul la faţa uliţei ocupat de *bezmanar*, *otcup* sau acciz asupra vinului şi a rachiului consumat în târguşor, *mungerie* sau dare asupra lumânărilor de său desfăcute, şi *căsăpia*, monopolurile facerii pâinii şi a tăierii cărnii. Alte venituri vii mai erau acele ale morilor, în număr de şăpte, al viei proprietăţii de treizeci de pogoane lucrătoare, al viilor cu embatic, al pivelor, al drâstelor[122] şi deosebite alte mărunţişuri. Pământul moşiei însă era în multe locuri puţin roditor; o parte însemnată dintr-însul fusese destupat din pădure de tata. Nu încape îndoială că numai cu puţină ordine, dat fiind venitul moşiei Mărginenii, de la ţinutul Neamţului, a mamei, care se arenda cu trei mii de galbeni sau treizeci şi cinci de mii de franci în aur, era uşor, în acea vreme de ieftinătate, să duci nu numai un trai foarte larg şi plăcut, dar chiar să pui deoparte sumi frumoase cu care să se mai cumpere mai târziu alte moşii. Dar tata era nu numai cheltuitor şi-i plăceau toate lucrurile pe mare, dar era poate şi mai lipsit de ordine. Apoi, ca cea mai mare parte din boierii moldoveni care îşi exploatau înşişi moşiile, când sămăna, îşi croia socotelile pe nădejdea unor recolte totdeauna, nu bune, ci nebune. Şi totuşi era foarte energic, foarte activ, stătea, vara, mare parte din zi călare şi avea oroare de jocul de cărţi.

Personalul moşiei era fără îndoială mult prea numeros. El se alcătuia din: un vechil, un gramatic, un vatav la Pralea, un vatav peste pluguri, un chelar al moşiei, un vatav peste vite, şăpte feciori boiereşti, un pristav de pădurari cu

[121] Irát: venit din taxe (n. red.).

[122] Dârstă/drâstă: piuă de bătut postavul acţionată cu apă (n. red.).

doisprezece pădurari, un vier, păzitori permanenţi la coşere şi la hambar, un meşter fierar neamţ, un meşter sfeidecar[123] neamţ, mai mulţi lemnari şi rotari tocmiţi cu anul, bouari, văcari, păzitori la capre, la oi, la porci şi treizeci de argaţi ţinuţi în permanenţă tot anul pentru arătură, destupare de pădure şi altele. Repet că lefile acestui personal, după concepţiunile noastre, nu de astăzi, dar chiar după acele de dinainte de războiu, erau, afară de acele ale vechilului şi ale nemţilor întrebuinţaţi, ridicol de mici, dar totuşi, dat fiind numărul lor, se ridicau la multe sute de galbeni, la care venea să se adauge valoarea tainurilor de grâu, de păpuşoi, de carne, de brânză şi hrana vitelor ce acest personal al moşiei aveau dreptul să le întreţie pe cheltuiala tatei.

Când am venit să ne aşezăm la Căiuţi, vechilul moşiei era medelnicerul Manolache Oatu, un fiu de răzăş din satul Stâncăşanii, de la ţinutul Tutovei, care se afla în serviciul tatei de douăzeci şi doi sau douăzeci şi trei de ani, începându-l în însuşire de camardiner, însuşire în care cei mai norocoşi şi mai deştepţi din această clasă de oameni începeau să se ridice, ajungând uneori până la cele mai înalte slujbe ale statului. Manolache Oatu nu avea şi nu avuse niciodată aşa de mari ambiţiuni. Acest bărbat, mic la stat, slăbănog, smolit la piele, cu favoriţi şi mustăţi cărunte, a cărui singură trăsătură frumoasă erau ochii vii şi sclipitori, n-a avut niciodată altă ambiţie decât acea de a strânge ceva părăluţe care, la bătrâneţe, să-l puie în stare să trăiască liniştit şi la adăpost de nevoie. Foarte devotat tatei şi întregii noastre familii, critica totuşi pe cel dintâi fără cruţare, mai ales din pricina inovaţiunilor ce le introducea necontenit. Manolache era duşmanul înverşunat al tuturor acestor noutăţi şi convins că agricultura moldovenească, aşa cum o cunoscuse în satul lui natal şi cum o văzuse făcută mai pe urmă de bunul meu şi de vechilii lui, era ultimul cuvânt al perfecţiunii, şi *tot ce se mai iscodea de nemţi şi de franţuji* nişte fleacuri fără de valoare. Mai ales când vorbea de maşinile de trier făcea clăbuci la gură.

[123] Sfeidecár/saidacár: şelar, meşter care face hamuri, şei, curele (n. red.).

Cunoştea în chip minunat acea veche agricultură moldovenească de primitivi, caracterizată prin denumirea de *coada vacii*. Harnic tare va fi fost el când era tânăr, dar, când l-am cunoscut eu, nu mai era: înainte de şăpte ceasuri dimineaţa nu prea se ducea la câmp şi, după masă, *se lăsa* regulat până la toacă. Dar era foarte ordonat, îşi ţinea socotelile în cea mai frumoasă ordine şi convingerea mea este că era foarte cinstit, deşi s-a pretins că ar fi furat mii de galbeni şi ar fi făcut, pe spinarea tatei, o adevărată avere. Săracul! A murit în mizerie.

Deoarece el alcătuia atunci tipul adevărat al mazilului moldovan de atunci, de vârstă matură, cu cultură rudimentară, dar care fusese în necontenit contact cu oameni mai culţi, voi vorbi mai pe larg despre el.

Eu de la început l-am iubit pe *moşu Manolache*, cum eram deprins să-i zic, dar mai ales ceva mai târziu, după ce m-am mai ridicat şi mi s-a mai format mintea, fiindcă era patriot mare şi-mi vorbea necontenit de Ştefan cel Mare şi de izbânzile lui. Şi cu ce însufleţire!

Îi plăcea mult miliţia moldovenească, o găsea frumoasă şi era convins că este viteză, dar un lucru îl supăra foarte: faptul că muzica ei cânta cântece străine: nişte *fleacuri de marşuri nemţeşti* care n-aveau cum să însufleţească pe oşteni. Ar fi vrut să cânte numai *doine*. „Cântând doine”, zicea el, „se aruncau vitejii lui Ştefan cel Mare la năvală, numai ele sunt în stare să stârnească dorul de voinicie în oştenii moldoveni”.

Un cusur mare avea însă pentru mine patriotismul lui moşu Manolache: era foarte rusofil şi nu avea nici gând să scoată din mâinile lor Basarabia ce ei o răpise în chip atât de nedemn. Şi eu doară fusesem crescut în rusofobie şi de mama, şi de tata, de la care mă alesesem cu idei pe cât de rusofobe, pe atât de francofile. Manolache Oatu nu putea să ierte pe franţuji şi pe engleji pentru *mişelia* ce o comisese unindu-se cu turcii pentru a năvăli la Sevastopol asupra ruşilor; să se unească cu turcii asupra creştinilor! Ce sacrilegiu cumplit. Apoi era în stare să cânte ceasuri întregi frumuseţa oştirii ruseşti, cu care nu se putea asemăna alta pe lume, şi să rostească nişte cuvinte sălbatece, menite să

reprezinte comenzi oşteneşti de ale ofiţerilor lui Neculai Pavlovici.

Cunoştinţele lui asupra istoriei Moldovei le căpătase Manolache Oatu în *Istoria Moldovei pe 500 de ani*, a postelnicului Manolache Drăghici, pe care o poseda şi din care ştia unele părţi pe de rost. Apoi se mai găseau la el nişte călindare cu nuvele de ale lui Gheorghe Asache, Costache Negruzzi şi ale altora. În adevărul frumoasei nuvele prin care Costache Negruzzi povesteşte pe cât de eroică, dar pe atât de închipuită apărare împotriva oştirii lui Sobieski a Cetăţii Neamţului, de către o mână de şăsesprezece plăieşi moldoveni, avea o credinţă de stâncă, pe care de altmintrelea mi-o inculcase şi mie; o ştia pe de rost şi de atâtea ori mi-a povestit-o, încât o învăţasem şi eu tot aşa de bine. Mai era un lucru care mă năcăja rău în Manolache Oatu, şi acesta era faptul că nu voia să fie roman de viţă, ci dac. Şi tata mă învăţase că romanii, după ce înfrânsese pe daci, îi tăiase absolut pe toţi, nemailăsând nici măcar unul de sămânţă. Cu toate că Manolache avea *Istoria Moldovei* a lui Drăghici, tot mai mare nădejde aveam în ştiinţa tatei, care fusese la Universitatea din München, despre care ni povestea istorii atât de minunate. Apoi auzisem atâtea despre romani, încât, fără a-mi da bine samă ce fusese ei, îmi plăcea mai bine să fiu neam de roman decât neam de dac.

— Moşu’ Manolache, crede-mă, îi ziceam, între un roman şi un dac este aceeaşi deosebire ca între un moldovan şi un ţigan.

Dar Manolache defel nu se lăsa convins şi susţinea cu încăpăţânare că într-însul nu este nici picătură de sânge roman, numai sânge dac, fără amestec. El, în copilăria lui, învăţase ceva carte grecească, era în stare să mai rupă binişor greceşte şi la bătrâneţe, dar nu putea suferi pe greci, pentru care avea un dispreţ nemărginit. Ştia o mulţime de fapte spre ruşinea sau desfaimarea acestui neam, unele din care le-am auzit povestite de oameni de samă, iar altele se găsesc reproduse în acte.

Fiind în slujba tatei, membru de samă al partidului unirii, Manolache Oatu n-avea cum să nu fie unionist şi era deci agent zelos al unirii, predicând-o ori pe unde călca. Dar

bănuiesc că în fundul inimei era separatist, căci numai în bine nu vorbea pe fraţii noştri de peste Milcov şi, de câte ori era sigur că tata nu-l aude sau nu se va găsi cine să-l denunţe, zicea că oameni proşti ca boierii mari moldoveni el n-a mai văzut. Şi, când îl întrebai pentru ce, când îl mânca limba mai tare, răspundea că numai nişte proşti pot să deie de bunăvoie pe mâna unor străini mai numeroşi decât ei puterea ce o deţin, că muntenii, fiind mai mulţi la număr decât noi, o vor stăpâni totdeauna ei, că prin urmare toate slujbele, cele mari şi cele mai multe din cele mici, le vor lua ei, pentru dânşii, lăsându-ni nouă numai ciurucul, că au să mute scaunul domniei la Bucureşti, pentru ca să fie şi mai între ei şi pentru ca casele lor de acolo să capete şi mai mare preţ, iar ale boierilor noştri din Ieşi să nu mai facă nici a treia parte din ce făceau până acuma. Şi, când cele prezise de el au început să se adeverească şi să se înfăptuiască, era foarte mândru de prevederea de care dăduse dovezi. Nu mai vorbesc de cele ce le povestea despre fanfaronada munteanului, despre lauda lui despre sine, despre limba lui *întocmai ca a ţiganilor şatraşi de la noi* şi despre pielea lor smolită ca acea a neamului ţigănesc. Manolache era, precum se vede, un conservator înfocat.

Îmi mai era drag fiindcă era vânător pătimaş şi trăgător cu puşca bun şi-mi făgăduise că el are să mă ducă pentru întâia oară la vânătoare de urşi, ceea ce s-a şi întâmplat. Apoi nimene nu ştia atât de multe povestiri ca el despre bunul meu, hatmanul, pe care îl slujise înainte de a fi luat de la el de tata. Avea un adevărat cult pentru memoria bătrânului, povestea fel de fel de isprăvi vânătoreşti ale lui şi nu se sătura să laude chipul minunat în care trăgea cu puşca sau cu pistolul şi mânuia sabia, fiind în această privinţă fără păreche în ţară. Istorisea între altele, ceea ce mi-au confirmat şi tata, şi moşii mei, că hatmanul aşeza pe două pahare de apă, pline ochi, un chibrit şi apoi, dintr-o lovitură a săbiei lui celei turceşti, ce o posedă şi astăzi fiul meu Radu, tăia acel chibrit în două, fără ca măcar o picătură de apă din cele două pahare să nu se verse. Apoi cum punea pe masă o perină mare, plină cu puf de gâscă, pe care iar, dintr-o singură lovitură, o tăia drept în două,

fără ca să iasă măcar un singur fir de puf din cele două jumătăţi de perină. Şi cum râdea moşneagul de tata şi de moşu Alecu, întorşi de la München, care, de câte ori se încercau să facă aceleaşi isprăvi, aruncau paharele jos, stropind odaia cu apă, sau o umpleau de puf.

Manolache Oatu era căsătorit cu o foastă domnişoară de onoare a bunicii, numită Zoiţa, care se zicea că fusese deosebit de frumoasă în tinereţe şi deosebit de harnică, dar pe care eu am cunoscut-o cât un poloboc şi bolnavă de idropizie, nemişcându-se de pe patul pe care şădea toată ziua împletind colţuni. Era însă o gospodină minunată care, chiar de pe pat, îşi ocârmuia casa bine şi curat.

Trebuie să zic, spre lauda lui Manolache Oatu, că căsnicia lui ar fi putut sluji multora de model. Cu toate că soţia îi era de ani de zile în această stare, încă de pe când administra moşia Costulenii, de lângă Ieşi, a Mitropolei, care o ţinuse în arendă moşu-meu Lascar, niciodată n-am auzit ca el să fi comis vrun act de necredinţă cătră mama Zoiţa, şi cu bună samă că, dacă asemene acte ar fi avut fiinţă, mi s-ar fi povestit mai pe urmă de ţarani, de slugile vechi, de ţigani sau de jâdovii din târg.

Apoi trebuie să mai adaug că niciodată, în cei zece sau doisprezece ani în care l-am frecventat, nu i-a scăpat faţă de mine nici un cuvânt ce un copil nu trebuia să-l audă, de altmintrelea pot să zic acelaşi lucru de toate slugile din copilăria mea, fie moldoveni, fie ţigani: acest respect al copiilor stăpânului era răspândit la noi pretutindeni, cum nu l-am găsit răspândit în alte ţări.

Manolache Oatu şădea în penultima casă din partea stângă a târguşorului Căiuţi, o casă ce se închiria de la nu mai ştiu ce evreu pentru trebuinţa vechilului nostru. Aveam voie să merg la dânsul şi să stau acolo între ceasurile meselor şi ale lecţiilor. Şi, pentru ca să merg la el, treceam prin grădină, în care se deschidea o portiţă ducând în ograda vechilului, însă în acea ogradă era o primejdie vajnică, care, în primii ani, de repeţite ori m-a împiedecat să-i fac vizită. Acea primejdie era un cumplit gânsac, mare şi iute la mânie, care, îndată ce mă zărea intrând în ogradă, dădea asalt la pulpele mele şi chiar de vro două ori le-a dezmierdat cu dinţii în chip neplăcut. Pentru a nu mă

expune altor atingeri de acelaşi fel, mă obişnuisem, îndată cum deschideam portiţa, să încep a striga:

— Mâţule! Mâţule! Vină de închide gânsacu'!

Şi strigam până când venea Mâţu, un băiet de ţigancă cu păr creţ de culoarea fuiorului de cânepă, cu pistrui pe obrazul alb şi rumân, care, după cum am aflat mai târziu, trecea drept fiul lui Mokrenski, fostul vechil polon al tatei, cu o ţigancă frumoasă numită Ileana Vişinoaia, care acum, îmbătrânită, era slugă la Manolache Oatu, iar Mâţu, atunci băiet de doisprezece sau treisprezece ani, dădea ajutor la toate câte trebuiau în casa vechilului.

În locuinţa lui Manolache erau cinci odăi care puteau servi de tip de locuinţă de mazil, de răzăş cuprins sau chiar de boieranaş mai sărăcuţ de pe acea vreme. Intrai printr-o odaie mare servind de antret, în care nu era decât un pat mare moldovenesc, o masă şi o ladă. De aici dădeai într-o odaie mult mai mică, având o dublă fereastră despre miazănoapte şi în care se afla în fund, în păretele opus ferestrei, un pat moldovenesc cu zestrea lui obişnuită, o masă dinaintea fereştii şi, la ceilalţi doi pereţi, câte un sipet mare deasupra cărora erau aşezate mai multe blăni, mantale de şaiac şi de abà, cojocele şi cojoace, precum şi cergi. Jos şi la pereţi erau scoarţe de un desemn vechi, cum nu se mai văd acuma. În acea odaie n-am văzut niciodată şăzând pe nimene. Mi s-a spus însă că se adăposteau într-însa musafiri mai de rând, când nu era chip să poată fi găzduiţi la curte. Această încăpere era despărţită printr-un coridor îngust, ale cărui capete duceau unul în ogradă şi celălalt în uliţa târguşorului, de odaia în care trăiau moşu Manolache şi mama Zoiţa. O odaie mare, luminoasă, căci avea trei fereşti, una în păretele despre răsărit, la care era aşezat lungul pat pe care dormeau, unul la un capăt, celălalt la cel opus, cei doi bătrâni. Saltelele lor nu se atingeau, ci între ele rămânea un loc gol, peste care se întindea numai mindirul[124], deasupra căruia era aşezată măsuţa rotundă pe care îşi luau masa. În păretele despre miazăzi, dând deasupra uliţii târguşorului, erau două fereşti şi, între ele, o masă, pe care se vedeau două sfeşnice de

[124] Mindir: saltea, plapumă, haină matlasată (n. red.).

argint, o oglindă îmbrăcată cu argint, cum se găseau atunci de acest fel pretutindeni, şi deosebite lucruri, menite să ţie loc de bibelouri. La păretele din fund era o ladă mare, acoperită cu fel de fel de învălişuri şi de haine, iar la păretele despre apus era altă ladă mare şi lungă, iar deasupra ei, prinse în părete, armele lui moşu Manolache: două puşti cu câte două ţevi, foarte bune, semnate Lepage, un *tromblon*, mai lat la gură decât la fund, cu cremene, două părechi de pistoale, una cu cremene şi alta cu petiţe, şi o sabie în teacă de piele. Bineînţeles că icoana ferecată cu argint a Maicii Domnului, cu două alte iconiţe mai mici, dinaintea cărora ardea veşnic o candelă de argint, nu lipseau din părete. Perdelele şi îmbrăcămintea patului erau de cit înflorit.

Nu mai am nevoie să spun că Manolache Oatu era creştin bun şi evlavios, care, Doamne fereşte, n-ar fi mâncat carne în vrun post, nu ar fi rămas nespovăduit de Paşti şi de Crăciun sau ar fi lipsit de la biserică în fiecare sărbătoare ceva mai de samă. Deplângea amar cum părinţii noştri neglijau în chip atât de cumplit instrucţia noastră religioasă. Dădea în această privinţă toată vina pe bunica, lăudând evlavia hatmanului şi acea a lui „Vodă”.

Cu ţaranii era foarte uman, de bici şi de vergi, de care se făcea atunci un aşa de mare abuz, deşi ştia că tata nu era tocmai duşmanul lor dacă se uza de ele cu măsură, nu abuza deloc şi socotea pe oameni drept. După plecarea şi moartea lui, ţaranii mi-au zis că vechil drept ca Manolache Oatu nu au mai avut. Bineînţeles că el, făcut *medelnicer*, prin stăruinţa tatei, încă din întâii ani ai lui Mihai Sturdza, avea drept, după codul cuviinţilor atunci în uz, la apelaţiunea de *cucoane* şi soţia lui la acea de *cucoană* şi că acel ţigan, ţaran, om de treapta lui sau funcţionăraş care nu i-ar fi dat această calificaţie s-ar fi expus la o frumoasă distribuţie de lumânări, cruci, dumnezei, bunici, mame ş.a. Manolache Oatu niciodată n-a voit să înveţe literile latine şi n-a fost niciodată în stare să cetească macar un cuvânt din vro carte scrisă cu aceste caractere care au devenit de uz obştesc la începutul anului 1860.

Nedespărţit de Manolache Oatu în mintea mea este *gramaticul* moşiei, Todirică Calvânu, care avea în târg casă

şi nevastă oacheşă şi frumuşică, dar lucra ziua în *cănţelaria* moşiei, o odaie mare, din casa unde şădea Manolache Oatu, în care intrai direct din uliţa târgului.

Îmi aduc aminte de cel mai bătrân din feciorii noştri boiereşti, de moşu Ion a Irinei, care slujise pe bunul meu. Povestea între altele cum fusese trimes, cu doi ani înaintea volintirilor (deci pe la 1819), de vechilul de atunci al moşiei, calare, la Bohotin, ca să ducă hatmanului veniturile moşiei strânse pe un an şi cum, la sosire, l-au învăţat cei trei gramatici ce erau în cănţăleria de acolo să zică boierului, când va vorbi cu el:

— Părinte hatmane!

Şi mai povestea cum acei trei gramatici s-au încurcat în socoteli şi n-au putut să socotească câţi galbeni făceau iermelicii şi rubielele ce le adusese, până ce el, Ion a Irinei, „*căruia numai atunci îi ieşise bine barba şi-i erau dragi bietele copile*”, [a făcut] socoteala pe care acei netrebnici nu puteau s-o facă pe hârtie. Şi hatmanul li-a strigat cu dispreţ:

— Păcătoşilor! nu vă este ruşine ca unul de la capre să vă facă socotelile!

Moşu Ion a Irinei era tipul cel mai minunat al ţaranului moldovan, cum era acesta pe la mijlocul veacului trecut, bineînţeles a acelui de treabă, cum de altmintrelea erau cei mai mulţi. Om într-adevăr cu frica lui Dumnezeu şi cu grija de pacat, blând, bun la inimă, de o cinste absolut fără prihană, duşman neîmpacat al minciunii, al prefacerii, al şiretlicului, al oricărui vicleşug. Era vesel, glumeţ, deştept, harnic, priceput (pe cât îl ducea mintea) la treburile pământului şi ale vitelor, cu durere pentru lucrul stăpânului pe care îl slujea şi bărbat fără de frică. Îi plăcea mult vânatul, la care era cu noroc, deşi trăgător prost, şi împuşcase mai mulţi urşi. Tatei îi era foarte drag. Îmi aduc aminte cum, puţină vreme după aşazarea noastră la Căiuţi, Ion a Irinei îmbolnăvindu-se, tata şi mama mergeau în fiecare zi cu trăsura la Blidari, satul unde trăia Ion, ca să-l vadă, aducându-i vin vechi şi fel şi fel de alte proviziuni. Pe doftorul Saros, de la Târgul Ocnei, îl aduceau pentru dânsul la două zile. Şi mare bucurie avut-am cu toţii când, în

sfârşit într-o după-amiază, când venisem şi eu la dânsul cu părinţii mei, ni-a ieşit unchieşul înainte, la poarta lui.

De altmintrelea relaţiunile între tata şi între ţarani erau cât se poate de bune. El era un barbat de o violenţă cumplită şi, cum am mai aratat, deloc nu era adversar al bătăii, dar mai întâi iubea ţaranul şi, în al doilea rând, era prea puţin în contact cu el pentru ca să aibă prilej să se supere des pe dânsul. Ei erau pe atunci foarte supuşi şi se achitau fără nici o împotrivire de datoriile ce li erau impuse de obicei şi de legi. Tata avea de intervenit numai în cazuri de furt sau de nesupunere vădită, care se întâmplau foarte rar, poate o dată sau de două ori pe an şi nu în toţi anii. Nu li cerea niciodată să lucreze sau să plătească mai mult decât se cuvinea. Apoi era foarte darnic şi ierta multe datorii. De câte ori un ţaran era bolnav, mama, care se pricepea foarte bine în căutarea bolilor, îi trimetea doftorii, de care avea totdeauna o mare proviziune, şi nu arareori mergea singură să viziteze bolnavii. De câte ori era necesar, când se ivea un caz putând deveni grav, se trimetea după medic la Târgul Ocnei: medicamentele se plăteau totdeauna de la curte.

Cu toată lipsa de evlavie a familiei, datorită mai ales influenţei bunicii şi, până într-un oareşicare punct, ideilor filozofice ale mamei, la sărbătorile cele mari mergeam la biserica de la Popeni şi, acolo, găseam strânşi toţi ţaranii din Popeni sau Blidari, cărora, după liturghie, tata li ţinea o cuvântare, la sfârşitul căreia li făcea o generoasă distribuţie de vin.

Biserica Popenilor este aşazată deasupra priporului care, din pârăul Popenilor (Căiuţul Mare), suie la dealul Rateşului. Poziţiunea acelei bisericuţi de lemn, acoperită cu şindrilă, este cât se poate de romantică şi a încântat toate firile artistice care au trecut pe dinaintea ei. Hramul ei este la Sfântul Gheorghe şi la dânsa veneau la liturghie ţaranii din satele gemene Popenii şi Blidarii. Nu departe de dânsa, pe drumul mare de atunci, care trecea pe platoul Rateşului, nu pe şăs ca acuma, se afla un rateş[125], de vătăluci şi de cărămidă, clădit în a doua jumatate a veacului al

[125] Ráteş/rátoş: han (n. red.).

optsprezecelea de străbunicul meu, Lascarache Ruset. Aici, în ziua de Sfântul Gheorghe, se strângeau după slujba de la biserică, la hram, nu numai Popenii şi Blidarii, dar mulţi oameni din celelalte sate, nu numai de pe moşie, dar şi de pe împrejur. Totdeauna, în acea zi, după dejunul nostru, tata, mama şi eu pe capră, lângă vezeteu, ne duceam la Rateş şi îndată mulţimea strânsă acolo încunjura trăsura, cu capetele descoperite şi cu strigăte de:

— Să trăiţi!

Tata îşi scotea şi el pălăria şi li zicea:

— Bine v-am găsit! Să trăiţi şi voi cu nevestele şi copiii voştri! Dar puneţi pălăriile în cap!

Ţaranii se acopereau şi începea atunci o serie de cuvântări din partea obştei adunate, tata răspunzând la fiecare din ele. Cu acest prilej se vorbea de multe interese reciproce şi ţaranii aduceau la cunoştinta tatei dorinţele lor, care de obicei se satisfăceau cel puţin în mare parte. Apoi aduceau un miel frumos, tata li dăruia în schimb un poloboc de vin, şi pe urmă noi plecam, ţaranii strigând din nou:

— Să trăiţi! şi ridicând pălăriile, tata ridicând şi el pe a lui, şi eu făcând la fel.

O sărbătoare mult aşteptată de noi, copiii, era Sfântul Vasile, când ni se făceau cadouri, nu se introdusese încă moda copacilor de Crăciun, căci numărul guvernantelor engleze şi germane, care au introdus acest obicei la noi, era încă mic de tot pe atunci şi cu totul copleşit de acel al francezelor, în a căror ţară nu se introdusese încă decât în chip excepţional.

Sfântul Vasile mai era aşteptat cu nerăbdare şi de întreaga mulţime a slugilor, atât a acelor ale casei, cât şi a acelor ale moşiei. În ajun, sara, venea Manolache Oatu cu un lung izvod al tuturor slugilor, alcătuit la cănţălărie, pe care era trecută, în dreptul numelui fiecăruia, suma ce i se dăduse în anul precedent, pe care tata îl revizuia, făcând îndreptări, aproape totdeauna în plus. Manolache avea grijă să nu-şi puie numele pe acea listă şi totdeauna tata adăugea numele lui şi cifra sumii ce i-o destina, pe care Manolache totdeauna se făcea că o găseşte prea mare şi săruta mâna tatei, apoi primea de la el, în galbeni, totalul acestor daruri spre a le distribui.

Totodată se auzeau afară pocnituri de bici, sunetele *buhaiului*, clopoţele[lor] şi ale deosebitelor bresle: argaţi de la grădină, argaţi ai moşiei, vezetei, feciori boiereşti şi pădurari (aceştia întruniţi într-o singură breaslă), care făceau rând pe rând câte o staţiune la fiecare din intrările casei. Suma dată de obicei era egală cu o lună din simbria fiecărei slugi şi alcătuia un total destul de samandicos. Şi nu mică era a doua zi munca lui Manolache şi a gramaticului, căci marea majoritate a bacşişurilor parţiale era mai mică de un galben şi trebuia să schimbi numărul de galbeni trebuitor pentru a da fiecăruia bacşişul lui în parte în mărunţuş, muncă ce numai uşoară nu era, căci galbenii se schimbau, România neavând pe atunci moneda ei, în următoarele monede: sfanţi austriaci de 2 lei 20 parale, fifirigi austriaci de 15 parale şi *gologani* de aramă tot austriaci de cinci şi zece parale atât de şterşi, încât îi puteai deosebi numai prin faptul că cei dintăi erau ceva mai mici decât ceilalţi, carboave ruseşti de 12 lei, sferturi de carboave de 25 de capeici, sorocoveţi ruseşti de 20 capeici, valorând 2 lei 16 parale, piese ruseşti de 15 şi 10 capeici, valorând respectiv 1 leu 23 şi 1 leu şi 8 parale, *iermelici* turceşti de 14 lei şi monede tot turceşti de 4 lei şi de 3 lei şi 20 parale galbăn; nu era lucru uşor şi la aceasta trebuie să mai adaugi că galbenul valora după cursul pieţei. Zău că socoteala schimbului unui de la Ieşi şi din toată Moldova, afară de Galaţi [era de] 37 de lei, iar cursul Galaţului era de 45 de lei şi acel al Visteriei (Ministerul de Finanţe) de 32 de lei, leul vechi de 40 parale din Moldova, afară de Galaţi, valorând 32 de bani de dinainte de război.

Buba cea mare a economiei noastre era însă chipul ţinerii curţii propriu-zise. Iaca personalul de serviciu ce-l întreţinea tata: 1 vatav de ogradă, serdarul Neculai Lefter, fostul său camardiner, timp de mulţi ani; 1 cămărăşiţă, serdăreasa Elenco Lefter, soţia lui Neculai; 1 sofragiu, 1 camardiner al tatei, 1 al treilea fecior, 2 băieţi la bufet, 2 bucatari pentru masa boierească şi 1 pentru acea a slugilor cu 2 şi uneori 3 ajutori; 1 cameristă a mamei, 1 ţigancă care avea grija albiturilor tatei şi a casei, camerista surorilor mele, 3 sau 4 fete în casă, 1 chelar, 1 pitar neamţ şi 1 ajutor pitar, 3 vezetei, 1 surugiu, 2 rândaşi la grajd (o bucată de vreme

am mai avut şi un stallmaistru prusian), 1 puşcaş însărcinat să aprovizioneze masa boierească cu vânat, 1 grădinar (neamţ sau francez) şi 12 argaţi grădinari, 4 spălătoriţe şi 1 găinăriţă. Şi sunt sigur că, pe lângă aceste 46 sau 47 de fiinţe omeneşti adunate pentru a ne servi, plus *mance* şi *dadace*, memoriei mele cu bună samă să-i mai scape vro câteva. Şi unele din aceste slugi erau căsătorite şi aveau pe lângă dânsele familii, care şi ele erau hrănite la curte.

Şi acum, după trecere de şăsezeci de ani, mai păstrez dinaintea ochilor icoana lungii mese a *slugilor de sus*, întinsă vara sub cireşul urieş ce se afla din dosul noii bucătării, cu Neculai Lefter în cap, având în mâna dreaptă pe soţia lui, iar în acea stângă pe camerista străină a mamei. Şi mai puţin de două feluri şi fructe nu se servea niciodată la acea masă.

Îşi poate face cineva o idee de cheltuiala ce o cerea ţinerea unui asemene personal când voi arăta că, în vara anului 1868, în care n-au fost deloc cheltuieli extraordinare, treceau numai pentru masa noastră şi a slugilor hrănite la curte, după cum reiesă dintr-o socoteală ce o păstrez, câte 40 de ocă moldoveneşti, ceea ce face 50 de kilograme de carne de vacă pe zi, bineînţeles afară de carnea de miel, de porc, de viţel şi de păseri. Se-nţelege că în acest caz, pe lângă o cumplită risipă, mai era şi o vederată furătură combinată între jâdovul arendaş al *iraturilor* târgului, printre care intra cum am văzut şi căsăpia, cu vatavul de ogradă, Neculai Lefter.

Acesta, precum am mai arătat, fusese, ani îndelungaţi, camardinerul tatei în timpul văduviei sale şi-l însoţise în surgun la Constantinopol şi la Brussa. Tata avea o slăbiciune pentru el, deşi ştia că-i lung la mână şi *nu duce la ureche*. Mama spunea că, după cât s-a spus, favoarea de care se bucura Neculai Lefter la tata era datorită faptului că-i servise altădată de *curier de dragoste*. Şi numai fizicul unui Leporello nu-l avea vatavul nostru de ogradă: era de statură înaltă, spătos, foarte pântecos, stricat de varsat şi avea o faţă de beţiv, apoi mai era foarte prost. Tata îi obţinuse de la Ghyka Vodă un decret de serdar, singurul ce-l solicitase vrodată de la socru-său, şi acest fapt lasa nemângâieţi pe Manolache Oatu şi pe vatavul Iancu

Popovici de la Pralea, care erau numai medelniceri, deşi nu se născuse *birnici* de rând ca Neculai Lefter. Acesta era de altmintrelea devotat tatei şi nu critica într-însul decât cumplita lui iuţală şi prostul obicei ce-l avea de a-şi aduce aminte, chiar după douăzeci de ani, de orice lucru al său. În fond, fostul camardiner avea o mare admiraţie pentru stăpânu-său. Fiind fricos ca un iepure (dar brutal cu inferiorii lui), admira mult bărbăţia tatei şi, având o idee mai mult decât confuză despre *al meu şi al tău*, istorisea cu vederată mierare fapte despre incoruptibilitatea tatei ca judecător şi ca ministru, neascunzându-şi însă părerea de rău *că nu fusese ca alţi boieri mari, pentru ca să se fi putut pricopsi şi face om şi el, Neculai Lefter, ca alţi camardineri ai altor înalţi diregători, care au ajuns la avere, pe când el a rămas sarac lipit pământului*. Cred că, dacă, din firea lui, Neculai era aplicat spre furături, îl mai împingea la aceasta şi nevasta lui, cucoana Elenco, în care se adunase o adavarată sindrofie de viţiuri. Această păreche avea cu dânsa o fată de douăzeci de ani trecuţi, duduca Marghioliţa, un adevarat monstru, înalt şi pântecos ca tată-său, înzestrată cu moravuri deplorabile, şi un fiu trecut de adolescenţă, cuconul Iorgu, care îşi însuşise toate calităţile răle ale amânduror părinţilor. Bineînţeles că aceste două odrasle îşi găseau toată întreţinerea la noi.

Pe la 1860 se înfiinţase un post de comisar de poliţie al târguşorului în care tata făcuse să fie numit Neculai Lefter. Acesta îşi făcuse îndată o uniformă de comisar: mondir de postav albastru cu reversuri roşii imitând blana şi şnururi de fir de argint, pantaloni asemene de postav albastru cu două largi lampasuri roşii, cum le poartă astăzi la noi generalii, şi şapcă de postav tot albastru, cu cozoroc de piele de glanţ şi vipuşcă roşie largă. Apoi mai era încins cu o sabie de cavalerie rusască, a tatei, al cărei mâner era aparat de o gardă urieşă de oţel cu ajururi. Am auzit pe jâdovii din târg lăudându-se mai pe urmă că de la ei a strâns Neculai Lefter banii cu care şi-a făcut uniforma. Numai punerea în vigoare a legii comunale a pus capăt cabazlâcului ce-l alcătuia acest comisariat.

De la mutarea noastră la ţară feciorii din casă nu mai purtau livrele, aceste, multe la număr şi de forme diverse,

erau strânse în pod. Când erau musafiri în casă, Neculai Lefter, sofragiul şi camardinerul tatei purtau frace, de obicei însă erau îmbrăcaţi în haine de aceeaşi formă ca stăpânii şi musafirii, foarte adesa în haine lepadate de stăpâni, însă nu de ale tatei, căci el avea nişte forme de îmbrăcăminte speciale, datând din domnia lui Mihai Sturdza. Îndeobşte îmbrăcămintea slugilor lasa la ţară mult de dorit pretutindeni, acea a femeilor fiind şi mai dizgraţioasă şi mai neîngrijită decât a barbaţilor, iar acea a slugilor de jos se mărginea la izmenele şi cămeşa naţională.

Tata avea pasiunea cailor şi a trăsurilor: într-o vreme am avut douăzeci şi opt de cai în grajd şi vro cincisprezece trăsuri pe arcuri în şură. Recolta de orz şi de ovăz a moşiei nu ajungea niciodată pentru hrana cailor noştri şi a tainului vechilului şi a vatavului de la Pralea. Şi moşu-meu Lascar veşnic râdea de caii noştri, pe care îi privea ca pe nişte gloabe. Tata îi cumpăra pe la iarmaroace, iar moşu Lascar avea herghelia lui, din care scotea nişte cai minunaţi, cu mult sânge arăbesc într-înşii.

De altmintrelea, cu toată mulţimea slugilor şi îmbielşugarea traiului, eram departe de a ne bucura de un confort adevarat, astfel cum este înţeles în Apus şi cum l-am găsit pe urmă şi în unele case de la noi. Casa era foarte mare, dar rău distribuită şi incomodă, atenansele departe de dânsa: bucătăria, în vremea sosirii noastre de la Pralea, se afla şi a ramas încă şăpte sau opt ani peste drum de strada târgului care alcătuia şleahul mare între graniţa ungurească şi Galaţul. Şi, pănă după anul 1870, acea stradă, pe vreme de ploaie, se schimba într-un adevarat râu de glod pănă la genunchi, prin care slugile care aduceau blidele cu mâncări pentru masa noastră trebuiau să străbată, iar iarna pe un gheţuş cumplit sau pe troian pănă la brâu şi pe viscol. Apoi vă închipuiţi ce grea era supravegherea bucătăriei în asemene condiţiuni. Tot peste drum de şleahul cel mare erau grajdul şi şura cu trăsurile, ceea ce dădea loc la aceleaşi greutăţi de supraveghere. Apoi curtea propriu-zisă, marea clădire în care locuiam, nu conţinea decât prea puţine adăposturi pentru slugi; cele multe din ele erau adăpostite în nişte clădiri, tot din târg, clădite de tata sau închiriate de la jâdovii din târg.

Dar nimică nu dă atât de bine o idee despre puţina înţelegere a ideii de confort, de câştig de timp şi de economie de personal ca faptul că, până după moartea tatei şi cât a mai stat mama la Căiuţi, nu au fost clopote pentru chemarea slugilor. Dacă aveai nevoie de vro slugă, trebuia să ieşi în coridor şi s-o strigi cu gura sau să baţi în palme: ultimul din aceste două procedee era cel mai uzitat atât la noi, cât şi în foarte număroasele case care nu adoptase încă clopotele. Luxul din cele multe aşăzări boiereşti de la ţară era un lux semibarbar.

Modul de trai de la Căiuţi, pe lângă că era semibarbar, mai era pe cât de nemăsurat, pe atât de dezordonat şi nu putea să ducă, cum a şi dus, decât la ruină. Alt element care a contribuit mult la acest de pe urmă rezultat şi care va fi descris mai pe larg în capitolul viitor a fost alcătuit de cheltuielile exagerate pentru instrucţia şi creşterea noastră, despre care voi vorbi în capitolul următor, şi care în nici un punct de privire nu şi-au atins scopul, deşi fiind făcute cu cea mai mare dragoste şi generozitate, dar în chip foarte puţin priceput.

Ospitalitatea casei noastre era bine cunoscută în toată ţara, rar eram fără musafiri: rude, prieteni şi cunoscuţi care se anunţase şi erau aşteptaţi, sau alţii necunoscuţi şi prin urmare neaşteptaţi. Pe acea vreme mai era obiceiul ca drumeţul să mâie la curtea lângă care îl prindea noaptea. Căiuţul, fiind târguşor, avea vreo două sau trei hanuri evreieşti, la care trăgeau unii drumeţi care nu cunoşteau pe tata sau erau oameni ale căror creştere şi obiceiuri i-ar fi făcut să nu se simtă la îndemână în casa şi la masa noastră. Dar tata cunoştea şi era cunoscut de aproape întreaga Moldovă de atunci şi numărul trecătorilor din toate stările sociale care se foloseau de găzduirea noastră era foarte mare.

Îmi aduc aminte cum, într-o zi din toiul iernei 1868, pe un troian cumplit, pe când mă aflam, după dejun, în biuroul tatei, aud zurgălăi şi pocnete de bici şi văd intrând pe poartă o sanie cu patru cai de poştă, iar într-însa o fiinţă măruntă, ascunsă în blănuri, care şădea zgribulită. Sania trage la scara cea mare şi Neculai Lefter iesă din casă, ajută pe ocupantul săniei s-o părăsască şi să urce scara,

mai mult purtându-l în braţe. În sfârşit uşa biuroului se deschide şi Neculai împinge spre sobă mica fiinţă. Aceasta, punând ochii pe tata, care-şi fuma ciubucul întins pe divan, îşi scoate căciula urieşă care-i acoperea capul, zicând:

— *Bonjour, Monsieur, je viens de Marseille et je vais à Paris*. (Bună ziuă, domnule, vin de la Marsilia şi merg la Paris.)

Această frază era atât de neaşteptată, înfăţoşarea străinului diminutiv atât de ridicolă, încât tata răspunse:

— *Bon voyage, Monsieur*. (Călătorie bună, domnule.)

Dar dându-şi îndată sama de caracterul puţin ospitalier al acestor cuvinte, adause:

— *Mais en attendant veuillez considérer ma maison comme étant tout à votre disposition*. (Dar, deocamdată, binevoiţi a considera casa mea ca fiind cu totul la dispoziţiunea Domniei Voastre.)

Numai după mai multe pahare de ceai cu rhum bietul francez fu în stare să-şi decline numele şi calităţile, precum şi motivele călătoriei. Se numea Comte şi era un comerciant de samă din Paris şi vârâse capitaluri însamnate într-o societate de petrol care, de vro trei ani, făcea explorări după zăcăminte de petrol împrejurul Târgului Ocnei. Cu direcţia acestor explorări era însărcinat un inginer de mine francez, numit domnul de Lalande, un om cât se poate de plăcut şi de bine crescut, pe care îl cunoşteam foarte bine şi îl aveam adesa în vizită la noi, dar care nu izbutise să găsească petrol, deşi se cheltuise cu forajurile o mulţime de bani. Acţionarii societăţi, în faţa unor repeţite cereri de fonduri pentru urmarea explorărilor, delegase pe d. Comte pentru a-şi da samă la faţa locului de starea afacerii. Afacerea stătea prost, Lalande, deşi inginer de mine de la şcoala din Paris şi fost director a mai multor întreprinderi miniere în colonii, despre care ştia să povestească lucruri prea interesante, căutase petrol acolo unde nu era sau unde se găseau numai câtimi neînsemnate. Afacerea a fost în urmă lichidată cu mare pagubă pentru acţionari, dar noi am petrecut o serată din cele mai plăcute cu d. Comte, care s-a aratat un causeur cât se poate de fin, de interesant, de bine informat şi de bine crescut. De atunci nu am mai văzut, nici nu am mai

auzit ceva despre el, lucru ce se întâmpla des cu musafirii noştri ocazionali.

Dar nu toţi oaspeţii erau aşa plăcuţi ca Comte, deşi el a fost departe de a fi unicul de felul lui. Voi vorbi acuma de un caz cu totul de altă natură.

După războiul de la 1828-1829, se stabilise în Ieşi un tânăr farmacist al armatei ruseşti, suedez din Finlanda, numit Tornborg, deschisese în Ieşi o farmacie care nu întârziese să devie cea mai bună şi cea mai cercetată din oraş şi se căsătorise cu fata unui neamţ, om de treabă şi cu stare, aşazat în Moldova de ani îndelungaţi. Tornborg era foarte deştept şi se bucura de o cultură destul de frumoasă. A făcut cunoştinţă cu tata şi cu moşii mei la întoarcerea lor din străinatate. Nu trecu însă mult şi ei constatară că suedezul era un crai fără de scrupul care mânca cu lingura averea lui şi a nevestei şi-i exploata pe cât putea. Împotriva acestei exploatări au ştiut să se păzască şi el nu a mai avut de la ei decât foloasele ce voiau să i le deie, mai cu samă produse de tot soiul de la ţară, dar, deoarece făceau haz de el, căci era plin de duh şi de entrain, îi dădeau bucuros din bogatul lor prisos. Călătoriile la Bohotin erau pentru Tornborg atât de folositoare, încât moşii mei mi-au povestit că i s-a întâmplat, în repeţite rânduri, să străbată de două ori în douăzeci şi patru de ceasuri distanţa Ieşi-Bohotin şi înapoi, adică de patru ori patruzeci şi şăsă de kilometri, peste tot 184 de kilometri. Bineînţeles că aceste drumuri nu le făcea cu caii şi trăsura ce nu o avea, ci cu caii moşilor veşnic pe drum între moşie şi oraş. Dar cea mai mare parte a traiului zilnic al lui Tornborg era astfel asigurat.

Pe lângă că tot ce câştiga trecea în chefuri, apoi începuse să neglijeze farmacia şi avea necontenite fricţiuni cu serviciul sanitar, deşi acesta, pe acea vreme, numai sever nu era. I s-a închis de repeţite ori acea farmacie. Se adresa tatei şi moşilor pentru a obţine deschiderea ei, dar ei erau la cuţite cu Mihai Sturdza şi intervenţiunile lor, în special acele ale tatei, erau totdeauna făcute în termeni cât se poate de irespectuoşi pentru autoritate, ceea ce producea un efect contrar acelui dorit de Tornborg. Mizeria era de pe atunci în casa lui. A dus-o el câţiva ani cum a dus-o, până când, prin a şăsa decadă a veacului, succesele lui

Barnum[126] cu Tom Pouce şi Jenny Lind îi dădură ideea să-l imiteze. Soţia lui îi hărăzise un băiet şi trei fete; băietul era cu desăvârşire idiot, cele două fete mai mari slute, cea mică drăguţă. Hotărî să deie o instrucţiune muzicală celor două fete mai mari (a treia era din cale afară mică) şi, odată această instrucţiune muzicală terminată, să plece cu ele în Europa şi în America, să deie concerte şi să câştige milioane. Li dădu ce instrucţiune muzicală puteau să găsească în Ieşi şi, îndată ce le socoti destul de instruite, plecă cu ele şi cu soţia lui în străinatate. În cel dintâi oraş unde ajunse făcu nişte afişe mari în care se anunţa sosirea acelei minuni a minunelor, vestitele privighetori suedeze care aveau să deie un concert în cutare seară. Anunţul apărea şi în jurnale, iar lumea cumpără bilete. Dar, la vederea celor două sluţenii şi la auzul glasurilor lor miorlăitoare, jura că nu le va auzi a doua oară. Ceea ce nu a împiedicat pe Tornborg să facă înconjurul Europei. Vă închipuiţi că a ramas sechestrat în nenumarate oteluri, că i s-a reţinut bagajul, dar spiritul lui inventiv, cu tot insuccesul ce-l aveau bietele fete, a găsit chip să meargă până la Madrid şi să se întoarcă înapoi în Ieşi. Numai în America nu a izbutit să meargă, ceea ce îl făcea să zică că numai egoismul prietenilor care nu au consimţit să-l împrumute cu puţinele mii de franci necesare pentru a-i plăti călătoria peste Ocean îi datoreşte faptul că a ramas sarac la bătrâneţe. Nu ştiu cum a dus-o de la întoarcerea lui în ţară din acea călătorie artistică şi până în toamna anului 1866, dar, într-o bună dimineaţă de octombrie, tata s-a trezit cu dânsul şi cu toată familia la Căiuţ cerându-i hrană şi adăpost pentru iarnă, căci altfel nu-i rămâne decât să s-împuşte sub ochii lui. Şi tata i-a dat o cameră mare peste drum de curte, într-o casă a lui, şi l-a primit la masa noastră cu soţia şi fetele lui. Băietul însă, într-o stare de murdărie grozavă şi idiot, mânca la cancelaria moşiei, unde fusese adăpostit. Tocmai atunci venise la noi profesorul de muzică Seidl, despre care voi vorbi şi mai departe. Tornborg, care urma să îngrijască glasul sau, mai bine zis, absenţa totală

[126] P.T. Barnum (1819-1891), showman american celebru în epocă, considerat unul dintre pionierii publicităţii moderne (n. red.).

de glas a fiicelor sale, obţinu ca bietul Seidl să le acompanieze două ceasuri pe zi în exerciţiile lor, bineînţeles în chip cu desăvârşire graţios. Şi au stat astfel la noi până la sfârşitul lui ianuar, dar Tornborg, văzând că tata dă adăpost şi hrană, dar nu banii ce nădăjduia să îi smulgă, s-a declarat ofensat de nişte avanii imaginare şi a plecat la Ieşi, unde, la sfârşitul acestei cărţi, îl vom găsi în relaţii cu personagii care au jucat un rol în istoria omenirii.

Barbu Catargiu era adversarul de căpetenie al oricărei atingeri la vechea stare de lucruri. Cuvântul lui avea darul să farmece cu desăvârşire pe partizanii trecutului.

Mihail Kogălniceanu, fotografie din timpul domniei lui Al. I. Cuza.

Deşi era departe de a-i fi cu credinţă, ştiuse să câştige o pe cât de mare, pe atât de răufăcătoare înrâurire asupra lui... — Maria Catargiu Obrenovici.

Este de regretat că cel puţin toţi acei conjuraţi, după ce au pătruns cu putere în ietacul acelui căruia îi jura se credinţă, nu au imitat gestul colonelului [Nicolae] Haralambie, care, din propriul său imbold, a mărturisit că prin calcarea jurământului său şi-a feştelit uniforma şi s-a retras din armată.

Zeu că nu este pentru ce să ni fie ruşine de boierul nostru moldovan şi că în rândul acelor care, în mai puţin de un veac, au făcut din două provincii vasale şi robite de turci, din nişte comitate stăpânite de unguri, dintr-un crâmpei de ţară răpit de Austria şi din altă jumătate de ţară furată de muscali, aceste toate locuite de un popor rupt în trei crâmpeie, România întregită, moldovanul nostru stă în loc de frunte, cinstit de toţi.

Notabilităţi moldo-valahe”, în *Le Monde Illustré*, 12 martie 1859. Portretul domnitorului se bazează pe fotografia care apare în reprezentarea oficială a Divanului ad-hoc din 1857.

Printre nenumaraţii musafiri necunoscuţi care găsau la noi adăpost şi masă s-au strecurat şi vro doi, trei aventurieri. Voi cita printre aceştia pe falsul Alexandru Blaremberg, subofiţer dezertor din al doilea regiment de lăncieri, care, la sfârşitul lui august 1863, s-a dat mie, pe când prindeam nişte peşte cu undiţa în iazul cel mare din grădină, drept fratele soţiei moşului meu, beizade Iancu Ghyka, fratele mamei. Mi-a istorisit că este însărcinat să ducă la regiment o remontă ce o făcuse la iarmarocul Caşinului şi care rămăsese la Târgul Ocnei, dar vine la Căiuţi peste două zile. Eu bineînţeles că m-am grăbit să duc mamei această veste, iar ea a trimes să-l poftească la curte. Se întâmplase că mama nu cunoştea încă pe atunci nici pe cumnată-sa, nici pe vrun membru al familiei acesteia. Dacă pungaşul era departe de a avea distincţiunea elegantului căpitan Saşa Blaremberg, nu se putea tăgădui că se ţinea bine şi vorbea o franţuzească corectă. A povestit mamei fel de fel de minciuni, lăudându-se între altele că luase şi el parte cu Iarca[127] la expediţiunea Mexicului. Se întâmplă că mama urma să plece a doua zi de dimineaţă la Mărăşeşti, însoţită de moşu-meu Lascar, dar ea pofti pe falsul Blaremberg să rămâie în gazdă la noi, chiar în timpul absenţei sale, până la sosirea remontei ce o aştepta. Aventurierul a primit, confundându-se în mulţămiri, şi mama a plecat de dimineaţă.

După două sau trei zile, remonta nu sosise, dar pretinsul Blaremberg o şterse în zori de ziuă luând cu dânsul o puşcă Devismes a tatei.

În ziua în care, cu prilejul plecării noastre în Italia, cu puţine săptămâni mai pe urmă, ne-am întâlnit cu al doilea regiment de lăncieri la Mărăşeşti, precum am aratat mai sus, mama a avut prilej să facă cunoştinţă cu adevăratul

[127] Aristide Iarca (1839-1873), ofiţer în armata franceză; a participat la campania franceză în Mexic (1861-1866); decorat cu Legiunea de Onoare (n. red.).

frate al cumnatei sale, iar ofiţerii regimentului ni-au povestit cum, în dimineaţa aceleiaşi zile, falşul Blaremberg, recte Bucşănescu, fusese arestat şi urma să fie dat judecăţei pentru dezertare şi furt de bani ai regimentului.

Sosirea unui musafir era privită aproape totdeauna ca un temei de bucurie şi ca o întâmplare plăcută, gazda se simţea îndatorită prin faptul venirii musafirului, aceasta fiind privit ca cel care îndatora. Şi, cu cât era mai străin şi venea de mai departe, era văzut cu mai mare plăcere, căci aducea veşti mai noi pentru noi şi ne povestea lucruri mai necunoscute. Nu arareori s-a întâmplat ca tata, auzând că la cutare han din târg a tras cutare sau cutare străin, a trimes pe Neculai Lefter spre a-l pofti să-i facă plăcerea să vie în gazdă la noi. În această ospitalitate nemărginită se ascundea şi o bună doză de egoism, căci acea găzduire aducea o schimbare plăcută în monotonia vieţii de la ţară şi un contact cu lumea de din afară de micul nostru orizont. Dar era fără îndoială un egoism foarte binefăcător pentru călătorul trudit, ars de soarele lui Cuptor sau îngheţat de crivăţ, care găsea masă bogată, adăpost curat şi primire cu inima deschisă.

CAPITOLUL X
„Universitatea de la Căiuţi”

La începutul celei a şăsa decade a veacului trecut nu se puteau face studii secundare complecte decât în Ieşi sau în Bucureşti şi chiar acele lăsau mult de dorit: profesorii treceau drept slabi şi unele cursuri lipseau cu desăvârşire. Părinţii mei hotărâse de la început să facă din mine un savant, dar nu voiau să locuiască nici în Ieşi, nici în Bucureşti, iar de despărţirea de ei a vrounuia din noi nici nu

permiteau să se vorbească. Profesori particulari români nu se găseau, nu rămânea deci decât recursul la străini. Apoi tata a hotărât ca, de la vârsta de şăsă ani, să fiu luat din mâna femeilor spre a sta sub privegherea unui bărbat. Bărbaţi străini instruiţi care să asume sarcina creşterii unui băiet atât de mic nu se găseau în ţară, iar relaţiile şi comunicaţia cu străinătatea erau rare, anevoioase şi grele, în schimb se găseau în ţară destui străini cu instrucţiune secundară mai adesa incomplectă, veniţi după căpătuire în orice chip, în orice ramură de activitate, gata să se însărcineze şi cu educaţia unui asemene băieţel. Şi astfel s-a făcut că am avut zece profesori. Iacă în ordine cronologică numele lor.

În toamna anului 1850, împlinind şăsă ani, tata a găsit că este vreme să trec de la mâna femeilor la acea a bărbaţilor. Mi-a luat un profesor (deşi era hotărât ca, deocamdată, să nu învăţ nimica) în persoana unui frate a doamnei Darmet, proprietara vestitului magazin de noutăţi cu acest nume de la Ieşi, Victor Chaubert, care făcuse întreaga campanie a Crimeei în calitate de sergent furier de vânători. Era un om blând, bun şi de treabă, dar care, pe la sfârşitul iernei, nu mai putu de urât în Căiuţi. Se zise bolnav şi părinţii mei fură siliţi să-l concedieze.

În primăvara următoare, tata ni-a adus, iar dintr-o călătorie la Ieşi, pe un băietan de douăzeci de ani din Belgia, numit Charles Godecharles. Acesta era cu totul lipsit de serios şi nu rămase la noi decât trei luni. El se ocupa mai mult de femeile drăguţe din târg decât de mine. Păstrase o amintire din cele mai plăcute din ţara noastră şi din şăderea lui la noi, căci scria des tatei şi mamei în cursul anilor următori pentru a li anunţa căsătoria şi naşterea copiilor lui, neuitând niciodată să li mulţămească pentru tratamentul de care avuse parte şi de excelentele sfaturi ce i le dăduse.

În locul lui Godecharles, tata mi-a adus în toamna aceluiaşi an pe Pierre Nombral, un francez din sudul Franţei, care era atunci în slujba lui Zizin Cantacuzino şi, mi se pare, a lui Nicu Catargiu (fratele lui cuconu Lascar), şi priveghea lucrările şoselei dintre Mărăşeşti şi Galaţi, pe care cei doi boieri sus-numiţi o luase în întreprindere.

Nombral se zicea fost căpitan în regimentul al 3-lea de zuavi, dar aparenţa, manierele şi mai ales gradul lui de cultură trădau cât colo pe fostul subofiţer. Era căsătorit şi avea un băieţel, dar doamna Nombral nu şădea la noi, fiind angajată în calitate de guvernantă la un proprietar din ţinutul Putnei. Era neasemănat mai deşteaptă şi mai cultă decât bărbatu-său. Acesta era tipul gasconului *bon enfant*, unul din cei mai puţin mincinoşi ce i-am cunoscut şi bun la inimă, dar de o inteligenţă mediocră unită cu o cultură şi mai slabă. Cu toate că se lăuda că ieşise din şcoala de la Saint-Cyr, deloc nu se putea împăca cu ortografia franceză, dar era în schimb o dădacă admirabilă pentru mine. Mă îngrijea în chip minunat, mă iubea, ştia să mă intereseze şi să-mi inspire afecţiune pentru dânsul. Îmi citea seara, după ce mă culcam, *Télémaque*[128], însă nu era în stare să-mi dea deslușiri asupra mitologiei, ceea ce încurca grozav ideile mele religioase şi mă făcuse într-o vreme să-mi fac rugăciunea cătră „Jupiter, părinte al zeilor”. Nombral era un pedagog atât de incapabil, încât, cu toate că cunoşteam literile şi scriam destul de bine orice mi se dădea de copiat (eram când ne-am despărţit de şapte ani), n-a parvenit să mă înveţe a ceti.

În iarna 1859-1860, toată casa a fost bolnavă de tusă măgărească, începând cu mama şi terminând cu ultima slugă. Nombral ne îngrijea pe toţi, după sistemul Raspail, prin camforă, apa sedativă, pomadă camforată, ţigarete camforate etc. Casa noastră mirosea atât de puternic a camfor, încât bunica, care, nu ştiu din ce cauză venise să petreacă iarna cu noi, şi, singură din toată casa, scăpase de tusa măgărească, a fugit fără de veste într-o noapte, după obiceiul ei, nemaiputând, zicea ea, să sufere acel miros nesuferit. Şi tata rămăsese indemn, fiindcă petrecuse iarna la Ieşi, dar starea sănătăţei lui era departe de a fi bună.

Se întâmplă în cursul acelei ierni un eveniment important pentru mintea mea. Tata trimese în sfârşit la Căiuţi întreg mobilierul casei din Ieşi, pe care o închirie, foarte prost (urmele unirii), unor jâdovi. Eu uitasem cu desăvârşire mobilierul nostru din Ieşi, deoarece de patru ani nu mă mai

[128] François Fénelon, *Les Aventures de Télémaque* (n. red.).

învârtisem decât în eleganţele de la Căiuţi şi de la Pralea: acele mobile mi-au părut nişte adevărate splendori, pe care mi se luau ochii. Erau şi lucruri frumoase printre acele mobile, dar pe podelile care jucau ale casei de la Căiuţi, fără cadre de tapeţi, cu fereşti urât văpsite, făceau puţin efect. A trecut iarna întreagă cu aranjatul odăilor. În primăvara următoare a venit la surorile mele Ana şi Maria, ca guvernantă, o soră a nemţoaicei de la vară-mea Profira, acea care se îmbrăca bărbăteşte.

Asta, care venise la surorile mele, era poate mai ordinară şi mai incultă decât cealaltă, şi în orice caz neasemănat mai urâtă, deşi şi aceea era departe de a fi o frumuseţă. După câteva luni, sănătatea tatei, înrăutăţindu-se, ne sili să plecăm la Viena.

M-am despărţit de Nombral cu mare părere de rău, plângând, căci el îmi arătase o adevărată afecţiune şi ştia să mă intereseze prin nenumăratele istorii din Africa ce mi le povestea. Apoi tata îmi cumpărase o puşcuţă cu un foc, puşcă adevărată, care se încărca cu praf şi ploaie, mergeam la vânat cu Nombral şi împuşcasem o vrabie adevărată, şi aceea era fapta despre care eram mai mândru s-o fi săvârşit de când eram pe lume.

La Viena, părinţii mei au angajat un würtembergez cu studii universitare numit Maximilian Wegener. Vorbea franţuzeşte ca un francez şi avea cunoştinţi serioase, dar era beţiv şi brutal. A stat numai vro două luni. Pe urmă s-a angajat un elveţian din cantonul Valais, numit Veuthey, catolic fervent şi bărbat nesuferit.

De la Viena l-am adus cu noi în ţară şi a plecat în curând, în urma unei discuţiuni cu tata asupra clericalismului.

Anton Alaux, gascon de douăzeci şi opt de ani, bacalaureat în ştiinţe, fost pedagog într-un liceu, în Franţa. A plecat de la noi când ne-am dus în Italia. Ca învăţător era mult superior celor precedenţi. Pe acea vreme iubeam deja foarte mult lectura, încurajat mult în această privinţă de mama şi de domnişoara Endrődy, despre care voi vorbi în curând. Pe lângă romane scrise pentru copii, ceteam cu lăcomie tot ce era privitor la istorie, şi biblioteca mamei era foarte bogată în această privinţă.

Camillo de Lucca, bărbat trecut de cincizeci de ani, publicist cunoscut, angajat de mama pe când eram la Florenţa şi adus cu noi în ţară. Era văduv, cu un băiet de vârsta mea, dar acesta viţios şi bun de nimica. Bătrânul era un bărbat cât se poate de cumsecade, care făcuse număroase educaţii în Rusia, unde petrecuse ani îndelungaţi. Era însă învăţător slab, şi progresele ce le făceam sub direcţia lui, aproape nule.

Fugise pe la 1849 din Roma, de unde era originar, spre a nu fi închis pentru ideile sale liberale şi naţionaliste, se căsătorise în Rusia cu o guvernantă franceză care îl convertise la protestantism. Era foarte religios şi ne făcea în fiecare duminecă un curs de morală, dar religiozitatea lui era sinceră; fără ostentaţiune şi fără ipocrizie. Îl iubeam foarte mult şi congedierea lui m-a mâhnit foarte mult, dar recunosc că părinţii mei au avut dreptate să se desfacă de el, căci nu făceam deloc progrese sub direcţia lui.

Apoi a venit aşa-zisul doctor Herman Wagner, în realitate un escroc jâdov numit Ignatz Scheu. Îl angajase la Viena guvernanta surorilor mele, domnişoara Endrődy, trimeasă acolo cu soră-mea Maria pentru a-i schimba aparatul ortopedic şi pentru a-mi căuta un preceptor. Acea fată bătrână şi urâtă avea mania măritişului. Se adresase la un biurou de plasare pentru un preceptor; i se trimesese pe falsul doctor Wagner, care-i făcuse curte, îi împrumutase câteva sute de florini, îi făgăduise s-o ieie de nevastă şi o hotărâse să-l angajeze în calitate de preceptor pentru mine. Purtarea necuviincioasă a făcut ca să fie congediat, după puţine luni. S-a dus la Braşov, unde a avut diferende cu poliţia. Aceasta nu a întârziat să-şi procure lămuriri asupra antecedentelor sale; l-a arestat şi expulzat din împărăţia habsburgică. Povestea că făcuse mari călătorii de exploraţie în toate părţile lumii, până aproape de Polul Nord. I-am descoperit însă repede şarlatania, căci l-am prins recitându-mi descrierea unei aurore boreale ce o învăţase pe de rost, cuvânt cu cuvânt, dintr-un „Lesebuch” (carte de cetire germană) al meu, apoi zicând că Hotentoţii sunt un trib sălbatec din America. Pe lângă că-mi era antipatic, mai trebuia să învăţ de acum înainte toate obiectele în limba germană. Deşi o vorbeam destul de

curgător, totuşi era o greutate pentru mine, care-mi făcusem până atunci toate studiile în limba franceză.

După un interval de câteva luni, părinţii mei au adus pe Jean Lemoine, bărbat de meserie, cu titluri universitare serioase, care mai stătuse în ţară vro trei ani în casa rudei noastre, Costache Rosetti-Teţcanu, ca preceptor al fiului său Dimitrie. A fost, sub raportul lecţiilor, cel mai destoinic din toţi preceptorii ce i-am avut. Din păcate era mojic la culme şi murdar. Avea pe lângă dânsul pe soţia şi pe fetiţa lui, care şi ele erau întreţinute de părinţii mei.

Acel Lemoine era un bărbat cu cunoştinţi foarte serioase şi foarte inteligent; specialitatea lui era chimia, avea o slujbă într-unul din laboratoriile statului francez. Era totodată un adept al ideilor celor mai înaintate şi, la 1848, luptase în rândurile insurgenţilor din iunie. El mi-a arătat atunci, la 1866, o mică bucată de aur ce o făcuse singur, adăugând însă că costul la care se ridicase producerea ei era de mai multe ori mai mare decât valoarea ei. Apoi îmi spunea că izbânda ideilor înaintate şi căderea tuturor monarhiilor nu mai putea să întârzie, căci s-au descoperit explozive de o putere colosală şi fără îndoială că se vor descoperi şi altele încă mai puternice, cu ajutorul cărora o mână de oameni hotărâţi vor fi în stare să facă să sară în aer palate şi cetăţi şi să nimicească armate puternice. Aceste prevederi ale lui Lemoine s-au adeverit cu îndestulare, iar despre putinţa de a fabrica aurul şi alte corpuri zise atunci simple nu se mai îndoieşte astăzi nimene.

Cel de pe urmă a fost Edmond Aymon, absolvent de seminar, dar foarte în stare să prepare pe un elev pentru bacalaureat. Foarte bun şi de treabă, din nenorocire tuberculos. Îl iubeam mult cu toţii; era un suflet curat şi cinstit. Fusese recomandat de abatele Lapia, parohul (*curé*) al oraşului Vittel şi duhovnic guvernantei de atunci a surorilor mele, domnişoara Oudinot.

Câteva luni după plecarea lui Aymon am plecat şi noi în străinătate; surorile mele au fost plasate la Viena, în pensionatul Demergel, în care fusese crescută mama, condus acuma de nepoatele doamnei Demergel, dar care era departe să mai fie acel din trecut, iar eu am fost plasat

într-un pensionat la Geneva, războiul franco-german[129] nepermiţându-ni să mergem în Franţa.

Este uşor de înţeles că această continuă schimbare de preceptori şi de metode numai spre folosul instrucţiunii şi educaţiunii mele n-a putut să fie. Totuşi, nu numai la Geneva, dar chiar mai târziu, în Franţa, am constatat că nu ştiam mai puţin decât camarazii mei, iar în unele materii şi mai ales ca cultură generală li eram hotărât superior.

Dar corpul profesoral al Universităţii de la Căiuţi nu se alcătuia numai din preceptorul meu şi guvernanta surorilor mele: mai aveam în casă un profesor de muzică şi altul de limbile greacă modernă şi elină. S-au schimbat şi aceştia, dar neasemănat mai rar decât acei însărcinaţi cu creşterea mea. Prea puţin am profitat din învăţămintele lor.

Întâiul profesor de muzică ce l-am avut a fost un vienez numit Arming, care, după ce a stat la noi trei ani, s-a dus la Bucureşti, unde şi-a exercitat cu folos meseria; mai avea şi monopolul acelei de *tapeur* în toate seratele high-life din capitală. Succesorul lui, Ferdinand Seidl, tot austriac, era un muzicant de valoare şi un bărbat nu numai foarte cumsecade şi foarte bine-crescut, dar plin de duh şi plăcut. Petrecuse mai mulţi ani în calitate de profesor de muzică în familia ducelui de Coburg, ginerele lui Ludovic Filip şi tatăl regelui Ferdinand al Bulgariei. Poseda de la princesa Clementina un certificat din cele mai măgulitoare, pe lângă scrisori şi amintiri de la întreaga familie. El venise la noi fiindcă sănătatea lui zdruncinată avea nevoie de o viaţă liniştită, la ţară. A stat până când am plecat în străinătate, în toamna anului 1870.

Nu mai vorbesc de cei doi greci de la care *ar fi trebuit să învăţ* limbile grecească modernă şi elină; ei erau oameni prea puţin recomandabili şi deloc nu m-am folosit de lecţiile lor. Acest personal didactic nu trăia totdeauna în bună înţelegere, ci se formau într-însul, restrâns cum era, partizi: preceptorul cu bona franceză şi grecul împotriva guvernantei şi a profesorului de muzică, sau guvernanta cu preceptorul împotriva celorlalţi. Uneori ei căutau să ne

[129] Este vorba despre Războiul Franco-Prusac din 1870-1871; *v. infra* pp. 509 *sqq* (n. red.).

amestece în sfezile lor, care nu numai o dată au cerut intervenirea tatei sau a mamei pentru a fi liniştite.

Dacă am abuzat de răbdarea cetitorului prin amăruntele ce preced, am făcut-o spre a arăta pe de o parte marea însemnătate ce o puneau boierii moldoveni pe o creştere cât de bună şi de complectă a copiilor lor, impunându-şi spre acest sfârşit jertfe cu bună samă mai presus de mijloacele lor, iar pe de alta spre a pune în lumină calitatea deplorabilă a personalului ce-l puteau găsi. Astfel, din cei zece preceptori ce i-am avut, singurul Lemoine avea destoinicia necesară în ceea ce privea instrucţia, iar singurul de Lucca în ceea ce privea partea educativă, ceilalţi fiind sau complect neexperimentaţi în vro una din cele două privinţi, sau oameni cu desăvârşire lipsiţi de creştere sau de aptitudini.

Şi tata îi plătea doară bine; de obicei, afară de întreţinerea lor complectă în casă, mai primeau un salar de trei mii de franci, sumă respectabilă pentru epocă. Ar fi plătit şi mai mult, precum au dovedit-o când a încercat să angajeze pe Rogeard.

Rogeard, profesor de liceu la Paris, scrisese împotriva lui Napoleon al III-lea un pamflet intitulat *Les propos de Labienus*, foarte acerb, dar scris într-o limbă admirabilă, care a stârnit entuziasmul tatei, duşman neîmpăcat al împăratului francezilor şi mare admirator de stil frumos. Deoarece tocmai atunci congediase pe Lemoine, care se arătase din cale afară mojicos şi nespălat (*au propre et au figuré*), şi-a procurat adresa lui Rogeard, silit să fugă în Germania spre a scăpa de închisoare, şi i-a scris pentru a-i propune postul de preceptor al copiilor săi. Rogeard a răspuns că primeşte, în principiu, în schimbul unui salar de 5 000 franci anual, dar a cerut oareşicare lămuriri în privinţa principiilor politice şi religioase în care urma să mă crească. După ce tata i le-a dat, consimţind la salarul cerut, Rogeard a răspuns că, spre marea lui părere de rău, trebuie să decline postul oferit, căci din scrisorile primite constată că tata este în politică monarhic constituţional şi creştin în credinţă, iar el ar fi făcut din mine un oribil republican şi un tot atât de urâcios ateu.

Guvernantele surorilor mele cele mari, Ana şi Maria, s-au schimbat mai rar decât preceptorii mei. Cea dintâi care a meritat acest nume a fost domnişoara Endrődy, o unguroancă de la Caşovia pe care părinţii mei au angajat-o la Viena, în anul 1862, şi care a stat patru ani la noi. Ea era o fată bătrână, uscată şi urâtă, care fusese guvernantă în mai multe case mari austriace. Era departe de a fi lipsită de cultură generală şi avea mai ales cunoştinţi limbistice din cele mai serioase. Vorbea şi scria în chip ireproşabil limbile germană, engleză şi franceză, mai ştia ungureşte şi italieneşte şi cunoştea bine literaturile tuturor acestor limbi. Însă manierele ei, dacă erau cuviincioase, erau departe de a fi *ladylike*, iar natura îi era francamente vulgară şi mai ales intrigantă din fire. Deoarece adunase prin minuni de economie vro patruzeci de mii de florini, credea că ajutorul lor îi va putea procura acel lucru dorit de toate fetele bătrâne: un soţ.

Trăiam deosebit de rău cu domnişoara Endrődy şi de la început descoperisem cât de cumplit de falsă era; mi-a pricinuit o nenumărată mulţime de penitansuri, pensumuri, katzentischuri, opriri de la primblare şi chiar de bătăi, multe din ele suferite cu dreptate, dar şi nu puţine absolut pe nedrept. Totuşi trebuie să recunosc că-i datoresc foarte mult sub punctul de privire intelectual. Ea a contribuit foarte mult să dezvolte în mine gustul cetirii, iar convorbirile ei cu mama şi cu tata asupra multor subiecte istorice, vechi şi noi, au contribuit în chip însămnat să deştepte în mine, încă de timpuriu, la o vârstă la care alţi copii nu se gândesc decât la jocuri şi la nebunii, aplecarea spre ocupaţiunile intelectuale. La această aplecare au mai contribuit mult şi adunările zilnice de după masă, în salonul cel mare, a întregii familii, cu musafirii momentului, în timpul cărora orice vorbă nepotrivită pentru urechi copilăreşti era strict oprită (până la trimeterea noastră la culcare). Covorbirea era mărginită la discuţii politice, istorice, filozofice, uneori ştiinţifice, la anecdote asupra trecutului şi la poveşti vânătoreşti. Când părinţii noştri erau absenţi, se făcea o lectură, fiecare cetind pe rând. Şi în privinţa asta domnişoara Endrődy a fost nepreţuită, căci în scurt timp ni-a format o prea frumoasă bibliotecă pentru

uzul nostru, al copiilor. Ce păcat că această femeie era atât de vulgară şi de intrigantă, vârând necontenit intrigi între ceilalţi profesori şi bone, ceea ce a silit pe părinţii mei s-o congedieze (mult prea târziu).

Ei i-a succedat Miss Emily Allan, o scoţeză de treizeci şi şăsă de ani, care fusese ani îndelungaţi guvernantă în familia Costin Catargiu de la Mărăşeşti. Miss Allan era tocmai contrarul domnişoarei Endrődy; mai păstra urmele unui fizic plăcut, avea manierele unei *doamne*, era foarte deşteaptă, dar cumplit de ignorantă, şi avuse un trecut cât se poate de furtunos. Venindu-i dor de plăcerile Bucureştilor şi un mic roman cu Seidl, profesorul de piano, neajungând s-o facă să se împace cu viaţa la ţară, ne părăsi după mai puţin de un an.

După dânsa veni domnişoara Oudinot, care se zicea nepoată colaterală a mareşalului cu acest nume. Aceasta era o franceză de treizeci şi şăsă de ani, nici frumoasă, nici urâtă, dar foarte durdulie. Ca multe guvernante franceze, îşi cunoştea limba la perfecţie şi ştia istoria Franţei pe de rost, dar nimica despre limbile şi istoria altor ţări. Fusese mai mulţi ani în Rusia şi povestea că făcuse acolo multe cuceriri, era catolică fervентă, dar isterică. Îşi pusese în cap să-i fiu soţ (eram atunci de patrusprezece ani, dar cred că s-ar fi mulţămit şi cu mai puţin, însă inocenţa mea era perfectă şi, mulţămit acestei împrejurări, nu se întâmplă nimică necuviincios între noi).

De la o bucată de vreme, pierzând orice nădejde să-mi fie soţie legiuită sau nelegiuită, la sosirea ultimului meu preceptor, Aymon, începu să-i facă lui curte şi izbuti să-l seducă şi să-l facă să cadă în păcat. Aymon, crescut de preoţi, rămas catolic fervent şi practicant, el cedă solicitărilor ei, dar, după păcat, remuşcările ce le avu contribuiră mult să-i agraveze tuberculoza. În această privinţă aflat-am, mulţi ani mai târziu, amărunte cât se poate de interesante de la popa catolic de la Târgul Trotuşului, către care atât bietul Aymon, cât şi domnişoara Oudinot se spovăduiau.

Domnişoara Oudinot, după cum a scris mamei, s-a căsătorit acasă la ea, după războiul franco-german, izbutind

chiar să facă o partidă bună, căci a luat de soţ pe primarul oraşului său, Vittel.

Pentru fraţii şi surorile mai mici era în permanenţă câte o bonă franceză care mânca la masă cu noi. Una din ele, fiica unui meşter zidar din Lunéville, care avea o ortografie din cele mai necorecte şi nu poseda aproape nici o cultură, a intrat, după plecarea ei de la noi, în calitate de guvernantă într-o bogată familie rusească din Basarabia, unde a întreprins şi a terminat educaţia (?) unei domnişoare.

În casă se primeau multe ziare şi reviste străine. Dintâi tata, ca aproape toţi boierii moldoveni din vremea lui, a fost abonat la *Indépendance Belge*, care în urmă a fost înlocuită prin vrun ziar din Paris: *Débats*, *Figaro*, *La Liberté*, *Figaro* sau *Gaulois*, pe lângă care *La Revue des Deux Mondes* era nelipsită. Mama mai primea *La Revue de Paris*, *l'Illustration* şi *Le Musée des Familles*. De la 1866 încoace tata mai primea *Neue Freie Presse* din Viena şi *Kikeriki*. Iar noi, copiii, eram abonaţi la *Semaine des Enfants* şi la *Magasin d'Education et de Recréation*, mai pe urmă eu primeam *Illustrated London News*.

În acea epocă lipsită de serviciu poştal la ţară, Căiuţul era favorizat, căci o dată pe săptămână îl deservea poşta austriacă, care făcea o dată pe săptămână serviciul între Sibiu şi Galaţi; miercurea trecea de la Sibiu la Galaţi, iar sâmbăta se-ntorcea de la Galaţi la Sibiu. Scrisorile noastre pentru străinătate, francate cu mărci poştale austriace, le încredinţam poştei de sâmbătă, iar acele pentru ţară, francate cu mărci româneşti, le încredinţam poştei de miercuri, care le expedia la Galaţi. Zilele de poştă, mai ales miercurea, când soseau pachetele cu ziare străine, erau aşteptate cu mare nerăbdare de toată casa şi, de câte ori îmi era cu putinţă, mă precipitam la poartă îndată ce la ceasurile obişnuite auzeam strigătele şi pocnetele de bici ale surugiilor, tălăncile cailor de poştă şi duruitul caracteristic al lungii *braşovence* din care, după ce se oprea, ieşea, cu pachetele pentru noi în mână, *conductorul*, urmat de *Bedeckungsmann*, soldatul care îl escorta, amândoi în uniformele lor austriace. Ei făceau prea bucuros serviciul nostru, căci la curtea noastră îi aştepta totdeauna un prânz copios, udat cu vin vechi, iar uneori, la vreme de

viscol sau în urma vrunui accident, găseau adăpost bun şi cald pe noapte şi cafea cu lapte de bivoliţă dimineaţa, pe lângă care mai aveau şi o gratificaţie bună de anul nou. Vro doi sau trei ani a funcţionat, paralel cu acest serviciu austriac, şi altul român, de două ori pe săptămână, între Adjud şi Târgul Ocnei. Pe la 1869 serviciul austriac a fost desfiinţat şi a funcţionat, de trei ori pe săptămână, serviciul român de diligenţă până la 1884, când s-a pus în circulaţie linia Adjud-Târgul Ocnei.

Încă un merit al domnişoarei Endrődy a fost introducerea excelentului obicei al lungilor primblări pe jos de la april până în octombrie. Se prânzea (*dîner*) la ora cinci şi jumătate şi îndată după masă o porneam cu toţii la primblare, neîntorcându-ne decât după ce înnoptase. Iarna, ieşeam asemene în fiecare zi şi, când nu patinam, făceam câte o primblare. Plăcerile mai rari erau, pentru toţi, excursiunile în mai multe trăsuri la Pralea, unde se prindeau păstrăvi în pârâu sau, la ocaziuni mai deosebite, se scoteau din cele două heleşteie, făcute de tata, în care se găseau păstrăvi de două kilograme. Eram totdeauna precedaţi de un bucătar cu ajutorul lui şi de sofragiu încă cu un fecior, masa se întindea lângă un şipot cu apa minunată de lângă heleşteie şi pofta de mâncare nu lăsa niciodată de dorit. Altă dată, tata poruncea, la sfârşitul mesei de sară, să se puie caii la mai multe trăsuri şi plecam cu toţii, când într-o direcţie, când într-alta, regiunea fiind bogată în primblări frumoase.

Dacă la noi numărul de slugi, de cai şi de trăsuri era mare, iar masa de o bogăţie neobişnuită, în schimb tata şi mama ne predicau de dimineaţă până în sară simplicitatea în trai şi în obiceiuri. Eram îmbrăcaţi foarte modest, aş zice prea modest, cu haine făcute de casă; ale mele ieşeau din mâna lui Haim Leibu, mare croitor din târguşor. Până la vârsta de cincisprezece ani împliniţi mama m-a purtat într-un costum alcătuit dintr-o bluză strânsă la talie cu un brâu de piele şi o păreche de pantaloni, ceea ce făcea deznădejdea mea, mai ales când venea la noi câte un fiu de rudă sau de prieten al casei, îmbrăcat într-un costum ieşit din mână adevărat croitorească şi alcătuit din jachetă

scurtă, jiletcă şi pantaloni. O, câţi ani visat-am să port şi eu o jiletcă!

Eram culcaţi în paturi strâmte de fier, cu mindir de paie şi saltea subţire de lână; mama zicea că trebuie să te deprinzi a dormi în pat vârtos. Din pat trebuia să intrăm într-o baie rece, iarna ca şi vara, şi nu ni se permitea să abuzăm de serviciile slugilor.

Mi s-a pus puşca în mână pe când eram încă foarte mic: la vârsta de şăpte ani am împuşcat întâia mea vrabie, nu împlinisem treisprezece ani şi mergeam la vânătoare de urşi. Vânatul era marea mea pasiune şi plăcere. Cu prilejul lui eram încredinţat bunului şi credinciosului Gheorghe Sarandovici, puşcaşul însărcinat să aprovizioneze masa curţii cu vânat, un rus din gubernia Poltavei, dar venit în Moldova de înainte de 1848, care mai exercita şi meseria de zugrav. Iar pe cal am fost pus când eram de abia de patru ani.

Viaţa ce am dus-o ca copil era fără îndoială şi sănătoasă, şi mai intelectuală decât acea a multor fii de boieri crescuţi în oraş. Inocenţa mea morală a rămas absolută până la vârsta de cincisprezece ani. Eram atunci convins că o femeie nu poate purcede însărcinată până ce nu a cununat-o preotul în biserică, adică îmi închipuiam că procrearea de copii era urmarea binecuvântării bisericii, nu acea a unui act pur fizic. Şi ţin minte de mina stranie făcută de mama când, într-o zi, am întrebat-o:

— Mamă, de ce oare femeia nu poate face copii până ce nu a cununat-o popa, iar iapa face mânz, vaca viţel şi căţaua căţei fără de nici o binecuvântare bisericească?

Mulţi ani mai târziu ea mi-a mărturisit că a fost foarte mulţămită să-şi vadă băietul atât de nevinovat. Şi nu-şi aducea aminte să-şi fi stăpânit vrodată un acces de râs nebun cu atâta greutate.

Moşu-meu Mitică, cel mai tânăr din fraţii tatei, care-şi creştea fata la Dresda, nu contenea cu glumele asupra „Universităţii de la Căiuţi”, nume ce el dăduse adunării de profesori şi guvernante de la noi. Nu tăgăduiesc că roadele ce le-a dat acea „Universitate” nu au fost în raport cu jertfele ce le-a cerut, dar repet că, în ceea ce privea învăţământul, eram, la sosirea mea în străinătate, departe

de a fi inferior mijlociei camarazilor mei din Apus. Iar sub raportul moral creşterea ce ni s-a dat şi principiile ce ni s-au inculcat nu lăsau absolut nimica de dorit.

Sub raportul practic însă, nu pot numi rezultatul acestei creşteri decât deplorabil. Şi tata, şi mama se trezise la viaţă ca membri ai celei mai înalte boierimi, adică ai acelei clase care izbutise să puie stăpânire pe întreaga putere politică din ţară, care putea tot, care îşi asigurase monopolul domniei şi totodată era în stare să înfrunte pe domn când el nu ţinea samă de privilegiile şi de interesele ei, când el nu închidea ochii asupra abuzului ce-l făceau de puterea ce şi-o însuşise. Ei erau fiinţi inteligente, culte şi cu desăvârşire dezinteresate, care îşi dădeau sama că împrejurările se schimbase cu desăvârşire. Tata, cu tot conservatismul lui, luptase pentru a aduce parte din acele schimbări, iar mama, influenţată de exemplul părintelui ei, era pătrunsă de idei foarte democratice, pe care, cu toată dezaprobarea tatei, cu aproape douăzeci de ani mai mare decât ea şi deci mai influenţat de obiceiurile vechiului regim, nu se sfia să ni le inculce.

Îmi repetau de dimineaţă pănă în sară că nu ştiu dacă vor izbuti să ni lese avere şi că trebuie să mă pregătesc a-mi agonisi singur viaţa şi a-mi croi drumul printr-însa. Dar, faţă de aceste vorbe atât de înţelepte, ochii mei întâlneau risipa din casă şi urechile mele auzeau socotelile ce le făcea tata despre veniturile nebune ce aveau să-i deie codrii şi cărbunii de pământ ai Căiuţului în ziua din ce în ce mai apropiată în care se va fi construit linia de drum de fier Adjud-Târgul Ocnei. Se hotărâse că am să devin inginer pentru a exploata acei cărbuni, dar mi se vorbea numai de cum voi avea să mă port în calitate de înalt dirigător sau de om politic.

Şi să nu se uite că această creştere venea să se mai adauge unor aplicări atavice.

Apoi amândoi erau nişte idealişti incorigibili şi, cu toate experienţele vieţii, vedeau lumea în chip cu totul optimist, cu totul altfel decât este în realitate. Ni-au inculcat nişte principii foarte frumoase şi foarte cavalereşti: cinstea cea mai scrupuloasă, sinceritatea, francheţa cea mai desăvârşită, oroarea disimulării şi a minciunii,

dezinteresarea şi dispreţul absolut al banului, neînfricarea şi dispreţul primejdiei, credinţa cătră prieteni, independenţa cea mai hotărâtă, cea mai desăvârşită intransigenţă în materie de convingeri politice, alergarea în ajutorul celui slab şi ţinerea sus a capului faţă de cel mare, cea mai îndârjită opunere la orice încercare de a ni se călca pe picioare şi cel mai cumplit dispreţ pentru acei care se lasă a fi călăuziţi de alte principii sau le practică. Tata îşi mai revărsa tot dispreţul asupra capetelor acelor care, în politică, pentru foloase personale, se fac creaturi ale puternicilor zilei.

Aceste principii sunt toate frumoase, stricta urmare a multora din ele este fără îndoială indispensabilă oricărei fiinţe omeneşti care vrea să treacă drept cinstită, pe când observarea mai ales exagerată a altora nu poate decât să complice şi să îngreuieze rău succesul în viaţă al adepţilor.

Iar mama îşi arăta dezgustul pentru acel care se căsătoreşte altfel decât din dragoste. „Dacă una din părţi”, zicea ea, „are avere, nu strică, dar această împrejurare nu trebuie să influenţeze întru nimica asupra alegerii miresei sau a mirelui. Altfel nu este decât o prostituire, a bărbatului sau a femeii”. Pe lângă aceste principii care ni se repetau şi ni se exaltau zilnic, faptul traiului la ţară timp de atâţia ani, aproape fără contact cu altă lume decât slugi, badea Ion şi badea Stan, nu putea decât să ne facă cu desăvârşire străini şi ignoranţi ai cerinţilor vieţii practice.

Talleyrand a spus că acei ce nu au trăit sub Vechiul Regim, de înainte de 1789, nu au idee de ce este dulceaţa vieţii. Talleyrand trăise sub acel regim în calitate de privilegiat şi vorbea de viaţa dusă atunci de privilegiaţii Franţei. Întocmai acelaşi lucru se poate zice despre viaţa în ţările noastre de înainte de 1800 şi de acei câţiva ani care au urmat acea dată. Nespus de dulce era viaţa pentru un mare boier român care trăia la ţară. Stăpân pe o moşie întinsă, cu sate multe pe ea, nu mai era de fapt un simplu proprietar, ci sămăna a suveran. Mulţimea de slujbaşi ai moşiei şi de locuitori erau în realitate nişte supuşi asupra cărora domnea, putându-li face mult bine sau mult rău. Exercitarea acestei puteri dezvolta în înalt grad spiritul de iniţiativă al acelui care dispunea de ea. Încrederea în sine,

precum şi cea mai desăvârşită independenţă de caracter, dar şi exagerarea acestor însuşiri. Apoi, date fiind transformările răpezi prin care a trecut viaţa socială, politică şi economică la noi în cei de pe urmă şasăzăci de ani, numai o pregătire practică nu puteau alcătui pentru generaţia nouă.

Apoi, în ceea ce mă priveşte, trebuie să mai adaug că, spre a mulţămi setea mea de lectură, mama mi-a permis, de la şăsesprezece ani înainte, să cetesc toate romanele din biblioteca ei, care numai puţine nu erau, mai dându-mi-se voie să comand, la Tauchnitz, în Leipzig, aproape toate romanele engleze ce doream să le cetesc. Din toate preferam acele istorice şi de aventură, engleze sau franceze: ele au contribuit mult să mă facă să-mi închipui o viaţă imaginară, după gusturile mele, cu totul deosebită de cea reală şi mai ales de acea ce eram ursit s-o duc.

Iaca motivele care mă fac să zic că creşterea căpătată în „Universitatea de la Căiuţi” a fost departe de a corespunde dorinţilor, silinţilor, ostenelilor şi jertfelor ce şi le-a impus iubirea pentru noi a părinţilor noştri.

Ceea ce însă nu mă împiedecă să fi păstrat o amintire neştearsă a anilor „Universităţii de la Căiuţi”, iar întipărirea ei asupra mea a rămas din cele mai adânci. Dacă m-a pregătit rău pentru viaţă, în schimb însă învăţăturile căpătate într-însa mi-au procurat bucurii ce au îndulcit mult amărăciunea tuturor insuccesselor. Nespus de dulce este amintirea acelor ani care au alcătuit raiul vieţii mele.

Trebuie să adaug că acest sistem de educaţie fusese foarte la modă în ţară până pe la mijlocul celei a şăsa decadă a veacului, când fiinţau în mai multe curţi boiereşti „universităţi” asămănătoare acelei de la Căiuţi. Una din cele mai complecte era acea de la Miclăuşani, în casa lui Alecu Sturdza, tatăl lui conu’ Mitiţă.

Sigur însă este că mulţi din membrii generaţiilor care au avut parte de acest sistem etc. de creştere au fost în stare să înlocuiască învăţătura vieţii practice ce şi-au căpătat-o în casa părintească, în copilărie şi în adolescenţă, prin experienţa ce însuşi au făcut-o în tinereţe, în contactul lor cu lumea, iar acei care, ca mine, n-au ştiut să tragă folos din acea experienţă şi să se adapteze timpurilor şi

împrejurărilor mijlocului în care trăiau erau, unii mai mult, alţii mai puţin, lipsiţi de simţ practic şi de observaţie. Şi astfel, posedând poate, în unele privinţi, facultăţi hotărât superioare majorităţii, au rămas în inferioritate faţă de alţii mai puţin bine înzestraţi.

DIN PRIMA TINEREŢE

CAPITOLUL I
Din întâii ani ai domniei lui Carol I

În după-amiaza zilei de 12 fevruar 1866, puţin înainte de aprinsul lumânărilor, mă aflam la lecţii cu profesorul meu. Eram pedepsit pentru lene şi osândit la nu mai ţin minte câte zile de *haină de penitenţă* şi de *Katzentisch*. Deodată aud paşi grăbiţi, uşa se deschide brusc şi în odaie intră, foarte excitată, mama, ţinând sus o telegramă.

— Principele Cuza a abdicat, strigă ea, roşie de emoţie şi de bucurie.

Tata o urmează şchiopătând şi sprijinindu-se pe baston.

— Cuza a abdicat, strigă şi el, amnistie generală lenei, ceea ce însămna că, din acel moment, eram scăpat şi de *haină de penitenţă*, şi de *Katzentisch*.

Iar mama ni ceteşte o depeşă franceză sosită în acea dimineaţă la Adjud, adresată de Dimitrie Sturdza

cumnatului său, Alecu Balş, şi trimesă de acesta tatei prin înadins fecior boieresc călare. Sturdza comunică lui Balş abdicarea lui Cuza, instituirea Locotenenţei Domneşti, alcătuită din generalul Golescu, Lascar Catargiu şi colonelul Neculai Haralambie, precum şi numirea unui minister compus din conservatori şi liberali, din care făcea parte şi el, Sturdza.

Părinţii mei exultau de bucurie, ştiind bine că lui Cuza nu putea să-i urmeze decât un domn străin, ceea ce alcătuia dorul lor fierbinte de atâţia ani. Pe mine mă mâhnea adânc căderea bunului meu prieten de odinioară, dar, crescut şi eu în credinţa în principele străin, mă mângâiam cu nădejdea că ceea ce se-ntâmplase va fi pentru binele şi mărirea ţării, mai ales că-mi aduceam aminte cum, cu câteva săptămâni înainte, Costică Suţu ni povestise că Cuza era hotărât să abdice.

Tata, aflând că *Românul* lui C.A. Rosetti apare din nou, se abonase îndată telegrafic, deşi avea oroare mare de directorul lui şi de principiile acestuia. În zilele de poştă, îi aşteptam venirea cu nerăbdare şi îndată ce puteam să pun mâna pe foaie n-o mai lăsam până ce n-o ceteam din scoarţă în scoarţă.

Am aflat astfel că Senatul şi Camera, acelaşi Senat şi aceeaşi Cameră care, puţine săptămâni înainte, votase adrese exprimând lui Cuza cel mai mare devotament, au ales domn, prin aclamaţiuni, pe contele de Flandra[130], chiar în ziua abdicării silite a lui Cuza, iar guvernul s-a grăbit să puie trupele şi funcţionarii să jure credinţă noului stăpânitor. Săptămâni de aşteptare înfrigurată trecut-au până când am aflat că contele de Flandra, *pentru temeiuri de familie*, a refuzat coroana ce ţările noastre i-o oferise, act caracterizat de tata ca fiind o adevărată obrăznicie din partea unui prinţişor ca el.

În acest răstimp, Locotenenţa Domnească dizolva Camera şi convoca alegătorii la alegerea unei noi Adunări, iar senatul fusese prorogat şi nu s-a mai vorbit de el.

---

[130] Filip, conte de Flandra (1837-1905), fiul regelui Leopold I al Belgiei (n. red.).

Mai aflăm apoi, printr-o proclamaţie a guvernului, că, văzând refuzul alesului de la 11 fevruar, guvernul provizor propusese domnia principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, fiul principelui Carol Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, fost prim-ministru liberal prusian şi care, la 1848, renunţase, în schimbul unei despăgubiri şi în favoarea regelui Prusiei, la drepturile sale de suveranitate asupra zisului principat de Hohenzollern-Sigmaringen. Principele însuşi era locotenent în al 2-lea regiment de dragoni ai gardei. Prin proclamaţia sa, guvernul chema pe toţi românii să confirme prin votul lor alegerea ca domn al românilor a principelui Carol de Hohenzollern, care avea să domnească sub numele de Carol I.

Pentru tata, alegerea unui domn străin, aparţinând uneia din dinastiile domnitoare ale Europei, semnifica realizarea aspiraţiunilor sale politice din întreaga viaţă. Guvernul hotărâse ca votarea să se facă la primăriile respective, dar tata dispuse ca lucrurile să se petreacă altfel. Se aduse, jos, la scara cea mare a curţii, o masă pe care se aşternu o învălitoare de postav roşu şi, convocându-se toţi servitorii moşiei şi ai casei, pe primar şi pe consilierii comunali, tata iscăli cel dintâi plebiscitul cu numele şi calităţile lui, după obiceiul de înainte de Cuza: *Răducanu Rosetti, Logofăt şi Cavaler*. Lui îi urmară Manolache Oatu, vechilul moşiii, Neculai Lefter, vătavul de ogradă, Iancu Popovici, vătavul de la Pralea, menţionând fiecare titlul său respectiv de boierie, primarul, dascălul Petrache Arhire, consilierii comunali şi notarul, apoi ţărănimea. Dar numărul ţăranilor *neslujbaşi* veniţi la curte era excesiv de mic. Masa a rămas în zadar mai multe ceasuri pe acelaşi loc, tata trimese pe primar să vadă de ce nu vine grosul locuitorilor comunei şi să li grăbească venirea ca să iscălească negreşit plebiscitul în acea zi, dar nu mai veni aproape nime şi tata, pierzând răbdarea, porunci să se ridice masa de la scară. Repet că relaţiunile lui cu ţăranii erau excelente, dar ei de astă dată, departe de a-i face pe voie, s-au strâns la primărie şi au silit pe notar să scrie următorul text oficial modificat: „Noi, subsemnaţii locuitori ai comunei Căiuţul, *nu* alegem ca domnitor al românilor pe principele Carol-Ludovic de Hohenzollern, care va domni sub numele de Carol I”, sub

care text şi-au pus degetele pe crucea însemnată de notar în dreptul numelui fiecăruia.

Întrebaţi asupra motivelor hotărârii lor au răspuns că nu au avut nici un temei de nemulţămire împotriva lui Cuza, care li-a dat pământurile şi i-a scăpat de boieresc, şi nu vor să aleagă pe *Hopînţol*, un neamţ pe care nu-l cunoaşte nimene. Şi, după cât ştiu, comuna Căiuţul a fost departe de a fi singura din ţară care a manifestat asemene simţiminte cuziste, dar aceste manifestaţiuni au fost cu îngrijire ascunse de guvern. Cifrele oficiale ale plebiscitului, aşa cum au fost reproduse în *Monitor*, erau 689 989 *da* faţă de 224 *nu*. Am temeiuri foarte serioase pentru a crede că, dacă imensa majoritate a alegătorilor a votat fără îndoială *da,* numărul voturilor patriotice s-a ridicat în comuni la multe zecimi de mii, care, ca şi acele ale marei majorităţi a comunei noastre, au fost sau pur şi simplu neţinute în samă la subprefecturi sau prefecturi, sau poate chiar la centru, sau convertite în *da*.

De astă dată guvernul avuse grijă să facă cunoscut că principele primeşte coroana ce i se oferea. Această afirmaţiune, precum am aflat în urmă, încă nu era adevărată, acceptaţiunea a devenit fapt numai după oareşicare trecere de vreme, după ce Bismarck, care de la început se pronunţase pentru acceptare, a putut hotărî pe regele Prusiei, capul familiei de Hohenzollern, să-şi deie consimţimântul. Guvernul provizor a falsificat însă adevărul pentru a putea crea faptul îndeplinit ce puterile favorabile alegerii principelui Carol, Franţa, Anglia şi Italia, îl sfătuise să-l desăvârşască, apoi atât principele, cât şi părintele său se arătase foarte aplecaţi spre primire de la prima întrevedere cu Ion Brătianu.

Nu mă pot împiedeca să reproduc aici proclamaţia către cetăţenii Capitalei a lui Dumitru Brătianu, primarul Bucureştilor, prin care îi îndemna să voteze pentru Carol I. Eram, când am cetit-o, un băieţel de doisprezece ani şi jumătate şi înzestrat cu o bună doză de şovinism, dar ridicolul şi absurditatea acestei elucubraţiuni m-au izbit şi tare m-am mierat cum autorul ei se află în capul Capitalei ţării, şi nu în casa de nebuni.

Ion Brătianu, C.A. Rosetti şi Ion Ghica; din *La Roumanie Illustrée*, 1882.

„Europa, uimită de înţelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale şi aşteaptă tot de la voi şi numai de la voi, de la voi singuri, astăzi poporul Mesia al întregii omeniri gemânde de nedrept şi pâlpâinde de speranţe... căci glasul poporului şi numai glasul poporului este glasul lui Dumnezeu.” — Adunarea populară de la 11 februarie 1866 din Bucureşti, litografie publicată cu legenda „Vox populi, vox dei”.

Când plenipotenţiarul Turciei vorbi de constrângere manu militari*, plenipotenţiarii Franţei şi Angliei au dat clar a înţelege că o asemene procedare nu ar fi aprobată de guvernele lor. —* Caricatură din *Ghimpele*, 29 mai 1866; de la stânga la dreapta, Benjamin Disraeli, Napoleon III, Abdul-Aziz, Wilhelm I al Prusiei, Franz Joseph şi, probabil, Giuseppe Garibaldi.

Principele Carol de Hohenzollern sosi în sfârşit la Turnu Severin în ziua de 8/20 mai [1866]. Războiul iminent între Austria şi Prusia, precum şi reaua-voinţă către ideea unui domn străin în Principate manifestată de cea dintâi silise pe principe să călătorească în cel mai strict incognito şi să ieie măsuri de prudenţă.— Fotografii de Carol Popp de Szathmári, la sosirea principelui Carol în ţară.

ROMÂNI!

În mai puţin de două luni aţi trăit mai mult de doi secoli... Voi, născuţi numai ieri la viaţa libertăţii, aţi devenit învăţătorii lumii civilizate. De sute de ani bătrâna Europă se frământă ca să găsască măsura libertăţii ce se cuvine popoarelor şi voi acuma i-aţi arătat că numai libertatea deplină, întreagă, poate da ordinea, tăria şi fecunditatea unui popor. Frumoasa noastră revoluţiune a sforţat admiraţiunea lumii. Europa, uimită de înţelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale şi aşteaptă tot de la voi şi numai de la voi, de la voi singuri,

astăzi poporul Mesia al întregii omeniri gemânde de nedrept şi pâlpâinde de speranţe.

Români! Toată Europa are încredere nemărginită în ursita voastră... Şi ce! voi, voi numai, făptuitorii acestei ursite, o să lipsiţi de încredere într-însa astăzi tocmai când ea are să rostească ultimul său verb? Nu simţiţi, fraţilor, nu simţiţi că dumnezeirea furnică în toată fiinţa voastră, nu vedeţi pe trimisul lui Dumnezeu?

Membrii Locotenenţei Domneşti şi miniştrii lor, aclamaţi de voi, v-au făcut chemare pentru această mare zi. De vă îndoiţi de glasul lor, puneţi urechea pe ale voastre piepturi, ascultaţi, auziţi ce răsună în adâncul inimilor voastre... Este glasul lui Dumnezeu! Domnitorul României nu putea fi alesul câtorva oameni: el trebuie să fie ales de voi toţi; căci glasul poporului şi numai glasul poporului este [glasul] lui Dumnezeu.

Vi s-a dat şăsă zile ca să încoronaţi edificiul neperitor al naţionalităţii noastre, marea frăţie română... faceţ-o în şăsă oare. Români, voi, mai cu samă, bucureşteni, arătaţi-vă ceea ce sunteţi, înainte mergători ai popoarelor! voi, care prin a voastră unanimitate aţi uimit Europa; voi, care prin credinţa voastră aţi deschis bolţile ceriului; nu îngăduiţi ca soarele să apuie înainte de a fi săvârşită opera voastră; devansaţi astăzi păsurile sale şi Soarele libertăţii în veci nu va mai apune pe pământul României.

Nu pierdeţi un minut, concetăţeni, şi voi toţi, poporul, astăzi marele pontifice al bisericii vii a României, săvârşiţi înaintea omenirii întregi şi înaintea Dumnezeirii Sfintele Taine ale acestei mari zile, daţi botezul inimilor voastre, ungeţi cu mirul credinţii voastre pe domnitorul Românilor şi unsul vostru va fi unsul lui Dumnezeu, va fi eroul României viitoare.

Înainte d-a sfârşi cetirea acestor rânduri, inimile voastre au aclamat cu amoare pe noul domnitor. La rândul meu, strig cu inimă de Român: *Să trăiască Carol I!* Să trăiască domnitorul României una şi nedespărţită!

Primarul comunei

Bucureşti

,

D.

BRĂTIAN

U

Nu voi mai osteni pe cetitori cu amărunte asupra negocierilor relative la consecinţele răsturnării lui Cuza ce au urmat, la Paris, între reprezentanţii puterilor garante, care se întrunise în Conferinţă sub preşedinţia ministrului afacerilor străine al Franţei, Drouyn de Lhuys. Rusia şi Turcia voiau să profite de abdicarea silită a lui Cuza pentru a readuce principatele noastre la starea de mai înainte de 1859 şi Austria susţinea cu energie punctul lor de vedere. Aceste puteri urmăreau desfacerea unirii şi mai ales combăteau cu învierşunare orice alegere a oricărui domn străin. Napoleon al III-lea însă susţinea atât unirea, cât şi domnul străin, era sprijinit pe faţă de Italia, iar în chip mai prudent de Anglia şi de Prusia. Rusia poza în protectoare a moldovenilor obijduiţi şi nemulţumiţi de unirea care-i sărăceşte; delegatul ei nu se dădea îndărăt să prezică ivirea de tulburări grave în Moldova în cazul când nu s-ar ţinea samă de nemulţămirea ei împotriva regimului stabilit de la 1859 încoace. În *Treizeci de Ani de Domnie* şi în *Charles Ier*[131] ale lui Dimitrie Sturdza se găsesc toate amăruntele privitoare la discuţiile dintre puteri, la acceptarea definitivă a principelui şi la sosirea lui în ţară, iar eu voi spune ceea ce ştiu despre mişcarea separatistă ce a avut loc în Ieşi, în ziua de 3 april 1866.

Transferarea, la începutul anului 1862, a guvernului Moldovei, cameră, ministere şi toate autorităţile superioare, din Ieşi în Bucureşti, urmată de un adevărat şi continuu exod al locuitorilor capitalei Moldovei în acea a Ţărilor Unite, pricinuise, cum era firesc, mari pagube acelor rămaşi în cea dintâi. Proprietarilor de imobile, prin cumplita scădere a valorii acestora[132], profesioniştilor care vedeau clienţii lor scăzând din zi în zi, comercianţilor, al căror dever

[131] Démètre A. Sturdza, *Charles Ier, Roi de Roumanie: chronique, actes, documents: 1866-1875*, Institut d'Arts Graphiques „Charles Göbl", Bucarest, 1899, 2 vol. (n. red.).

se făcea necontenit mai mic, lucrătorilor cu mâna, care găseau tot mai cu greu ocupaţie, şi această păgubire obştească stârnise cele mai vii nemulţămiri. La aceştia se mai adăugea un neînsămnat număr de oameni rămaşi separatişti din convingere şi mulţi intriganţi şi amatori de slujbe care vedeau câmpul lor de activitate micşorat prin unire, iar numărul funcţiunilor renumerătoare la care râvneau cu desăvârşire scăzut prin împărţirea silită a acestor slujbe cu muntenii, mai număroşi şi mai în contact cu puterea centrală. Aceste nemulţămiri erau exploatate şi încurajate de consulatul rusesc din Ieşi şi de agenţi conştienţi şi inconştienţi ai Rusiei. Mi-a fost dat să aud cum, vro zece ani mai târziu, oameni ca Cocriţă Cazimir şi alţii ca el, care ocupau în Ieşi o poziţiune în vază, descriau artificiile prin care Rusia stârnea şi încuraja nemulţămirile şi revendicările ieşenilor (zise moldoveneşti, deşi în restul Moldovei nu era umbră de nemulţămire serioasă).

Răsturnarea lui Cuza a fost un prilej binevenit pentru planurile Rusiei. Agenţii ei s-au mai grăbit să amintească feţelor nemulţămite din elită rămase în vechea capitală a Moldovei, care visau readucerea stării de dinainte de 1859, că prin abdicarea domnului, conform stipulaţiunilor firmanului de la decemvre 1861, unirea era legată de domnia lui Cuza şi avea să înceteze cu sfârşitul acelei domnii, iar Moldova avea să devie din nou ţară deosebită, cu guvern propriu şi domnitor propriu. Cuvintele *domnitor propriu* nu puteau decât să stârnească multe concupiscence, care, de la 1859 încoace, dormeau în

[132] Pentru a da un exemplu de chipul în care scăzuse, în Ieşi, valoarea chiriilor după unire, voi da ca exemplu casa tatei, în care m-am născut, cumpărată de el pe la 1830 sau 1832 cu optsprezece mii de galbeni (211 500 franci în aur) de la Casandra Ghyka şi care n-a putut să fie vândută decât cu şase mii de galbeni (70 500 franci în aur), adică cu a treia parte a preţului cu care fusese cumpărată. Şi nu a fost vândută sub nevoia momentului, pentru oricât s-a oferit, ci numai după ani de aşteptare şi văzând că preţurile caselor scad îngrozitor din zi în zi. Unirea a adus pagube grele multora din partizanii ei modoveni, pe care le-au suportat fără ca să iasă din gura lor măcar un singur cuvânt de părere de rău pentru cele ce făcuse. Patrioţii de atunci erau făcuţi din altă stofă decât acei de astăzi.

inimile unor fruntaşi din vechea boierime moldovenească, dar aceştia erau acuma oameni bătrâni, cărora li lipsea energia necesară pentru a se mişca spre realizarea unor visuri din tinereţe. Singurul capabil de energia şi voinţa necesară, beizade Grigore Sturdza, nu se mişcă deloc.

Totuşi, ei izbutise să facă un număr de boieri bătrâni, de oameni care doreau să poată pescui în apă turbure, de comercianţi şi de călugări, aceşti de pe urmă foarte nemulţămiţi din cauza secularizării averilor mănăstireşti, să semneze o petiţiune către marele vizir Ali Paşa în care, după ce se denunţa în termeni vehementi pretinsele abuzuri ale guvernului lui Cuza şi loviturile suferite de interesele Moldovei, cereau ca să se revie la un guvern şi un domn deosebit pentru Moldova. Această suplică a fost dată în vileag, probabil cu consimţimântul guvernului turcesc, de către unele ziare din Viena, nereproducându-se însă numele subscriitorilor.

Dar agentul de căpetenie al politicii ruseşti în Moldova nu era consulul rusesc, ci un moldovan: Costache Moruzi, desţarat în vremea lui Grigore Ghyka, tocmai pentru intrigi săvârşite în interesul Rusiei, care trăia de atunci la moşia lui, Dănuţenii, în Basarabia, lângă Unghenii ruseşti. El era căsătorit cu Catinca, fiica lui beizade Neculai Sturdza, fiul lui Ioniţă Sturdza Vodă şi al Marghioliţei, născută Ghyka, sora lui Nicu Ghyka Comăneşti, căsătorită mai pe urmă cu Costache Sturdza şi, în a treia căsătorie, cu Neculai Rosetti-Roznovanu. Era deci ginere cucoanei Marghioliţei şi cumnat cu unicul fiu al acesteia, Neculai Roznovanu, mai îndeobşte cunoscut sub diminutivul de Nunuţă. Cucoana Marghioliţa era de fapt, de mai bine de douăzeci de ani, conducătoarea vieţii *mondene* din Ieşi. Bărbatu-său, visternicul Neculai Roznovanu, era un bărbat foarte bogat, care, în tinereţe, fusese rivalul lui Mihai Sturdza şi a propriului său părinte la scaunul Moldovei şi mai râvnise la domnie şi la 1849. Soţia lui era o fire ambiţioasă, care visase viitor falnic pentru unicul său fiu, pe care îl iubea cu patimă.

Ramura roznovănească a familiei Rosetti se trage direct din vestitul vornic Iordache Ruset, Warwickul[133] român, care a făcut şi a desfăcut atâţia domni la sfârşitul veacului al şăptesprezecelea şi la începutul acelui următor şi a fost supranumit de Neculcea: *Matca tuturor răutăţilor*. El mai este cunoscut prin faptul că s-a arătat potrivnic energic al alianţei lui Dimitrie Cantemir cu ruşii, ceea ce i-a atras din partea lui Petru cel Mare o trimetere la Kiev sub escortă de cincizeci de dragoni şi o internare de doi ani în acel oraş. Urmaşii acestui adversar al Rusiei rupsese însă de mult cu asemene politică antirusască şi erau, dimpotrivă, priviţi ca fiind căpeteniile partidului rusesc în Moldova; erau în schimb distinşi de guvernele ţarilor cu număroase ordine ruseşti şi slujbe însămnate în tot timpul deselor ocupaţii muscăleşti ale ţării. Tânărul Roznovanu se-ntorsese tocmai atunci din Franţa, unde-şi făcuse studiile. Era inteligent, foarte cult, cunoscător deosebit a literaturii franceze din secolele al şăptesprezecelea şi al optsprezecelea, dar se resimţea de alintarea de care avuse parte de la măică-sa, nemăsurat de mândru de strălucirea şi de bogăţia neamului roznovănesc şi crescut în idei pe cât de reacţionare, pe atât de rusofile. Un defect de limbă îl făcea să vorbească *ţepeleag* (*zézaiement*), apoi era de o miopie extremă şi cumplit de distrat, din care cauză adesa apărea ridicol. Nu odată s-a întâmplat să se lovească de un reverber şi atunci, luând reverberul drept un trecător, să facă trei paşi înapoi şi scoţându-şi pălăria, să se închine adânc exclamând:

— *Je vous demande pardon!* („Vă cer iertare!”)

Purtarea lui la Griviţa în timpul războiului independenţei, la care a luat parte în calitate de ofiţer miliţian, a dovedit însă că sub o înfăţoşare şubredă se ascundea o fire de oştean adevărat şi cu desăvârşire dispreţuitor de moarte.

Nunuţă Roznovanu, ca cei mai mulţi din fiii de boieri de vârsta lui, fusese deprins s-audă din gura număroşilor clienţi şi slugi ai casei roznovăneşti cuvintele sacramentale pe atunci: „Să deie Dumnezeu să te văd domn!” Şi nimică

---

[133] Richard Neville „The Kingmaker”, conte de Warwick (1428-1471), figură centrală a Războiului celor Două Roze, portretizat în *Henric al VI-lea*, de William Shakespeare (n. red.).

în creşterea lui n-a combătut impresiunea că, date fiindu-i strălucirea naşterii sale şi averea moştenită, care îi revenea, întreagă, numai lui, căci surorile sale fusese toate înzestrate de taţii lor respectivi, el este în drept să aspire la cele mai înalte situaţiuni din ţară şi chiar la domnie. Cucoana Marghioliţa, maică-sa, femeie, precum am arătat, ambiţioasă, care, după ce împreună cu soţul ei aspirase în zadar la scaun, la 1849, nu fusese prietenă nici a unirii, nici lui Cuza şi rămăsese în cei mai buni termeni cu Rusia, în sfârşit ginere-său, Costache Moruzi, avea o mare influenţă asupra ei. Nu-i fu greu acestuia s-o convingă că, în urma detronării lui Cuza şi a nemulţămirii existând în Ieşi, unirea era desfăcută de drept şi că acuma este momentul să se încerce o lovitură spre a consacra desfacerea ei prin proclamarea, la Ieşi, a lui Neculai Roznovanu ca domn al Moldovei. A asigurat totodată pe mamă şi pe fiu că acesta se va bucura de sprijinul hotărât al Rusiei şi al Porţii. Mai adăugi că a sondat cu îngrijire nu numai pe fruntaşii Ieşului, dar şi poporul de jos, care, după dânsul, este gata să-şi verse sângele pentru a scăpa de odioasa unire în urma căreia capitala Moldovei a ajuns la sapă de lemn. Trebuia lucrat răpede, pentru ca nu cumva guvernului să-i vie în minte să schimbe garnizoana, alcătuită din regimentul al 5-lea de linie, alcătuit aproape numai din moldoveni, şi din al 2-lea de lăncieri, recrutat asemene în Moldova. După ce izbuti fără greutate să-i convingă, se duse pe la nemulţămiţi, cu care se pusese de la început în contact. Aceştia nu erau toţi separatişti convinşi şi vechi, nu puţini din ei erau cuzişti, rămaşi unionişti în tot timpul domniei lui Cuza şi deveniţi separatişti numai în urma răsturnării acestuia, răsturnare ce o priveau ca cea mai infamă trădare. Ei cu toţii primiră ca Nunuţă Roznovanu să fie proclamat domn al Moldovei şi aleseră un comitet însărcinat să lucreze cât mai grabnic în acest sens, la preşedinţia căruia aleseră pe însuşi candidatul lor la scaun.

Răposatul Cocriţă (Constantin) Cazimir mi-a istorisit cum, după ce comitetul a hotărât să propuie scaunul lui Nunuţă, s-au dus *in corpore* la curtea roznovănească şi au cerut mai întâi să fie primiţi de cucoana Marghioliţa. Aceasta, prevenită de Moruzi şi îmbrăcată într-o toaletă totodată

severă şi elegantă, porunci să-i introducă îndată. Acolo unul din ei, am uitat care, într-un mic discurs, îi aduse la cunoştinţă că, spre a pune capăt la starea de jale în care se găsea Moldova şi având în vedere desfacerea de fapt a unirii potrivit conţinutului firmanului de la 1861, au hotărât să aducă pe fiul ei la scaunul Moldovei. Apoi au rugat-o să binevoiască mai întâi să-şi deie, ca mamă, încuviinţarea la aceasta şi pe urmă însăşi să comunice fiului ei *dorinţa fierbinte a Moldovei întregi*. Cucoana Marghioliţa a răspuns că trebuie, înainte de toate, să meargă să se sfătuiască cu fiul ei, scuzându-se că este silită să-i lese pentru un moment singuri. Ieşi, dar lipsa ei fu de scurtă durată, în curând s-întoarse şi, de pe pragul uşii, rosti următoarele cuvinte în franţuzeşte:

— *Messieurs, Nicolas accepte!* (Domnilor, Neculai primeşte!)

Iar delegaţii izbuhniră într-un strigăt de:

— *Să trăiască Măria Sa!*

Despre întrevederea lor cu domnul ales de ei nu mai am amărunte.

Concursul mitropolitului Calinic Miclescu îl câştigase de la început; el promisese că, la momentul cerut, se va pune în capul poporului cu crucea în mână. Era al doilea mitropolit al Moldovei care, într-un spaţiu mai mic de zece ani, trăda interesele vitale ale neamului în favorul Rusiei.

Toderiţă Lăţescu, urmaş al unui neam străvechi, dar bărbat a cărui reputaţie lăsa de dorit, însă neînfricat şi înzestrat cu o putere erculeană, a fost însărcinat să meargă în capul derbedeilor ce comitetul îi strânsese pentru a da piept cu trupele în caz de nevoie. Această eventualitate părea de altmintrelea puţin probabilă conjuraţilor, dat fiind că soldaţii erau moldoveni şi agenţi de ai lor. Roznovanu lucrase sau asigurase că lucrase printre ei pentru a-i hotărî să nu tragă în popor. În sfârşit s-a hotărât ca mişcarea să izbuhnească în ziua de 3 april următor.

Însă doi din membrii Locotenenţei Domneşti, generalul Neculai Golescu şi Lascar Catargiu, se aflau în Ieşi, veniţi tocmai în urma rapoartelor primite de la prefect asupra fierberii din Ieşi, întovărăşiţi de ministrul Lucrărilor Publice, Dimitrie A. Sturdza. Nu li fu greu să afle amănunte destul

de complecte asupra celor ce se pregăteau şi mai ales asupra rolului jucat de Costache Moruzi. Neculai Golescu scrise atunci consulului Rusiei o scrisoare, ce o comunică şi celorlalţi consuli din Ieşi, în care zicea că Moruzi face intrigi în oraş şi, la sfatul ce i-l dăduse prefectul de poliţie să plece, răspunsese că „nu poate, în acel moment, să renunţe a ajuta pe cumnatul său Neculai Roznovanu la îndeplinirea planurilor politice ce le urmăreşte”, mai adăugând că „prevede o mare vărsare de sânge”. Golescu termina scrisoarea rugând pe consul să îndemne pe Moruzi să plece chiar în acea zi şi să treacă frontiera cel mai târziu la ora 8, mai adăugând că întoarcerea în ţară îi este interzisă, iar un refuz din partea lui ar avea drept urmare măsuri energice din partea guvernului. Moruzi însă nici gândi să plece din Ieşi, dar chiar în sara aceea, de 2 april, comitetul lui Roznovanu răspândea în tot oraşul foi volante, prin care se chema poporul la răscoală împotriva guvernului, iar agenţii lui cutrierau mahalalele pentru a aduce des-de-dimineaţă la Mitropolie cât mai mulţi tătărăşeni şi ciurcheni, cunoscuţi ca fiind cei mai neastâmpăraţi şi mai bătăuşi din locuitorii Ieşului.

De dimineaţă Mitropolia şi îngrăditura ei fură ocupate de o mulţime însemnată, armată cu ciomege şi cu fel de fel de arme. (Bineînţeles că vorbesc de vechea mitropolie provizorie, aflată alături de locuinţa mitropolitului şi în care s-a slujit până la terminarea mitropoliei de astăzi.) Altă aglomeraţie, număroasă, a ocupat totodată casa şi curtea Roznovanu şi unele din casele vecine. Pe la ora 10 dimineaţa a ieşit mitropolitul Calinic Miclescu în uliţă, în veşminte, cu crucea într-o mână şi cu cârja în ceialaltă, cu o mulţime de popor după dânsul, printre care se vedeau Costache Moruzi, Neculai Roznovanu, Toderiţă Lăţescu, fraţii Costică şi Nicu Aslan, vestitul Inge Rober, fostul arnăut al lui Mihalache Vodă Sturdza, Cocriţă Cazimir şi alţii. Toată ceata, cu mitropolitul în frunte, s-a pus în mers spre palat, iar clopotele cele mari ale mitropoliei au început să sune toate *într-o dungă* (toxinul). Ceata fu primită cu urale de acei care erau în casa şi în curtea lui Roznovanu, situată precum se ştie în faţa mitropoliei. Cucoana Marghioliţa era în balcon, de unde arunca manifeste mulţimii. Ei parcurseră

Uliţa Mare până aproape de Palat, însă aici fură opriţi şi răspinşi înapoi de trupă în faţa mitropoliei. În momentul în care, lângă palat, cavaleria, un slab escadron de lăncieri comandat de căpitanul Pandrav, începuse să deie mulţimea îndărăt, mitropolitul îşi aşternu mantia jos, crezând că oştirea nu va cuteza să treacă peste acel veşmânt, dar Pandrav, fără a mai sta la îndoială, sări cu calul peste mantie şi soldaţii lui îl urmară. Când răsculaţii ajunseră, în retragerea lor, în faţa mitropoliei şi a casei Roznovanu, din curtea mitropoliei, din acea a Roznovanului, din fereştile acelei case şi din acele a celor megieşe începu să se tragă focuri şi să se azvârle cu pietre asupra trupei, iar aceasta, având ordin expres să nu tragă, s-a văzut silită să deie înapoi spre palat, urmărită până la un loc de tulburători, în cap cu Toderiţă Lăţescu, care ucise şi răni mai mulţi soldaţi.

Generalul doctor Davila sosise din Bucureşti la începutul tulburării şi trăsese la primărie. Acolo, aflând ce se întâmplă, încălecase pe calul comandantului de pompieri şi se dusese la palat, unde erau strânse trupele şi unde văzu răniţii, iar de acolo se duse pe locul tulburării. Locotenenţii domneşti trimesese ordin ca trupele să tragă dacă răsculaţii nu se supun. În faţa răscoalei se scosese, pe lângă slabul escadron de lăncieri (toţi moldoveni) ai munteanului Pandrav, numai o companie de infanterie. Căpitanii Costiescu şi Pilat somară din nou pe răsculaţi să se supuie, iar aceştia urmând să răspundă cu pietre şi glonţi, se dădu ordin să tragă în sus, ceea ce se şi făcu de două ori, cu rezultat ca mulţimea să devie, văzând că nu cade nimene, încă mai îndrăzneaţă şi să răspingă din nou trupele, care acuma primiră ordin să tragă fără cruţare. În acest moment sosi Davila, care ceru ofiţerilor ca înainte de a trage să-i permită a face o ultimă somaţie. Cu kepiul în mână, înaintă până la câţiva paşi de baricadele ce răsculaţii le ridicase în grabă în faţa casei Roznovanu şi-i somă să se retragă spre a preveni o vărsare de sânge inutilă. I se răspunse prin zvârlituri de pietre şi prin focuri de armă. Atunci Davila s-a dat înapoi şi trupa trase în mulţime, culcând la pământ o mulţime de morţi şi de răniţi. Când s-a tras pentru a doua oară, mulţimea a rupt-o de fugă. Soldaţii au dărâmat baricadele şi au curăţit faţa casei Roznovanu de răsculaţi,

apoi au pătruns înlăuntru. Au arestat pe Roznovanu, dar pe mulţi din partizanii lui s-au văzut siliţi să-i scoată de picioare de sub canapelele sub care se ascunsese. Moruzi şi Toderiţă Lăţescu dispăruse.

Dar mitropolitul, care la un moment dat fusese răsturnat, stâlcit rău şi rănit uşor de o baionetă, se refugiă la un jâdov, unde, îmbrăcând haine jâdoveşti, se ascunse în pivniţă. Trimese să cheme în taină pe Maiorescu, care îl sfătui să se predeie, sfat ce prelatul l-a urmat. După ce el fu examinat de Davila, care constată că rana şi contuziunile sale erau fără nici o gravitate, a fost dus la spitalul Sfântului Spiridon, iar apartamentele lui au fost închise.

Trupele au avut 16 morţi şi vro treizeci de răniţi, din mulţime au căzut, morţi şi răniţi, peste o sută.

Roznovanu şi toţi complicii principali ai acestei nebuneşti şi criminale întreprinderi au fost închişi şi daţi judecăţii, dar amnistiaţi în curând, sângele nevinovat care a curs din nebunia unora, din ambiţiunile şi din poftele culpabile ale altora, precum şi din prostia mulţimii n-a fost răzbunat. Mulţi ani s-au mai văzut pe zidul rândului de case de la deal de acea a Roznovanului urmele glonţilor ce armata a fost silită să le tragă pentru a împiedeca reuşita intrigii ruseşti ce avea de scop desfacerea unirii.

După plebiscit am aşteptat cu dor şi cu fior sosirea în ţară a noului domnitor. Alegerile avusese loc şi dăduse o imensă majoritate partizanilor unirii şi ai domnului străin, aproape toţi moldovenii erau pentru unire. În ziua de 28 april, Adunarea era deschisă şi a doua zi ea se pronunţa prin 118 voturi din 124 de votanţi, fiind şi 6 abţineri, pentru menţinerea unirii şi proclamă pe principele Carol de Hohenzollern domn ereditar al României.

Acesta sosi în sfârşit la Turnu Severin în ziua de 8/20 mai. Războiul iminent între Austria şi Prusia, precum şi reaua-voinţă cătră ideea unui domn străin în Principate manifestată de cea dintâi silise pe principe să călătorească în cel mai strict incognito şi să ieie măsuri de prudenţă.

Conferinţa de la Paris, şedinţa ei de la 2 mai st. n., comunicase consulilor de la Bucureşti o hotărâre prin care se făcea cunoscut guvernului român că deputaţii moldoveni vor trebui să voteze deosebit de acei munteni şi că

Adunarea nu va putea alege decât un principe pământean. Această injoncţiune nu a spăriat însă pe nimene, căci se ştia că Franţa ne protege şi consulul francez, baronul d'Avril, nu ascundea că sfătuise guvernului nostru să se grăbească să obţie de la Cameră un vot consacrând faptul îndeplinit.

Trec peste primirea domnitorului, precum şi peste votarea şi jurarea Constituţiunii. O nouă comunicare a Conferinţei, făcută în urma protestului Porţii şi susţinută de Rusia, în care, la notificarea făcută de guvernul român despre luarea puterii de către principele Carol, se declara că puterile nu recunosc pe noul domnitor şi dispun ca consulii lor să nu aibă decât relaţiuni oficioase cu guvernul său, n-a fost luată nici ea în samă, deşi era semnată şi de reprezentantul Franţei. Însă când, în şădinţa următoare, plenipotenţiarul Turciei vorbi de constrângere *manu militari*, plenipotenţiarii Franţei şi Angliei au dat clar a înţelege că o asemene procedare nu ar fi aprobată de guvernele lor.

Turcii începând să strângă trupe împrejurul Rusciucului, guvernul român a chemat sub steag rezervele din anii precedenţi şi a început concentrarea oştirii pe Sabar: voia să fie gata pentru orice eventualitate. S-au înfiinţat corpuri de voluntari şi s-au concentrat, pe lângă trupele de linie, dorobanţii (care pe urmă au devenit *călăraşii*) şi grănicerii.

Şi batalionul nostru de la graniţa Bacăului fusese concentrat în Târgul Ocnei şi oamenii se prezentase aproape toţi. Întâia lor etapă i-a adus la Căiuţi, unde au mas. Ştiind că au să plece a doua zi de dimineaţă, m-am sculat de cu ziuă şi m-am aşezat la poartă, de unde vedeam întreaga uliţă a târgului. Am văzut oamenii adunându-se în faţa curţii noastre şi înşirându-se, apoi s-a făcut apelul; ofiţeri erau foarte puţini. Un soldat ţinea calul maiorului lângă mine. La un moment dat, o mancă nemţoaică a unei surori a mele a venit şi ea la poartă pentru a privi soldaţii. Era văduva unui *feldwebel* austriac. Deodată ea îmi zice nemţeşte:

— Oare ce să aibă acest soldat, el plânge, arătându-mi omul care ţinea calul maiorului.

Uitându-mă la el, văd că într-adevăr îi curg lacrimi pe obraz. Iar nemţoaica, care învăţase bine româneşte, întrebându-l de ce plânge, omul răspunse:

— Ah! madamo, mergem la război şi cine ştie dacă m-oi mai întoarce eu acasă să-mi văd nevasta şi copiii.

Trupa avea o înfăţişare din cele mai mohorâte, nu arăta nici cea mai mică urmă de entuziasm: se vedea că nu se făcuse nimica pentru a-i ridica moralul. Acel maior Nicolau care o comanda nici de subofiţer nu ar fi fost bun. Şi soldaţii erau doară un material minunat: aproape numai oameni de la munte, comăneşteni şi grozeşteni voinici cât nişte stejari, deprinşi din copilărie să-şi apere cu toporul vitele împotriva urşilor şi a lupilor.

Principele Carol, în memoriile lui, zice că armata în capul căreia putea fi chemat să deie piept cu turcii era rău instruită, rău disciplinată şi lipsită de multe. Îi lipsea până şi pravul de puşcă. Mult mai pe urmă, Lascar Catargiu mi-a povestit că nu aveau prav aproape deloc şi nu ştie cum guvernul ar fi putut aduna o proviziune îndestulătoare măcar pentru câteva zile de luptă. I-a scăpat de nevoie un membru al partidului liberal, care adoptase numele francez de Serrurier, dar în realitate se numea Sărurie. El li-a adus praf de puşcă foarte bun şi în mare cantitate, ce l-a cumpărat de la oştirea turcească şi l-a adus cu el de peste Dunăre prin mijloace lui cunoscute.

După votarea constituţiei şi prestarea, din partea domnului, a jurământului de credinţă pe dânsa, constituanta a fost dizolvată şi ministerul Lascar Catargiu, alcătuit din reprezentanţi ai tuturor partidelor politice, a făcut loc unui minister Ion Ghica, cu miniştri mai mult conservatori.

Negociaţiunile noastre cu Poarta, asigurarea repetată ce o dădurăm că nu ne gândim să rupem legăturile de vasalitate către sultan, insistenţele lui Napoleon al III-lea pentru recunoaşterea principelui Carol către care şi Anglia se arăta binevoitoare şi, în sfârşit, fulgerătoarea izbândă a Prusiei la Sadova[134] şi ajungerea armatei lui Wilhelm I sub

[134] În Războiul Austro-Prusac (iunie-iulie 1866), Confederaţia Germană condusă de Imperiul Habsburgic a fost învinsă de o coaliţie de state

zidurile Vienei au muiet în curând cerbicia Turciei, alături de care nu mai rămăsese decât Rusia. Trupele din tabăra de sub Rusciuc începură să fie desconcentrate şi negociaţiuni diplomatice directe au fost puse la cale între guvernul român şi Poartă, pe baza unui proiect prezentat de această de pe urmă, asupra căruia guvernul nostru a făcut însemnate modificări. Orice pericol imediat de război dispărând, domnitorul s-a hotărât să întreprindă o călătorie în Moldova spre a o cunoaşte. Marşrutul acestei călătorii avea să fie următorul: Ploieşti-Râmnicu Sărat-Focşani-Adjud-Căiuţi-Târgul Ocnei-Slănic-Bacău-Roman-Piatra-Văratic-Mănăstirea Neamţului-Fălticeni-Zvorâştea-Botoşani-Hârlău-Târgu Frumos-Ieşi-Vaslui-Bârlad-Bucureşti. Întreagă această călătorie, inclusiv opririle pe noapte şi cele cinci zile petrecute în Ieşi, a ţinut şăptesprezece zile şi domnitorul a fost uimit de răpegiunea cu care se făceau la noi călătoriile cu poşta.

Tata fusese vestit că în ziua de 11 august domnitorul se va opri în Căiuţi spre a lua la el dejunul. Las să se închipuie emoţiunea care a cuprins toată curtea şi pregătirile ce s-au făcut pentru ca primirea suveranului atât de dorit să fie demnă de tradiţiunile de ospitalitate ale casei. S-a scris imediat la Comăneşti şi la Grozeşti, megieşii cu care eram mai intimi (Costache Negri, la Târgul Ocnei, şi Alecu Balş, la Adjud, având fiecare din ei să primească pe domnitor, cel de al doilea înaintea noastră şi cel dintâi după noi), spre a invita să vie pentru a lua parte la primirea domnului pe mătuşa Catinca Ghyka cu frumoasa ei fiică şi oricare din fiii ei care ar fi acasă, precum şi pe Lascar Bogdan şi pe cucoana Frosiniţa cu fiul lor mai mare, Neculai. La noi se mai afla în acea vară mătuşă-mea Natalia, sora mamei, renumită pentru frumuseţa şi spiritul ei, care petrecuse iarna precedentă cu soţul ei, Iorgu Philippescu, la Berlin, cunoscuse şi chiar la un bal al curţii dansase cu principele Carol de Hohenzollern. Până atunci fusese o secetă grozavă

---

germane condusă de Regatul Prusiei, alături de Italia. Războiul a fost decisiv pentru unificarea Germaniei în jurul Prusiei şi pentru transformarea Imperiului Habsburgic în monarhia dualistă austro-ungară (n. red.).

care a şi prăpădit recolta popuşoiului, dar în dimineaţa zilei de 11 august începu să toarne cu cofa, spre marea bucurie a tuturor plugarilor.

De dimineaţă, Waydhofer[135], şeful biuroului telegrafo-poştal de la Adjud, venise să instaleze un biuro telegrafic în vechea curte despre care am vorbit mai sus, lăsând Adjudul în grija unui subaltern; am fost deci informaţi de momentul exact în care domnitorul a plecat de la Adjud, unde luase masa de sară şi petrecuse noaptea la Alecu Balş. Tata hotărâse că va primi pe suveranul său la hotarul moşiei (care era şi acel al ţinutului Bacău) şi că mă va lua cu dânsul. Ploaia stricând această combinaţie, s-a hotărât că vom aştepta pe domn la hotar, în trăsură, că ne vom scoate pălăriile şi apoi vom lua-o la goană înaintea convoiului, şi aşa s-a făcut. Când tata a calculat că domnul trebuie să fie pe la Bâlca, ne-am suit într-o droşcă uşoară cu podiţul ridicat, înhămată numai cu doi cai buni, şi, pe un potop cumplit, am plecat spre hotarul moşiei. Dar se vede că, deşi tata era un minunat calculator de vremea necesară pentru a parcurge o anumită distanţă, de astă dată se înşelase, căci am dat de alaiul domnesc după ce acesta trecuse hotarul şi era sub coşerele noastre. Cum a zărit capul convoiului, tata a poruncit vezeteului să întoarcă şi să oprească. Iar când trăsura domnească, trasă de doisprezece cai de poştă şi încunjurată de dorobanţi, a ajuns în dreptul nostru, am scos amândoi pălăriile şi s-a văzut un kepiu aurit răspunzându-ne. Apoi, tata, poruncind vezeteului să plece şi să întreacă trăsura domnească, am pornit în fugă nebună şi am ajuns în capătul de la vale al târgului la vro sută de stânjăni înaintea alaiului. Aici erau strânşi ţăranii cu primarele, care ţinea tablaua cu pâne şi cu sare. Domnul s-a făcut că gustă dintr-însele, apoi jâdovii târgului, îmbrăcaţi în talere lungi şi cuşme de catifea împodobite cu blană, colţuni albi şi papuci târâiţi, i s-au închinat, oferindu-i şi ei pâine şi sare. Când domnul a ajuns la scară, tata l-a primit jos, adresându-i câteva cuvinte de bună venire ce nu le-am auzit. În capul scării erau mama cu

[135] Acest Waydhofer, austriac de naştere, era unchiul celor doi generali Văitoianu, care fac atâta zgomot în momentul în care scriu aceste linii.

mătuşa Natalia şi cu celelalte două cucoane, iar la spatele lor, la uşa salonului celui mare, eram noi, copiii, cătră care se alipise Maria Ghyka şi Nuţi Bogdan, toţi, afară de acest de pe urmă, având în mână buchete pe care le-am oferit domnului când mama l-a poftit să treacă în salon. Maria Ghyka, care atunci era de cincisprezece ani şi deja deosebit de frumoasă, a oferit ea cea de pe urmă buchetul ei. La apariţia frumuseţii sale blonde, domnul a făcut o mişcare de surprindere plăcută şi de admiraţie, mulţămindu-i cu un surâs deosebit de amabil. Dejunul a avut loc pe balconul de sus, care privea asupra grădinii; după declaraţia tuturor şi mai cu seamă a acelui mare *gourmet* care se numea Gheorghe Philippescu, a fost minunat; noi, copiii casei, spre marea mea ciudă, n-am luat parte la el, ci numai Nuţi Bogdan şi Maria Ghyka.

Dar ploaia urma atât de cumplit, încât domnitorul s-a hotărât să petreacă noaptea la noi. Prefectul, Gheorghe Lecca şi încă nu ştiu cine plecând la Târgul Ocnei, s-a făcut astfel loc la masa de sară, la care am fost chemat şi eu. Cu domnul se aflau Petrache Mavrogheni, văr primar cu tatăl mamei, beizade Iancu Ghyka, fratele ei, Davila şi maiorul Iarca. Acest de pe urmă era ofiţerul român care, urmând cu un regiment de *Chasseurs d'Afrique* campania Mexicului, făcuse cu mâna lui prizonier pe generalul mexican care comanda trupele ce fusese bătute de coloana franceză căreia îi aparţinea. Iarca a murit din nenorocire pe când era încă tânăr, armata română fiind astfel lipsită de un ofiţer de valoare; era un bărbat chipeş, cu o barbă neagră şi lungă.

Au fost greutăţi pentru pregătirea unei a doua mese domneşti, la care nimene nu se gândise, mai ales că bucătarul ţigan, supărându-se de nişte *certări* cu care Neculai Lefter avu imprudenţa să-l trateze, îşi răsturnase tingirile cum făceau ienicerii când se răsculau şi dispăruse pentru totdeauna din curtea noastră. Neculai Lefter, foarte expert în ale bucătăriei, se improviză bucătar şi, ajutat fiind de sfaturile tatei, gastronom vestit în ţară, şi ale lui Gheorghe Philippescu, un demn emul al său, cinstea casei nu prea avu de suferit.

A doua zi de dimineaţă, când apăru în curte ajutorul pitarului nostru, cu panerul de *kipfel* şi *semmel* vieneze în

cap, tot *ciurucul* (mărunţişul) suitei domneşti, ofiţeraşi şi funcţionăraşi, la vederea acestor bunătăţi, s-a aruncat asupra flăcăului şi şi-ar fi apropriat până la cea de pe urmă bucăţică dacă Neculai Lefter nu ar fi intervenit cu energie şi nu ar fi izbutit să scăpe, pentru domnitor şi pentru cucoane, o parte din urieşa cantitate făcută.

De la noi, domnul a plecat spre Târgul Ocnei, unde, după ce a vizitat Slănicul, a mas la Costache Negri. Iar a doua zi a plecat înainte spre Bacău, vizitând în zilele următoare mănăstirile de la munte şi Botoşănii. A stat pe urmă cinci zile în Ieşi. Aici liniştea era desăvârşită, iar toată populaţia nerăbdătoare să vadă pe noul ei domn.

Afară de familia Roznovanu, care a avut prostul gust să nu se prezinte şi să nu-şi ilumineze măreaţa casă din faţa Mitropoliei, întreaga boierime moldovenească a ţinut să-şi prezinte omagiile suveranului şi să-l încredinţeze de devotamentul ei. Strămutarea Curţii de Casaţiune în Ieşi a fost singura cerere ce i s-a făcut, cerere pornită mai cu samă de la comercianţi, spre a mai opri decăderea complectă a Ieşului. Tânărul domn a avut imprudenţa să promită această strămutare şi, când nu ştiu cine şi-a exprimat îndoiala că această făgăduinţă va putea fi ţinută, principele a răspuns pe un ton mândru:

— Când un Hohenzollern îşi dă cuvântul, el trebuie să fie crezut.

Făgăduinţa dată cu cea mai incontestabilă bună-credinţă n-a fost ţinută, fiindcă nu putea să fie ţinută şi, s-o mărturisim, nu era cu cale să fie ţinută, dar multă vreme s-a făcut uz de ea, ca de un capăt de acuzare împotriva domnului, din pricina neţinerii lui silită a promisiunei în chestiune, împreună cu fraza ce-i urmase.

Principele făcuse îndeobşte o impresiune bună, deşi mulţi pretindeau nu numai [că] nu are un aer impunător, dar îi găseau chiar o atitudine stângace. Nu înţelegeau oamenii că el este tânăr, adus de soartă într-o ţară cu totul deosebită de tot ce văzuse şi cunoscuse până atunci, de toate cele cu care era deprins. Apoi că, deşi primise o educaţie princiară în toată accepţiunea cuvântului, nu fusese special pregătit pentru rolul de suveran, mai ales de

suveran al unei ţări orientale şi, să nu ni fie ruşine să rostim calificativul adevărat, încă semibarbară.

Alţii se plângeau dimpotrivă de *ţăpeneala* noului domn, de distanţa la care ţine lumea, de eticheta introdusă la curte. Altădată, dacă erai un om aparţinând lumei bune sau un fruntaş al comerţului, mergeai, la ceasurile la care se ştia că domnul primea, fără a te îmbrăca în frac, la palat şi spuneai adjutantului de serviciu că ai voi să vezi pe Măria Sa Vodă. Adjutantul se suia la domn, îi comunica venirea ta şi aproape totdeauna erai primit. Acuma trebuia să faci cerere scrisă cu câteva zile mai înainte, să te îmbraci în frac şi cravată albă şi, mai ales, să vii la palat precis la ora ce ţi se indicase.

Oamenii nu voiau să înţeleagă că, în timpul domnilor noştri pământeni, aceştia erau în relaţiuni de rudenie cu cea mai mare parte din boierime, trăise din copilărie cu membrii ei în calitate de egali şi cunoşteau personal cea mai mare parte din lumea cu care erau în contact. De unde o familiaritate patriarcală care lega întreaga societate. Noul domn, membru al unei case suverane, crescut în tradiţiuni de etichetă, nu avea cum să fie înzestrat cu asemenea simţiminte patriarcale şi la începutul domniei, având prilej să sufere de oareşicare excese de familiaritate din partea supuşilor săi, a crezut, cu drept cuvânt, nemerit să nu se expuie la repetarea lor.

Aspiraţiuni şi ambiţiuni neîndeplinite, apetituri nesatisfăcute, speranţe nejustificate sau înşălate n-au întârziet să creeze un partid de nemulţămiţi care a luat oareşicare consistenţă mai ales în Moldova.

Insistenţele stăruitoare ale lui Napoleon al III-lea şi desăvârşita izbândă a prusienilor în Boemia făcu pe turci să arăte tendenţe de împăcare şi să se resemneze în sfârşit la recunoaşterea faptului îndeplinit. Tratativele începute după desconcentrarea trupelor din faţa Giurgiului n-au întârziet să aibă deplin succes şi să se termine în curând cu recunoaşterea principelui străin ereditar, nemairămânând decât ca acesta să meargă la Constantinopol spre a primi învestitura. Izbânda de la Sadova avuse drept urmare o desăvârşită golire de trupe austriace a Transilvaniei şi a Bucovinei. Principele Montenuovo (fiul adulterin al Mariei

Louisei, soţia lui Napoleon I, cu contele Neipperg), care era atunci guvernator militar al Transilvaniei, a mărturisit mai pe urmă lui Dimitrie A. Sturdza (Cuconu Mitiţă) că, la un moment dat, nu mai dispunea nici măcar de o companie de trupe pentru a apăra Transilvania împotriva unei invaziuni româneşti, despre care se vorbea mult şi era o eventualitate care îl îngrijea cu deosebire. Tata, deşi bărbat care de obicei judeca împrejurările politice în chip sănătos, a lăsat să scăpe de repeţite ori, în iulie şi august 1866, că suntem pe punctul de a redobândi Bucovina şi de a cuceri Transilvania. Şi nu era singurul care hrănea asemenea speranţe, alţii se gândeau chiar la măsuri menite a le înfăptui. Un sfert de veac mai târziu, Grigore Cozadin îmi povestea că, în iulie 1866, fiind prefect la Suceava, a raportat ministrului de Interne că nu se mai găseşte un singur soldat austriac în toată Bucovina şi că, dacă i se dă autorizaţia, el se însărcinează să ocupe Cernăuţul cu dorobanţii ce-i are la dispoziţie, mai asigurând că nu va fi nici o rezistenţă şi va fi bine primit în provincia răpită în chip atât de odios. Pacea de la Nikolsburg[136] a fost o mare decepţie pentru unii români care vedeau Austria discompusă încă de atunci. Totuşi este sigur că, chiar dacă o lovitură asupra provinciilor vecine locuite de români ar fi reuşit, pentru moment ea nu ar fi primit aprobarea puterilor, nici măcar acea a Prusiei.

Nu voi vorbi de călătoria la Constantinopol a domnitorului pentru a primi învestitura şi de modul cu totul deosebit în care aceasta i-a fost dată, sultanul remiţându-i firmanul cu mâna sa şi principele aşăzându-se lângă el pe divan. La întoarcerea domnului, ţara a ştiut să-i ţie samă de acest spor de prestigiu.

[136] Pacea de la Nikolsburg (Mikulov, în Cehia) a fost încheiată la 31 decembrie 1621 între Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, şi împăratul Ferdinand II (n. red.).

CAPITOLUL II
Din întâii ani ai domniei lui Carol I (urmare)

Totuşi nemulţumirea în Moldova clocea, cum urma să mai clocească încă multă vreme. Toderiţă Lăţescu scosese un ziar separatist şi pe faţă antidinastic, numit *Moldova*, în care denunţa cu violenţă multe nedreptăţi suferite de ţara de la nordul Milcovului, şi aceste denunţări găseau răsunet chiar în inimele unora din moldovenii cei mai devotaţi principiului unirii, apoi el mai ataca pe domn cu ultima violenţă şi adesea în chip injurios. În urma acestor atacuri s-a produs, în iarna 1867-1868, un fapt care stârnea indignarea tatei de câte ori şi-l amintea. Se afla într-o sară la teatru, la Ieşi, când întreg corpul ofiţerilor garnizoanei s-a adunat în vestibulul teatrului şi „a tras lui Toderiţă Lăţescu o bătaie” pentru insultele aduse de el şefului armatei. Tata nu tăgăduia deloc că Toderiţă Lăţescu merita o corecţiune pentru necuviinţile scrise în *Moldova*, dar faptul ca într-un întreg corp ofiţeresc să nu se fi găsit măcar un bărbat de inimă, care să ieie singur asupra sa sarcina de a răzbuna pe căpetenia oştirii, punându-şi în joc viaţa pentru acest sfârşit, şi că, faţă de puterea erculeană şi îndămânarea în întrebuinţarea armelor a adversarului, să se fi adunat cu zecile pentru a-l zdrobi, era un lucru mişelesc, care-i umplea firea bărbătească de indignare. Nimene printre cunoscuţii şi prietenii noştri nu frecventa şi nu avea stimă pentru Toderiţă Lăţescu, nime nu primea *Moldova* şi nu lua parte la campania ei antidinastică şi separatistă, dar nu-mi aduc aminte de cineva care să nu fi împărtăşit indignarea tatei; până şi blândul Costache Negri îşi manifesta scârba faţă de această faptă mişelească. Acest act rămas nepedepsit al ofiţerimii numai bine nu făcu noului domn.

Pe cât de stricată şi pe faţă scandaloasă fusese viaţa privată a lui Cuza, pe atât de neprihănită era acea a lui Carol I: nu se vorbea (precum nici mai târziu nu s-a vorbit)

măcar de o singură relaţiune, de un singur capriciu. Şi nu mic fusese numărul acelor femei care ţintise la favoarea lui, dar cele mai puţin prudente sau mai neruşinate din ele se aleseră cu refuzuri însoţite de cuvinte pe cât de urbane, pe atât de usturătoare. Şi, lucru straniu, această curăţenie de moravuri, atât de rară la un domnitor tânăr şi necăsătorit, în loc să fie lăudată, era privită ca temei de dispreţ şi privită ca un cusur.

Sigur este că prin anii 1869-1870 principele Carol era mult mai puţin popular decât în momentul venirii sale; se pusese în sarcina lui toate insuccesele guvernelor ce se schimbase în chip caleidoscopic în acel răstimp, guvernele de la 1867-1868 contribuind mai cu samă la această desconsiderare nu numai în ţară, ci şi în străinătate. Napoleon al III-lea începuse să se dezintereseze de el şi ambasadorul Franţei la Viena, ducele de Gramont, făcea lui Cuza propunere directă să reieie puterea.

Ministerul Ion Ghica făcuse în toamna anului 1866 alegeri libere din care ieşise o cameră pestriţă, alcătuită, după expresiunea lui Ion Brătianu, din cuzişti şi separatişti, din partizani ai guvernului şi din liberali în proporţiuni egale, cu care guvernul nu putu să se menţie decât până la sfârşitul lui februarie 1867. Domnul însărcină atunci pe Constantin Creţulescu să alcătuiască noul guvern, compus numai din liberali, printre care erau şi cei doi Brătieni.

Măsurile luate sub acel minister de Ion Brătianu pentru desţărarea jâdovilor vagabonzi şi oprirea lor să ţie crâşme la ţară sculase împotriva noastră evreimea din lumea întreagă. Trebuie să mărturisesc că cea mai mare parte a boierimii moldoveneşti luase partea jâdovilor şi critica cu învierşunare măsurile lui Brătianu[137]. În cât mă priveşte însă, dacă recunosc că, pe ici şi colea, s-au produs mici excese care mai bine nu s-ar fi produs, am găsit şi găsesc încă şi astăzi că măsurile luate în privinţa jâdovilor de guvernele de la 1867-1868 au fost bine venite şi luate în interesul ţării. În iulie 1867, domnitorul fu silit în urma stăruinţii exprese a lui Napoleon al III-lea, influenţat de marea finanţă evreiască, să congedieze o primă oară pe

[137] Ei le găseau antiliberale (!!!).

Brătianu. Creţulescu îşi dădu atunci şi el demisia, declarând că nu poate merge înainte fără de el.

Brătianu reintră însă în guvern după mai puţin de trei luni, în calitate de ministru de finanţe, în cabinetul prezidat de Ştefan Golescu, el însă era sufletul şi inspiratorul ministerului. Prezenţa lui în acest cabinet n-a fost mai fericită decât în celelalte.

După sfaturile guvernului prusian (deci ale lui Bismarck), ministerul şi principele se hotărâse să îmbunătăţească raporturile noastre cu Rusia, rămase reci încă de la venirea domnitorului, Rusia făcând, precum am arătat mai sus, opunerea cea mai categorică şi cea mai făţişă împotriva menţinerii unirii şi a consimţirii din partea puterilor garante la alegerea unui principe străin ereditar. Principele Carol Anton, regele Wilhelm I şi Bismarck făcuse deja pe principele Carol atent asupra faptului că nu era în folosul României să steie în relaţiuni reci, aproape ostile, cu o mare putere ca Rusia, megieşă cu noi şi care din cauza apropierii şi puterii sale era în măsură să ni facă, la un moment dat, mult rău. Se făcură deci oarecare avansuri Rusiei, mai trimeţându-se şi delegaţie română la Petersburg spre a saluta pe împărat din partea domnului şi a pregăti calea spre raporturi cordiale.

Se întâmplă însă că, aproape pe aceeaşi vreme, Rusia, cu ajutorul societăţilor secrete bulgare, pregătise o mişcare revoluţionară în Bulgaria şi organizase, pe teritoriul nostru, bande de insurgenţi, din care cel puţin una mai număroasă şi altele mai mici trecură Dunărea, iar toată organizarea se făcea în curs de luni, pe teritoriul nostru şi, *zic actele publicate ulterior de bulgari relativ la acţiunea pentru eliberarea Bulgariei de stăpânirea turcească înainte de războiul de la 1877-1878, cu ajutorul elementelor liberale române la guvern în acel moment*. Trimeterea misiunii române la Petersburg, buna ei primire şi schimbul de scrisori între domnul român şi ţar făcură ca diplomaţia franceză să bănuiască că principele Carol, îndemnat de Prusia, hrăneşte gândul să-şi caute pentru viitor punctul de razăm în Rusia, să bănuiască că Brătianu este instrumentul Rusiei în această schimbare de politică şi că urmăreşte schimbări politice folositoare Rusiei în Balcani. Se zice că

intrigile unui consul belgian din Bucureşti au contribuit mult să deie naştere acestor bănuieli la Tuilerii şi la Cheiul de Orsay. Nu încape îndoială că formarea pe teritoriul român a bandei bulgare care trecuse Dunărea era cât se poate de suspectă. În acelaşi timp, Brătianu reîncepând să puie în vigoare măsurile împotriva jâdovilor vagabonzi şi a crâşmarilor evrei din satele Moldovei şi mai dându-se în vileag textul unor instrucţii confidenţiale către prefecţi în această de pe urmă chestiune, cu totul deosebite de acele oficiale, Alianţa Israelită Universală se grăbi să umple coloanele presei străine cu denunţuri împotriva *barbariilor române*. Lucrurile se mai complicase prin faptul depunerii de către mai bine de 30 de deputaţi moldoveni aparţinând aşa-zisei *fracţiuni libere şi independente* a unui proiect de lege care întrecea cu desăvârşire în strâşnicie faţă de jâdovi tot ceea ce făcuse şi voia să facă Brătianu pentru a-i împiedeca să copleşască cu totul poziţiunile economice ale ţării. Fu silit, la Cameră, să ieie cuvântul împotriva acelui proiect de lege şi-l combătu cu vigoare, dar, din nenorocire pentru el, adversarii lui îi cetiră textul instrucţiunilor lui confidenţiale către prefecţi, cu totul deosebite de acele oficiale, prescriind o procedare neasămănat mai aspră faţă de jâdovi, dându-i astfel făţărnicia pe faţă.

În anul precedent se încheiesă înţelegerea, aşa-numitul *Compromis*, între Austria şi Ungaria, prin care populaţiunea română din Ungaria era predată bunului-plac al ungurilor, cu prea slabe şi platonice garanţii aşternute pentru ea pe hârtie. Vederat că un asemenea act nu putuse să stârnească în acea populaţiune decât o adâncă nemulţămire şi s-o facă să se îngrijească de pericolele care-i ameninţau limba şi naţionalitatea. Doară ungurii nici nu se gândeau s-ascundă de pe atunci tendinţele lor de maghiarizare a tuturor naţionalităţilor trăind sub coroana Sfântului Ştefan.

Ziarul oficios al guvernului liberal, *Românul*, care aparţinea şi era mai cu samă redactat de prietenul intim al lui Ion Brătianu, de C.A. Rosetti, începu o violentă campanie împotriva Austro-Ungariei, iar capete aprinse din partidul liberal nu vorbeau de nimica mai puţin decât de o năvălire

română în Transilvania[138]. Această violentă campanie a ziarului oficios al guvernului, împreună cu laudele capetelor calde ale partidului la putere, dirijată de intimul ministrului atât puternic, nu puteau decât să stârnească cea mai vie nemulţămire din partea guvernului austro-ungar şi să adauge la nemulţămirile stârnite împotriva lui Brătianu prin măsurile lui împotriva jâdovilor şi prin neîmpiedecarea organizării bandelor bulgare pe teritoriul nostru. La reclamaţiile de la Paris şi de la Constantinopol s-adăugiră acuma şi acele de la Viena. Totuşi domnul se încăpăţina să nu-şi sacrifice ministrul.

Aproape simultan cu afacerea bandelor bulgare, cu reclamaţiile jâdovilor şi cu propaganda antimaghiară a *Românului*, se întâmplă şi sosirea în ţară a primului transport de puşti cu ac comandate încă de un an în Prusia de către guvernul nostru. Duşmanii ţării nu pierdură ocazia pentru a umplea presa europeană cu zgomotul că România armează împotriva Austriei, că numărul puştelor cu ac aduse din Prusia este nu de 20 000, ci de 50 000, iar contele Beust, cancelarul saxon al Monarhiei Habsburgice, declară că România a devenit un adevărat arsenal. Şi astfel România trecea acuma în Europa drept un adevărat factor de dezordini, iar presa străină vorbea de mai puţin decât constrângerea şi chiar de dezarmarea ei.

Aducerea, odată cu sosirea acelor puşti, a locotenentului colonel von Krenski, din armata prusiană, în calitate de consilier militar, şi congediarea în perspectivă a misiunii militare franceze supărase în chipul cel mai viu guvernul din Paris, care trata cu Turcia şi cu celelalte puteri despre o anchetă europeană asupra formării de bande bulgare în România. În asemenea condiţiuni şi văzând pericolul la care

[138] Mulţi liberali nu se jenau să vorbească pe faţă de cucerirea provinciilor române din Austro-Ungaria. Un ziar umoristic de atunci, *Scrânciobul*, a caracterizat acel acces de nebunie în chip foarte spiritual printr-o caricatură care a avut mult succes, intitulată *Moftul mofturilor sau luarea Transilvaniei*. Îmi permit să observ cititorilor că, atunci, Austro-Ungaria dispunea, pe picior de pace, de peste 509 batalioane de infanterie, faţă de care noi, câteva luni mai târziu, am fi putut pune în linie 28, plus câteva de grăniceri fără instrucţie. De cavalerie şi mai ales de artilerie nici nu mai vorbesc.

este expus principele Carol prin menţinerea mai departe a lui Brătianu la guvern, după ce agentul diplomatic prusian în două rânduri, în urma instrucţiunilor de la Berlin, atrăsese atenţiunea principelui asupra faptului că guvernului regal nu-i mai este cu putinţă să apere cu succes situaţia domnului în urma nemulţămirii generale manifestate de Austria, Franţa[139] şi Turcia împotriva rămânerii lui Brătianu în cabinet, domnitorul se resemnă să ceară demisia acestuia. Aceasta fu dată fără nici o greutate, demisionarul mai îndatorindu-se să-şi întrebuinţeze trecerea faţă de Camera aleasă de ei şi devotată lui spre a pune în stare noul minister ce avea să-l numească domnitorul până la noile alegeri să-şi treacă budgetul. Totuşi nu trecură decât puţine zile şi Brătianu îşi manifesta în chip vădit supărarea pentru faptul că domnul nu-l susţinuse mai departe (deşi el îşi dădea perfect samă de gravitatea situaţiunii în care se afla ţara), căci, în ziua în care veni să-şi ieie congediu de la suveran şi să contrasemneze cele de pe urmă decrete relative la acte hotărâte sub administraţia lui, refuză să semneze decretul relativ la regularea situaţiunii lui Krenski, deşi susţinuse cu căldură aducerea lui.

S-a zis că el nu uitase că Ion Brătianu fusese amestecat în unul din procesele în legătură cu atentatul lui Fieschi[140]. Însă Ion Brătianu, dacă frecventă atunci la Paris cercuri care erau sau fusese în legătură cu atentatorul, întru nimica nu a fost implicat în acest atentat. I s-a intentat un proces în care nu s-a putut dovedi decât relaţiuni cu cercuri maziste[141] şi posesiunea unor prese clandestine, fapte pentru care a fost osândit la doi ani de detenţiune în casa

---

[139] Pe lângă că îşi rosti în diferite rânduri nemulţămirea pentru politica urmată de cabinetul liberal, al cărui suflet se ştia că este Ion Brătianu, Napoleon al III-lea exprimase în mai multe scrisori către domnitor dezaprobarea sa pentru calea urmată de guvernul român.

[140] Confuzie cu atentatul din 1836 săvârşit de Giuseppe Marco Fieschi împotriva regelui Franţei Ludovic Filip (n. red.).

[141] Giuseppe Mazzini (1805-1872), om politic republican, unul dintre artizanii unificării Italiei (n. red.).

de sănătate a doctorului Blanche, osândă de care a fost în parte graţiat. Avea deci oareşicare temeiuri Napoleon al III-lea să nu aibă încredere într-un guvern al cărui suflet era Ion Brătianu.

În anul următor plecă la Paris, unde, după mărturiile conglăsuitoare ale lui Dimitrie A. Sturdza şi ale lui Iancu Strat[142], s-ar fi îndeletnicit cu facerea de pâri pe lângă guvernul lui Napoleon al III-lea împotriva domnitorului. Fapt necontestat este că Ion Brătianu, de la ieşirea lui din minister, la noiembrie 1868, până când a fost iar chemat la putere în primăvara anului 1876, adică timp de şapte ani şi jumătate, a făcut domnului o opoziţie înverşunată şi a căutat de repeţite ori să-l răstoarne de pe scaun. Cu totul altfel procedat-a domnitorul cătră fostul său ministru: el nu a lăsat să treacă nici o ocazie pentru a apăra şi a justifica politica lui Brătianu şi mare i-a fost mâhnirea când Iancu Strat i-a destăinuit machinaţiunile şefului liberal pe lângă guvernul francez.

Cu noul minister, prezidat de beizade Dimitrie Ghika şi în care a intrat, pe lângă Kogălniceanu, Vasile Boerescu, Alexandru Golescu şi mărunţiş fără culoare hotărâtă, încetă ca prin farmec ostilitatea, reaua voinţă şi bănuiala a aproape tuturor guvernelor europene faţă de România şi, dacă oareşicare răceală urmă să persiste câtva timp din partea guvernului austriac, relaţiile ţării cu Franţa şi cu Turcia redeveniră absolut cordiale.

Totuşi Napoleon al III-lea găsi de cuviinţă să recheme misiunea militară franceză care se afla în ţară de mai mulţi ani, era populară şi iubită nu numai în armată, dar şi afară de dânsa. Venirea locotenentului-colonel von Krenski şi vederata influenţă şi favoarea de care el se bucura la domnitor în toate chestiunile militare făcuse în armată o impresiune din cele mai răle: el avea toată morga şi ţăpeneala nedespărţită de ofiţerul prusian, contrastând aşa de tare cu atitudinea *bon enfant* a instructorilor francezi de până atunci. Încă ceva mai înainte de rechemarea francezilor, Kogălniceanu făcuse pe principe atent asupra

[142] Iancu (Ioan) Strat (1836-1879), jurist şi economist, agent diplomatic al României la Paris şi Constantinopol (n. red.).

răului efect al prezenţei lui Krenski, fără însă ca principele să fi dat vro urmare acestei observaţiuni. Antipatia din naştere a românului pentru neamţ fu stârnită prin violentele articole ale presei liberale care denunţau această tentativă de *nemţire* a armatei, presagiu al unei proiectate *nemţiri* a ţării şi proclamând voinţa nestrămutată a acesteia să rămâie latină, voinţă ce de altfel nimene nu se gândea s-o violenteze. Dar era lucru firesc ca principele, fost ofiţer prusian, cunoscând bine armata în care slujise, să găsască că modul de organizare şi de instrucţie al acesteia este superior acelui al armatei franceze din vremea celui al Doilea Imperiu, şi rezultatele războiului de la 1870-1871, care au dezvăluit cumplitele lipsuri ale organizaţiei militare franceze de atunci, i-au dat în această privinţă netăgăduită dreptate. Ceea ce nu împiedecă ca eu să-mi menţin părerea ce am avut-o totdeauna, părere rezămată pe cunoştinţa firii ţăranului român, cu care am crescut şi am petrecut peste patruzeci de ani ai vieţii mele, că instructorii şi comandanţii francezi vor fi totdeauna în stare să scoată dintr-însul neasemănat mai mult decât ar fi în stare să obţie instructori germani, chiar când aceşti de pe urmă ar fi în multe privinţi superiori celor francezi: francezul va fi urmat cu dragoste. Neamţul, fiindcă „aşa este porunca”.

De altmintrelea nemulţămirea împotriva lui Krenski a fost atât de vie, încât domnul a fost silit să renunţe la serviciile lui. La sfârşitul lunii ianuarie 1869, conflictul între ministerul Dimitrie Ghika-Kogălniceanu şi Parlament devenise cu totul acut, căci Brătianu nu se ţinuse de cuvântul dat principelui în mai multe întrevederi particulare: de a nu-i face greutăţi. În urma numirii ca comandant de divizie, la Bucureşti, a generalului Macedonski, din cadrul de rezervă, bărbat fără nici o valoare militară, dar pe credinţa căruia se putea conta, Camera declară această numire ilegală. Numirea fusese făcută fiindcă din toate părţile se zvonea că *Roşii*, adică partidul lui Brătianu, pregăteau un al doilea 11 Februarie[143]. Camera fu dizolvată şi colegiile electorale

[143] Iată ce găsim în memoriile regelui Carol sub data de 2/14 fevruar în privinţa situaţiunii de atunci: „Demagogia poate aduce ţării cele mai mari primejdii. Prea a ridicat capul. Europa voieşte pacea şi nu noi, un stat mic, care are încă nespus de mult de făcut spre a se dezvolta şi

convocate, iar alegerile dădură guvernului o majoritate zdrobitoare[144].

Încă sub ministerul liberal se dăduse concesiunea căilor ferate Iţcani-Roman cu ambranşamentele Paşcani-Ieşi şi Vereşti-Botoşani lui Offenheim şi Roman-Galaţi-Bucureşti-Craiova-Vârciorova lui Strousberg. Prin darea acestor concesiuni, ale căror lucrări începură îndată ce se desprimăvără, se împlinea un alt *pium desiderium* al bătrânilor noştri, din care o bună parte renunţase să mai vadă cu ochii fumul locomotivei în ţară. Acei ai tatei erau uzi după primirea scrisorii prin care Petrache Mavrogheni îi comunica marea veste.

Turcia, care, în timpul ministerului liberal, refuzase să permită trecerea în ţară a unei câtimi mai însemnate de praf de puşcă şi a unui număr de puşti Peabody comandate de România în America, consimţi, în urma stăruinţelor noului guvern, la aducerea lor în ţară.

În luna august, principele a făcut o vizită împăratului Rusiei la Livadia şi a fost primit de Alexandru al II-lea cu toate onorurile cuvenite. Această călătorie însă a avut darul să nemulţumească pe Napoleon al III-lea şi să redeştepte în

---

are mult de lucrat pentru a se întări, nu noi trebuie să dorim războiul şi să-l aducem." Dovadă că domnitorul îşi dăduse în sfârşit samă că partidul înaintat avea în realitate intenţia să provoace un război, cum i se imputase de presa şi de guvernele străine.

Iacă ce mai zice principele în acelaşi loc: „Cu Brătianu am avut eu, două zile înaintea dizolvării Camerii, o întrevedere de cinci ceasuri... Părerea lui era că situaţia internă ar fi foarte gravă şi că o catastrofă ar fi de temut; i-am răspuns că nu mă tem de nimica: *Un Hohenzollern ne se laisse pas renverser aussi facilement qu' un prince parvenu.* (Un Hohenzollern nu se lasă să fie răsturnat atât de uşor ca un domn parvenit.)"

[144] În memoriile sale, sub data de 13/15 april 1839, domnul scrie: „Rezultatul alegerilor a dovedit, precum observă ziarele străine, că majoritatea ţării *nu voieşte o politică aventuroasă de cuceriri*." Aceste cuvinte ieşite de sub pana domnului arată cât de adevărată era acu zarea adusă lui Brătianu în timpul atâtputerniciei sale în cabinetele liberale de la 1867-1868, că el visa pe atunci aventuri războinice şi cuceriri.

mintea lui bănuiala cum că domnitorul românilor s-ar scălda în ape ruseşti.

*

Principele Carol, cu prilejul întâii sale călătorii în Franţa, înainte ca să fi fost măcar vorba de aducerea lui pe scaunul ţărilor noastre, fusese fermecat de frumuseţea princesei Anna Murat, iar, după alegerea şi recunoaşterea lui, făcu demersuri pentru a-i obţine mâna. Familia făcu însă nişte pretenţii ce regele Prusiei, în calitatea sa de şef al casei de Hohenzollern, nu crezu că le poate încuviinţa. Principele fu deci silit să renunţe la dragostea lui şi, fiind bărbat statornic în simţimintele sale, nu se mângâie uşor de această amară decepţiune.

Dar izolarea în care trăia, căci urma să nu voiască să audă de legături nelegiuite, îl apăsa greu şi atât părinţii şi fraţii săi, cât şi marele lui prieten, principele ereditar al Prusiei, Friedrich Wilhelm, stăruiau necontenit pentru ca să se căsătorească. Acest de pe urmă îi găsise chiar o soţie în persoana principesei Elisabeta de Wied.

Deoarece el nu-şi mai văzuse familia şi ţara natală de mai bine de trei ani împliniţi, constatând că România se află într-o stare de linişte relativă, se hotărî să se absenteze pe mai multe săptămâni şi, cu acest prilej, să facă şi cunoştinţa principesei de Wied.

Lipsa domnitorului din ţară a fost de două luni şi jumătate, în cursul cărora, pe lângă că a vizitat pe Napoleon al III-lea, care l-a primit la Saint Cloud în chipul cel mai cordial, şi-a vizitat întreaga familie, s-a logodit şi s-a căsătorit cu principesa Elisabeta de Wied. Căsătoria aceasta a pricinuit cea mai vie bucurie tuturor acelor care vedeau în asigurarea succesiunii cea mai teafără garanţie pentru viitorul ţării. Părechea domnească s-a întors la Bucureşti în ziua de 12 noiembrie 1869 şi a fost primită cu însufleţire şi sărbătorită de toate clasele populaţiunii, afară de membrii partidului liberal, care, afară de Dumitru Brătianu şi de Goleşti, nici nu luară parte la sărbătorire, nici nu se înscriseră la palat.

Dar situaţia politică ce domnul o găsea la întoarcerea lui în ţară era grea: miniştrii nu se înţelegeau şi se mâncau între ei pentru chestiuni personale; rivalitatea era mai ales mare între Kogălniceanu şi Vasile Boerescu, amândoi pretinzând la rolul întâi. Kogălniceanu avea fără îndoială mai mulţi partizani în cameră şi în ţară, apoi fusese deprins să vadă guvernele din care făcea parte jucând după cum li cânta el, însă încrederea domnului o aveau preşedintele consiliului şi Vasile Boerescu. Pentru a satisface întru câtva pretenţiile lui Kogălniceanu, care se tânguia că este singurul moldovan în minister, se făcu loc pentru alţi doi partizani ai săi: Mârzescu şi Callimah-Catargiu, dar conflictul de influenţă a rămas latent, pentru a izbucni din nou în curând cu mai multă intensitate.

Un număr însemnat de deputaţi şi de senatori iscăliră, cu consimţimântul şi chiar cu îndemnul guvernului, în luna ianuarie 1870, un proiect de lege prin care se constituia doamnei o dotaţie de 300 000 de lei pe an. Presa liberală, care de o bucată de vreme ataca guvernul şi dinastia în chipul cel mai violent şi cel mai necuviincios, provocând chiar astfel votarea de către Cameră a unei moţiuni prin care se înfiera această purtare în chipul cel mai categoric, s-a folosit de această propunere pentru a trâmbiţa că dinastia în unire cu guvernul se gândesc să ceară ţării jertfe ruinătoare în folosul celei dintâi. Ziarele liberale ale vremii sunt pline de atacurile cele mai nedemne, cele mai violente şi cele mai injurioase împotriva părechei princiare, acuzând-o că pradă ţara, şi s-au găsit oameni care tăiau cele mai necuviincioase din aceste articole şi le trimeteau doamnei sub plic. Din pricina acestei campanii, Boerescu, care nu numai încurajase pe deputaţi la subsemnarea propunerii de dotaţie, dar chiar alcătuise conceptul ei, îşi dădu demisia din minister, iar a doua zi demisionă şi Kogălniceanu. Acesta, dispunând de majoritate în Cameră, credea că va sili astfel pe domn să-l însărcineze pe dânsul cu alcătuirea noului minister, dar, dacă principele era bucuros să se folosească de talentele lui ca membru al cabinetului, îi cunoştea destul de bine trecutul pentru a se feri să-l însărcineze cu conducerea unui guvern. Pe urmă,

Kogălniceanu, crezând că va grăbi astfel ivirea rezultatului aşteptat, începu să facă, şi el, opoziţie antidinastică.

— *Il n'y a rien à faire avec cette dynastie* („Nu este nimica de făcut cu această dinastie"), zicea el oricui voia să-l asculte.

Patru zile după ce ieşi din minister, izbutea ca Camera să deie un vot de blam cabinetului, sub cuvânt că „nu are încredere în aplicarea principiilor constituţionale de către acest guvern".

Ministerul nu putu decât să se retragă, iar domnul să ieie măsuri pentru alcătuirea unui nou guvern.

Liberalii reclamau puterea pentru ei şi nu se dădeau înapoi de la ameninţări împotriva domnului pentru cazul când nu li-ar încredinţa puterea; C.A. Rosetti în *Românul* ataca şi pe domn, şi pe guvern cu cea mai mare violenţă. Ion Brătianu, în audienţa ce, după un an de încunjurare a palatului, o ceru domnului, declara suveranului că el nu mai este stăpân pe partidul său şi se teme ca principele, dacă va urma aceeaşi politică, îşi va înstrăina pentru totdeauna simpatiile naţiunii: nemulţămirea în ţară creşte zilnic şi încrederea în domnitori este zdruncinată.

Răspunsul acestuia a fost că totuşi el va persista să ţie pe Brătianu de răspunzător pentru orice act al partidului său şi că nu prin ameninţări va putea să fie influenţat.

După ce propuse fără succes preşedinţia consiliului lui Ion Ghica, fu silit să se mulţămească cu un minister A. Golescu în care intrară, pe lângă rămăşiţi din ministerul Dimitrie Ghika, şi oameni de a doua şi a treia mână, ca Vioreanu şi Dumitru Cozadin.

Sub ministerul Dimitrie Ghika, slab cum era, pe lângă că se începuse construirea căilor ferate, se mai obţinuse împlinirea a două vechi dorinţi rămase încă neîmplinite ale ţării: recunoaşterea de către Puteri a numelui oficial de România (*Roumanie*), în locul acelui de *Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei*, şi renunţarea Rusiei la drepturile de jurisdicţiune consulară[145], care nu putea decât să fie

[145] Locuitorii din Principate care se aflau sub protecţia unei puteri străine (Austria, Rusia, Imperiul Otoman), numiţi şi sudiţi, aveau dreptul la o jurisdicţie specială şi beneficiau de privilegii speciale (n. red.).

urmată şi de acea a celorlalte puteri. Apoi acel guvern izbutise să restabilească cu Austria şi cu Poarta raporturi normale, în locul acelor atât de încordate lăsate de guvernele liberale, şi să recapete încrederea puterilor apusene în dorinţile de pace şi de linişte ale ţării noastre, precum şi hotărârea ei de a se feri de aventuri şi de a alcătui un element de ordine în Orient.

Beizade Mitică, în momentul părăsirii puterii, adresase domnului o scrisoare în care îi arăta slăbiciunea noului minister Golescu şi zugrăvea situaţia internă a ţării în colorile cele mai negre: toate elementele dubioase ridicase capul şi alcătuise o adevărată conspiraţie împotriva ordinei stabilite; poliţia era în mâna lui Kogălniceanu şi a opoziţiei roşii, garda naţională se găsea în acea a celor care visau tulburări, iar administraţia Capitalei şi a judeţului Ilfov fusese împănată cu agenţi de ai lor. Principele nu mai putea să salveze situaţia decât prin numirea unui ministru de Interne deosebit de energic.

Evenimentele din vara anului 1870 s-au însărcinat să dovedească că temerile exprimate de beizade Mitică nu erau tocmai lipsite de temei şi că se găseau şi destui oameni politici în mintea cărora o răsturnare a alesului de la 1866 era un lucru de care nu se fereau. Unii preziceau chiar evenimente sângeroase pentru vara următoare, iar Kogălniceanu salutase pe şeful noului guvern, A. Golescu, cu cuvintele:

— Ai să fii ultimul preşedinte de consiliu al principelui Carol!

La sfârşitul lunii ianuarie, un scaun de deputat în judeţul Mehedinţi fiind vacant, opoziţia (adică aceiaşi liberali cari luase o parte atât de mare în răsturnarea lui Cuza) crezu de cuviinţă, spre a face o demonstraţie împotriva principelui Carol, să aleagă în locul vacant pe fostul domnitor. Deşi validat de Cameră şi cu toate că domnul îi scrise pentru a-i zice că nimica nu se opune la întoarcerea lui în ţară, Cuza refuză să primească mandatul ce i se oferea.

Limbagiul presei de opoziţie deveni sub noul minister din zi în zi mai violent şi mai lipsit de cuviinţă cătră domn, care poseda dovezi că opoziţia liberală este susţinută de Rusia, de aceeaşi Rusie al cărei împărat făcea pe de altă parte

paradă de simţiminte atât de amicale către el. Mişcarea antidinastică a opoziţiei era în chip vădit încurajată de consulul general rus din Bucureşti.

La începutul lui martie, principele Carol primea o deputaţiune a negustorimii oraşului Bucureşti însărcinată să-i înmâneze o petiţiune îndreptată împotriva guvernului şi concepută pentru a intimida pe domn în termeni astfel de violenţi, încât devenea ridicolă. Domnul răspunse liniştit deputaţiunii caracterizând faptul înmânării unui asemenea pamflet drept inconstituţional şi dând negustorimii sfatul să se ocupe mai puţin de politică şi mai mult de afacerile ei.

Încă de la 1867, gologanii austriaci de aramă din secolii al şaptesprezecelea şi al optsprezecelea, care alcătuiau singura monetă măruntă întrebuinţată în ţară, dispăruse pentru a face loc pieselor de aramă de 1, 2, 5 şi 10 bani, purtând, pe o faţă, armele ţării, iar, pe cealaltă, indicaţia valorii şi care s-au întrebuinţat până la începutul veacului prezent. La sfârşitul lui februarie 1870, se inaugură în chip solemn monetăria statului din Bucureşti, bătându-se cu această ocazie, pe lângă un număr restrâns de monete de aur de 20 lei noi, şi un număr de piese de argint, având pe avers efigia domnului. Acest de pe urmă fapt stârni un energic protest din partea Turciei şi ţara se văzu silită să renunţe la acele monete cu efigia suveranului pentru tot timpul cât mai ţinu suzeranitatea turcească; se bătură deci alte piese de argint, însă ele purtau armele ţării pe o parte şi indicaţia valorii pe cealaltă.

Guvernul era slab şi de-abia se ţinea, însă, descomplectându-se prin demisia unora din membrii săi, domnul insistă din nou pe lângă Ion Ghica ca el să se însărcineze cu formarea altui cabinet, dar, neizbutind să-l hotărască a primi, iar Golescu neparvenind să-şi complecteze ministerul, principele Carol însărcină pe Manolache Costache Iepureanu cu formarea guvernului şi cu prezidarea unor noi alegeri. În noul guvern, din care făceau parte numai bărbaţi de nuanţă conservatoare, intrară pentru prima oară ca miniştri Petru Carp şi Alexandru Lahovary. De notat este că Petru Carp fusese până atunci unul din redactorii ziarului antidinastic *Le Pays Roumain*.

Alegerile se făcură în chip destul de liniştit, numai la Piteşti liberalii provocară dezordini cu prilejul cărora trupa fu silită să facă uz de arme. Majoritatea obţinută de guvern fu slabă, mai cu deosebire în Cameră, şi astfel se prevedea pentru noul guvern, care fusese foarte bine primit în străinătate, o viaţă năcăjită. „*Mi se pare că, cât voi sta la guvern, am să plâng mai mult decât am să râd*", scria tatei Manolache Iepureanu câteva zile după aceste alegeri. Aşa a şi fost.

*

O nouă chestiune pricinuitoare de neplăceri şi de greutăţi pentru domn şi guvern, de temei de critici veninoase pentru opoziţie se stârnise de câteva luni: punerea în executare a concesiunii de cale ferată acordată sub guvernul liberal, la 1868, lui Strousberg, poreclit regele german al căilor ferate. Din lipsă de experienţă şi din cauza nerăbdării generale de a vedea în sfârşit ţara dotată cu o reţea de căi ferate care s-o lege cu străinătatea, cu prilejul alcătuirii textului concesiunii nu se luase toate precauţiunile trebuitoare pentru a pune ţara la adăpostul unor eventuale încercări frauduloase ale unui concesionar care ar fi de rea-credinţă. Printre alte lipsuri, nu se lămurise că, pe lângă inginerul jurat Brand, prusian, însărcinat cu controlul cheltuielilor făcute, să mai existe şi un organ de control al guvernului român, care să controleze şi el aceste cheltuieli şi fără de aprobarea căruia să nu se libereze fondurile necesare achitării din cassa în care urmau să fie depuse valorile dobândite în schimbul vânzării acţiunilor. Apoi, în calitate de comisar al guvernului român la Berlin, însărcinat cu păstrarea cheilor acestei casse şi cu eliberarea sumelor cuvenite întreprinzătorului, se numise, după stăruinţa lui Strousberg, tot un german, consilierul intim von Ambronn, fost funcţionar în administraţia averii principelui Carol Anton de Hohenzollern, tatăl domnului, care Ambronn se bucurase până atunci de o reputaţie nepătată. Tot personalul însărcinat cu supravegherea şi executarea lucrărilor venise din Germania, mai cu samă din Prusia. Acest personal, prin aroganţa şi impertinenţa lui, unită cu

dispreţul şi uneori chiar cu brutalitatea ce o manifesta nu numai faţă de ţară şi de locuitorii ei, dar şi faţă de autorităţi, nu întârzie să-şi atragă ura populaţiunii şi să mărească astfel lipsa de simpatie pentru Germania şi germani, care pare înnăscută în firea poporului nostru. În curând se răspândiră zvonuri cum că atât în direcţiunea lucrărilor, cât şi pe şantiere se petreceau grave neregularităţi şi, încă sub ministerul Dimitrie Ghika, se înfiinţase o comisie tehnică română, prezidată de inginerul P. Donici, însărcinată să examineze vizele slobozite întreprinzătorilor de lucrări spre achitare de inginerul Brand. Iar în luna ianuarie 1870, Ministerul de Finanţe dădea lui Ambronn, la Berlin, instrucţiuni pentru ca, pe viitor, să nu mai sloboadă din cassă bani pentru achitarea conturilor vizate de Brand care nu ar avea şi aprobarea lui P. Donici. Această dispoziţie a guvernului român stârni protestul lui Strousberg, care pretinse că actul de concesiune nu conţinea nimica despre un asemenea organ român de control şi că singur inginerul jurat Brand, după art. 9 al concesiunii, este însărcinat să îngrijească interesele amânduror părţilor. Guvernul român, pretindea Strousberg, nu avea alt drept decât acel de a cerceta soliditatea şi executarea conform caietului de sarcini al lucrărilor, iar deloc să se opună unor plăţi cerute pe baza certificatelor lui Brand. În cazul când guvernul român ar persista în punctul său de vedere, litigiul ar trebui supus arbitrajului prevăzut de concesiune. Ambronn, care transmisese la Bucureşti protestul lui Strousberg, s-a făcut solidar cu el, declarând că cele ordonate de Ministerul de Finanţe sunt în contrazicere cu instrucţiile cuprinse în scrisorile prin care este numit comisar al guvernului român.

Pentru a da un exemplu de necinstea şi risipa ce domnea în direcţiunea centrală a concesiunii, voi cita următorul mic fapt. S-a găsit, pe lângă multe altele, următorul cont caracteristic: „o cutie de peniţe: 4 lei 50 b.; birja pentru a o aduce 10 lei. Total 14 lei 50 b.”

Aceste însă sunt nişte nimicuri pe lângă ceea ce se petrecea pe şantiere. Se constatase în mod irefutabil că oriunde terenul nu prezenta dificultăţi şi construirea liniei se putea face în chip ieftin, inginerii şi întreprinzătorii lui

Strousberg lungeau în chip inutil traseul cu kilometri şi kilometri, pentru a putea beneficia de diferenţa între preţul de cost efectiv şi acel de 270 000 lei de kilometru fixat de concesiune. Astfel s-a constatat, numai pe linia Piteşti-Slatina-Severin, o nemotivată prelungire a traseului de 19 kilometri, ceea ce alcătuia o cheltuială zadarnică şi nemotivată de 5 130 000 lei. Iar ministerul scriind lui Ambronn să nu achite lui Strousberg această sumă, comisarul răspunse că ordinul în chestiune fusese primit de el prea târziu, după ce achitase deja această sumă.

Chestiunea neregulilor de la construcţiunea căilor ferate fusese adusă în Cameră încă din martie. Opoziţia interpelase guvernul în această privinţă, calificând concesiunea de atentat asupra averii naţionale şi de atingere la constituţie, prin faptul că sediul societăţii concesionare era la Berlin şi comisar al guvernului fusese numit nu un român, ci un funcţionar german. Camera adoptase o rezoluţie invitând guvernul să procedă la o anchetă amănunţită spre a constata situaţia depozitului de la Berlin, precum şi lucrările efectuate pe teren, materialul predat, comandele făcute în străinătate şi recepţionate.

Bineînţeles că opoziţia, atât în discursurile ei din Cameră, cât şi în articolele ziarelor sale, făcea pe domn răspunzător de toate iregularităţile, precum nu lipseau nici aluziunile la profitul personal ce l-ar trage din această stare de lucruri.

Ambronn a întârziat cât a putut trimeterea raportului prin care dădea samă despre numărul acţiunilor vândute, valoarea plăţilor efectuate, numărul acţiunilor rămase nevândute şi *valoarea numărarului* şi a efectelor încă faţă în cassă. Noul guvern Iepureanu a opinat pentru înlocuirea imediată a lui Ambronn. Domnitorul însă s-a opus acestei înlocuiri imediate, temându-se că, printr-o asemene procedare, să nu se pricinuiască construcţiunii căilor ferate cea mai mare daună, prin confirmarea în acest chip a tuturor zgomotelor despre reaua ei stare. Se trimese însă la Berlin pe Dimitrie Sturdza cu însărcinare să obţie ca Ambronn să-şi deie demisia. Acesta însă refuză sub cuvânt că, dacă ar da-o, acest fapt s-ar putea interpreta ca o confirmare a zgomotelor calomnioase răspândite împotriva lui şi a întregii concesii, ceea ce ar păgubi cu desăvârşire

interesele detentorilor germani de acţiuni. Este însă gata să se retragă dacă guvernul român îi trimete o persoană de încredere care să cerceteze toate socotelile şi, în caz când va găsi că sunt în ordine, să se facă o declaraţiune oficială în acest sens. În ce priveşte însă retragerea lui, aceasta ar putea să fie dată în vileag numai după ce ar fi devenit fapt îndeplinit, spre a nu vătăma interesele detentorilor de acţiuni, iar numirea succesorului său să urmeze cel mai curând în luna septembrie. Văzând aceste, guvernul trimese la Berlin pe Teodor Văcărescu cu împuternicire să constate şi să verifice starea şi actele cassei de obligaţiuni, spre a vedea dacă emiterea obligaţiunilor s-a făcut potrivit stipulaţiunilor concesiunii şi în raport cu lucrările executate, cu furniturile şi plăţile de dobânzi efectuate, şi să mai constate dacă, în privinţa obligaţiunilor încă neemise, s-a urmat după condiţiunile statornicite de concesiune. Instrucţiuni secrete mai însărcinau pe Văcărescu să cerceteze socotelile şi contractele concesionarilor, precum diferenţele dintre evaluările lui Brand şi acele ale lui P. Donici.

În raportul adresat de Văcărescu guvernului se arăta că există o diferenţă de mai bine de 7 milioane între evaluările lui Brand şi acele ale lui Donici. Mai îngrijitor era însă faptul că, contrar concesiunii şi în complicitate cu Ambronn, se preschimbase tot fondul disponibil al cassei de obligaţii în valori de speculă nesigure care nu prezentau nici o garanţie pentru statul român şi erau depuse în cassa bancherului Iosef Jacques. Acest fond urma doară după concesiune să rămâie intangibil şi deci neexpus rizicurilor speculaţiunii. Faţă cu aceste constatări ale lui Văcărescu, reaua-credinţă a lui Ambronn fiind dată pe faţă, guvernul hotărî desărcinarea lui imediată, înlocuindu-l prin Steege, agentul nostru diplomatic la Berlin.

Această nenorocită chestiune Strousberg, exploatată cu perfidie de opoziţie, făcea domnului zile amare.

Doritorii de lucruri noue plecând de la faptul că printre concesionari figurau numele unor căpetenii ale înaltei nobilimi prusiane, ca ducii de Ratibor şi de Ujest, contele Lehndorff şi alţii, mai asigurau, fără a putea da măcar cea mai mică dovadă, că principele Carol Anton şi domnul erau

interesaţi în întreprindere, iar că actul de concesiune fusese alcătuit în chip atât de dezavantajos pentru ţară într-adins, pentru a da domnului, neamurilor şi prietenilor lui prilej de foloase frauduloase, şi doară acel act de concesiune fusese alcătuit de un minister liberal, din care făcea parte Ion Brătianu. Apoi s-a dovedit mai târziu că principele Carol n-a posedat decât o singură acţiune, acea purtând numărul 1, în valoare de 100 taleri (375 lei). Însă acele calomnii îşi făceau drum în ţară şi contribuiau să lipsască de simpatie atmosfera dimprejurul tânărului domn. Dar vremi şi mai grele băteau la uşă.

*

Încordarea relaţiunilor dintre Franţa şi Germania în urma oferirii coroanei Spaniei de către regenţa acelei ţări principelui Leopold de Hohenzollern, fratelui mai mare al principelui nostru, nu putuse să nu aibă un efect deplorabil asupra acelor dintre guvernul lui Napoleon al III-lea şi acel român.

La începutul anului 1870, principele Carol era informat că mareşalul Prim, preşedintele regenţei spaniole, propusese principelui Leopold tronul Spaniei, vacant în urma izgonirii, la 1868, a reginei Izabela, garantându-i totodată alegerea sa de către Cortes. Se mai vorbise de această candidatură şi cu câteva luni înainte, dar numai în chip trecător. De astă dată propunerea era făcută cu tot înadinsul de către un trimes special al mareşalului Prim. Regele şi principele de coroană ai Prusiei erau de părere ca principele Leopold să nu primească candidatura, părere de altmintrelea împărtăşită şi de însuşi acest de pe urmă. Bismarck însă, din motive politice şi dinastice, stăruia cu mare energie pentru primire, şi când, după puţine zile de gândire, principele Leopold declară regelui că este hotărât să decline cinstea ce i se face, Bismarck susţinu că familiei Hohenzollern nu-i este permis să renunţe la această candidatură. Faţă cu refuzul categoric al principelui Leopold de o parte şi cu stăruinţa pusă de Bismark, principele Carol Anton, care împărtăşea părerea ministrului, dar era de părere că înainte de toate trebuie să se dea consimţimântul

Franţei, telegrafia celui de al treilea fiu al său, principele Friedrich[146], care călătorea atunci în Italia şi în Franţa, să se-ntoarcă cât mai curând la Berlin spre a-i propune lui candidatura oferită fratelui său mai mare.

Dar, când tânărul principe sosi şi i se arătară motivele chemării sale, de la început se arătă tot atât de puţin dispus ca frate-său să rişte aventura. La propunerile ce i se făcură şi la stăruinţile tătâne-său şi ale lui Bismarck, răspunse că va primi numai dacă regele îi va porunci, iar regele refuză să poroncească. La urma urmei, principele Fridrich declină candidatura în chip categoric, zicând că nu se simte de talie să îndeplinească o sarcină ca acea ce i se propune, aceasta spre marea părere de rău a principilor Carol Anton şi a domnului românilor. Se credea acuma că chestiunea este definitiv îngropată şi Bismarck nu-şi ascundea supărarea.

Dar, deodată, principele Leopold îşi schimbă părerea, probabil în urma unor raporturi favorabile trimese din Madrid de Lothar Bucher, confidentul lui Bismarck, şi de maiorul v. Versen din marele-stat major prusian, care se aflau acolo înadins pentru a studia situaţia din Spania faţă de candidatura la tronul acelei ţări a unui membru al dinastiei Hohenzollern. El, pe la mijlocul lui mai, scria regelui Prusiei că, deoarece din partea competentă i se asigurase că interesul statului cere ca el să primească acea candidatură, este gata să i se supuie, iar regele îi răspunse că încuviinţează hotărârea lui.

La începutul lui iulie (st.n.) toată pressa europeană aflase şi răspândise vestea că regenţa din Madrid se hotărâse să ofere principelui Leopold de Hohenzollern coroana Spaniei şi că o deputaţiune numită în acest scop plecase spre a aduce în mod oficial faptul la cunoştinţa principelui.

Era firesc ca darea în vileag a acestei candidaturi, fără ca sau Prusia, sau Spania să fi găsit cu cale, în starea de atunci a situaţiunii politice europene, să puie şi pe Napoleon al III-lea în cunoştinţa unei asemenea intenţiuni, să fi stârnit bănuielile şi via îngrijire a guvernului francez.

[146] Friedrich von Hohenzollern (1843-1904), în fapt al cincilea născut şi al patrulea fiu al lui Karl Anton von Hohenzollern-Sigmaringen (n. red.).

Rivalitatea Franţei şi a Germaniei pe Rin făcea din izbucnirea unui război între amândouă aceste state o eventualitate foarte posibilă care, în urma întronării unui Hohenzollern la Madrid, date fiind resentimentele şi lipsa de simpatie a poporului spaniol faţă de francezi, putea să ameninţe pe aceşti de pe urmă cu primejdia unui război pe două fronturi: pe al Rinului şi pe al Pyreneilor. Nu a fost deci pentru nimene lucru de mirare dacă emoţiunea produsă de această ştire a fost mare în Franţa şi dacă guvernul lui Napoleon al III-lea a dat chiar a doua zi însărcinatului său de afaceri la Berlin ordin să aducă la cunoştinţa guvernului prusian protestul guvernului împărătesc la această candidatură şi să exprime impresiunea penibilă pricinuită de dânsa în Franţa. Iar ministrul francez al afacerilor străine, ducele de Gramont, declara reprezentantului Prusiei la Paris, faţă fiind şi preşedintele consiliului, Emile Ollivier, că împăratul nu va admite niciodată candidatura Hohenzollern la tronul Spaniei.

Dintr-o convorbire cu ducele de Gramont, agentul nostru la Paris, Strat, s-a convins că nenorocita candidatură Hohenzollern ameninţa să pregătească mari greutăţi principelui Carol şi României. Ministrul afacerilor străine al Franţei mărturisi agentului diplomatic român că acea candidatură este pusă în legătură şi cu acţiunea principelui Carol, adăugind că, „din momentul ce principele Carol conspiră împotriva intereselor franceze, Franţa este îndreptăţită să facă tot posibilul pentru a-l răsturna şi chiar, în cazul unui război între Franţa şi Prusia, să înceapă prin această acţiune, spre a da o satisfacere opiniei publice care adesa a ţinut pe împărat de rău fiindcă a adus pe un Hohenzollern pe malurile Dunărei!”

Strat, văzând că nu poate izbuti să convingă pe Gramont că principele Carol întru nimica nu poate fi făcut răspunzător pentru candidatura frăţine-său, de care a fost cu totul străin, a cerut ducelui un termen de cinci zile, în cursul cărora să nu întreprindă nimica împotriva României şi a domnitorului ei, căci, la expirarea acestui soroc, el va aduce despre lealitatea domnitorului României dovezi prin care va distruge întreaga ţesătură de minciuni pusă la cale în Paris de către partidul român de opoziţie şi de

răsturnare, care numără printre membrii săi cei mai activi pe Dumitru Brătianu. Iar două ceasuri după această convorbire, agentul român pleca la Sigmaringen spre a expune starea de lucruri principelui Carol Anton.

Acesta, la sosirea lui Strat, primise de la regele Prusiei o scrisoare prin care, după ce îi comunica cuprinsul notelor preschimbate până atunci în chestiunea candidaturii spaniole, îi aducea la cunoştinţă că Franţa, în chip vederat, voieşte războiul şi că, în cazul când principele Carol Anton ar hotărî să retragă candidatura principelui Leopold, el, regele, în însuşirea lui de şef al casei, ar da consimţimântul lui la acea retragere, tot aşa cum, cu câteva săptămâni mai înainte, îl dăduse la primirea acelei candidaturi.

În urma acestei scrisori şi a lămurirelor date de Strat, principele Carol Anton, în numele principelui Leopold, absent într-o excursiune în partea muntoasă a Bavariei, telegrafia mareşalului Prim că retrage candidatura la tronul Spaniei a fiului său.

Întors la Paris, Strat telegrafiă domnitorului că principele de Hohenzollern îl însărcinase pe dânsul cu aducerea documentului original cuprinzând renunţarea oficială a principelui Leopold, document pe care l-a remis la Paris, şi astfel s-a schimbat toată situaţiunea şi pentru ţară. Adăugea că împăratul i-a trimes răspuns să scrie principelui Carol că poate conta pe dânsul, iar guvernul francez a rupt imediat orice relaţiune cu adversarii români ai domnului.

Lumea credea că orice pericol de război imediat între Franţa şi Germania este acuma înlăturat.

În aceeaşi zi, când ştirea retragerii candidaturii principelui Leopold încă nu sosise în Bucureşti, unul din membrii cei mai aprigi ai opoziţiei, Neculai Blaramberg, un bărbat cinstit, cult şi nu lipsit de talente, dar de o cumplită violenţă şi nestatornic în politică, interpela ministerul pentru a-i cere să declare „dacă cabinetul este hotărât să-şi facă datoria în cazul unui conflict între Franţa şi Germania? Este cabinetul hotărât să urmeze singura politică cu putinţă, bazată pe simpatia de rasă, sau se va lăsa el să fie condus de interese şi de consideraţiuni egoiste şi personale?”

Iar în cursul dezvoltării acelei interpelaţiuni Blaramberg mai declara că „orice altă politică decât acea franceză este potrivnică simţimintelor naţiunii şi aspiraţiunilor vechi de secole ale Românilor şi se va lovi în ţară de o rezistenţă de neînvins”.

Iepureanu răspunse în chip foarte înţelept „că numai cea mai strictă neutralitate se potriveşte cu rolul modest cuvenit României. De altmintrelea într-un stat constituţional nu încape o politică personală, şi naţiunea română nu va uita niciodată câtă recunoştinţă ea datoreşte Franţei”.

Iar Blaramberg a ripostat protestând împotriva rolului din cale afară de modest la care cabinetul voieşte să condamne România: „o alianţă cu România nu este lucru de dispreţuit şi, în ciuda tuturor meşteşugurilor ce se întrebuinţează, este silit să constate că în ţară domneşte un regim personal, deoarece cabinetul actual îşi datoreşte situaţia numai favoarei domnitorului”.

Ministerul numai cu greu evită un vot de blam, cerând Camerei ca, înainte de toate, să-şi aleagă biuroul şi că după aceasta îşi va da demisiunea. Costaforu fu ales preşedinte al Camerei şi, în cursul audienţei acordate de domn, sfătui pe acesta să nu primească demisia cabinetului, dar domnitorul consimţi ca Camerile să comunice guvernului dorinţile lor în privinţa politicii interne, iar ca miniştrii să urmeze aceste directive.

Cu toată renunţarea principelui Leopold la candidatura spaniolă, în urma evenimentelor petrecute la Ems, complicate încă prin faimoasa depeşă plăsmuită de Bismarck, care voia cu orice preţ să nu scape momentul atât de favorabil atunci pentru Prusia din cauza nepregătirii militare a Franţei, războiul era declarat în ziua de 16 iulie st. n.

CAPITOLUL III
Din întâii ani ai domniei lui Carol I (urmare)

În zilele care urmară declaraţiunea de război, majoritatea deputaţilor cerea ca guvernul să se pronunţe în chip hotărât în privinţa situaţiei ce avea s-o adopte ţara faţă de conflictul dintre Franţa şi Prusia. Ministerul scăpă de un vot de blam numai în urma declaraţiunii guvernului că „acolo unde luptă neamul latin, acolo se află şi România”. Iar a doua zi, Carp, în urma unei noi întrebări, însoţită de aluziuni la faptul că domnitorul aparţine dinastiei Hohenzollern, declara din nou că „acolo unde fâlfâie steagurile Franţei, acolo se află simpatiile şi interesele noastre”.

În Capitală, prefectura poliţiei interzicea nişte manifestaţiuni anunţate prin afişuri placardate pe ziduri.

Strat, ţinut la curent despre cele de mai sus, telegrafia la Bucureşti că guvernul francez este acuma bine dispus către România şi domnul ei, dar nu mulţămeşte cu promisiuni şi asigurări teoretice, ci cere un tratat pentru cazul când, în urma participării la război a Rusiei, s-ar produce complicaţiuni şi în Orient. Este mai mult decât probabil, zicea Strat, că Rusia nu va provoca asemenea complicaţiuni şi că tratatul cerut de Franţa va rămânea deci pe hârtie, dar chiar în acest caz ţara ar putea trage folos dintr-însul la pace. Lipsa de bani nu ar putea să alcătuiască o piedecă la încheierea lui, căci aliaţii(?) i-ar pune la dispoziţie sumele necesare. Strat mai informa totodată guvernul că, de la Paris, se făceau la Viena propuneri pentru a susţine pe principele Carol şi că aceste propuneri fusese bine primite.

De la Bucureşti se răspunse lui Strat în termenii următori:

„Guvernul român este hotărât să se opună cu toate puterile, mână în mână cu puterile apusene şi cu Turcia, oricărei acţiuni ostile a Rusiei. Mavrogheni a plecat astăzi în misiune extraordinară la Londra pentru a negocia în acelaşi sens. Am putea pune la dispoziţie o oştire bine înarmată de 30 000 de oameni.

Deoarece credeţi însuşi că un asemenea tratat nu va ajunge la executare, mărginiţi-vă în darea de asigurări.”

Înfrângerile de la Wissembourg, Wörth, Mars-la-Tour şi Gravelotte nu întârziară să atragă toată atenţiunea francezilor asupra unor chestiuni mult mai apropiate decât complicaţiuni eventuale în Orient.

La noi, mai mulţi membri ai cabinetului se pronunţase pentru o neutralitate armată, iar pressa opozantă cerea mobilizarea imediată a oştirii şi publica liste de subscripţiune pentru răniţii francezi.

Aceste manifestaţiuni de simpatie pentru Franţa jigneau adânc pe domn şi trebuie să recunosc că multe din ele erau caracterizate printr-o desăvârşită lipsă de tact, de bună-cuviinţă şi de cruţare către simţimintele intime ale capului statului. Dar mi se pare că şi domnul manifesta un exces de susceptibilitate şi de sensibilitate.

Cu toate serviciile reale deja făcute ţării şi cu tot respectul ce i se cuvenea, el nu era în drept să ceară poporului său o renunţare la simpatiile sale, comunitatea de neam, similitudinile de fire şi mai ales mărimea binelui făcut de Franţa şi de Napoleon al III-lea. Românii ar fi putut fără îndoială să-şi manifeste simpatiile în chip mai discret şi mai cuviincios, dar domnul ar fi trebuit să privească lucrurile mai de sus şi să nu facă atâta caz de ele.

Casa din Iaşi a logofătului Alecu Balş „Cucoşul”, proprietar a 80 000 de fălci, într-o carte poştală de început de secol XX.

Lăncieri în uniformele de la 1866.

Cucoana Marghioliţa, născută Ghyka-Comăneşti, vestită altădată pentru o frumuseţă ale cărei urme se mai vedeau, era de aproape patruzeci de ani în capul societăţii ieşene... Fire ambiţioasă, visase viitor falnic pentru unicul său fiu...

De dimineaţă Mitropolia şi îngrăditura ei fură ocupate de o mulţime însemnată, armată cu ciomege şi cu fel de fel de arme. (Bineînţeles că vorbesc de vechea mitropolie provizorie, aflată alături de locuinţa mitropolitului şi în care s-a slujit până la terminarea mitropoliei de astăzi.) — Mitropolia veche, Mitropolia nouă şi Palatul Mitropolitan din Iaşi, într-o carte poştală de la începutul secolului XX.

Antipatia din naştere a românului pentru neamţ fu stârnită prin violentele articole ale presei liberale care denunţau această tentativă de nemţire a armatei, presagiu al unei proiectate nemţiri a ţării şi proclamând voinţa nestrămutată a acesteia să rămâie latină, voinţă ce de altfel nimene nu se gândea s-o violenteze. — Caricaturi antidinastice şi antigermane în foaia liberală Asmodeu, 1871; în această publicaţie, domnitorul apare ca o umbră şi este numit „Ficţiunea”.

Cel puţin nouăzeci şi nouă sutimi din clasele formând în ţară embrionul de opinie publică existând atunci era pe faţă pentru Franţa, făcând din suflet cele mai aprinse urări pentru izbânda ei şi înfrângerea Germaniei. Numai în boierime şi în corpul profesoral se găseau prea puţine persoane care ţineau cu germanii. În familia mea numai moşii mei, Lascar şi Mitică, acest de pe urmă stabilit de mai mulţi ani la Dresda, erau germanofili, tot restul familiei visa izbânda francezilor şi ducerea fruntariei lor la Rin. Tata, deşi crescut în şcoala germană şi duşman înverşunat al regimului imperialist, era poate cel mai francez din noi toţi. Dar nimene din toată societatea noastră nu se gândea la o participare la război, la un ajutor efectiv ce l-ar fi putut da Franţei România; asemenea vorbe se auzeau în Moldova numai din gura celor mai puţini din membrii fracţiunii libere şi independente şi a acelor prea puţini roşi care rătăceau prin România din stânga Milcovului. Dar este pozitiv că erau şi oameni de altfel cuminţi, care nici nu visau de asemenea nebunii şi care până atunci susţinuse pe principele Carol, [dar care,] odată războiul declarat, se arătau ostili domnitorului numai fiindcă era neamţ.

Victoria Franţei nu era pusă la îndoială de nimene, lumea la noi era atât de deprinsă s-o vadă victorioasă, încât chiar mulţi germanofili erau convinşi că germanii vor ieşi din război învinşi. Vai de acel îndrăzneţ care ar fi mărturisit în public credinţa sa în victoria Prusiei; ar fi riscat să fie lapidat sau cel puţin insultat în chipul cel mai drastic. De altmintrelea imensa majoritate a Românilor manifesta aceleaşi simţiminte şi cam în acelaşi chip ca la începutul războiului mondial. Victoriile de la Wissembourg şi de la Wörth au produs o adevărată stupoare: cunosc persoane, de amândouă sexurile, care au fost atât de dureros surprinse în urma acestor neaşteptate înfrângeri franceze, încât s-au îmbolnăvit şi s-au pus în pat. Deoarece s-a conchis, cu multă logică, că aceste victorii germane s-au trebuit să bucure părechea domnească, care în intimitatea ei nici nu şi-a ascuns bucuria, urmarea a fost că, în urma acelor izbânzi, ostilitatea împotriva domnitorului a mai sporit încă. Şi este probabil că constatarea acestui spor de impopularitate a contribuit să împingă elementele extreme

ale partidului liberal, cu sau fără consimţimântul căpeteniilor, la o încercare de răsturnare care a avut loc la Ploieşti, la începutul lui august (st.v.).

În noaptea de la 7 la 8 august, un număr de indivizi în capul cărora se aflau fostul căpitan de vânători Alexandru Candiano-Popescu, în acel moment retras din armată şi deputat liberal, Grigorescu, de asemene deputat liberal, Ghiţă Ionescu, fostul locotenent Comiano în uniformă şi câţiva membri ai consiliului comunal, urmaţi în curând de o mare mulţime, puneau stăpânire pe prefectură şi pe biuroul telegrafic, după ce ameninţase pe funcţionarii din ultimul local cu revolverele. Apoi au anunţat că domnitorul a fost răsturnat în acea noapte, că republica a fost proclamată la Bucureşti, alcătuindu-se un guvern provizor având în cap pe generalul Neculai Golescu şi pe Ion Brătianu ca ministru de război, care guvern provizor numise pe Candiano-Popescu prefect al judeţului Prahova.

Iar la telegraf au avut grijă să plăsmuiască o telegramă iscălită Ion Brătianu, ministru de război ad interim, adresată ofiţerului recrutor maiorului Polizu şi concepută în termenii următori:

„Vă fac cunoscut că principele Carol s-a detronat astă noapte de cătră popor. În numele guvernului provizor vă ordon a lua comanda garnizoanei şi pe dată aveţi a supune armata la jurământ pentru noul guvern. Totodată vă veţi pune la ordinile prefectului, Alexandru Candiano-Popescu, veţi menţine ordinea, iar de urmare veţi raporta pe dată.”

Polizu însă nu dădu nici un crezământ acestei depeşe şi se grăbi să meargă la cazarma trupelor de linie, luând comanda lor spre a restabili ordinea.

Tulburătorii în acest timp mersese cu toţi la cazarma dorobanţilor, unde se aflau numai şapte dorobanţi pe lângă câţiva recruţi, pe care i-au dezarmat, şi au pus mâna pe armele ce le-au găsit. Astfel înarmaţi, s-au îndreptat spre cazarma de linie, unde însă nu i-a lăsat Polizu să pătrundă.

S-au dus apoi la Cassierie, cum se numeau atunci administraţiile financiare de judeţe, dar, deoarece funcţionarii luase cheile lăzilor de fier cu dânşii, n-au putut să le deschidă şi să puie mâna pe bani.

De aici, Candiano cu ai săi au mers la temniţă, unde au liberat pe mai mulţi arestanţi, apoi au trimes la telegraf spre a fi expediate două telegrame. Cea dintâi era adresată comandantului grănicerilor din Predeal, prin care i se ordona să concentreze toţi grănicerii şi dorobanţii din Prahova, iar a doua redacţiei ziarului *Albina* din Budapesta, făcându-i cunoscută răsturnarea domnitorului şi constituirea noului guvern. Amândouă depeşile însă au fost interceptate de biuroul de la Predeal şi comunicate guvernului, la Bucureşti; de la dirigintele oficiului Predeal a aflat guvernul întâia ştire despre tulburarea izbuhnită la Ploieşti. Maiorul Gorjan, trimes în dimineaţa zilei de 8 august, cu batalionul al 4-lea de vânători şi cu trenul la Ploieşti, înăbuşi, împreună cu Polizu, toată tulburarea fără greutate şi fără vărsare de sânge. Candiano a fugit la Râmnicu Sărat, unde a şi fost arestat.

Ciudată este contrazicerea între primul articol al *Românului*, în care se vorbeşte de mişcarea din Ploieşti, şi acel următor. Iacă câteva linii din cel dintâi, după ce vorbeşte de arestările făcute în Bucureşti în legătură cu încercarea lui Candiano.

„Ora 7½ seara,

Un trecător trecând prin Ploieşti, sosind în acest moment în Bucureşti, ni face următoarea narare asupra acelor petrecute acolo.

Astăzi, la ora 3 dimineaţa, toţi cetăţenii erau în picioare, toxinul făcea să vibreze aerul tăcut al nopţii, prin răsunetele sale înfiorătoare.

Mare adunare de popor pe strade şi pe pieţele principale.

Poporul proclamă...

Nu îndrăznim a spune ceea ce ni se raportă, de atâta mare gravitate ni se pare.

Acest popor, cuprins, ni se zice, de un entuziasm frenetic, n-are arme pentru a se apăra de un atac eventual. Pentru a şi le procura, el năvăleşte în cazarma dorobanţilor, care nu se apără, şi se înarmează cu armele lor.

Prefectul este arestat.

D. Candiano, în capul mişcării, cu alţi cetăţeni însemnaţi, este proclamat prefect.

În acest moment oştirea trimesă din Bucureşti trebuie să fi sosit în oraşul care a proclamat o nouă stare de lucruri.

Ce s-o fi întâmplat oare?”

Articolul următor însă, din ziua de 12 august, este alcătuit în ton neasemănat mai puţin tragic:

„Numărul acelor în capul cărora se afla numai d. Candiano era cu neasemănat mai restrâns şi se urca cel mult la treizeci de indivizi. Restul era compus de mulţimea curioşilor, care în asemenea ocaziuni nu lipsesc oriunde de a alerga în grămadă. Nu zicem că aceşti din urmă mai în unanimitate nu împărtăşeau indignarea care izbuhnise din piepturile micului număr care luase armele, indignare legitimată de o persecuţiune pe atât de lungă, cât de învierşunată, dar ei înăbuşeau şi de astă dată vocea indignării lor, căci se temeau pentru România de consecinţele unei izbuhniri nesocotite.

Probă că ceea ce înaintăm este adevărat şi că un singur individ conducea pe vro treizeci de cetăţeni numai este că, de îndată ce d. Candiano îşi înţelese greşala, văzu cât era de rău susţinut şi părăsi Ploieştiul, orice mişcare încetă, orice cuget de împotrivire dispăru şi totul reintră în linişte fără a fi nevoie să se ardă o singură cartuşă. Puterea armată ce venise din Bucureşti făcu numai oficiul poliţiei, arestă cu grămada după ordinul procurorului.”

Deci, în primul articol, se vorbeşte de o mişcare a poporului care se adună la sunetul toxinului şi proclamă (poporul) o nouă stare de lucruri, atât de nouă, încât *Românul* (care de felul lui nu prea este dus la biserică în această privinţă) nu îndrăzneşte să desemneze acea stare de lucruri cu numele ei adevărat şi scump inimii lui de *republică*. Aceste se scriau pe când nu se cunoştea rezultatul mişcării şi se spera în succesul ei prin trădarea trupelor şi în răscoala poporului. Al doilea articol, scris după reprimarea tulburării, nu mai vorbeşte de masse de popor răsculat şi adunat la sunetele toxinului, ci, spre a scăpa de răspundere, mărturiseşte că toată lovitura s-a redus la acţiunea lui Candiano, urmat de un deputat liberal, de Comiano şi de câţiva derbedei. Dovadă că indignarea poporului ploieştean era departe de a fi atât de mare cât ar fi voit *Românul* să ne facă să credem.

Au fost arestaţi, pe lângă mult ciuruc liberal, Ion Brătianu şi bătrânul general N. Golescu, fostul cap al Locotenenţei Domneşti. Brătianu fu arestat fără ca să facă cea mai mică opunere, mărginindu-se să roage autorităţile să nu scoc ioreas că prin hârtiile sale, atrăgându-li atenţiunea asupra faptului că este prea vechi revoluţionar pentru a păstra în casă hârtii compromiţătoare. În ce priveşte pe generalul Golescu, îndată ce domnitorul auzi că a fost arestat trimese un adjutant care să-l aducă la el şi-i spuse că, deoarece tulburătorii liniştii la Ploieşti îl proclamase şef al guvernului provizor, autorităţile au crezut de datoria lor să-l aresteze, dar el, domnul, fiind convins că întru nimica n-a fost amestecat într-un asemenea act, îi restituie libertatea.

Dacă este probabil că Brătianu şi C.A. Rosetti nu au fost organizatorii acelui *Putsch* ridicol, este însă sigur că au avut cunoştinţă de el şi l-au autorizat prin neoprirea lui. Li venea la socoteală să-şi deie samă până unde scăzuse impopularitatea domnului de o parte, şi credinţa trupelor, pe de alta[147]. Arestările n-au fost menţinute şi juriul a achitat în anul următor pe toţi acuzaţii.

Izbânzile germanilor la Wörth, la Metz şi la Sedan pricinuiră în ţară, pe lângă stupoare, o adevărată durere, totuşi partizanii Franţei îşi păstrase credinţa că, la sfârşit,

[147] Mi-a fost dat, cu vreo zece-doisprezece ani mai târziu să cunosc bine pe Comiano, principalul adjutant al lui Candiano în tulburarea din Ploieşti. El se oploşise atunci în calitate de *pique-assiette* (parazit) pe lângă vecinul nostru Manolache Donici de la Rădeana, despre care am vorbit pe larg mai sus. Era foarte mândru de partea ce o jucase în acele evenimente şi ni le-a povestit de repeţite ori în toate amănuntele lor. Zicea că atât Ion Brătianu, cât şi Rosetache aveau perfectă cunoştinţă despre lovitura ce voia s-o încerce Candiano şi mai mult l-au încurajat decât l-au descurajat de la dânsa; direct amestecaţi într-însa nu ar fi fost. Comiano a stat mai mult timp la Rădeana pe cheltuiala lui Donici, până când, într-o zi, scrise din Târgul Ocnei, unde se dusese trimes de acesta, nu mai ştiu pentru ce comision, bătrânului pentru a-i cere câţiva galbeni spre a-şi face haine. Dar se vede că conu Manolache se săturase de aventurier, căci îi răspunse scurt: „Domnule Comiano, găsesc că am făcut destul pentru dumneata, de acum înainte mai facă şi alţii.”

ea va rămânea biruitoare şi că proclamarea republicei, redeşteptând sufletul patriotic de la 1793, va aduna întreaga naţiune sub drapel şi va izbuti să alunge pe năvălitor de pe teritoriul ei. Se găsiră mai mulţi români care se înrolară sub steagurile ei, voi cita între alţii pe tânărul Vasile Moruzi, fiul lui Alexandru Moruzi de la Pechea, pe Grigore Ghyka-Brigadier (amândoi decoraţi cu medalia militară pentru deosebita vitejie despre care dădură dovezi), pe căpitanul Pilat (pe urmă general) şi pe Alexandru Vidraşcu. Dar căderea Imperiului mai avusese darul să aducă la Paris elemente aparţinând partidelor extreme din toate ţările Europei, printre care nu lipseau nici românii. Se găsea colo şi al doilea şef al partidului liberal muntean, C.A. Rosetti. Iancu Strat mi-a povestit într-o lungă noapte de insomnie în sleeping-car amărunte interesante despre acţiunea pentru răsturnarea principelui Carol ce o ducea în acel moment la Paris acel *alter ego* al lui Ion Brătianu. El şi alţi tovarăşi de idei lucrau din răsputeri pentru a convinge guvernul Apărării Naţionale că este de un mare interes pentru Franţa să ajute la răsturnarea Hohenzollernului de la Bucureşti şi înlocuirea lui printr-o republică care va fi o veşnică şi credincioasă aliată a acelei franceze. Şeful acelei republici avea, bineînţeles, să fie Ion Brătianu. Arăta că principele se făcuse cu desăvârşire impopular, că toate partidele politice erau înţelese pentru a-l răsturna şi că numai unui concurs nenorocit de împrejurări trebuia atribuit faptul că mişcarea din Ploieşti, izbuhnită în august, dăduse greş. Aceste lucruri istorisite mie de Strat la 1879 mi-au fost confirmate de Carp în timpul ocupaţiei germane, adăugând că posedă număroase scrisori de pe vreme ale lui Strat povestindu-i-le. Iar în ţară se ştia de toată lumea că domnitorul era fericit de izbânda ţării în care se născuse şi unde domnea neamul lui şi el deloc nu ascundea partea sinceră ce o lua la acele izbânzi strălucite ale foştilor tovarăşilor săi de arme. Acest fapt se exploata necontenit de către partidul răsturnării şi nu se poate tăgădui că contribuia să-l facă impopular.

Cu toată bucuria ce, în memoriile sale, o arată pentru naşterea, la 7 septembrie st.n., a fiicei sale, principesa Maria, faptul că nu i se născuse un moştenitor al tronului

care să fi întărit dinastia a alcătuit, nu numai pentru el, dar şi pentru toţi partizanii săi din ţară o mare decepţiune şi o slăbire a situaţiunii dinastiei.

Principele, care începuse să aibă de mai demult gânduri de renunţare la sarcina grea ce o asumase, începu acuma să destăinuiască părintelui său scopurile sale. Dar, înainte de a părăsi ţara, voi, zice el în memoriile lui, să încerce un ultim mijloc pentru a-i da o administraţie bună şi a avea putinţa s-o cârmuiască în chip folositor pentru ea. Convins că greutăţile cu care are de luptat, necontenitele schimbări de minister din cauza aprigelor lupte de partid spre a pune cât mai curând mâna pe putere sunt datorite unei constituţiuni mult prea înaintate şi prea liberale pentru starea de cultură actuală a poporului nostru, nu găsise alt mijloc să schimbe constituţia de la 1866 decât de a se adresa în acest scop printr-o scrisoare capilor puterilor garante, pentru a li expune inconvenientele şi pericolele alcătuirii stabilite cu atâta grabă la 1866 şi să-i roage s-o înlocuiască prin instituţiuni mai în raport cu starea ţării, care să-i facă ocârmuirea posibilă.

La destăinuirile fiului său, principele Carol Anton răspunse aprobând modul său de a vedea şi hotărârea de a se retrage în cazul când ar vedea că, din cauza împrejurărilor din ţară, nu este în stare să-şi urmeze sarcina cu folos pentru poporul în capul căruia se află. Nici într-un caz nu trebuie să aştepte să fie dat afară, ci să se retragă de bunăvoie, la vreme. „Este o datorie către sine însuşi sau să renunţi la o situaţie ce nu eşti în stare s-o stăpâneşti şi s-o conduci, sau să legi ducerea mai departe a însărcinării luate de nişte condiţiuni având a fi îndeplinite în cel mai scurt timp. În prima linie, revizuirea constituţiei: dacă nu se poate obţine, atunci renunţarea şi abdicarea sunt tot atât de motivate cum a fost acum patru ani primirea...

Dacă, după încheierea păcii, se va deschide chestiunea Orientului (ceea ce nu cred, căci ar avea îndată drept urmare alianţa între Austria, Anglia şi Italia, la care s-ar mai adăogi mai târziu şi Franţa!), s-ar putea pune pe tapet chestiunea constituţiunii române; iniţiativa spre aceasta este însă greu de luat, căci nici Rusia, nici Prusia nu pot să voiască să facă cel dintâi pas. Este imposibil ca tu să-l faci

în mod oficial – cine deci poate să-l facă? – Mai mult nu poate să dureze starea de lucruri existând în România! Atât cinstea ta, cât şi acea a numelui tău îţi interzic să fii o minge în mâna diferitelor partide.

Numai convingerea că ai fi fost detronat în cazul când Franţa ar fi fost victorioasă ar trebui să-ţi inspire scârbă (*dégoût*) către situaţia în care te afli. A fi menţinut prin izbânzi germane nu alcătuieşte o garanţie pentru viitor, căci rădăcinile ocârmuirii tale trebuie să-şi găsască terenul în care să se dezvolte în România, şi nu în Germania...

O hotărâre de renunţare bine motivată nu este altceva decât expresiunea celei mai desăvârşite onorabilităţi şi nu ar fi privită nicăire ca un semn de slăbiciune şi de lipsă de curaj."

Domnitorul, care se deschisese întru câtva despre intenţiunile sale faţă de agenţii diplomatici ai puterilor garante, era acuma hotărât să intervie la aceste pentru a pune guvernul care avea să-i urmeze la adăpostul unor tulburări, dar şi totodată să nu mai păstreze puterea nici un moment după intervenţia străinătăţii.

*

Cu deschiderea Camerei, la 15 noiembrie, reîncepură atacurile violente ale opoziţiei, care se îndreptau acuma mai mult asupra domnitorului decât asupra cabinetului, iar pressa îşi urma violenţele ei. Aceste atacuri hotărâră pe domn să scrie scrisorile ce se hotărâse să le adreseze suveranilor Angliei, Austriei, Italiei, Prusiei şi Rusiei, toate identice. În ele, principele îşi exprimă îngrijirea că nu mai este în stare să stăpânească patima de partid care domneşte în România şi propune ca viitorul României să fie pus la cale la congresul în perspectivă! Un regim statornic şi puternic, singur, ar fi în stare să aibă efect asupra stării interne şi externe a ţării, care, cu toată bogăţia resurselor sale, se găseşte în starea cea mai tristă.

Deşi nu o zicea în atâtea cuvinte, era clar că domnul propunea o schimbare a Constituţiei de la 1866, schimbare prin care s-ar fi sporit în chip însemnat puterile domnului şi s-ar fi restrâns în aceeaşi proporţie acele ale camerilor.

Domnul, cunoscând lipsa de discreţiune a cercurilor politice turceşti, nu avuse dintâi de gând să trimeată o scrisoare la fel şi sultanului, dar, în urma sfatului agenţilor Angliei şi Austriei, îi scrise şi lui una, cu condiţie însă să fie înmânată de ambasadorul Angliei la Constantinopol, cu toate garanţiile de discreţiune cu putinţă.

A doua zi după plecarea scrisorilor, consulul general german, v. Radowitz, primea de la Bismarck, de la Versailles, o telegramă prin care îl însărcina să „stăruiască pe lângă domn pentru ca el să amâie hotărârea de a se adresa puterilor garante înainte de încheierea păcii. Orice complicaţie din partea României era, zicea el, nedorită în momentul de faţă; Prusia nu i-ar putea da nici măcar un sprijin moral".

Ambasadorul Angliei nu a găsit cu cale să înmâneze sultanului scrisoarea principelui şi, în urma unor indiscreţiuni, conţinutul scrisorilor către ceilalţi suverani a fost dat în vileag fără ca sultanul să fi fost înştiinţat şi el în acelaşi chip, ceea ce a indispus Poarta în chipul cel mai viu.

Se mai întâmplase ca, puţin înainte, Pressa, ziarul lui Vasile Boerescu, să publice din senin un articol prin care soma guvernul să proclame independenţa ţării şi regalitatea.

Deoarece în scrisorile domnului către suverani se găsea un loc care suna „*délivré des entraves qui gênent le régime à l'intérieur, comme à l'extérieur*" („liberat de piedicele actuale care stingheresc regimul în lăuntru ca şi în afară"), s-a pus la Constantinopol acele cuvinte în legătură cu articolul *Pressei* şi s-a tras concluziunea că domnul voieşte să aducă starea României în discuţiunile Congresului, mai ales spre a proclama independenţa ei.

Pentru a linişti pe turci, domnul se văzu silit să scrie altă scrisoare sultanului, în care îi lămurea motivele pentru care scrisoarea adresată lui nu-i ajunsese în mâni şi îl liniştea în privinţa bănuielii că el ar urmări ruperea legăturilor ţării cu Poarta. Aceste lămuriri izbutiră să liniştească în aparenţă îngrijirile Porţii.

Voi observa aici că demersul domnului pe lângă suveranii puterilor garante nu a avut, cum, de altfel, nici nu putea să aibă, vrun succes în acel moment. Marea noastră

protectoare de până atunci, Franţa, nu avea suveran şi, de aceea, principele nici nu se adresase ei, apoi, fiind cu desăvârşire înfrântă de Germania, se putea gândi numai la nevoile ei. Anglia nu se interesa de noi, Italia avea încă prea puţină greutate în politica europeană şi o restrângere a regimului constituţional nu putea decât să fie puţin simpatică pentru opiniunea publică din acel regat. Austria, Poarta şi Rusia erau prea bucuroase să scape de prezenţa, atât de stingheritoare în capul statului român, a unui principe aparţinând dinastiei care domnea în Prusia şi erau gata nu numai să restrângă libertăţile cuprinse în Constituţia de la 1866, dar chiar să facă să dispară orice urmă de Constituţie, de unire şi de dinastie străină. În cât priveşte Prusia, atât Bismarck, cât şi bătrânul rege scrisese domnului spre a nu-i lăsa nici o îndoială că, dacă-i păstrează toate simpatiile lor, ei se văd în absolută imposibilitate să-l ajute în năzuinţele sale.

Tot atunci Strousberg a pus culmea procedeelor sale incorecte, făcând cunoscut, la mijlocul lunii decembrie 1870, că el nu va achita cuponul de la 1 ianuarie al obligaţiunilor, sarcină care, după actul de concesiune, cădea asupra lui în tot timpul construcţiunii. Această lovitură avu darul să hotărască pe domn să nu-şi părăsească sarcina până ce nu va fi obţinut dreptate pentru ţară şi pentru miile de acţionari din Germania, care, pe temeiul numelui principelui german, şi-au pus economiile în acţiunile acestor căi ferate.

Dezbaterile asupra răspunsului la mesaj urmau la Cameră şi tonul lor era cât se poate de violent şi de ofensator pentru domn, unele pasagii întrecând toate marginile cuviinţii. Acel prin care se răspunde la aluziunea făcută la proclamarea republicii şi a detronării principelui Carol, săvârşite de Candiano şi de ai săi, la Ploieşti, proiectul de adresă răspunde: „Cel mai bun prezervativ împotriva unor întâmplări de acest fel ar fi: satisfacerea dorinţelor poporului şi respect către lege!” Iar adresa se termina prin următoarea frază: „coroana, pe teren constituţional, poate conta pe sprijinul reprezentaţiunii naţionale”. Iar presa opoziţiei analiza acest proiect de adresă în chipul cel mai jignitor pentru domn.

El era hotărât să nu primească adresa, însă miniştrii îl conjurară să nu deie elucubraţiunilor unor deputaţi pătimaşi o importanţă ce asemene excese de condei ar câştiga-o numai în urma refuzului său de a o primi. Îl implorară să ţie sama de starea financiară desperată a ţării şi să nu provoace conflicte.

Numai împins de această de pe urmă consideraţie şi spre a nu da loc la alegeri noui, în care toate patimile s-ar dezlănţui, domnul se hotărî să primească deputaţiunea care-i aducea acea adresă.

Indignarea lui însă îl făcu să alcătuiască, către un adresant fictiv, o scrisoare menită spre publicare în care, zice el în memoriile lui, a voit să deie în vileag temeiurile proiectatei renunţări la tron, dar poate că, în realitate, a vrut să se mai răsufle zicând supuşilor săi câteva adevăruri bine simţite, care-i stăteau pe inimă. Iaca de altmintrelea traducerea întregii scrisori către un închipuit Auerbach:

„Bucureşti, 10/12 Decembrie 1870

Mult stimate amice!

Numai prea mult întârziet-am să-ţi dau vrun semn de viaţă. Aş dori însă să fii numai o oră în locul meu spre a te convinge cât de rupt în bucăţi şi împovărat cu muncă, grijă şi dezamăgiri este timpul meu!

Sunt cinci ani de când am luat hotărârea îndrăzneaţă să mă pun în capul acestei ţări atât de bogat înzestrată de către mama natură, şi totuşi în altă privinţă atât de sărace ţări. Când privesc înapoi, asupra acestui period de timp, care este scurt în viaţa unui popor, iar lung în existenţa bărbatului sârguitor, trebuie să-mi mărturisesc că am putut fi numai de puţin folos acestei frumoase ţări! Adesa mă întreb: a cui e vina? A mea, oare nu am cunoscut caracterul acestui popor, sau a însuşi poporului, care nu se lasă să fie condus, nici nu se pricepe să se conducă singur? În urma număroaselor mele călătorii prin toate regiunile celor două principate şi prin multiple atingeri cu toate clasele societăţii, cred să fi ajuns la convingerea că vinovăţia nu-mi

incumbă în realitate exclusiv mie, nici poporului privit ca totalitate, dar mult mai cu samă acelor care şi-au însuşit, în însuşi ţara care i-a născut, rolul de conducători! Anume aceşti oameni care în cea mai mare parte şi-au dobândit întreaga cultură socială şi politică în străinătate, care astfel au prea uitat împrejurările din ţară, îşi pun silinţile să transporte, fără discernământ, în patria lor concepţiunile ce ei şi le-au însuşit în ţări străine, îmbrăcate în forme utopice. Şi astfel această nenorocită ţară, care a trăit totdeauna sub apăsarea cea mai grea, a ajuns, de la un regim despotic, deodată, la acel al unei constituţiuni mai liberale decât orice alt popor în Europa.

După experienţa făcută, privesc acest fapt ca o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot lăuda cu nici una din virtuţile necesare pentru o asemenea formă de guvern quasi republicană.

Dacă nu aş fi cuprins această frumuseţă de ţară, căreia în alte împrejurări i-ai putea prooroci cel mai bogat viitor, cu atâta iubire în inima mea, aş fi pierdut de mult răbdarea. Am făcut acum o ultimă încercare care este de natură să mă facă să apar, în ochii partizilor politice de aici, precum şi în acei ai conducătorilor politicii care se socoate română prin excelenţă[148], ca fiind lipsit de iubire cătră ţară, deoarece am făcut abstracţie de orice consideraţiuni personale şi poate mi-am jertfit popularitatea cu desăvârşire. Totuşi aş fi lipsit de la datoria mea dacă aş fi făcut răul vreme mai îndelungată, lăsând viitorul ţării la voia jocului partidelor.

Ştiu că, în majoritatea cazurilor, pe acest pământ, acel care, în unele împrejurări, are curajul să vorbească adevărul şi să numească lucrurile cu numele lor adevărat este învins şi probabil voi împărtăşi şi eu aceeaşi soartă; totuşi cu deosebirea ce o admit cu recunoştinţă că eu sunt liber să mă întorc în scumpa mea patrie, la o existenţă fără de griji, având parte de cea mai fericită viaţă de familie, adică de la un trai a cărui atracţie, în grelele ceasuri ce am avut să le trăiesc, niciodată nu a încetat să se facă simţită.

[148] Vederată aluzie la partidul liberal şi la conducătorii săi.

Regret numai din toată inima că buna mea voinţă a fost atât de rău apreciată şi că i s-a răspuns prin atâta ingratitudine; dar, deoarece împărtăşesc această soartă cu cei mai mulţi dintre muritori, voi şti şi eu să găsesc mângâiere la ea şi, într-un contact intelectual activ, mai ales cu cercul domniei Tale însufleţitor, voi uita cu încetul acele la care am aspirat odată.

Mâni are loc recepţiunea răspunsului la mesaj, care este un adevărat capo d'opera de perfidie fanariotă. Ziarele îl vor face să ajungă şi până la Dumneata. Primirea unui asemenea act, în care corpul legiuitor cutează să vorbească suveranului său de devotament condiţionat, poate din partea mea să-şi găsască justificarea numai prin situaţia financiară grea a ţării, care este amerinţată de faliment. Precum în viaţa privată, dezaprobarea unei acţiuni nu poate atinge decât pe autorul ei, aşa şi în cazul de faţă toată răspunderea cade pe acei care nu se pricep să onoreze pe domnul lor liber ales. A nu şti să respectezi ceea ce însuşi ai creat însamnă a te necinşti însuşi."

Mărturisesc că nu am înţeles niciodată cum un bărbat aşa de aşezat la minte, aşa de prudent şi de înţelept ca regele Carol a putut să scrie şi să deie publicităţii o asemenea scrisoare. Dacă i-a câştigat şi păstrat câteva simpatii în Germania, îndeobşte a făcut mult rău ţării şi a stârnit puţin interes pentru dânsul. În ţară n-am cunoscut nici un om care s-o fi aprobat. Mie, băiet de şaptesprezece ani, când am cetit-o, la Geneva, unde eram în pension, mi-a produs efectul cel mai deprimant şi m-a indignat; pe de o parte m-a jignit adânc extrem de aspra judecare pronunţată asupra poporului, pe de alta, crescut în credinţa că tot viitorul neamului este întemeiat pe o dinastie străină, vedeam acuma dărâmându-se clădirea începută cu atâta trudă şi, după plecarea principelui Carol, Moldova iar despărţită de Ţara Românească şi amândouă principatele din nou câmpul de bătaie al intrigilor Austriei, Rusiei şi Porţii. Şi ceea ce mă spăria şi mai tare era că în scrisorile primite de la bătrâni ceteam aceleaşi temeri. Şi când, în vara acelui an, m-am întors pentru vacanţe în ţară am găsit aceeaşi condamnare unanimă a scrisorii în chestiune.

Primirea mesajului Camerii de către domn, care a avut loc a doua zi după trimeterea scrisorii către închipuitul Auerbach, a fost excepţional de rece şi de scurtă. După cetirea [sa] de către comisia Camerei, principele a făcut semn preşedintelui consiliului [să-l] ieie în primire, a răspuns câteva cuvinte fără însemnătate şi s-a retras fără a schimba ca altădată câteva cuvinte cu fiecare din membrii ei.

A doua zi, la Cameră, guvernul cerând ca, din cauza proastei situaţii financiare, să se ieie în discuţie budgetul pe anul următor, opoziţia se opuse, zicând că, dacă situaţia este atât de rea, guvernul nu avea decât să convoace Camerile mai devreme, şi ceru să se discute mai întâi interpelările anunţate de membrii ei. Ministerul insistând, căzu.

După ce domnul consultă fără rezultat pe oamenii politici de căpetenie pentru alcătuirea unui nou guvern, se hotărî să urmeze sfatul ce îl dă Iepureanu: consultă Camera prin organul preşedintelui ei, Costaforu, pentru a şti care i-ar fi preşedintele de consiliu cel mai plăcut. Camera pronunţându-se pentru Ion Ghica, el fu însărcinat cu formarea ministerului.

*

Toţi amicii sinceri ai domnului au fost scârbiţi şi îngrijiţi de această alegere, căci nici unul nu avea încredere în buna-credinţă către domn a şefului noului guvern. Guvernul german sfătui asemenea pe domn să nu se încreadă în Ion Ghica, care nu ar fi având intenţiuni curate faţă de el.

Scrisoarea principelui către închipuitul Auerbach, publicată întâi de *Augsburger Allgemeine Zeitung*, a fost reprodusă pe urmă de întreaga presă europeană. Îndată ce a fost cunoscută la noi, N. Blaramberg a şi întrebat în Cameră pentru ce ministerul nu a declarat prin *Monitor* de falsă o scrisoare a domnitorului semnată de dânsul şi prin care se aduc ofense ţării.

Preşedintele Camerei îl întrerupse pentru a-i atrage băgarea de samă asupra articolelor din Constituţie care interzic ca principele să fie făcut răspunzător pentru actele

sale, iar preşedintele consiliului ceti articolele în chestiune. Ceea ce nu împiedecă ca Blaramberg să urmeze cu toată lipsa de măsură care îl caracteriza. El sfârşi prin cuvintele: „Aş fi sperat că numele domnului va fi, în vremuri grele, un scut pentru ţară. Acuma aud că domnul voieşte să abdice, pentru ca România să devie un obiect de schimb şi pentru ca această negustorie să nu se îndeplinească sub steagul Hohenzollern! Un domn care într-un asemenea moment şi-ar părăsi ţara ar trebui privit ca un dezertor, ca un trădător de ţară.”

Ion Ghica răspunse, în chip slab, mărginindu-se să arăte că acea scrisoare era opera unui moment de descurajare. În urma propunerii lui Kogălniceanu, Camera adoptă o ordine de zi prin care îşi exprimă emoţiunea ce o resimte în faţa declaraţiunilor preşedintelui consiliului, precum şi devotamentul către tron şi dinastie, care îi sunt garantate de Constituţie şi, plină de încredere în viitorul ţării şi ferm hotărâtă să se ţie de dânsa, trece la ordinea zilei.

Câteva zile mai târziu, acea scrisoare a domnului a fost adusă şi în discuţiunea Senatului, însă a avut aici parte de o discuţiune pur obiectivă, lipsită de patimă sau de ură, şi ţinându-se perfect cont de greutăţile situaţiei. În urma acestor dezbateri, Senatul a votat, fiind numai 4 voturi contra, o ordine de zi prin care declara că datoria de căpetenie a acestui corp este de a sprijini pe domnul pe care însăşi naţiunea l-a ridicat cu însufletire pe scaun; de la consolidarea dinastiei atârnă liniştea, existenţa şi dezvoltarea politică a ţării. Domnul să fie încredinţat de devotamentul Senatului; ţara întreagă este strâns legată de dânsul şi de dinastia lui.

A doua zi *Românul* se ridica împotriva moţiunii Senatului, pe care o caracteriza ca fiind o atingere la Constituţie şi o *trădare de ţară*. Iar ciurucul presei liberale se întrecea în atacuri pe cât de violente, pe atât de injurioase împotriva domnului.

Camera încă nu începuse votarea legilor financiare, cu toată situaţia desperată a finanţelor ţării. Numai graţie unui împrumut de un milion făcut la *Banque de Roumanie* cu dobândă mare izbuti statul să nu înceteze plăţile cu desăvârşire.

Iar legile financiare nu se votau fiindcă opoziţia ţinea ca să se discute mai înaintea lor cele 28 de interpelări depuse pe biuroul Camerii! Partidul liberal voia cu orice preţ să facă poziţia imposibilă pentru domn, spre a-l sili să plece, cât mai curând, fără a se gândi la dezastrul financiar la care mergea astfel cu pas sigur. Cuvântul de ordine în Bucureşti era: *nu putem merge în Franţa spre a combate pe nemţi, dar îi vom combate aici.*

Comisiunea parlamentară însărcinată de Cameră cu ancheta asupra afacerii Strousberg îşi depuse raportul, căruia îi dădu cetire autorul lui, A.D. Holban. Acest raport este un rechizitor pătimaş împotriva întregii afaceri, în care nu lipsesc atacurile ofensatoare către capul statului. Şi tocmai în acest moment sosi de la Strousberg o telegramă din cele mai neruşinate, prin care acest concesionar falit şi de rea-credinţă stăruia să refuze orice plată de cupon şi declara că va valorifica pretenţiile sale de despăgubire cu ajutorul guvernului său. Atmosfera Camerii, în urma acestei depeşe, deveni şi mai încărcată, această adunare nu mai avea nici o directivă, iar guvernul nu era în stare sau nu voia s-o îndrepte pe o cale sănătoasă; de altmintrelea, de o bucată de vreme, parţialitatea preşedintelui consiliului către opoziţie, mai ales către liberali, devenise bătătoare la ochi.

Se pronunţau cuvântări care de care mai pătimaşă, fără a se discuta nici o soluţiune. Generalul Florescu propuse deferirea întregului litigiu unui arbitragiu, dar această propunere nu ajunse la vot. Ministerul tăcea. Se făcea mai ales o crimă principelui pentru uşurinţa cu care fusese redactat actul de concesiune şi numirea lui Ambronn în calitate de comisar al guvernului. Parcă a lui era vina că consilierii lui liberali de la 1868 nu erau competenţi în materie de concesiuni de cale ferată şi nu-i era permis să se înşăle asupra garanţiilor de onorabilitate ce le prezintă un bărbat care, ca Ambronn, fusese în serviciul principelui Carol Anton timp de o viaţă de om şi trecea drept un funcţionar de o cinste nebănuită.

Şi, în acest moment, consulul general german v. Radowitz primea de la guvernul său ordin să insiste pentru plata cuponului datorit, pe motiv că numai pe garanţia

guvernului român aceste acţiuni putuse să fie plasate cu atâta înlesnire. (Şi aceasta era adevărat, căci dacă concesiunea purta că „*În timpul construcţiunii, întreprinzătorul plăteşte dobânzile*”, sta în schimb tipărit pe fiecare acţiune menţiunea că „*statul român garantează viaţa dobânzilor*”.

Camera, ale cărei antipatii şi ostilitate creşteau din zi în zi, voia să dea în judecată pe toţi miniştrii care tratase cu Strousberg spre a se despăgubi ţara din averile lor pentru pagubele suferite. În sfârşit se adoptă propunerea de a se supune litigiul unui arbitraj.

Bănuielile că Ion Ghica ajunsese la o înţelegere cu partidele liberale şi cu ceilalţi opozanţi pentru a grăbi abdicarea domnitorului se dovediră cu desăvârşire îndreptăţite în urma evenimentelor ce se desfăşurară în ziua de 10/22 martie 1871.

*

În acea zi fiind aniversarea naşterii împăratului Wilhelm, colonia germană din Bucureşti şi consulul general v. Radowitz hotărâse s-o serbeze printr-un banchet dat în sala Slătineanu. Agentul german avusese grijă să se informeze dacă, date fiind dispoziţiunile germanofobe ale populaţiunii Bucureştilor, o asemenea serbare nu ar putea da loc la dezordini. Atât preşedintele consiliului, Ion Ghica, cât şi prefectul poliţiei, Simion Mihăilescu, îl asigurase că liniştea nu va fi tulburată.

Însă de abia se aşezase lumea adunată la masă, când se auzi un zgomot mare şi pietre începură să fie aruncate în fereşti, iar o mulţime de derbedei din mahalale, de băieţi de la şcoli şi de agenţi bine-cunoscuţi ai partidului liberal voiră să năvălească înlăuntrul clădirii, dar fură respinşi cu vigoare de acei adunaţi la banchet. Dacă nu reiterară încercarea să pătrundă în sală, acea masă compactă de indivizi asediară intrarea şi urmară să zvârle cu pietre în fereşti. Reverberele de pe stradă fusese stinse, clopotele bisericilor învecinate sunau toxinul şi se auzeau strigăte de „Trăiască republica!” şi „La palat!”, iar poliţia nu se vedea sau rămânea cu totul pasivă. Tocmai după o jumătate de

ceas principele află că fereştile sălii în care germanii sunt adunaţi la banchet au fost sparte cu pietre, iar la ora nouă adjutantul domnesc, maiorul Skina, îi raportează despre cele ce se petrec şi-i aduce la cunoştinţă inacţiunea poliţiei. Domnul trimete îndată pe Skina la preşedintele consiliului şi la prefectul de poliţie pentru luarea tuturor măsurilor necesare restabilirii ordinii, dar nici unul, nici altul nu poate să fie găsit. Şi în acest timp numărul tulburătorilor creşte şi germanii sunt blocaţi în sală, bombardamentul cu pietre urmează şi mai mulţi meseni sunt atinşi. Radowitz însă nu încetează să îndemne pe meseni la linişte.

În sfârşit, comandantul diviziei locale, generalul Solomon, un soldat de neîndoielnică credinţă, scoate din cazărmi trupele din garnizoană şi le aduce pe locul tulburării. Însă aici găseşte pe Ion Ghica, care tocmai sosise şi voieşte să-l împiedece de la întrebuinţarea oştirii spre a nu se face vărsare de sânge. Dar Solomon îi răspunde răstit:

— Lasă-mă, nu vezi că demoralizezi trupa cu ezitaţiunile dumitale! Şi ordonă ocuparea prin armată a tuturor străzilor care duc la palat şi chiar aceea a palatului. Apoi el însuşi somează poporul şi oamenii politici adunaţi acolo să se împrăştie. Se dă urmare acestei somaţiuni, punându-se astfel capăt unei scene care ţinea mai bine de două ceasuri.

În acest timp, domnul trimesese de trei ori în zadar după Ion Ghica, care se afla la prefectura poliţiei. Miniştrii Calimah-Catargiu şi Cariagdi au venit la palat foarte emoţionaţi. Principele li exprimă toată indignarea sa pentru cele ce s-au petrecut. Apoi trimete să cheme pe principele Dimitrie Ghica şi-l însărcină să formeze un nou guvern, asigurându-l de tot sprijinul său. Beizade Mitică răspunde că nu crede să poată izbuti, deoarece Camera l-a atacat în modul cel mai violent asupra concesiunii Strousberg, a cărei punere în aplicare i-a incumbat lui.

La miezul nopţii izbuteşte Calimah-Catargiu să pătrundă în sala banchetului în care rămăsese Radowitz cu toţi membrii coloniei germane şi îl aduce la domn. Agentul german este adânc jignit de cele întâmplate şi comunică domnului că face răspunzători poliţia şi ministerul care-i ţine drept complici şi că, drept satisfacere pentru

necalificabilele fapte petrecute, aşteaptă congedierea lui Ion Ghica. Domnul îi exprimă toată indignarea şi părerea lui de rău pentru cele întâmplate, adăugând că a şi luat măsuri pentru chemarea unui nou minister.

Tocmai la ora unu după miezul nopţii apare la palat Ion Ghica.

Domnul, în memoriile lui, zice că, stăpânindu-şi indignarea, a primit pe ministru liniştit şi rece şi l-a întrebat despre cele petrecute. Ghica, exclamând: C'est un grand malheur! („Este o mare nenorocire!"). Principele ar fi căpătat convingerea că Ion Ghica nu a fost, cum credea Radowitz, şi chiar el însuşi până atunci, complice la demonstraţiunea din acea noapte, ci că tulburarea îi crescuse peste cap şi el nu avusese curajul să ieie măsuri energice şi s-o reprime, astfel că prefectul de poliţie, care avea intenţii neleale, a avut joc liber.

Aceste linii din memoriile regelui diferă însă cu desăvârşire de ceea ce doamna a povestit unei rude a mele de toată încrederea, puţine zile după acele dezordini. După povestirea doamnei, principele nu era deloc liniştit când preşedintele consiliului s-a arătat în sfârşit la palat. Primindu-l cu cele mai vii reproşuri pentru cele petrecute şi făcându-l răspunzător de întâmplare şi de urmările ei, Ion Ghica a răspuns că-şi dă demisia. Atunci domnul, la culmea iritării, i-a răspuns: *Je n'accepte pas votre démission, je vous chasse! Vous êtes indigne du nom que vous portez! Sortez!* („Nu-ţi primesc demisiunea, te dau afară! Eşti nevrednic de numele ce-l porţi! Ieşi!") Versiuni conglăsuitoare asupra acestei scene mi-au fost date de mai multe persoane în legătură cu părechea princiară şi chiar cu Ion Ghica.

De altmintrelea, regele Carol, cât a trăit, avea grijă să nu piardă nici o ocazie ca să vorbească rău de Ion Ghica. Versiunea dată de el în *Memoriile* lui asupra întrevederii cu fostul bei de Samos în noaptea de la 10 spre 11 martie st. v. vederat este o modificare la textul original, inspirată lui de temeiuri politice.

A doua zi, principele chemă la dânsul pe Dimitrie Sturdza, la ora 10, şi-l însărcină să convoace la palat Locotenenţa Domnească de la 1866, spre a-i remite

puterea. La ora 11 se prezintă domnului numai generalul Neculai Golescu şi Lascar Catargiu, al treilea membru, colonelul Haralambie, lipsind din Bucureşti. Domnul li declară că i-a chemat la dânsul pentru a depune în mâinile lor puterea ce a primit-o tot de la ei, sunt aproape cinci ani. Amândoi foştii locotenenţi domneşti îl conjură să nu deie urmare acestei hotărâri. Lascar Catargiu îi expune nenorocirea ce ar pricinui ţării prin abdicare: falimentul şi anarhia generală ar fi consecinţe imediate ale unui asemenea pas! Nu li-ar fi permis să cuteze să se prezinte înaintea Camerei după un asemenea act al principelui şi, sub povara unei asemenea răspunderi, amândoi ar trebui deci să decline o asemenea misiune.

Principele li-a răspuns că nu vede vrun mijloc pentru a menţinea ordinea şi a duce ţara pe calea progresului.

Cei doi foşti locotenenţi domneşti stăruiră însă pentru a-l face să renunţe la catastrofalul său proiect. În sfârşit, după o discuţie de mai bine de un ceas, domnul, cu multă greutate, fu adus să declare că se va mai gândi şi poate că-şi va schimba hotărârea în cazul când ambii bărbaţi de stat ar izbuti să-i prezinte un minister care ar fi în stare să treacă prin Cameră budgetul şi legile financiare! Totuşi nu poate da o asigurare definitivă şi, în cazul când Camera nu ar încuviinţa această cerere, va părăsi imediat ţara.

Emoţiunea în oraş este mare: pretutindeni se colportează vestea că domnul părăseşte scaunul. Opoziţia de nuanţe liberale nu-şi ascunde bucuria.

Ion Ghica comunică Camerii demisiunea ministerului şi această adunare trece în secţiuni. În curând apar Neculai Golescu şi Lascar Catargiu, care convoacă Camera la o şedinţă secretă, având a-i face o comunicare din partea domnului. După ce expun cele petrecute şi rezultatele întrevederii lor cu principele, se încinge o discuţiune din cele mai aprinse, *pentru a se şti dacă Camera mai voieşte să steie de vorbă cu capul statului*. Oratorii partidului roş (liberali munteni) şi acei ai *fracţiunii libere şi independente* (liberali moldoveni) atacă domnul şi dinastia în termenii cei mai violenţi. Camera se desparte fără a fi luat vro hotărâre, dar lui Lascar Catargiu i s-a părut că, la adică, nu s-ar găsi decât o minoritate pentru abdicarea domnului.

Foştii locotenenţi domneşti, însoţiţi de Dimitrie Sturdza, se întorc la palat şi raportează principelui că Camera aşteaptă de la el să numească un minister. Domnitorul însărcinează cu această misiune pe Lascar Catargiu, care primeşte.

După aceasta soseşte la palat prefectul de poliţie, Simion Mihăilescu, şi raportează că mulţimea care se adunase împrejurul Camerei are intenţiune să se îndrepte spre palat. Domnul, care cunoaşte măsurile militare luate şi înţelege că comunicarea prefectului de poliţie nu este decât o nouă încercare de intimidare, îi declară scurt că îl face răspunzător pentru orice tulburare a ordinei s-ar mai întâmpla, răspuns care face pe Simion Mihăilescu să-şi deie îndată demisia.

Însuşi domnul mărturiseşte în memoriile lui că în sara zilei de 11 martie hotărârea lui de a părăsi puterea era zdruncinată. Deoarece, în aceeaşi sară, emoţiunea în oraş urma să fie mare, pe străzi şi pieţe se vedeau grupuri mari şi se zicea că opoziţia este decisă să nu dezarmeze decât după abdicarea domnului, se prezentară la palat toţi reprezentanţii puterilor garante, spre a se afla lângă domn în momentul primejdiei. Principele li expuse starea lucrurilor, iar ei îl felicitară pentru că nu stăruise

în ideea de a abdica, evitând să pricinuiască astfel ţării o catastrofă. Dar toate măsurile de pază erau luate, ordinea rămase netulburată.

La miezul nopţii, Lascar Catargiu veni să comunice domnului că a izbutit să alcătuiască în grabă un minister compus din Costaforu, Mavrogheni, Tell, Neculai Creţulescu şi generalul Florescu. A doua zi, la unsprezece ceasuri dimineaţa, ministerul presta jurământul şi Lascar Catargiu obţinu decretul de dizolvare de care avea să se servească la caz de trebuinţă. Prezentându-se înaintea Camerei, Lascar Catargiu expune situaţiunea gravă în care se află ţara, situaţie care cere concursul şi devotamentul patriotic al tuturor. Ceru apoi Camerii să treacă în secţiuni pentru ca ministerul să se prezinte şi Senatului. Fleva[149] atunci

[149] Nicolae Fleva (1840-1920), om politic liberal, deputat, primar al Bucureştiului între 1884 şi 1886 (n. red.).

protestă împotriva schimbării ministerului precedent, care se bucura de încrederea Camerii, precum şi împotriva faptului că adunarea este încunjurată de trupe, ceea ce este contrar constituţiei. Ministerul se declară gata să congedieze trupele, iar deputaţii neaparţinând nuanţelor opozante observă că presiunea tulburătorilor de stradă asupra parlamentului este mult mai rea decât acea a armatei. Camera este în plină anarhie.

Sara, Kogălniceanu veni la palat şi declară între altele că în toată ţara domneşte cea mai desăvârşită linişte, revoluţie, adause el, este numai în Cameră. Totuşi se iau măsuri militare şi în acea noapte. A doua zi, *Românul*, foaia oficioasă a liberalilor munteni, provoca o opunere de fapt împotriva noului guvern. Şedinţa Camerei nu se deosebi de acea precedentă. Deoarece mii de oameni se adunau pe Dealul Mitropoliei şi împrejurul lui, se adusese trupe în apropiere.

În ziua de 15 martie, la Cameră urmând aceleaşi discursuri violente şi zadarnice, Lascar Catargiu puse cu hotărâre chestiunea de încredere şi, cum era de prevăzut, aceasta îi fu refuzată; a doua zi Camera era dizolvată.

Din acest moment liniştea se restabili iar, ca prin farmec, în tot oraşul.

Despre guvernul de cinci ani al lui Lascar Catargiu îmi rezerv să vorbesc mai pe larg în cele de pe urmă capitole ale acestui volum. Pentru moment mă voi mărgini să atrag atenţiunea cetitorilor asupra urmărilor ce le-a avut insuccesul tentativei partidelor liberale de a răsturna pe principele Carol în primăvara anului 1871: aceste urmări numai mici nu au fost pentru ţară.

Într-adevăr, dacă lovitura de la sala Slătineanu ar fi izbutit şi dacă principele Carol ar fi părăsit atunci ţara, toată situaţia României câştigată cu atâta greutate de la 1856 încoace ar fi fost pierdută: în întreaga Europă nu am fi putut conta decât doară pe simpatia Italiei, a cărei greutate în concertul european era atunci departe să fie de natură să poată da un ajutor efectiv. Împotriva noastră am fi avut pe de-o parte pe Austria, Rusia şi Turcia, care aceasta ar fi fost fără îndoială sprijinită de Anglia, iar pe de alta, pe noua împărăţie a Germaniei, căci este mai mult decât probabil că

ar fi fost bucuroasă să aibă prilej a ne face să ne căim de izgonirea membrului dinastiei sale cerut de noi cu atâta insistenţă cu cinci ani mai înainte, precum şi de simpatiile franceze manifestate cu atâta imprudenţă, lipsă de tact şi violenţă în tot cursul războiului care făcea din Germania cea dintâi din puterile continentale ale Europei.

Fără îndoială că Austria, Rusia şi Poarta s-ar fi grăbit să încheie o înţelegere pentru desfacerea unirii, care, pentru temeiuri deosebite, era dorită de tustrele aceste împărăţii. Cine s-ar fi opus acestei desfaceri? Nici Anglia, indiferentă, nici Italia, puţin interesată în chestiune şi neputincioasă, de Franţa nici nu mai este de vorbit, în primul rând înfrângerea Comunei, apoi liberarea teritoriului prin plata indemnităţii de război, care atunci părea zdrobitoare, i-ar fi permis să manifeste cel mult simpatii platonice. Unirea ar fi fost deci desigur desfiinţată, în capul fiecăreia din ţări ar fi venit iarăşi câte un domnitor pământean. Iar dacă am fi arătat cea mai mică veleitate de opunere, cele trei împărăţii s-ar fi înţeles răpede pentru a ne ocupa milităreşte şi n-am fi putut decât să ne supunem sau să facem o rezistenţă pentru onoarea steagului, fără cea mai mică perspectivă de succes. Şi în acest caz, ocupaţiunea străină ar fi fost încă mai lungă, încă mai apăsătoare şi mai oneroasă decât altădată.

Iar odată acea stare de altădată restabilită, ţările noastre ar fi fost din nou un câmp deschis pentru intrigile interne ale visătorilor de domnie, ca şi pentru acele ale celor trei puteri mărginaşe, iar realizarea aspiraţiunilor noastre naţionale trimesă în regiunea visurilor celor mai cu greu realizabile. Aceasta ar fi fost fără îndoială urmarea izbânzii loviturii încercate la 10/22 martie 1871 de partidul liberal muntean condus de Ion Brătianu şi de C.A. Rosetti, unit cu fracţiunea liberă şi independentă din Moldova şi cu complicitatea guvernului prezidat de Ion Ghica, care, cu câteva săptămâni înainte, jurase credinţă acelui la alungarea din ţară a căruia colaborase acuma.

Şi de aceea mare este datoria de recunoştinţă ce o datoreşte românimea acelui bărbat cu prea puţină carte, dar clarvăzător şi adânc iubitor de ţară şi de neam, care, prin cuvintele ieşite din inimă ce le-a rostit, a izbutit să

zdruncine hotărârea de plecare a domnului şi, luând asupră-şi răspunderea menţinerii liniştii, l-a hotărât să stăruie în sarcina ce o luase la 1866 asupra lui.

— Vezi dumneata ce nebuni, îmi zicea el cu douăzeci şi trei de ani mai târziu, într-o sară, la Golăşei, după ce-mi istorisise chemarea lui la palat şi întrevederea cu domnul în ziua de 11 martie, să vrea să izgonească din scaun pe un domn membru al familiei regelui Prusiei tocmai în clipa în care acel rege întemeiase împărăţia germană, menită să devie puterea de frunte a Europei! Doară atunci când au făcut acea nebunească încercare războiul era câştigat de germani! Au voit să-l izgonească tocmai când, dacă nu l-am fi avut pe scaun, ar fi trebuit să-l aducem pe el sau pe altul având aceleaşi rubedenii!

Cine va tăgădui că moşneagul cu carte foarte rudimentară şi cu grai de la ţară, iar nu Brătianu, Rosetache, toţi membrii nuanţelor liberale şi Ion Ghica, a văzut drept?

În cât mă priveşte nu stau măcar o clipă la îndoială pentru a exprima adânca mea convingere că independenţa, regatul şi întregirea neamului sunt în primul rând datorite faptului neizbutirii complotului liberal de la martie 1871.

CAPITOLUL IV
Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi

Vecinul nostru cel mai apropiet era Neculai Donici, proprietarul moşiei Gârbovana, unul din cei trei fii ai lui Iordache Donici. Acesta, când ne-am aşazat la Căiuţi, trăia încă, ajuns la adânci bătrâneţe, căci trecuse bine peste optzeci de ani şi purta încă haine moldoveneşti: anteriu cu brâu, giubea, ciubote de iuft şi şapcă cu cozoroc. Cu aceşti

vecini relaţiunile se stricase foarte curând, din pricina unei sfezi de hotărnicie, dar bunica rămăsese în excelente relaţiuni cu ei şi, de câte ori venea la noi, li făcea dese vizite, la care mă lua uneori şi pe mine.

Bătrânul Donici împărţise, încă în viaţă fiind, moşia lui, Rădeana, între cei trei fii ai săi: Manolache, Iancu şi Neculai. A murit în cei dintăi ani după aşezarea noastră la Căiuţi. Avea reputaţia unui boier foarte cinstit şi, în timpul luptelor pentru unire, lucrase împreună cu toţi fiii săi pentru izbânda acelei idei. În timpul domniei lui Grigore Ghyka, cu prilejul înfiinţării Băncii Moldovei, cei trei fraţi Doniceşti subscrisese patruzeci de mii de galbeni (470 000 lei în aur) la capitalul acestei bănci, care era o întreprindere eminamente patriotică, menită să libereze proprietatea funciară de robirea ei către capitalul sau, mai bine zis, camătul bancherilor. Dar, în urmă, această bancă, din pricina unei administraţii proaste, a dat faliment şi capitalul întreg a fost pierdut.

Neculai Donici era un bărbat foarte onorabil şi care se bucura de o reputaţie excelentă. Făcuse la Petersburg studii de drept complecte şi fusese, în vremea domniei lui Grigore Ghyka, membru în divanul domnesc, Curtea Supremă de atunci. Trecea, ca aproape toţi membrii acelei curţi, drept un judecător de o onorabilitate impecabilă şi foarte independent. Cu puţin înaintea mutării noastre de la Pralea la Căiuţi, venise să se stabilească la Gârbovana, aşa se numea partea lui de Rădeana, unde se afla o mică casă de ţară şi unde a clădit pe urmă alta, mai mare, în mijlocul unei frumoase grădini, întemeiată de soţia lui.

Aceasta era o ruscă, Olga Efimovici, fiica generalului Efimovici, foarte cunoscut de toată boierimea moldovenească din vremea ocupaţiei de la 1828-1834. Neculai Donici, la plecarea lui la Petersburg, fusese recomandat de tată-său generalului, care îi deschisese casa lui şi fusese foarte fericit când tânărul moldovan, de ale cărui bune însuşiri se încredinţase şi pe care îl ştia fiu de oameni bogaţi, i-a cerut mâna fiicei sale Olga, care era tot atât de lipsită de avere ca şi de frumuseţă. În schimb însă, tânăra ruscă era foarte deşteaptă şi plină de duh. Era singura femeie urâtă de care bunică-mea, făcea haz şi pe

care o privea ca o prietenă. Dar sluţenia ei era într-adevăr lucru neobişnuit: mică şi slabă ca un ţâr, avea un cap de mort a cărui sluţenie mai era sporită în chip însemnat prin multiplicitatea şi câtimea văpselelor cu care îl împodobea. O nepoată ireverenţioasă a ei o supranumise: *la tante arc-en-ciel* (mătuşa curcubău) şi niciodată nu a fost poreclă mai nemerită. Olga Donici, născută Efimovici, este acea doamnă de care, la un bal, la Iaşi, principele Urusov, [spunea] exclamând: „Din toate doamnele aflate în acest salon numai doamna cea mai mică de lângă fereastră este urâtă.” Şi-a atras din partea lui Iancu N. Cantacuzino răspunsul: „Da, principe, dar ea este o doamnă rusă.”

La hotarul din sus al Gârbovanei se afla moşia lui Iancu Donici, cel mai mare din fiii lui Iordache Donici, căsătorit cu Zinca Iamandi, o prietenă a mamei. Însă, deoarece ei trăiau la Ieşi, eu nu i-am văzut niciodată şi mama vedea numai rar pe cucoana Zinca, care a lăsat reputaţia unei femei frumoase. Iancu Donici, ca şi fraţii săi, Neculai şi Manolache, era un bărbat de o cinste exemplară şi un partizan credincios al unirii. El a fost tatăl bunului meu prieten Gheorghe Donici, acel care, la vârsta de 68 de ani, a găsit o moarte glorioasă în toamna anului 1916, în calitate de voluntar în regimentul al 9-lea de roşiori, în strălucita, dar nebunească şarjă de cavalerie de la Primaru.

Manolache Donici, frate cu cei doi de mai sus, rămăsese cu aşezarea părinţască de la Rădeana. El era cel mai original din ei, de o originalitate vecină chiar cu nebunia, de care avusese uşoare accese necesitând ducerea lui, pe câteva luni, într-o casă de sănătate la Graz.

Manolache Donici era cât se poate de econom, dar, cu toate că Rădeana era cea mai bună parte din foasta moşie cu acest nume, averea lui, dacă nu scădea, totuşi nu sporea de loc. Cauza era chipul straniu în care o exploata. El nu-şi vindea productele decât cu preţuri statornicite de el de mai înainte, asupra cărora nu ceda niciodată. Şi nu se întreba cum se făcea că, după patru sau cinci ani de recolte nevândute, hambarele şi coşerele lui nu devenise prea mici pentru a conţine atâta amar de grâne. Şi, spre marea noastră surprindere a tuturor, la sfârşit, obţinea preţurile fixate de el cu câţiva ani înainte, pe când noi obţineam

incomparabil mai puţin pentru produse de o calitate neasemănat mai bună. Tocmai târziu am avut explicaţia acestei enigme: cumpărătorii erau înţeleşi cu chelarul, care, în schimbul unei comisiuni, le vindea chila de trei sau chiar de patru mierţe în loc de două. Moşia Rădeana având într-un loc pământ foarte propriu pentru fabricare de produse cheramice, Manolache Donici a instalat cu mari cheltuieli o fabrică de sobe de porţelan, aducând lucrători din Prusia. Dar, ca şi pentru grâne, a fixat şi pentru sobe nişte preţuri exorbitante şi, nici la Rădeana, la fabrică, nici la Bucureşti, la magazia ce o închiriase pentru depunerea a două sute de bucăţi, nu putu vinde nici măcar una. Cu toate sfaturile ce i se dădură, s-a încăpăţânat să nu scadă nimic din preţ şi, neintrându-i astfel nici un ban din vânzare, nu mai avu cu ce să mai plătească înainte lefile lucrătorilor prusieni, pe care îi socoti şi-i trimise înapoi în ţara lor. Neavând cu ce plăti chiria magaziei de la Bucureşti, fu silit să vândă sobele de-acolo pe preţ de nimica, din care o bună parte a mai fost furată de un neamţ numit Münzer, fost profesor al copiilor frăţine-său, Neculai.

Cu tot rezultatul dezastros al agriculturii şi al celorlalte întreprinderi ale sale, Manolache Donici fiind foarte econom şi trebuinţele lui foarte modeste costându-l prea puţini bani, iar moşia Rădeana posedând mai multe venituri statornice, ca acel al iarmarocului ce se ţinea pe dânsa de două ori pe an, la Sfântul Ilie şi la Sântă-Măria Mică, uiumul mai multor mori, arenda unei mari grădinării şi a imaşurilor, el nu numai că nu fusese silit să contracteze datorii, dar avea totdeauna bani în casă.

Avea nişte reguli fixe: nu făcea foc în casă nici înainte de 15 noiembrie, nici după 15 martie, căci în călindar sta scris că iarna începe la 15 noiembrie şi primăvara la 15 martie. Dacă aveai nenorocul să mergi la el înainte de cea dintăi sau după a doua din aceste date, putea să ningă, să îngheţe şi să viscolească, tot casă fără de foc găseai şi te întorceai înapoi cu bunătate de gutunar. Dar el îşi lua precauţiunile pentru a nu cădea în aceeaşi primejdie: ca chinezii, îmbrăca una, două, trei şi chiar patru haine, una peste alta.

După războiul de la 1877-1878 era totdeauna abonat la câte o gazetă străină, pe care o alegea în fiecare an într-un chip iarăşi destul de original. Îşi procura lista ziarelor la care te puteai abona la biroul poştal de la Adjud, o deschidea cu ochii închişi şi, fără a-i deschide, punea degetul pe foaia astfel întinsă. Ziarul lângă al cărui nume se găsea degetul lui după ce deschidea ochii era acel la care se abona pentru anul următor. Când era un ziar interesant ca *Gaulois, Figaro, Illustration* sau altul de acest soi, ce nu-l primeam, îl interceptam eu la primăria de la Căiuţi, unde era adresat, îl ceteam, apoi trecea la Gârbovana şi la Valea Sacă şi numai după ce îl cetisem cu toţii ajungea la dânsul. Şi, când mergeam la el, invariabil ni zicea că este bucuros să constate că ţăranii au făcut mari progrese de la unire încoace, căci ei opresc la primăria de la Căiuţi gazeta lui franţuzească pentru ca s-o cetească şi că altul în locul lui s-ar supăra de o asemenea îndrăzneală, dar că el, dorind luminarea poporului, se bucură.

Manolache Donici, care rămăsese burlac, a iubit mult şi până la o vârstă foarte înaintată sexul frumos. A căzut din această pricină sub ghearele mai multor aventuriere care au contribuit la reducerea economiilor sale.

O unguroancă numită Janetta a izbutit să-l convingă că o făcuse mamă. Bătrânul o crezu, căci faptul măgulea vanitatea lui: crescu şi îngriji fetiţa, care era foarte drăguţă, aceasta spre marea îngrijire a rudelor, nepoţi înotând în greutăţi băneşti, care se temeau ca el să nu o înfieze, făcându-i astfel să piardă moştenirea asupra căreia îşi ţineau privirile aţintite. Fata se căsători cu un bucureştean, bătrânul contribuind la cheltuielile nunţii şi mai ajutând din când în când tânăra pereche. Dar aceasta făcea dese vizite la Rădeana şi nepoţii, îngrijindu-se ca ei să izbutească a capta moştenirea, hotărâră să puie pe moşul lor sub interdicţie şi intervenira în acest sens la tribunal.

Însă bătrânul, deşi foarte ramolit şi a cărui minte niciodată nu fusese prea clară, răspunse în chip foarte judicios la întrebările medicilor, comişi pentru ca să-l examineze, isprăvind cu observaţia:

— Domnilor, nepoţii mei vor să mă interzică pentru ca să nu-mi risipesc averea. Însă, precum v-aţi putut convinge,

eu am păstrat moşia mea liberă de orice ipotecă şi nu datoresc macar un ban cuiva în întreaga lume. Acei puţini dintr-înşii însă care mai au un capăt de moşie au ipotecat de mult acel pământ până la limita valorii sale, iar ceilalţi n-au nici moşie, nici bani, dar datorii din bielşug, precum vă pot oricând dovedi. Credeţi oare că este vrun temei pentru ca averea mea să se ieie de sub administraţia mea, pentru a trece sub a lor? Credeţi că această schimbare de administraţie i-ar fi de folos şi este urgentă?

Bineînţeles că medicii au conchis la perfecta lui sanatate de minte şi că bătrânul a ramas liber de orice tutelă. Dar, împins de aşa-zisul ginere, s-a răzbunat: a făcut un testament prin care a donat moşia Rădeana Academiei Române, iar un legat de

80 000 lei presupusei sale fiice.

A murit puţin după aceste evenimente.

Alt megieş era *posesorul*, cum se zicea atunci, arendaşul, cum s-ar zice astăzi, al moşiei Bogdana, aparţinând mănăstirii cu acelaşi nume, situată chiar pe dânsa, Tudorache Gheorghiu. Acesta era un fiu de privilegiat oarecare, boierit în vremea lui Mihai Sturdza şi căruia tată-său îi dăduse o brumă de educaţie. Dar era un barbat cât se poate de cumsecade şi de cinstit, pe care tata îl primea pe picior de egalitate şi-l stima foarte mult.

Egumenii mănăstirii asemene făceau cel mai mare caz de el, iar ţaranii de pe moşie îl pomeneau pentru bunătatea şi dreptatea lui încă treizeci şi mai bine de ani după ce ieşi de pe Bogdana. Era căsătorit cu Catinca Gorgos, ale cărei două surori, Eliza şi Lucreţia, erau nişte frumuseţi vestite. Catinca nu era frumoasă, dar avea o reputaţie binemeritată de femeie cinstită, cuminte şi gospodină, maică-mea o primea şi, din când în când, îi întorcea vizitele. Despre celelalte două surori voi vorbi mai departe.

În posesia Bogdanei a succedat lui Tudorache Gheorghiu un oareşicare Meza, liberal turbat, mâncător feroce de boieri şi... exploatator şi mai feroce de ţărani. Dacă aceştia binecuvântau numele lui Tudorache Gheorghiu treizeci şi mai bine de ani după plecarea lui de pe moşie, tot ei, pe aceeaşi vreme, mai blestemau încă numele lui Moza. El introdusese pentru întâia oară pe valea noastră obiceiul să

închidă vara în hambare, noaptea întreagă, pe locuitorii barbaţi, femei şi copii datori lui cu muncă tocmită de cu iarnă, pe preţ de nimică, pentru ca să-i împiedice să fugă şi să-i poată pune la muncă încă înainte de răsăritul soarelui. Iar pe acei care fugise peste zi pentru a-şi prăşi ogoarele ameninţate de buruieni îi ţinea şi-i silea să lucreze în lanţuri, şi aceasta nu numai în timpul necesar, pentru a termina munca contractată, ci pentru câtă vreme avea el nevoie de praşilă.

Ceva mai la deal, tot pe şleahul mare, se află moşia Borzeştii, cu satul în care tradiţia spune că ar fi copilărit Ştefan cel Mare, iar proprietar al ei era Vasile Alecsandri. Acesta era legat prin legături de prietenie cu amândoi părinţii mei. Cu tata fusese tovarăş de luptă împotriva lui Mihai Sturdza şi pentru unire, iar pe mama o cunoştea bine încă de înainte de căsătoria ei, căci era unul din tinerii de care Grigore Ghyka Vodă se interesase mai mult şi-l avea mai apropiat de el, iar poetul a păstrat cât a trăit cea mai mare iubire şi cel mai mare respect către domnul al cărui patriotism luminat şi curat ştiuse să-l aprecieze şi care îi înlesnise în chip atât de însemnat cariera publică.

Se ştie că Alecsandri era fiul vornicului Vasile Alecsandri, un boiernaş get-beget moldovan care, dacă slujise şi ajunse la boierie de clasa I sub Mihai Sturdza, a lasat un nume cu desăvârşire nepatat de vreunul din abuzurile care apasă asupra altor favoriţi ai acelui domn. Vasile Alecsandri bătrânul a făcut avere fiindcă era strângător şi priceput în administrarea banului său, dar n-am auzit de la nici un contimporan ca el să se fi făcut vreodată vinovat de concusiuni sau de traficuri necinstite. A dat fiului său o educaţiune cât de bună se putea da atunci unui tânăr. Primele studii şi le-a făcut în pensionatul francezului Cuénin, care, după cât le-am auzit şi de la însuşi Alecsandri, şi de la alţi contimporani foşti elevi camarazi de şcoală cu Alecsandri în stare să judece în asemene materie, era mult mai bun decât numeroase institute similare din zilele noastre. În urmă a fost trimis la Paris, unde şi-a trecut bacalaureatul în litere, şi, dacă nu a cucerit alte titluri universitare, s-a folosit de şederea lui prelungită în capitala Franţei pentru a-şi însuşi o frumoasă cultură generală, mai

ales literară, şi o cunoştinţă perfectă a limbii franceze: Alecsandri o scria cu o eleganţă rară chiar la francezi.

Se înţelege că, la urma urmii, trăind mai mulţi ani în Parisul lui Ludovic Filip, în contact necontenit cu studenţimea de atunci, n-a putut să nu fie cucerit şi el de ideile liberale de care era însufleţită acea tinerime şi că, la întoarcerea lui în ţară, a intrat în legături de strânsă prietenie cu tinerii boieri care, împinşi de câţiva bătrâni, începuse să deie o luptă crâncenă împotriva concusiunilor lui Mihai Sturdza şi a cumplitei corupţiuni administrative şi judecătoreşti care a necinstit acea domnie. Această luptă împotriva abuzurilor se mai contopea cu alta, dusă pentru realizarea idealurilor naţionale, mărginite deocamdată la redobândirea autonomiei noastre, confiscată de turci şi de ruşi, la unirea celor două ţări surori şi la aducerea pe scaunul lor a unui domn străin aparţinând uneia din dinastiile domnitoare ale Europei. Dar să nu se creadă că idealul naţional al tineretului moldovenesc din a cincea decadă a veacului trecut se mărginea într-atâta, ţinta lor supremă încă de pe atunci era unirea cea mare a întreg neamului românesc într-un singur stat neatârnat. Tata îmi povestea cum, încă pe când era la Universitatea de la München, vorbea tovarăşilor lui nemţi de o Românie una, din Tisa până la Nistru, din Ceremuş până la Dunăre şi la mare, iar acelaşi vis al unei Românii cuprinzând toate ţările locuite de români reiesă destul de clar din mai multe din poeziile ieşite la acea epocă din pana bardului nostru moldovenesc.

Cultura, talentele, mai ales seducţiunea deosebită a persoanei sale şi desăvârşita lipsă de morgă nobiliară în tinerii boieri care erau în fruntea mişcării împotriva lui Mihai Sturdza au făcut ca Alecsandri să fie din capul locului primit în mijlocul lor ca tovarăş de luptă şi ca prieten pe picior nu numai de perfectă egalitate, dar chiar de frăţie. Legase încă mai înainte cele mai strânse legături prieteneşti cu Costache Negri, legături care au durat cât o trăit Negri, înnodă în curând legături la fel cu tata şi fraţii săi, cu Cănteştii, cu Nicu Ghyka, cu Hurmuzăcheştii, cu Catargieştii şi cu toţi ceilalţi membri ai tinerii boierimi care se pusese în fruntea mişcării, încurajaţi pe sub mână de boieri mai

bătrâni. După neizbutirea mişcării de la martie 1848, Alecsandri împreună cu alţii scăpă de arestare „peste Cordun”, în Bucovina, unde fraţii Hurmuzache li dădură o găzduire frăţască la moşia lor Cernauca. Aici fură alcătuite manifestele şi protestele lor împotriva abuzurilor lui Mihail Vodă şi expunerea dorinţelor partidului naţional. Din Bucovina plecă spre apusul Europei, unde rămase până la schimbarea domniei.

Bine văzut şi apreciat de Grigore Ghyka, cu care fusese tovarăş la lupta purtată împotriva lui Mihai Sturdza, fu chemat de el la slujbe de samă şi tratat ca intim.

Tânăr, de un fizic plăcut, ce deloc nu era micşorat printr-o chelie precoce, înzestrat cu un deosebit dar de seducţiune, *causeur* fermecător, era firesc ca Alecsandri să fi fost bine văzut de sexul frumos şi ca, de la întoarcerea lui în ţară, să nu-i lipsească succese pe acest teren. În urmă fu cuprins de o mare şi înflăcărată iubire pentru una din surorile prietenului său Negri. [Era o] pasiune împărtăşită şi de această femeie încântătoare. Anii acestei dragoste au fost cei mai fericiţi ai vieţii poetului, acei pe care i-a numit în unul din *Pastelurile* sale: „Raiul vieţii mele”. Lor li datorim cea mai duioasă din poeziile lui: *Steluţa*. Se ştie cum, atinsă de o boală care, mai ales atunci, nu ierta niciodată, iubita lui Alecsandri avu un sfârşit tragic, pe un vapor, şi că trupul ei fu aruncat în mare.

Alecsandri a fost unul din membrii cei mai însufleţiţi şi mai activi ai partidului unirii, căruia a fost în stare să-i facă servicii însemnate. Fu ales deputat în Adunarea Electivă şi avu slăbiciunea să lese să i se puie candidatura la domnie. Nu mă îndoiesc de curăţenia intenţiunilor sale şi că, dacă ar fi fost ales, şi-ar fi încordat toate puterile pentru a da acestor ţări unirea şi domnul străin. Dar, cu toate frumoasele însuşiri ale patriotismului său, contimporanii lui nu credeau ca el să fi posedat calităţile indispensabile unui conducător de oameni de care avea parte colegul şi prietenul său Cuza.

Alecsandri a îndeplinit sub acest domn mai multe misiuni însamnate în străinătate, iar după căderea lui a rămas credincios suvenirului său. În timpul celei a şăptea decade a veacului trecut a făcut multe călătorii; iar mai în urmă a

ocupat, timp de mai mulţi ani, postul de ministru al ţării la Paris. Din toate călătoriile lui se întorcea totdeauna cu fericire la Mirceşti, unde-şi regăsea căsuţa atât de drăguţă şi de confortabilă şi lunca lui iubită, atât de des cântată în poezii.

Confortul vieţii la Mirceşti, unde primea des vizitele număroşilor prieteni şi cunoscuţi, era deosebit de îngrijit şi de mare, graţie silinţilor femeii de condiţiune foarte umilă din care întâmplarea făcuse soţia lui Vasile Alecsandri. Ţinând amăruntele acestei întâmplări de la o rudă de aproape şi o intimă a poetului, le redau aici. Doamna Maria Gregoraş (Şăpte Sate), o vară primară a lui Alecsandri, mi-a povestit prin anii 1880-1890 (dacă nu mă înşel) cum, întorcându-se, împreună cu Alecsandri, în anii 1858-1860, de la Mirceşti, unde petrecuse câteva zile, la Ieşi, călătorii s-au oprit, la Târgul Frumos, la vestitul *rateş* (han) ce-l ţinea Novakovski, un fost bucătar al lui Petrache Mavrogheni, pentru a lua acolo dejunul, totdeauna foarte bine gătit de acest meşter în arta culinară. După dejun, pe când se înhămau caii la trăsură spre a pleca înainte, Alecsandri, care hoinărise prin rateş, veni spre vară-sa, care îl aştepta, şi-i zise pe franţuzeşte:

— Mario, Novakovski are aici o slujnică drăguţă care posedă coapse şi pulpe deosebit de frumoase. Le-am putut privi bine, căci spală pe jos într-o odaie şi şi-o suflecat poalele pentru a nu se feşteli. Tare îmi vine s-o fur când m-oi întoarce şi s-o duc la Mirceşti.

Doamna Gregoraş crezu că acest proiect al poetului alcătuia numai o glumă, dar, după câteva luni, mergând la Mirceşti, văzu acolo pe tânăra servitoare, destul de plăcută, bine îmbrăcată, despre care văru-său îi zise că este acea pe care o văzuse la Târgu Frumos, la Novakovski, pe care a adus-o ca să-i îngrijească de casă şi de care este foarte mulţămit. Îi mai spuse că se numeşte Paulina şi este poloneză.

Şi Paulina nu numai că a rămas până la moarte în casa lui Vasile Alecsandri, dar născându-i după doi sau trei ani o fată, bucăţică ruptă dintr-însul, şi, prin îngrijirea trebuinţilor sale materiale, făcându-i-se indispensabilă, a luat-o de soţie. Iar după ce a început să îmbătrânească, o lua cu

dânsul în toate deplasările lui, astfel că fostei servitoare care altădată spăla scândurile în rateşul lui Novakovski i-a fost dat să fie împreună cu bărbatul ei, musafir al regelui Carol şi al reginei Elisabeta la Peleş, şi să facă parte din corpul diplomatic din Paris.

În copilăria mea, Alecsandri venea aproape regulat în fiecare toamnă să-şi reguleze socotelile cu posesorul (arendaşul) moşiilor sale Borzeştii şi Pătrăşcanii de pe valea noastră. Avea un *pied-à-terre* din cele mai primitive la Borzeşti şi-şi împărţea timpul ce afacerile i-l lăsau liber între Târgul Ocnei, unde trăia Costache Negri şi surorile lui, Catinca Negri şi Zulnia Sturdza, şi Căiuţul. Vizitele lui erau totdeauna aşteptate cu bucurie, nu numai de părinţii mei, de care îl legau atâtea amintiri şi atâtea zile de convieţuire, unele vesele, altele jalnice, ce ei le trăise împreună, dar şi de mine, care nu mă mai săturam să aud sara, după masă, povestirile acestor trei minunaţi povestitori când îşi aminteau sau îşi întregeau şi controlau impresiunile asupra întâmplărilor unui trecut care mie mi se părea foarte depărtat, dar care îndeobşte nu întrecea douăzeci de ani. Mă făceam mic în vreun colţ al biuroului tatei, unde obişnuit ne adunam după masă, pentru a nu fi trimes la culcare la ceasul hotărât de program. Şi ce minunat mai povestea Alecsandri despre călătoriile lui în Italia, în Spania, în Maroc, în Asia Mică, la Constantinopol, ce interes ştia glasul lui, atât de simpatic, deşi cam surd, să-l deie faptelor celor mai neînsamnate, ce dar avea el pentru a scoate în relief trăsătura caracteristică, veselă sau jalnică, duioasă sau crudă a fiecărui episod. El a fost fără îndoială cel mai strălucit causeur ce mi-a fost dat să-l cunosc. Şi ce fineţă, ce distincţiune, ce urbanitate în acest fiu de mic boiernaş!

Alecsandri, atât de blând din fire, era cu deosebire atras de orice manifestare de eroism sau de vitejie. Îi plăcea mult viaţa militară, mărturisea singur că nu poate vedea trecând pe stradă un pluton de soldaţi în arme fără a se pune la pas cu ei şi a-i urma, chiar când calea lor se deosebea de a sa. Mult îl durea decadenţa noastră militară şi îndoielile ce se exprimau pe atunci de unii asupra calităţilor militare ale poporului nostru. Cu atât mai mare şi mai vii fostu-i-au

bucuria şi însufleţirea când, la vestea asalturilor sângeroase încununate prin luarea Griviţei, a putut să exclame:

„De acuma pot să mor ferice:
Cine român zice, viteaz zice.”[150]

Patriotismul i-a rămas acelaşi, cald şi curat, până la sfârşitul vieţii. Prieten intim şi dezinteresat al lui Cuza, l-a slujit cu credinţă şi l-a ajutat după puteri. Dacă căderea acelui care făptuise unirea n-a putut fără îndoială decât să-l doară, îndată ce şi-a dat samă că binele ţării cere strângerea tuturor oamenilor de bine împrejurul noului domn n-a stat măcar o clipă la îndoială pentru a-i da tot concursul ce-i era cu putinţă să-l deie.

Alecsandri era moldovan întreg. Dacă inima lui aparţinea românimii şi dorul ei cel mai arzător a fost fără îndoială mărirea şi întregirea neamului, tot atât de neîndoielnic este că colţişorul cel mai iubitor, cel mai fierbinte al acelei inimi aparţinea Moldovei noastre. Încă din vremea lui Cuza l-am auzit denunţând tendinţele cotropitoare ale muntenilor; aceşti fraţi de peste Milcov nu-i erau simpatici, nu se jena pentru a spune că căsătoria între ambele ţări era *un mariage de raison* (o căsătorie din cuminţenie), nu din dragoste, adăugind însă: „de altmintrelea se zice că aceste sunt cel mai trainice”. Dacă nu iubea pe munteni (afara de prea puţini), Alecsandri, cu toată blândeţa firii sale, ura pe *Roşi*, adică pe liberalii munteni, criticând mai ales ipocrizia lor şi, peste toţi *Roşii*, ura pe C.A. Rosetti.

De aceeaşi antipatie din partea lui Alecsandri se bucurau şi evreii.

Mult discutatu-s-a în ultimele decenii despre valoarea reciprocă a lui Alecsandri şi a lui Eminescu şi numărul acelora care proclamă superioritatea acelui de pe urmă a crescut din an în an. În realitate, individualităţile şi operile celor doi poeţi sunt o caracterizare a două epoci deosebite. Poezia lui Alecsandri caracterizează o vreme în care cultura, o cultură destul de superficială, era apanajul aproape exclusiv al unei singure clase sociale: boierimea (cea mare şi parte din cea mică), clasă din care făcea parte

[150] Citat aproximativ din *Odă ostaşilor români* (n. red.).

şi poetul. Acea clasă, bucurându-se de puterea politică şi de cea mai mare parte a bogăţiilor ţării, avea parte de un trai din cele mai uşoare şi din cele mai dulci, nu cunoştea nevoia, plăcerile de tot felul şi dragostea alcătuiau, pe lângă intrigă şi dorinţă de a-şi spori averea, ocupaţia de predilecţie. În generaţia lui Alecsandri însă se ridicase un număr de tineri care, ca şi Alecsandri, sub înrâurirea spiritului şi a culturii străine, precum şi a încurajării unora din bătrânii fruntaşi ai boierimii, se înflăcărase pentru ideile naţionaliste şi erau pătrunşi de dorul să ridice ţara din starea de şerbire şi de umilinţă în care o vedeau. Întâiele poezii ale lui Alecsandri, *Doinele* şi *Lăcrămioarele*, cântă mai ales dragostea, de obicei o dragoste mai mult uşoară, altele sunt de caracter eroic sau patriotic, iar forma şi versificarea lor era neasămănat mai presus de acele ale poeziilor lui Conachi, singurele ce, pe lângă cântecele de inimă albastră cântate de ţiganii lăutari, erau cunoscute în ţară. Succesul şi răspândirea lor era deci lucru de prevăzut: Alecsandri cânta doară într-o formă nouă şi mai perfectă decât se cântase până atunci simţiri şi tendinţe împărtăşite de întreaga clasă de sus a ţării, iar poeziile lui patriotice şi naţionaliste izbuteau să găsască răsunet chiar în inimile unor oameni a căror cultură nu era superioară acelei ce astăzi se dă în întăia clasă primară. Nu odată auzit-am doară femei fără ştiinţă de carte, care slujeau în casa noastră, declamând *Adio Moldovei*. Pe Manolache Oatu, vechilul nostru, această poezie avea darul să-l înduioaşască până la lacrămi şi ţin minte cum, la 1863, o dădacă analfabetă a fraţilor mei mai mici m-a rugat să-i cetesc de mai multe ori a doua strofă din aceeaşi poezie, pe care o ştiuse, dar o uitase. Am auzit mulţi analfabeţi recitând prin anii 1859-1860 *Hora Unirii*, un sofragiu al nostru, care iscălea prin punerea degetului, declama *Moldova* la 1857, iar Manolache Oatu ştia pe de rost *Mioriţa* întreagă.

În epoca lui Eminescu, împrejurările sociale şi economice se schimbase cu desăvârşire, numărul ştiitorilor de carte se înmulţise foarte mult, se ridicase mii de tineri, parte în străinătate, parte în universităţile şi şcolile noastre secundare, boierimea era minată aproape în întregime, puterea politică îi scăpase din mână pentru a ajunge în

acele ale unei oligarhii în mare parte plecată de jos şi care cunoscuse nevoia. Începuse a se forma o clasă de oameni care, dacă ştiau carte şi poate făcuse chiar câteva clase secundare, nu izbutise, dintr-o cauză sau din alta, să ajungă la o situaţie satisfăcând nevoile sau gusturile lor: poeziile se ceteau acuma de un public fără comparaţie mai număros decât acel de care avuse parte, în tinereţile lui, Vasile Alecsandri, public căruia nu-i mai dădea mâna să se ocupe numai de intrigi, de plăceri şi de dragoste şi care mai era în stare să aprecieze în poezie şi idei. De aceea Eminescu a putut găsi îndată apreciatori care l-au înţeles şi al căror număr a mers înmulţindu-se necontenit. De aceea Alecsandri pare sarbed mulţimii cetitorilor de astăzi, precum marei majorităţi a micului public cetitor din a cincea şi a şăsa decadă a veacului trecut Eminescu i-ar fi părut greoi şi plicticos.

Totuşi nu se poate tăgădui că *Pastelurile* lui Alecsandri alcătuiesc o colecţie de adevărate juvaere poetice, iar de *Oda către ostaşii români* ar putea să fie mândru orice poet mare. Iară noi, moldovenii acei care am cunoscut ţara veche, de înainte de unire, nu putem decât să fim adânc mişcaţi de poeziile lui, în care găsim răsunetul simţirilor, aplecărilor, plăcerilor, speranţelor şi aspiraţiunilor acelor mult iubiţi care nu mai sunt. Talentul lui Alecsandri a fost un talent modest, dar, prin influenţa ce el a avut-o asupra acelor ce s-au împărtăşit de producţiunile sale, el ia proporţiunea unui poet mare.

*

La Oneşti, la întrunirea celor patru văi, a Trotuşului, a Tazlăului, a Oituzului şi a Caşinului, era aşezarea hatmanului Alecu Aslan. Hatman fusese titlul cu care altădată era împodobită căpetenia oştirii moldoveneşti, dar de câtăva vreme acest titlu nu mai era rezervat numai acelor care povăţuiau oastea Moldovei, ci se hărăzea şi civililor: Alecu Aslan era hatman civil. Şi nu mă îndoiesc că, pe alte vremuri, el ar fi fost un hatman ostăşesc de neobişnuită vrednicie: era îndrăzneţ şi înzestrat cu sânge-rece, hotârât şi totodată chibzuit. Aslăneştii, prin femei, se

trag din Ciaureşti, neam vechi care a dat Moldovei un domn. Iar numele de Aslan derivă de la turcescul Arslan, care însamnă „leu”. Alecu Aslan zicea că moşia Oneştii se afla de veacuri în stăpânirea familiei lui. Se poate, căci acea megieşă a mănăstirii Caşinului a fost hărăzită mănăstirii de întemeietorul ei, Gheorghe Ştefan Voievod.

Iar eu am văzut cu ochii, la Academia Română, un act din care reieşea stăpânirea în moşia Oneşti, în secolul al şăptesprezecelea, a „unui neam ciauresc, anume Aslan”. Moşia era mare, se întindea şi pe valea Trotuşului, şi pe dealurile acoperite cu păduri de pe malul drept, mai trecând şi pe cel stâng, unde avea o vie de soi la Floceşti. Curtea era aşezată într-o poziţie minunată, la confluentul celor trei văi, iar, la spatele ei, era o frumuseţă de grădină.

Aslan era un boier născut împrejurul începutului veacului trecut, fiul vornicului Constantin Aslan şi al unei surori a lui Ioniţă Sturdza Vodă. Mic la stat, uscăcios, stricat de vărsat, cu un negel între gură şi bărbie, lipsit cu desăvârşire de frumuseţă, dar ştia să placă sexului frumos, pe care îl iubise cu patimă, larg la inimă în toate privinţile, energic, vânător minunat şi îndrăzneţ, agricultor priceput şi activ, generos şi cunoscut în toată ţara pentru ospitalitatea îmbielşugată ce orice drumeţ o găsea în casa lui. Era mai ales un prieten admirabil, pe statornicia şi devotamentul căruia puteai oricând să te bizui, avea număroşi prieteni şi, printre aceştia, mulţi din acei ce lumea, cu drept cuvânt, îi privea ca florile boierimii noastre. Ei ştiau că Aslan nu este cu desăvârşire slobod de unele din cusururile, urmare firească a dezvoltării noastre nenorocite, de care erau învinovăţiţi mulţi membri ai vechei boierimi, şi totuşi îl iubeau, căci ştiau că este bărbat în toată accepţiunea cuvântului şi pot avea nădejde pe dânsul în toate împrejurările. Deloc nu se temea să înfrunte ocârmuirea şi în două rânduri, cu prilejul complotului lui Leonte Radu şi cu acel al *buntului* de la 1848, strânsese la Oneşti o ceată de aventurieri moldoveni, poloni şi arnăuţi hotărâţi să sprijine cu forţa acele mişcări. Apoi se ştia că taina care i-o încredinţai rămânea închisă într-însul ca într-un mormânt.

Dar pe lângă femei Alecu Aslan mai avea încă două păcate grele: patima cărţilor şi doisprezece copii în viaţă,

opt băieţi şi patru fete. Pe trei din băieţii celei dintâi căsătorii îi crescuse, cu mare cheltuială, în Germania. Aceste două păcate apăsând greu asupra mijloacelor sale, cu toată priceperea şi cu toată vrednicia lui, era înglodat în datorii grele. De aceea, la înfiinţarea Băncii Moldovei în Ieşi, el fu unul din cei dintâi care contractă la acel institut un mare împrumut cu ipotecă asupra moşiei sale Oneştii, dar deloc nu se gândi să restrângă traiul larg cu care era obişnuit sau să renunţe la jocul de cărţi. Rămânând în urmă cu mai multe rate, banca, rău administrată de nemţii din capul ei, luă dintâi măsuri de asigurare şi, în curând după aceste, puse moşia în vânzare. Neprezentându-se nici un muşteriu care să deie un preţ acoperind capitalul şi dobânzile datoriei, fu silită s-o cumpere însăşi.

Alecu Aslan părăsi deci Oneştii, spre marea părere de rău a noastră şi a celorlalţi megieşi care cu toţii îl iubeam, pentru a se stabili în Bacău, ruinat cu desăvârşire şi având să întreţie şi să crească număroşii săi copii. Ceea ce însă nu-l împiedeca să ţie casă deschisă în fiecare seară şi să-şi facă regulat partida de cărţi. O notă pitorească în această sărăcie o înfăţoşa bătrânul şi credinciosul arnăut, Antoni, în costumul lui de palicar, cu fustanelă, vestă scurtă, fes, brâu lat în care era înfipt inevitabilul iatagan, poturi cusuţi şi iminei de formă turcească, cu vârful ridicat în sus. Purta lungi musteţi albe, era totdeauna curat, aducea musafirilor cafeaua şi dulceţile; servea la masă şi îngrijea de stăpânu-său: aceste toate fără nici o leafă, de ani de zile.

Oneştii alcătuiau o răspântie la care se despărţeau drumurile ducând pe Tazlău, pe Oituz şi pe Trotuş. Pe cea dintâiu vale nu aveam nici un cunoscut cu care să fi fost în legături frecvente, pe cea de a doua aveam, la Grozeşti, pe Lascar Bogdan, căruia mama îi era nepoată de văr primar, despre care am vorbit în întâia parte a acestor *Amintiri*, şi pe părintele Ioniţă Beloiu de la Poiana Sărată, despre care îmi rezerv să vorbesc, dacă voi avea zile, în alt volum.

CAPITOLUL V
Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi (urmare)

La Târgul Ocnei aveam pe Costache Negri şi pe surorile lui, Catinca Negri şi Zulnia Sturdza, pe nepoata lor, Smărăndiţa Jora, născută Rosetti, tovarăşe de pension ale mamei, care, fiind aproape de despărţenie, trăia cu maică-sa, cu coana Catinca, şi pe medicul nostru de casă, doctorul Louis Colin, fiul unei poloneze şi al unui elveţian francez. Colin era medicul spitalului înfiinţat în Târgul Ocnei de bunul meu, Grigore Ghyka, precum şi al *Castelului*, cum se numea închisoarea clădită sub aceeaşi domnie.

Legăturile lui Costache Negri şi ale surorilor lui cu tata datau din copilăria lor, mama cunoştea pe Negri din timpul domniei tătâne-său, el fiind prieten şi tovarăş de idei şi de luptă al lui Grigore Ghyka încă de înainte de acţiunea acestuia la domnie, în tot timpul căruia rămăsese unul din colaboratorii lui cei mai iubiţi şi cei mai preţuiţi.

Costache Negri era unul din bărbaţii cei mai frumoşi ai ţării. De o statură de urieş, avea corpul unui Hercule şi un cap de o rară şi bărbătească frumuseţă. Părul îi era negru, bogat şi ondulat, fruntea puternică, ochi mari, negri, luminoşi, vii, dar de nespusă blândeţă, cu o expresiune de mare bunătate, sprâncene negre, lungi şi bine hrănite, un nas puţin încovoiat şi o gură frumoasă cu buze rumene şi pline: purta barba întreagă, lungă şi lată. Înfăţoşarea lui era impunătoare, dar te simţeai atras spre el prin impresiunea de blândeţă şi de bunătate ce o făcea de la primul aspect.

Atât el, cât şi cucoana Catinca, soră-sa, mi-au spus în diferite rânduri că tatăl lor, Petrache Negri, fusese grec venit din Ţarigrad care-şi făcuse cariera în ţară la noi. Nici unul din familie nu hrănea vro simpatie pentru greci şi cred că, în inima lor, ar fi preferat să fi fost de obârşie română, dar deloc nu ascundeau această origine grecească. Mama lor era frumoasa Zulnia, atât de cântată de Conachi, şi cu

care, după văduvia ei, poetul se căsătorise. Ea din prima căsătorie avea un fiu, Costache şi patru fete: Catinca, Zulnia, Eugenia şi Elena. Lui Conachi îi născu o singură fiică, care, şi ea, primi numele de Catinca, dar era mai cunoscută sub porecla de Cocuţa.

Costache Conachi era, pe vremea lui, bărbatul cel mai cult şi cel mai bogat din ţară, dar vestit pentru o neasămănată zgârcenie şi lăcomie, ceea ce însă nu-l împiedecă să fie, pentru copiii soţiei sale, un maştih excelent. Ei conglăsuiau pentru a recunoaşte că i-a tratat totdeauna cu mare bunătate şi a îngrijit de interesele lor în chip minunat. Pe Costache îl iubea aşa de mult, încât i-a propus să-l înfieze şi să-l facă clironomul principal al colosalei sale averi, cu condiţie ca el să ia în schimb numele de Conachi, dar tânărul Negri a refuzat, nevoind să se lepede de acel al părintelui său. De altmintrelea averea ce-i rămăsese de la acesta era destul de frumoasă, căci era stăpânul frumoasei moşii Mânjina de la ţinutul Covurluiului.

Costache Negri îşi făcuse primele studii în ţară, cu un *didascalos* grec, pe urmă în pensionatul lui Cuénin, plecă apoi în Franţa, unde, dacă nu urmă cursuri regulate, îşi însuşi, mai ales prin cetire, o bogată cultură, fiind de firea lui foarte dornic de învăţătură şi interesându-se nu numai de literatură şi de istorie, dar şi de chestiuni ştiinţifice, avea mai multe cunoştinţi decât mulţi posesori de diplome, dar era de o rară modestie. Făcu în tinereţe mai multe călătorii în Italia, ţară pe care o iubea foarte şi din care adusese o colecţie de tablouri de valoare. Avea talent pentru poezie, ni-au rămas de la el mai multe piese de versuri, cele mai multe cu subiect patriotic, care arată uşurinţă de versificare, o mare iubire de ţară şi de neam şi un viu simţ al frumuseţilor naturii.

Beizade Viţel (Grigore M. Sturdza, deputat şi senator conservator în mai multe rânduri, general otoman sub numele de Muhlis Paşa, fiul lui Mihail Sturdza al Moldovei) în luptă cu Beizade Mitică (Dimitrie Ghika, ministru conservator, prim-ministru 1868-1870, fiul lui Grigore Dimitrie Ghika al Ţării Româneşti); caricatură publicată de foile liberale în 1870.

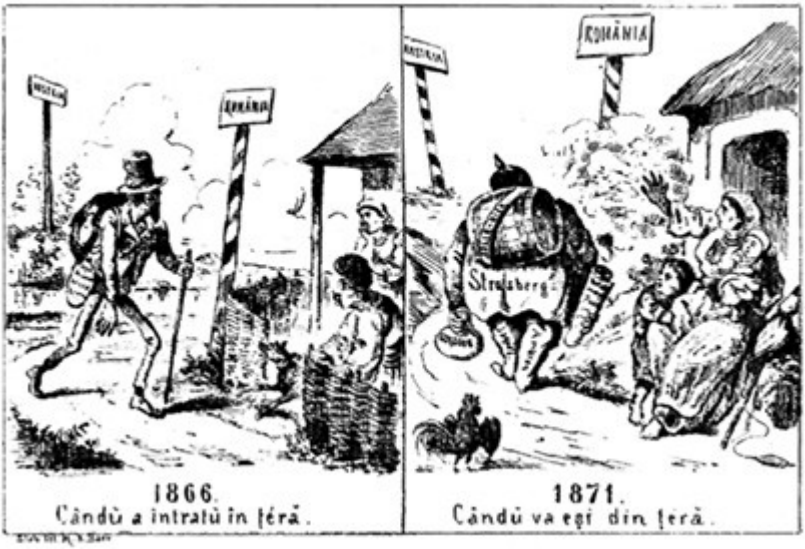

Această nenorocită chestiune Strousberg, exploatată cu perfidie de opoziţie, făcea domnului zile amare. — Afacerea Strousberg în Asmodeu, 1871

Carol I a făcut războiul de la 1877, el, cel dintăi, după trecere de un secol şi jumătate, a dus ostaşi români la luptă, şi la luptă biruitoare; el şi cu ostaşii lui au făcut ţara neatârnată, el a schimbat domnia în crăie, el a înzestrat ţara cu căi ferate, sub domnia lui finanţele ţării au înflorit şi bogăţia a crescut necontenit, cum i-a crescut şi vaza între alte ţări.

Ofiţeri şi subofiţeri de cavalerie (roşiori) din armata lui Carol I, în uniformele de la 1873.

Familia Negri, cu toată originea ei grecească, se distingea din tinereţe prin patriotismul ei înflăcărat şi dezinteresat. Pe când, în cele mai multe din familiile noastre boiereşti, limba grecească fusese înlocuită, în al doilea sfert al veacului, prin acea franceză, am auzit totdeauna pe Negri şi pe surorile lui întrebuinţând între dânşii numai limba românească şi, după cât ştiu, surorile n-au învăţat limba grecească şi numai o înţelegeau puţin, fiindcă, în copilăria lor, fiind vorbită pretutindeni, au prins câte ceva dintr-însa mulţămit uşurinţii cu care copiii îndeobşte se familiarizează cu înţelesul limbilor ce le aud vorbindu-se împrejurul lor. Costache Negri însă vorbea din tinereţe limbile greacă modernă, franceză, germană şi italiană, iar în timpul şederilor sale prelungite în Constantinopol îşi însuşise şi cunoştinţa limbei turce. Franceza lui era nu numai foarte corectă, dar chiar de o rară eleganţă. Mai posed scrisori franceze adresate de el tatei încă înainte de 1850, scrise cu marea, frumoasa şi bărbătească lui scriere, atât de caracteristică unei firi bune, generoase şi artistice.

Adept fervent al ideilor naţionaliste, a luat parte la toate luptele duse sub Mihai Sturdza de tineret împotriva regimului de corupţiune al domnului şi a legat frăţie cu fruntea membrilor acestei opoziţiuni. O mare asămănare de aplecări şi de idei îl făcu să contracteze cu Vasile Alecsandri nişte legături ce încetară numai odată cu moartea lui Negri şi la strângerea cărora veni să contribuie în chip puternic marea iubire dintre poet şi sora lui Negri, Elena.

Cariera politică a lui Negri a început în timpul domniei lui Grigore Ghyka. Noul domn apreciase de mai înainte iubirea curată de neam şi de ţară a lui Negri, se convinsese că împărtăşeau acelaşi ideal, aceleaşi idei generoase, acelaşi absolut dispreţ pentru ban, aceeaşi iubire pentru acei slabi şi suferinzi. În întâia parte al acelei domnii, când Vodă, sub greul regim al protectoratului rusesc, era silit să ascundă cu îngrijire scopurile naţionaliste şi planurile liberale şi umanitare ce le hrănea, Negri a fost pârcălab la Galaţi, un pârcălab cum nu mai fusese altul până atunci. Acea pârcălăbie, care era cea mai mănoasă din isprăvniciile Moldovei ciuntite, se da până atunci acelui din favoriţii domnului care, neputând să fie făcut ministru deodată, urma să i se facă cu putinţă o cât de răpede îmbogăţire prin hărăzirea celei mai bănoase din slujbele de la ţinuturi. De astă dată această slujbă fu încredinţată celui mai neinteresat, celui mai dispreţuitor de bani dintre moldoveni. În loc de a spori, averea lui Negri, de pe atunci zdruncinată din cauza generozităţilor sale, mai scăzu în chip destul de însămnat, dar gălăţenilor li fu dat să vadă în sfârşit cu ochii un pârcălab cinstit, drept, bun şi totodată ager. În a doua parte a domniei lui Ghyka, când retragerea, în faţa somaţiunii austriace, a oştirilor lui Neculai Pavlovici readusese pe domn în scaun, el încredinţă lui Negri departamentul nou-înfiinţat al lucrărilor publice.

În primăvara anului 1855 se adunase la Viena o Conferinţă a puterilor beligerante la care mai luau parte Austria şi Prusia, spre a trata despre condiţiunile păcii şi a pune la cale starea de lucruri având a fi stabilită în răsăritul Europei după încetarea războiului[151] şi tot în urma iniţiativei

[151] Războiul Crimeii (n. red.).

lui Grigore Ghyka. Poarta a hotărât ca Moldova şi Ţara Românească să trimată la Viena, spre a da plenipotenţiarului otoman lămuririle necesare în chestiunile privind principatele, câte un boier ales de domnul respectiv de pe o listă de trei persoane propuse lui de Poartă. Domnul Moldovei mai izbutise să obţie ca lista ce i s-a trimes de la Ţarigrad spre a alege pe cel însărcinat cu asemene misiune delicată să cuprindă numele a trei bărbaţi pătrunşi de ideile naţionaliste: Mihalache Paşcanu, Costache Negri şi Gheorghieş Sturdza de la Dulceşti. Şi din aceştia el a ales pe Costache Negri. Instrucţiunile cuprinse în scrisorile adresate lui Negri la Viena şi pe urmă la Constantinopol arată mărimea de suflet a domnului şi încrederea ce o punea în vrednicia însărcinatului său.

Nici în aceste scrisori, nici în memoriul pe care îl întovărăşea cea dintâi nu vorbeşte de unire sau de principe străin. În drumul lor spre Viena sau spre Ţarigrad, aceste scrisori puteau să cadă în mâna guvernului austriac sau a celui turcesc, şi unul, şi altul puţin scrupulos în materie de inviolabilitate a secretelor corespondenţei, şi darea în vileag a scopului în care lucra domnul Moldovei ar fi avut drept rezultat, pe lângă periclitarea desăvârşită a situaţiunii sale, şi măsuri pentru înăbuşirea imediată a mişcării în capul căreia se pusese. Îşi concentrase deci toate silinţele asupra redobândirii autonomiei ce ni-o garantau vechile noastre tratate cu Poarta şi din care, în urma cotropirilor necontenite în curs de veacuri ale turcilor şi a amestecului blăstămat în afacerile noastre al Rusiei, nu mai rămăsese în fiinţă mai nimica. Totuşi aceste scrisori, mai ales acea dintâi, reprodusă aici în rezumat[152], trădează tendinţele

[152] În iarna anului 1893-1894, fiind prefect la Bacău şi ducându-mă la Teţcani, la ruda mea, mult regretatul Dimitrie Rosetti-Teţcanu, l-am găsit ocupat să copieze spre publicare hârtiile rămase de la Costache Negri. Cerându-i să mă lese să ieu cunoştintă de ele, mi le-a pus îndată la dispoziţie şi, în cele trei sau patru zile cât am stat atunci la Teţcani, am luat număroase note din cuprinsul lor. Printre ele se aflau între multe altele şi mai multe scrisori ale bunului meu, Grigore Ghyka, pe care m-am grăbit să le copiez pe de-a întregul. În cursul deselor mele schimbări de domiciliu şi peregrinări de atunci şi până acuma, rătăcisem cu desăvârşire plicul în care îmi aduceam aminte că le

liberale şi naţionaliste ale domnului Moldovei, mai lăsând să se întrevadă ideea domnului străin.

Negri, când a plecat la Viena, în primăvara anului 1855, a luat cu el un lung memoriu ce-i fusese încredinţat de domn şi în care se expunea natura legăturilor dintre Poartă şi principatele române, textele (mai mult sau mai puţin autentice) ale tratatelor încheiate de Mircea, Bogdan Chiorul şi Petru Rareş cu Poarta, lămuriri asupra vechei alcătuiri a acestor ţări şi a preschimbărilor aduse acestei alcătuiri în cursul veacurilor, asupra războaielor dintre ruşi şi turci şi a tratatelor încheiate de aceste împărăţii, care conţineau articole relative la principate. Trecând apoi la alcătuirea viitoare, se pronunţa pentru sistemul monarhic constituţional, cu două camere, din care cea de jos aleasă după sistemul censitar, numai acei având diplome de studii fiind scutiţi de cens. Domnul avea să fie ales dintr-o familie din ţară sau pe viaţă, sau în chip ereditar.

Pe lângă memoriu mai era şi o lungă scrisoare a domnului, a cărei copie integrală am pierdut-o, în care acesta explica lui Negri că el nu este mulţămit cu proiectul de alcătuire propus pentru Moldova în memoriu, că el ar fi voit să introducă instituţii mai largi, dar că nu a putut să obţie pentru aceasta consimţimântul sfetnicilor săi. Ar fi dorit ca, la alegerile pentru cameră, *să ieie parte ocoalele* (adică satele), iar ca DOMNUL ALES SĂ IASĂ DIN MĂRUNTAIELE NAŢIUNII (*des entrailles de la nation*).

Iacă acum celelalte scrisori în întregime:

„Ieşi,
23/25
mai 1855

Scumpul meu Negri,

închisesem. Numai în anul trecut, întâmplarea a făcut că, deschizând alt plic mai mare, purtând o inscripţie: hârtii greceşti, şi care conţinea într-adevăr *hârtii greceşti,* dar şi plicul cu copiile făcute la Teţcani. Din nenorocire lipsea din plic tocmai cea mai interesantă din scrisorile lui Ghyka Vodă, acea dintâi, dar rămăsese un rezumat succinct al ei, rezumat făcut în primul moment, înainte de a fi luat hotărârea să le copiez. Reproduc mai sus atât acel rezumat, cât şi textul celorlalte scrisori în traducere română.

Am primit chiar acuma scrisoarea Dumitale de la 14 mai şi sunt foarte satisfăcut de noutăţile ce mi le comunici.

Nu aştepta deschiderea Conferinţelor pentru a supune reprezentanţilor Puterilor lămuririle scrise cu care te-am însărcinat prin scrisoarea mea precedentă.

Partea cifrată a depeşei Dumitale este foarte interesantă, dar sunt oare asigurările ce ni se dau îndestulătoare? Aici stă chestiunea.

Aruncă într-un noroc ideea următoare în convorbirile ce le vei avea cu B (probabil contele Buol[153]).

Dacă Puterile Aliate nu câştigă certitudinea că ele vor putea obţine concursul înarmat al Austriei în chestiunea Orientului şi dacă nu-i este permis Europei să spere că anexarea Basarabiei către Moldova să se poată face vrodată, care ar fi oare atunci consideraţia politică care ar împiedica Puterile Aliate să asigure Austriei posesiunea Basarabiei şi, prin urmare, acea a gurilor Dunărei, precum şi acea a unei fruntarii militare ca Nistrul? Atunci numai ar avea Turcia Europeană flancurile sale asigurate împotriva Rusiei, iar Principatele Dunărene nu ar mai fi expuse la năvălirile periodice ale acestei din urmă Puteri.

În ce priveşte moldovenii, dacă ei trebuie să renunţe la speranţa ca Basarabia să li fie vrodată restituită, vor preferi de o sută de ori să vadă Austria în posesiunea acestei provincii în locul Rusiei, care este un vecin foarte periculos şi intractabil.

Chiar numai pentru a ne izola cu desăvârşire de Rusia, ar trebui ca o putere de primul ordin să puie mâna pe acea provincie, sau, dacă politica se opune acestei soluţiuni, ca acest teritoriu să rămâie neutru şi să fie ocârmuit de un senat.

Această combinaţie ar concilia interesele obşteşti, fără ca cucerirea sau păstrarea acestei provincii să prezinte mari greutăţi.

Poţi, dragă Negri, să mai adaugi că aceasta este ideea mea, în cazul când ţi s-ar părea că este primită în chip favorabil.

---

[153] Karl Ferdinand conte von Buol-Schauenstein (1797-1865), ministru de externe al Austriei (1852-1859) (n. red.).

Al
Dumitale
afecţiona
t,
GR.
GHYKA”

„Ieşi, 20
mai 1855

Scumpul meu Negri,

Scrisoarea Dumitale din 12 mai mi-a sosit astăzi şi am cetit-o cu mult interes.

Fii prolix, scumpul meu, şi intră în toate amănuntele; îmi place să te urmez şi să te cetesc fără ca să mă ostenesc.

Principele Ştirbey nu şi-a trimes încă delegatul la Viena; şi-a permis chiar să facă în această privinţă observaţuni Porţii, care s-a formalizat.

Are de apărat interese personale şi nu mă prea mir că se găseşte îngăimat. Nu am alte instrucţiuni pentru Dumneata decât să faci ce-i şti că este mai bine pentru ca să obţinem vechile noastre drepturi politice: pune-te în patru pentru a ajunge să le obţii.

În ce priveşte persoana mea, nici nu te gândi la dânsa, căci, îţi repet, scumpul meu, că nu ţin deloc la putere; ceea ce ambiţionez este fericirea ţării mele; fă-o şi vei fi binemeritat de la patrie.

Este bineînţeles că ţin în chip esenţial ca aceste drepturi să-i fie hărăzite în timpul domniei mele. Ar fi, zău, o frumoasă amintire ce i s-ar lăsa: să mor după aceea mi-ar părea dulce de tot.

Dă explicaţiile necesare asupra celor două tratate; aceasta urgent, spre a înlătura orice neînţelegere.

Te
îmbrăţoş
ez şi
sunt Al
Dumitale
afecţiona
t,

GR.
GHYKA”

Negri s-ntoarse de la Viena aducând asigurările plenipotenţiaţilor puterilor întrunite la Viena în Conferinţă cum că drepturile de autonomie ale principatelor vor face obiectul celei mai serioase luări în consideraţie şi că se va ţine samă de ele. După puţine săptămâni însă fu din nou trimes în misiune, de astă dată la Constantinopol, împreună cu Dumitru Rallet, în chestiunea veniturilor mănăstirilor închinate Locurilor Sfinte din Orient. Mai aveau să se ocupe şi de alte chestiuni, printre care era şi aceea a unui ajutor bănesc anual de război de patrusprezece mii de galbeni. Nu mi-a fost încă cu putinţă ca să stabilesc din partea cui venise iniţiativa acestei propuneri. Domnul sondat în această privinţă de către Negri şi Rallet răspunde prin următoarea scrisoare:

„Ieşi, 26
septemb
rie 1855

Domnilor,

Mă felicit să aflu din scrisoarea Dumneavoastră din 30 septembrie (vederat stilul nou) că afacerea noastră merge bine şi că promite lucruri minunate. Tot împingeţi la roată şi nu vă lasaţi, Domnilor, înainte să fi isprăvit această chestiune care interesează ţara noastră în chip atât de viu.

Am chibzuit în chip serios asupra sumii ce credeţi că o puteţi oferi guvernului turcesc şi cred că, pentru moment, ar trebui să vă mărginiţi numai a vă deschide în această privinţă către reprezentanţii Puterilor aliate, cerându-li părerea: *dacă nu ar fi mai bine pentru noi să aşteptăm ca chestiunea Orientului să intre într-o fază nouă, care nu va întârzia să se desemneze îndată ce armatele ruseşti vor fi izgonite din Crimeea. Atunci contigentul ce-l vom oferi în oameni şi în bani îşi va purta îndată roadele; căci va fi atunci vorba de recucerirea Basarabiei, expediţiune la care în toate chipurile va trebui să participăm, spre a ne putea prevala de dânsa, faţă de puteri, în momentul şi la locul*

oportun şi, prin botezul sângelui, să consacrăm încorporarea acestei frumoase provincii către Moldova, care va trebui să fie păzitoarea ei. Jertfind astăzi patrusprezece mii de galbeni, prin anuitate, ar fi acelaşi lucru ca adăugirea unei picături de apă în ocean, în proporţiune cu număroasele sacrificiuri ce Poarta şi le impune, ar fi pentru noi a distra o sumă însemnată din veniturile publice, sumă ce ar trebui să fie prealabil afectată la lichidarea datoriei naţionale, şi acest act de generozitate ar trece nebăgat în samă, *pe când cealaltă combinaţie ar putea să ne ducă departe*. Să fim turci prin instinct, dar să rămânem moldoveni prin datorie. *Şi eu sunt de părere că, mai târziu, va trebui să contribuim, în oameni şi în bani pe scară mare*. Pipăiţi această chestiune în chip dibace cu bărbaţii de stat şi cercetaţi terenul.

Al
Dumnea
voastră
afecţiona
t,
GR.
GHYKA”

În timpul căimăcămiilor nu primi nici o slujbă şi fu unul din luptătorii cei mai convinşi ai partidului unirii, căruia îi făcu servicii preţioase.

Adevărata şi marea activitate politică a lui Negri este însă legată de domnia lui Cuza, de care îl lega o veche şi strânsă prietenie. De la început el este trimes la Constantinopol spre a stărui pentru recunoaşterea de către Poartă a îndoitei alegeri a domnului. Poarta, fără a cuteza să refuze recunoaşterea în chip formal, făcea fel de fel de greutăţi, întemeindu-se pe textul strict al Convenţiei, care pretutindeni vorbeşte de doi domni. Negri avea sprijinul ambasadorului francez, iar Poarta, puternic sprijinită şi chiar îndemnată de Austria, aştepta în realitate rezultatul războiului ce era gata să izbucnească între cele două împărăţii. Dacă Austria ar fi învins, nu poate încăpea îndoială că îndoita alegere a lui Cuza n-ar fi fost confirmată de Poartă şi unirea desăvârşită s-ar fi putut efectua numai

cu mult mai târziu. Nu se ştie chiar dacă, în asemene caz, alegerea lui Cuza nu ar fi fost anulată şi toate readuse în starea de mai înainte. Din fericire Franţa a fost învingătoare, iar Austria, învinsă, şi sultanul n-a îndrăznit să se opuie dorinţilor clar exprimate de Napoleon al III-lea, dar a urmat să invoce şi să ridice pretexte pentru a întârzia confirmarea alegerii. Corespondenţa lui Negri cu Cuza arată cu câtă perspicacitate cel dintâi, încă din primele zile ale sosirii sale în Constantinopol, a judecat situaţia, cu cât tact, cu câtă sagacitate a lucrat pentru înlăturarea acestor pretexte, cât de adevărat descrie el situaţia în rapoartele sale către domn.

Dar serviciile lui Costache Negri au fost mai ales mari şi preţioase în timpul ce a decurs între învestirea lui Cuza şi recunoaşterea de către Poartă a unirii definitive. Rapoartele sale arată cu câtă dibăcie, cu cât devotament către ţară şi domn a lucrat Negri, ce sfetnic şi ajutor preţios a fost pentru Cuza.

Tot el, în calitate de agent diplomatic al ţării la Constantinopol, a fost însărcinat, după secularizarea averilor mănăstireşti, să ducă negociaţiunile privitoare la chestiunea acestor bunuri închinate Locurilor Sfinte din Orient. În această chestiune el a avut să lupte nu numai cu vicleşugurile şi şiretenia clerului fanariot, dar şi cu meşteşugurile şi făţărnicia diplomaţiei ţariste, pentru care apărarea intereselor materiale ale fruntaşilor bisericii răsăritene era o vajnică chestiune de prestigiu în Orient. Însărcinat la Ministerul Afacerilor Străine cu studierea acelei chestiuni, am avut la îndămână toate dosarele privitoare la acea chestiune şi mi-am putut da samă de conştiinţa şi de perspicacitatea cu care Negri a apărat cu acest prilej averea ţării.

Revoluţia de la 11 fevruar a pus capăt vieţii sale publice. Prieten devotat şi partizan convins al lui Cuza, indignat de chipul în care fusese răsturnat acel a cărui iubire de neam şi rodnică activitate pentru asigurarea viitorului ţării nimene mai mult decât el nu fusese în stare s-o aprecieze, renunţă la viaţa publică şi refuză în chip statornic toate slujbele ce i se propuseră. Primi numai, la 1869, să facă parte din comisiunea însărcinată să restabilească fruntaria

noastră cu Austro-Ungaria, astfel cum fusese stabilită prin actele încheiate în veacul al optsprezecelea între Poartă şi Austria, dar care fusese de fapt simţitor modificată în urma cotropirilor succesiv săvârşite de Austria aci.

Dar guvernul român deloc nu se gândise să adune materialul de acte şi de hărţi trebuitoare pentru dovedirea acestor încălcări. Când Negri şi colegii lui se găsiră în faţa delegaţilor austro-ungari, ei găsiră nişte oameni care studiase chestiunea în chip amănunţit, aveau de la guvernul lor instrucţiuni precise şi erau înzestraţi cu un întins material de acte şi de hărţi cu îngrijire ales pentru a susţine starea de fapt a graniţei, iar delegaţii români, neavând nimic în mână, nu aveau ce să răspundă. Comisia nu putu să parcurgă decât o parte a fruntariei. Negri, la întoarcerea lui, era indignat de uşurinţa cu care guvernul român îi expusese, pe el şi pe colegii lui, să se facă de râs. De aceea, când, în anul următor, guvernul făcu din nou apel la el pentru urmarea lucrărilor pe fruntarie, Negri răspunse printr-un refuz categoric, motivat mai ales pe faptul că, nepunându-i-se la dispoziţie nici material documentar, nici hărţi, nu mai voieşte „să steie ca un nemernic” în faţa străinului care dispunea de toate actele necesare.

Călătoriile lui Negri, contribuţiile sale la ajutarea politicii naţionaliste, cumpărările de tablouri, dispreţul lui desăvârşit pentru ban şi mai ales dărnicia lui nemăsurată încurcase încă de timpuriu frumoasa lui avere. Mama spunea că, la întoarcerea ei în ţară, se povestea în Ieşi că Negri dă ţăranilor de la Mânjina mese la care li se servesc icre negre: fapt este că nu putea să vadă o nevoie fără ca s-o ajute, o faptă bună sau folositoare pentru ţară la care să nu ieie parte. La 1848 înlesnise din punga lui întoarcerea de la Paris în ţară a celor mai mulţi tineri români aflaţi în acea capitală; prea puţini din ei gânditu-s-au să-i restituie sumele împrumutate, care, de altmintrelea, el nu le-a reclamat niciodată. Fusese silit, încă de timpuriu, să-şi vândă moşia şi se stabilise, aproape ruinat, la Târgul Ocnei, de a cărui poziţiune fusese sedus şi pe care îl numea râzând: *la dernière étape des prolétaires* (ultima etapă a proletarilor). Ducea acolo un trai foarte simplu, căci acest bărbat atât de darnic, atât de dispreţuitor de ban, avea

pentru sine trebuinţi foarte puţine, iar dispreţul lui pentru lux ţinea pasul cu acel ce-l avea pentru ban.

A locuit dintăi într-o casă din târg, în care de nenumărate ori am însoţit pe părinţii mei, casă din care au rămas astăzi numai slabe rămăşiţi din temelii. Soră-sa Zulnia, căsătorită cu Vasile Sturdza, unul din fruntaşii care au dus lupta pentru unire şi a fost membru în Căimăcămia de Trei, se stabilise şi ea în Târgul Ocnei, unde, pe o poziţie din cele mai pitoreşti, pe malul stâng al Trotuşului, a clădit o casă căreia i s-a dat denumirea de *chalet*. Pe când se afla încă în slujbă, la Constantinopol, Negri cumpărase, pe malul drept al Trotuşului, un loc foarte frumos, pe nişte stânci, unde clădise o casă cu două rânduri, în stil oriental, care nu fusese cu totul terminată când trebui să părăsească pe acea din târg, ceea ce îl făcuse să se stabilească, la 1866, într-un fel de dependinţă, tot cu două rânduri, în care a trăit până la săvârşirea lui din viaţă, nedispunând de mijloace îndestulătoare pentru a-şi isprăvi casa[154].

Dacă traiul său era foarte simplu, ospitalitatea îi era din cele mai largi. Mai ales în timpul verii, casa era totdeauna plină de oaspeţi. Pe lângă un cârd de nepoţi şi de nepoate care petreceau la el, număroşi cunoscuţi, cu prilejul mergerii lor la Slănic sau a întoarcerii lor de acolo, trecând pe dinaintea porţii lui, se opreau şi luau parte la masa lui simplă, dar abundentă. Când era singur, îşi petrecea vremea cu cetitul şi cu lucrul la grădina ce o sădise împrejurul casei, unde pusese pomi de soi şi viţă minunată. De câte ori găsitu-l-am cu sapa, cu hârleţul, cu grebla sau

[154] Casa în care a murit acest fruntaş între fruntaşii ţării, pe care soţia lui o vânduse lui Costache Corbu din Bârlad şi în care, după mutarea mea de la Căiuţi, am venit patru ani, nu mai există; pe locul ei s-a ridicat noua clădire a spitalului înfiinţat de Grigore Ghyka şi încredinţat de el Epitropiei Sfântului Spiridon. Era în destul de proastă stare: îl supranumisem „Castel crăpat”, iar după reparaţiile făcute de mine „Castel cârpit”. Poziţiunea acelui loc, pe nişte stânci ce se ridică deasupra Trotuşului, este minunată. Când, la mai, mă întorsesem acasă de la gară şi intram pe lungul pod de lemn care lega atunci amândouă malurile Trotuşului, pod dispărut şi el, Castelul cârpit, înconjurat de o mare de tufe de liliac înflorite deasupra stâncilor, îmi făcea efectul unui peisagiu din poveste.

cu cuţitul în mână, îmbrăcat, vara, în largi haine de pânză albă, toamna în haine de şaiac de aceeaşi făptură, cu o largă pălărie, de paie sau de pâslă, pe cap şi încălţat cu ciubote până la genunchi.

Te primea totdeauna în chipul cel mai afabil şi ştia să deie convorbirii o directivă potrivită cu vârsta, cultura şi inteligenţa musafirului. În memoria lui era înmagazinată o adevărată comoară de fapte, de lămuriri şi de amărunte asupra trecutului. Când vorbea despre oamenii pe care îi cunoscuse, judecata lui asupra lor era totdeauna dreaptă, cu tendenţă vederat binevoitoare şi plină de indulgenţă. Numai faţă de două categorii de oameni această indulgenţă era mai mică şi mi-a fost dat să aud chiar judecăţi aspre pronunţate de el: *Roşii*, înţelegând sub această denumire pe liberalii munteni, şi evreii. Denunţa mai ales cu indignare *ipocrizia* celor dintâi şi primejdia ce o înfăţoşa pentru ţară prezenţa într-însa a unui atât de mare număr de evrei. Deplângea *crima* comisă de Mihai Sturdza când li *vânduse* dreptul să năvălească în ţară. Totuşi era drept cătră ei şi înfiera cu asprime brutalităţile săvârşite împotriva lor la Bacău, în anul 1868.

Era de o rară modestie, nu scoţea niciodată faptele sau persoana lui în relief, nu vorbea de jertfele aduse ţării, nici de serviciile însămnate făcute statului. Binefacerile lui ar fi rămas pe veci necunoscute dacă nu ar fi fost date în vileag de acei care se folosise de ele sau de alţii la cunoştinţa cărora ajunse din vro întâmplare oarecare. Vanitatea şi fudulia erau două simţiri ce-i erau cu totul necunoscute.

Iacă o nostimă lecţie de simplicitate ce a dat-o unui concetăţean din Târgul Ocnei:

Cuconul Iorgu Metaxa era unul din fruntaşii târgului, pe care voturile ocnenilor îl adusese de mai multe ori în capul administraţiei comunale. Cuconul Iorgu avea o vie producând vin roşu foarte bun şi o livadă cu fructe de soi, de care era mândru. Mergând într-o toamnă să facă o vizită lui Negri, acesta bineînţeles îl duse în grădină, unde Metaxa fu încântat de strugurii de poamă ananas pe care Negri cel dintâi îi introdusese în ţară. Negri, care se îngrijise de un paner, îl umplu cu struguri aleşi de acest soi, întovărăşi pe musafir până la poartă, unde, despărţindu-se de dânsul, îl

rugă să primească „acei câţiva struguri”, înmânându-i totodată panerul. Atunci cuconu Iorgu, fără a primi panerul, se închină din nou înaintea lui Negri zicându-i cu un aer de demnitate jignită:

— Foarte vă mulţămesc, cucoane Costache, oi trimete rândaşul ca să-mi aducă panerul, şi a plecat.

Negri n-a zis nici un cuvânt, dar a rămas la poartă până când a socotit că Metaxa a câştigat un bun avans, apoi, cu pasul lui liniştit, dar mare, a plecat spre casa lui cuconu Iorgu. Ajuns acolo şi găsind un servitor în curte, îi dădu panerul zicându-i:

— Dă acest paner cu poamă lui cuconu Iorgu, cu închinăciuni, şi spune-i că i l-o adus cuconu Costache Negri.

Negri cătră familia lui nu a pomenit un cuvânt despre această întâmplare, căci cucoana Catinca, care mi-a povestit-o, mi-a zis că a aflat nu de la frate-său, ci de la târgoveţi.

A murit la septemvre 1876 în urma unei pneumonii pe care i-a atras-o tot dorinţa lui să facă bine.

Cunoştea şi proteja pe un biet birtaş din Târgul Ocnei ale cărui afaceri mergeau prost. Mergând, nu ştiu pentru ce interes, la iarmarocul ce se ţinea la Rădeana, la 8 septemvre 1876, a dat peste protejatul său, care deschisese acolo, sub un cort, o *locantă*. La întrebarea lui Negri dacă treburile îi merg bine, răspunse că, dimpotrivă, merg foarte rău, căci iarmarocul este cât se poate de slab şi, de ar fi ştiut, nu venea, căci are să aibă mare pagubă, deoarece nu avuse până atunci decât un singur muşteriu şi are să fie silit să arunce bucatele ce le pregătise. Negri ar fi rămas bucuros să mănânce la el nişte bucate despre calitatea cărora nu-şi putea face nici o iluzie, numai ca să-i mai micşoreze câtuşi de puţin paguba, căci se ştia bărbat cu stomah sănătos, dar făgăduise lui Manolache Donici să mănânce la el, iar ceasul mesei nu numai sosise, dar chiar trecuse. Se despărţi deci de birtaşul protejat şi se grăbi să urce dealul destul de mare şi de răpede care de la iarmaroc duce la curtea de la Rădeana, unde ajunse tocmai în momentul în care Donici şi cu număroşii musafiri ce la acel prilej îi avea totdeauna în casă se scoborau în sofragerie. Se puse la masă, dar gândul pagubei ce avea s-o aibă

protejatul său îl chinuia. Mâncă puţin, iar după ce se sculară pretextă că are o afacere urgentă în iarmaroc şi plecă înapoi, fără măcar să-şi beie cafeaua, merse drept la locanta birtaşului de care se interesa şi-i ceru un fel de bucate oareşicare şi o cafe. După ce plăti acest suplement de masă în chip generos, s-întoarse iar la curte, unde-i rămăsese căruţa şi mantaua. Până în acel moment căldura fusese foarte mare şi Negri, care plecase de la Târgul Ocnei îmbrăcat în haine de şaiac cam pline, asudase tare. În momentul ieşirii de sub cortul locantierului, începuse să bată un crivăţ puternic, care deveni tot mai violent şi mai puternic pe măsură ce urca dealul Rădenii: ajunse sus îngheţat. A doua zi se şi declarase o pneumonie care, ajutată de nepriceperea medicului primar din Bacău, Dumbrăveanu, şi în ciuda naturii voinice a bolnavului, îl duse la mormânt.

Din toţi bărbaţii pe care i-am cunoscut, acel care se apropia mai mult de perfecţiune a fost fără îndoială Costache Negri.

Negri a lăsat o fiică, numită Josefina, ce o avuse dintr-o legătură de dragoste cu o cântăreaţă de operă germană, pe care o cunoscuse în timpul călătoriilor sale în Italia. Dăduse acelei fiice o creştere foarte îngrijită, o înzestrase şi o măritase.

CAPITOLUL VI
Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi (urmare)

La porţile Târgului Ocnei se întindea, până la Palanca, la graniţa ungurească, urieşul domeniu Comăneşti, cuprinzând 64 000 de fălci (adică peste 90 000 de hectare). Partea principală era alcătuită din Comăneştii propriu-zişi,

moşie domnească până la 1804, care se întindea de la satul Comăneşti până la graniţă. Sătenii zisului sat făceau serviciul de *plăieşi*, adică de păzitori ai graniţii, şi, drept simbrie pentru acest serviciu, aveau uzul locurilor de hrană ale acestui întins domeniu plus acel al pădurilor care alcătuiau cu mult cea mai mare parte dintr-însul. În anul 1804, domnul ţării, Alexandru Moruzi, dărui logofătului Costache Ghyka (Sulgearoglu) întreaga moşie domnească Comăneştii, şi aceasta, după ştiinţa mea, a fost cea de pe urmă danie de moşie domnească în Moldova, pentru bunul temei că nu mai rămăsese alta. Urmaşii lui Costache Ghyka, fiul său mai mare Dumitrache şi nepotu-său Nicu, cumpărară pe de o parte de la răzăşi părţile din Dărmăneşti şi Dofteana, ajungând astfel cu hotarul până la porţile Târgului Ocnei, iar pe de alta părţile din Văsieşti şi alte hotare cuprinse între Comăneşti şi graniţă, alcătuind acel complex urieş, în care au rămas numai două enclave relativ mici de loc mănăstiresc. Acest domeniu aparţinea, când m-am trezit eu, copiilor lui Nicu Ghyka, care se sinucisese la 1851 şi despre care am vorbit mai pe larg în întâiul volum al acestor *Amintiri*. Am mai arătat tot acolo că el era fiul unei fiice a bunului meu Răducanu, din întâia lui căsătorie cu Elena Balş, deci nepot de soră al tatei (care era numai cu un an mai mare decât el) şi, din partea ghykulească, văr primar cu bunul meu despre mamă, iar aceasta îi era nepoată de văr primar.

Mai mult încă decât această îndoită rudenie, faptul că fusese coleg de universitate, în Germania, cu tata şi cu moşii mei strânsese legăturile dintre ei şi-i făcea să se privească ca fraţi.

Am mai arătat că el se sinucisese pentru că, într-un moment de deznădejde, vânduse, pe preţ de nimica, moşia Comăneştii lui Lascar Cantacuzino-Paşcanu. Prin testamentul său, Nicu Ghyka însărcinase cu epitropia copiilor, pe lângă mama lor, pe moşu-meu, Lascar Rosetti, iar pe tata cu apărarea înaintea justiţiei a tuturor pricinilor familiei. Moşu-meu nu primi tutela, dar tata rămase până la sfârşit prietenul şi sfetnicul devotat al văduvei celui mai

drag din tovarăşii lui de tinereţe[155]. Dar marele noroc al copiilor lui Nicu Ghyka a fost, pe lângă înţelepciunea şi spiritul de jertfă al mamei lor, faptul că bunica lor, Marghioliţa Ghyka, se căsătorise în a doua căsătorie cu Mihalache Paşcanu, unul din boierii cei mai cuminţi şi cei mai respectaţi din Moldova, care făcea şi el parte din consiliul de familie.

De la întâia consfătuire se constatase că singurul mijloc pentru ca orfanii să rămâie cu ceva avere era ca Lascar Paşcanu să primească restituirea arvonei de cinci mii de galbeni ce o dăduse pentru cumpărarea moşiei Comăneşti, dar nu-şi ascundeau greutatea lucrului, acea cumpărare alcătuind o afacere minunată pentru Lascar Paşcanu, bărbat bogat, dar strângător şi nefiind deloc indiferent la câştig. El era nepot de frate al lui Mihalache Paşcanu, dar relaţiile dintre dânşii erau rupte, moşul crezând că are serioase temeiuri de nemulţămire împotriva nepotului; îi venea deci greu, în asemene împrejurări, să meargă el la nepot pentru ca să-i ceară un însemnat sacrificiu material. Totuşi afecţiunea ce o avea pentru fiica soţiei sale şi pentru cei cinci copii amerinţaţi să rămâie săraci îl făcu să-şi calce pe inimă şi, luând cu dânsul cinci mii de galbeni, se duse la Lascar Paşcanu şi-i ceru să primească restituirea arvonei, renunţând la cumpărătura Comăneştilor. Lascar Paşcanu dintâi refuză cu hotărâre şi numai după o discuţiune ce ţinu mai bine de două ceasuri şi înfăţoşă când momente de violenţă, când altele patetice din partea bătrânului boier, acesta izbuti să smulgă nepotului său *zdelca* ce o avea de la Nicu Ghyka.

Dar datoriile lăsate de defunct erau aşa de mari, dobânzile atât de grele, încât situaţia rămânea din cele mai

[155] Deşi nu făcuse studii de drept, tata era un excelent cunoscător al legislaţiei în vigoare la noi înainte de introducerea Codului Napoleon, apoi dobândise o temeinică experienţă în această materie, în însuşire de membru, apoi de preşedinte al *Curţii Apelative* din Iaşi, şi avea în această privinţă rari aptitudini fireşti. Prietenii lui veneau de departe pentru a-i cere sfaturi în procesele lor. Lăsase reputaţia unui judecător de o absolută imparţialitate, cu totul inaccesibil *hatârului*: lucru neobişnuit atunci, care, de altfel, nu părea în contrazicere cu firea lui impulsivă şi pornită.

încurcate. Tânăra şi frumoasa văduvă se retrase la Comăneşti, unde duse un trai din cele mai modeste, venitul moşiei sale de zestre, Mândreştii, de la ţinutul Tecuciului, uşurând în chip însemnat situaţia generală. Nu se ştie cum ar fi ieşit lucrurile şi dacă, cu toată restrângerea de cheltuieli şi cu toate silinţele văduvei, ajutată de devotamentul dezinteresat al lui Kemminger, omul de afaceri şi prietenul sincer al lui Nicu Ghyka, dacă la urma urmei nu s-ar fi impus, s-înţelege, în mai bune condiţiuni decât întâia oară, vânzarea Comăneştilor, de nu s-ar fi înfiinţat în curând Banca Moldovei. Această instituţiune de credit ipotecar pe lungi termene, înfiinţată la Ieşi cu capital german mărit şi cu altul din ţară, rău administrată de la început de directori, unii incapabili, alţii necinstiţi, a ruinat pe acţionarii săi, străini sau pământeni, dar a fost mijlocul prin care toţi acei debitori care au ştiut să-şi măsoare traiul după resursele ce li rămâneau, odată ratele achitate, şi şi-au exploatat moşiile cu pricepere le-au scăpat şi le-au păstrat copiilor lor. Catinca Ghyka a fost din numărul acestor de pe urmă: ea a crescut patru fii în străinătate, la Universitatea din Berlin şi la Viena, ducând în acest timp un trai modest la Comăneşti. Legea rurală, despre care se zicea că va ruina proprietatea cea mare, dar care a ajutat pe acei din proprietari care au fost cuminţi, au vândut bonurile la vreme şi, din vânzarea lor, şi-au plătit sau şi-au redus în mod însemnat datoriile, a avut urmări folositoare mai ales pentru Ghykuleştii de la Comăneşti. Pe urieşul lor domeniu *locuiau* şi făcuse boieresc mai bine de două mii cinci sute de gospodari, din care era un număr însămnat de *fruntaşi* cu câte patru boi. Avură deci să deie vro douăsprezece mii de fălci, pentru care au primit o indemnitate de aproape optzeci de mii de galbeni (ceva mai puţin de un milion de franci în aur), aceasta, bineînţeles, în bonuri. Cursul bonurilor era neavantajos, lumea nu prea avea încredere în ele şi le vându, pierzând 40% din valoare şi mai bine, dar la Comăneşti se aşteptă ca bonurile să aibă un curs mai bun şi suma ce s-a încasat din acea vânzare a permis curăţirea desăvârşită a situaţiei şi liberarea moşiei de orice sarcină, permiţând moştenitorilor

lui Nicu Ghyka să-şi împartă o avere care astăzi alcătuieşte o valoare de zecimi de milioane în aur.

În anul 1873 sau 1874, Comăneştii au fost împărţiţi în chipul următor între cei cinci moştenitori ai lui Nicu Ghyka. Moşia s-a împărţit întâi în două părţi compacte, una mergând de la porţile Târgului Ocnei până la un punct la deal de Comăneşti şi cealaltă de la acel punct la graniţa austro-ungară. Apoi aceste două părţi au fost împărţite în câte cinci părţi şi fiecare moştenitor a tras sorţi pentru o parte din jumătatea de la vale a moşiei şi alta în jumătatea de la deal. Sorţii au dat Comăneştii propriu-zişi, cea mai în amonte din jumătatea de la vale, lui Dumitru, fratelui celui mai mare, împlinind astfel visul lui cel mai scump.

Relaţiunile intime între Catinca Ghyka, mama şi tata au urmat până la sfârşit; părinţii mei o iubeau mult şi aveau pentru dânsa o stimă deosebită. Dacă cultura nu-i era mare lucru, şi deloc nu se putea privi ca intelectuală, era foarte bună la inimă şi plină de bun-simţ; o femeie practică, o mamă devotată şi o prietenă credincioasă; avea oroare de intrigi şi n-am auzit-o niciodată vorbind pe cineva de rău. Şi-a păstrat frumuseţea până la bătrâneţe.

Deşi era văduva vărului nostru primar, noi, copiii, îi ziceam mătuşă. Îmi era dragă mătuşa Catinca, fiindcă era bună, frumoasă şi indulgentă; m-a scos de la număroase *penitansuri,* dar îmi era dragă mai ales fiindcă era mama Mariei, şi Maria a fost pasiunea copilăriei şi a adolescenţei mele. Această pasiune a început când ea era de nouă ani şi eu de şăpte, în grădina de la Căiuţi. Îmi aduc şi astăzi aminte de chipul în care am făcut cunoştinţă. Era într-o dimineaţă de vară, venise mai mulţi copii străini şi eu fusesem însărcinat de mama să li arăt grădina noastră ca un fel de cicerone. Pe braţul pârâului Căiuţul, care aducea apa în grădină şi forma la vale două iazuri, cu ostroave legate prin poduri, se afla o mică cascadă sub o boltă de verdeaţă şi, cu câţiva paşi mai la vale, un pod peste acel crac de pârâu. Ajuns pe pod, am arătat vizitatorilor cascada de care eram foarte mândru şi obişnuit s-o văd admirată de toţi vizitatorii. Spre marea mea mierare aud un glas zicând pe un ton de dispreţ:

— Dar asta, dragă, nu-i nimică, să vii la noi să vezi cum trece un braţ al Trotuşului prin grădină. Şi cade în iaz printr-o cascadă de o sută de ori mai mare!

Faptul era perfect de adevărat, precum m-am putut convinge după puţină vreme, cascada noastră, deşi drăguţă, era o nimica toată, un adevărat joc de copil pe lângă acea de la Comăneşti, dar observaţia m-a jignit şi am aruncat ochii asupra acelei din gura căreia ieşise şi care făcuse un pas înaintea celorlalţi copii. Era, parc-o văd şi astăzi, o copilă blondă, îmbrăcată într-o rochiţă albă, cu pălărie albă de paie pe un cap de *keepsake*[156] şi cu o umbreluţă tot albă în mână. Ea sosise cu mă-sa noaptea târziu, pe când eu eram culcat, nu ieşise decât în momentul când mama mă însărcinase să arăt musafirilor grădina şi n-o băgasem în samă. Mi-a părut aşa de frumoasă, încât jignirea ce o simţisem mi-a trecut cu desăvârşire şi am rămas ca un prost, cu gura căscată, ceea ce a făcut-o să izbuhnească în râs; acest râs m-a durut neasămănat mai tare decât dispreţul ce-l arătase pentru cascada mea. Însă ea, înţelegând îndată că m-a jignit, s-a apropiet de tot de mine şi, apucându-mă de gât, m-a sărutat pe amândoi obrajii, zicându-mi:

— Dar grădina ta este într-adevăr foarte frumoasă, asta şi grădina noastră de la Comăneşti sunt cele mai frumoase pe care le-am văzut.

Şi din clipa aceea inima mi-a rămas robită de dânsa până după căsătoria ei, iar după acea căsătorie, ea a rămas idealul femeiesc în faţa căruia m-am închinat. N-am văzut copilă mai cuminte, mai bună, cu instincte mai nobile, mai generoase, şi, pe măsură ce i se dezvolta mintea, se dezvoltau şi aplecările fireşti cătră tot ce este frumos, bun, adevărat şi nobil, aversiunea pentru minciună, falsitate, nedreptate sau mişelie. Moştenise toate însuşirile frumoase ale părintelui său, care fusese una din cele mai nobile fiinţi ale Moldovei din întâia jumătate a veacului trecut, şi ce bună patriotă era! Îmi aduc aminte cum, la Comăneşti, pe la 1862, jucam şarade, bineînţeles pe franţuzeşte; cuvântul uneia din ele era: *courage*. După ce reprezentasem *cou* şi

[156] *Keepsake* (engl.): suvenir de porţelan, bibelou (n. red.).

rage, pentru reprezentarea cuvântului întreg, ea, cu un steag românesc, alcătuit dintr-o nuie de care erau legate cele trei culori, intra răpede pe uşă, urmată de mine şi de o soră a mea ţinând săbii de lemn în mână, şi se avânta asupra unei canapele strigând: „Moldoveni şi munteni, înainte împotriva turcilor!” Şi eu, urmând-o, gândeam în mine că n-ar fi minune de vitejie ce n-aş face la îndemnul ei. Era atunci de unsprezece ani şi eu de nouă. Eu hotărâsem, de la întâia noastră întâlnire, că ea, şi nu alta va fi soţia mea. Mai pe urmă, începând să-mi dau samă de greutatea lucrului, dat fiind mai ales vârstele noastre respective, închipuirea mea, căreia din mica copilărie îi plăcuse să viseze un viitor plin de fapte minunate, asămănătoare acelor din poveştile ce ni le istorisea la Pralea părintele Zosim şi număroasele romane de aventuri în diferite limbi ce începusem să le citesc, urzea pe fiecare zi câte un nou şir de isprăvi strălucite săvârşite de mine, care totdeauna se sfârşeau prin căsătoria noastră.

În urma tulburărilor izbuhnite la Comăneşti în vara anului 1863 şi despre care vom vorbi mai departe, mătuşa Catinca Ghyka, temându-se ca această mişcare să nu se mai întindă, a venit cu fiică-sa şi cu guvernanta ei la noi, la Căiuţi, spre a se sfătui cu tata şi, în urma sfatului său, şi-a lăsat copila la noi şi a plecat la Bucureşti spre a se plânge domnului. Şăderea Mariei la noi a ţinut vro două luni şi totdeauna mi-am adus aminte de acest timp ca de raiul copilăriei mele. Scumpul nostru musafir lua parte la unele din lecţiile noastre şi eram foarte mândru văzându-mă în stare să-i pot fi de mare ajutor la rezolvarea problemelor de aritmetică.

Bineînţeles că niciodată nu i-am spus că o iubesc; îşi va fi dat ea samă de cultul ce i-l închinasem? Nu ştiu: femeile, mici sau mari, bune sau răle, au din fire darul să găsească asemene simţiminte inspirate de ele, ca şi acel să ascundă faptul că le cunosc. Ea, cât eram copii, mă trata ca pe un frate mai mic şi nu sta la îndoială pentru a mă certa de câte ori făceam vro prostie, vro poznă sau vro necuviinţă, ceea ce mi se întâmpla prea des. Şi nu arareori datu-m-am în lături de la greşală, chiar când eram departe de dânsa, ştiind că asemene faptă mi-ar atrage dezaprobarea sau

dispreţul ei. Căsătoria ei cu Alexandru Ştirbey, fiul fostului domnitor al Ţării Româneşti, îmi pricinui, s-înţelege, o durere din cele mai vii. O săptămână întreagă capul meu n-a făcut alta decât să urzască planuri de ucidere a logodnicului, dar, la vârsta de şăsăsprezece ani, asemene dureri trec; a trecut deci şi a mea, dar ea a rămas pentru mine idealul femeii. Şi de câte ori mai pe urmă veneam la Bucureşti şi o revedeam eram mândru de dragostea mea de copil, mândru de strălucita ei frumuseţă, mândru de nobilimea şi de generozitatea sufletului ei, de bunătatea ei, de chipul în care alina durerile şi suferinţile, de renumele ei neprihănit ca soţie, ca mamă neadormită şi iubitoare. Şi cătră acel pe care altădată voiam să-l ucid, învăţând să-i apreciez marile însuşiri, nu mai simţeam decât o sinceră afecţiune şi prietenie. Apoi ce moldovancă bună rămăsese! Cum îşi păstrase nestricat graiul, ce bine ştia să puie la locul lor afectările de superioritate ce încercau câteodată să le ieie unii din fraţii munteni, cu ce plăcere se întorcea, în fiecare vară, în Moldova noastră, pe malurile Trotuşului ei iubit.

S-a stâns la vârsta de treizeci şi patru de ani, plânsă de toţi acei care o cunoşteau.

*

Nicu Ghyka a lăsat patru fii. Cel mai mare, Dimitrie, şi-a făcut studiile în parte acasă, cu un profesor neamţ, şi în parte la Berlin, unde a dobândit diploma de doctor în drept. Întors în ţară, la 1862, n-a vrut să ieie vrun serviciu sub Cuza şi a ajutat pe maică-sa şi pe Kemminger în administraţia Comăneştilor. Această administraţie înfăţoşa atunci greutăţi deosebite. Ţăranii din unele din satele ce fusese răzăşeşti, dar pe care urmaşii lui Costache Ghyka le cumpărase, au contestat acele vânzări, ca şi hotarele daniei lui Alexandru Moruzi, pretinzând că hotărnicia făcută din porunca acelui domn, îndată după danie cuprinde loc ce nu era domnesc, ci răzăşesc. Un lung şi costisitor proces care s-a terminat de-abie în a noua decadă a veacului trecut a dovedit cu prisosinţă cât de puţin întemeiete erau pretenţiile lor. Acte incontestabile dovedesc într-altele că

Nicu Ghyka a cumpărat de la răzăşii, mi se pare din Văsieşti, părţile lor spre a-i mântui de exploatarea unui cămătar grec numit Condopol, către care ei contractase un împrumut cu ipotecă. Pe urmă răzăşii căindu-se şi venind să-l roage să li restituie moşia, iar ei să-i restituie în mai mulţi ani banii care urmau să rămâie ipotecaţi asupra pământului vândut, Nicu Ghyka consimţi şi li restitui acele pământuri. Dar ei, convingându-se în curând că nu sunt în stare să plătească datoria, au venit din nou la Nicu Ghyka şi l-au rugat să ieie iar moşia asupra lui. Dar la Moineşti se stabilise Zaharia Moldovanu, un bărbat fără scrupule, dar care luase şi el parte la mişcarea de la 1848 şi la lupta pentru unire şi exercita profesia de advocat. El aţâţă ţăranii şi-i împinse să intenteze proces casei lui Nicu Ghyka, şi nu numai pe răzăşii din Văsieşti, ci şi pe sătenii din alte sate, stârnind o agitaţie grozavă în întreaga parte de sus a complexului. Fără îndoială că sătenii fusese păgubiţi chiar prin simplul fapt al daniei lui Moruzi, căci ei până atunci se folosise de locurile de hrană şi de pădurile moşiei domneşti în schimbul prea uşoarei slujbe de plăieşi, pe când acuma erau siliţi să urmeze legea comună, lucrând boieresc şi dând dijmă pentru cheresteaua ce o făceau. Totuşi dania fusese un act perfect legal şi, conform obiceiurilor ţării, Moruzi nu făcuse altceva decât un lucru perfect legiuit ce-l săvârşise toţi domnii de la întemeierea principatului încoace.

Se mai aşezase la Moineşti încă un avocat numit Popovici, care se întovărăşi cu Zaharia Moldovanu pentru a împinge pe ţăranii de pe Comăneşti la sfadă cu Ghykuleştii. Aţâţările lor, ajutate de prefectul Dumitrache Cracti, care ura pe proprietarii Comăneştilor, izbutiră să aducă pe ţăranii din satul Asău la săvârşirea unei violenţe de fapt asupra persoanei lui Dimitrie Ghyka. Ei îi aţinură calea şi, pe când trecea într-o după-amiază prin satul lor în trăsură, o opriră, îl scoaseră dintr-însa şi-l loviră cu ciomegele până ce leşină. Feciorul şi vezeteul care erau cu dânsul împărţiră aceeaşi soartă. În urma acestui incident, sora lui Mitică Ghyka, Maria, a petrecut aproape două luni la noi, la Căiuţi; maica-sa, având să meargă la Bucureşti şi să zăbovească

acolo pentru a obţine de la Cuza dreptate, nu voia să lese pe fiică-sa la Comăneşti, dată fiind agitaţia ţăranilor.

Mitică Ghyka a fost deputat în Constituanta de la 1866, în Camera de la 1870-’71, când s-a pronunţat pentru restrângerea libertăţilor acordate de acea constituţie, aprobând fără rezervă tendinţele manifestate de domnitor în această privinţă la sfârşitul anului 1870, precum şi în Camera conservatoare din toamna anului 1888. În privinţa manifestaţiilor sale din Camera de la 1870-’71, trebuie să observ că, dacă el era departe de a fi singurul care aproba aceste tendinţe, a fost singurul care a avut curajul să le manifesteze pe faţă.

Mitică Ghyka a mai fost un excelent preşedinte de tribunal la Bacău în anii 1867-’68, apoi un bun membru al Curţii de Apel de la Bucureşti şi, timp de mai bine de trei ani, un bun prefect la Bacău. De la 1876 încoace nu a mai ocupat nici o funcţiune publică, marea lui grijă fiind să transmită fiului său o parte cât mai mare a fostului complex Comăneşti.

În anul 1895, împreună cu fiul său Neculai a făcut o expediţie vânătorească în Ţara Somalilor, în cursul căreia au împuşcat mai mulţi lei şi alte animale de acolo, nu fără a-şi risca de repeţite ori viaţa. La întoarcere, Dimitrie Ghyka a publicat o relaţie destul de amărunţită şi de interesantă a acelei călătorii[157]. După cât ştiu, ei sunt până acuma singurii români care s-au riscat într-o asemene întreprindere.

Dimitrie Ghyka era un vânător pătimaş şi un excelent trăgător cu puşca, era înzestrat cu cele două calităţi care fac mai ales podoaba bunului vânător: avea multă răbdare şi un sânge-rece minunat. Numai la mine, la Căiuţi, a împuşcat trei urşi la vânătoarele ce le făceam împreună.

Sub nişte aparenţe răci şi indiferente ascundea multă bunătate de inimă, era un bărbat fără umbră de făţărnicie, un prieten credincios şi sincer. Dacă a avut marea satisfacere să poată preda fiului, asupra căruia îşi concentrase toată afecţiunea, o mare parte din domeniul Comăneşti, care tată-său îl posedase întreg, a avut durerea

---

[157] Dimitrie N. Ghika (Comăneşti), *O espediţie română în Africa*, Stabilimentul Grafic „I.V. Socec”, Bucureşti, 1897 (n. red.).

să supravieţuiască tragicului sfârşit al acestui fiu. A murit în al optzeci şi doilea an al vieţii. Al doilea fiu al lui Nicu Ghyka, Eugeniu, a avut o viaţă mult mai agitată decât cel dintâi. Înzestrat cu o inteligenţă mai vie decât frate-său şi cu o înfăţişare frumoasă şi cu o mare putere fizică, s-a arătat la început de un caracter mai puţin serios, aplecat spre violenţă şi spre cheltuieli. Fiind încă la Universitatea din Berlin, a făcut datorii destul de însămnate, a căror achitare a fost cerută mamei sale, în ţară. Mătuşa Catinca pe acea vreme nu ştia de unde să economisască ca să plătească datoriile lăsate de soţul ei şi să-şi crească cei patru fii în străinătate, doi la Berlin şi doi la Viena, fără a mai vorbi de educaţiunea fiicei, încredinţată unei prea distinse dame engleze de neam mare, dar sărăcită, domnişoarei Fitz Gerald. Datoriile lui Eugeniu fiind presante, ea, în urma sfatului tatei, vându caii şi trăsura, proprietate particulară a tânărului, ce se ţineau la Comăneşti pe cheltuiala obştească, realiză din acea vânzare o sumă destul de respectabilă pe care o trimese creditorilor care i se adresase şi scrise fiului său că, nedispunând pentru moment de alţi bani, să se puie la cale cum va şti pentru restul datoriei şi să-i achite treptat din pensiunea lui.

Tânărul, foarte supărat, scrise o scrisoare puţin respectuoasă tatei şi alta mamei sale, în care o prevenea că, deoarece nu-i dă cu ce să facă cinste iscăliturii sale, pleacă în America spre a lua parte, în oastea federală, la războiul civil ce izbuhnise în Statele Unite şi speră să nu se mai întoarcă în ţară.

Şi făcu precum scrisese. Deoarece nu avea cu ce să-şi plătească pasagiul, îşi oferi serviciile pe bordul unui vas care era pe punctul să plece şi pe care ajunse în New York. Acolo, cu toate că nu vorbea limba engleză, graţie frumoasei şi voinicii sale înfăţoşări, faptului că călărea minunat şi culturii sale superioare obştei voluntarilor ce soseau din Europa, fu primit ca brigadier într-un regiment de cavalerie. Făcu cea mai mare parte a războiului în corpul generalului Frémont, se distinse, fu rănit de mai multe ori şi înaintă răpede: la sfârşitul războiului era căpitan de stat-major. Nu se ţinu însă de hotărârea de a nu se întoarce în

ţară: la începutul anului 1865 era la Comăneşti, unde se împăcă cu maică-sa. Dacă frate-său mai mare nu voise să audă de slujbă sub regimul cuzist, el primi după puţine luni prefectura de Bacău, unde îşi făcu nume de dirigător cinstit şi vrednic, deşi cam apucat. După răsturnarea lui Cuza fu numit prefect de poliţie la Ieşi, unde, în urma evenimentelor de la 3 april, se cerea un prefect *à poigne*. Nu ocupă însă acest post decât câteva săptămâni.

Unui act de energie al lui Eugeniu Ghyka i se datoreşte că, la 1868, guvernul nostru a putut să obţie de la acel austriac numirea unei comisiuni mixte, austro-ungaro-română, care să revizuiască linia graniţei între România şi Monarhia Habsburgică, în multe locuri încălcată de acea din urmă, şi s-o restabilească definitiv, conform convenţiunii de la Şiştov. În zadar stăruise de ani de zile guvernul nostru în acest scop. Eugeniu Ghyka, folosindu-se de faptul că un ungur, cu fiii şi cu ginerii lui, se stabilise pe un loc ce, fără putinţă de îndoială, aparţinea moşiei Comăneşti, clădise case, defrişase pădure pentru a face locuri de arătură şi de fâneţe şi îngrădise păşuni, a adunat într-o bună dimineaţă un număr îndestulător de puşcaşi de pe moşie, cu care, urcându-se pe munte, a legat pe unguri, a dat foc caselor şi stogurilor de fân şi a dus vitele ce le-a găsit la Comăneşti. Bineînţeles că guvernul austro-ungar a cerut satisfacţie pentru acest act de violenţă, însă guvernul român a refuzat-o, arătând că violenţa a fost provocată de ungurii care cotropise moşia Comăneşti. Din discuţiile ivite asupra acestui incident a rezultat numirea unei comisii mixte însărcinate cu restabilirea graniţei de la 1792.

Sub Carol I nu a voit să ocupe nici un serviciu al statului şi aproape de la început a făcut opoziţie personală domnitorului. Persoane care l-au cunoscut bine au atribuit această duşmănie către noul domn faptului că, prin accesiunea unei dinastii străine, se închidea pentru pământeni orice speranţă de ajungere la domnie. Această lămurire îmi pare foarte verosimilă: am cunoscut doară destui boieri care din copilărie hrănise nădejdea domniei şi nu au putut ierta niciodată pe principele Carol pentru că li făcuse cu neputinţă aducerea la îndeplinire a acestui vis. Sunt dator însă să declar, pentru a fi drept, că, dacă

această nădejde transmisă din tată în fiu, prin atavism, era împărtăşită de mulţi, n-am cunoscut nici pe unul care să fi fost în stare să aducă la îndeplinire ceea ce a înfăptuit el în timpul domniei sale prin meritul său propriu nu mai puţin decât prin situaţiunea lui de membru al familiei Hohenzollern.

Eugeniu Ghyka mai avea două motive pentru a face opoziţie înverşunată domnului: ura pe Germani şi însuşi mărturisea că are un suflet rusesc (*une âme russe*). Nu odată auzitu-l-am zicând că, în interesul omenirii, Rusia trebuie să puie mâna pe România şi să mute de aici poporul român, distribuindu-i pământuri pe şesurile Volgăi.

După întoarcerea lui din America izbuti să-şi creeze o popularitate destul de mare la Bacău. Forţa lui fizică, înfăţoşarea lui mândră şi frumoasă, neînfricarea de care dăduse dese dovezi, mai ales de la conflictul lui cu Gorovei[158], impusese bacăoanilor, războinici din firea lor şi veşnic gata de harţă. Apoi, deşi conservator convins, îi

[158] La o alegere la colegiul al IV-lea de Bacău în anul 1867 sau 1868, la care fusese proclamat deputat, Ghyka trecea în trăsură pe stradele Bacăului, aclamat fiind de delegaţii care îl alesese. Un ofiţer de pompieri numit Gorovei, un fel de uriaş, înzestrat cu o putere erculană, care servise de aprig agent electoral al guvernului liberal de atunci, se năpusti asupra unuia din aclamatorii noului deputat, maltratându-l grozav. Ghyka, cum văzu această brutalitate, sări din trăsură şi se îndreptă asupra lui Gorovei. Acesta, văzând venirea potrivnicului, lăsă pe delegat şi, scoţând sabia, voi să deie o lovitură pe obraz lui Ghyka, care, în două sărituri, ajunsese aproape de el. Dar Ghyka apucă cu mâna stângă sabia, imobilizând-o, şi, cu dreapta, dădu o groaznică lovitură de pumn în faţa lui Gorovei, care căzu la pământ leşinat, ceea ce puse capăt conflictului. Dar mâna cu care Ghyka apucase sabia lui Gorovei era tăiată rău. Noul deputat ales se resui în trăsură, legându-şi mâna cu basmaua, şi se duse la hotelul Alecu Vasiliu, centrul social şi politic al Bacăului pe acea vreme, chemă pe un medic şi puse să-i coase mâna chiar pe prispa hotelului, fumând în acest timp o ţigară, în faţa întreg Bacăului adunat în hotel şi în faţa lui. Acest fapt de vigoare pusese temelia popularităţii sale la Bacău, care, cu alternative de sporire şi de scădere, a durat până la moartea lui.

Deşi era nu numai conservator convins, dar chiar, în multe privinţi, retrograd, cultiva prietenia liberalilor, ştiind în chip minunat să-şi menajeze prietenii atât între fruntaşii, cât şi între codaşii lor.
Bineînţeles că nu se dădea în lături de la toate procedeele uzitate la noi pentru a câştiga voturi.

plăcea să se puie în contact cu lumea mică şi s-o trateze pe picior de egalitate, ştiind totodată să se ferească de familiaritate prea mare din partea ei. Tânărul chefliu şi cheltuitor din tinereţe, odată ajuns la vârsta matură, devenise un bărbat econom, regulat în cheltuieli, nedepăşindu-şi niciodată budgetul şi, după ce construcţiunea căii ferate Târgul Ocnei-Palanca înzecise valoarea părţilor de Comăneşti ale moştenitorilor lui Nicu Ghyka, se transformase într-un minunat om de afaceri, care nu întârzie să dispuie de mari capitaluri pe care ştiu să le facă să fructifice în chip minunat. Când se începu construcţia căii ferate Târgul Ocnei-Palanca, care străbătea urieşul complex Comăneşti în tot lungul lui, copărtaşii săi se grăbiră să-şi vândă pădurile de brad casei Götz, singur Eugeniu aşteptă ca preţurile să se ridice şi-şi vându lemnul de brad cu preţ neasămănat mai ridicat decât fraţii. Totuşi traiul lui rămase foarte modest şi cumpătat. Nu se sfia să spuie că el nu priveşte averea ce a moştenit-o şi a sporit-o în mod atât de însămnat ca aparţinându-i lui, ci familiei Ghyka, reprezentată prin nepotul său, Neculai, singurul fiu al fratelui său mai mare, Dimitrie, iar celorlalţi fraţi şi moştenitorilor lor nu numai că nu li va lăsa nimica, dar, dacă ar sta în putinţa lui, li-ar lua şi tot ceea ce posed în Comăneşti. Nu se sfia să proclame că, după dânsul, societatea nu se alcătuieşte din indivizi, ci din familii şi că pământul trebuie să aparţină familiei, reprezentată printr-un membru statornic din tată în fiu. Iată deci o concepţie mai mult decât medievală a proprietăţii funciare, care suntem în drept să n-o aprobăm şi să o numim străină, dar, deoarece este lipsită de orice fel de egoism josnic, nu putem decât s-o privim ca respectabilă. Şi a făcut întocmai după cum a zis: şi-a lăsat averea întreagă fiului celui mai mare al nepotului său de frate, Neculai, imobilizând astfel stăpânirea averii sale în mâna unui nepot de frate pe o generaţie mai mult.

Dacă s-a restrâns devreme în cheltuielile sale personale şi ducând un trai măsurat şi cu mult mai prejos de mijloacele lui, era departe de a fi fost lipsit de generozitate. Îi plăcea să facă binele, şi aceasta fără absolut nici o ostentaţiune: a dat şi la instituţiuni de binefacere, şi la

particulari în nevoie. Mulţi tineri bacăoani datoresc generozităţii sale faptul de a fi putut face studii şi a îmbrăţoşa o carieră onorabilă.

Eugeniu Ghyka, la vârsta de patruzeci şi doi de ani, a făcut cucerirea inimii unei tinere domnişoare din înalta societate ieşană, frumoasă şi bogată, şi, lucru mai straniu, nu el ceru mâna domnişoarei, ci domnişoara îl peţi. Se căsătoriră, dar deosebirea de vârstă era din cale afară mare, căsătoria nu fu fericită şi divorţul îi puse capăt. Graţie aptitudinilor sale pentru afaceri, el izbuti lichidarea în chip deosebit de avantajos pentru soţia sa a averii din Rusia a acesteia, lăsându-i după despărţenie un venit cu mult mai mare decât acel de care dispunea la căsătorie.

Eugeniu Ghyka a murit în Bucureşti de o pneumonie căpătată în toamna anului 1914. Era în vârstă de şăptezeci şi patru de ani.

Era un compozit de însuşiri frumoase amestecate cu cusururi şi slăbiciuni care adesa întunecau calităţile, cusurul dominant fiind o nemăsurată vanitate; un bărbat de o speţă cum au fost mulţi în boierimea noastră, pe care cusururi relativ mici i-au împiedecat să devie om de mâna întâi.

De ceilalţi fraţi, Gheorghe şi Neculai (Nunuţă), am prea puţin de zis. Pe cel dintâi l-am frecventat prea puţin, al doilea era un cuconaş de ai noştri, cu inimă de aur, generos şi simpatic, dar vanitos, risipitor şi uşuratec.

CAPITOLUL VII
Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi (urmare)

Dacă luăm Trotuşul la vale, aveam în acea direcţie mult mai puţini vecini şi cunoştinţi decât mergând spre obârşiile lui. În hotarul de la vale al Căiuţului se găsea moşia

mănăstirească Bâlca-Păuneşti, moşia Coţofăneştii a Sfântului Spiridon, iar la hotarul de la vale al acesteia începea moşia Adjudul a logofătului Alecu Balş, supranumit „Cucoşul”, în întindere de mai bine de şăpte mii de fălci. Şi Adjudul era departe de a fi singura moşie a logofătului, el mai stăpânea la munte, la Suceava, moşia Broştenii, de 40 000 de fălci, Poienii, lângă Ieşi, şi altele, peste tot 80 000 de fălci, cel puţin aşa se lăuda el singur.

I se zicea „Cucoşul” fiindcă, vreme îndelungată, el îşi închipuise că are în pântece un cucoş care cântă şi că auzea „cu-cu-ri-gu-rile” lui. Pentru a-l lecui de această idee fixă, medicii i-au bătut în strună, i-au spus ascultându-i pântecele că simt unde este cucoşul, că dau de picioarele şi de capul lui. Apoi, cu consimţimântul lui, l-au adormit şi i-au însamnat piela pântecelui cu bisturiul. Iar când l-au trezit din narcoză, i-au prezentat un cucoş vioi, pe care au zis că i l-au scos din pântece.

Şi de atunci logofătul n-a mai auzit cucoş cântând într-însul.

Alecu Balş a fost unul din puţinii adversari ai unirii între boierii cei mari. Se povestea că, în cursul unei şădinţi a Divanului ad-hoc, un orator unionist exclamând în cursul discursului său, cu indignare:

— Şi oare cine aici este împotriva unirii?

Un glas ar fi răspuns:

— Ia eu!

— Cine? ar mai fi întrebat oratorul, cu şi mai multă indignare.

— Ia eu, Alecu Balş, proprietar a 80 000 de fălci, ar fi repetat „Cucoşul” (căci porecla îi rămăsese) fără a se intimida.

Logofătul Alecu Balş, după ce se despărţise de întâia lui soţie, Casandra Păşcăniţa (Cantacuzino), se căsătorise pentru a doua oară cu domniţa Elenco Sturdza, fiica lui Ioniţă Vodă Sturdza, care, în întâia căsătorie, fusese căsătorită cu bunul meu, Grigore Ghyka. Domniţa Elenco era şi ea bogată, dar mai ales strângătoare. Se zicea că amândoi sunt *putrezi de bani*.

Eu n-am cunoscut nici pe logofăt, nici pe domniţa, pe vremea lor nu erau relaţii între Căiuţi şi Adjud.

Lucrurile s-au schimbat însă când, după moartea bătrânilor, au venit să s-aşeze la Adjud, unde clădise prealabil un *cottage* modern şi sădise o grădină, tânărul Alecu Balş cu tânăra şi frumoasa lui soţie, Ruxandra Sturdza de la Miclăuşăni.

Din cauză că domniţa fusese căsătorită cu Grigore Ghyka şi avuse cu el trei băieţi şi o fată, fraţi şi soră ai mamei, Alecu Balş cel tânăr era frate cu fraţii şi cu una din surorile mamei, fără a fi însă frate sau nici măcar rudă cu dânsa. Totuşi se cunoşteau bine şi erau în relaţiuni amicale.

Alecu Balş tânărul fusese crescut de un profesor elveţian francez, numit Jules Bolomey, numai puţin mai în vârstă decât el. Bolomey rămase pe lângă fostul său elev chiar după căsătoria acestuia şi se ocupa cu afacerile lui Balş. Dar, dacă era meşter în creşterea găinilor şi a celorlalte animale domestice şi un apicultor de forţă, însărcinându-se cu căutarea moşiei Adjudul, a fost un deplorabil agricultor, care, cu toată afecţiunea şi tot interesul ce-l avea pentru Alecu Balş, a contribuit nu puţin la ruina fostului său elev.

Vânzarea plutelor de copaci de brad de la Broşteni alcătuia capitolul principal al veniturilor lui Balş, şi neexperienţa în adunarea şi expedierea la Galaţi, pe Bistriţă şi pe Siret, a acelor plute a fost, pe lângă cheltuielile lui exagerate, pricina de căpetenie a pierderii acelei frumoase averi. Vindea bancherilor din Ieşi un număr de plute şi nu era în stare să le ducă la Galaţi la termenele hotărâte. Spre a nu avea gâlceavă cu evreii le răscumpăra în pagubă şi după puţină vreme vindea alt contract cu acelaşi rezultat. Date fiind enormele dobânzi ce se plăteau atunci, este uşor de înţeles ce pagubă enormă alcătuia fiecare asemene vânzare urmată de răscumpărare. Deşi traiul ce-l ducea, date fiind veniturile lui nominale, nu se putea chema exagerat, acele venituri fiind prea adesa nule, deficitul anual devenea enorm; în patrusprezece ani nu mai rămânea nimica din urieşa avere lăsată de „Cucoşul” şi de domniţa Elenco.

Ruxandra Balş, sora lui Dimitrie Sturdza, a fost una din podoabele boierimii moldoveneşti, nu numai prin frumuseţa şi distincţiunea ei supremă, dar mai ales prin accepţiunea

înaltă ce şi-o făcea de datoriile ei de soţie, de mamă, de femeie suspusă.

*

Mama era nepoată de soră a lui Costin Catargiu. Dacă nu avea nici o afecţiune pentru moşu-său, ţinea în schimb în chip deosebit la mătuşă-sa, cucoana Smărăndiţa, născută Balş. Şi nu se poate tăgădui că cucoana Smărăndiţa era un adorabil tip de cucoană bătrână. De statură înaltă şi rămasă mlădioasă încă în vârstă înaintată, avea o faţă cu trăsături regulate, încadrată între nişte coques de păr cărunt, peste care purta totdeauna un *voile* căzându-i pe spate. Mişcările ei erau de o rară graţie, distincţiunea înfăţoşării sale cu totul deosebită. Mie mi-a făcut totdeauna impresiunea unei dame mari din epoca lui Ludovic al XIV-lea scoborâtă din cadrul portretului ei. Dar cu deosebirea că damele franceze ale acelei vremi erau de obicei foarte uşuratece, pe când mătuşa Smărăndiţa fusese toată viaţa ei fără prihană în această privinţă. Şi meritul ei nu era mic, căci cuconu Costin fusese soţul cel mai necredincios ce se poate închipui. Şi cucoana Smărăndiţa a rămas absolut credincioasă acestui soţ atât de nestatornic, care nu era nici frumos, nici distins, nici cult, dar cu care avusese prostul gust, în tinereţe, să fugă de acasă.

Mama mergea des la Mărăşeşti şi mă lua cu dânsa. O bucată de vreme întâlneam acolo pe un văr al doilea al meu, menit să devie rege: Milan Obrenovici, fiul Mariei Catargiu şi a lui Efrem Obrenovici, care Milan, mai târziu, a fost întâi domn şi mai pe urmă rege al Sârbiei. Ne jucam împreună şi, amândoi fiind hărţăgoşi, ne şi băteam.

Nicăiurea, în ospitaliera Moldovă, nu era ospitalitatea practicată pe un picior atât de larg ca la Mărăşeşti. Să lăsăm lui Costin Catargiu ceea ce este al lui: bătea în această privinţă toate casele boiereşti din ţară şi nu mic era numărul acelor care îi invidiau situaţia Mărăşăştilor, aşezaţi la răspântia drumurilor dintre Ţara-de-Sus şi Ţara-de-Jos, Bucureşti-Ieşi, Bucureşti-Roman-Ţara-de-Sus şi Palanca-Galaţi. Fapt este că aproape nu era zi lăsată de Dumnezeu, iarna sau vara, în care să nu fie la curtea din Mărăşeşti

musafiri care totdeauna găseau masă bogată întinsă pentru mai mulţi străini decât membri ai număroasei familii. Cunoscut sau necunoscut, cereai găzduire, erai bine primit şi bine ospătat.

Cuconu Costin, cu toate metehnele lui, era un părinte de familie bun şi, dacă era soţ necredincios, avea cunoştintă de calităţile soţiei lui şi nu o lăsa să ducă grijă de nimica. Dar, mai ales după Unire, afacerile i se încurcase, căci avuse de înzestrat patru fete şi fiii îl costau destul: era omul strâmtorat de bani, avea datorii cu dobânzi grele şi se vedea silit să taie tot ce putea din cheltuieli şi în curând trebui să vândă moşia lui Odiseu Negroponte[159], dar până la cel de pe urmă moment cât rămase în Mărăşeşti ospitalitatea acelei curţi nu pierdu nimica din îmbelşugarea ei.

*

Dincolo de Siret, aproape de Tecuci, erau Ţigăneştii, aşăzarea lui Conache, unde trăia acuma fiică-sa, Catinca, poreclită Cocuţa, spre a o distinge de soră-sa despre mamă, Catinca Negri, despre care am vorbit mai sus.

Ea, după moartea lui Vogoridi, se căsătorise, în Italia fiind, cu principele Emanuel Ruspoli, ofiţer de ordonanţă al regelui Victor Emanuel, o frumuseţă de bărbat. Am povestit, mai sus, frumosul şi patrioticul rol jucat de Cocuţa Vogoridi în timpul căimăcămiei primului ei soţ şi ajutorul preţios ce l-a dat partidului unirii, silind pe Vogoridi să congedieze pe Costin Catargiu.

---

[159] Odiseu Negroponte era, la începutul celei a şaptea decade a veacului trecut, un mic comersant în cereale (mai mult mijlocitor decât comersant) din Galaţi, care trăia în condiţiuni strâmtorate. Presupunând după unele indicii că preţul popuşoaielor, în acel moment foarte scăzut, are să sporească în chip însemnat, din cauza unor recolte date în străinătate, a pus tot capitalul de care dispunea şi s-a mai împrumutat oriunde a putut pentru a cumpăra stockuri mari de popuşoi avariat. Urcarea a fost într-adevăr vertigoasă, şi Negroponte, desfăcându-şi atunci stockul adunat, a realizat mai multe milioane. A cumpărat cu parte din acel câştig moşiile Mărăşeşti a lui Costin Catargiu şi Grozeşti a lui Lascar Bogdan.

Dacă primul ei soţ fusese un risipitor care ierosise o mare parte din urieşa ei avere, acel de al doilea era un bărbat cât se poate de chibzuit în cheltuieli şi de priceput în afaceri, care îndreptă în chip simţitori starea în care Vogoridi lăsase averea.

Ţigăneştii era o aşezare cât se poate de frumoasă şi bine ţinută, cu casă modernă şi cu o frumuseţă de grădină.

Cocuţa Ruspoli a murit încă tânără în iarna anului 1869, lăsând regrete unanime.

*

La Bârlad, tata şi moşii mei aveau un prieten din tinereţe la care ţineau foarte mult şi care, la rândul său, îi iubea foarte mult: Iorgu Radu. Urmaş al unei vechi familii de boieri moldoveni de ţară, el stăpânea, la porţile Bârladului, frumoasa moşie Dealu Mare, a cărei curte este aşezată pe dealul cu acest nume la picioarele căruia este aşezat Bârladul, având o privelişte din cele mai frumoase. Era om cu stare bună, gospodar priceput şi ştiind să-şi învârtească gospodăria. Tata şi moşii îl stimau pentru credinţa lui ca prieten şi independenţa caracterului său.

A luptat alături de ei şi împotriva lui Mihai Sturdza, şi pentru unire; era naţionalist convins. Numai cu ideea domnului străin nu se împăca. Principelui Carol îi trimetea mai în fiecare an, de Anul Nou, câte un rând de haine ţărăneşti, pentru ca, „purtându-le cât mai des, să se pătrundă de simţiminte româneşti”, precum îi scria în scrisoarea însoţitoare. Şi i-a trimes domnului multe scrisori în acelaşi sens. A trăit până la vârsta de nouăzeci de ani şi până aproape de moarte a fost un călăreţ minunat şi a cultivat sexul frumos în chip foarte activ. Avea într-o vreme o prea frumoasă rasă de cai moldoveneşti cu mult sânge arăbesc într-înşii. Mi-a dăruit mie, când eram copil, un armăsar şi o iapă de toată frumuseţea; iapa fiind foarte blândă, mai cu samă pe dânsa învăţat-am a călări.

*

Nu departe de Bârlad, la Iepureni, era aşezarea lui Manolache Costache Iepureanu, alt intim al tatei şi al moşilor mei cu care ei fusese la studii în Germania şi un bărbat care a jucat în ţara noastră un rol politic destul de însemnat. Luase parte atât la luptele împotriva lui Mihai Sturdza, cât şi la acele pentru unire. Deşi conservator şi boier de neam, el a adoptat de la început, în chestiunea rurală, un punct de vedere cu mult mai liberal decât ceilalţi tovarăşi de idei ai săi. El, cel dintâi, în broşura ce a publicat-o în anul 1860, sub titlul *Chestia locuitorilor privită din punctul de vedere al Regulamentului Organic şi al Convenţiei*, a demonstrat cât de greşită era părerea că dreptul stăpânilor de moşii asupra pământului stăpânit de ei ar fi un drept de proprietate absolută, ci că, dimpotrivă, este mărginit de dreptul ţăranilor aşezaţi pe acele moşii la uzul perpetuu al unei părţi destul de însemnate a pământului fiecăreia şi prin obligaţia pusă de lege stăpânului, să puie la dispoziţia fiecărui fiu de sătean, la căsătoria lui, câte o nouă întindere de pământ, aceasta până la concurenţa a două treimi din terenul cultivabil al fiecărei moşii, în schimbul câtimii anuale de muncă statornicită de lege.

Această broşură a supărat mult pe fraţi-boierii lui, care, neputând imputa opiniunile emise de dânsul decât unor convingeri sincere şi dezinteresate, au gratificat-o de pe atunci cu epitetul de brouillon. Aceasta însă nu l-a împiedecat să mai scrie în 1864 altă broşură în care, printre altele, repeta aceleaşi păreri despre mărginirea dreptului de proprietate al stăpânilor de moşii.

Manolache Costache a rămas prietenul lui Cuza până după legea rurală, a făcut parte din mai multe guverne şi a fost chiar preşedinte de consiliu sub el. Înzestrat cu o frumoasă cultură, era un intelectual în toată puterea cuvântului. A fost un bărbat de o cinste şi de o onorabilitate exemplară şi, cu toate că, toată viaţa lui, a trăit încurcat în datorii, corectitudinea lui niciodată n-a fost pusă la îndoială.

S-a căsătorit cu Maria, fiica logofătului Alecu Sturdza Bârlădeanu, o femeie frumoasă, cultă, având şi ea multe aplecări intelectuale; i-a fost o soţie şi o mamă ireproşabilă. S-au luat din dragoste şi nu a lipsit din dragostea lor nici

elementul romantic. Nu ştiu din ce motive, mama tinerei nu voia s-audă despre căsătoria cu Manolache Iepureanu, deşi amândoi tinerii erau de neam bun, frumoşi, cu stare bună, foarte culţi şi deloc nu ascundeau că se iubesc. Logofeteasa aruncase ochii, spre a şi-l face ginere, pe moşu-meu, Lascar, amic intim şi fost camarad de universitate al lui Manolache Costache, şi-i făcea fel de fel de avansuri, la care, moşu-meu, confident al amânduror îndrăgostiţilor, răspundea bineînţeles cu cea mai mare răceală. Dar logofeteasa încăpăţinându-se să nu cedeze, tinerii pierdură răbdarea şi, într-o noapte, fugiră la Cernăuţi cu caii tatei şi ai moşilor, pe acea vreme foarte des întrebuinţaţi la asemenea drumuri, care, atunci, în urma faimei Gretna Greenului[160], devenise şi mai de mult la noi la modă.

Când logofeteasa a aflat despre fugă şi despre amărunţimile ei, a exclamat:

— Acuma înţeleg pentru ce Lascar Rosetti nu voia să ieie pe fiică-mea! Fiindcă era prieten cu Iepureanu. Căci altfel de ce n-ar fi luat-o? Frumoasă-frumoasă, de neam bun-de neam bun, învăţată-învăţată, scria ca un filosof, vorbea ca un diplomat, cânta ca o privighitoare! Unde mai găseşte el asemenea comoară!

Căsnicia lui Manolache Costache cu Maria Sturdza a fost din cele mai fericite: era citată ca model în toată Moldova.

Manolache Costache era bineînţeles un naţionalist convins, nu numai în ceea ce privea neamul nostru, neîndoindu-se un moment de reîntregirea lui, dar şi în ceea ce privea celelalte neamuri asuprite şi îmbucătăţite: nemţi, italieni, poloni, slavi de la sud, greci şi poloni. Era mai ales un polonofil înfocat şi nu găsea cuvinte destul de tari pentru a caracteriza cumplita crimă comisă prin împărţirea Poloniei; necontenit prezicea renaşterea şi reîntregirea ei.

Ura pe ruşi şi de nimica nu era mândru ca de faptul că, în Rusia, până după războiul Crimeii, la o zi anumită, memoria marelui său strămoş, Lupu Costache, era blăstămată într-o anume biserică la Moscova. (Se ştie că vornicul Lupu

---

[160] Gretna Green, primul sat scoţian pe drumul de la Londra la Edinburgh, în care cuplurile engleze fugeau pentru a se căsători pe ascuns atunci când părinţii se opuneau (n. red.).

Costache, potrivnic al nebuneştei alianţe a lui Dumitru Cantemir cu Petru cel Mare, n-a cumpărat pentru ruşi zahereaoa ce fusese însărcinat s-o cumpere, contribuind astfel mult la neizbutirea campaniei ţarului, iar pe urmă a fost decapitat de turci la Varna.)

Manolache Costache, care a supravieţuit mai mulţi ani soţiei sale, a lăsat trei copii, un fiu şi două fete. Fiul, Ion Costache

Iepureanu, a fost deputat de Bârlad şi a murit necăsătorit. Fiica cea mai mare, Elena, a fost căsătorită cu beizade Alexandru Bibescu, fiul cel mai tânăr al răposatului domn al Ţării Româneşti, Gheorghe Bibescu. Era o pianistă de mare talent. A doua fiică a fost căsătorită cu domnul Alexandru Exarhu şi a murit şi ea de mai mulţi ani, lăsând o fiică rămasă până acuma necăsătorită.

Manolache Costache era un bărbat foarte iubit şi stimat de prietenii lui şi respectat de toată lumea: nu i-am cunoscut duşmani. Singurul lucru ce i se reproşa era dispreţul lui pentru curăţenie şi, în această privinţă, umblau o mulţime de poveşti. Voi cita aici numai una.

Cuza povestea că, mergând odată să-l vadă în săptămâna luminată, l-a găsit foarte răcit, în pat. Au stat ei de vorbă o bucată de vreme (era în toiul luptelor pentru unire), când Cuza vede că Iepureanu vâră deodată mâna sub oghial, scoate de acolo o bucată de cozonac şi o oferă musafirului său cu cuvintele:

— Da cozonac nu mănânci?

Bineînţeles că Cuza a răspuns mulţămind că nu-i este foame.

Reputaţia lui de neîngrijire era atât de mare, încât la 1875, fiind oarecare greutăţi între minister şi Cameră, un mic ziar comic care apărea în Bucureşti în limba franceză scria că o schimbare de minister este probabilă, căci s-a văzut pe Manolache Costache cu o cămeşă curată, ceea ce nu poate fi decât din pricină că are o audienţă la palat, unde domnitorul l-a poftit pentru a-l însărcina cu formarea noului cabinet.

*

O bună cunoştinţă a părinţilor mei, care mai pe urmă a fost şi pentru mine un nepreţuit prieten, a fost acel bărbat delicios care s-a numit Costică Suţu. El era fiul lui beizade Neculai Suţu şi nepotul lui Alexandru Suţu Voievod, care a murit, la 1821, otrăvit la Bucureşti de eterişti fiindcă ei nu aveau încredere că va susţinea cauza lor.

Beizade Neculai Suţu era un bărbat înzestrat cu o deosebită cultură, care, în timpul domniilor lui Mihai Sturdza şi a lui Grigore Ghyka, a fost de repeţite ori ministru al afacerilor străine în Moldova. A lăsat reputaţia unui înalt funcţionar integru şi destoinic. Ni-au rămas de la el memorii care varsă oareşicare lumină asupra timpului în care a trăit, precum şi o lucrare statistică de valoare.[161]

Fiul său Costică a fost crescut la Geneva în vestitul pensionat al fraţilor Töpfer, care, judecând după cunoştinţile ce le avea şi pe care ni spunea că şi le-a însuşit acolo, trebuia să fie fost deosebit de bun. Şi-a mai complectat studiile mai pe urmă, urmând cursuri universitare şi mai ales prin cetire. Avea pasiunea dreptului şi, fără a fi urmat cursurile vreunei facultăţi, avea în această branşă cunoştinţi din cele mai temeinice, cum le-au avut puţini din juriştii noştri cei mai renumiţi. Deoarece, după întoarcerea lui în Moldova, a trăit mai ales la ţară, pasiunea lui pentru cetire l-a pus în stare să adune o mulţime de cunoştinţi în toate ramurile ştiinţei. Capabil de muncă multă şi încordată, era însă totodată foarte modest.

El era unul din sufletele cele mai bune, mai blânde, mai curate şi mai generoase ce le-am cunoscut. Cât a trăit, numai bine a făcut, chiar acelor care i-au făcut rău. Niciodată nu s-a răzbunat asupra cuiva: nu era în stare să simtă ură. Dărnicia îi era fără margini, nu ar fi trebuit să-i

---

[161] *Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798-1871*, Viena, 1899 (*Memoriile Principelui Nicolae Suţu, mare logofăt al Moldovei, 1798-1871*, traducere, note şi comentarii de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997). Nicolae Suţu este primul economist român şi întemeietorul disciplinei statisticii la noi; cea mai importantă lucrare a sa în domeniu: *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iaşi, 1832, 1840 (*Noţiuni statistice asupra Moldovei*, Iaşi, 1852) (n. red.).

ceri cămeşa de pe dânsul, căci ai fi riscat să te roage să-i arăţi în ce loc să meargă pentru a o scoate ca să ţi-o deie.

Membru al unei generaţiuni care îşi făcea o fală din absolutul dispreţ ce avea pentru ban, Costică Suţu ducea acest dispreţ până la extrem: şi niciodată nu fusese bogat. Tată-său, beizade Neculai, fusese şi el bărbat dezinteresat şi cinstit, care deloc nu s-a folosit de număroasele prilejuri de îmbogăţire de care a avut de atâtea ori parte în slujbele mari ce le-a ocupat în vremea lui Mihalache Sturdza, care totdeauna era bucuros să vadă pe colaboratorii săi compromişi în afaceri necinstite şi, din această pricină, mai supuşi lui. El a lăsat copiilor săi o avere din cele mai încurcate şi mai modeste, pe care Costică a lăsat-o întreagă fraţilor şi surorilor din a doua căsătorie a lui beizade Neculai cu o engleză, el rămânând cu modesta moştenire rămasă de la maică-sa, născută Cantacuzino-Paşcanu, foarte compromisă prin gestiunea puţin pricepută a lui beizade Neculai.

Bunul lui Costică Suţu, Alexandru Vodă, fusese unul din cei mai răi domni fanarioţi de care au avut parte aceste ţări: lacom, incapabil, mişel, fără pic de durere cătră pământul al cărui ocârmuitor soarta şi supunerea lui oarbă cătră poftele turcilor îl făcuse. Fiul său beizade Neculai, deşi crescut în tradiţiile Fanarului, a fost, precum am arătat mai sus, un funcţionar de o absolută şi necontestată probitate şi, dacă prin nimica nu a dovedit că împărtăşeşte aspiraţiunile naţionale ale generaţiei de boieri moldoveni în mijlocul căreia a trăit, a iubit fără îndoială ţara în care a trăit şi totdeauna i-a dorit binele, dar aceasta în cadrul Regulamentului Organic şi al protectoratului rusesc, ce-l privea ca cea mai sigură pavăză a ţărilor noastre. Costică Suţu, nepotul acestui fanariot şi fiul acestui partizan convins, dar cinstit al Regulamentului, trăind în mijlocul acelei generaţii de bărbaţi generoşi cărora România li datoreşte aproape exclusiv ceea ce este, s-a pătruns de ideile lor, li-a împărţit toate idealurile şi, împreună cu ei, a luptat pentru aducerea lor la îndeplinire. Iacă o transformare care s-a putut constata adesa la noi în generaţiile care au trăit în aceeaşi epocă.

A fost toată viaţa lui un conservator convins, dar nu un reacţionar. Pe Cuza l-a susţinut în multe, i-a fost ministru în întâiul minister comun şi a rămas în legături bune cu el până la sfârşit, apărând[u-l] împotriva acelor care îi atacau patriotismul domnului căzut şi marea lui onorabilitate personală. Pe regele Carol nu-l iubea, dar îl susţinea din principiu. Avea cel mai desăvârşit dispreţ pentru liberali, ale căror „fanfaronadă şi ipocrizie” îi dădeau nesfârşit subiect de critică.

Costică Suţu era un vânător pătimaş şi unul din cei mai buni trăgători din ţară, deşi, pierzând ochiul drept în tinereţe, în urma scarlatinei, fu nevoit să înveţe a pune, când trage, puşca la umărul stâng. Era cel mai plăcut tovarăş de vânat, totdeauna gata să se sacrifice pentru ceilalţi. I se reproşa un singur lucru: când era lăsat să conducă el vânătoarea, punea să se facă bătăi care ţineau jumătate de zi fiecare şi câteodată şi mai mult. Se cuprindea astfel în bătaie o întindere urieşă de pădure, ce nu o puteai înconjura bine cu numărul de puşcaşi şi de hăitaşi de care dispuneai şi scăpa astfel adesa vânatul pe la aripi.

El mi-a fost un prieten sincer şi devotat de zile rău, un sfetnic nepreţuit şi luminat, unul din sufletele cele mai nobile, mai blânde şi mai curate ce le-am cunoscut; în veci nu-l va uita afecţiunea şi recunoştinţa mea.

*

Pe unul din cei mai buni şi mai preţuiţi prieteni ai părinţilor mei, pe Lascar Catargiu, l-am lăsat la urmă şi am stat la îndoială dacă voi vorbi de el în volumul de faţă sau dacă voi rezerva paginile lui cuvenite pentru altul, viitor. Dar, la vârsta mea, „alt volum” implică un *alea* atât de mare, încât m-am hotărât să spun acuma ceea ce ştiu şi am de zis despre el, deşi eu personal l-am cunoscut mai de aproape numai spre sfârşitul tinereţilor.

Cu tata şi cu moşii mei el „trăia ca un frate”: afecţiunea şi stima era reciprocă între dânşii, deşi Lascar Catargiu era cu zece ani mai tânăr decât tata, fiind născut în anul 1823. Ei se mai deosebeau şi prin gradul de cultură, tata şi moşii

mei având studii universitare, iar Lascar Catargiu numai parte de învăţătura ce se dobândea în pensionatul lui Cuénin, despre care am mai vorbit. Dar, cu toată insuficienţa acestei culturi a prietenului lor, ei îl priveau ca un bărbat de o mare inteligenţă, cu care li era drag să steie în relaţiuni cât de dese.

Lascar Catargiu era fiul lui Ştefan Catargiu, boier mare, dar nu bogat, căci, pe lângă că moştenise de la părinţi o avere modestă, avea o mulţime de copii. Ocupase diregătorii de samă sub Mihai Sturdza, dar, fiind bărbat de o cinste exemplară, ocuparea acestor slujbe întru nimica nu-i spori averea, copiii lui, cinci fii şi nu ştiu câte fete, nu moşteniră deci decât prea puţin de pe urma părintelui lor. El se căsători însă, pe la începutul domniei lui Grigore Ghyka, cu Eufrosina Ventura, care-i aduse o zestre din cele mai frumoase: marea moşie Golăşei de la ţinutul Covurluiului, plus alta, mai puţin întinsă, Docăneasa, la ţinutul Tutovei.

În schimbul bogăţiei sale cucoana Frosa era urâtă şi, fără a fi rea, de un caracter absolut nesuferit. A trebuit să deie peste un bărbat ca acel ce i l-a hărăzit o soartă norocoasă pentru ca să nu fi fost părăsită din întâiul an. Incultă, vanitoasă, capricioasă la culme, meschină, interesată, zgârcită, neurastenică, alcătuia un ansamblu a tuturor însuşirilor ce o soţie nu trebuie să le aibă. Şi totuşi Lascar Catargiu a trăit patruzeci de ani cu dânsa şi... i-a fost cu credinţă. Nu i s-a cunoscut nici o legătură cu altă femeie, nu s-a aflat de nici o potihneală din partea-i pe calea credinţii conjugale.

Intrat de tânăr în slujbă, a fost, încă sub vechiul regim, *ispravnic* (prefect) în mai multe ţinuturi şi pretutindeni s-a arătat un administrator nu numai exemplar de cinstit, ci şi de o rară hărnicie şi deosebit de destoinic. A căpătat în aceste slujbe secundare o mare cunoştinţă de ţară şi de oameni, care i-a fost de nepreţuit folos pe urmă, când a devenit unul din conducătorii ţării. A luptat împotriva abuzurilor administraţiei lui Mihai Sturdza împreună cu toată generaţia de tineri boieri de atunci şi, atât sub Grigore Ghyka, cât şi în timpul căimăcămiilor, a fost unul din stâlpii partidului unionist.

Pe timpul activităţii Divanului ad-hoc, Lascar Catargiu a rămas credincios steagului unionist, pronunţându-se în chipul cel mai categoric pentru unire şi pentru principele străin. În chestia agrară a susţinut punctul de vedere conservator, ca cei mai mulţi din tovarăşii săi de luptă de până atunci; am arătat mai sus că din cauza lipsei desăvârşite de material documentar, care să arăte mărimea spoliaţiunii a cărei victimă fusese ţărănimea română, nimene nu cunoştea atunci chestiunea. De altmintrelea vedem chiar pe membrii cei cu idei mai înaintate şi mai generoase ale acelei adunări, ca s.e. Negri şi Costache Rosetti Teţcanu, ieşind cu nişte propuneri de rezolvare a vajnicei probleme care nici de departe nu erau măcar atât de favorabile ţărănimii ca Legea rurală a lui Cuza şi a lui Kogălniceanu şi cu bună samă n-ar fi avut nici măcar efectul liniştitor ce l-a avut acea reformă pentru un scurt period de timp.

Am auzit pe un tovarăş de luptă de atunci al lui Lascar Catargiu, care mai târziu a ajuns la situaţie mare, acuzându-l că, în vremea Căimăcămiei de Trei, ar fi vrut să profite de faptul că acea căimăcămie era prezidată de moşu (unchiu) său, Ştefănică Catargiu, pentru a ajunge el la scaunul domnesc. Nu mă îndoiesc un moment că, dacă Lascar Catargiu ar fi hrănit asemenea scopuri şi ar fi izbutit să ajungă la domnie, el, întocmai ca şi Cuza, nu ar fi încetat măcar o clipă să lucreze pentru înfăptuirea unirii şi aducerea unui domn străin. Cu toată veneraţiunea şi iubirea ce o am pentru memoria lui, însă recunosc că, spre a ajunge la înfăptuirea idealurilor noastre de atunci, Cuza era neasămănat mai indicat. Dar ştiu bine că bănuielile bărbatului de stat în chestiune erau absolut greşite şi că deloc nu a avut vrodată Lascar Catargiu *gărgăuni de domnie*. El, precum am arătat, era prieten intim al tatei şi al fraţilor acestuia, toţi unionişti şi partizani convinşi şi ireductibili ai crezului de la 1857: lucrau împreună, se vedeau zilnic şi nu aveau nimica ascuns unul pentru altul. Adevărul este că nu Lascar Catargiu, dar cucoana Frosa visa domnia şi făcea soţului ei zile amare pentru a-l hotărî să-şi puie candidatura: moşu-meu Lascar povestea o mulţime de amărunte hazlii asupra mijloacelor

întrebuinţate de prietenul său pentru a scăpa de insistenţele soţiei şi a evita totodată, pe cât îi era cu putinţă, scenele, *stenahoriile* şi atacurile de nervi de care cucoana Frosa făcea, pentru a-l sili să-i fie pe voie, o atât de bogată întrebuinţare. Apoi, dacă Lascar Catargiu ar fi voit să se folosească într-adevăr de faptul că moşu-său era preşedinte al căimăcămiei, el nu ar fi ales tocmai momentul critic, când se pregăteau alegerile din care avea să iasă camera electivă, menită să aleagă pe viitorul domn, pentru a se duce la băi, în străinătate, şi a sta acolo în tot timpul crizei, cu toate telegramele ce i se trimeteau ca să-şi grăbească întoarcerea în ţară. Iaca de altmintrelea ce zice în această privinţă organul unionist prin excelenţă, *Steaua Dunării* din Ieşi, de la 14/26 noemvre 1858:

„Se vorbeşte de împăcăciune. Sunt persoane care cred că sosirea d-lui Lascar Catargiu ar fi de bun augur, că, prin mijlocirea sa, locotenenţa princiară făcând unele concesii, mult regretabila dezbinare între dânşii şi unul din membrii ei s-ar putea împăciui. Fără îndoială, tot publicul a văzut cu durere iscându-se în sânul guvernului naţional, chiar din cele întâi zile ale instalării sale, o dezbinare, şi, ceea ce este mai grav, provocare la intervenţie străină. Desigur, ceea ce ar putea cineva dori mai mult astăzi ar fi o împăcăciune; dar ceea ce ar fi fost şi mai bine era să nu urmeze dezbinare. De ar fi fost aici d. Lascar Catargiu, al cărui bun-simţ este cunoscut, ar fi împiedecat poate pe bătrânul ministru din lăuntru de a cădea în cursele vechilor săi prieteni. D. Lascar Catargiu, care în Divanul ad-hoc a protestat, cu o inimă demnă de vechii moldoveni, în contra încălcării autonomiei, n-ar fi îngăduit niciodată ca numele familiei sale să fie cel dintâi pus la pilori, pentru încălcarea autonomiei ţării, de curând solemn garantată...”

Şi Lascar Catargiu nu s-a grăbit să vie, deşi era chemat şi de moşu-său, şi de unionişti, căci ştia bine că, odată întors în ţară, cucoana Frosa i-ar fi făcut viaţa nesuferită cu ambiţiunile ei. Dar îi ascundea cu îngrijire toate telegramele şi scrisorile ce le primea din ţară şi prin care era ţinut în curent despre mersul afacerilor de către prietenii lui.

Dacă înfăţoşarea lui era greoaie, ochii lui albaştri erau sclipitori de inteligenţă şi de fineţă. Lascar Catargiu era tipul cel mai frumos de vechi boier moldovan de ţară ce l-am cunoscut.

Petrache Mavrogheni, văr primar cu tatăl mamei, un ministru de finanţe foarte capabil... Generalul Florescu, ministrul de război, transformase cele câteva batalioane de grăniceri cu totul lipsite de valoare militară într-o armată teritorială care, cu trei ani mai târziu, a jucat un rol atât de cinsteş pe câmpiile Bulgariei... — Desene de D. William, 1882.

Schimbarea bucheteiului dupe ceremonia Prusso-Russo Consulare, prin bătae din picioare.

Căderea guvernului Ion Ghica şi venirea guvernului Lascăr Catargiu, văzută ca instrument al politicii pro-germane a domnitorului; caricatură din *Asmodeu*, 1871.

Radu Rosetti, fotografie de Carol Popp de Szathmári, cca 1886.

Sora autorului, Margareta Bogdan, împreună cu fiul ei René.
Fotografie din fondul Bibliotecii Municipale „Radu Rosetti” Oneşti.

Sub nişte aparenţe răci şi indiferente, Dimitrie Ghyka-Comăneşti ascundea multă bunătate de inimă, era un bărbat fără umbră de făţărnicie, un prieten credincios şi sincer.

Costache Negri era unul din bărbaţii cei mai frumoşi ai ţării. De o statură de urieş, avea corpul unui Hercule şi un cap de o rară şi bărbătească frumuseţă. Părul îi era negru, bogat şi ondulat, fruntea puternică, ochi mari, negri, luminoşi, vii, dar de nespusă blândeţă, cu o expresiune de mare bunătate...

Că Lascar Catargiu, bărbat de moravuri absolut neprihănite, care toată viaţa lui a dus traiul cel mai cumpănit şi cel mai regulat, a cărui singură ocupaţie şi distracţie era munca, căruia, în toată viaţa lui, nu i s-a

cunoscut nici o legătură de dragoste, nu avea opinie bună despre Cuza, nu avea încredere în conducerea lui şi votase pentru dânsul numai pentru a împiedeca alegerea altuia, mai primejdios pentru scopurile la îndeplinirea cărora lucra de atâţia ani, este neîndoielnic. Apoi Lascar Catargiu era conservator, şi tendinţele democratice ale lui Cuza îl spăriau. Nu era din fire duşman al progresului, dar, ca toţi coreligionarii lui politici, voia ca acel progres să vie treptat, puţin câte puţin şi „fără sărituri". Ideea absolutei necesităţi a unei

renunţări măcar la parte din monopolul puterii ce tristele împrejurări în care aceste ţări fusese silite să se dezvolte li-l constituise nu intra în minţile lor, şi cei mai buni dintr-înşii erau convinşi că binele ţării şi dezvoltarea ei sănătoasă cer, dimpotrivă, păstrarea în mânile lor a acestui monopol. De aceea, mare este veneraţia mea pentru memoria lui Lascar Catargiu, nemărginit respectul meu pentru iubirea lui de ţară şi de neam atât de adevărată, de adâncă şi de dezinteresată, sinceră este admiraţia mea pentru cunoştinţa lui de oameni şi de ţară, pentru neasemănatele lui calităţi administrative, pentru marea, deşi necultivata lui inteligenţă, pentru chipul în care ştia să deie uitării orice ofensă privindu-l personal, admirabilul bun-simţ cu care era înzestrat şi viaţa lui privată atât de neprihănită, dar nu-mi este cu putinţă să aprob politica dusă de Lascar Catargiu şi de partidul conservator faţă de reformele proiectate şi în parte aduse de Cuza la îndeplinire.

Dacă, în loc de a combate de la început, cu înverşunare, pe domn şi de a opune o rezistenţă atât de ireductibilă reformelor ce le propunea, boierimea ar fi înţeles câtuşi de puţin spiritul timpului şi ar fi primit să conlucreze la ele, ea fără îndoială ar fi împiedecat multe exagerăţiuni, multe abuzuri şi ar fi pus la dispoziţia domnului un stock de diregători cu bună samă nu numai „mai spălat", dar mai destoinic şi mai cinstit decât personalul deplorabil ce a stat la dispoziţia lui Cuza.

Lascar Catargiu a jucat însă un rol mai cu samă binefăcător pentru ţară cu prilejul celor două ministere ce le-a format în marte 1871 şi în decemvre 1891. Serviciul cel mai însemnat ce l-a făcut ţării a fost însă împiedecarea

abdicării lui Carol I în urma scandalului de la sala Slătineanu, organizat de partidul liberal în complicitate cu guvernul prezidat de Ion Ghica, înadins în scop de a provoca plecarea domnului, şi care, precum am arătat mai sus, venea să încunune un lung şir de necuviinţi şi de acte de ostilitate împotriva capului statului săvârşit de acel partid. Am arătat în alt capitol urmările dezastruoase ce le-ar fi avut pentru ţară abdicarea domnului în acel moment. Numai încrederii ce Lascar Catargiu a ştiut s-o inspire lui Carol I, exasperat şi ulcerat de jignirile de tot soiul ce i le aducea de doi ani de zile acelaşi partid politic, datorim faptul rămânerii pe scaunul ţării a aceluia sub domnia căruia ţara a mers cu paşi atât de urieşi şi în progresiune geometrică pe calea progresului şi a măririi.

Ministerul format de Lascar Catargiu la sfârşitul lui marte 1871, modificat pe urmă în mai multe rânduri, a fost un guvern de bărbaţi destoinici, care a dat ţării cinci ani de linişte şi de progres sub un regim pe cât de cinstit împrejurările dezvoltării noastre istorice permit unui guvern să ocârmuiască. În orice caz un fapt este mai presus de orice îndoială: nici unul din miniştrii lui Lascar Catargiu n-a ieşit din guvern bucurându-se de o stare materială mai bună decât acea ce o avea când a intrat într-însul.

Şi pe acei oameni regimul care li-a urmat la guvern a găsit cu cale să-i deie în judecată pentru multiple, dar închipuite abuzuri, apoi, nemulţămit cu atâta, dându-şi samă cât de şubrede sunt punctele de acuzare şi că rizică să se facă de râs la proces, a pus Camera alcătuită din creaturile sale *să ierte* pe membrii fostului cabinet, fără a-i judeca şi în ciuda indignatelor protesturi ale acestora. Nu pot uita indignarea ce a cuprins pe Mavrogheni în momentul în care a primit vestea acelei *iertări*.

Căderea, la 1876, a lui Lascar Catargiu a fost datorită în mare parte nemulţămirilor stârnite de lunga rămânere la putere a aceluiaşi guvern (era întâiul minister care a stat la cârmă cinci ani neîntrerupţi), rămânere prelungită care a exasperat apetiturile nesatisfăcute ale mulţimii deprinsă la noi să-şi caute satisfacerea nevoilor în budgetul statului sau în ghelirurile ce atârnă de la favoarea guvernului (care de astă dată fusese deosebit de zgârcit în distribuţia unor

asemene favoruri). Dar trebuie să recunoaştem că şi Lascar Catargiu însuşi a contribuit la acea cădere prin nepriceperea situaţiei noastre faţă de războiul între Rusia şi Turcia care se pregătea de mult şi a cărui izbuhnire era iminentă dintr-un moment într-altul. În diferite rânduri, domnitorul se încercase să-i deschidă ochii asupra adevăratei stări de lucruri, precum şi asupra posibilităţilor ce ni se deschideau cu acest prilej, dar Catargiu niciodată nu voise măcar să audă de vreo participare la război. În această privinţă, inteligenţa lui firească, de obicei atât de vie sub o formă ce părea greoaie, nu izbutise încă să se emancipeze de tradiţiunile în vigoare în vremea tinereţii sale: ideea unui război şi mai ales a unui război alături de Rusia îl spăria. Şi aceasta nu fiindcă-i lipsea încredere în calităţile oşteneşti ale soldatului român (prea trăise în contact cu ţăranul pentru a avea îndoieli în această privinţă), ci din *oroare de aventuri*, din neîncredere şi teamă de Rusia. Domnitorul se exprimase în chip deschis, faţă fiind mai multe persoane şi în diferite împrejurări, în sensul că nu putem să nu luăm parte la un război din care va ieşi independenţa noastră; Lascar Catargiu nu stătuse la îndoială pentru a se pronunţa categoric împotriva participării noastre la orice conflict ruso-turc. Domnul se convinsese că, atâta vreme cât va fi Catargiu prim-ministru, nu-i va fi cu putinţă să ieie parte la războiul care ni dădea prilej să ni câştigăm neatârnarea în chip cinsteş, prin arme. Ministrul de război, generalul Florescu, organizatorul armatei române, era cu totul câştigat la vederile domnitorului, dar acesta îşi dădea samă că, dacă l-ar însărcina cu formarea unui guvern, generalul n-ar fi putut conta decât pe o parte din partidul conservator, uzat prin cei cinci ani de guvernare neîntreruptă, deci pe un guvern slab, puţin propriu să poarte un război. Deci, ştiind că Ion Brătianu împărtăşeşte părerile sale în această chestiune şi este gata să facă războiul în cazul când i s-ar încredinţa puterea, după un scurt simulacru de guvern Florescu, însărcina pe Manolache Costache cu alcătuirea guvernului. Dacă Manolache Iepureanu, care se rupsese de câtăva vreme de Lascar Catargiu, fu însărcinat cu formarea cabinetului, în compunerea acestuia intrară însă, pe lângă

el, numai liberali şi, îndată după efectuarea alegerilor şi deschiderea noului parlament, el recunoscu însuşi în Cameră că se află într-însa „ca un copil orfan” şi cedă locul lui Brătianu.

În cursul lungului regim Brătianu de la 1876 la 1888, Lascar Catargiu se retrase la ţară, luând însă parte la alegeri şi în mai multe rânduri fu ales senator sau deputat. Averea lui, sau mai exact acea a soţiei sale, era atunci încurcată şi i-a fost de mare ajutor un împrumut bănesc ce i l-a făcut domnitorul, cu dobânzi moderate şi cu facultate să-l ramburseze în mai multe rate.

Despre guvernările lui, în anul 1889 şi de la marte 1891 la octomvre 1895, dacă voi avea zile, voi vorbi mai pe larg în altă parte ale acestor *Amintiri*.

Lascar Catargiu era un bărbat cu prea puţine trebuinţi, a cărui viaţă era de o mare simplicitate: dispreţuitor al luxului, sobru în mâncare, simplu în îmbrăcămintea lui încă din tinereţe. Tata şi moşii mei, nişte epicuriani, ca mama lor, îmi povesteau că, de câte ori venea Lascar Catargiu la Bohotin, îl primeau cu cuvintele:

— Iaca, o venit musafirul căruia nu-i trebuie nimică!

Când călătorea, bagajul lui era uimitor de redus, mărginindu-se la un mic geamandan ce-l lua în vagon cu dânsul. Mi-aduc aminte că, într-o sară, am plecat împreună din gara Bucureşti, el fiind prim-ministru şi însoţit de şeful lui de cabinet, Alexandru Docan. Când s-au adus bagajele la peron, s-a văzut că acel al primului ministru era alcătuit din geamandanul lui obişnuit, iar acel al şefului de cabinet din mai multe geamandane, cutie de pălărie şi saci, plus un urieş cufăr.

— Dar a cui oare este tot acest calabalâc, întrebă Lascar Catargiu. Al dumitale? adăugi el, adresându-se mie.

— Nu, cucoane Lascar, răspunsei eu arătându-i un sac de piele numai puţin mai mare decât geamandanul lui, eu atâta am. Celelalte sunt ale lui Docan.

— Da multe mai ai, zise bătrânul, râzând, şefului său de cabinet. Lumea ar putea să creadă că tu eşti prim-ministru şi eu şef de cabinet.

Lascar Catargiu nu avea pic de fudulie: asculta pe oamenii cei mai umili cu aceeaşi atenţie cu care asculta pe

cei mari şi se întreţinea bucuros cu ei. La moşia pe care o căuta, pe Golăşei, trăia în termenii cei mai buni cu ţăranii, „şi un copil putea să vorbească cu el”.

Avea o foarte mare putere de muncă, se scula devreme şi se culca târziu. De multe ori, pe când eram prefect sau director general, mi-a fixat ora şăsă şi jumătate dimineaţa ca oră de lucru. Îl găseam la acea oră totdeauna cu barba făcută şi luându-şi ceaiul, îmbrăcat gata, afară de surtuc, care-l punea numai când ieşea sau avea de primit pe cineva care nu era entim. Cunoştinţa lui de ţară şi de oameni era uimitoare, ca şi răpeziciunea cu care pătrundea afacerile cele mai încurcate. De multe ori mi s-a întâmplat, pe când îi ceteam un raport asupra unei chestiuni mai grele, ca el să mă întrerupă cu cuvintele:

— Destul! Scrie!

Şi-mi dicta rezoluţia, care totdeauna era cea bună şi care dovedea că a înţeles cu desăvârşire afacerea. Tache Ionescu mi-a spus odată, venind de la consiliul de miniştri, că miniştrii discutase în acea zi un tratat de comerţ, nu-mi mai aduc aminte care, şi că cuconu Lascar îi uimise pe toţi prin chipul în care pătrunsese chestiunea şi partea utilă ce o luase la discuţiune.

De altmintrelea, dacă înfăţoşarea lui era greoaie, ochii lui albaştri erau sclipitori de inteligenţă şi de fineţă. Era tipul cel mai frumos de vechi boier moldovan de ţară ce l-am cunoscut. Ce păcat că i-a lipsit în chip atât de desăvârşit cultura! De ar fi avut-o, ar fi fost fără îndoială una din cele mai mari figuri ale istoriei noastre moderne.

Era foarte blând din fire, mie nu mi s-a întâmplat niciodată să-l văd cuprins de mânie. Nu ştia însă ce este frica, poseda un sânge-rece admirabil. Ni-a dat un frumos exemplu a acelui sânge-rece în ziua de 5 april 1893, cu prilejul neorânduielilor din cauza legii maximului taxelor comunale puse la cale de liberali în faţa Brâncovenesei[162] şi de-a lungul cheiului Dâmboviţei. Ieşind pe jos din Cameră, cu Alexandru Marghiloman, colegul lui de la Justiţie, şi cu

[162] Biserică ctitorită de domniţa Bălaşa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, pe locul căreia se înalţă actuala biserică ce-i poartă numele, construită între 1881 şi 1888 (n. red.).

mai mulţi deputaţi cărora mă mai adăusesem şi eu, atunci prefect de Brăila, venit în Capitală în afaceri de serviciu, am fost primiţi, pe când treceam în faţa spitalului Brâncovenesc, de o ploaie de pietre, aruncate în noi de la celălalt mal al Dâmboviţei şi de pe podul de la Hală. Deoarece se luase măsuri pentru repararea pavagiului pe chei şi pe piaţă, se adusese pe loc tot materialul necesar spre acest sfârşit, astfel că derbedeii aduşi acolo de liberali sub înalta comandă a Kneazului (Dimitrie Moruzi) numai de proiectile nu duceau lipsă. A trece peste podul ocupat de tulburători nici gând nu era, astfel că ne-am îndreptat spre chei, pentru a încerca să trecem peste podul următor! Dar o piatră mi-a dat jos pălăria şi în acelaşi timp ochelarii, pe care căutându-i, am rămas în urma lui Catargiu şi a grupului care-l însoţea, ajungându-l numai în momentul în care ajungea la podul celălalt. Acest pod era ocupat de o mulţime de popor, aparţinând în chip vederat tulburătorilor, căci mulţi din ei ţineau câte un bolovan în mânile ce le ascundeau la spate. Fără a sta un moment la îndoială, Lascar Catargiu intră cu pas hotărât în acea mulţime care se despărţi în două spre a-l lăsa să treacă, cei mulţi din ei luându-şi respectuos căciulele din cap cu o mână, pe când cu cealaltă, ţineau, precum am zis, pietroiul. Trecu astfel podul, la sfârşitul căruia găsi pe generalul Rasty, prefectul de poliţie.

— General Rasty, zise el, în auzul tuturor, curăţă-mi numaidecât cheiul până dincolo de hală, peste un sfert de ceas să fie cu desăvârşire slobod.

Apoi îşi urmă calea spre centrul oraşului, fără ca din mulţime să se audă vrun glas, să s-arunce o singură piatră.

Îndată după mine veneau doi francezi.

— *Eh bien, zise unul din ei, le vieux bonhomme n’a vraiment pas froid aux yeux. Ces gens-là étaient absolument décidés a lui cassier la gueule. C’est la façon crâne avec laquelle il a abordé le pont et est entré au milieu d’eux qui leur en a imposé. Tous avaient le pavé à la main. C’est ce que j’appelle avoir un bien beau sang-froid.* („Ei bine, acest bătrân zău că nu-i este frig la ochi. Acei oameni erau cu totul decişi să-i spargă capul. Ceea ce le-a impus a fost chipul îndrăzneţ cu care a păşit pe pod şi a

intrat într-înşii. Fiecare din ei avea câte un pietroi în mână. Iaca ceea ce chem a fi stăpân pe un prea frumos sânge-rece.”)

Faptul că a fost potrivnic intrării noastre în război alături de Rusia, la 1877, nu împiedecă că Lascar Catargiu avea o credinţă absolută în întrunirea într-un singur mănunchi a neamului nostru. Îmi aduc aminte că, la septemvre 1893, întorcându-ne împreună de la Viena, unde eu lăsasem pe soţia mea, după o grea operaţie la care fusese supusă acolo, când am ajuns la Temişoara, am spus lui conu Lascar:

— Iaca, cucoane Lascare, după ce vom cuceri Ardealul şi Banatul, aici să mă numeşti prefect.

— Eu te numesc bucuros, răspunse el, zâmbind, numai dumneata cucereşte-mi-o mai întâi.

— Dar, cucoane Lascare, urmai eu, să lăsăm gluma deoparte, crezi dumneata că visul ni se va împlini vrodată şi că neamul nostru va ajunge să fie stăpân pe toate ţinuturile locuite de el?

— *În cât mă priveşte*, răspunse bătrânul, şi glasul lui era pătruns de o adâncă convingere, *de aiasta nu m-am îndoit niciodată.*

Rămăsese moldovan adevărat, dar trebuie să recunosc că, din noi, moldovenii, toţi câţi eram aproape de dânsul, numai el nu suferia de *moldovenită*.

A murit la april 1899, în urma sclerozării aortei, în momentul în care regele se pregătea să-l cheme pentru a-i încredinţa din nou puterea.

Nu a lăsat nici o avere personală, iar soţia lui a rămas cu cele două moşii ce i le adusese de zestre, la care, în ultimii ani, venise să s-adauge casa în care bătrânul bărbat de stat s-a săvârşit din viaţă, cumpărată din produsul a două recolte mari de popuşoi desfăcute tocmai în momentul oportun. Lascar Catargiu n-a lăsat copii. Din fraţii lui, mai de samă a fost Nicu, însă acesta a trăit în buni termeni cu Cuza, a fost ministru sub el şi mai pe urmă a făcut parte din partidul liberal.

*

Şi la moşia mamei, la Mărgineni, în ţinutul Neamţului, unde am fost numai de vro câteva ori, în chip trecător, aveam câţiva vecini cu care eram în relaţiuni; voi vorbi aici numai de doi din ei, de colonelul Iorgu Rosetti Roznovanu, proprietarul Roznovului, şi de Evghenie Alcaz (care era şi el colonel), stăpânul Podolenilor.

Roznovanu era fiul lui Alecu Roznovanu, frate cu visternicul Neculai, şi al Ruxandei Calimah. Când, la moartea tatălui lor, Iordache Roznovanu, fraţii Alecu şi Neculai şi-au împărţit averea părintească, lui Alecu, ca celui mai tânăr, i-a rămas, după vechiul obicei moldovenesc, ce se urmează până astăzi de răzăşi şi de majoritatea foştilor pontaşi[163], aşezarea de baştină; el a rămas deci stăpân pe moşia Roznovul, de la care acea ramură a Rosetteştilor îşi trage numele prin care se deosebeşte de celelalt, precum şi vechea casă, în stil moldovenesc, datând din veacul al şăsăsprezecelea, dărâmată acuma de noul proprietar grec şi transformată într-o oroare modernă la fel cu acele pe care le edifică prea adesa arhitecţii noştri.

Iorgu Roznovanu s-a distins de la început prin sluţenia exemplară a feţei sale: avea trăsături groase şi vulgare de ţigan urât, dar însă cu manierele unui perfect gentleman. Primise acasă o instrucţiune secundară destul de complectă şi, deoarece ramura roznovănească a familiei noastre părăsise de mult principiile rusofobe ale întemeietorului ei, vornicul Iordache, „Matca tuturor răutăţilor”, cum îl numeşte Ion Neculcea, pentru o rusofilie fervent㠍 tânărul Roznovanu a fost trimes la Petersburg spre a deveni ofiţer rus. A intrat ca simplu soldat cadet în regimentul gărzilor călări; după un stagiu destul de scurt în această calitate, a fost înaintat subofiţer şi pe urmă ofiţer. Este probabil că venise cu simţiminte foarte rusofile încă de acasă, simţiminte care s-au mai dezvoltat în faţa splendoarei curţii lui Neculai Pavlovici, la care, prin situaţia de ofiţer într-unul din regimentele cele mai aristocratice din gardă, graţie relaţiunilor sale în înalta societate rusască şi a pensiunii liberale ce i-o făcea tată-său, avea acces. Fiind prezentat autocratului şi acesta condescendând să-l întrebe de unde

[163] Pontaş: ţăran clăcaş (n. red.).

este, tânărul ofiţer nu a stat măcar un moment la îndoială pentru a-i răspunde:

— *Din gubernia Moldovei, Maiestatea Voastră!*

Nu ştiu din ce pricină tânărul Roznovanu nu a rămas în oastea rusască şi s-a întors în ţară, unde a intrat în miliţia moldovenească, se-nţelege cu un grad mult superior acelui de *praporcic* (*enseigne*) ce-l avea în garda rusască şi înaintarea lui a mers foarte răpede; căci în vremea lui Vogoridi era deja colonel. În timpul luptelor pentru unire s-a purtat în chip cinsteş, precum am arătat în capitolele consacrate lor. Din când în când mai relua serviciul activ, căci într-o vreme îl vedem colonel al regimentului de jandarmi înfiinţat de Grigore Ghyka. Deşi mai mult reacţionar decât conservator, a rămas în buni termeni cu Cuza, care avea nădejde în energia şi în însuşirile de bun administrator ale lui Iorgu Roznovanu. Mi-a istorisit cum Cuza l-a chemat odată la Bucureşti şi i-a cerut să primească comanda unui regiment de infanterie a cărui stare, atât în ce privea instrucţia, cât şi administraţia, se afla într-o stare deplorabilă. Roznovanu s-a apărat, arătând domnului că el niciodată n-a servit în infanterie şi că nu este deloc în curent cu serviciul în acea armă, dar, Cuza insistând şi punând consimţimântul lui Roznovanu în lumina unui serviciu personal, s-a văzut silit să primească. Şi adăugea că izbutise să puie ordine în administraţie şi să aibă în curând soldaţi mai bine instruiţi decât în alte regimente.

A fost de repeţite ori prefect al ţinutului Neamţul, şi totdeauna un prefect energic şi bun gospodar, deşi cam hatârgiu, de modă veche. Sub guvernul prezidat de Lascar Catargiu, între 1871 şi 1876, a fost tot timpul prefect şi, în acest timp, a făcut din ţinutul lui cel mai bine dotat de şosele al ţării. Duşmanii lui îi reproşau că toate şoselele ţinutului se întretaie la Roznov, dar fapt este că Neamţul era un ţinut blagoslovit în această privinţă şi că aceiaşi ţărani care între 1871 şi 1876 îl blăstămau îl binecuvântau în urmă pentru uşurinţa de transport ce i-o datoreau. Bineînţeles că Roznovanu, ca prefect, era un admirabil fabricant de deputaţi guvernamentali şi că numai candidaţii care aveau blagoslovenia lui ieşeau din urne.

Pe regele Carol nu-l iubea, mai ales fiindcă era neamţ şi ducea o politică ostilă Rusiei, iar dinastia Hohenzollern pe scaunul României alcătuia o piedecă formidabilă visului său atât de dezmierdat, absorbţiunea ţării noastre de către împărăţia ţarilor.

Nu se sfia să zică că Mihai Sturdza a fost cel mai bun domn ce l-au avut ţările noastre în întreg cursul veacului al nouăsprezecelea.

În timpul războiului a reluat serviciul şi, în calitate de comandant al unei brigăzi de călăraşi, s-a purtat în chip cinsteş.

După război a făcut lui Brătianu un război înverşunat, reuşind în repeţite rânduri să s-aleagă deputat în opoziţie.

Rămăsese rus de inimă, găsea că pentru România nu poate fi fericire mai mare decât să fie anexată de Rusia. În Rusia toate erau bune, nobile şi sfinte. Acel bărbat plin de spirit care se numea Gheorghe P. Balş – era şi el rusofil şi a murit atât de plin de zile – nu iubea pe colonelul Roznovanu şi-l caracteriza în chipul următor:

— *Faux Russe, faux colonel, faux bonhomme!* („Fals rus, fals colonel, fals om de omenie!”)

M-am înscris totdeauna în fals împotriva acestei caracterizări: n-am atribuit niciodată nici un temei omeniei colonelului Roznovanu, numai franc nu era, l-am privit totdeauna mai degrabă ca un subofiţer bun decât ca un colonel posedând însuşirile cerute acestui grad, dar în ceea ce priveşte *rusismul* lui nu te puteai înşăla, era foarte veritabil. Iorgu Roznovanu era rus de la creştet până la talpă, rus până în adâncul măduvii ciolanelor lui.

A fost căsătorit cu Alexandrina Câmpineanu, fiica marelui patriot muntean Câmpineanu din vremea regulamentară şi sora lui Ion Câmpineanu, care a fost de repeţite ori ministru în cabinetele lui Ion Brătianu. A avut cu dânsa un fiu, asupra căruia îşi concentrase toate afecţiunile şi îşi punea toate silinţele pentru a-i lăsa o avere liberă de datorii şi pe cât mai mare. Pierdu acest fiu când ajunsese la vârsta de douăzeci de ani. Deşi lovitura pentru el a fost grozavă, o suportă cu bărbăţie. Neavând moştenitori direcţi cărora să li lese averea, se gândi să concilieze amintirea fiului său cu cultul ce-l păstra pentru Rusia şi cu mândria lui de neam.

Clădi aproape de curtea de la Roznov o biserică în cel mai pur stil rusesc, cu cavou de familie, în care urmau să fie depuse rămăşiţele fiului pierdut, ale sale şi ale soţiei, iar prin testament lăsă toată averea acelei biserici, asigurând întreţinerea ei, slujba regulată într-însa, precum şi pomenirea Roznovăneştilor. Şi, spre mai mare siguranţă, însărcina pe împăratul Rusiei cu protecţia acelei creaţiuni şi dănii. Se-nţelege însă că împăratul Rusiei s-a lepădat de orice legătură cu biserica de la Roznov, iar moştenitorii fireşti ai colonelului porniră proces pentru anularea testamentului şi-l câştigară cu cea mai mare înlesnire.

Ultimile zile ale lui Iorgu Roznovanu fură îndurerate rău, prin dezastre suferite de ruşi în Manciuria[164], care mai avură fără îndoială darul să-i agraveze boala şi să-i grăbească sfârşitul.

*

Evghenie Alcaz şădea atunci vara la moşia Podoleni, care o cumpărase de la Zizin (Ion A.) Cantacuzino. Era, zisu-mi-s-a, de origine armenească şi nu moştenise mare lucru de la părinţi, dar încă de tânăr începuse să facă speculaţii şi să se arăte priceput în afaceri. Neastâmpărarea tinereţii l-a făcut să plece în America, unde a vizitat Statele Unite şi Canada. Plecase cu bani puţini şi a ajuns în curând în nevoie mare, căci, precum singur mi-a povestit, s-a văzut la un moment dat silit să se facă vezeteu de birjă la New York. Întors în ţară, a intrat sau reintrat în miliţie, căci nu ştiu dacă nu mai intrase şi ieşise din aceasta o întâie oară, înainte de călătoria lui peste Ocean. (Pe vremea regulamentară se intra şi se ieşea din miliţie după voie.) A înaintat răpede, căci sub domnia lui Grigore Ghyka îl vedem colonel şi aghiotant domnesc. Făcea afaceri băneşti şi sub haina militară, dădea bani cu împrumut şi era interesat în fel de fel de întreprinderi; foarte econom, având trebuinţi foarte puţine, foarte activ, strânsese de pe atunci bani buni. Foarte corect în relaţiunile lui de afaceri, foarte exact, excelent platnic, se bucura încă de tânăr de un credit prea

[164] Războiul Ruso-Japonez (1904-1905) s-a încheiat cu înfrângerea Rusiei (n. red.).

frumos. Mai avea reputaţia că ajută neamurile lui şi este chiar darnic cătră ei. Poza ca om original şi în mai multe rânduri şi-a dat aparenţele unui binefăcător care vine în ajutorul celui strâmtorat şi ameninţat cu ruina şi-l scapă. În realitate însă, afară de cazurile în care acel om strâmtorat era vro rudă de-a lui, s-a constatat că acea facere de bine alcătuia totdeauna pentru Alcaz o afacere minunată şi deloc nu scăpa pe pretinsul mântuit.

Instrucţia îi era aproape nulă, iar neîngrijirea persoanei sale, scandaloasă. Sub guvernul conservator de la 1871-’76 n-a făcut decât prea puţină politică, iar în timpul celor doisprezece ani de guvernare ai lui Ion Brătianu a fost un membru statornic al partidului liberal şi era privit ca iniţiatorul subscripţiei naţionale în folosul primului-ministru, la care a fost unul din cei mai mari contribuitori. După căderea regimului liberal n-a mai făcut aproape deloc politică. N-a fost căsătorit niciodată şi a lăsat număroaselor neamuri o prea frumoasă avere.

CAPITOLUL VIII
Moşu Lascar. Amintiri. Plecarea din ţară. Geneva. Pagini inedite

Traiul nepotrivit cu epoca în care ne aflam, risipa şi lipsa de ordine adusese pe tata, în anul 1868, la marginea prăpastiei. Pe lângă că toată zestrea bănească a mamei, 25 000 de galbeni, era cheltuită, apoi mai datora unor bancheri din Ieşi bine peste

15 000 de galbeni şi, dobânzile acestei sumi nefiind plătite de mai demult, creditorii pretindeau achitarea imediată a datoriei întregi. Averea mamei nu era în primejdie, căci moşia ei dotală, Mărginenii, neputând fi

ipotecată, era liberă de orice sarcină, iar zestrea ei bănească se găsea, după Codul Calimahi, prin chiar fapul căsătoriei, ipotecată pe moşia Căiuţi. Dar din averea tatei nu s-ar mai fi ales nimică dacă nu s-ar fi devotat moşu-meu Lascar pentru a-l scăpa.

Moşu Lascar, cu trei ani mai tânăr decât tata şi despre care am vorbit mai pe larg în întâia parte a acestor *Amintiri*, rămăsese necăsătorit şi, de la 1856, trăia la ţară, la Răducăneni, partea ce i se alesese din Bohotin. Trăia bine, dar cu ordine şi cu chibzuinţă. Îşi plătise toată partea de datorii ce apăsa moştenirea părintească, clădise o casă modernă, sădise împrejurul ei o grădină, mare, bogată mai ales în pomi roditori, şi avea o prea frumoasă florărie, plină de portocali şi de alţi copaci exotici. Era un admirabil gospodar, ţinea oi de soi, îşi creştea singur boii de plug, din prăsila vacilor lui, iar herghelia îi era vestită. Nu a stat mult la gânduri pentru a veni în ajutorul frăţine-său. Pe de o parte a luat îndatorirea să plătească toate datoriile tatei până la o para, iar pe de alta a luat în arendă, pe zece ani, moşia Mărginenii, spre a achita sus-zisele datorii din veniturile ei. Totodată a capitalizat o mare parte din datoriile în chestiune pe zece ani, îndatorându-se să le achite în douăzeci de rate semestriale. Deoarece unii din creditorii tatei nu au consimţit la o nouă amânare a plăţii sumelor ce li se cuvenea, moşu-meu s-a hotărât să deie în posesie (arendă) Răducănenii şi să desfacă partea din zestrea moşiei ce nu o putea întrebuinţa la Mărgineni, achitând cu produsul acestei desfaceri cele de pe urmă datorii ale frăţine-său. Şi s-a pus cu vrednicie la muncă pe Mărgineni. Situaţia lui nu era deloc uşoară, căci, pentru a putea obţine de la creditori un termen de zece ani pentru achitarea celei mai însemnate părţi a datoriilor, fusese silit să recunoască o sumă îndoită, pentru achitarea căreia plătea în fiecare an câte o zecime din acest capital îndoit. Şi, când a făcut această tranzacţiune cu creditorii tatei, toată lumea de afaceri din Moldova a găsit-o strălucită pentru el şi atribuită numai creditului deosebit de care se bucura pe piaţa Ieşilor. Cu un an înainte de încheierea afacerii cu moşu Lascar, spre a feri cu desăvârşire Căiuţul de orice primejdie, tata făcuse cu mama un schimb, prin

care el schimba o parte din Căiuţi cu Mărginenii, ipotecând zestrea bănească a mamei în restul moşiei.

Recolta anului 1869 a fost proastă pe Mărgineni, căci Manolache Oatu, transferat acolo de pe Căiuţi, îmbătrânind şi lenevindu-se, lucrase rău şi prost. Dar acea de la 1870, pregătită şi strânsă de moşu Lascar în persoană, a fost minunată. Desişurilor de grâu, care rămăsese netrierat, li putrezise picioarele din cauza iernei de la 1870-1871, deosebit de grea; acest grâu, trierat în vara următoare, a dat mai bine de zece chile moldoveneşti la falce, iar calitatea lui era admirabilă. Dar grija ce moşu Lascar o dusese în cursul întreg acestui an fusese atât de mare, încât, văzându-se scăpat de primejdie şi slobod de orice datorie afară de rata anuală datorită banchierilor, a dat în posesie şi Mărginenii unor posesori siguri, în schimbul unei arenzi acoperind rata anuală şi impozitele moşiei. Ar fi putut să obţie o arendă cu mult mai ridicată, dar muncise toată viaţa lui şi grija datoriilor îi otrăvise şi tinereţile, şi vârsta coaptă, îi era sete de linişte, de aceea a căutat, înainte de toate, arendaşi siguri şi solvabili. Această afacere a costat pe moşu Lascar între 12 000 şi 15 000 de galbeni din averea lui şi doară acea avere era departe de a fi mare: se alcătuia numai din moşia Răducăneni.

Moşu Lascar era un bărbat cu totul excepţional: iute la mânie ca tot neamul rosettesc, ştia să se stăpânească în chip minunat şi acea mânie mai niciodată nu se trăda altfel decât printr-un ton mai ridicat; n-am întâlnit alt om care să fi izbutit ca el să-şi disciplineze firea şi aplecările şi să fi ajuns a le supune în acelaşi grad principiilor călăuzitoare ce le adoptase, să fi fost stăpânit în asemene chip de cultul onoarei, al binelui, al adevărului şi al frumosului. Apoi era de o rară generozitate, inima lui caldă era totdeauna gata să ajute orice nenorocire, să aline orice suferinţă, să aline, pe cât îi era cu putinţă, orice durere. Dar ura necinstea, minciuna, prefacerea şi slugărnicia; nedreptatea şi arbitrarul faţă de cel mic sau slab găseau într-însul un judecător din cei mai aspri.

Am arătat în primul volum ce studii făcuse şi ce slujbe ocupase. În cei treizeci de ani de la sfârşitul vieţii ce i-a trăit aproape necontenit la ţară, cărţile i-au fost nişte tovarăşe

nedespărţite şi au adăugit foarte mult, pe deosebite terenuri, la cunoştinţile ce le căpătase în universităţile germane.

Era naşul meu de botez, precum şi acel al tuturor fraţilor mei (nu acel al surorilor mele), însă averea şi-a lăsat-o nu mie, ci surorii mele Ana, sub cuvânt că băieţii trebuie, prin munca lor, să-şi facă singuri avutul. Îi cunoşteam de mult hotărârea, ea deci nu a nimicit nici o iluzie şi deloc n-a micşorat simţimintele mele de recunoştinţă adâncă pentru binefacerile şi bunătăţile de care am avut parte de la el, n-a ştirbit întru nimica iubirea, respectul şi veneraţiunea ce am păstrat-o pentru memoria lui.

În toamna anului 1870, silinţile mamei, unite cu acele ale moşului Lascar, izbutiră în sfârşit să hotărască pe tata să renunţe la administraţia Căiuţului, ale cărei rezultate erau deplorabile, şi să deie moşia în arendă.

Se hotărâse de mai înainte ca, în toamna anului 1870, să plecăm cu mama în străinătate. Trei din surorile mele aveau să fie lăsate la Viena, în institutul în care mama fusese crescută, dirijat acuma de nepoatele de fiică ale doamnei van Demergel, iar eu să fiu plasat la Paris, într-un liceu, în clasa de matematici elementare, anul al II-lea, spre a-mi trece bacalaureatul în vara următoare. Războiul ce izbuhni în acel an între Franţa şi Germania împiedecă aducerea la îndeplinire a acestui plan în partea care mă privea. Dar mai înainte de a arăta chipul în care a fost modificat, nu mă pot împiedeca să vorbesc despre starea de spirit produsă în ţară de declararea războiului.

România a fost, de la primul moment, împărţită în două tabere, una minusculă, alcătuită din partizanii Germaniei, şi cealaltă cuprinzând tot restul ţării în stare să aibă o părere şi să şi-o exprime, alcătuită din partizanii Franţei. Bineînţeles că, vorbind de acei în stare să aibă şi să exprime o părere, vorbesc numai de clasele privilegiate şi de oareşicare categorii de orăşeni: poporul de jos întreg, mai ales acel de la ţară, rămânea cu totul indiferent faţă de marea tragedie din apusul Europei. Şi aceste două tabere se războiau între ele cu o patimă şi o violenţă care prea adesa mi-au adus aminte de luptele dintre *francofili* şi *germanofili* din anii 1914-1916.

Toată casa noastră era trup şi suflet pentru Franţa. La început nu se îndoia nimene din noi de izbânda ei răpede şi uşoară, iar după pierderea bătăliilor de la Wissembourg, Wörth, Forbach, Mars-la-Tour şi Gravelotte şi catastrofa de la Sedan, eram convinşi că naţiunea franceză, sub imboldul primejdiei, va regăsi avântul de la Valmy şi, sculându-se în massă, va izgoni pe străin de pe pământul ei şi va dicta pacea la Berlin. Moşii mei Lascar şi Mitică se aflau în tabăra opusă, influenţaţi de educaţia lor germană, dar tata, cu toate că fusese crescut de un profesor german şi frecventase timp de patru ani cursurile Universităţii din München, era poate cel mai francez din noi toţi. Eram atât de deprinşi să vedem pe francezi învingători, admiraţia noastră pentru ei, iubirea şi recunoştinţa pentru sprijinul ce ni-l dăduse Napoleon al III-lea, mulţămit căruia putusem îndeplini unirea şi aduce pe domnul străin, erau atât de mari, încât nu ne puteam împăca cu gândul izbânzii nemţilor!

Simpatiile noastre pentru Franţa nu influenţau însă întru nimica simţimintele noastre cătră domn şi cătră dinastia lui, precum era cazul la multe din cunoştinţile şi rudele noastre. Tata găsea cu totul firesc ca Carol de Hohenzollern, urmaşul unei familii suverane germane, să dorească izbânda germanilor, mai ales că, dată fiind depărtarea noastră de Franţa, starea de ţară vasală a Turciei şi absoluta neînsămnătate a puterilor noastre militare de atunci, România nu era chemată să joace nici un rol în acea conflagraţiune.

— Îi permit să fie cât de neamţ îi place, zicea el, dorinţile lui întru nimica nu vor micşora sorţii de izbândă a Franţei.

Obrăzniciile ce i se fac la Bucureşti sunt şi deplasate, şi de gust prost, dar şi el ar face bine să se arăte mai puţin susceptibil şi să înţeleagă că, după binele ce ni l-a făcut Franţa, nu putem decât s-o iubim şi să-i fim recunoscători. Să aibă răbdare, va trece şi unda asta!

Nenorocul nu a părăsit Franţa până la sfârşitul războiului şi românii cei mulţi, francofilii, nu au încetat să se sfădească cu cei puţini, germanofilii; vro două divorţuri au fost motivate de sfezi urmate între soţi, din care unul ţinea pentru francezi şi celălalt pentru nemţi, bucureştenii au

urmat să facă „obrăznicii” domnitorului şi acesta nu s-a lepădat un moment de susceptibilitatea lui exagerată. Iar toate aceste sunt lucruri ce le-am văzut repetându-se cu neasămănat mai mare intensitate în lunile august şi septemvre 1914, când, de repeţite ori, m-am simţit transportat înapoi cu patruzeci şi patru de ani, convingerile mele aducându-mă însă de astă dată în tabăra opusă acelei în care mă aflam, trup şi suflet, la 1870.

Din cauza războiului nici nu era de gândit să merg la Paris, planul hotărât fu deci modificat: mama mă duse la Geneva, într-un pension, după ce lăsă pe surorile mele în institutul Demergel la Viena, iar ea petrecu iarna la Lausanne cu cei doi mai mici dintre noi; tata rămase la Căiuţi.

Am păstrat cea mai proastă amintire de Geneva, de genevezi şi de pensiunea Delapraz, unde mă plasase mama. Era întâiul meu an de internat. Mă aflam într-un oraş frumos şi situat într-o porţiune admirabilă, dar locuit de o populaţiune puţin ospitalieră, deşi câştigă mult din frecventarea străinilor, exclusivistă, stăpânită de idei strâmte, lacomă de bani, practicând religiunea şi virtutea în chipul cel mai nemerit pentru a te dezgusta de ea pe viaţă şi, atunci, germanofilă la extrem, nepierzând nici un prilej pentru a-şi manifesta ura împotriva Franţei şi a francezilor. *Le Journal de Genève* din iarna 1870-1871 era mai germanofil decât înseşi foile germane.

Stăpânul pensionatului, D. Delapraz, era tipul unui *marchand de soupe* calvinist: ipocrit, interesat la culme, trata elevii după folosul ce-l trăgea din fiecare îndeosebi. Eram unul dintre acei care plăteau mult, dar erau un alsaţian şi doi italieni care lăsau în mâinile lui mai multe pene decât mine. Alsaţianul mai ales, Gustave Schlumberger, fiul unei foarte bogate văduve de industriaş mare, băiet de şăsăsprezece ani, care se perindase prin nenumărate şcoli franceze fără a învăţa ceva, se bucura de o mulţime de privilegiuri la care noi, ceilalţi, nici nu ne puteam gândi, între altele la acel de a avea voie să instaleze în camera lui (fiecare din noi avea camera sa de dormit separată) o sobă şi de a o încălzi cât îi convenea. Iar unii din noi (printre care eu) aveam camere la etajul al

treilea, expuse, în plin nord, cumplitei bise venind de la lac, cu păreţi subţiri de paianturi şi un singur rând de fereşti. Şi se ştie că, iarna, clima Genevei este foarte aspră. Deprins cu temperatura odăilor de culcare de la noi, sufeream cumplit de frig. Am cerut şi eu voie să-mi instalez, pe cheltuiala mea, o sobă în camera ce o ocupam, dar învoirea mi-a fost refuzată, iar când am invocat exemplul lui Schlumberger mi s-a răspuns că medicii au declarat că este slab de piept şi nu poate dormi într-o cameră neîncălzită, ceea ce nu este cazul pentru mine. În realitate alsaţianul era mult mai voinic decât mine. La sfârşitul iernii avusesem durerosul spectacol al intrării armatei lui Bourbaki[165] în Elveţia, spectacol de mizerie şi de nevoi ce nu-l voi uita niciodată. Când am aflat din suplimentul *Journal de Genève* că întâiele detaşamente franceze au trecut graniţa depunând armele, am obţinut, sub pretext de a merge să văd pe mama la Lausanne, învoire să mă absentez pe două zile şi, împreună cu un extern al nostru originar din Perrières, am mers în acea localitate. Am găsit acolo mulţimea de soldaţi murdari, rupţi, demoralizaţi, de ţărani conducători de trăsuri care toţi blăstămau pe şefii pe care-i acuzau de trădare, cai negrijiţi cu coastele ieşite afară, fără cozi şi fără coame, căci şi le mâncase unul altuia, grămezi de arme trântite la pământ, un spectacol de umilinţă şi de jale. Dureros a fost spectacolul înfăţoşat, la noiemvre 1916, de armata română în retragere prin Bucureşti, după bătălia de la Argeş, dar ca oroare, de departe nu se putea asămăna cu acel al oştirei franceze de est, dezarmată la Les Verrières de şviţeri, la finele iernii 1871.

Studiile erau de o cumplită slăbăciune şi pot zice că în cele opt luni cât am stat acolo n-am învăţat absolut nimica. Mare a fost bucuria mea când am părăsit pensionul şi pe stăpânii lui.

Întors acasă, am găsit pe tata foarte slăbit din cât era când îl lăsasem. La întrebările mele, Ţânţireanu, care îl

[165] Charles Denis Santer Bourbaki (1816-1897), general francez de origine greacă, erou al Războiului Crimeii şi al Războiului Franco-Austriac de la 1859, unul dintre comandanţii armatei franceze în Războiul Franco-Prusac (n. red.).

căuta acuma în urma plecării din Târgul Ocnei a lui Colin şi a stării de necontenită beţie din care nu mai ieşea Gutenbrunner, a scuturat capul în chip foarte semnificativ.

Gândesc şi acuma cu jale şi cu dor la acele săptămâni din vara şi începutul toamnei anului 1871 ce le-am petrecut împreună cu tata la Căiuţi. Cu dor îmi aduc aminte de povestirile lui despre copilărie şi tinereţe, despre viaţa lui universitară, despre întoarcerea în ţară şi despre toate amăruntele vieţii de atunci, despre Mihalache Sturdza şi mişcarea de la 1848, despre bunul meu Grigore Ghyka şi luptele pentru unire, despre relaţiunile lui, în vremea surgunului, cu Ali Paşa, cu lordul Canning şi generalul Aupick, ambasadorul Franţei, şi altele multe care, dacă le-aş fi notat, ar alcătui o culegere din cele mai preţioase despre viaţa politică şi particulară a vremii bejeniei de la 1821, din timpul Regulamentului, din acel al războiului Crimeii şi al unirii, de sfaturile lui înţelepte pe care, vai!, nu le-am urmat. Cu inima sfâşietă m-am despărţit de el, în gara de la Adjud, la plecare din ţară, şi am rămas pe platforma vagonului, privind pentru cea de pe urmă oară, fiind sigur că nu-l voi mai revedea, la el, rămas în trăsură, până când nu i-am mai putut distinge imaginea.

Din motive pe care nu le-am putut pricepe niciodată, fusese hotărât că voi fi plasat în liceul de la Toulouse; am străbătut deci Europa întreagă pentru a ajunge la oraşul de pe malurile Garonei, unde am găsit pe maică-mea instalată la otelul Souville din piaţa Capitoliului. Am intrat fără a pierde timp în liceul instalat într-o veche mănăstire de nu mai ştiu ce ordin de călugări, unde, ca în cele [mai] multe licee franceze, un admirabil personal de profesori împarte, într-o atmosferă de cumplită murdărie şi rea creştere, o instrucţiune admirabilă şi foarte folositoare tuturor acelor care au voinţa să înveţe. Materiile clasei de matematici elementare anul al II-lea, acea pregătitoare la bacalaureat, le făcusem încă de acasă, le-am repetat cu mult folos şi cu muncă puţină în cursul anului şi am trecut în vara următoare bacalaureatul cu o menţiune onorabilă. Camarazii, deşi celor mai mulţi din ei li lipsea creşterea, erau simpatici şi din întâia zi m-au privit nu ca pe un străin, ci ca pe unul din ei, iar dacă autorităţile liceului făceau

câteodată o mică deosebire, era în favorul meu: mă simţeam absolut acasă între acei străini şi le-am rămas totdeauna recunoscător pentru frăţasca găzduire de care am avut parte la ei.

Moartea tatei, la începutul lui iunie a aceluiaşi an, a venit însă să întunece rău mulţămirea mea, cernind şi săptămânile petrecute în ţară în vremea vacanţelor; deşartă mi-a părut casa părintească când am pătruns într-însa!

În toamnă m-am întors la Toulouse pentru a-mi face acolo întâiul an de matematici speciale, spre a intra pe urmă, ca auditor străin, în Şcoala Politehnică din Paris. Eram de astă dată *jumătate de pensionar* la liceu, adică urmam cursurile, luam acolo masa de amiază şi-mi pregăteam materiile în sălile de studiu, împreună cu internii, până la ora şăsă după-amiază, dar locuiam în oraş, unde închiriasem două camere, şi luam masa de sară la otelul Souville, unul din cele mai bune din oraş. În calitatea mea de străin, mă bucuram de multă indulgenţă din partea autorităţilor liceului şi nimene nu mă împiedeca să plec în oraş îndată după cursul de după-amiază. Mulţămită unor scrisori de recomandaţie a moşului Mitică, care avea cunoştinţi din tinereţe în aristocraţia din Toulouse, îmi făcusem mai multe relaţiuni în acea societate şi frecventam des mai multe case care-mi deschisese largi porţile lor. Apoi teatrul fiind foarte ieften şi foarte bun, mai ales în ceea ce privea opera, toţi artiştii în vază care mergeau de la Paris la Madrid şi la Lisbona, ca şi toţi acei care se întorceau din cele două capitale iberice la Paris, oprindu-se la Toulouse pentru a da câteva reprezentaţii la Teatrul Capitoliului, nu lipseam de la nici una. Pentru suma de treizeci şi cinci de franci pe lună, aveam drept să asist la optsprezece reprezentaţiuni în întâiul rând al fotoliilor de orchestră.

Când am plecat de acasă, eram perfect în curent despre întreaga cronică scandaloasă a ţării de la începutul secolului până atunci şi, influenţat de chipul aspru în care scandalurile lumii noastre elegante se judecau în casă, judecam şi eu cu multă asprime moravurile societăţii noastre boiereşti şi eram convins că acele ale claselor

corespunzătoare din Europa occidentală erau neasămănat mai bune. Mare mi-a fost deci surprinderea când, cu prilejul frecventării unor cercuri din nobilimea toulousană, fiind pus la curent despre cronica scandaloasă de acolo, am constatat că damele din aristocraţia franceză înşălau pe soţii lor cu bună samă tot atât de des ca şi cucoanele noastre, numai cu neasămănat mai multă ipocrizie, aceasta datorită lipsei acelei supape de siguranţă numită divorţul, că înalta societate toulousană cuprindea cel puţin atâţa bărbaţi pătaţi ca şi a noastră şi că, lucru care la noi alcătuia atunci o rară excepţiune, numărul fetelor cu prihană era departe de a fi neînsămnat. Curioasă mi s-a părut între altele libertatea dată de părinţi fetelor, să-şi aleagă ele însuşi duhovnicii, precum şi faptul că, deşi ele de obicei aveau grijă să aleagă duhovnic tânăr şi plăcut la faţă, părinţii nu făceau nici o obiecţiune la asemene alegere. Am avut totdeauna cel mai mare respect pentru clerul francez, care, după mine, este cel mai admirabil din lume, o mare parte din parohii lui de la ţară fiind nişte adevăraţi sfinţi, dar se povesteau multe asupra *tête-à-tête*-urilor obligatorii între tinerii *abbés* şi fragedele suflete încredinţate îngrijirii lor sufleteşti.

Jocurile de societate erau foarte la modă în adunările în care se afla tineret. Se ştie în ce consistă acele jocuri: se ieu gajuri într-un chip oareşicare, care gajuri se răscumpără în urmă. Modul de răscumpărare uzitat la Toulouse în anii 1873-1874 era următorul. Persoana al cărei rând de a hotărî chipul de răscumpărare a gajului venea pronunţa pedeapsa la care trebuia să se supuie proprietarul căruia îi aparţinea obiectul, pedeapsă a cărei denumire purta un nume de obicei mitologic, ca, s.e., *le berceau de Cythère*, repetat de patru, de cinci ori. Atunci două din persoanele care luau parte la joc se aşezau faţă în faţă în salon, apoi îşi împreunau mânile deasupra capetelor, alcătuind o boltă sub care nefericitul condamnat trebuia să treacă dând câte o sărutare fiecăreia din cele două alcătuitoare ale boltei, când aceste aparţineau sexului frumos, primind câte una de la fiecare din ei când aceştia aparţineau celui urât. Şi variaţiunile asupra temei sărutărilor erau nenumărate. Câteodată răscumpărarea gajului se făcea după uşă sau în

dosul perdelei. Trebuie însă să recunosc că acest joc, atât de riscat în aparenţă, era în fond destul de inocent.

Teatrul, seratele dansante şi jocurile terminate prin sărutări nu se împacă cu matematicele, cetitorul îşi poate deci închipui că progresele mele pe calea ştiinţelor exacte n-au putut să urmeze decât un pas de culbeci şi că, la sfârşitul acelui an, nu ştiam mult mai multă analitică şi algebră superioară decât la începutul lui. Îmi dădeam samă de acest fapt, dar deoarece aproape toţi francezii fac câte doi ani de matematici speciale (repetând aceleaşi materii) îmi promiteam că, în anul al doilea, voi renunţa la toate plăcerile pentru a mă consacra numai studiilor.

În iulie m-am întors în ţară. Se vede că mama primise notele mele de la liceu, care numai bune nu puteau să fie, nici în privinţa frecvenţii, nici în acea a silinţii. Mi-a declarat că, la toamnă, voi pleca la Paris spre a-mi face al doilea an de speciale. Deşi mă deprinsesem cu Toulouse, n-am făcut nici o opunere şi m-am declarat gata să merg la Paris. În cursul vacanţelor însă s-au produs fapte care au schimbat cu desăvârşire cursul ideilor şi al planurilor mele. Pe moşia Căiuţi se descoperise mai multe zăcăminte de lignit şi moşu-meu Lascar adusese din Germania un inginer de mine care a constatat că acel de la Ursoaia, spre fundul moşiei, avea o grosime (*puissance*) de cinci metri, grosime care permitea exploatarea lui în condiţiuni remunerătoare. Apoi Ministerul Lucrărilor Publice pusese în lucrare studiul traseului liniei Adjud-Târgul Ocnei, trecând prin Căiuţi, unde avea să fie o gară, şi se ştia că erau mai mulţi capitalişti străini care doreau să ieie linia în întreprindere. Această cale ferată permitea exploatarea celor patru mii de fălci de pădure a moşiei. Visul meu cel mai scump părea uşor de realizat.

Mama, cu prilejul schimbului ce-l făcuse cu tata şi despre care am vorbit la începutul acestui capitol, se îndatorise să ni restituie partea de Căiuţi pe care devenise stăpână în urma sus-zisului schimb, îndată ce-i restituiam Mărginenii, iar în privinţa celor 25 000 de galbeni ipotecaţi pe partea de Căiuţi rămasă a tatei, aştepta să fim în stare a-i plăti, mai adăugând cu acest prilej că se va mulţămi numai cu parte din acea sumă. Pe de altă parte, moşu-meu, tutorele

nostru, se declara gata să-mi vândă Căiuţul îndată ce voi găsi banii trebuitori pentru a plăti măcar o fracţiune din valoarea părţilor fratelui şi a surorilor şi voi fi asigurat achitarea restului şi acea a datoriei către mama, însă îmi atrăgea atenţia asupra faptului că, date fiind împrejurările economice ale ţării, îmi va fi foarte cu greu, mie, tânăr căruia îi lipsea încă un an până la majoritate, să găsesc capitalişti care să cumpere pădurea şi să ieie asupra lor exploatarea minei de cărbuni. Mă sfătuia cu tot înadinsul să renunţ, măcar pentru vro câţiva ani, la aceste visuri şi să mă pun cu tot înadinsul pe lucru spre a-mi termina studiile începute. Cuvintele lui erau atât de înţelepte, încât mă făcură să renunţ măcar deocamdată la aducerea la îndeplinire a acelor visuri îndrăzneţe şi să plec la Paris cu hotărârea de a face tot posibilul pentru a-mi termina studiile. Bineînţeles că, în fundul inimii, renunţam numai deocamdată la visul stăpânirii Căiuţului.

Se mai întâmplase ceva în cursul acelor vacanţii: deosebita frumuseţă şi deşteptăciune a unei domnişoare îmi făcuse o deosebită impresiune. Nu există nici un motiv pentru care să stau la îndoială pentru a o numi, căci nu pot să-i aduc decât laude. Era domnişoara Alice Jora, fiica tovarăşii de pension a mamei, Smărăndiţa Rosetti, şi a lui Mihăiţă Jora. Deşi deloc nu s-a arătat cochetă faţă de mine, ci, dimpotrivă, mai degrabă rezervată, am plecat la Paris cu inima şi mintea cu desăvârşire pline de ea şi simţimintele mele nu s-au schimbat deloc în tot timpul şăderii mele în capitala Franţei.

În întâiele săptămâni am făcut sforţările cele mai lăudabile pentru a recâştiga timpul pierdut la Toulouse în anul precedent şi, în ceea ce privea matematicele, mi-am putut da în curând samă că, deşi aptitudinile mele erau departe de a fi la nivelul acelora ale fruntaşilor clasei de *veterani* în matematici speciale a liceului Saint Louis, ale cărui cursuri le urmam, printre care strălucea francezul Lieuville, persianul Ali-Khan şi evreul român David Emmanuel, ele deloc nu erau inferioare bunei mijlocii a clasei. Dar, în schimb, în faţa mea se ridica o nouă greutate: desemnul. Când am remis întâia mea epură

profesorului nostru de geometrie descriptivă, Caron, el mi-a zvârlit-o înapoi, zicându-mi cu un ton ofensat:

— *Est-ce que vous n'avez pas honte de me remettre une épure cochonnée de cette façon?* („Nu ţi-i ruşine să-mi remiţi o epură porcărită în acest chip?")

— Nu pot desemna mai bine.

— Ce vrei să devii?

— Inginer.

— Sărmane băiete, renunţă îndată la orice iluzie că, fiind înzestrat cu o asemene lipsă de dispoziţii pentru desemn, vei putea deveni vrodată, oricât de tare ai fi în matematici, inginer. Dacă la vârsta dumitale nu eşti în stare, cu ajutorul regulei şi al compasului, să tragi două paralele care să fie într-adevăr paralele şi perpendiculare care să fie într-adevăr perpendiculare, cum vrei să fii în stare să faci desemnuri de proiecte complicate şi lavisuri de maşini?

Dacă n-am dat credinţă prorociilor pesimiste ale lui Caron, părerile profesorului particular de desemn pe care l-am angajat imediat n-au întârziet să le confirme cu desăvârşire.

— La dumneata, îmi zise el după vro patru lecţii, observ o idiosyncrasie rară, care, în lunga mea carieră, am observat-o numai la trei sau patru din miile de elevi ce i-am avut. Poate că câţiva ani de silinţi stăruitoare, care ţi-ar cere jertfa a mai multe ore de lucru în fiecare zi, numai pentru desemn, te-ar putea pune în stare de egalitate cu alţii, însă nu-ţi pot garanta nici măcar acest rezultat.

Am priceput clar atunci că, urmând studiile ce le începusem, nu am perspectiva să ajung la nimica şi, totodată, am avut viziunea foarte clară a ceea ce îmi rămânea de făcut.

Singur studiul dreptului îmi rămânea deschis. Facultăţile franceze de drept nu puteau să mă admită, căci eram bacalaureat în ştiinţe, şi nu în litere, cum se cere pentru a urma cursurile lor, şi nu voiam să-mi fac dreptul în ţară. Dar era chip de a înlătura această dificultate: n-aveam decât să mă înscriu la una din cele două facultăţi din Ieşi sau din Bucureşti şi, apoi, pe baza acelei inscripţiuni, să cer înscrierea mea la o facultate franceză oareşicare, precum făcuse cu succes mai mulţi români. Am avut ideea să plec

în ţară şi să expun chestiunea moşului meu. Deşi cunoşteam antipatia lui pentru studiile de drept (deşi era *doctor utroque jure* al facultăţii de la Heidelberg), nu mă îndoiam că va încuviinţa noua mea hotărâre, căci nu mi se putea cere să pierd câţiva ani numai pentru a învăţa să desemnez, iar altă carieră nu-mi era deschisă. N-am executat proiectul, de altminteri foarte trecător, al plecării spre a consulta pe tutorele meu, şi aceasta a fost marea greşală a vieţii mele. N-am făcut-o fiindcă simţeam şi eu o aversiune pentru cariera de avocat sau de judecător şi nu-mi dădeam sama de nenumăratele avantagii ce le dădea şi le mai dă şi astăzi la noi o diplomă de licenţiat în drept, apoi, o mărturisesc, fiindcă mă săturasem de studii, eram nerăbdător să pun în lucrare planurile mele în privinţa Căiuţului, precum şi acele ale unei grabnice căsătorii cu acea care îmi fermecase ochii şi inima. Am pierdut deci câteva luni ale vieţii în trândăvie, în dor de ţară şi de Căiuţi şi în visuri de dragoste. Nici măcar nu petreceam, duceam o viaţă de urs în bârlogul lui. Şi la chinurile dragostei şi ale dorului de ţară a venit să s-adauge mâhnirea ce mi-a pricinuit-o căsătoria mamei cu d. Alaux. Şi această supărare nu era atâta pricinuită de starea socială a maştihului ce mi-l dădea, ca din acea a cumplitei sale incapacităţi şi inferiorităţi intelectuale.

În timpul şăderii mele la Paris, în iarna anului 1874-1875, a avut loc tragicul duel dintre Nicu Ghyka-Brigadier şi Constantin Suţu, supranumit Palicarul (fiindcă fusese ofiţer grec). Suţu fusese căsătorit cu a doua fiică a lui Petrache Mavrogheni, Natalia, una din cele mai frumoase femei ce le-a numărat printre podoabele sale societatea moldovenească din ultima treime a veacului trecut. Suţu o luase aproape fără zestre şi o iubea cu pasiune, în schimb însă era foarte gelos; avusese chiar din cauza acestei gelozii, dar fără motiv serios, un duel şi se despărţise de dânsa după un timp foarte scurt. Fiind el la Paris, au venit acolo Nicu Ghyka-Brigadier, cel mai tânăr din cei patru fraţi Brigadireşti, cu foasta soţie a lui Suţu şi cu sora ei mai mare Lucia, despărţită de Alecu Ventura, de care Nicu Ghyka, un tânăr foarte cumsecade, dar încă copilăros, era îndrăgostit până peste urechi. Suţu a pretins că Nicu Ghyka, fiind în

trăsură cu cele două doamne şi întâlnindu-l în mai multe rânduri, el fiind pe jos, a avut faţă de el o atitudine jignitoare. De unde provocare la duel şi întâlnire pe teren. Suţu era de prima forţă şi cu spada, şi cu pistolul, iar Nicu Ghyka mânuia amândouă armele cu aceeaşi neîndămânare; se bătură cu pistolul şi bietul Nicu căzu cu ficatul perforat de un glonte, murind după câteva ceasuri de suferinţă. Cu toată neîndămânarea lui la arme, avusese o foarte frumoasă ţinută pe teren. Acest duel a făcut un zgomot cumplit în Paris. Nu ştiu cum reporterii ziarelor aflară adresele românilor înrudiţi sau în relaţiuni cu unul din cei doi adversari sau cu martorii lor. Eu am avut de furcă ca să scăp de întrebările a cinci din ei şi mă întreb şi astăzi de unde şi cum au aflat adresa mea în Cartierul Latin, mai ales că mă întâlnisem cu Nicu Ghyka, care-mi era rudă depărtată, numai o dată, la altă rudă comună. De la mine însă n-au putut întru nimica să-şi satisfacă curiozitatea. Martorii lui Nicu, Edmund Cortazzi şi moşu meu, Grigore Ghyka, fiu din a treia căsătorie a bunului meu, domnul, fusese arestaţi şi, la proces, condamnaţi la mai multe luni de închisoare. Parisul elegant întreg s-a grămădit la acel proces.

Cu prilejul acelui duel, am făcut, la vară-mea, Elena Bălianu, născută Mavrocordat, cunoştinţa celei a treia soţii a bunului meu, cu care familia mea nu avea nici o relaţie. Ea era atunci de cincizeci de ani bine trecuţi, mai aproape de şăsăzeci şi încă frumoasă: decolteul ei mai ales ar fi putut face mândria oricărei femei tinere. O vedeam adesa la vară-mea, Elena Bălianu, şi am avut astfel prilej să aud amărunte interesante asupra vieţii bunicului. Era atunci foarte îngrijită din pricina închisorii la care fusese condamnat pentru partea ce o luase la duelul în care căzuse Nicu Ghyka fiul ei Grigore. El îşi îndeplinea pedeapsa în închisoarea de la Versailles, unde maică-sa îl vizita cât de des putea. În sfârşit, prin iunie, fu graţiat de Mac-Mahon, care era atunci preşedinte al Republicii, în urma unei audienţe ce o avusese maică-sa de la mareşal.

Curând după aceasta am plecat şi eu în ţară, unde am declarat moşului Lascar că nu-mi mai urmez studiile, pentru a deveni inginer, expunându-i totodată motivele pentru

care le părăseam, dar, din nenorocire, nepomenind nici un cuvânt despre studii de drept.

Întâia iarnă după întoarcerea mea, rămasă astfel definitivă, am petrecut-o în Ieşi, unde se aflau şi mama cu soră-mea Ana, cu fratele meu mai mic.

CAPITOLUL IX
Ieşul decadenţii. Saloane. Tipuri. Întâmplări

Odată cu mutarea domniei în Bucureşti, un număr mic de ieşeni de toată mâna a venit să s-aşeze în Capitală: boieri în căutare de situaţii politice, doritori să fie în apropiere de domn şi în contact stăruitor cu dânsul, oameni de afaceri căutând un câmp de activitate mai vast, surtucari cu învăţătură echivalentă acelei ce astăzi se dă în şcolile primare cele mai proaste, vânători de slujbuşoare, aventurieri şi un număr, destul de mare, de evrei. Dar exodul cel mare a avut loc după îndeplinirea unirii definitive, când mulţime de funcţionari mari şi mici şi de oameni aparţinând celorlalte categorii mai sus enumerate au săvârşit o adevărată năvălire în Bucureşti. Această invaziune nu era spre bucuria tuturor muntenilor; căci, dacă a pricinuit o simţitoare sporire în veniturile proprietarilor de case şi a mărit în chip însemnat afacerile comercianţilor, a produs şi o foarte mare abondenţă de concurenţi la slujbe şi la situaţiuni politice. Slujbele s-au împărţit între moldoveni şi munteni, iar cei dintăi au putut să simtă că domnul este moldovan. Moldovenii însă se jăluiau că, departe de a-i primi frăţeşte, fraţii de peste Milcov i-au duşmănit şi i-au exploatat.

Reproduc în notă o copie de pe o parte dintr-o scrisoare a lui Alecu Catargiu, fratele lui Costin Catargiu şi preşedinte

la Curtea de Casaţie, care ne dă un exemplu destul de nostim de starea raporturilor dintre bucureşteni şi moldovenii emigraţi în ţara soră:[166]

„1863
april 4

Iubiti veri Iordache!

Răvaşul dumitali cu data de la 12 mart, care primit la 2 a corentei luni, chiară în ziua de Paşti. Veri, deşi nu mi-ai fi scris că ai fost în gios sau în sus, totuşi din cauza tăcerii ce am văzut la scrisorile meli, am înţeles că nu ti afli în Eşi. Mulţămesc, frati, şi iarăşi mulţămesc că cercetezi despre mini şi a me familie; precum şi despre încrediria ce socoţi a avea că am a pastra vre un fel de mulţămire pentru sărbători! Veri, veri! Nu doresc nici duşmanilor mei aşa mulţămiri, aşa sărbători: departi de rudi, de prietini; ş-azvârlit de cruda soartă în Bucureşti, între nişte fiinţi ce pentru noi, pentru moldoveni, nu sunt alte decât fiare antropofagi (adică moldovo-fagi); căci îşi creazî mulţămiri de a ni faci şi a ni procura tot soiul de şicanuri, ba încă şi chiară batjocuri sub mască de emabilităţi. – Cât pi ce ieram să rămân şi chiară pe uliţă, cu copiii şi nevasta me şi slugile meli, neputând a găsi (din cauza delicateţilor lor şi a emabilităţilor lor) casî di lăcuinţă, căci ca pi nişti netrebnici ni speculă (cu emabilităţi) unul de la altul, căutând prin felurite manieruri a-şi folosi pe ai lor cu pungile noastre, până ce cu vai nevoie am putut găsî un hârb de casî care sub aeru de hatâr mi-au luat 400 galbeni chirie pi an, ba încă să iu dator a şăde 3 luni în colbărie în privire că două din odăi pică şi trebuie sî li dărâme şi să le facă di iznoavă. Iaca, veri, starea noastră, apoi am mai avut nenorocire să primesc şi ravaşul tău prin care îmi faci cunoscut că nu ti mai poţi ocupa cu nevoili meli şi că, neputând faci nimica,

[166] Din volumul II de *Amintiri*, care s-a pus sub presă.
Scrisoarea este adresată de Alecu Catargiu vornicului Iordache Beldiman şi mi-a fost comunicată, acum vro şaptesprezece ani, de fostul şi vrednicul şef, de atunci răposat, al Arhivei Ieşi, Gheorghe Ionescu, care, zicea lumea, era nepot din flori, din fiu al vornicului Iordache.

doreşti a mă părăsi şi tu. Veri, mai bine făceai a-mi trimete nişte arsenic decât aşa cuvinte...”

Restul scrisorii nu mai prezintă nici un interes.

Totuşi un destul de mare număr de boieri, mari şi mici, mai rămăsese în Ieşi şi, între 1861 şi 1870, mai erau încă în acea vreme *case mari* în Ieşi, case care mai puteau fi privite ca deschise, deşi duceau un trai neasamanat mai modest decât înainte de 1858. Acest trai mai măsurat era datorit marei micşorări a veniturilor boierimii, mai cu samă a acelor de care se folosea acea mare, datorită cheltuielilor nemăsurate, mai presus de mijloacele ei, jocului de cărţi şi lipsei de prevedere a generaţiilor boiereşti ajunse în stăpânirea averilor în timpul domniei lui Mihai Sturdza şi a lui Grigore Ghyka. Şi chiar traiul restrâns ce-l duceau în cursul celi a şăptea decadă a veacului trecut era mai presus de mijloacele de care dispuneau. Totuşi puţine de tot erau atunci casele boiereşti din Ieşi care nu ar fi avut la masă cel puţin doi, trei sau patru invitaţi în fiecare zi şi aproape toate primeau sara. Puţine erau acele în care [nu] serveau la masă cel puţin doi feciori. Mai erau încă multe echipajuri particulare, iar boierii burlaci ţineau birjari cu luna şi era luptă între dânşii pentru a avea pe birjarul cel mai elegant, trăsura cea mai luxoasă, caii cei mai de preţ. Marele chic era să parcurgi lungul suiş, de la Jockey-Club până la capătul plantaţiunilor de la Copou, în treapădul cel mai mare. Bineînţeles că această goană nebună, pe un asemenea suiş, făcută adesea de două sau de trei ori pe seară, era prăpădenia cailor pe care birjarii trebuiau să-i schimbe necontenit. Birjarii speciali ai boierimii şi ai îmbogăţiţilor, al căror număr creştea, încet, dar în chip stăruitor, erau toţi lipoveni (ruşi) de secta *scăpeţilor*. Un cuconaş care se respecta nu ar fi tocmit niciodată un birjar moldovan sau evreu, oricât de elegantă ar fi fost trăsura lui. De aceea, birjarii moldoveni şi evrei aveau aproape toţi cai proşti şi trăsuri în proastă stare.

Dar din an în an, chiar cu acest trai micşorat, treceau moşii de ale boierilor mari în mânile îmbogăţiţilor, ale boierinaşilor care trăise cu cumpăneală şi ale evreilor; boierii sărăciţi începuse să vândă din case şi acei care nu

erau prea bătrâni mergeau să se aşeze în Bucureşti, unde sperau să dobândească vro slujbuşoară, apoi se mai vedeau fii de domni exercitând meseria de telali (samsari). *Declasamentul* era complect.

La 1874, după întoarcerea mea din străinătate, când am venit să petrec iarna la Ieşi, nu mai rămăsese decât vro zece case care mai primeau în fiecare zi: casa Neculai Roznovanu, casa cucoanei Didiţa Mavrocordat, casa Todereş Paladi, casa lui Nicu Ceaur Aslan, casa lui Cocriţă (Constantin) Cazimir, casa răposatului Constantin Catargiu, casa Nicu Rosetti-Bălănescu, casa Iancu Prăjescu şi casa Neculai Drossu. Dintr-aceste, a lui Cocriţă Cazimir nu aparţinea marei boierimi, Cazimireştii fiind boieri de mâna doua sau a treia, dar prin căsătoria lui era aliat cu întreaga boierime mare, iar Neculai Drossu nu aparţinea nici măcar micii boierimi, fiind omul operelor sale, fost om de casă al vornicului Lascar Cantacuzino-Paşcanu, îmbogăţit prin vrednicia şi economia lui proprie. Mai erau încă multe familii boiereşti care locuiau în Ieşi: Bălşăşti, Beldimăneşti, Bogdăneşti, Cantacuzineşti, Ghykuleşti, Măneşti, Mavrocordăteşti, Micleşti, Rosetteşti, Sturdzeşti, Suţeşti etc., dar ei nu mai ţineau case deschise, chiar dacă le mai rămăsese avere. Iar din casele specificate de mine mai sus, dacă ele primeau în fiecare zi, rămăsese numai două sau trei unde puteai merge la dejun sau la masă fără a fi fost poftit.

Casa cea mai renumită era acea roznovănească. Stăpânul ei, Nunuţă (Neculai) Roznovanu, bărbat de treizeci şi unu de ani, fusese părăsit de curând de frumoasa şi bogata lui soţie, Adela Cantacuzino-Paşcanu; iar maică-sa, cucoana Marghioliţa, născută Ghyka-Comăneşti, vestită altădată pentru o frumuseţă ale cărei urme se mai vedeau, era de aproape patruzeci de ani în capul societăţii ieşene. Casa era ţinută tot în stil mare, tot ospitalieră, dar mai cu rezervă decât altădată. Influenţa mamei asupra fiului său era foarte mare; el nu-i ieşea din cuvânt.

Pe acea vreme, în iarna de la 1874-1875, Nunuţă era cuprins de o adevărată pasiune pentru militărie; era subofiţer miliţian şi, graţie memoriei sale extraordinare, cunoştea şcoala de soldat şi de companie mai bine decât

cel mai bun reangajat. Cam neîndămânatic, cam *gauche* în hainele lui civile, îi şădea foarte bine în uniformă, încins cu sabia şi cu cuşma ţurcănească în cap. Nu lipsea de la nici un exerciţiu, de la nici o paradă. Urma cu cel mai viu interes mersul războiului civil[167] în Spania, bineînţeles că era carlist convins şi înfocat.

Dar persoana cea mai simpatică din casă era fiica cucoanei Marghioliţa, doamna Zoe Sturdza, care fusese căsătorită cu Ion A. (Zizin) Cantacuzino, fostul caimacam din Căimăcămia de Trei care a succedat lui Ştefănică Catargiu. Doamna Zoe Cantacuzino, care, deoarece maică-sa îmi era vară primară, îmi este nepoată, trăieşte şi astăzi, la frumoasa vârstă de nouăzeci şi şapte de ani.

Deoarece era verişoara de predilecţie a mamei, am avut prilej s-o cunosc bine încă din copilăria mea. Era de statură naltă şi bine proporţionată, blondă cu ochi albaştri şi de o supremă distincţiune. Avusese parte de o creştere aleasă şi firea o înzestrase din naştere cu o inteligenţă deosebită; foarte cultă, iubea mult *lucrurile duhului*, cum zice francezul. Toţi acei care au cunoscut-o, atât români, cât şi străini, au conglăsuit totdeauna pentru a declara că Zoe Sturdza-Cantacuzino alcătuieşte tipul cel mai perfect al cucoanei mari (*de la grande dame*) în accepţiunea cea mai înaltă a acestui cuvânt.

Astăzi, la nouăzeci şi şăpte de ani, ea şi-a păstrat întregi toate facultăţile intelectuale, este şi se ţine în curent despre tot ce se petrece în Europa şi arată cel mai viu interes pentru toate chestiunile mari. Admirabilă mai ales îi este memoria, care cuprinde o nepreţuită şi nesacată comoară de informaţiuni preţioase asupra nenumăratelor persoane cu care a fost în contact timp de optzeci de ani, de când a ieşit în lume, a evenimentelor mari şi mici petrecute în ţară, a schimbărilor petrecute treptat în

[167] În istoria Spaniei, secolul al XIX-lea este o perioadă de conflicte şi instabilitate. În 1868, regina Isabela II este detronată de o coaliţie de facţiuni politice; conflictul franco-prusac cu privire la persoana viitorului rege al Spaniei este detaliat mai sus de Radu Rosetti; în 1873 regele Amedeo I, fiul regelui Victor Emmanuel II al Italiei, abdică, iar ţara este cuprinsă de războiul civil dintre conservatorii legalişti („carliştii”) şi liberal-progresişti (n. red.).

obiceiurile şi moravurile noastre, pe scurt un admirabil repertoriu al unui trecut de opt decade. Ceasurile ce din nenorocire numai din când în când le pot petrece în societatea ei, căci şede la Ieşi, sunt pentru mine pline de cel mai subtil farmec. Ascult cu deliciu vocea ei slabă, de bătrână, cu debitul lent, dar clară, dându-mi, în cuvinte totdeauna alese cu cea mai admirabilă preciziune, lămuririle şi amănuntele ce i le cer, iar judecăţile şi părerile ei asupra oamenilor şi a lucrurilor sunt totdeauna izbitor de logice şi de juste. Şi, ascultând-o, văd trecându-mi dinaintea ochilor bătrânii în giubele, anterie şi işlice din care am cunoscut numai vro doi, cucoanele în bonete cu horbotă sau rochii după moda din vremea lui Ludovic Filip, ţiganii, unii zdrenţuroşi, pe jumătate goi, alţii întemniţaţi în livrele galonate, vechile butci şi carete trase de patru cai în şir, cu valeţi călări înainte şi cu feciori stând în picioare în coada trăsurii, bonjouriştii de la 1848, luptătorii pentru unire, pe care i-am cunoscut aproape pe toţi: bunul meu Grigore Ghyka, Cuza, Panu, Vasilică Sturdza, Zizin Cantacuzino, simt acel fior ce cuprinsese Moldova întreagă la 1857 şi 1858 şi de care prin contagiune magnetică, la auzul cuvintelor fermecătoare: unire, România, mă împărtăşam şi eu, copil de cinci ani.

Revăd pe părinţii mei, pe mama tânără şi atât de frumoasă, bărbătească înfăţişare a tatei, frumuseţa şi distincţiunea suverană a femeilor boierimii noastre de atunci, printre care acea ale cărei cuvinte le ascult, Zoe Sturdza, *Zouzou*, cum îi ziceau tata şi mama, era una din cele mai de samă podoabe.

Trenul de viaţă ce se ducea în casa Roznovanu, în anii 1874-1875, deşi departe de a mai fi acel dus în vremea tatălui lui Nunuţă, răposatul visternic Nicolai Roznovanu, era totuşi pe un picior neasămănat mai mare şi mai aristocratic decât în orice altă casă boierească din Ieşi. Era încă casă de *grand seigneur,* în toată puterea cuvântului: serviciul era perfect, masa minunată şi din cele mai bogate, se servea la dânsa Cotnar de douăzeci şi cinci de ani din vestita vie roznovănească, argintăria era de o rară frumuseţă şi bogăţie, ca şi serviciile de porţelan şi de cristal.

În toamna anului 1875, Nunuţă se căsători pentru a doua oară, cu domnişoara Lucia Vogoridi, şi, cu acel prilej, îşi puse iar casa pe aproape acelaşi picior pe care era în vremea răposatului visternic, slugile fură îmbrăcate în livrele nouă, în colorile familiei: azur şi argint, la intrare erai primit de un şviţer cu halebarda în mână, se angajă un *şef bucătar francez* şi se dădură mai multe baluri frumoase, la unul din care s-a hotărât căstoria mea. Nunuţă, cu prilejul nunţii, comandase un carosse de ceremonie din cele mai luxoase, care mi se pare că a servit numai cu acel prilej, şi hamuri împodobite cu armele familiei, lucrate în argint. Dar, departe de a putea duce mai departe acest trai, starea afacerilor lui în curând l-a silit să-l restrângă din ce în ce şi chiar să se retragă mai târziu la ţară. Cucoana Marghioliţa şi cu fiică-sa Zoe, singure, locuiau în măreaţa clădire din Uliţa Mare.

Acuma cincisprezece ani, aflându-mă la Budapesta şi flanând în uliţele ei, ochiul mi-a fost atras de nişte hamuri excepţional de bogate expuse în vitrina unui sfeidecar şi, uitându-mă mai cu băgare de samă, am văzut pe ele armele familiei mele. Am intrat în magazie şi, din răspunsurile negustorului, am constatat că erau hamurile de gală cumpărate de Nunuţă Roznovanu cu prilejul nunţii sale şi care, după fel de fel de peripeţii, ajunsese la Budapesta şi nu puteau fi vândute fiindcă toţi magnaţii şi bogătaşii unguri cărora le propusese le găseau prea grele.

Cucoana Marghioliţa a murit la 1883, în vârstă de mai bine de optzeci de ani trecuţi. După moartea ei, Nunuţă a vândut statului casa, ce era menită să fie transformată în palat pentru familia regală; se ştie că, în urmă, i s-au dat alte destinaţii, iar după trei ani Nunuţă Roznovanu a urmat pe maică-sa în mormânt.

Îndată după casa roznovănească venea, în privinţa ospitalităţii, acea a cucoanei Didiţa Mavrocordat, născută Lăţescu, văduvă de curând a generalului Neculai Mavrocordat. Acesta lăsase o avere frumoasă şi cucoana Didiţa însăşi nu fusese săracă, stăpânea două moşii mari şi frumoase, Ştefăneştii la Botoşani şi Negreştii la Vaslui, amândouă cu târguri pe ele, acel de la Ştefăneşti fiind chiar un oraş în toată regula. Dacă această avere nu se putea

asemăna cu acea roznovănească, cucoana Didiţa ţinea totuşi de aproape treizeci de ani una din casele cele mai mari şi mai primitoare ale Ieşului. Şi casa, mare şi încăpătoare, era bine ţinută, masa era bogată şi bună, balurile cât se poate de frumoase, în fiecare sară se primea, iar numărul musafirilor poftiţi şi nepoftiţi la masă era totdeauna mare. Luxul la cucoana Didiţa nu era niciodată aşa de european ca la cucoana Marghioliţa, era mult mai moldovenesc, dar toate erau la dânsa cu belşug. Şi multă lume prefera casa cucoanei Didiţa, căci era mult mai amabilă decât rivala ei, căreia i se reproşa oareşicare ţăpeneală.

Mama cucoanei Didiţa, cucoana Efrosina Rosetti, fusese o frumuseţe vestită pe vremea ei; acuma, ajunsă la adânci bătrâneţe, era o bătrână bună şi indulgentă pentru păcatele tinereţei.

Fiica cucoanei Didiţa, doamna Natalia Suţu, trecea drept cea mai mare eleganţă din Ieşi. Trusoul ei de mireasă, lucrat întreg la Paris, fusese expus de casa care-l executase şi reginele modei din capitala Franţei au fost uimite de bogăţia lui, mai ales când au auzit venitul relativ mic de care avea să dispună deocamdată mireasa şi care nu depăşea costul trusoului.

După moartea cucoanei Didiţei, traiul nemăsurat, de o parte, şi patima cărţilor, de alta, au făcut ca frumoasele moşii Ştefăneştii şi Negreştii să apuce jalnica cale ce au luat-o aproape toate moşiile boierimii moldoveneşti.

Voi vorbi acuma de una din bătrânele cele mai încântătoare de atunci, de cucoana Eliza Paladi, născută Rosetti, întâia nevastă a lui Mihalache Sturdza, măritată pe urmă cu bărbatul atât de popular care se numea hatmanul Constantinică Paladi, de care rămăsese văduvă de ani îndelungaţi. Când am cunoscut-o eu, cucoana Eliza Paladi era foarte aproape de optzeci de ani. De statură impunătoare, rămasă foarte sveltă, te impresiona când se ridica de pe jâlţ ca să te primească, drapându-se în şalul de care nu se despărţea niciodată. Dar, îndată ce începea să vorbească, te simţeai atras către ea prin bunătatea privirilor şi a vorbelor sale: era aşa de amabilă şi simţai atât de bine că această amabilitate este firească, înnăscută într-

însa, indulgenţa ei era aşa de desăvârşită. Apoi, născută la sfârşitul veacului al optsprezecelea, rămăşiţă, cu surorile ei, Agripina Costăchel Sturdza şi Efrosina Rosetti, a unei epoci deja uitate, ce minunate erau amintirile păstrate de dânsa din acel trecut. Ca exemplu voi reproduce aici povestirea chipului în care s-a hotărît şi s-a săvârşit, în vremea lui Scarlat Vodă Calimah, căsătoria ei cu Mihalache Sturdza.

Într-o zi, tată-său, Alecu Roset Cilibiul, a trimes s-o cheme la el şi i-a spus:

— Poţi să-mi săruţi mâna, ţi-am găsit mire.

La auzul acestor cuvinte, fata, care de abia împlinea cincisprezece ani, fu cuprinsă de tremur şi, precum i se poruncea, sărută mâna părintelui său, fără a îndrăzni să zică măcar un singur cuvânt.

— Şi nu mă întrebi cine este acel mire? urmă Cilibiul. Este Mihai Sturdza, fiul vornicului Grigoraş.

Apoi făcu elogiul tânărului, într-adevăr foarte cuminte, foarte serios, neobişnuit de cult, foarte bogat şi căruia tatăl Săfticăi îi prezicea un viitor strălucit.

Mihai Sturdza însă n-avea nici una din însuşirile care pot atrage privirile şi afecţiunea unei fiinţe tinere ca acea pe care calculele Cilibiului şi ale vornicului Grigoraş o osândea să-i fie nevastă. Urât la faţă, cu părul roş, mic la stat, cu fluiere încovoiate, hursuz, avea numai calităţi serioase, dar Săftica era prea pătrunsă de respectul datorit voinţilor unui tată pentru a îndrăzni să obiecteze măcar un cuvânt. S-au logodit şi în curând, logodnele în acel timp erau scurte, sosit-a ziua nunţii când nuni fost-au înşişi domnul şi doamna. Iar după nuntă, tânăra pereche a plecat la casa vornicului Grigoraş în sunetele *mehterhanelei*[168] domneşti, între două şire de arnăuţi în arme şi în haine de gală, înşiraţi de la scară până la poarta curţii domneşti. Săftica, deosebit de graţioasă şi de drăguţă în rochie albă de mireasă, cu peteala acoperindu-i părul şi inundându-i umerele, aşezată în fundul trăsurii, iar în faţa ei o cucoană bătrână, şi, la oblonul drept al caretei, pe *calul de mire* primit de la socru-său odată cu mireasa şi cu cele

[168] Orchestra turcească.

douăsprezece cămeşi lucrate, dragă Doamne, cu mânile ei, venea, la pas, fericitul mire.

Când careta ajunse la scara curţii vornicului Grigoraş, acesta însuşi primi în braţele lui pe noră-sa, care-i sărută mâna. O duse sus, în salon, unde se aflau strânşi juvaergiii şi negustorii de galanterie cei mai de samă din Ieşi, cu cele mai alese mostre din marfa lor aşezate pe mese. Săftica fu poftită de socru-său să-şi aleagă ceea ce-i plăcea mai mult şi, odată alegerea făcută, negustorii plecară după ce fură plătiţi peşin.

Nu ne vom mira că o căsnicie hotărâtă în condiţiunile în care a fost hotărâtă acea a Săfticăi Rosetti cu Mihai Sturdza, date fiind înfăţişarea şi firea soţului, să nu fi durat decât puţini ani.

Şi multe şi interesante descrieri despre viaţa din tinereţile ei ştia şi povestea cucoana Săftica, tare era bună şi indulgentă şi mult a regretat-o Ieşul când şi-a dat sfârşitul obştesc.

Şi acuma voi vorbi de fiul său, de beizade Grigore, care a fost un bărbat foarte original, dar cult şi înzestrat cu o inteligenţă frumoasă.

Auzisem în copilăria mea atâtea despre beizade Grigore, încât eram foarte nerăbdător să-l cunosc mai de-aproape. Îl văzusem odată, cu doisprezece ani mai înainte, la Căiuţi, când, în mijlocul iernii, venise să ceară tatei să-i înlesnească împuşcarea unui urs. I se organizase o vânătoare, dar iarna urşii nu obişnuiesc să se primble prin păduri, ci dorm în bârloagele lor şi se trezesc numai pentru a-şi suge labele şi a-şi înşăla astfel foamea: nu se împuşcă nimic. Dar beizade uimi pe puşcaşii noştri prin îndămânarea cu care vârâse un glonte în căciula unui hăitaş pe care-l pusese să i-o arunce în sus, plătindu-i repararea bortei făcute cu un galbăn. După cele ce le auzisem despre el, mă aşteptam să fac cunoştinţa unui bărbat pe jumătate nebun şi înzestrat cu instincte *neroniane*. Mare mi-a fost surprinderea să văd, în locul colosului slab şi roşcovan, purtând numai musteţi, care venise în iarna anului 1882 la Căiuţi, un colos tot atât de mare, dar bine învălit şi purtând o barbă lungă şi lată de un negru lucitor bătând în verde, iar pe cap păr lung atât de negru bătând în verde şi lucitor

ca barba. Altfel, un gentleman, de maniere deosebit de curtenitoare şi vorbind numai de baluri şi de petreceri.

Când m-am dus să-i fac o vizită cu prilejul zilei de Sfântul Grigore, m-a impresionat starea de ruină în care se afla fostul palat al lui Mihalache Sturdza, în care locuia şi care pe urmă, fiind cumpărat de stat, a fost transformat în seminarul numit după mitropolitul Veniamin. Un fecior îmbrăcat într-o *livrée* care altădată trebuia să fi fost foarte elegantă m-a dus sus, într-un salon cu mobile puţine, dar uriaşe. Beizade, care se întreţinea cu mai mulţi vizitatori, m-a primit în chipul cel mai amabil, ca pe o rudă (era văr primar cu bunul meu, Grigore Ghyka) şi m-a poftit să şăd pe un jâlţ lângă acel pe care se aşează şi el. Cât am stat pe acel jâlţ am avut o impresie din cele mai penibile, părându-mi-se că am redevenit băieţel mic: jâlţul era atât de nalt, încât picioarele mele rămâneau spânzurate în aer, departe de ceea ce avea pretenţia să fie un parchet. Beizade Grigore, bărbat de o statură impunătoare, îşi comandase mobile potrivite cu statura lui. Ceva mângâiere mi-a adus constatarea faptului că vro doi din musafirii care se aflau odată cu mine în acel salon, fiind de statură mai măruntă decât a mea, aveau picioarele lor şi mai departe de parchet decât mine.

Beizade Grigore întemeiase tocmai atunci, în fosta casă Mavrogheni, care astăzi nu mai există, *Clubul proprietarilor*, care avea particularitatea că numai o minoritate din membri erau proprietari; acest club era un loc de petrecere pentru lumea elegantă şi numai din când în când, pe puţine zile, devenea club politic şi conservator. Se dădeau într-însul baluri cel puţin o dată pe săptămână şi dansatorul cel mai intrepid din acele adunări era fără îndoială însuşi preşedintele lui, beizade Grigore, pe ale cărui umere voinice apăsau numai cincizeci şi patru de ani.

După spusa dansatoarelor, beizadea dansa bine, dar în chip cam furtunos, coliziunile cu dânsul erau primejdioase, riscai în acest caz să fii strivit, împreună cu dansatoarea ta, de părete sau de vro consolă.

— Dacă ne lovim de papa, suntem pierduţi, îmi zise într-o sară fiică-sa, Olga, cu care dansam, cu îngrijire în glasul ei, văzând că trecuse alături de tot de părintele ei.

Şi beizade era un curtezan neobosit al damelor, deşi, de-o vreme acuma îndelungată, renunţase la romane în lumea mare.

În schimb însă întreţinea în permanenţă un harem de douăsprezece *cadâne*, pe care, afară de una ce de mulţi ani era în capul haremului, le *prefăcea* necontenit, având spre acest sfârşit furnizori speciali şi de încredere.

El, de altmintrelea, nu se jena să vorbească de personalul haremului lui şi să se laude cu frumuseţea cutărei odalişte, aceasta bineînţeles când eram între bărbaţi.

Pe lângă sexul frumos, beizade mai cultiva ştiinţele şi artele. El poseda cunoştinţi ştiinţifice serioase ce şi le însuşise singur, fără profesor, prin cetire, şi nu mă îndoiesc că, dacă ar fi urmat cursuri universitare regulate, şi-ar fi făcut un nume în ştiinţă. Avea ideile lui asupra „legilor fundamentale ale universului” şi a scris chiar o voluminoasă lucrare cu acest titlu. Cu mult înainte s-o publice, cu prilejul unei călătorii ce o făcuse la Paris, obţinuse de la învăţatul Babinet o lungă audienţă, în care îi expusese teoriile sale asupra subiectului. Învăţatul francez, întrebat despre părerea sa asupra teoriilor ce i le expusese prinţul român, răspunsese după un moment de gândire:

— *On dirait qu’il y a pourtant quelque chose dans ce chaos!* („S-ar zice că totuşi este ceva în acest haos!”)

Beizade Grigore s-a ocupat între altele şi de problema aviaţiunii. Şi încercările lui au fost făcute în direcţia cea bună, căci el n-a căutat să rezolve problema prin aparate mai uşoare decât aerul, ci prin aparate mai grele. Cu puţină vreme înainte de venirea mea în Ieşi făcuse o încercare despre care vorbea încă toată lumea. Inventase şi construise un aparat de zburat, instruise pe un ţigan din curtea lui cum să întrebuinţeze acel aparat şi-l pusese să zboare de pe acoperemânt. Se vede însă că aparatul nu corespundea tuturor cerinţelor, căci ţiganul căzuse şi-şi frânsese piciorul.

Beizade se ocupa şi de artă, în special de muzică. Construise pentru expoziţia din Viena de la 1873 un piano şi o violină, amândouă de dimensiuni colosale, atât de colosale, încât, când s-au scos din atelierul în care fusese

construite, o parte din părete trebui dărâmat spre a li permite ieşirea lor.

Avea de altminteri ideile lui asupra muzicei. Pretindea că ea este pur şi simplu o afacere nu de artă, ci de calcul. Fiecare notă corespunzând, precum se ştie, unui număr de vibraţiuni, compunerea unui aer de muzică se mărginea la o întrebuinţare dibace a unor serii de progresiuni.

Mi-a explicat pe larg această teorie muzicală a lui într-un moment în care matematicele şi fizica erau încă proaspete în capul meu, dar mărturisesc că n-am priceput nimica, aceasta probabil din cauză că mi-a lipsit totdeauna orice simţ muzical.

L-am frecventat destul de des atunci pe beizade Grigore, dar de instincte neroniane nici urmă n-am văzut. Era un bărbat foarte vesel, foarte iubitor de femei şi de toate bunurile vieţii, foarte indulgent către păcatele altora, foarte binevoitor, deosebit de politicos şi foarte darnic: niciodată nu refuza vreunei opere de binefacere obolul său, care era totdeauna un obol princiar, şi aceasta fără umbră de ostentaţiune.

Beizade Grigore era foarte mândru de forţa lui fizică, care era extraordinară şi pe care o cucerise prin nişte exerciţii zilnice foarte raţionale practicate încă din tinereţă. Avea o splendidă sală de gimnastică, înzestrată cu toate aparatele imaginabile, de la cele mai mari până la cele mai mici, permiţând exercitarea şi întărirea tuturor părţilor corpului omenesc. Spre exemplu, erau serii de greutăţi menite a da putere şi flexibilitate fiecărui deget de la mâni şi de la picioare.

Beizade nu refuza intimilor săi să li arăte cum întrebuinţează deosebitele sale aparate de gimnastică şi, la asemene ocaziuni, se îmbrăca prealabil în costum de gimnastică, adică rămânea aproape fără costum deloc. Dar niciodată n-a consimţit să deie altora voie să facă uz de aparatele lui.

Îi plăcea să-şi arăte puterea. S-a povestit în această privinţă următoarea istorioară. Se plimba într-o zi cu regele Carol nu departe de Sinaia. Au stat de s-au odihnit lângă o fântână, la care se aflau mai mulţi ţărani cu care s-au pus la vorbă. Deodată beizade spune unuia din ţărani să-i aducă

un bolovan destul de mare care se vedea în mijlocul drumului; ţăranul aducându-i-l, beizade îl ia în mâna lui, îl aşază pe ghizdeaua fântânei, îşi învălătuceşte în basma pumnul pe care îl ridică în sus, învârteşte de două sau de trei ori, apoi loveşte cu el piatra şi o despică în bucăţi. După aceasta îşi dezvălătuceşte mâna, scoate un napoleon din pungă şi-l întinde ţăranului care-i adusese piatra cu cuvintele:

— Iaca! Ca să vă aduceţi aminte de beizade Grigore!

Se zice că întâmplarea n-a prea fost pe placul regelui Carol.

Beizade Grigore, la 1859, a fost – precum se ştie – candidat la domnie împotriva tătâne-său, fostul domn Mihai Sturdza, şi numa această dezbinare între tată şi fiu făcut-a cu putinţă alegerea candidatului unionist. El a mai păstrat „gărgăuni de domnie” şi mai târziu. La 1874 nu făcea politică şi se zicea că renunţase la orice veleitate domnească; când vorbea de principele Carol se exprima în chip binevoitor atât despre el, cât şi despre guvernul lui Lascar Catargiu, atunci la putere. Mai pe urmă însă a fost din nou cuprins de pofta să joace un rol politic de căpetenie şi s-a încercat să formeze un partid nou, căruia i-a dat numele de „Partid al Democraţiei Naţionale”; nume care, date fiind ideile şi tendinţele lui ultraconservatoare, a dat prilej la glume. S-a stabilit atunci la Bucureşti pe iarna întreagă şi, pe lângă un ziar care purta acelaşi nume ca şi partidul, mai întreţinea cu cheltuiala lui un personal întreg de funcţionari; îmi aduc aminte că, între alţii, era şi căpitanul (mort general în rezervă) Gheorghe Florescu, care îndeplinea însărcinările unui prefect de poliţie. Aceste se petreceau la 1880-1881. Se zicea că această acţiune politică a lui beizade Grigore era bine văzută şi ajutată de alegaţiunea rusască, însă această alegaţiune era bazată pe simple presupuneri. De altmintrelea, puţinul succes al acţiunii şi mai ales costul ei au făcut ca, după puţine luni, beizade să renunţe la ea.

Vârsta l-a făcut, când se apropiese sau trecuse de şaptezeci de ani, să renunţe la cultul Venerei. Şi-a congediat haremul, a recunoscut fiii nelegitimi ce-i avuse, cărora avuse grijă să li deie o creştere bună, şi s-a căsătorit

cu persoana pe care lumea se deprinsese ani îndelungaţi s-o privească ca fiind căpetenia acelui harem. Şi acea persoană, de origină foarte umilă, a dovedit, prin purtarea ei odată ce ajunsese la o poziţie ce nici nu visase, că este o femeie plină de inimă şi binefăcătoare: mulţi au fost acei, aparţinând tuturor treptelor sociale, care s-au împărtăşit de binefacerile ei nu numai cât a trăit beizade Grigore, dar chiar după săvârşirea lui din viaţă.

El a clădit palatul în care se află astăzi ministerul afacerilor străine şi ne dă o idee despre desăvârşita absenţă de simţ artistic al acelui care i-a conceput planul. Dar Beizade era foarte mândru de creaţiunea lui.

— *Dans ma maison il y a de tous les styles* („În casa mea găseşti câte ceva din toate stilurile”) – afirma el cu mândrie.

Din căsătoria lui cu Elena Ghika (din Ţara Românească), beizade Grigore a avut trei copii: două fete şi un băiet, toţi deosebit de voinici şi de frumoşi. Băietul a murit în vârstă de şăsăsprezece ani, de o febră tifoidă căpătată la o vânătoare în bălţile Cristeştilor. Fiica cea mai mare, Elena, a fost căsătorită cu Mihai Sturdza, fiul logofătului Alecu Sturdza Bârlădeanu. A murit după câteva luni de căsătorie în urma unei pierderi pricinuită de un accident. Medicii au spus atunci că nu ar fi putut naşte nici într-un caz, căci gimnastica zilnică ce li-o impusese din copilărie beizade, tocmai spre a uşura mai târziu facerile, produsese efectul contrar, învârtoşind într-atâta oasele şi muşchii basenului, încât ei n-ar mai fi avut elasticitatea trebuitoare pentru a permite o facere normală. N-am cunoscut-o, dar, după aprecierea conglăsuitoare a tuturor acelor care au frecventat-o, era deosebit de frumoasă şi de deşteaptă.

Palatul Rosetti-Roznovanu din Iaşi într-o carte poştală de la începutul secolului XX; construit spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, restaurat în forma actuală la sfârşitul secolului al XIX-lea, după ce Nunuţă Roznovanu l-a vândut statului. A fost reşedinţa familiei regale înaintea Primului Război Mondial; astăzi este sediul Primăriei Iaşi.

Beizade Grigore Sturdza a clădit palatul în care se află astăzi ministerul afacerilor străine şi ne dă o idee despre desăvârşita absenţă de simţ artistic al acelui care i-a conceput planul. Dar Beizade era foarte mândru de creaţiunea lui. — Dans ma maison il y a de tous les styles, *afirma el cu mândrie.*

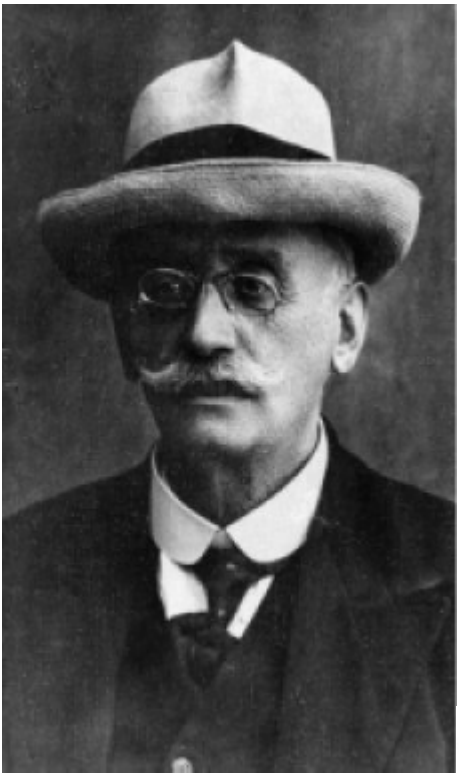

...Văd trecându-mi dinaintea ochilor bătrânii în giubele, anterie şi işlice din care am cunoscut numai vro doi, cucoanele în bonete cu horbotă sau rochii după moda din vremea lui Ludovic Filip, ţiganii, unii zdrenţuroşi, pe jumătate goi, alţii întemniţaţi în livrele galonate, vechile butci şi carete trase de patru cai în şir, cu valeţi călări înainte şi cu feciori stând în picioare în coada trăsurii, bonjouriştii de la 1848...

Am cunoscut însă bine pe sora ei mai mică, Olga, cu care am fost tovarăş de tinereţă, şi pot spune că era una din fiinţele cele mai simpatice de care îmi aduc aminte. De statură neobişnuit de naltă, dar foarte bine proporţionată,

cu mâni şi picioare mici şi de o formă perfectă, era blondă şi avea ochi albaştri, plini de vioiciune şi de francheţă, o gură mică şi rumănă, iar toate trăsăturile celelalte erau frumoase şi regulate. Educaţiunea era departe de a-i fi perfectă, avea maniere cam *garçonnière* şi îşi zicea verde părerea, fără a se preocupa dacă această părere este sau nu plăcută acelor care o aud. Dar ce suflet curat şi cinstit, ce inimă de aur avea, ce dispreţ pentru orice era fals sau josnic!

Instrucţiunea îi era puţin lucru şi numai intelectuală nu era. Biata miss Fitz Gerald, fosta guvernantă a Mariei Ghika de la Comăneşti, care era acuma (de nume) guvernanta, dar mai degrabă duena ei, avea destule de suferit de la vioiciunea elevei sale şi va fi oftat greu şi adesea după zilele frumoase de la Comăneşti; dar nu se putea împiedeca să iubească această fiinţă cu instincte atât de bune şi de curate în ciuda rălei sale educaţii.

Ea mi-a scăpat probabil viaţa, iaca în ce împrejurări. În vara anului 1875, cu prilejul nunţii Aglaei Jora, fiica lui Alecu Jora şi a Sultanei Manu, cu St. John, consulul englez din Ieşi, venise la Ieşi cucoana Catinca Negruzi cu nepoatele sale Lucia Vogoridi şi Alice Jora, aceasta, vară primară cu frumoasa mireasă, şi trăsese la otel Binder. Se adunase acolo în haosul odăii din centru de la rândul de sus mai multe domnişoare, între care era Olga Sturdza, şi mă aflam şi eu cu dânsele.

Se scosese pe terasa de jos mesele din sufragerie şi mai multe din ele erau ocupate. Vorbind nu ştiu cu cine, mă apropii de colţul balconului, şi deodată scândura pe care mă aflam, fiind putredă, se rupe şi dispar până la brâu în borta astfel făcută. Domnişoarele de primprejurul meu se spărie. Lumea de sub noi se scoală de la mese şi fuge înspăimântată, iar eu fac cu braţele mişcări disperate pentru a mă acăţa de parmaclâcul de fier al balconului. Nu ajung la el, dar mă acăţ de braţul Olgăi Sturdza.

— Nu te teme, te ţin, îmi zise ea fără a-şi pierde prezenţa de spirit şi... mă ţine, deşi nu eram uşor încă de atunci. Mă ţine atât de bine, încât mă pot ridica iar cu picioarele la nivelul balconului şi păşesc pe o scândură sănătoasă. Am

avut prilej atunci să binecuvântez gimnastica impusă de beizade Grigore copiilor lui.

Olga Sturdza era o călăreaţă neîntrecută şi pătimaşă. Căsătorită cu Manolache Vogoridi, fiu al fostului caimacam şi al Cocuţei Conache, a murit de o pneumonie căpătată în urma unei băi în Siret, în care se aruncase încă înfierbântată de o lungă *raită* făcută călare. A fost regretată de toţi acei care au cunoscut-o.

Un bărbat care juca un rol destul de însemnat în Ieşi pe acea vreme era avocatul Neculai Ceaur Aslan, denumit de obicei Nicu Aslan, fiul hatmanului Alecu Aslan de la Oneşti.

El era un bărbat mărunt la stat, ca tată-său, dar mai învălit decât acesta şi mai urât decât el, deşi vărsatul nu-i ciuruise pielea obrazului. Înzestrat cu o inteligenţă neobişnuit de vie şi plin de duh, având darul cuvântului, făcuse în Germania studii de drept complecte şi-şi împodobise frumos mintea prin cetire, fiind un intelectual în toată puterea cuvântului. În timpul în care s-a întors în Moldova (în domnia lui Grigore Ghyka), bărbaţii care făcuse studii atât de desăvârşite ca el se numărau încă pe degete; date fiind inteligenţa, duhul, îndămânarea şi activitatea lui, precum şi legăturile de rudenie şi de prietenie ale părintelui său cu Moldova întreagă, era chemat să facă o carieră strălucită şi să ajungă la cele mai înalte situaţiuni. Şi nu încape îndoială că aşa s-ar fi întâmplat dacă de la început ar fi fost hotărât să nu se depărteze de căile unei stricte corectitudini. Deoarece, departe de a se ţinea de această cale, prea adesa a călcat pe altele, opuse sau cel puţin lăturalnice, a dus o existenţă în care momentele de belşug au alternat cu acele de nevoie şi a sfârşit în mizerie neagră.

A început prin a seduce soţia urâtă, dar bogată a unui bărbat politic care a jucat un rol însemnat în ţara noastră, ademenind-o să fugă cu el. Dar bărbatul părăsit i-a urmărit, i-a ajuns la a doua poştă după Ieşi şi complicea lui Aslan a fost destul de cuminte pentru a părăsi pe seducător şi a se întoarce înapoi cu acel care era un soţ admirabil. Pe urmă a stricat casa lui Iorgu Scorţescu, bărbat neinteligent şi incult, dar om foarte de treabă. Scorţescu era căsătorit cu Sofia Ghyka-Budeşti, o persoană foarte distinsă, cultă şi cu zestre frumoasă. Părinţii o căsătorise fără a o întreba dacă soţul

ce i-l alesese îi convine sau nu şi ea, după puţine săptămâni de convieţuire, se convinsese că-i va fi cu neputinţă să ducă viaţa cu acest primitiv, a cărui lipsă de cultură şi de educaţie erau un obiect de nesfârşite glume pentru toată societatea ieşană. Se povestea în această privinţă un lung şir de anecdote din care voi povesti vro două.

Bietul Scorţescu vorbea limba franceză cum o vorbesc negrii de la Guadelupa şi de la Martinica. Se povestea că, perechea Scorţescu fiind într-o sâmbătă sara la sindrofie în casă străină, se întâmplă ca, pe la zece oare, bărbatul începu să strige deodată, în auzul tuturor, soţiei sale, care tocmai în acel moment petrecea mai bine:

— *Sufi! Sufi! Dix heures!! Aujourd'hui Samedi! Moi bain pieds! Faut nous partir!* („Sofio! Sofio! Zece ceasuri! Azi sâmbătă! Eu baie de picioare! Trebuie să plecăm!")

După neizbutirea întâii sale încercări de căsătorie, cu o femeie bogată, Nicu Aslan îşi puse ochii pe soţia lui Scorţescu şi începu s-o curteze. Literatura fu terenul pe care se putură înţelege; amândoi erau admiratori ai lui Alfred de Musset şi Aslan împrumuta pe iubita lui cu operele acelui poet. În curând bietul Scorţescu fu părăsit şi seducătorul se căsătorea cu Sofia. Iar Scorţescu, care-şi iubea soţia şi fusese foarte mâhnit de părăsirea ei, dădea toată vina pe Alfred de Musset.

— *Ce cochon de Musset d'Alfred*, zicea el în franţuzeasca lui, *gâté ménage à moi.* („Acest porc de *Musset d'Alfred* a stricat căsnicia mea.")

Întâii ani ai căsniciei au fost fericiţi, dar el nu a întârziat să-i încurce averea şi s-o înşele cu altele în chip sfruntat. Reputaţia lui, ce de la început o compromisese, se făcu din zi în zi mai rea. Totuşi dibăcia lui reuşea să-i aducă clienţi, să-i permită să joace oareşicare rol politic şi să ţie casă deschisă. Se însărcinase să plătească datoriile lui Lascar Bogdan şi acesta, din partea lui, îi pusese la dispoziţie spre acest sfârşit casa din Ieşi şi moşia Unţeştii de la ţinutul Tutovei, după un număr de ani datoriile având să fie plătite, dar casa şi moşia, libere de datorii, să se întoarcă în stăpânirea lui Lascar Bogdan. Acesta, un an sau doi după încheierea înţelegerii, fu înştiintat că Aslan nu plăteşte datoriile şi se foloseşte de chipul meşteşugit în care a

redactat convenţiunea dintre ei pentru a se gera ca stăpân definitiv şi pe casă, şi pe moşie. Se născu un proces între dânşii, şi cu mare greu izbuti Bogdan să scăpe moşia, dar casa rămase pierdută, iar, deoarece datoriile rămăsese tot neplătite, Grozeştii, moşia de munte la care şedea Bogdan, au fost vânduţi la mezat.

Casa pe care Aslan se făcuse astfel stăpân, una din cele mai bune din Ieşi, cu o prea frumoasă grădină înconjurând-o, înlesni mult lui Aslan ducerea unei vieţi în aparenţă opulente, dar în realitate de expediente. Deoarece era bărbat plin de duh, societatea lui era căutată şi se vedeau la el oameni care în fundul inimii nu aveau nici un pic de stimă pentru dânsul. Doamna Aslan, fiind foarte iubită de societatea Ieşului, era în relaţii prieteneşti cu toate doamnele acelei lumi, căci se făcea o mare deosebire între ea şi soţul ei. Fiind înzestrată cu toată indulgenţa ce societatea noastră o prodiga femeilor făcând parte dintr-însa, chiar când viaţa lor era departe de a fi fost fără prihană, se vedeau la dânsa şi unele dintr-aceste, printre care era şi Eliza Balş.

Aceasta era fiica vestitului logofăt Lupu Balş, unul din cei mai mari prevaricatori din vremea domniei lui Mihai Sturdza, şi sora lui Grigore Balş, un bărbat foarte deştept, care jucase şi juca încă un rol politic, dar a cărui reputaţie nu era mai bună decât acea a lui Nicu Aslan. Eliza Balş fusese şi mai era încă, la 1875, deosebit de frumoasă. Foarte naltă, dar cu mâni şi picioare de dimensiuni cam inuzitate în ţara noastră, avea un cap cu trăsături clasice şi ochi negri de toată frumuseţa: un adevărat cap de Judită pregătindu-se să ucidă pe Holofern, un tip de o *frumuseţă fatală.*

Fusese dintâi căsătorită cu un bărbat care, după toate câte le-am auzit despre el, merita pe deplin această denumire; Alecu Moruzi de la Pechea, frumos, deştept, neînfricat, ştia să câştige simpatiile acelor ce-l apropiau, vrednic la treabă şi plin de duh. Şi totuşi ea a părăsit pe această podoabă de bărbat pentru un tânăr care, după cum se exprima odată despre el o bătrână cucoană al cărei duh era renumit, avea „aparenţa unui limbric”, cu inteligenţă mai mult decât moderată, leneş şi stăpânit de patima

cărţilor: Matache (Dumitru) Beldiman. S-a căsătorit cu el şi au plecat amândoi în Italia, iar acolo n-a întârziat să înşele şi pe al doilea soţ cu un italian numit contele Ceranni. Beldiman i-a surprins şi a administrat amorezului o corecţiune exemplară. A urmat un duel în care nu s-a întâmplat nici moarte, nici rănire şi, la întoarcerea în ţară, s-au despărţit.

După despărţenie, cucoana Eliza a practicat amorul liber în toată plenitudinea expresiunii, a făcut mulţi fericiţi şi a urmat această cale până la moarte. Dintăi, cucoana Eliza a fost în foarte buni termeni cu Nicu Aslan, dar, nu ştiu din ce pricină, el a început să-i arăte oareşicare ostilitate.

Într-o sară, Eliza Balş a zis că ar vrea să-şi scrie memoriile.

— O, ce bună idee, ce interesante vor fi dacă îi povesti tot. Scrie-le şi eu mă însărcinez să li compun un titlu minunat.

— Ia spune-mi şi mie ce titlu, întrebă cucoana Eliza.

Aslan luă de pe masă un creion şi o bucată de hârtie, scrise câteva linii şi le prezentă cucoanei Elizei.

Aceasta luă hârtia cu lăcomie, dar mânia ei nu fu mică când ceti: *Aventures authentiques de la comtesse Vache des Veaux, coquine émérite, relié en peau de cocotte* („Aventuri autentice ale contesei Vacă a Viţeilor, ştrengăriţă prea vrednică, legată în piele de cocotă”).

Pentru a înţelege bine sarea acestei glume, de gust de altmintrelea discutabil, trebuie ştiut că unii membri ai vechii familii boiereşti Balş pretindeau că familia lor e originară din Provensa şi se trage din neamul Baux de acolo, care ar fi emigrat întăi la Neapoli, apoi în Muntenegru şi în sfârşit la noi.

De atunci s-au stricat cu desăvârşire relaţiunile între cucoana Eliza şi Nicu Aslan. Dar el urma să facă glume asupra ei.

La un bal din iarna 1874-1875, Eliza Balş, dansând cu Leon Ghyka, nu ştiu din ce cauză căzură unul peste celălalt, iar căderea lor făcuse un zgomot infernal. Îndată ce Aslan auzi despre această întâmplare se grăbi să facă versurile următoare şi le trimise obiectului persecuţiilor sale:

Léon tombe sur son poitrail,
Elise lâche un p... de telle taille
Que jamais jour de bataille,
Canon chargé à mitraille,
Ne fit pareil épouvantail.

(„Leon căzu pe pieptul ei voinic,
Eliza slobozi astfel de straşnică b...
Încât niciodată în zi de bătălie
Tun încărcat cu mitralii
Nu făcu atâta grozăvenie.”)

Eliza Balş a avut un fiu din căsătoria ei cu Alexandru Moruzi şi o fiică din acea cu Matache Beldiman. Fiul, Vasile, în toamna anului 1870, fugi de-acasă, de la tată-său, care-l creştea, spre a se angaja în armata franceză, în care se purtă în chipul cel mai vitejesc. Se întoarse acasă decorat şi cu acte de laudă pentru vitejia de care dăduse dovezi pe cât de repeţite, pe atât de strălucite... dar atins de oftică în urma greutăţilor campaniei de iarnă. Eliza Balş nu veni să-l viziteze nici o singură oară, deşi fiu-său exprimase de repeţite ori dorinţa s-o vadă. Fata s-a făcut catolică şi a intrat în religiune.

O casă foarte ospitalieră, în care se petrecea mult, dar fără de pretenţie la *chic* şi la eleganţă europeană, era acea a lui Iancu Prăjescu, unul din tipurile cele mai curioase ale Ieşului de la sfârşitul celui al treilea sfert al veacului trecut.

Iancu Prăjescu, urmaşul unei vechi şi strălucite familii boiereşti pământene din Moldova, se născuse în penultima decadă a veacului al optsprezecelea şi era tipul vechiului boier moldovan cu frica lui Dumnezeu, cinstit, iubitor de ţară şi de obiceiurile ei. Cultura lui era foarte puţin lucru, căci nici măcar franţuzeşte nu învăţase, iar de va fi ştiut în tinereţile lui greceşte, acuma uitase. Moştenise de la părinţi o avere frumoasă, dar nu mare; timpul şi economia lui îi sporise valoarea. Fusese gospodar bun şi harnic, de acei care se lăudau că *coada vacii* nu are nici o taină pentru ei, călăreţ îndrăzneţ şi puşcaş bun, *ahotnic* mare de vânat. Inteligenţa lui era moderată, dar bunul simţ nu-i lipsea şi chiar cel mai şiret din evrei n-ar fi fost în stare să-l înşele la o vânzare de pâne, de vite sau de lemne. Era bun la inimă,

cum este moldovanul îndeobşte, şi, dacă nu pot zice că avea reputaţia să fie darnic, era primitor cu toţi sămenii lui. La vârsta de optzeci de ani împliniţi, era încă sănătos şi voinic, în stare să facă pe jos primblări care ar fi ostenit pe mulţi tineri. Tăgăduia vârsta ce i se atribuia, dar era dat de gol de logofătul Costăchel Sturdza, născut odată cu veacul, care ni povestea cum, când el era băiet şi stăpânit de patima vânatului, tată-său, logofătul Dumitrache, îl încredinţa la vânătoare vecinului lor de la Stolniceni, mai în vârstă decât el cu mulţi ani. Nu am nevoie să mai spun că cuconu Iancu era conservator statornic şi convins, ceea ce bineînţeles nu l-a împiedecat să lupte pentru unire şi să fie partizan tot atât de statornic al domnului străin.

Cuconu Iancu rămăsese burlac până ce trecuse bine de şăptezeci de ani. Toată lumea credea că de acuma înainte nu se va mai căsători şi-şi va lăsa averea copiilor nepotului său, Iorgu Prăjescu, un fost vecin al moşilor mei care cumpărase de la moşu Mitică trupul de 400 de fălci numit Gura Bohotinului. Acel Iorgu Prăjescu era un bărbat foarte cinstit de altmintrelea, dar un crai: se căsătorise cu o nepoată a mitropolitului Sofronie Miclescu, femeie cu oarecare avere, dar lipsită de frumuseţă, dar el însă se mângâia de această lipsă cu altele, pe care le ţinea cu banii ei. Această viaţă destrăbălată îl sili să vândă moşia cumpărată tot cu banii soţiei şi să trăiască din ceea ce-i rămăsese din acea vânzare. Toată nădejdea lui pentru viitor era că moşu-său, Iancu, va închide ochii în curând şi că va moşteni frumoasa lui avere. Soţia murindu-i curând după vânzarea moşiei, viaţa lui destrăbălată nu mai cunoscu nici un frâu. Cuconu Iancu însă crezu momentul sosit pentru ca să intervie, făcându-i cunoscut că dacă urmează să *bată la tălpi* puţinul ce i-a rămas, lăsându-şi copiii pieritori de foame, îl va dezmoşteni. Dar craiul de Iorgu nu băgă în samă avertismentul bătrânului şi îşi urmă viaţa de desfrâu. Bătrânul mai repetă acest avertisment de câteva ori, însă fără succes, sfaturile sale stârnind numai răspunsuri puţin respectuoase din partea nepotului. Aceasta făcu chiar imprudenţa să zică unuia dintr-acei trimeşi de moşu-său ca să-i facă observaţii:

— Să vezi că mâni-poimâni te trimite să-mi zici că, dacă nu mă cuminţesc, se căsătoreşte şi face o droaie de copii!

Sărmanul Iorgu Prăjescu, în rău ceas mai vorbit-au! Nu trecură decât puţine săptămâni şi Ieşul uimit află că Iancu Prăjescu se căsătoreşte cu o domnişoară de familie bună, dar nu prea tânără şi săracă.

Iorgu Prăjescu se căi amar de cuvântul scăpat cu atâta uşurinţă, dar îi rămânea încă nădejdea că această căsnicie nu va fi binecuvântată cu copii. Şi iar s-a înşălat amar!

Trecură un an, doi ani şi se părea că nepotul va avea dreptate şi că tot îi va rămânea o parte bună din moştenire, căci se ştia că bătrânul ţinea la perpetuarea şi strălucirea vechiului său nume. Iorgu ar fi împărţit acuma bucuros acea avere cu tânăra soţie după moartea bătrânului, dar acesta nu murea, se încăpăţâna să trăiască şi făcea în fiecare dimineaţă o lungă primblare până la Pester. Purta şapca cu cozoroc ce nu se putuse hotărî s-o părăsească, perucă neagră şi îşi cănea musteţile, dar călca voiniceşte şi răpede şi era hotărât să facă copii.

Consultase pe toţi medicii din ţară pe lângă număroase babe şi călugări, toţi îi luase parale şi-i dăduse leacuri, unele materiale, altele spirituale, dar copiii nu veneau şi Iorgu Prăjescu bătea în pinteni.

Un medic îl trimese cu nevăstuica la Gastein, baia la care merg toţi împăraţii bătrâni care se găsesc în stări asămănătoare în care se afla cuconu Iancu. Acolo medicul căruia fusese adresat îi recomandă să încerce *eine Erdbeerkur* (o cură de fragi). Cuconu Iancu, neştiind nici un cuvânt nemţesc, se duse să se sfătuiască cu credinciosul lui fecior ţigan, pe care îl avea de ani şi îl luase cu dânsul.

— Măi Dumitrache, ce crezi tu să fie *Erdbeerkur* aceea pe care m-o sfătuit doftoru s-o fac?

— De, cucoane, răspunse ţiganul după ce se scarpină pe cap şi se gândi câtva, *kur* ştim cu toţii ce este şi *Erdbeer* însamnă fragi, căci în fiecare zi aud cum le strigă fetele care vin cu panere pline şi văd cum le cumpără stăpânul hotelului şi mulţi din musafiri.

Şi ţiganul tăcu, mândru că a putut lămuri stăpânului său o prescripţie a medicului ce nu o putuse pricepe.

— Atunci, zise cuconu Iancu, tu eşti de părere ca să pun fragi la...

— Cred, zise ţiganul, ca în fiecare dimineaţă să te aşăzi pe o baie de şăzut plină de fragi.

Şi aşa se făcu; cât a stat la Gastein cuconu' Iancu a urmat sfatul ţiganului, stricând astfel incalculabili kilograme de fragi de pădure, dar nu se ivi semn de copil nici după trecere de luni.

Cuconu Iancu începu să piardă răbdarea, pe când Iorgu Prăjescu se făcea tot mai mândru. Insistă de lângă toţi medicii din Ieşi, făgăduindu-le marea şi sarea dacă îl vor pune în stare să aibă un copil. În sfârşit, doctorul Max, mi se pare, îl trimese la Ostanda, cu recomandare expresă să mănânce cât mai multe stridii şi câte scoici va putea. Prescripţia fu urmată cu sfinţenie şi, o minune!, puţin după întoarcerea lor în ţară, tânăra soţie a putut să deie lui cuconu Iancu vestea, de atâta aşteptată, că va fi mamă. Vă închipuiţi pe de o parte bucuria bătrânului, pe de alta deznădejdea nepotului, a cărui situaţie financiară se făcuse din ce în ce mai grea. Cuconu Iancu oricui întâlnea îi zicea cu cea mai adâncă convingere:

— Cine vrea să aibă copii la Ostanda să meargă.

Prin oraş se exprimau într-adevăr îndoieli asupra faptului că regimul scoicilor fusese pricina minunatei întâmplări, dar aceasta nu este treaba mea: eu mă ocup de fapte şi nu-mi bat capul cu cauzele lor şi nu voi pune la îndoială, că, precum istorisea cu atâta bunăvoinţă cuconu Iancu, paternitatea lui era fără îndoială datorită efectului binefăcător al băilor de mare şi al scoicilor de la Ostanda. Şi acest efect al lor s-a menţinut, căci, după un an sau doi, cuconu Iancu s-a văzut tată fericit a unei a doua fetiţe.

Tânăra soţie a bătrânului boier era foarte amabilă şi ni dădea cel puţin câte o serată dansantă pe fiecare săptămână. Şi, cu toate că nu am putut niciodată suferi dansul şi că am fost un dansator foarte prost, mă interesam mult la dans, în iarna aceea, domnişoara a cărei frumuseţă şi inteligenţă mă farmecase petrecând acea iarnă în Ieşi, împreună cu vară-sa, domnişoara Lucia Vogoridi, sub egida bunei noastre prietene, cucoana Catinca Negri, bunica celei dintâi şi mătuşa celei de a doua. Amândouă domnişoarele

erau dansatoare pătimaşe şi excelente, care nu scăpau nici un prilej de dans şi era lucru firesc ca eu din partea mea să ţin să fiu cât mai des în societatea acelei cu care visam să mă căsătoresc. Afacerile mele de inimă mergeau de altfel prost: acea pe care o iubeam era tot atât de cuminte ca şi de frumoasă, perspectiva de a se lega pe viaţă cu un tânăr de douăzeci şi unu de ani care îşi părăsise studiile pentru a urmări nişte visuri cu împlinire cel puţin problematică nu-i zicea nimică şi, deoarece eram dansator prost, dădea bucuros cotilioanele[169] altora, mai meşteri în arta Terpsichorei, iar eu angajam pe buna Lucia Vogoridi şi o plictiseam rău cu necontenite şi uniforme lamentaţii despre suferinţele mele amoroase. Salonul casei Prăjescu de la Copou, unde asemenea întâmplări aveau, cum am arătat, loc cel puţin o dată pe săptămână, mi-a lăsat amintiri la care, astăzi, când amărăciunea lor este, vai, de mult trecută, mă gândesc cu jând şi cu dor!

Aceste serate dansante erau fără pretenţiuni şi fără etichetă. Îmi aduc aminte de Gogo (Gheorghe Alexandru) Catargiu dansând o sară întreagă în redingotă cu o compresă înfăşurându-i capul din cauza migrenei ce-l chinuia. Nu voi uita niciodată un supeu înaintea cotilionului, făcut, din cauză că în sofragerie nu mai încăpea mulţimea oaspeţilor, în ietacul doamnei Prăjescu, cu Alice Jora şi cu Lucia Vogoridi, ele şezând pe patul stăpânei casei, cu masa ei de noapte suportând tablaua pe care adunasem în sofragerie şi li adusesem o mulţime de bunătăţi, căci numai flămânzi nu rămâneau musafirii lui cuconu Iancu, iar eu, mâncând în picioare cu pofta acelei vârste şi cu bucuria pricinuită de faptul că obiectul dragostei mele se arăta în acea sară ceva mai miloasă cu mine, le serveam.

Sunt de-atunci tocmai cincizeci de ani, de mult răposat-a întru pomenire cuconu Iancu, la vârsta, se zicea, de o sută şi doi ani, dar eu tot îmi aduc aminte de dânsul în plantaţiunile defuncte ale Copoului, cu mustăcioarele lui bine cănite, cu şapca lui de piele cu cozoroc şi cu pantalonii lui albi de nanchin.

---

[169] Cotilión: dans de societate, precursorul cadrilului (n. red.).

A murit şi tânăra doamnă Prăjescu, răpusă de o boală crudă, şi astăzi este căsătorită şi nepoata ei, dar eu tot nu uit supeul făcut în ietacul ei cu cele două tovarăşe de tinereţă.

Una din casele cele mai primitoare din Ieşi era atunci acea a lui Cocriţă (Constantin) Cazimir; familia lui nu făcuse niciodată parte din boierimea mare, dar era una din cele mai în vază ale boierimii mici. Fusese căsătorit dintăi cu Elena Stroici, una din femeile cele mai frumoase ce le-a avut, în secolul al 19-lea, Moldova şi despre care am vorbit în întăia parte a acestor *Amintiri*. Se despărţise după puţini ani de convieţuire, ea se remăritase cu Mihai Suţu şi, cu toate că se apropia tare de cincizeci de ani, era încă foarte frumoasă.

Cocriţă Cazimir, care moştenise de la părinţi o avere destul de frumoasă, fiind meşter mare în toate modurile de a râsipi bani gata, îi văzu în curând sfârşitul: femei, cărţi, băutură, trai nemăsurat, de toate se împărtăşea. Trebuie să adaug însă că avea o inimă de aur, era generos şi prieten de nădejde, totdeauna gata să sară în ajutorul amicilor.

Când se văzu ruinat, îşi aduse aminte că făcuse altădată nişte studii de drept în străinătate şi intră în magistratură, ajungând destul de răpede la o preşedenţie de secţie a Curţii de Apel din Ieşi. A ştiut să păstreze în acea situaţie reputaţia unui magistrat destoinic şi nevenal, ceea ce, în acea vreme (în domnia lui Cuza), nu se putea zice decât de o foarte mică minoritate de magistraţi. Căderea lui Cuza şi încercarea de separatism ridicolă şi totodată criminală de la 3 april 1866, la care Cocriţă a luat o parte ostentativă, îl făcură să-şi dea demisia din magistratură şi să se ocupe de avocatură. Această încercare îi reuşi pe deplin: se relevă avocat de frunte, în puţină vreme îşi făcu cea mai frumoasă clientelă din Ieşi, câştigând de la douăsprezece până la cincisprezece mii de galbeni pe an.

Se încurcase cu o femeie uşoară, întâia *hotairă* produsă de Moldova, cum o porecli mai târziu Alecu Ghyka-Brigadier, numită Mariţa, femeie frumoasă, deşteaptă şi gospodină neîntrecută. Casa lui Cocriţă era ţinută de dânsa în chip minunat şi era frecventată cu plăcere de toţi bărbaţii mai cu vază din Moldova şi de toţi bucureştenii pe

care vro întâmplare oarecare îi aducea în Ieşi. Toţi acei care au avut parte de îmbielşugata ospitalitate de atunci a lui Cocriţă mi-au lăudat chipul admirabil în care era ţinută casa, excelenţa mesei, iar entuziasmul lor, al tuturor, nu mai cunoştea mărgini când vorbeau de farmecul glasului Mariţei cântând cântece româneşti. Şi, pentru întăia oară în viaţa lui, Cocriţă Cazimir nu numai că nu avea datorii, dar dispunea şi de bani gata.

Dar, după mai mulţi ani de trai quasicinstit, credinţa Mariţei fu învinsă de seducţiunile acelui vajnic călău de inimi care, pe la 1868, se întoarse în Iaşi, în persoana lui Alexandru Ghyka-Brigadier.

El era cel mai mare frate din cei patru fraţi Brigadireşti, fiii lui Ion Ghyka-Brigadier şi a lui Philippescu (din Ţara Românească). Porecla de Brigadier îi fusese dată pentru a-i distinge de alte ramuri Ghykuleşti şi pentru că bunicul lor Alexandru servise în armata rusască şi ajunsese la gradul de brigadier general.

Alexandru Ghyka era înzestrat cu toate însuşirile care pot scoate din minţi femeile, cu deosebire acele al căror ideal este o viaţă uşoară şi de plăceri necontenite: nume ilustru, frumuseţă, inteligenţă excepţional de vie, darul de a se face simpatic, duh strălucitor, uşurinţă de cuvânt, îndămânare la toate exerciţiile trupului, îndrăzneală, generozitate, avere frumoasă, toate erau întrunite într-însul. Puţine erau acele care-i rezistau.

I-a plăcut Mariţa lui Cocriţă şi ea s-a grăbit să-i facă pe voie, părăsind pe vechiul ei prieten, pentru a fi, la rândul ei, părăsită după puţine săptămâni, bineînţeles în schimbul unei frumoase indemnităţi.

Bietul Cocriţă se simţi foarte nenorocit în urma acestei părăsiri şi, spre a se mângâia, s-a apucat din nou de viaţa de excese căreia îi pusese oarecum capăt lunga legătură cu Mariţa. Dar, după vro trei ani de asemenea viaţă, simţindu-se ostenit şi înţelegând că urmând astfel nu o va mai duce mult, s-a rugat de prietene în vârstă să-i găsească o soţie.

Peţitoarele nu lipsiră, căci câştiga foarte mult şi ducea o viaţă din cele mai luxoase. Acea care-i plăcu mai mult fu Maria Hrisoverghi, o vară în al doilea grad a mea, nepoată de fiică a Elenei Şubin, mătuşa mamei şi sora lui Grigore

Ghyka. Mama Mariei, Olga Şubin, fusese căsătorită cu un Hrisoverghi, care a murit devreme şi trebuie să fi fost un bărbat foarte neînsemnat, deoarece nu-mi aduc aminte să fi auzit menţionându-se numele lui de botez, pe care îl ignorez încă în momentul în care scriu aceste rânduri. Maria Hrisoverghi era o fiinţă căreia cu drept cuvânt i se poate aplica calificativul de fermecătoare. De talie mijlocie, avea un cap cât se poate de drăguţ, acoperit cu păr bogat de nuanţă castanie închisă, aproape negru, aşezat pe un corp fără greş. Deşteaptă, plină de duh, înzestrată cu un prea frumos talent muzical, era cea mai bună dansatoare a Iaşului şi juca comedia într-un chip care ar fi făcut onoare oricărei artiste de profesiune. Era şi gospodină bună, deşi am auzit pe vechii intimi ai lui Cocriţă declarând că Mariţa îi era mult superioară în această privinţă. În cât mă priveşte, am uzat mult de ospitalitatea lui Cocriţă şi a verei mele şi nu i-am găsit greş. Era la dânşii casă deschisă în sensul ce se înţelegea acest calificativ în vremea de demult: pe lângă musafiri permanenţi mai putea să vie orice prieten sau cunoscut bun al lui Cocriţă, la dejun sau la masă, fără ca să fie poftit; găsea totdeauna primire bună, îmbielşugată, satisfacere a apetitului şi societate plăcută şi veselă: doamne tinere şi cu duh, prietene ale stăpânei casei şi musafiri semipermanenţi, printre care erau tipuri din cele mai originale.

După masa de sară, Cocriţă se aşeza invariabil la partida de préférence cu partenerii lui constanţi: doftorul Ottremba, Dumitru Sakellaridi şi un al patrulea, care era mai adesea bunul Costică Suţu. Ei aveau, jucând acea partidă, o limbă specială, numită *graiul sakellaridesc*, reprezentând românească vorbită de cei doi fraţi Sakellaridi după treizeci şi cinci de ani trăiţi în această ţară.

Fratele mai mare fusese aproape treizeci de ani consul al Eladei la Iaşi şi se căsătorise cu o moldovancă de neam bun, dar cu zestre mică, gospodină bună şi cinstită, care-i hărăzise mai multe fete. Din aceste, cea mai mare alcătuia una din cele mai plăcute flori ale buchetului de domnişoare ieşite în lume atunci. *Consulaki*, aceasta era porecla sub care se desemna obişnuit cel mai în vârstă din fraţii Sakellaridi, avusese în ultimul timp nişte neînţelegeri cu

ministerul din Atena şi se văzuse silit să-şi deie demisia; trăia în mare nevoie.

Al doilea frate, Dumitru, nu ocupase niciodată vro funcţie, nu exercitase nici o meserie sau profesiune, nu lucrau nici cu mintea, nici cu trupul, nu poseda nici o avere cunoscută şi totuşi trăia ca un om căruia nu-i lipseşte nimica: era gras şi rumen la faţă, veşnic binedispus şi avea veşnic de ales, iarna între nenumărate invitaţiuni la masă, vara între tot atâtea de îndelungată petrecere la ţară.

Nu i s-a cunoscut nici o legătură de dragoste.

Dumitru Sakellaridi, Sak, cum i se zicea de obicei, nu avea nevoie să se îngrijască de hrana lui, alţii însărcinându-se, şi cu plăcere, să-l hrănească bine. Era totdeauna bine îmbrăcat şi, dacă nu ştiu unde locuia, sigur este că avea un domiciliu, iar în privinţa mijloacelor prin care îşi procura aceste două recvizite ale traiului, lumea le atribuia meşteriei cu care şi el şi frate-său jucau toate jocurile de comerţ; preferansa, whistul englez, whistul obişnuit la noi, ieralasul rusesc, ecarteaua, pichetul nu aveau taine pentru ei, deşi niciodată n-am auzit ca corectitudinea lor la cărţi să fi dat loc măcar celui mai mic temei de bănuială. Sigur este însă că mai totdeauna ieşeau învingători din luptele de la masa verde, iar că folosul anual ce fiecare din ei îl realiza din acest condei trebuia să reprezinte o sumă destul de respectabilă.

Dumitru Sakellaridi era un servitor devotat al cucoanelor: li făcea mulţime de mici servicii, avea pentru ele atenţiuni pe cât de număroase, pe atât de delicate. Apoi era de o discreţiune mai presus de orice bănuială: în cei patruzeci şi mai bine de ani ce i-a trăit în Moldova, el n-a dat niciodată prilej de bănuială că ar fi fost autorul sau complicele unei intrigi. Sak ducea fără îndoială viaţa unui *parazit*, dar a unui *parazit om de treabă*. Şi era chiar parazit cu oareşicare demnitate: când îl luai la vale, îţi trimetea marturi chiar după ce ajunsese la vârstă înaintată. Franţuzeasca ce o vorbea sămăna cu românească lui. Alecu Ghyka prinzându-l într-o zi cu un dicţionar francez în mână şi întrebându-l ce cuvânt caută, grecul îi răspunse:

— *Ze serse comment on écrit zouitre* („Caut cum se scrie zouitre” – voind să înţeleagă huître, adică stridii, cuvânt ce

el îl pronunţa cum am scris în textul francez, adăugând că dicţionarul este foarte insuficient).

Cu multă greutate parvenit-a Alecu Ghyka să-l convingă că acest cuvânt începe cu litera h şi trebuie căutat acolo.

Mai povestea odată că în tinereţe a stat un an la Viena, un an la Londra, un an la Paris, un an pretutindeni, ceea ce rostit în franţuzasca lui suna:

— *Z'ai été oun ann à Vienne, oun ann à Londres, oun ann à Paris, oun ann partout*. Chipul în care pronunţa însă cuvântul francez an (an) făcea dintr-însul *âne*, ceea ce însamnă măgar, în sensul de prost, de unde reieşea că însuşi mărturisea că pretutindeni a fost un prost.

O personalitate interesantă pe care o găseai aproape în toate serile la Cocriţă era doctorul Ottremba, polonez din Galiţia şi colonel doctor în armata noastră, care sămăna în chip surprinzător cu împăratul Francisc Iosif, ceea ce dădea loc la credinţa, împărtăşită de mulţi ieşeni, că era fiu natural al împăratului Austriei.

Ottremba era un medic bun, un bărbat plin de inimă, foarte dezinteresat, şi un mare iubitor de muzică; compusese chiar o operă şi se bucura de simpatiile unanime ale ieşenilor. Mulţi erau acei pe care-i căuta gratis. Mai venea şi alt doctor, Max, evreu de naştere, dar botezat, care fusese căsătorit cu o domnişoară Romalo. A fost tatăl artistului Max, care a avut atâta succes la Paris şi a murit mai dăunăzi. Era un gynecolog foarte apreciat şi un bărbat iubit în societate. A murit la Bucureşti, unde în ultima decadă a veacului se mutase.

Viaţa de excese ce o dusese Cocriţă atâta timp îi surpase cu desăvârşire sănătatea, puterea şi voinţa-i de muncă începură să slăbească din zi în zi, deveni neglijent, pierzând termene în procese importante şi numărul clienţilor slăbi în chip simţitor, afacerile începură să meargă prost, cunoscu din nou nevoia. Muri însă înainte ca ea să devie grea de tot. Cu dânsul dispăru un bărbat care jucase un rol de căpetenie în Ieşul decadenţei.

*

Una din casele care se menţinură timp mai îndelungat a fost acea a lui Toderiţă Paladi. El era un boier din generaţia tatei; fusese crescut în ţară, ştia prea puţină carte, nici măcar nu putea să vorbească curent franţuzeşte. Dar era bărbat frumos, neobişnuit de nalt, cu o păreche de musteţi formidabile, veşnic încălţat cu botfori. Moştenitor al unei averi frumoase şi căsătorit cu o femeie bogată şi econoamă, păstrase amândouă averile întregi, deşi de la căsătoria lui tot ţinea casă deschisă şi-şi permitea, cât l-au iertat puterile, cheltuieli atât pentru plăceri legiuite, cât şi pentru altele extra legiuite.

Soţia lui, Efrosina Ghyka, mai cunoscută sub diminutivul de Misica, fiica vestitei cucoane Ilenuţa Catargiu, măritată întâi cu Iorgu Ghyka şi apoi cu beizade Iorgu Sturdza, fiul lui Ioniţă Vodă Sturdza, era unul din cele mai curioase tipuri ieşene. Nu frumoasă la faţă, fusese în tinereţile ei ceea ce francezii numesc *belle femme*, iar italienii *un bel pezzo di donna*, fiind de statură naltă şi bine făcută. Instrucţiunea ei era numai puţin mai presus de acea a soţului ei, însă vorbea curent o franţuzească suferind şi de accent pronunţat moldovenesc, şi de greşeli gramaticale. Nu avea pretenţiuni de distincţiune, dar era o persoană bună, primitoare, credincioasă către prieteni, în stare să facă bine, cu toate că ţinea la ban, şi neintrigantă.

A avut patru feciori, toţi nalţi, voinici, frumoşi şi risipitori. Ei, la rândul lor, au lăsat copii mai toţi frumoşi şi voinici, care acuma sunt aproape, dacă nu toţi, căsătoriţi. Bineînţăles că odată cu moartea lui cuconul Toderaş şi a cucoanei Misicăi i-a urmat răpede în mormânt şi averile ce le lăsase, nenorocire devenită de mult din nenorocire regulă imuabilă pentru averile boierimii noastre moldovenească.

Cucoana Misica mai avea încă o caracteristică: suduia (înjura) de minune, precum însumi am avut prilej s-o aud în mai multe rânduri.

*

Puţine zile după sosirea mea în Ieşi am întâlnit pe uliţă pe cineva care sămăna cumplit cu Tornborg, dar, deoarece

acel cineva era bine, aproape elegant îmbrăcat, mi-am zis că nu poate să fie el. Povestind faptul unor ieşeni, mi-au zis că acel bărbat bine îmbrăcat sămănând cu Tornborg nu este altul decât el însuşi. Se-nţelege că m-am informat îndată despre schimbarea întâmplată în situaţia lui materială şi atunci mi s-a lămurit că el descoperise o mină de chihlimbar negru şi făcea din acel produs ţigarete şi fel de fel de alte obiecte de lux, pe care le vindea, se-nţelege, foarte scump. Dar nimene nu a fost în stare să-mi precizeze unde se afla acea mină. Mi s-a mai povestit că vânduse două ţigarete mari, pentru ţigări de foi, cu câte şăsăzeci de napoleoni, una lui Alecu Balş de la Adjud şi cealaltă lui Bismarck, şi, precum am aflat mai pe urmă, lucrul era adevărat. O bucată de vreme a dus-o Tornborg bine, comerţul lui prospera: îl întâlneai tot bine îmbrăcat, pe uliţă sau prin băcăliile lui Iby şi a lui Ermacov, cumpărând fel de fel de mezelicuri şi de delicatese. Pe fiul său însă îl ţinea tot în zdrenţe; şi-l trimetea în fiecare zi la gară ca să vândă călătorilor ţigarete de chihlimbar negru. Dar în curând începu să se zvonească că nu a descoperit nici o mină, ci numai un procedeu pentru închegarea prafului de chihlimbar galbăn şi colorarea lui într-o nuanţă sămănând cu acea a chihlimbarului din Muntenia. Această presupunere a devenit după câtva timp certitudine şi produsele lui Tornborg care se vindeau pentru galbeni şi napoleoni au ajuns să se vândă pentru franci şi, la urmă, le puteai cumpăra aproape pe nimica, iar Tornborg a ajuns din nou jerpelit şi nu s-a mai văzut prin băcălii.

Ieşul avea atunci un excelent primar, Neculai Ganea, căruia îi datoreşte asfaltul, precum şi alte lucruri şi obiceiuri bune, iar administraţia ţinutului era asemene în mâni destoinice şi cinstite, căci Leon Negruţi era prefect. Despre poliţie, în capul căreia era Iorgu Lăţescu, fratele mai mic a lui Toderiţă şi al lui „Jujinel”, nu se auzeau aceleaşi cuvinte de laudă. Prim-preşedinte al Curţii de Apel era Dimitrie Rosetti-Solescu, căruia i se reproşa că abuzează de influenţa lui asupra colegilor săi pentru a face *hatâruri*, nimeni însă nu punea la îndoială onorabilitatea lui. Curtea de Apel din Ieşi se bucura de altmintrelea în toată ţara de o

excelentă reputaţie şi trecea mai ales drept foarte independentă chiar faţă de guvern.

Asfaltul, care s-a dovedit o mare binefacere pentru Ieşi, a avut darul, în primele luni, să atragă pe capul vrednicului primar blăstămurile birjarilor şi ale vezeteilor particulari, căci caii lor, nedeprinşi să calce pe o suprafaţă atât de netedă, lunecau şi cădeau întruna. Dar, caii învăţându-se cum să calce, iar birjarii şi vezeteii cum să-i mâie pe asfalt, blăstămurile în curând s-au schimbat în binecuvântări.

CAPITOLUL X
Cine sunt ciocoii? Titluri şi genealogii. Căderea conservatorilor la 1876

La Ieşi erau atunci două societăţi: întâia şi a doua, adică acea boierească şi acea neboierească, şi când se vorbea de cea neboierească, ea, bineînţeles în gurile boiereşti, era desemnată prin denumirea de *a doua*, lucru care făcea mult sânge rău mai ales sexului frumos din această de pe urmă categorie. Amândouă societăţile se mai distingeau prin faptul că fiecare din ele arunca celeilalte calificativul de ciocoi. Pentru cercurile boiereşti, ciocoii erau toţi acei care, neaparţinând micului grup de familii care pusese mâna, în cursul celor două veacuri trecute, pe monopolul puterii în stat, se ridicase peste popor şi peste negustorimea indigenă şi mai cu deosebire parveniţii. Aceasta era semnificarea ce, în copilăria mea, se dădea, în casă la noi, acestui cuvânt, prin care se mai înţelegea o fiinţă lipsită de demnitate, slugarnică, fără scrupule şi linguşitoare. Spre marea mea surprindere, mai dezvoltându-mi-se mintea şi începând a face observaţiunile mele personale, am constatat două fapte: întâi că oamenii din clasele de jos ne

numeau pe noi, membrii boierimii mari, ciocoi, fără însă a lega de această apelaţiune aceleaşi însuşiri urâte care, în accepţiunea boierească a cuvântului, erau nedespărţite de ea, ci altele, de om nedrept, îngâmfat, hrăpitor, crud şi brutal. Al doilea că, în lumea noastră, a boierimii mari, erau mulţi bărbaţi cărora tata li atribuia tocmai acele însuşiri răle care, după accepţiunea boierească a cuvântului ciocoi, erau nedespărţite de orice fiinţă având drept la el. Şi mult, în vremea adolescenţii mele, muncitu-mi-am crierii pentru a dezlega enigma ce o alcătuieşte aruncarea, de la o clasă la alta, a acestui cuvânt de care fiecare din ele leagă cusururile ce le atribuie celeilalte. Mai târziu, când am început să mă ocup mai serios de istorie, de semnificarea cuvintelor vechi şi de originea lor, am pierdut mult timp în încercări să rezolv această problemă şi mărturisesc că am ajuns acuma la vârsta de şăptezeci şi doi de ani fără a-i fi găsit soluţiunea. Cuvântul mi se pare că vine de la cioc, cuvânt sub care poporul înţelege ceea ce numim barbişă. Să fi fost oare întrebuinţat acest cuvânt şi pentru accepţiunea de barbă? În acest caz, cuvântul de *ciocoi* ar fi apanajul boierimii mari, care, numai ea, avea dreptul să poarte barbă. A fost el oare întrebuinţat pentru a desemna o barbă mai mică, ce ar fi fost purtată de boieri mărunţi? Cunoştinţile mele limbistice şi etimologice, precum şi acele privitoare la regulile asupra portului barbei la noi în vechime sunt prea slabe pentru a-mi permite să mă pronunţ asupra unei aşa de vajnice chestiuni. De mult privesc cuvântul *ciocoi* ca o injurie ce oligarhia în curs de stângere şi cealaltă, în curs ascendent, şi-o aruncă reciproc de mai bine de un veac, fără măcar a-i cunoaşte semnificarea exactă. În acea dintăi, ca şi în acea de a doua s-au găsit totdeauna nu puţini care meritau pe deplin metehnele ce i le imputa partea adversă. Adaug că am auzit pe ţăran făcând următoarea distincţiune între cele două categorii care-şi aruncau una alteia epitetul în chestiune: pe cei mari îi numea *ciocoi*, iar pe acei mici *ciocoieşi*, îi ura şi-i urăşte însă din inimă şi pe unii, şi pe alţii.

Dar această digresiune m-a dus departe de subiectul meu, care este aşa-numita „a doua societate” din Ieşi în

iarna anului 1874-1875. Ea cuprindea multe femei drăguţe şi deştepte, precum şi bărbaţi de valoare. Distincţiunea între ele a mers tot slăbind, astăzi acea dintăi aproape nu mai există.

O trăsătură ridicolă a rămăşiţilor boierimii rămasă în Ieşi, de care n-a rămas indemnă nici acea din Bucureşti, a fost mania genealogiilor fantastice, a originilor străine şi imaginare, a titlurilor şi a blazoanelor închipuite ce această lume şi le atribuia fără umbră de temei. Familiile Balş şi Sturdza, spre exemplu, existau fără îndoială în ţară încă din veacul al cincisprezecelea şi de atunci au ocupat necontenit o poziţiune în vază în marea boierime moldovenească. Dar, nemulţămiţi cu această situaţiune, şi una, şi alta au căutat să-şi atribuie o origină pe cât de fantastică, pe atât de străină. Bălşeştii şi-au căutat originea în Provansa, la Napoli, în Muntenegru, la o epocă cu mult posterioară acelei în care ocupau un loc de frunte în Moldova, uzurpând totodată blazonul neamului Baux, cu toate că, la Arhiva Statului, se păstrează pecetea cu un secol şi jumătate mai veche a lui *vtori* logofăt Gheorghe Balş, cu totul diferită de acea a familiei Baux şi cu totul lipsită de coroana contală a neamului de origine provansală, asumată de Bălşeştii de astăzi. Iar Sturzeştii au căutat o origine mai falnică într-o legătură cu totul imaginară cu familia austriacă a conţilor Turzo, pe care au maghiarizat-o, şi apoi, înşelaţi de nişte nemeşi falsificatori din Ardeal, s-au înrudit cu Vlad Dracul. Şi noi constatăm că, în ciuda acestor genealogii ilustre, în veacul al şaptesprezecelea Sturzeştii se mulţămise cu un modest diplom de nobleţă ardeleană, dat lui Chiriac Sturdza de domnul ardelean Mihai Apafi şi de blazonul recunoscut de acesta, surmontat de o simplă coroană de nobil, ceea ce nu i-a împiedecat ca, în veacul trecut, să asume coroana contală şi chiar titlul de conţi. Nu mai vorbesc de Ghykuleştii din Moldova, care se trag din Dimitrie Sulgearoglu şi din Caterina Ghika, sora lui Grigore Ghika al III-lea, şi care nici într-un chip nu vor să se scoboare din acel Sulgearoglu, ci pretind că se trag când din cutare membru al familiei Ghika, când din altul. Atât bunul meu, Grigore Ghyka Vodă, cât şi tată-său, Alecu Ghyka, nu stăteau la îndoială pentru a se declara urmaşi ai lui Dumitru

Sulgearoglu, despre care ziceau că a fost „un bărbat foarte de ispravă”.

Unii membri din familia mea n-au stat la îndoială pentru a se face de râs împodobind blazonul lor cu o mantie şi cu casca de argint sub pretext că suntem de neam suveran. Se ştie că un nefericit ţărigrădean, numit Antonie Ruset, a cumpărat de la turci, în veacul al şăptesprezecelea, cu bani, domnia Moldovei şi că, după trei ani de domnie, a fost scos din scaun şi dus în lanţuri la Constantinopol, unde turcii l-au torturat pentru a scoate de la el banii ce nu se pricepuse să-i facă în timpul cât ocupase scaunul atât de decăzut atunci al Moldovei. Şi acesta era temeiul pentru care oameni ce nu se trăgeau din el, ci din frate-său se pretindeau de *neam suveran*.

Dar, în această privinţă, culmea ridicolului a fost atinsă de o familie de origine ţărigrădeană care a dat ţării mai mulţi domni, bineînţeles din epoca de decadenţă desăvârşită a Principatelor, care, sub cuvânt că strămoşii ei au dat domni şi Moldovei, şi Tării Româneşti, au găsit cu cale să aşăze peste blazonul lor acel al Hohenzollernilor, mai împodobindu-l cu deviza *Nihil sine Deo*.

Titlul de prinţ era bineînţeles acel care făcea mai cu deosebire obiectul aspiraţiunilor acelei lumi. Toţi urmaşii familiilor fanariote din care lăcomia turcilor făcuse, sub vechiul nume de domni, nişte arendaşi şi exploatatorii fără milă ai acestor ţări, schimbaţi de capriciul şi interesele paşalelor după puţini ani, uneori după puţine luni, asumau titlul de prinţi şi prinţese, deşi vechiul obicei dădea fiilor domnului titlu de *beizade* sau fiu de bey, iar fiii acestor de pe urmă nu mai aveau drept la nici un titlu.

Şi această slăbiciune, departe de a deveni un lucru al trecutului, se lăţeşte şi sporeşte din zi în zi: numărul prinţilor români devine din an în an mai însemnat. În timpul ocupaţiei germane de la 1916-1918 se constituise în Bucureşti un fel de comitet compus din membri ai elitei bucureştene care, prevăzând nişte mari schimbări în constituţia ţării şi stabilirea unui nou regim, mai puţin democratic, s-a pus pe lucru spre a alcătui un nou proiect de alcătuire a ţării. Comitetul, din care făceau parte mai multe doamne care, precum se întâmplă de obicei în

asemenea cazuri, erau mai pline de zel decât bărbaţii, a ajuns destul de răpede la articolul 12, care, precum se ştie, interzice românilor să poarte titluri de nobleţă străină ca: principe, marchiz, conte, baron etc.; având în vedere importanţa acestui articol ce era hotărât să-l modifice cu desăvârşire într-un sens cu totul contrar, l-a discutat în chip atât de temeinic şi de conştiincios, încât, la plecarea din Bucureşti a nemţilor, era încă departe de a fi terminată discuţiunea şi de a se fi luat o hotărâre în ceea ce privea modificările ce aveau să i se aducă.

*

În primăvara anului 1875, guvernul alcătuit la marte 1871 de Lascar Catargiu împlinise patru ani de existenţă, ceea ce nu se întâmplase încă nici unui cabinet român. În acest timp se izbutise a se încheia o înţelegere între guvernul nostru şi acţionarii căilor ferate concesionate lui Strousberg, care fusese declarat în faliment şi, dacă nu mă înşăl, chiar arestat. Reţeaua concesionată se terminase, se-nţelege, nu fără sacrificii din partea ţării. Liniştea şi ordinea în aceşti patru ani fusese complectă, justiţia care avea în capul ei pe acel bărbat puţin simpatic, dar absolut cinstit şi energic, care se numea Alexandru Lahovary, fusese curăţită de multe elemente învechite şi dubioase, iar prefecţii lui Lascar Catargiu erau, aproape toţi, nu numai bărbaţi cinstiţi, dar şi destoinici. Nu zic că metodele de guvernare erau din cele mai moderne, iar personalul inferior fără de prihană, dar sigur este că, până atunci, ţara nu avusese încă o administraţie aşa de bună. Generalul Florescu, ministrul de război, transformase cele câteva batalioane de grăniceri cu totul lipsite de valoare militară şi care, la 1866, prin refuzul unora din ele de a pleca pe frontul Dunărei, prin arestarea bătrânului general Magheru, trimes ca să redeştepte într-însele simţul datoriei, şi trimeterea lui paşei de peste Dunăre, dăduse măsura indisciplinei şi netrebniciei lor, Florescu transformase, zic, acele cete, care numai soldaţi nu se puteau numi, într-o armată teritorială care, cu trei ani mai târziu, a jucat un rol atât de cinsteş pe câmpiile Bulgariei. El mai aprovizionase

oştirea cu efecte de echipament în mare cantitate, calificate de guvernul următor ca fiind cheltuieli zadarnice, dar care, la izbuhnirea războiului, nu numai că au fost foarte utile, dar s-a regretat că aprovizionările reproşate lui Florescu nu fusese mai mari. Relaţiunile ţării cu străinătatea erau cât se poate de bune, guvernul lui Lascar Catargiu ferindu-se cu îngrijire de orice politică de aventuri. Se izbutise a se încheia un tratat de comerţ cu Austro-Ungaria, cel dintâi încheiat de ţară după mai multe secole. Acel tratat în unele amărunte era poate mai avantajos pentru Austria decât pentru ţară, dar era pentru noi de mare importanţă să deschidem în sfârşit calea la încheierea de tratate cu ţările străine, drept ce ni fusese tăgăduit cu atâta încăpăţânare de Turcia. Odată acest drept recunoscut ţării, era treaba negociatorilor să dobândească în urmă condiţiuni mai favorabile.

Cu toate însă că Mavrogheni era un ministru de finanţe foarte capabil, căruia i se datoreşte prima bună organizare a acelui departament, finanţele ţării mergeau rău, fiindcă mijloacele nu ajungeau pentru întâmpinarea cheltuielilor, iar guvernul se ferea de impozite noi.

În ţară exista însă oareşicare nemulţămire, şi aceasta mai ales din cauza nereductibilităţii guvernului în chestiune de afaceri şi avantagii personale. În această privinţă, guvernul lui Catargiu de la 1871 la 1876, ca şi acel de la 1891 la 1895 au fost acele care s-au arătat mai intratabile decât oricare altele ce le-am avut: a tolerat numai minimul tolerabil în această ţară. Dar greşala cea mare a lui Lascar Catargiu a fost faptul că n-a înţeles că nu este admisibil să nu ieie parte la războiul ce se pregătea între Rusia şi Turcia şi din care nu putea decât să iasă independenţa ţării. Ion Brătianu înţelegând rostul vremii şi declarându-se gata în cazul când i s-ar încredinţa puterea să intre în războiul iminent, precum şi faptul că guvernul lui Catargiu începuse a se uza au făcut pe domn să profite de neînţelegerea ivită în privinţa participării la război între Catargiu şi generalul Florescu pentru a grăbi demisiunea celui dintâi în primăvara anului 1876.

Excesele de limbă şi de pană ale liberalilor, în cursul anului 1875, întrecuse tot ce se văzuse şi să auzise la noi

până atunci. Limbagiul foilor liberale faţă de guvern, de domn şi de doamnă era de o violenţă extremă. Neîncetat acuzau guvernul de trădare de ţară şi pe domn de complicitate cu guvernul ca s.e. în vestitul pamflet „Spionul Prusian” şi în alte nenumărate broşuri şi articole. Când s-a încheiat convenţiunea de comerţ între Austro-Ungaria şi noi, ziarele liberale scriau că „Lascar Catargiu şi Andrássy au înfipt cuţitul în corpul României plăpânde”.

Se mergea chiar mai departe şi se trimetea răspuns domnului să cruţe ţara de necesitatea unui asasinat, iar chestiunea asasinatului „Neamţului” se discuta de membri ai opoziţiei aproape pe faţă. Pe de altă parte se organiza un complot pentru înlocuirea lui Carol I printr-un domn pământean, care era colonelul Neculai Dabija. (Este de observat că acel colonel Dabija nu era deloc urmaş al lui Istrate Dabija, care a domnit în Moldova în a şăptea decadă a veacului al şăptesprezecelea şi chiar nu se numea deloc Dabija, ci datora acest nume maniei ce o avea un profesor al lui să deie elevilor din clasă nume vechi şi ilustre. Numele astfel hărăzit plăcându-i mai bine decât al său propriu, tânărul l-a păstrat până la moarte.) Mă îndoiesc că colonelul Dabija, care a fost ministru sub Ion Brătianu, să se fi putut dovedi superior lui Carol I: a murit în casa de nebuni.

Cuprins

Prefaţă
Notă asupra ediţiei
CE AM AUZIT DE LA ALŢII
Capitolul I. Despre originile Roseteştilor şi despre câţiva ascendenţi şi colaterali mai depărtaţi ai mei
Capitolul II. Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut
Capitolul III. Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut (urmare)
Capitolul IV. Un boier mare şi o casă boierească de la începutul veacului trecut (sfârşit)

Capitolul V. Despre câţiva contimporani ai bunului meu şi despre unele întâmplări din vremea lor
Capitolul VI. Câteva amărunte asupra tatei şi a fraţilor săi
Capitolul VII. Din vremea regulamentară
Capitolul VIII. Câte ceva despre Mihai Sturdza, familia şi anturajul lui
Capitolul IX. Amărunte asupra societăţii boiereşti din vremea lui Mihai Sturdza
Capitolul X. Amărunte asupra familiei mele
Capitolul XI. Din domnia lui Grigore Ghyka
Capitolul XII. Câte ceva despre lumea din domnia lui Grigore Ghyka
DIN COPILĂRIE
Capitolul I. Cele dintâi amintiri
Capitolul II. Mama
Capitolul III. Ce ştiu despre unire
Capitolul IV. Ce ştiu despre unire (urmare)
Capitolul V. Ce ştiu despre unire (urmare şi sfârşit)
Capitolul VI. Călătoriile noastre la Viena şi Italia
Capitolul VII. Din domnia lui Cuza
Capitolul VIII. Din domnia lui Cuza (urmare şi sfârşit)
Capitolul IX. Una din cele de pe urmă curţi boiereşti din Moldova de la a doua jumătate a veacului trecut
Capitolul X. „Universitatea de la Căiuţi”
DIN PRIMA TINEREŢE
Capitolul I. Din întâii ani ai domniei lui Carol I
Capitolul II. Din întâii ani ai domniei lui Carol I (urmare)
Capitolul III. Din întâii ani ai domniei lui Carol I (urmare)
Capitolul IV. Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi
Capitolul V. Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi (urmare)
Capitolul VI. Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi (urmare)
Capitolul VII. Vecini, rude, prieteni şi cunoştinţi (urmare)
Capitolul VIII. Moşu Lascar. Amintiri. Plecarea din ţară. Geneva. Pagini inedite
Capitolul IX. Ieşul decadenţii. Saloane. Tipuri. Întâmplări
Capitolul X. Cine sunt ciocoii? Titluri şi genealogii. Căderea conservatorilor la 1876